Витя Валиков

Никита Валиков

★

летопись жизни
и творческой работы

Бойка Вапцарова

Никола Вапцаров. Летопись о его жизни и творчестве

П 4711
Литер

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

БОЙКА ВАПЦАРОВА

Никола Вапцаров

ЛЕТОПИС ЗА ЖИВОТА И ТВОРЧЕСТВОТО МУ

София . 1978
ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Отговорен редактор проф. *Стойко Божков*

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

II 47/11
Б 1569/79

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА ★ СОФИЯ ★

© Бойка Вапцарова
1978
c/o, Jusautor, Sofia

82 Б

Към читателите

Името на Никола Вапцаров е обкръжено у нас с любов и почит. За Вапцаров са написани изследователски и юбилейни статии, спомени на негови съвременници, книги, няколко популярни очерка. Но при все това историко-литературното значение на творчеството на поета-революционер не е напълно изяснено. В съзнанието на народа Вапцаров е приет изцяло като поет на работническата класа, загинал за светлото бъдеще на родината. Но независимо от голямата му популярност ние не можем да кажем, че познаваме напълно самия поет, характерните особености на неговото мислене, творческо развитие и как е стигнал до върховете на българската литература.

Предлаганият летопис за живота и творчеството на Никола Вапцаров е първа пълна хроника за жизнения път на поета. Съставен е въз основа на документи, факти и спомени и обхваща времето от деня на неговото раждане до разстрела му от монархо-фашистката власт. Хронологично са включени данни за създаването на всички негови творби, поместени са документи, писма, сведения за доклади, реферати, бележки от тетрадките и тефтерчетата му, фотографии, съхранили се до наши дни, много моменти са определени по спомени на близки, на другари и съратници.

Архивът на Никола Вапцаров е запазен от майката и съпругата на поета Елена и Бойка Вапцарови и предаден след народната победа на 9. IX. 1944 г. на съхранение в Института за литература при Българската академия на науките и дом-музей „Никола Вапцаров" в София. Отделни тетрадки, тефтерчета, фотографии и други материали се намират в къща-музей „Никола Вапцаров" в Банско, в някои държавни архиви, в личните архиви на близки и приятели.

Подреждайки по хронологичен ред фактите по документи и отпечатани спомени, в съзнанието ми изникваха много събития от личния и гражданския живот на човека, с когото разделях съдба и вълнения в продължение на почти десет години до самия край — разстрела му на 23. VII. 1942 г. Струва ми се, че бих направила непростима грешка, ако по формални съображения ги пропусна от биографията на неговия прекрасен и неповторим живот.

С Никола Вапцаров се запознахме на 28 август 1932 г. в ресторанта на фабриката на Българска горска индустрия — Балабанов в с. Кочериново. От приятеля му от детинство д-р Герасим Чочов научих,

че е поет, но понеже е завършил Морското училище във Варна, временно работи като техник във фабриката. Дружбата между мен и Вапцаров укрепваше. Беше минало повече от година, разговаряхме за прочетени книги, гледани спектакли и филми, декламирахме стихотворения от видни български и световни автори, пеехме и т. н. А когато го молех да рецитира нещо свое, той отказваше, не „съчинявал стихотворения". На моя въпрос защо? — отговаряше: „Няма смисъл да повтаряш това, което другите са го казали вече по-добре от теб . . ."

След години, когато вече бяхме женени, намерих няколко тетрадки и бележници, които показваха, че като ученик в Морското училище той се е занимавал с поезия, написал е около 150 завършени и незавършени стихотворения. Особено продуктивен е бил през 1927—1930 г., после все по-рядко пише. В тези ръкописи се вижда една характерна черта у поета Вапцаров — чувството за голяма взискателност към литературния труд. Той е преработвал почти всяко стихотворение по няколко пъти, даже и тези, които са минали през опитен редактор при отпечатването им в младежките вестници и списания „Глобус", „Българска реч", „Родина" и др.

На всички, които познаваха Вапцаров, още тогава правеше впечатление, че той владее стиха и може за всяка весела случка веднага да съчини куплет. Отрано той бе овладял майсторството на стиха — римата, ритъма, размера и тънко чувствуване на оригиналните изразни средства. Някои от младежките стихотворения са печатани в неговите книги, издавани след 9. IX. 1944 г. Но значителна част от ранното поетично творчество на Вапцаров не е публикувано. В летописа прецизно са съпоставени тези завършени и незавършени стихотворения, отделни куплети, наброски и е намерена форма за тяхното включване в хронологията на развитието на поета. По летописа внимателният читател може да навлезе в неговите вълнения, в творческото израстване на поета.

Във фабриката освен като техник Вапцаров отделяше много време и за културно-масова работа, изнасяше сказки и реферати, стана режисьор и артист на самодейната трупа. В доклада „Морето в мировата литература" той прави дълбок коментар на произведенията с морска тематика на Пушкин, Лермонтов, Гьоте, Байрон, Шели, Станюкевич, Джек Лондон, Пиер Лоти, Стриндберг, Келерман, Пшибишевски, Бодлер, Ибсен и мн. др. Той живееше в света на най-високите художествени завоевания на българските и световните писатели.

В летописа се изброяват и голямо число драми, съхранили се в библиотеката на поета от български и чуждестранни автори, които той е чел и отделял за включване в репертоара на трупата. Светът на изкуството беше за него въздухът, без който той не можеше да живее. С интерес следеше културния живот на столицата, четеше всички литературни вестници и списания, литературните страници на ежедневниците, новоизлезли книги. Това също допълвах по лични спомени, появили се спонтанно в процеса на съпоставянето при хронологическото подреждане на фактите от неговия живот. По този път допълних и редица моменти, свързани с отношенията му с хората. Той се сближи с работническите среди, наблюдаваше техния живот, слушаше техните непринудени и оригинални разговори. Възмущаваше се, че са жестоко

експлоатирани, и започна още по-силно да ненавижда съществуващите порядки. Израз на тези вътрешни вълнения е драмата му „Вълната, която бучи“, написана през 1935 г.

Във фабриката Вапцаров беше в състояние на непрекъсната творческа работа за намиране на свой собствен стил, но такъв стил, в който проблемът за общественото преустройство да се превърне в проблем естетически. През 1936 г. той беше вече определил тези философско-естетически въпроси и напълно се насочи към поезията, разбра, че това е негово призвание. Започна да пише стихотворения, такива, които да вълнуват и да се разбират не само от интелигентния читател, но и от обикновения човек. Особено му бе приятно да чете своите творби пред работниците и с напрежение следеше по техните лица, дали са почувствували това, което е искал да каже. Тези творчески въпроси са трудно усвоими в летописния жанр. Аз се опитах чрез лични мои спомени и по спомени на близки да подчертая тази страна от развитието на поета.

В летописа на Никола Вапцаров положих усилия да покажа какво място в живота му заемаха театралните постановки, художествените изложби, новоизлезлите книги, литературните вестници и списания, както и разказите, стихотворенията, дискусионните статии или рецензии, поместени в тях, които са му правили силно впечатление. Място намират и редица негови изказвания по различни събития. За жалост нито Вапцаров, нито неговите близки са знаели, че след време ще се пише летопис за живота и творчеството му, за да се запазят всички билети, разписки за абонаменти, каталози от изложби и др., да се водят дневници. Тази празнота в документацията се опитах да компенсирам с мои спомени, много от които изникваха в паметта ми именно във връзка с детайлното разчленяване на живота на поета по дни, а понякога и по часове. Съобразно с изискванията на летописния жанр времето на всеки спомен за такова събитие или епизод бе уточнено по съобщението във вестниците за него, по летописа на Народния театър, датата на излязла книга и т. н. Голяма трудност се срещна при определяне времената на състоялите се литературни четения, туристически екскурзии, поради това не всички са отразени в летописа.

Вапцаров не е водил личен дневник. Въобще прогресивните хора още от времето на декабристите са унищожавали дневниците си, писмата, снимките, бележниците, за да не напакостят на близките си, да не навлекат подозрения на полицията към невинни хора.

Но богата е мемоарната литература за Вапцаров. Във всеки спомен на близки, другари, приятели и съратници се намира по някой щрих, който разширява представата за него. Затова в летописа широко са използувани мемоарни материали.

Използуването на този род документация в летописа ми създаде големи трудности. Спомените понякога не са свързани с определен период, година, месец от живота на Вапцаров. Съпоставени с документи и установени факти, те понякога се оказваха произволни и не можеха да се включат в хронологическия разказ за Вапцаров. Затова често пъти много интересни на пръв поглед факти, съобщени в мемоарната литература за Вапцаров, не са използувани в летописа. Избягнати са и всички факти, които са описани противоречиво в различните спомени, разбира се, ако чрез съпоставяне не е намерен верният, истинският факт.

Към този огромен материал авторът на летописа прибави и свои спомени, отпечатани досега, както и тези, които не са могли да излязат в книгата „Спомени за Вапцаров", ако те допълнят атмосферата и обстановката, в която живя поетът. Десет години съм била непосредствен свидетел и участник във всички негови радости и тревоги, слушала съм негови изказвания и впечатления от различни събития, в къщи или с хора от разни среди и т. н. А през това време в живота преминаха исторически бури. Вапцаров бе свидетел на икономическата криза в България, на развилнелия се фашизъм над Европа и моралния удар на Г. Димитров над Хитлеровия фашизъм в Лайпциг, на победата на народния фронт, на войната на италианския фашизъм в Абисиния, на Испанската революция и нейния разгром, на позорната империалистическа сделка в Мюнхен, на блестящите победи на социалистическия строй в Съветския съюз, на вероломното нахлуване на Хитлер в страната на Съветите. . . Той сам се включи в безмилостната борба и изгоря в нея. В летописа е представено всичко, което са запазили документите, паметта и сърцето, което според мен свързва личното с общественото и показва Вапцаров на фона на живота на цяло поколение прогресивни хора, интелектуалната атмосфера в страната между двете световни войни, в която поетът живееше и без която той не можеше да се развива.

Значително място в летописа заема обществено-политическата дейност на Вапцаров — въпрос, доста труден за отразяване поради липсата на документален материал. Вапцаров влиза в редовете на Българската комунистическа партия, когато тя е в дълбока нелегалност, обявена е извън законите на страната след антифашисткото народно въстание през септември 1923 г. Низовите партийни организации не водят протоколи, не се издават партийни документи. Тази така важна страна от живота на Вапцаров в летописа е възпроизведена въз основа на спомени и сведения, записани разкази на издирените и за щастие живи партийни секретари и членове на организациите, в които Вапцаров се е числил. Засега се знае (по спомените на Васил Чорлев, Мордоше Маджар и др.), че през 1933 г. Вапцаров им предложил да образуват партийна ядка, но кой другар от районния комитет на партията е възложил на Вапцаров тази отговорна задача, още не е уточнено напълно. Като се направят съпоставки на различни факти и разкази, можем да се приближим до истината. Потвърдено е от секретаря на Районния комитет Асен Васев и от Владо Ценов — секретар на ОК, участници на конференцията в местността „Фенерка" през 1935 г., че Вапцаров е бил избран за член на районния комитет на партията в Рилското корито. От партийния отговорник на сектора „Гарата" Григор Върбанов и секретаря на жп. депо — София Тодор Михайлов се изяснява, че Вапцаров е бил известно време (1937—1938) секретар на групата при подвижния състав на Софийското жп. депо. По-подробни сведения (1939—1940) за проведени събрания, срещи и конференции дават секретарят Йордан Ст. Стоянов и зам.-секретарят Методи Божилов при Софийската кланица, където Вапцаров е членувал. А за неговата културно-масова дейност разказва Американ Георгиев, член на районния комитет в Индустриалния квартал в София. Използувам възможността да благодаря от сърце на всички другари, които ми оказаха съдействие за открива-

не на ценни документи и изясняване на важни моменти от биографията на поета.

Всички документи от съдебното дело по т. нар. „Соболева акция", за участието в която Вапцаров бе интерниран и съден през 1941 г., са поместени в летописа.

По втория процес — на ЦК на БКП през 1942 г. — са включени само материалите, които са отпечатани досега. Те красноречиво показват, че въпреки големия провал, предимно дело на гнусното предателство на трима агенти-провокатори, в тази сложна и трагична обстановка Вапцаров остава верен и предан комунист.

Поетичното наследство на Вапцаров не е голямо, особено зрялото му творчество. Но неговите стихотворения са драгоценни перли в съкровищницата на българската лирика и поставят името на автора им в числото на забележителните имена в световната антифашистка литература. Затова в летописа е проследен творческият процес на всяко стихотворение, изтъкнат е поводът за написването му, дадени са отделни варианти и наброски, съхранени в бележници и тетрадки, както и тяхната преработка до окончателния им вид.

Някои примитивно тълкуват изказването на Вапцаров пред приятели: „Какъв поет съм аз?", в смисъл, че той между другото пише стихотворения и едва ли не поетичното му творчество е случаен спътник в живота. Това е абсолютно невярно! Всяка негова строфа е не само поезия на социален конфликт, но и борба със старите поетични стилове. Вапцаров гледаше на поетическото си дело като на нещо изключително важно, без което не можеше да живее нито една минута, Той активно, но тихо участвуваше в тогавашния многообразен литературен процес, някои негови творби са написани по теми, разработвани от най-добрите представители на нашата поезия. Животът безпощадно го подложи на най-тежки изпитания — болест, безработица, смъртта на детето ни, арести, нечовешки жестоки инквизиции, разстрел. . . Но и в най-страшните бури той си остана поет, и то поет, който дълбоко съзнава отговорността си пред народа.

Като безработен и болен той написа забележителните стихотворения: „Родина", „Горки", „Епоха", „Романтика", цикъла „Песни за Испания" и мн. др., участвува в литературни конкурси, писа статии и рецензии. Всеки негов бележник показва, че мисълта му винаги е била заета с поетично творчество. Наред със записи за текущи задължения на работния ден като техник почти на всяка страница има наброски, куплети, отделни строфи, по няколко думи от замислено бъдещо стихотворение. Като типичен пример може да служи Карираното тефтерче. На с. 88 той е написал вариант от стихотворението „История":

Не ще ни опишеш ти,
историйо
. . . . . .
ний бяхме бедни, прости хора
от фабрики и
канцеларии.
Ний паднахме,
но не за царя.

А на с. 89 той е написал: „Фриджер рокове, 36 000 лв. 500, Л, 70/100 Н=1.80, тел. 2-21-69, Арнаудов."

И като интерниран в Годеч през 1941 г. в дните на най-голямо напрежение — нападението на хитлеристка Германия на Съветския съюз, неговата мисъл бе в драматично състояние за разрешаване на въпроса, каква трябва да бъде поезията в това страшно време. Той нахвърля строфи за стихотворенията „Не, сега не е за поезия", „Не дишаш, Гриша", „Хроника" и др.

В Дирекцията на полицията при неописуеми мъчения в часове на кратки паузи, след което инквизицията продължава с още по-голяма свирепост, и след изслушване на смъртната присъда той бърза да намери художествени въплъщения на своите последни мисли и чувства, преди да е затворил очи завинаги. . .

Само един истински поет, за когото поезията е всичко, а не между другото, пред прага на небитието може да напише:

. . . . .

Разстрел и след разстрела — червей.
Това е толкоз просто и логично.
Но в бурята ще бъдем пак със тебе,
народе мой, защото те обичахме!

14 ч. 23. VII. 1942 г.

При съставянето на „Летопис за живота и творчеството на Никола Вапцаров" не бе строго спазена класическата форма на летописния жанр. Между впрочем през последните години все по-често тази форма се нарушава, което показва богатите възможности на този научен жанр. „Нарушенията", които са направени, дадоха възможност към сухото хронологическо изброяване на факти и събития да прибавя доказателствен материал, извлечен от самите източници под формата на цитати. С това на самото място се дава потвърждение на изтъкнатия факт, читателят не само не се препраща към извора — често недостъпен за него, но получава непосредствено впечатление за значението на факта. Струва ми се, че така се получава живост, образът на Вапцаров се очертава в сложните взаимоотношения със средата, със самия живот. „Летописът", без да загубва нито частица от своята научно-справочна стойност, става четивен и интересен и за по-широки читателски среди. А това за поет и личност като Вапцаров — слял своя живот с живота на народа — е особено важно. А и лично за мен тази „нарушена" форма на летописния жанр разкри възможността още по-цялостно да споделя с читателите и бъдещите изследователи запазените в съзнанието ми спомени от съвместния ми живот с Вапцаров. Надявам се, че читателите не ще ме упрекнат за тази волност.

23 юли 1977 г.
София

Бойка Вапцарова

1909—1925

Ражда се в Банско поетът Никола Йонков Вапцаров (1909). Разложкият край се освобождава от петвековно османско иго (1912). Вижда поета П. К. Яворов, който е приятел на баща му Йонко Вапцаров. Детето обича стихотворенията и музиката, участвува във всички тържества на училището като декламатор и хорист. В тяхната къща е клубът на Българската комунистическа партия. Потресен е от погрома на Септемврийското въстание. Възмъжаване.

1909

Ноември 24 (7 декември)

В дома на Милана Димитрова Везюва в гр. Банско се ражда Никола, първороден син на семейство Иван и Еленка Вапцарови.

Кръщелно свидетелство

№ 169

Настоящото удостоверява, че Никола Ив. Вапцаров, роден в Банско, Разлог на 24 ноември 1909 г. от евангелски родители Иван и Еленка Вапцарови се кръсти на 17 август хиляда деветстотин и деветнадесета година от долуподписания пастир на Евангелската църква в гр. Самоков.

Самоков, 31. XII. 1919 г. Пастир на църквата
Д. Терзиев

(Кръщелното свидетелство се съхранява в дома-музей „Н. Вапцаров" — София).

През 1909 г. Банско е все още в пределите на Османската империя. Новородените деца са се записвали само в църковните списъци. Регистрите на общината в Банско са били въведени през 1921 г., гдето рожденатa дата на Н. Вапцаров е 26. XI. 1909 г. Евангелистката църква в Банско е водила списък на своите членове по родове. Семейството на Йонко Вапцаров като малочленно не е отбелязано в църковните списъци. Бащата на поета е записан в рода Проданичини, а майка му — във Везювия род. През военните години (1912—1918) в Банско не всякога е имало евангелистки пастор. След окончателното примирие през

1919 г. пастор от Самоков, където е седалището на евангелистката църква в България, пристига в Банско и извършва кръщелния обред на Вапцаровите деца.

„Кольо разказваше с лек хумор, че помни кога са го кръстили. Бил вече голям и се стеснявал. Кръщаването се извършило в тяхната къща на трите деца едновременно — Никола, Райна и Борис. Ние се смеехме, мислехме, че той се шегува, тъй като обикновено децата се кръщаваха като пеленачета“ (Спомен на Бойка Вапцарова).

Във всички училищни документи датата на раждане е посочена 24. XI. 1909 г., но в двете лични карти на Н. Вапцаров — от 1926 и 1938 г. — е означена датата 28. XII. 1909 г. Същата дата Вапцаров е вписвал в документи, когато е давал сведения за себе си. Грешката навярно е допусната при издаването на първата лична карта, когато е трябвало да се посочи новият календарен стил, въведен в България през 1916 г.

„Първият ми син Никола е роден в бащината ми къща в Буга махала. Тази къща, в която живеем сега, купихме по-късно. Майка ми, Милана Димитрова Везюва, беше жива и тя е отгледала сина ми докъм 1913 г.“ (Елена Вапцарова. Сб. Никола Вапцаров. С., 1953, с. 8).

„В Банско имаше две библейски учителки Люба Бизева и Елена Везюва. Съседките на мама взеха да подхвърлят, че скоро ще имаме снаха учителка. И действително през януари 1909 г. бакьо Йонко доведе у дома Елена Везюва. Нашата къща беше малка, тясна и младоженците живяха няколко месеца при нас, а после се преместиха да живеят при баба Милана Везюва, майка на неца Елена“ (Неиздадени спомени на Йорданка Радулова — Институт за литература при БАН).

„. . . През януари 1909 г. се омъжих за Иван Николов Вапцаров, който току-що беше освободен от Солунския затвор през време на Хуриета. Бащата на моя мъж е бил бояджия. Мъжът ми имаше второкласно образование. От 15-годишна възраст той се включил в тогавашната ВМРО. Истинското презиме на мъжа ми беше Проданичин. Ние живеехме след брака в дома на моята майка, тъй като къщата на свекърва ми беше много тясна за многобройното семейство, каквото беше тяхното. Свекърва ми беше вдовица със седем деца“ (Ел. Вапцарова. Сб. Н. В., с. 7).

Проданичини, от които произхожда бащата на поета, е стар род в Банско.

„Родът ни е местен. Баща ми Лазар и чичо ми Никола Димитрови Проданичини са били вапцари (бояджии). Те имали братя в Америка. Н. Вапцаров е кръстен на дядо си Никола. Баща ми и чичо Никола са почнали заедно вапцарството и много добре си живеели. След смъртта на Никола жена му Мария продължила вапцарлъка, но сетне го прекратила“ (Георги Проданичин. Сб. Н. В., с. 14).

В книгата-списък на членовете на евангелистката църква в Банско родът Проданичин е отбелязан на три места. На с. 11 е дадена фамилията на Митър Г. Проданичин (прадядо на поета), състояща се от

23 човека. По-късно са открити партиди на синовете му: Никола (дядото на Вапцаров), Михаил и Лазар.

Хане 71. Емляк № 522.

1. Никола М. Проданичин — 1271 г. (1855), убит на 24. IX. 1905 г.
2. Син му Иван — 1297 г. (1881)
3. Син му Костадин — 1299 г. (1883)
4. Син му Цветко — 1303 г. (1887), убит на 1. IX. 1906 г.
5. Син му Георги — 1310 г. (1894)
6. Син му Митър — 1317 г. (1901)
7. Жена му Мария Николова — 1271 г. (1855)
8. Дъщеря му Манда — 1308 г. (1892)
9. Дъщеря му Йорданка — 1312 г. (1896) (рождените дати са дадени по турското летоброене. Разликата е 584 г.). (Окр. държ. архив, Благоевград).

„Нашето семейство бе голямо. Ние бяхме седем деца. Най-големият ми брат Йонко (бащата на поета) беше осъден на три години и лежеше в Солунския затвор Еди куле; вторият — Коце — беше комита в четата на Яне Сандански, а другите си бяхме у дома. Имахме дюкян. Баща ми беше бояджия и в работата му помагаше третият ни брат Цветко. Останалите четири деца: Магда и Георги ходеха на училище, а аз и Митко бяхме още малки. Сполетя ни голямо нещастие. Баща ми бе арестуван и на път за Солун бе зверски убит от турската охрана. За тези черни дни напомня паметникът, който стои и сега отстрани на шосето между Банско и с. Добринище в местността „Белият кръст". На него е написано:

Борис Тодев
Милан Колчаков
Никола Проданичин.

А народът започна да пее песента „Три се къщи затвориха". Баща ми беше тих човек, около 50-годишен. Мама се владееше. Гледаше да се държи. Не оставяше злото да я надвие. Тя беше смела, природно интелигентна, услужлива, обичаше обществените работи, беше внимателна към всички. Помня, ще събере момите уж на седянка, а всички плетат чорапи и фланели за комитите. А с какво внимание боядисваше шаяка за дрехи за организацията! За да не прави впечатление в дюкяна, това тя правеше в къщи. На две-три огнища в двора в големи казани слагаше боята и гледаше да нагоди точно зеления цвят, за да не се различават хората, които ще го носят, от дърветата в гората.

А какви неописуеми и радостни седенки бяха, когато момите везеха знамето на четата! Ще изчистим хубаво одаята, ще измием дъските с четка, прашинка да няма никъде, а мама ще рече:

— Иди, Данке, да викаш Марушка Буйнова, Маруша Проданичина и други" (Неиздадени спомени на Й. Радулова — И-т за литература).

Везюви, от които произхожда майката на поета, е също стар род в Банско.

„Везювият род е местен. Прадядото на Никола се занимавал с вапцарство (бояджилък) — печатане на кърпи, чембери, прежда за везане, поради което е назован и родът „Везюви". Прадядото ни имал хан в центъра на Банско. Харамии го отвлекли и той се откупил, като про-

дал всичкия си имот — къща, хан и ниви — за откупа. Семейството му се преместило в сегашната ни къща на улица „Молерова“ — родната къща на Вапцаровата майка Елена и на самия Никола Вапцаров“ (Никола Д. Везюв. Сб. Н. В., с. 13).

Хане 33. Емляк № 571

1. Никола М. Везюв — 1283 г. (1867)
2. Брат Георги Митров — 1288 г.(1872)
3. Брат Симеон Митров — 1291 г. (1875)
4. Майка Милана Аврамова — 1261 г. (1845)
5. Сестра Мария Митрева — 1293 г. (1877)
6. Сестра Елена Митрева — 1296 г. (1880)

(Списък на членовете на евангелистката църква в Банско, с. 65. Окр. държ. архив, Благоевград).

„Дядо ми Димитър е бил табакчия — работник за обработване на сурови кожи. Баба Милана е произхождала от заможно семейство. Имали са много имот и кръчма, но баща ѝ я изпъжда, защото се омъжва за техния чирак Димитър. От написаната дата на булченския сандък на баба Милана се вижда, че сватбата им е станала през 1867 г. Дядо Димитър и баба Милана са живели сговорно. Трудили са се денонощно, за да си построят солидна къща на мястото на старата.

Когато децата стъпват на краката си, баба Милана с общи усилия решава да построи нова къща — дома, в който се ражда бъдещият поет Н. Вапцаров. Новата къща е построена през 1905 г. (Неиздадени спомени на Милка Везюва — И-т за литература).

Бащата на поета — Иван (Йонко) Николов Вапцаров е роден през 1881 г. в Банско. Завършва II прогимназиален клас. Още от ранна възраст става активен борец за освобождаването на българите от Македония от османско иго. Участвува в пленяването на американската мисионерка мис Стон на 22 август 1901 г. Смелостта на Йонко Вапцаров поетът П. К. Яворов е описал в „Хайдушки копнения“.

Майката на поета — Елена Вапцарова. „Родена съм през 1882 г. в гр. Банско. Произлизам от бедно земеделско семейство. Баща ми е умрял още когато съм била на половин година. . .

Когато бях ученичка в Банско, често идваше г-ца Стон като мисионерка. Тя се заинтересува за мене и нагласи да отида да следвам в Американския пансион в Самоков. Там завърших трети клас и две години следвах за протестантска проповедничка. . .

Бях учителка в с. Елешница, Разложко, в Костенец баня, във Велюса, Струмишко. Когато годината във Велюса изтече, през 1908 г. бях назначена за учителка в Банско“ (Ел. Вапцарова. Сб. Н. В., с. 7)

1910

Детството на Никола протича нормално. Той се развива бързо.

„Никола много рано проговори и беше много разговорлив. От малък се проявяваше като чувствително дете, правеха му впечатление много неща, които наблюдаваше“ (Ел. Вапцарова. Сб. Н. В., с. 8).

„Никола беше кротко дете. Понякога неца Елена ме викаше да го пазя, ако у тях в къщи възрастните имаха неотложна работа по полето. Той беше първо внуче и ние всички му се радвахме. Често карах нашите да ме задяват с него в цедилка. Да го понося на гърба си като възрастните жени. Пеех му песни, разказвах му приказки и той слушаше с внимание" (Неиздадени спомени на Й. Радулова — И-т за литература).

1911

Формират се първите черти в характера му.

„Той е бил слабичко, добро и умно момченце, общително с децата и възрастните. На вниманието на баба си Милана отговаря с любов и привързаност. Тя му е разказвала библейски притчи за мъките на цар Давид, за Голиат и Давид, Навуходоносор, за обичта на Данаил към своя народ, неговата твърдост и вярност, за Йосиф и как е бил продаден, при което малкият Кольо горчиво е плакал. . ." (Неиздадени спомени на М. Везюва — И-т за литература).

Ноември 21 (4 декември) Ражда се Райна — дъщеря на семейство Вапцарови.

1912

Септември – октомври В Банско пристига поетът П. К. Яворов.

„През Балканската война Яворов дойде у нас, за да отидат с Йонката доброволци. Приехме го в нашата голяма, хубава одая с четирите слънчеви прозорци. А Никола, какъвто си беше общителен и любопитен, веднага се залепи за него. Яворов го погали по главата, а Никола вече като свой го запита:

— А това какво е? — показваше Никола затъкнатия на пояса на Яворов пистолет.

— Не знаеш ли? Баща ти няма ли револвер! — учуди се Яворов, защото знаеше, че Йонката не мърда без два пищова.

— Има, ама не ми ги дава да ги барам! Ти ще ми дадеш ли твоя да го разгледам? . . .

— Ще ти дам, ако се научиш да казваш „револвер"!

Никола се разгорещи. Дали този добър чичко не се шегува с него?

— Ще се науча, ще видиш! — повтаряше той и вече припкаше по стълбата да се похвали на баба си, че ще му подарят револвер, и все си повтаряше „леволвел", „леволвел" (Е л. Вапцарова. Спомени за моя син. С., 1960, с. 19—20).

Октомври 5/18 България, Сърбия и Гърция обявяват война на Турция. Започват военните действия и сраженията се развиват със стихийна сила и бързина. Турците отстъпват в бягство (История на България. Т. II. С.,1962, с. 255).

Октомври 7/20 Освободен е град Банско.

„След два-три дена настъпихме отново, минахме границата и се смъкнахме в гр. Банско. Яворов държа реч пред населението — че

отсега нататък ще се вее тук българско знаме, и провъзгласи Банско за околийски център“ (Спомени на Й. Вапцаров. — В: П. К. Яворов. Съч. Т. II. С., 1940, с. 244—245).

Октомври — ноември

В Банско са настанени на лечение ранени български войници.

„През октомври и през ноември четири седмици църквата беше напуснала църковната служба, понеже черковното здание беше употребено за болница на ранените от войната“ (Протоколи на българската евангелска църква в Банско. Окр. държ, архив, Благоевград).

Ноември —декември

П. К. Яворов минава отново през Банско и посещава дома на Й Вапцаров.

„Войната завърши и Яворов пак мина през Банско. Никола го видя и цял засия от радост. Още не бяха се изкачили по стълбите с Йонката, Никола вече викаше:

— Чичко Яворов, чичко Яворов, аз вече знам да казвам „револвер“.

Яворов беше уморен, но взе момченцето на колене си и му каза:

— Повтори, да чуя, Кольо.

— Револвер, револвер — радостно възбуден, повтаряше Никола с блеснали от щастие очи“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 20—21).

1913

Първата половина нагодината

Семейството на Йонко Вапцаров се пренася да живее в друга къща в Банско — в сегашната къща-музей „Никола Вапцаров“.

„Моята майка все си мислеше, че ние дом не ще сградиме, че няма да успеем да си купим къща, защото Йонката попийваше и беше комита. Но ние си купихме къща — същата, гдето Йонковият баща е работил като бояджия-вапцар. Може би затуй на нас да ни остана това име — Вапцарови“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 28).

Юни 16/29

Балканският съюз е разкъсан. Избухва Междусъюзническата война. България започва военни действия срещу Сърбия и Гърция (История на България. Т. II, с. 279).

Юни 19

Гръцката армия е в настъпление. Втора българска армия отстъпва по долината на Струма в района на Влахина планина и Пирин (История на България, Т. II, с. 283).

Юли — началото

Елена Вапцарова с Никола и Райна бягат от Банско заедно с населението на града поради настъплението на неприятелските войски.

„Войната се затегна и радостта ни от свободата бе кратка. Един ден през лятото 1913 г. цялото население в Банско се уплаши. Съобщиха, че към Банско идва гръцка войска. Бързо с мама нахвърлихме поценната покъщнина в старото скривалище, впрегнахме каруцата, качихме Никола и Райна, децата на бакьо Йонко; Елена на бате Коце, мама, неца Елена и неца Сара и аз с вързаната към каруцата крава се отдалечихме от Банско. Пътят ни беше през с. Гулиена баня, с. Белица

и през планината стигнахме гладни и уморени в Юндола. Тук картината беше страшна и тъжна. Накъдето очи видят, все пресни гробове, омърлушени мъже и жени; рев на деца и животни и на много места седнали хора, подпрели се на някакво дърво с неподвижен поглед. Скоро те щяха да бъдат смъртници. Холерата косеше безпощадно наляво и надясно. На всичко отгоре някой пусна слуха, че гърците са сменили посоката на настъплението и се насочили към Юндола. Преспахме в този ад една нощ и на сутринта тръгнахме към село Лъджене. Тук ни намери бакьо Йонко и веднага ни настани в къщата на Костадин Рачев. Изкарахме някак две-три недели. Слава богу никой от нашата фамилия не се разболя. Опасността беше минала. Когато се връщахме към родните къщи, житото в полето беше прегоряло, но царевицата и фасулът си седяха, та да има какво да сложим в хамбарите.

Къщите си намерихме така, както когато войска е минала. От прасетата и кокошките и помен нямаше, но на повече хора покъщнината си беше на мястото. Мама си беше жалостива, когато приближихме към нашата къща, видяхме убит един гръцки войник. Нареди да го приберем и закопаме. . .“ (Неиздадени спомени на Й. Радулова — И-т за литература).

Юли 28 Сключен е Букурещкият мирен договор. Според постановленията на договора областта Македония е разделена: Сърбия завзема Вардарска Македония, Гърция — Южна и Югоизточна Македония. На България е дадена една малка област — Неврокопско, Разложко, Петричко, Горноджумайско (Благоевградско) и Струмишко (История на България. Т. II, с. 284).

Септември Започва да навлиза в света на българската литература.

„Още от ранно детство Никола страстно обичаше стиховете и с особена леснина ги запомняше. Бях го абонирала за списанията „Светулка“ и „Детска радост“. Но като че ли стихчетата в тези списания не бяха толкова интересни за Никола. Той предпочиташе да слуша Ботев, Яворов още тогава, когато съвсем не ги разбираше. . .

— Разкажи ми нещо за Ботев, мамо, за живота му. . .

Нямаше друга приказка, която пò би увлякла това будно момче от героичния живот на Ботев. Той цял пламтеше от възторг“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 29).

Септември —октомври На 16 септ. 1913 г. между България и Турция е сключен Цариградският мирен договор, с който се уреждат редица имуществени въпроси между двете страни. В Банско пристига лесничеят Байкушев.

„Веднаж цар Фердинанд изпратил лесничея Байкушев да проучва Пирин. Баща ми като познавач на Пирин се заел да го развежда. Тогава баща ми го наричали „Пиринский цар“, защото със своята чета е владеел Пирин. Яворов е влизал в Македония с четата на баща ми. В своя доклад до Фердинанд лесничеят казал за баща ми, че намерил един чудесен човек. Оттогава е почнало и тяхното познанство и приятелство, като, разбира се, Фердинанд си е правил и свои сметки — да влияе в македонското движение и да го използва“ (Б о р и с В а п ц а р о в. Сб. Н. В., с. 23).

1914

Януари — юни Фотографира се на кон. Направена му е и снимка с Райна (Фотографиите се пазят в къща-музей „Н. Вапцаров“ — Банско).

Юли — декември По нареждане на цар Фердинанд Йонко Вапцаров заминава за Цариград, за да води преговори за откупване на горите в Пирин, собственост на избягали бейове. Мисията завършва успешно. Бейските гори стават собственост на Фердинанд, който подарява на Йонко Вапцаров десетки декари. Между подаръците, които Вапцаров е донесъл за семейството си, имало и два копринени бели ешарфа за бъдещите снахи. Единият се пази у Б. Вапцарова (Спомен на Б. Вапцарова — по устен разказ на Ел. Вапцарова).

Август 1 Избухва Първата световна война. Българският народ не се е съвзел от Междусъюзническата война и правителството не се решава още да се намеси в нея, пази известно време неутралитет (История на България. Т. II, с. 292—293).

1915

Юли 28 На Елена и Йонко Вапцарови се ражда трето дете — Борис.

Септември Започва да посещава детската градина. Сприятелява се с Герасим — син на учителя Димитър Чочов.

„Първата детска градина в Банско е дело на евангелистката църква. Тя се открива в 1906—1907 г. и просъществува до 1940 г. Имала за учителка Люба Д. Бизева, подготвена да преподава по методата на Фрьобел. През тази детска градина-забавачница са преминали много деца от двата пола, евангелистки и православни. И днес някои отговорни обществеици от Банско с благодарност си спомнят за нея. Издръжката на учителката беше от църквата и децата“ (Исторически бележки за българския евангелизъм и българската евангелистка църква в Банско от пастор Борис Ив. Кожухаров — Окр. държ. архив, Благоевград).

„Познавахме се от забавачницата и от евангелисткото неделно училище. Не бяхме в едно отделение, но дружехме през междучасията и извън училището — по полето. Той участвуваше в игрите и обичаше да се налага. Неговите джобове приличаха на просешки торби — пълни с хляб и трохи. В нашия край жените поради много работа рядко готвят ядене, та децата се задоволяват главно с хляб, а Вапцаров повече от другите деца ядеше хляб. Той знаеше да чете, преди да учи в училище“ (Герасим Чочов. Сб. Н. В., с. 28).

Септември —октомври България влиза в Първата световна война.

На 23 септември правителството обявило мобилизация. За да се намали съпротивата на народните маси, разгласено било, че мобилизацията е обявена не за нападателни цели, но за запазване на страната

от възможни изненади. След мобилизацията войските били разпределени в три отделни армии. По течението на река Места и в Родопите били разположени частите на II дивизия в увеличен състав. В Беломорската (Западна Тракия) се намирала X дивизия, а в София се формирала XI македонска дивизия (История на България. Т. II, с. 303—305).

„При прегледа на войските на XI македонска дивизия в София Фердинанд забелязал в строените редици Йонко Вапцаров и го запитва:

— Ти какво търсиш тук?

— За каквото са дошли всички българи — отговорил Йонко.

Фердинанд нарежда Йонко Вапцаров да се върне в Банско и да ръководи Комитета за обществена предвидливост, превърнат по-късно в Дирекция за стопански грижи и обществена предвидливост“ (Спомен на Б. Вапцарова — по устен разказ на Ел. Вапцарова).

1916

Април 1 — В България се въвежда новият стил на летоброене. Първи април става 14.

Първата половина на годината — Българските войски напредват. В Банско са докарани сръбски пленници. Никола иска да ги освободи.

„От малък се проявяваше като чувствително дете. Правеха му впечатление много неща, които наблюдаваше.

През Европейската война, когато тук имаше сръбски пленници, той питаше баба си Милана: — Какви са тези хора, бабо? — Сърби, роби, синко! — Ами защо е вързан оня човек? — Боли го, баба! — Ами защо не го освободят? — Не може, синко, роб е! — Аз ще ида да го освободя! — казваше малкият Кольо“ (Ел. Вапцарова. Сб. Н. В., с. 8—9).

Септември 15 — Ученик е в I отделение. Учител му е Г. Димитров.

„Никола имаше голямо желание да се учи, още 5-годишен той все смяташе: — По-догодина ще ида на училище...

Неусетно и това „по-догодина“ дойде. Когато наближи времето да се запише, той беше все неспокоен. Струваше му се, че аз нямам време да му приготвя сакулката (торбата), че няма да му купим плака (плоча) и писалка, че няма навреме да има шарено букварче. Но всичко му набавихме още преди да тръгне на училище. Той слагаше плаката в сакулката, окачваше я високо, за да не му късат Борис и Райна буквареto, и само ѝ се радваше...

Но когато се върна и заразказва за своето разочарование, аз дълго се смях. Още от вратата извика:

— Ние съвсем нищо не научихме, мамо! Текнало им на учителите, извикали два попа и двамата с кандилниците минаха по всички одаи и нещо си мърмореха.

— Това е водосвет, Николо — поясних му аз. — Всяка учебна година започва така...“ (Ел. Вапцарова. Спомени за моя син, с. 44—45).

1917

Юни — август

След завършване на първо отделение лятната ваканция минава в игри и детски лудории.

„Децата лесно се привързват, привлечени от доброто, изключителното, необикновеното, без да си дават точна сметка за това. Тоя детски инстинкт ме накара да обикна Никола веднага. . .

Баща му не се интересуваше много от него, а майка му коригираше забелязаните грешки с нежност и забележителни сравнения.

Никола рядко сядаше на семейната трапеза, но в замяна на това джобовете му бяха пълни с комати от хляб или шепи от трохи. За неговите джобове майка му казваше „цигански торби". Тя не можеше да си представи лудориите, които вършихме.

Макар и малък и слаботелесен, Никола бе по-войнствен, смел, дързък и амбициозен в разприте ни с нашите връстници и временни „неприятели". Немалко белези по главата бяха материален израз на тия му качества" (Г. Чочов. — Специален лист Никола Йонков Вапцаров, Горна Джумая, 1947).

Септември

Ученик е във II отделение.

Октомври 11

В България пристига германският император Вилхелм II, придружен от четвъртия си син принц Август-Вилхелм, държавния секретар на външните работи Г. фон Кюлман и многобройна свита (Военни известия, бр. 229, 11 окт. 1917).

Октомври 13

На път за Южния фронт германският кайзер пребивава в Банско. Спира в къщата на Йонко Вапцаров.

„В събота сутринта августейшите гости и царят напуснали двореца Ситняково и отпътували за градчето Банско, в Пирин, гдето пристигнали на обед. . . След като закусили, те заминали подир обед през Неврокоп за фронта на II армия" (Военни известия, бр. 234, 17 окт. 1917).

„Кайзерът Вилхелм и австрийският престолонаследник ходиха у тях през време на Европейската война. По този случай Банско беше украсено със знамена" (Г. Чочов. Сб. Н. В., с. 28).

Кайзерът подарява на Ел. Вапцарова златна брошка, украсена с диаманти, рубини и сапфир, и според хората от свитата на Фердинанд това е най-големият подарък, който кайзерът е оставил в България (Спомен на Б. Вапцарова — по устен разказ на Ел. Вапцарова).

1918

Май 24

Завършва II отделение. Участвува с декламация в тържественото утро за Кирил и Методий. През ваканцията чете много и помага на майка си.

„ Във второ отделение Никола декламираше Вазовата поема „Грамада" така, че ние бяхме във възторг от това. Той обичаше две неща: Пирин и книгите. Пирин го привличаше неудържимо и впоследствие така естествено влезе във вдъхновените му строфи.

Никола твърде много обичаше да чете. Седнал в някое ъгълче в привичната му поза, захапал ябълка, той се унасяше, забравяйки за последната.

Родителите ни през войната не можаха да ни отделят много време — улисани в грижи за насъщния и особено да се занимават с подбор на специална за възрастта ни литература. Четохме каквото имахме, четехме каквото намерим. Затова често преследвахме въображаеми крадци, разкривахме престъпления и замисляхме да заминем тайно по широкия свят (Гара Белово), да търсим щастие" (Г. Чочов. — Спец. лист Н. Й. В.).

„Бях разпределила работата в къщи между трите деца и всяко си знаеше своето задължение. Никола винаги носеше дърва и наливаше вода от чешмата на „Бугата". . . А в съботен ден, когато в къщи се чистеше основно, трите деца първо ми приготвяха керемида, с която измивах дъските в одаите, чардака и стълбите, а след това вече подред ми носеха вода, за да ги изплакна. . .

Когато вечер се връщах изморена от нивата, Никола обикновено ме посрещаше отдалече, вземаше част от багажа, който носех, и ми разказваше оживено как са прекарали деня. В къщи намирах всичко подредено, като че някоя грижлива домакиня през целия ден е шетала. . . Истински ми помагаше Никола да поливаме зелките. Ние имахме голяма градина, която обикновено засаждахме със зеле. Зелевата градина по нас се казва „бостан". Зелето се полива много често, а през летните горещини дори в Банско водата намаляваше. Хората се избиваха, за да пуснат водата в своите ниви. . . Никола и Лена, братовчедката му, която беше почти на неговата възраст, издържаха по цял ден гладни, докато се полее зелето. И вечер преуморен, Никола заспиваше, щастливо усмихнат. . ." (Ел. Вапцарова. Спомени за моя син, с. 35).

Септември 15 Ученик е в III отделение. Учител му е Траян М. Римпов.

„Н. Вапцаров като ученик беше паметлив. Запомняше и разказваше много добре. Декламираше на забавите ни. Не се закачаше с децата: беше мирен, справедлив и услужваше на бедните си другарчета. Понеже бяха заможни хора, а той добродушен — от къщи донасяше или купуваше моливи и тетрадки, които раздаваше на бедните ученици" (Тр. М. Римпов. Сб. Н. В., с. 14).

Септември –октомври Положението в цялата страна е тревожно. Отстъпващите от Южния фронт войски се насочват към Горна Джумая, Кюстендил и Дупница. С това започва Владайското войнишко въстание и се обявява Радомирската република.

Краят на октомври –началото на ноември Фердинанд абдикира. В семейство Вапцарови настъпва известно объркване. Покровителят на Йонко Вапцаров е позорно изгонен. По негов съвет старият Вапцаров вложил парите си в акции на чуждестранно параходно дружество, което е обявено във фалит.

По това време (по устен разказ на Н. Вапцаров) баща му не проговорил в къщи няколко месеца (Спомен на Б. Вапцарова).

Ноември 7 В Банско се образува организация на БРСДП (тесни социалисти).

„Учителите социалисти Никола Голев и Илия Тошев извършват огромна работа за разпространяването на социалистическите идеи и необходимостта от създаването на партия, която да застане начело на борбата на народа. Отначало се сформира група, а след това на 7 ноември 1918 г., първата годишнина от победата на Великата октомврийска социалистическа революция, 29 комунисти, най-будните представители на трудещите се в Банско, в кръчмата на Костадин Скабрин образуват БРСДП (тесни социалисти). . .

В първото ръководство на партийната организация са били избрани Никола Голев, Илия Тошев, Костадин Скабрин, Методи Кацаров (Хаджипопов), Манол Тодев, Костадин Колчагов и Димитър Бараков, със секретар Костадин Скабрин" (Марко Хаджирусков, секретар на ГК на БКП. 50 години от основаването на партията в Банско (1968). Доклад Окръж. партиен архив, Благоевград).

1919

Началото на годината

Запознава се с д-р Борис Майлер и неговата дъщеря Рая. Между децата се създава искрена дружба. Семейството на Майлер е избягало от Русия и дружи с Йонко Вапцаров.

„Един ден, когато сме били на градината, пристигнал у нас един руснак доктор Майлер, който живееше в Банско. Той беше дошъл със своето семейство — жена си и своята мъничка дъщеря Рая. Тя беше на същата възраст като Никола, светлоока, с тъмноруси коси и лунички по вирнатото носле. Рая не знаеше български и двете деца дълго се гледаха отдалече. На момичето много се искаше да се сдружи с Никола... Все пак двете деца се разбраха и много скоро свикнаха да се разговарят. Между тях се завърза дружба, такава хубава дружба, каквато само може да съществува между две чисти деца" (Ел. Вапцарова. Спомени за моя син, с. 55).

„Тогава става и първото му запознаване с руската литература. Д-р Майлер, в чийто дом често гостувал юношата, му давал книги от руските писатели — Пушкин, Лермонтов, Некрасов, говорил му за тях.

Д-р Майлер често посрещал Никола с думите на една известна песен:

— Камбана бие, Кольо, камбана!

В тези думи той влагал особен смисъл и го обяснявал на момчето. Не звънът на вечерната камбана, както в песента — а камбаната, която призовава към борба за свобода подобно на Херценовия „Колокол", за който д-р Майлер разказвал на любознателния юноша" (Спомени на д-р Б. Майлер по запис на Б. Шайкевич. — В: Христо Смирненски и Никола Вапцаров в спомените на съвременниците си. С., 1966, с. 328).

В библиотеката на поета в дом-музей „Н. Вапцаров" — София е запазена книгата „Капитанская дочка" от Пушкин на руски език, издадена през 1913 г. в Москва.

Май 1

В Банско се провежда първата първомайска манифестация, организирана от БКП (т. с.).

„Една от тези акции бе и първата първомайска манифестация в Банско през 1919 г. . . . Ведно с по-възрастните другари в манифестацията се наредихме и ние, младежите. Предвождаха ни Никола Голев и Никола Разлогов.

Народната радост от победата на Октомврийската революция се изля именно в тази първомайска манифестация. Понеже нямаше друга музика, маршировахме под звуците на гайдата на Мишката циганина. „Дружна песен днес да екне" наистина ехтеше из гърлата на банскалии като предвестник на нов светъл живот. Въодушевлението бе голямо. На площада се изви кръшно първомайско хоро, каквото Банско и Пирина не бяха виждали. Вечерта се върнах в къщи доволен, че през половината от манифестацията носех червеното знаме. През другата половина то бе в ръцете на друг младеж — Митката Проданичин" (чичо на Н. Вапцаров, б. а.) (Г е о р г и П и р и н с к и. — Юбилеен вестник 50 години партийна организация в Банско, 30 ноем. 1968).

Юни Избухват стачки в Перник, Русе, Сливен, Габрово, Пловдив, Горна Джумая, Самоков, а през юли в София и в цялата страна са проведени мощни протестни митинги и манифестации, ехото на които прозвучава и в Разложкия край.

„Никола е бил 10-годишен, когато д-р Майлер — постоянен гост в техния дом — заедно с други местни другари решили да използуват будното момче за изпълнението на някои отговарящи на възрастта му задачи.

През лятото на 1919 г. в Банско стачкували работниците от телеграфа и от железопътния транспорт. За да се прекъсне работата на телеграфа, трябвало да се повреди линията, преминаваща по горската планинска местност. Простото прекъсване не би дало продължителен ефект. То могло да се открие лесно и да се възстанови бързо връзката. За да не се случи това, решили да се качи някой на върха на високо дърво, да закрепи незабележимо жицата с тел и да я заземи. За изпълнението на задачата било необходимо ловко и смело момче. Като се посъветвал с учителя Голев, д-р Майлер привлякъл Никола за замисления план. Никола бил горд от оказаното му доверие и се заклел да запази пълна тайна за всичко. И той наистина — след като свършил работата, не продумал дума нито на другарите си, нито на роднините" (Спомени на д-р Майлер по запис на Б. Ш а й к е в и ч. — В: Христо Смирненски и Никола Вапцаров в спомените на съвременниците си, с. 327).

Август 17 В дома на Вапцарови има тържество. Дошъл е евангелистки пастор от Самоков, за да кръсти трите им деца (Кръщелното свидетелство № 169 вж. по-горе).

Септември 15 Ученик е в IV отделение. Учител му е Тр. М. Римпов. Увлича го силно музиката.

„Когато тръгна на училище, почна да се учи да свири на мандолина и се научи скоро, като постъпи в оркестъра. Взе да събира другарчетата си. Нареждаше ги в хор и започваше да ги ръководи. Помислих си, че това е наклонността му. . . Четеше революционна литература, четеше „Стършел", „Спартак" (Е л. В а п ц а р о в а. Сб. Н. В.,

с. 9. Мандолината на Вапцаров е изложена в къща-музей „Н. Вапцаров“ — Банско).

Ноември 27 Сключване на Ньойския договор. Недоволството сред народа се засилва. Иска се наказание на виновниците за националната ни катастрофа.

Декември 7 Комунистите в Банско спечелват изборите за общински съветници, но не са допуснати да заемат местата си в общината.

„Банско. Наши 450, всички други 174. Банско е комуна. Да живее Комуната“ (Работнически вестник, бр. 127, 8 дек. 1919).

1920

Януари—април Проведена е едноседмична политическа стачка. Работниците и служещите от цялата страна проявили своята солидарност със стачкуващите железничари и телеграфопощенци. Тези събития усилват революционния подем сред населението в Разложкия край. Макар и помалък, Вапцаров се увлича от обществените събития, чете художествена литература и оставя учението на второ място.

„Разбирайки добре ленинското указание за осигуряване опора сред масите, партийната организация организира секции и поделения сред жените. . ., секция сред младежите. . ., потребителната кооперация „Освобождение“. Благодарение на тази огромна работа числеността на организацията бързо нараства и стига до 70 членове.

Вдъхновени бяха и много от децата, които усърдно помагаха в клуба на партията, разнасяха позиви, изпълняваха разни други поръчения. Мнозина от по-послешното следсептемврийско поколение на партията, като Никола Вапцаров, Крум Радонов и др., получиха своята първа комунистическа закваска в клуба на партията на тесните социалисти, вдъхновявайки се от бурните политически събития, възторжените първомайски манифестации с червени знамена и революционни песни, наситени с богато идейно съдържание, вечеринки и прочее“ (М. Хаджирусков. 50 години от основаването на партията в Банско).

„Вапцаров разказваше, че през свободното си от училище време постоянно обикалял около клуба на партията, който се намирал в тяхната къща. Най-голямо впечатление му правели ораторите. Той казваше: „Не зная дали те тогава говореха с „ораторски талант“, но аз ги слушах с наслада, а понякога онемявах от възхищение. Не разбирах всичко, каквото говореха, но от тях научавах кого трябва да обичам и кого да мразя. За мен те бяха хора, които винаги знаеха какво трябва да правят и как да се борят с трудностите“ (Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват. С., 1961, с. 44).

Май Завършва IV отделение.

„В учението Вапцаров беше среден ученик, но много четеше. Набавих за сина си списанията: „Другарче“, „Българче“, „Картинна галерия“ и му давах да ги чете. Н. Вапцаров беше с открита душа и откровен до наивност“ (Д. Чочов. Сб. Н. В., с. 15).

„От сп. „Картинна галерия“ мама ни научи да рецитираме „Проклятието на певеца“ и бакьо го рецитираше много добре, но още похубаво рецитираше „Борба“ и „До моето първо либе“ от Хр. Ботев“ (Р а й н а В а п ц а р о в а. Сб. Н. В., с. 17).

Юни 22 Създава се Банската комуна.

„Голяма дейност партийната организация проведе и през пролетта на 1920 г. в изборите за окръжни и общински съвети, в резултат на която на 22 юни същата година се ражда Банската комуна, която се нарежда в колоните на 26-те градски и 100 селски комуни в България. За кмет на комуната в Банско е издигнат преданият на делото на партията и народа Димитър Бараков и пом.-кмет Александър Рабаджиев със секретар Никола Ковачев“ (М. Х а д ж и р у с к о в. 50 години от основаването на партията в Банско).

„За окръжен съветник е избран Костадин Скабрин, а за общински съветници са избрани: Димитър Бараков, Костадин Колчагов, Лазар Калистрин, Маноил Тодев, Методи Кацаров, Никола Голев, Илия Тошев, Александър Рабаджиев, Никола Сирилещов и Иван Н. Проданичин, който впоследствие е снет и изключен от партията. . .“ (Д р а г о с и н Г. Р а д о н о в. — Юбилеен вестник 50 години партийна организация в Банско).

Юли — август През лятната ваканция помага на майка си в полската работа и домакинството, играе, броди из Пирин и чете.

„— Довечера , мамо, ще ти прочета стихотворения от един американски поет. Мене много ми харесват. Ще видиме ти какво ще кажеш. . .

Вечерта той ми помогна да прибера в обора Чила и Сива, наля вода и донесе ситни дърва. Като стана съвсем тъмно, запалихме огъня, сложихме в бакъреното гърне да врат картофи и насядахме край огнището. Никола беше нетърпелив. . .

— И той зачете стихотворението „Камбани“ от Едгар Алан По. . .“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 70).

Септември 15 Ученик е в I клас на прогимназията в Банско. Iб клас.

Директор: И. Бележков; класен наставник: И. Тошев; учители: вероучение — М. Седлоева; български език — И. Тошев; обща история — И. Тошев; обща география — С. Кацарова; аритметика — Н. Голев; естествена история — С. Кацарова; рисуване — Д. Н. Чочов; пеене — А. Балев; гимнастика — А. Балев. Бил е № 6 в класа (Данни от главните книги и дневниците на прогимназията в Банско. — Сб. Н. В., с. 269).

Човеколюбието, благородството и добрият метод на преподаване пораждат у Вапцаров уважение и обич към учителите-комунисти Н. Голев и И. Тошев.

„За прогресивните идеи на Никола Вапцаров допринесли и двамата учители, активни деятели на Българската комунистическа партия в Банско, Никола Голев и Илия Тошев. Никола Голев често започвал учебния си час не с четене на молитва, какъвто бил редът тогава, а казвал: „Хайде, хайде да учиме, лозето не ще молитва, а иска мотика.“ Илия Тошев като учител по история вдъхновено говорил в своите ча-

сове за борбите на българския народ, за трудовите хора, които творят историята. Голямо внимание той отдавал при преподаването си на Френската революция, а от нашата история на уроците за Христо Ботев, Васил Левски и другите революционери, с което разпалвал революционния дух в душите на учениците си.

Думите на тези учители залегнали дълбоко в съзнанието на Никола Вапцаров. През целия си живот той пазел скъп спомен за тях и техните мъдри слова" (М и р ч о Ю р у к о в. — Учителско дело, бр. 60, 26 юли 1957).

„. . . — Да видиш, мамо, какъв текьо си има Милче. Също като чичо Коле Голев.

Аз се учудих на това сравнение, защото външно бащата на Милче съвсем не приличаше на Коле Голев. Но Никола сравняваше всеки честен работник с този скромен, трудолюбив учител, който мислеше за сиромасите. А за Никола всички, които мислеха за сиромасите, бяха добри люде" (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 72—74).

„Вапцаров си спомняше с благодарност за учителите И. Тошев, Н. Голев, Д. Чочов, А. Балев и други, които са оказали благотворно влияние за разширяването на неговия умствен и естетически кръгозор" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Продължава да се увлича от музиката.

„Като ученик в прогимназията му преподавах любимите на всеки негов връстник предмети: пеене и гимнастика, по които показа завиден успех. Приятно беше да се работи с него, тъй като всичко падаше у него на добра почва. Най-много бях доволен от ученика си Вапцаров по музика. Покрай хубавото му пеене и лекото усвояване на теорията той вземаше активно участие в моя училищен китаро-мандолинен оркестър. Свиреше хубаво на мандолина. Народните песни бяха постоянният му репертоар. Предимство имаха и руските. Нашият оркестър, който беше нараснал до 25 души, вземаше живо участие във всички забави, вечеринки, утра, честувания. Кольо ми беше понякога и помощник — той водеше втора мандолина. Добре си спомням, че свирехме Сливенка, мазурка, Красний сарафан, Баркарола из Хофмановите приказки, китка народни песни, туристически марш, Свищовско хоро, Норма от Белини и др. Насърчавани от него, другарите и другарките му не скъпяха времето си, редовно идваха на упражнения и настояваха по-често да се явяваме на сцената. Това го издигаше в техните очи" (А н г е л Б а л е в. — Отечествен фронт, 8 дек. 1964).

1921

Началото на годината

Завършва първи срок на I прогимназиален клас. През ваканцията се запознава с „Фауст" от Гьоте.

„Имах голяма илюстрована книга „Фауст", която много обичах. . . Една вечер, когато предях край огнището, Никола донесе тази книга и внимателно я запрелиства. Той вече четеше добре, но аз знаех, че тази книга все още не е за него и не исках да им чета нищо от нея. Никола се зачете в плавните стихове и не чуваше вече нищо наоколо. . .

Никола се възхищаваше от всичко хубаво. Той зачете текста под картината — песента на Маргарита — на глас:

Отиде той, покоят мой,
сърце — куршум, глава без ум . . .“

(Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 65. „Фауст“ е предадена от Б. Вапцарова на дом-музей „Н. Вапцаров“ — София.)

„Кольо често си спомняше отделни куплети от „Фауст“, цитираше ги с ентусиазъм, а когато имаше настроение, даже и играеше като артист. Запомнила съм куплета: „Какъв напет, върви кат цар, усмивка мед, в очите жар“ и т. н. (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май 1 С група ученици се присъединява към първомайската манифестация, устроена от комунистическата партия в Банско и Разлог.

„Спомням си една случка, в която той беше замесен. За един Първи май бях заместник на директора и по негово нареждане изведохме учениците в местността „Св. Георги“, за да не се срещнат тоя ден с комунистите, които манифестираха. До вечерта някои ученици избягаха, между които беше и Н. Вапцаров. Дори той бил подстрекател за това“ (Д. Ч о ч о в. Сб. Н. В., с. 15).

Юни Завършва I прогимназиален клас.

Годишен успех: вероучение — много добър (5); български език — добър (4); обща история — добър (4); обща география — среден (3); аритметика — добър (4); естествена история — добър (4); рисуване — добър (4); краснопис — среден (3); пеене — много добър (5); гимнастика — много добър (5).

Поведение: примерно (6). Отсъствия: извинени — 2, неизвинени — 8 (Данни от главните книги на прогимназията в Банско.—Сб. Н. В., с. 169).

Лятото Децата на семейство Вапцарови заедно с това на д-р Майлер отиват на почивка в Пирин. Веселото скитане по поляните и стръмните пирински върхове доставят удоволствие на всички. Но при едно изкачване Н. Вапцаров пада в пропаст, наранява се тежко в главата и му остава завинаги дълбок белег. Случайно намиращият се наблизо овчар Сульо го спасява.

„Изведнаж всички трепват. Една скала се откъртва и малкото момче полетява. . . То не стига до пропастта — спира се на друга скала, но вече не помръдва. Райна страшно изпищява. Доктор Майлер се втурва като луд и се мъчи да отиде на отсрещния бряг, при скалата. Но как може да премине? Отдолу идва Сульо, овчарят, и Райна изтичва при него. Когато най-после разбира, той се затичва към мястото“ (Р. В а п ц а р о в а. Бакьо. С., 1958, с. 98).

Септември 15 Ученик е във II прогимназиален клас. Директор: К. Молеров; класен наставник: М. Даутова; учители: вероучение — М. Чучулайна; български език — М. Даутова; обща история — И. Тошев; обща география — И. Тошев; аритметика — Н. Голев; геометрия — М. Тодева; естествена история — Н. Везюв; краснопис — Д. Г. Молеров;

пеене — А. Балев; гимнастика — А. Балев. Бил е № 2 в класа (Данни от главните книги на прогимназията в Банско. — Сб. Н. В., с. 269).

Септември 22

Умира народният поет Иван Вазов. По разказ на Г. Чочов Вапцаров много плакал, научавайки за смъртта на автора на „Епопея на забравените". В протоколната книга на училището е отбелязано решението да бъдат организирани честувания в памет на Ц. Церковски, Ив. Вазов и 100-годишнината от рождението на Г. С. Раковски. Вапцаров проявява жив интерес в часовете по литература и български език.

„Голямо значение за Никола по отношение на литературата имаше г-жа инж. Бардина, тогава г-ца Магдалена Даутова, преподавателка по български език и литература. Един особен неин метод, така наречението „словопрение" — допринесе много в това отношение. Използуването пък на Никола при училищни забави и тържества пробуди рано това изключително дарование" (Г. Чочов. — Спец. л. Н. Й. В.).

„За да приучи учениците свободно да говорят и разказват, да изучават и овладяват словото, Даутова въвела така наречения метод словопрение. Този метод се състоял в следното: учителката давала теми на двама ученика. Всеки от тях трябвало добре да изучи материала за своята тема и след това в словопрение (спор, диспут) с другия да я защити. Тези диспути будели такъв интерес, че понякога идвали да слушат ученици и от другите класове. Така например в спор със своята съученичка Веса Тошева Вапцаров бляскаво защитил Пирин планина като най-величествена и хубава планина в България" (М. Юруков. — Учителско дело, 26 юли 1957).

Октомври —ноември

Написва домашно упражнение на тема „Есента" за сестра си Райна, която не могла сама да го съчини. Следобед тя се връща разплакана, защото учителят познава, че друг го е написал, и казва на Райна, че й е направена лоша услуга. Вапцаров решава да поправи грешката си.

„Стани, Вуйне (прякор на Райна, б. р.), ще идем на колибата! Искам заедно да погледаме есента. Ти сама ще си напишеш съчинението и ще го дадеш на учителя да го прочете. Той вече ще го хареса, защото ще бъде твое.

Лицето на Райна просиява. Двете деца отиват на колибата. Ръми ситен, но студен дъжд. Под стрехите са се сгушили врабчетата и са наежили перушина. Пирин почти не се вижда от мъгла. . . В една саксия хризантемите на мама са поувехнали и са клюмнали главички. Кольо сочи всичко това на Райна, а и тя не е глупава — разбира. Сега вече знае за какво да пише, сега вече няма нужда да й диктува Кольо" (Р. Вапцарова. Бакьо, с. 69—71).

1922

Началото на годината

Сближава се със съученика си Михаил (Милче) Хаджирадонов.

„С Милче Никола се запознава в училище. По-право те се познаваха от преди, но се сближиха като ученици. Там той стана най-добрият, най-скъпият приятел на Никола. Беше чудно това другарство между тях.

По външност те бяха съвсем различни, а и характерите им не се схождаха. . . Милче живееше доста далече от нас — в горната махала, но двете момчета намираха време да се видят и ако Никола имаше някаква работа, винаги я свършваше с помощта на Милче, а след това пък му отработваше. . .“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 71).

Януари В училищния салон в Банско се представят редица пиеси. Главният организатор е учителят по пеене и рисуване А. Балев. Н. Вапцаров взема живо участие като артист в оперетките и пиесите.

„Понеже в програмата на всяка вечеринка неминуемо имахме и някаква сцена или пиеса (съобразно с възрастта и способността на младите артисти), на една такава забава изнесохме приятната пиеса „Изворът на мъдростта“ от Д. Немиров. Това е сложна работа, която доста ни измъчи. Тук имахме боляри, войводи, вождове, национални герои, предатели и всевъзможен друг персонаж.

Желаещи артисти имахме, но подходяща обзаведена сцена — не. И завеса нямахме, та се принудихме да си направим. В тая пиеса Вапцаров изпълни ролята на болярина Венеамин, и то много сполучливо. Веднъж при репетициите той на шега подметна, че още по-добре би играл Франц Моор от Шилеровите „Разбойници“. . .“
(А. Б а л е в. — Отечествен фронт, бр. 6301, 8 дек. 1964).

„Когато за пръв път излезе на сцената в пиеската „Горски цар“, той ми каза:

— Искам ти и Милче да седнете най-отпред. Все ми се струва, че ще играя по-хубаво, ако сте близо и мога да ви гледам,

Аз го послушах и седнах на първите редове, а Милче се беше сгушил зад кулисите. Дали Никола чувствуваше неговото присъствие, не зная, но той беше така увлечен в играта, щото ми се струваше, че самият той е действително онова страхливо момче, което трябваше да бъде на сцената. На публиката се хареса неговата игра. Една жена, която не беше видяла, че седя пред нея, каза на съседката си:

— Това Вапцаровото дете ли е? Па много умее да кажува! Цял авокатин е!“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 74).

Февруари 14 Наказан е по § 119, т. 1а, буква „б“ за неприлично държане спрямо съкласничките си (дърпане на плитките на косите) (Данни от главните книги на прогимназията в Банско. — Сб. Н. В., с. 270).

Март 20—26 Учениците в Банско са на трудова седмица по залесяването (Протоколна книга на Банската непълна смесена гимназия, прот. № 11а).

Май 1 За празника на цветята 1 май учениците са заведени в местността „Св. Димитър“ край Банско (Протоколна книга на Банската непълна смесена гимназия, прот. № 12).

Юни Вапцаров завършва II прогимназиален клас. Годишен успех: вероучение — добър (4); български език — много добър (5); обща история — много добър (5); обща география — много добър (5); аритметика — среден (3); геометрия — среден (3); естествена история — добър (4); рисуване — добър (4); краснопис — среден (3); ръчна ра-

бота — среден (3); пеене — много добър (5); гимнастика — много добър (5). Поведение — примерно (6). Отсъствия — извинени — 60 (Данни от главните книги на прогимназията в Банско. — Сб. Н. В., с. 270).

Септември 15 | Ученик е в III прогимназиален клас. Директор: К. Молеров; класен наставник: Д. Н. Чочов, учители: вероучение — М. Чучулайна; български език — М. Даутова; френски език — Ек. Драмсъзова; отечествена история — Д. Н. Чочов; отечествена география — Д. Н. Чочов; гражданско учение — Д. Н. Чочов; аритметика — Н. Ганев; геометрия — М. Тодева; физика — М. Чучулайна; химия — М. Чучулайна; рисуване — Д. Н. Чочов; ръчна работа — В. Антонов; пеене — А. Балев; гимнастика — А. Балев. Бил е № 7 в класа (Данни от главните книги на прогимназията в Банско. — Сб. Н. В., с. 270).

Октомври — ноември В Банско по традиция се трудят задружно и на полето, и в къщи. По-лесно свършват тежката работа заедно, а песента прави труда им полек. Вапцаров обича да се вслушва в тези песни.

„. . . не един път Никола ми е задавал въпроса:

— Защо, мамо, жените в нашето Банско пеят все тъжни песни? Нали сега вече турците ги няма, защо не пеят други, весели песни. Дори и песните, които пеят за хоро, пак са тъжни.

Аз не знаех какво да отговоря на тези въпроси, но той сам си отговаряше:

— Турците отдавна са си отишли, но на нашите хора не им е весело. . .

Понякога както другаде, така и у нас се събираха жени на предене. Това се случваше обикновено, когато Йонката не си беше в къщи. Той не обичаше такива седенки. Но Никола много искаше да послуша приказките и песните на жените. . .

Когато се съберяха жените у дома, Никола сядаше настрана и уж четеше. Но той не изпущаше нито една дума. А щом Мара Пицина започваше някоя жална песен, цял се превръщаше в слух. Хубаво пееше Мара, нямаше в Банско нито мома, нито невеста да пее като нея. И особено й допадаше песента:

„Марко Елена оставе, та оди друга да тряси. . .“

Обичаше Никола тази песен, обичаше и песента: „Оти си тръгнала Ките, боса на жатва. . .“ Така пееше тя тия песни, че Никола цял се пренасяше“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 88—90).

Декември — краят В заседание на учителския съвет е решено да бъдат мъмрени от директора насаме учениците Прятев, Вапцаров и Кацеров. Причините не са посочени (Протоколна книга на Банската непълна смесена гимназия, прот. № 5. Окр. държ. архив, Благоевград).

1923

Януари Учениците в Банско уреждат забава с литературно-музикална програма, средствата от която са за училищната библиотека, а тези от коледуването — за бедните ученици (Протоколна книга на учителския

съвет при Банската непълна смесена гимназия. Окр. държ. архив, Благоевград). Като добър артист-рецитатор и музикант Н. Вапцаров не може да не е участвувал в тези инициативи.

Март 25 Учениците от Банско изнасят литературна забава в Мехомия (Разлог). Събраните средства са за фонда бедни ученици и овощна градина (Протоколна книга на Банската непълна смесена гимназия, прот. № 8. Окр. държ. архив, Благоевград. Повечето от учителите са били едновременно преподаватели в прогимназията и в непълната гимназия в Банско. Учителският съвет обикновено е разглеждал едновременно въпросите на двете училища и решенията са се записвали в една и съща протоколна книга).

Март — април Наказан е през втория срок на учебната година за невнимание с мъмрене от класния наставник пред учениците в класа (Данни от главните книги на прогимназията в Банско. — Сб. Н. В., с. 270).

Април 14 Д-р Б. Майлер иска да бъде безплатен преподавател по хигиена в училищата в Банско. Директорът на Банската непълна смесена гимназия изпраща писмо до Министерството на народното просвещение в София.

„В града ни живее доктор по медицината Борис Майлер, руски евреин, български поданик, който има и момиче ученичка. Той изявява желание да преподава хигиена в училищата ни безплатно. Държал е държавен изпит по медицина в София и е с лекарско право. Моля, почитаемото М-во да се съгласи, което да се съобщи по-скоро, понеже разпределението на предметите за идната година наближава.

Директор: К. Молеров“ (Окр. държ. архив, Благоевград).

Май 1 Помага на комунистите в Банско в акцията за отпразнуването на Първи май.

„Пред прогимназията в Банско имаше три високи тополи. Толкова бяха високи, щото струваше ти се, че върховете им опират в самото синьо небе. И на Първи май на върха на една от тези тополи се развя червено знаме. Колкото и да търси полицията кой е закачил това знаме там, не можа да разбере. Затваряха комунистите, биеха ги, но никой не знаеше нито откъде е това знаме, нито кой го е окачил. А и можеха ли да се съмняват в „белогвардееца“ доктор Майлер, можеха ли да си помислят, че той е дал знамето на малкия син на неговия приятел Йонката Вапцаров, и му казал:

— Окачи го там, където най-добре ще се вижда. Всички бедни работници ще ти благодарят в сърцето си, че си могъл за техния празник да ги поздравиш. . .

На този празник децата ги водеха на екскурзия по гората, за да не виждат манифестациите на трудещите се. Като видели червеното знаме, учениците ахнали... Знамето се вя няколко дена — нямаше кой да го свали“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 59—60).

Първи май съвпадна с трудовата седмица за училищата в Банско и учениците са заети със залесяването (Протоколна книга на Банската непълна смесена гимназия. Окр. държ. архив, Благоевград).

Юни 14 Освободен е от изпит по български език, химия и физика. По останалите предмети ще се яви на изпит за получаване на диплом за завършено прогимназиално образование (Протоколна книга на Банската непълна смесена гимназия, прот. № 11. Окр. държ. архив, Благоевград).

Юни 25 — юли 4 Вапцаров е в изпитна сесия. Чете за изпити, но върши и лудории.

„Учениците Вапцаров, Прятев, Бозов и Сирилещов от III клас и Томов, Докторов от IV клас да се мъмрят утре от директора пред училищния съвет, задето не са отворили вратата на Докторовото казино, когато учителят Балев е похлопал, за да ги контролира какво вършат вътре. . .“ (Протоколна книга на Банската непълна смесена гимназия, прот. № 12. Окр. държ. архив, Благоевград).

Юли 4 Завършва прогимназията с успех много добър.

„Разгледа се годишният успех на учениците от III прогимназиален клас. Вземат свидетелства за завършен курс на прогимназията следните ученици: с отличен: Веселинка Тошева. С много добър: Рабаджиова Сола, Буйнова Пиринка, Вапцаров Никола, Икономов Лазар, Кобаков Михаил, Сабева Катерина, Терзиева Мария. . .

Председател: К. Молеров. Секретар: М. Чучулайна“ (Протоколна книга на Банската непълна смесена гимназия, прот. № 13. Окр. държ. архив, Благоевград).

Годишен успех: български език — много добър (5); френски език — добър (4); отечествена история — добър (4); отечествена география — много добър (5); гражданско учение — добър (4); аритметика — добър (4); геометрия — добър (4); физика — добър (4); химия — добър (4); рисуване — добър (4); ръчна работа — добър (4); пеене — много добър (5); гимнастика — много добър (5); отсъствия — извинени — 25 (Данни от главните книги на прогимназията в Банско. — Сб. Н. В., с. 270).

Юли — първата половина На екскурзия е в София със състава на ученическата група от Банско, водена от учителя по музика А. Балев. На летище Божурище те се фотографират (Снимката се съхранява в къща-музей „Н. Вапцаров“ — Банско).

„Той гореше от желание да ни разкаже, но се стесняваше от баща си. Пред него винаги беше свит и стеснителен. Йонката все мислеше момчето за саможиво. Най-после бащата замина и ние останахме сами. Вечерта, когато се събрахме край огнището, Никола оживено заразказва:

— Какъв гений е човекът, мамо! Да знаеш само какво е изобретил. Аеропланите! . . . Качиха ни на един и просто — чудеса. Какви са машини, какво е чудо! . . .

Борис и Райна все го разпитваха, а той разказваше, разказваше. . . — Има една слоница грамадна, Вуйне, и като застане в средата на клетката, само си люлее носа. . .“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 64—65).

Започва да пише закачки в стихотворна форма.

Той написа някаква закачка към любимия си приятел Милче в стихотворна форма:

„Тичай скоро, Манаиле,
бързай, а бре банско пиле.
За водица там студена,
край върбицата зелена —
там момите се събрали,
цвете и за теб набрали.
А твойта мила Лена
с китка чака те зелена"

(Р. Вапцарова. Сб. Н. В., с. 17).

„Рая беше небрежна. Тя му беше загубила някаква книжка. . . Дълго време момичето не върнало книжката, защото се срамувало. Никола напомнял, напомнял, па избухнал. Изпратил той по Райна една бележка (Рая избягваше вече да идва). В бележката били написани само два реда в стихотворна форма:

Рая немарливката
скъсала ми книжката . . ."

(Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 56).

Участвува в програмата на тържественото събрание по случай 20-годишнината от Илинденското въстание, състояло се в Банско.

„На честването на годишнината на Илинденското въстание изнесохме богата програма. Участие в подреждането ѝ взе и Кольо. Той даваше дух и подтик на всички. Литературния материал подбирахме повече от любимите му поети: Яворов, Смирненски и др., и от руските: Пушкин, Лермонтов, Некрасов. На същата забава той излезе и пламенно издекламира „Опълченците на Шипка". И сега го виждам на сцената — сериозен, възбуден, ентусиазиран да гърми и цял да трепери: „Три дена младите дружини как прохода бранят..." Понеже и аз съм голям любител на хубавата патриотична поезия и съм страстен декламатор, не можах да се въздържа. Още не свършил „от урва на урва и от век на век". . . аз се втурнах, прегърнах и го поздравих с огнена целувка" (А. Б а л е в. — Отечествен фронт, бр. 6301, 1964).

Август — септември

Подпомага комунистите в Банско.

„Доктор Майлер си спомня, че комунистите са използували Никола и като свръзка. Към него например се обръщали, когато трябвало бързо да се разгласи между членовете на местната партийна организация за тайно събрание. Дори на някои събрания те го оставяли да присъствува. Без да е оформен още политически, в тази ранна възраст 13—14-годишният Никола проявява интерес и слуша жадно революционните речи в партийния клуб (В. Ш а й к е в и ч. — В: Христо Смирненски и Никола Вапцаров в спомените на съвременниците си, с. 328).

Септември 15

Записва се в четвърти клас на народното реално училище в Банско. Директор: К. Молеров. Класен наставник: Н. Везюв, учители: български език — Д. Г. Молеров; френски език — Г. Даутов; история — Г.

Даутов; география — Г. Даутов; химия — Н. Везюв; естествена история — Н. Везюв; рисуване — К. Радонов; ръчна работа — К. Радонов; пеене — А. Балев; гимнастика — А. Балев. В класа е имало 17 ученици. Бил е № 2 в класа (Данни от главната книга на народното реално училище в Банско. — Сб. Н. В., с. 271).

Септември 23

Избухва Септемврийското антифашистко народно въстание. В Разложкия край то се посреща възторжено от населението. На сградата на Разложката община се развява червеното знаме на работническо-селската революция. В продължение на няколко дни всички се радват на победата. Въстанието е жестоко потушено.

„И затова, когато се даде паролата на ЦК, Банско и Разложка околия бяха готови и на бойна нога. За превземането на казармата и полицейския участък в Разлог комунистите от Банско участвуваха с определеното им число бойци—един отряд от 21 души. Въстанието в Разложко, ръководено от големия партиен ръководител Владимир Поптомов, с отрядите на Разлог, Банско, Белица, Бачево и Баня за кратко време атакуват и превземат казармата и полицейския участък и въстаниците стават пълни господари на града, а през деня малки поделения установяват работническо-селска власт в Банско, Белица, Бачево, Добринище, Елешница, Годлево, Горно Драглище, Долно Драглище и Дебърско. Въстанието победи и се създаде работническо-селска власт.

В Банско трудещите се се радват от сърце на новата победа, народът ликува. Към въстаниците бързо се присъединяват маса хора, поставили се на разположение на партията и новата власт. . .

Но радостта от победата бе за кратко. Настъпи погром. Развилняха се царско-цанковистките и михайловистките фашистки банди. Потопена бе в кръв цялата страна. Потопен бе в кръв и нашият окръг. От 1923 г. до 1925 г. и последвалите години не остана място, неоросено с непокорната кръв на борците за свобода. . . Загина в огъня на борбата деецът на партията в Банско — Костадин Голев, дейците на прогресивното крило в Македонската организация Георги Ковачев и Александър Буйнов и др." (М. Хаджируско в. 50 години от основаването на партията в Банско).

Октомври – декември

Въстанието е жестоко потушено. Н. Вапцаров тежко преживява мрачните събития. Потиснат е и от замесването на баща му в потушаването на въстанието.

„Разгромът на Септемврийското въстание се отразява тежко върху Вапцаров. С непрегоряла мъка той казваше, че никога няма да забрави прекрасните другари, загинали в борбата за свобода. С любов и мъка говореше за другаря Георги Ковачев, който, освен че бил пламенен и убеден комунист, но свирел на цигулка и пеел чудесно, тъй че всеки минувач се спирал под прозорците да го слуша. Неговите песни са вълнували много Кольо. Той казваше: „Когато научих за неговата смърт и за изчезването на доктор Майлер, не заплаках. Помня само, като че ли леден вятър ме облъхна и аз едва не паднах в несвяст. После като пребито куче тръгнах из полето, обзет от силното желание да разкажа някому какви прекрасни хора бяха те, какъв сърдечен и учен човек беше доктор Майлер. Необходима ми беше в момента дружбата на неговата дъщеря

Рая, но семейството ѝ беше отишло някъде. Нямаше вече кой да ми дава томче със стихове на Пушкин и Лермонтов. И когато се прибрах късно у дома, паднах тежко болен" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 45).

„За отношението на Никола към Септемврийското въстание не зная почти нищо, но по-късният му другар от Разлог Атанас Попадиин разправя, че след въстанието те двамата с Никола са събирали пръсната прогресивна литература и Никола с жадност е чел тогава такава литература" (Е л. В а п ц а р о в а. Сб. Н. В., с. 10).

При ремонтиране на къща-музей „Н. Вапцаров" — Банско под керемидите на покрива са намерени два доклада — единият на въздържателна тема, а другият — анализ на Септемврийското антифашистко народно въстание през 1923 г. Предполага се, че тези материали са били скрити от Вапцаров още като ученик в гимназията в Разлог, защото никой друг от семейство Вапцарови по това време не е бил активно свързан с въздържателното движение и със симпатии към нелегалната вече комунистическа партия (запазени са в къща-музей „Н. Вапцаров" — Банско).

Изявява се във въздържателното дружество, което е единствената демократична форма на организация на младежта, останала да съществува след настъпилия терор.

„Ние имахме въздържателно дружество, което развиваше завидна работа както в училището, така и вън от него. Най-предан на делото бе и тук пак Кольо, понеже навсякъде той изпъкваше с интелект и силна воля. Той заемаше председателския пост. Като такъв отделяше много време, харчеше много сили и енергия и естествено жънеше и добри успехи. По негово настояване дружеството даваше специални въздържателни забави с добре подбрани програми, гдето бяха застъпени много хубави въздържателни песни, сцени, монолози и др.

Понеже Никола много четеше, бързо се издигна между съучениците си и лесно можеше да развие тема на даден предмет — било литературен, било въздържателен — сочни и съдържателни — той бе много полезен. Създаваше интерес у слушателите си, като се стараеше да ги запознае с видни борци срещу алкохолната напаст като прочутия Август Форел, д-р Нейчев и др." (А. Б а л е в. — Отечествен фронт, бр. 6301, 8 дек. 1964).

1924

Януари 19 Учениците от Бансната непълна гимназия изнасят музикална вечеринка, в която участвува и Вапцаров.

„Проектираната в протокол № 2 литературно-музикална вечеринка от учениците в реалката се реши да бъде дадена на 19 януари 1924 г., вечерта — приходът в полза на фонда бедни ученици" (Протоколна книга на Бансната непълна смесена гимназия, прот. № 3, 18. XII. 1923 г. Окр. държ. архив, Благоевград).

Февруари–март В Банско и околията се появява епидемия от скарлатина, която взема големи размери. Училищните занятия временно са прекратени.

„Прочете се писмо № 4 от хигиенния съвет и се реши: да се затвори училището поради появяване на болестта „скарлатина“ (Протоколна книга на Банската непълна смесена гимназия, прот. № 4, 3. III. 1924 г. Окр. държ. архив, Благоевград).

Март 21 Учениците от гимназията уреждат забава за фонд екскурзия Банско — Рилския манастир през великденската ваканция.

Март 26 Правителството на Ал. Цанков решава да закрие Банската непълна гимназия.

„С писмо № 6576 от 26 март 1924 г. от М-вото на народното просвещение се съобщава, че от 15 септември т. г. закрива по парични причини Банското реално училище.

М.П.О. ср. училища“

(Преписки на непълната смесена гимназия в Банско. Окр. държ. архив, Благоевград).

Април — май Скарлатинната епидемия в Банско взема застрашителни размери. Екскурзията до Рилския манастир се отлага. Първи май — празник на цветята — няма да се празнува поради разпространение на болестта (Протоколна книга на Банската непълна смесена гимназия. Окр. държ. архив, Благоевград).

Май 17 Поради скарлатината учениците в Банско прекратяват занятията. Съгласно нареждането на Министерството на народното просвещение годината приключва върху успеха от двата срока.

Годишен успех: български език — много добър (4,5); френски език — слаб (2,5); алгебра — добър (4); геометрия — добър (4); история — отличен (5,5); география — много добър (4,5); химия — добър (4); ботаника — добър (4); рисуване — добър (4); ръчна работа — добър (3,5); пение — много добър (5); гимнастика — добър (4). Поведение — примерно. Отсъствия — извинени — 5, неизвинени — 4. Ще държи поправителен изпит по френски език (Данни от Главната класна книга на народното реално училище в Банско. — Сб. Н. Вапцаров, с. 271).

Юни — средата Учениците от Банско отиват на екскурзия в София от 11 до 19 юни вкл. по случай Юнашкия юбилеен събор. Н. Вапцаров е бил в групата. (Уверение за пътуване с намаление по БДЖ, издадено на А. Балев — екскурзия с ученици от 28 души, две учителки, водени от А. Балев — Фонд на основното училище и непълната гимназия в Банско. Окр.държ. архив, Благоевград).

Юни — краят При приключването на годината и закриване на гимназията много от участниците в оркестъра ще отидат да продължат образованието си в други градове. Решават да се фотографират за добър спомен от съвместната годишна творческа работа. Снимката е направена пред сградата на гимназията. Н. Вапцаров е третият отдясно във втората редица (Фотографията се съхранява в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Лятото Вапцаров помага на майка си в полето, домакинството, опитва се да пише стихове.

„Той обичаше труда, работата му носеше радост.

Един ден аз бях на полето. Дворът ни беше пълен с недосъхнало сено. Както си беше ясно, изведнъж небето се покри с гъсти черни облаци, както често става през горещите летни дни. Почна да пръска дъжд и постепенно да се усилва. Аз се сетих за сеното — щеше да го измокри дъждът и щеше да мухляса. А през зимата нашата Сива нямаше да има какво да яде. Тичешком се отправих към градеца и запъхтяна, с последни сили отворих портата. На прага ме посрещна Никола.

— Защо така си се затърчала? Душата ти е дошла в зъбите от бързане?

— Заради сеното, Николо! Ако го накапе повече дъжд, ще изгние.

Отворих портата и зяпнах от учудване — сеното беше прибрано, а дворът грижливо изметен" (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 91).

Върлуващата скарлатина в Банско взима много човешки живота. Камбаната бие на умряло. Този печален звън вълнува чувствителното сърце на Вапцаров. По спомен на сестра му Райна смъртта на една млада девойка и неутешимата скръб на нейния годеник са повод той да напише следното стихотворение:

Отмина вече мойта младост
кат буйни пролетни води,
обхванат съм от скръб и жалост,
любов в гърди ми не гори.
. . . . . .

(Р. В а п ц а р о в а. Бакьо, с. 128. Ръкописът на стихотворението не е запазен).

Септември 15—23 Явява се на поправителен изпит по френски език (Протоколна книга на Банската непълна смесена гимназия, прот. № 10, 10 .IX. 1924 г. Окр. държ. архив, Благоевград).

Септември —краят Записва се ученик в V гимназиален клас в Мехомийската (Разложката) смесена непълна гимназия. Настанява се да живее в дома на Атанас Хаджийски заедно с приятелите си съученици от Банско Михаил Хаджирадонов и Лазар Икономов.

И. д. Директор: Д. Голев. Класен наставник: В. Шадурски, учители: български език — Д. Г. Молеров; френски език — В. Шадурски; руски език — В. Шадурски; алгебра — Г. Якушев; геометрия — Г. Якушев; история — В. Шадурски; география — С. П. Константинов; химия — М. Лимонкова; естествена история — М. Лимонкова; анатомия— М. Лимонкова; рисуване — А. Стефанов; ръчна работа — К. . . (нечетлив); пеене — Н. Стойчев; гимнастика — Степанов. Бил е № 1 в класа. По-важни данни от класната книга: учи се на бащини разноски. Поминък на бащата — кръчмар. Плаща училищна такса. Приет в пети клас с поправителен изпит по френски език, с поведение примерно. Настойник в града — Атанас Хаджийски (Данни от главните класни книги на непълната смесена гимназия в Разлог. — Сб. Н. В., с. 272).

„Обучението се водеше при крайно мизерни и нехигиенични условия. Класът ни се помещаваше в малка стая с подова площ едва 18—20 квадратни метра, осветена от един прозорец и той наполовината закрит с ламарина, пробита за кюнец на печката. Учениците, бледи и изпити, с оръфани шаячни дрехи и цървулки, едва смогваха да заплатят високите училищни такси“ (Иван Копанаров. Специален лист 50 години Разложка гимназия. 18 май 1968, Разлог).

„В началото на 1924—1925 учебна година в Разложката смесена непълна гимназия бяха прехвърлени учениците от гимназията на гр. Банско, която бе закрита от правителството на Цанков. Измежду тримата младежи, постъпили в пети клас, на които аз бях класен наставник, ми направи впечатление един юноша с умни, изразителни очи, с високо чело и предразполагащ израз на приветливото му лице. Това беше Никола Й. Вапцаров“ (В. Шадурски. — Пиринско дело, бр. 31, 26 юли 1952).

„Онова, с което Вапцаров спечели симпатиите на учениците още от началото, беше неговата скромност във всяко отношение. . . Макар Вапцаров да произхождаше от заможно семейство, той гледаше да не се отличава от другите ученици, което му позволяваше по-лесно да дружи и да се чувствува близък с тях. . .“ (М. Юруков. Сб. Н. В., с. 37).

Октомври — ноември

Постепенно се сближава с учениците от Разложката гимназия. Участвува заедно с тях в трудовата седмица от 13 до 17 октомври по време на брането на кукуруза, в различни тържества: 25 октомври — освобождението на Разлог от турско робство; 1 ноември — денят на народните будители и др. (Летописна книга на Мехомийската смесена непълна гимназия. Окр. държ. архив, Благоевград).

„Вапцаров беше един клас по-назад от мене. Запознахме се през учебната 1924—1925 г.

Бях беден по произход, но като ученик силен по литература на местна почва. Това обстоятелство може би го е отправило към мене. Чел съм реферати, от които си спомням един — „Юнакът в народния епос“. Този реферат като че ли спомогна да се сближим повече. Имахме кръжок, в който четяхме марксическа литература. . .

С възторг говореше за Яворов: — за фигурата му, за неговото участие в македонското движение. Изобщо Яворов беше винаги в устата му. Особено хубаво декламираше Яворовите „хайдушки песни“ (Неиздадени спомени на Атанас Попадиин — И-т за литература).

1925

Януари

Тежко преживява отделянето от семейната среда. Използува всяка възможност да прескочи до Банско.

„Всяка събота идваше да ме вика да си ходим заедно в Банско, което беше на 6 км от Разлог. Всякога, когато си отивахме, ни се струваше, че виждаме далеч в Пирин жив човек, който копае. Това беше илюзия, която Кольо използува като пример при един урок по психология“ (Д. Молеров. Сб. Н. В., с. 29).

„Докато времето беше хубаво, момчетата си идваха всяка вечер и рано на другата сутрин отиваха на училище. Разстоянието между Раз-

лог и Банско е шест километра, но момчетата не усещаха как изминаваха тоя път.

Когато навалеше дебел сняг и затрупваше пътя, момчетата се установяваха в квартирата и си идваха само в събота, с тояха в къщи целия неделен ден и в понеделник рано отиваха на училище. Те напълваха своите раници с фасул, сланина, картофи. И там, в същата тази малка стая, дето учеха и спяха, си готвеха. Нашият Никола всичко беше свикнал да върши в къщи, но да готви не знаеше. Милче беше специалист по готвенето" (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 75).

„Един зимен ден времето беше много лошо. Аз му казах да не си ходим в Банско. А той ми отговори на бански диалект: „Ако ке и камене да капаа от небето, я па ке с'ида" (Д. М о л е р о в. Сб. Н. В. ,с. 29—30).

„Като ученици в Разлог живяха у дома две години Н. Вапцаров, Михаил Хаджирадонов и Лазар Икономов — и тримата от Банско. Живеехме в една стая. Имах ги като свои деца. Тримата се погаждаха. Другите двама се шегуваха с него. Понеже сутрин той ставаше по-късно, те го начерняваха или слагаха в ястието — „траан" (тархана — тестена каша) — много сол, за да не яде. Той търпеше и не се сърдеше: беше готов да се жертвува за другите. Когато тиганят беше скрит или имаше много сол в яденето, той ядеше само хляб. Носеше хляба в джобовете си. Не беше лаком. Много четеше и пишеше стихотворения. Макар да беше протестантин, но в черква не ходеше.

Искаше на всекиго да помогне. Обичаше хубавите работи и се ядосваше, когато види някои криви неща. . .

От Кольо са посадени в градината ни две ябълкови дръвчета, които и сега са големи и дават плод" (М а р и я А т. Х а д ж и е в а. Сб Н. В., с. 31).

Март — май

Учи се добре. Втория срок завършва с много добър успех и със среден по предмети, към които няма вкус.

Успех от втория срок: български език — мн. добър (5); френски език — среден (3); руски език — мн. добър (5); алгебра — среден (3); геометрия — добър (4); бълг. и обща история — мн. добър (5); от. и обща география — мн. добър (5); химия — добър (4); ест. история — мн. добър (5); анатомия — среден (3); рисуване — добър (4); ръчна работа — мн. добър (5); пеене и музика — мн. добър (5); гимнастика — среден (3) (Данни от главните класни книги на непълната смесена гимназия в Разлог. — Сб. Н. В., с. 272).

Участвува активно във всички трудови и културни прояви на учениците в гимназията — 1 април — ден на залесяването, тържествените утра и вечеринки по случай освобождението на България от турско иго—3 март, деня на цветята— 1 май, Кирил и Методий—24 май и др.

„Сприятелихме се бързо. С него не можеше другояче. Той се държеше толкова непринудено, че естествено изпъкваше сред другарите си. Всички желаехме неговата дружба.

Свиреше добре на мандолина и китара и с това внасяше разнообразие в нашите ученически компании. А как рецитираше стихове! От него за пръв път съм слушал рецитиране на стихове с такава сила и ми се струва, че и досега не съм чул друг рецитатор с майсторството на Вапцаров. По това време най-много обичаше Яворов. Никога няма да заб-

равя как Вапцаров декламираше „Арменци“. Той редовно участвуваш във всички ученически представления и забави. . . Откога бе започна да пише стихове, не зная, но пред нашите компании той четеше сво стихове“ (К р ъ с т ь о С т о й ч е в. Сб. Н. В., с 35).

„Отначало ние — разложките ученици — се отнесохме към него недоверие, понеже беше син на необичан македонски деец—царски човек

У Вапцаров пък имаше стремеж да се сближи с бедни момчета и на шето недоверие към него го е измъчвало. Вапцаров декламираше добре Той беше и голям актьор. Чел ни е и разказа си „Лудата“ (И в. Н. К о п а н а р о в. Сб. Н. В., с. 34) (Ръкописът на „Лудата“ с подпис Н. Юленски — Банско, се съхранява в къща-музей „Н. Вапцаров“ — Банско. Написан е на пишеща машина, но на места някои думи са поправени ръкописно от автора).

Юни — началото

С група ученици от Разложката гимназия отива на екскурзия в Пирин.

„Веднъж отидохме на излет до Елтепе. Вапцаров ни снабди с пушки и карабини от ВМРО, тъй като баща му беше пълномощник на организацията и разполагаше с такова оръжие. Бяхме пет-шест души все оформящи се като марксисти. Изстреляхме много патрони. Вапцаров излезе най-добър стрелец — удари на нишана по реката Бъндерица. Отидохме в планинската хижа, но тя беше заключена. Насилихме вратата и влязохме вътре да нощуваме. Учителят ни по литература Димитър Г. Молеров научил за тоя наш излет и ни накара да го опишем за домашно упражнение. Вапцаров най-добре описа излета. Самият Молеров говори в класа ни за Вапцаровото описание, като ни приведе описаните там случки“ (Неиздадени спомени от А т. П о п а д и и н—И-т за литература).

„Беше през м. юни 1925 г. Ходихме до Елтепе и вечерта се завърнахме в хижа „Бъндерица“. След като се налудувахме покрай реката и водопадите, по конто спускахме камъни и дървета, вечерта на поляната накладохме голям огън. Насядали около него, пожелахме Вапцаров да ни прочете свои стихове. . . Под нас се чува шумът на водопада. А Вапцаров чете и ние слушаме захласнати. Сега не мога да си спомня какво точно чете Вапцаров, но помня, че това бяха вдъхновени песни за Пирин с особена юношеска красота и сила. Но той беше твърде небрежен към своето творчество, често пишеше на разни листчета, които после захвърляше“ (К р. С т о й ч е в. Сб. Н. В., с. 35).

Излетниците се фотографират (Снимката се съхранява в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Юни краят — юли

Завършва V гимназиален клас.

Годишен успех: български език — много добър (5); френски език — среден (3); руски език — много добър (4 2/3); алгебра — добър (3 2/3); геометрия — добър (3 2/3); българска и обща история — много добър (5); от. и обща география — много добър (4 2/3); химия — добър (4); естествена история — много добър (4 2/3); анатомия — добър (3 2/3); рисуване — добър (4 1/3); ръчна работа — много добър (4 1/2); пеене и музика — отличен (5 1/2); гимнастика — среден (3 1/3) Поведението за трите срока — примерно. Отсъствия: извинени — 33, неизвинени — 2 (Данни от главните класни книги на непълната смесена гимназия в Разлог. — Сб. Н. В., с. 272).

Септември 15

Ученик е в VI клас на непълната смесена гимназия в Разлог. Директор: Н. Златков, класен наставник: В. Шадурски. Учители: български език и литература — Д. Г. Молеров; френски език — В. Шадурски; руски език — В. Шадурски; алгебра — П. Трендафилов; геометрия — П. Трендафилов; българска и обща гражданска история — Н. Златков; отечествена и обща география — Д. Голев; химия — М. Лимонкова; физика — П. Трендафилов; естествена история — М. Лимонкова; философска пропедевтика — Д. Г. Молеров; рисуване — М. Милчев; пеене и музика — Н. К. Стойчев; гимнастика — В. Шадурски. Бил е № 1 в класа. Настойник — Атанас Хаджийски (Данни от главните класни книги на непълната смесена гимназия в Разлог. — Сб. Н. В., с. 273).

Септември

Разширява литературните си познания. Непрекъснато чете странична литература. Поражда се стремеж да овладее тайните на поетичното майсторство. Споделя стихотворните си опити с учителя Д. Молеров и търси помощта му.

„През учебната 1925—1926 г. Вапцаров Никола беше ученик в VI клас на същата гимназия (Разложката, б. а.). Преподавах пак български език и литература — старогръцка, римска и старобългарска. Преподавах също и психология . .

Вапцаров Никола ми беше не само ученик, но и приятел. Той често идваше при мене в квартирата ми да му показвам ритмичните стъпки, да му поправям стихотворенията, които пишеше. Четях му и народни песни, които тогава събирах" (Д. Молеров. Сб. Н. В., с. 29).

„Правеше впечатление на всички съкласници, че познава българската и чуждите литератури. В компании и по забави декламираше Ботевата „Борба". Особено обичаше Яворов. Разправяше ни спомени, които неговият баща му е разказвал за поета. . .

Водеше си дневник и пишеше стихове. Правеше много издържани свободни съчинения, в които вмъкваше поезия. Учителят по български език Димитър Г. Молеров използуваше Вапцаров, който му съобщаваше провинциализми, поговорки, народни сравнения и пр." (Милош Чобанов. Сб. Н. В., с. 33).

„Учителят ни по български език Димитър Т. Молеров искаше в началото на часа учениците да му съобщават народни думи, изрази и поговорки.

Вапцаров му представяше цели листове с такива думи и понякога го занимаваше по половин час с тях" (Ив. Копанаров. Сб. Н.В., с. 34).

„Вапцаров правеше силно впечатление със своята интелигентност. Той бе прочел много книги, за които обичаше да говори с увлечение. Говореше за романите на Майн Рид, за романите и повестите на Ив. Вазов, Елин Пелин и други. В V и VI клас вече четеше класиците на руската литература: Пушкин, Толстой, Тургенев, Гогол; френските романисти: Виктор Юго, Емил Зола, Алфонс Доде и др. Много от стиховете на Пушкин („Евгени Онегин") и на Лермонтов („Демон") знаеше наизуст. Най-любими от българските поети му бяха Ботев и Яворов.

В скоро време съкласниците на Вапцаров можахме да разберем, че наред с хубавите си домашни работи по литература Вапцаров пише и стихове. В художествено отношение той се намираше под влияние глав-

но на П. К. Яворов. Темите, на които пишеше първите си стихове, бяха главно за освободителните борби и с въздържателен характер" (М. Юруков. Сб. Н. В., с. 37—38).

„Като класен наставник съм ходил в квартирата му, където обикновено го сварвах да чете не толкова учебници, а прочитна литература. В квартирата му имаше прочитни книги. В шести клас проявяваше интерес към руската литература. Тогава не знаех, че пише стихове" (В. Н. Шадурски. Сб. Н. В., с. 32; вж. пак там спомените на Кр. Стойчев, д-р Г. Чочов, Б. Вапцаров).

Септември —октомври

В Разложката гимназия се образуват туристическо и въздържателно дружество. Избран е за председател на въздържателното дружество.

„За пръв път се попълни една празнота в училищния живот на гр. Разлог. Основа се юношеско туристическо дружество, което аз кръстих „Пирински еделвайс", под ръководството на Вячислав Шадурски.

Основа се също и ученическо въздържателно неутрално дружество „Морал" под вещото ръководство на учителя Петър Трендафилов. Един истински фокус на ученическата самодейност, саморазвитие, солидарност и самоконтрол. . . В него неуморно и ревностно се четяха редица здравни, просветни, трезвени и популярно-научни реферати. И първо то взе инициатива за основаване на своя ученическа дружествена библиотека. . . " Директор Н. Златков (Летописна книга на Мехомийската смесена непълна гимназия. Окр. държ. архив, Благоевград).

„Вапцаров се смяташе още тогава „левичар" и се движеше в средата на прогресивните ученици — „левичари". През учебната 1925—1926 г.. образувахме ученическо въздържателно дружество. Нямайки друга възможност за легална проява и организация, около въздържателното дружество се сплотиха всички прогресивни ученици. Вапцаров, който беше вече в VI клас, стана председател на дружеството. По негово предложение бе наименувано „Морал" (Кр. Стойчев. Сб. Н. В., с. 35—36).

Октомври — краят

Като председател на въздържателното дружество дава обяснение за четенето на романа „Майка" от М. Горки от членовете на дружеството.

„Спомням си един епизод, който едва не доведе до забраняването на нашето въздържателно дружество. Ние имахме своя дружествена библиотека, която се попълваше ежегодно с нови книги. В подбора на книгите Н. Вапцаров вземаше голямо участие. Библиотеката обслужваше само членовете на дружеството. Но един учител проследява, че в нея има забранени произведения на Максим Горки, потърсил уж за себе си романа „Майка" и със съответно писмо изпраща книгата в МНП. Веднага след това пристигна инспектор от МНП за разследване на този случай и се поинтересува как тази книга е попаднала в нашата библиотека. Председателят на дружеството Н. Вапцаров се оправда само с това, че представи запазения у него списък за закупените книги с подписа на учителя по литература Димитър Молеров. В списъка беше и романът на М. Горки „Майка". Димитър Молеров защити дружеството, като заяви, че книгите за въздържателната библиотека винаги са купувани с негово съгласие" (Петър Д. Трендафилов. — Специален лист 50 години Разложка гимназия).

Октомври — ноември Често ходи при техника Димитър Динев, за да наблюдава как се инсталира електрическата централа — новост за Разложкия край. Динев е завършил машинното училище, обича поезията, знае руски език и имат теми за разговор (Неиздадени спомени на Димитър Динев — И-т за литература).

Ноември — декември Разлог получава електрическо осветление, пусната е в експлоатация местната електростанция.

„Когато бе прокарано електрическото осветление в града, ходили сме от стълб на стълб и той ни казваше, че в техниката е бъдещето" (Ив. Н. Копанаров. Сб. Н. В., с. 34).

Декември — краят Завършва първия срок на VI гимназиален клас с много добри бележки по български и руски език, среден по френски език, алгебра и геометрия (Данни от главните класни книги на непълната гимназия в Разлог. — Сб. Н. В., с. 273).

1926—1931

Първа любов. Първото отпечатано стихотворение. Завършва VI клас на гимназията в Разлог. Постъпва с конкурсен изпит в Морското машинно училище във Варна. Трудно понася военния режим. Дейно участвува във въздържателното дружество и в масово-културните прояви на моряците — като артист, режисьор, музикант. Пише стихове и сътрудничи в младежкия печат. Запознава се с художественото майсторство на големите български и световни поети.

Февруари 4 На Вапцаров е издадена членска карта № 6433 от Ученическия неутрален въздържателен съюз в България (Картата се пази в И-т за литература).

Януари — март Често посещава електрическата централа, привлича го машинистът Димитър Динев.

„Кольо продължи да идва в централата, където вечер дежурех. Продължиха безкрайните разговори за машини, кораби, морето, за живота във фабриките, но флотът и морето биваха винаги крайният въпрос, който терзаеше неговата впечатлителна душа. . . Често пъти той се изтърсваше покрит със сняг, премръзнал и треперещ в неочаквани часове. Спокойно сядаше край печката, мълчеше и ме гледаше, а после с бавен меланхоличен глас изливаше слова, мисли и цели тиради, облечени в особена, чудновата форма. . . Караше ме да пея руски романси и революционни песни от времето 1919—1923 г., които пеехме в ученическите комунистически кръжоци. Песните му правеха удоволствие, защото ги изживяваше, особено „Сижу за решеткой. . . ", „Волга", „Выхожу один я на дорогу" или „Укажи мне такую обитель. . . " (Неиздадени спомени на Д. Динев — И-т за литература).

Май — юни Влюбва се в ученичка от IV клас.

„Първата ми любов е от онова малко градче Мехомия (Разлог, б. а.), която сърцето ми носи като вечна скръб. Бях в шести клас. Председателствувах тамошното въздържателно дружество и „Червения кръст". Контролната комисия имаше една ученичка от четвърти клас. Знаеха я всички под името Делка. Влюбихме се почти неусетно и всичко се разви даже без обяснения, защото беше наивна, тя беше още дете" (Чернова от писмо на Вапцаров до Кирана Рупова, март 1930 — И-т за литература).

Юни 15 В извънредния предконгресен брой на в. „Борба", бр. 11, идейно-организационен орган на Ученическия неутрален въздържателен съюз, е отпечатано първото стихотворение на Вапцаров „Към светли идеали!" с подпис Н. Вапцаров (Ръкописът на творбата не е запазен).

„Напред към светли идеали
да литнем ний със крепка мощ!
Да дигнем тез що са паднали,
що гинат в непрогледна нощ.

И знаме нека да развеем,
величествено да ветрей,
с надежди светли да огреем
светът на кървавий повей!

В живота, знаем, бури има,
но нищо няма да ни спре:
идея нивга не загива
и нивга тя не ще умре.

Рушители сме на тъмата,
ний явно газим всяко зло;
да дигнем горе знамената!
Да дигнем трезвено чело!

Н. Вапцаров

Юли — 4, 5, 6, 7 Делегат е на VII конгрес на Ученическия неутрален въздържателен съюз, който се провежда в Кюстендил. На конгреса се запознава с Ив. Чучков. Разпитва делегатите моряци за условията в Машинното училище във Варна, които изтъкнали предимно положителните страни: завършилите са най-добрите техници в България. Но са необходими силен характер и здрав организъм, за да преодолее човек някои изпитания... (По устен разказ на Иван Чучков пред Б. Вапцарова).

Завършва VI гимназиален клас.

Годишен успех: български език и литература — много добър (5); френски език — среден (3); руски език — добър (4 1/3); алгебра — среден (3 1/3); геометрия — среден (3 1/3); бълг. и обща история — много добър (4 2/3); отечествена и обща география — добър (4); физика — добър (4); химия — добър (4); естествена история — много добър (4 1/2); философска пропедевтика — много добър (5); рисуване — много добър (5); пеене и музика — отличен (5 1/2); гимнастика — добър (4); поведение за всички срокове — примерно (6). Отсъствия 9 извинени, 2 — неизвинени (Данните от главните класни книги на непълната смесена гимназия в Разлог. — Сб. Н. В., с. 273).

Юли Готви се за конкурсен изпит в Морското машинно училище във Варна.

„След завършването на шести клас трябваше да помислим къде да продължи Никола своето образование. Желанието му беше да завърши гимназия и след това да следва литература. Баща му се противопостави на това негово желание и тримата другари: Милче, Лазарчето и Никола отидоха да държат приемен изпит във Варна за Морското машинно училище. На изпита двамата му другари бяха скъсани, а Никола беше приет. Много му беше тежко да се раздели от любимите си другари, но той беше много послушен и не възрази на баща си. Освен това обичаше техниката" (Ел. Вапцарова. Сб. Н. В., с. 10).

Юли 26 Разложкото околийско управление издава лична карта (паспорт б. а.) № 2108 на Никола Иванов Вапцаров, ученик, роден на 28. XII. 1909 г. в гр. Банско (Документът се съхранява в И-та за литература. Допусната е грешка в рожденатa дата — вместо 24. XI. 1909 г. отбелязано е 28 .XII. 1909 г.).

Юли 27 Получава тефтерче от майка си преди заминаването за конкурсния изпит в Морското машинно училище във Варна. На първата страница на тефтерчето Ел. Вапцарова е написала: „Бъди крепък и мъжествен. Нищо световно да не срути основата на характера ти, в който вярвам, че е добър.

Майка ти Ел. Вапцарова
27/7 926 год."
(Тефтерчето — И-т за литература)

Юли краят — началото август На конкурсния изпит успешно се явява по български език и математика.

„Запознах се с Вапцаров през 1926 г., когато се явихме на конкурсен изпит, за да постъпим в Машинното училище. Вапцаров стоеше настрани свит и имаше вид на мечтател. След като ни приеха в училището и облякохме училищната униформа, пролича неговата физическа слабост, тъй като тялото му — тънко и високо — се губеше в дрехите. Това положение го дразнеше. По-късно научихме, че Вапцаров бил приет в училището по внушение на двореца, понеже цар Фердинанд и цар Борис били познати на баща му и са ходили на гости у тях в Банско" (Халей Чушков. Сб. Н. В., с. 51).

Вапцаров се фотографира заедно с баща си в моряшка униформа. (Снимката — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Август 9 Вапцаров е зачислен като ученик-доброволец във флота.

„Вапцаров Никола Иванов, гр. Банско, Разложко. Роден на 24 ноември 1909 г., българин, православен, свършил шести гимн. клас в Разлог.

Постъпил на служба за ученик-доброволец в Морската учебна част на 9 август 1926 г. С право за уч. машинист на срок (6) шест години за допълнителна служба" (Служебни списъци на учениците-доброволци от Морското училище. — Сб. Н. В., с. 274).

Август 15 Вапцаров е зачислен в Морското машинно училище за ученик-машинист I курс със заповед по морско-учебната част № 66, п. 1, 1926 г., 15 авг. (Служебни списъци на учениците-доброволци от Морското училище. — Сб. Н. В., с. 274).

Август — втората половина Започва строевото обучение.

„През месец август започнаха строеви занятия на новобранците от 26-и випуск. В челните редици по височина стоеше и Никола Вапцаров. При познатата казармена обстановка за нас, младите, крехки моряци, запознаването и опознаването стана много бързо, за да се видим за няколко дни вече другари. Още първите дни отпаднаха официалните обръщения. За него ние бяхме: Чолака, Чушката, Рангела, Куршума, Чучката, Стойко, Колеца и т. н., а той за нас — Вапцара. . .

Обстановката в училището влияеше на всички ни. Казарма, големи помещения, железни полустрошени легла с дъски, сламени дюшеци, дървеници, обща столова, баки, собствени канчета и чинии, които миехме на двора с пясък, ограден двор, на вратата с часовой. Военните занятия по начало поставиха всякого в едно недоумение. Учеха ни на „по пет на нож", безусловно изпълнение на заповедите в името на върховния вожд — царя" (И в. Чучков. — Юбилеен сборник на Морското училище. Варна, 1956, с. 33).

Август 16 —24 Отбелязва в тефтерчето, подарено от майка му, част от устава за гарнизонната служба. На трета страница е записал — Калиакра, Надежда, 8(21) ноември 12 година, Хамидие, М. Купов, подвод. 17—18 („Калиакра" е първият български военен кораб. На крайцер „Надежда" на 15 дек. 1918 г., когато се е намирал на ремонт в пристанището на Севастопол, избухва политически бунт. През нощта срещу 8 ноем. 1912 г. е атакуван с торпеда и повреден тежко турският крайцер „Хамидие", който конвоирал транспорти с оръжие за Турция. В тази първа блестяща победа на българския военен флот са участвували четири торпедоносци, от които „Дръзки" е торпедоносецът герой. На тази дата до 9. IX. 1944 г. се е празнувал бойният празник на Морското машинно училище. Подводница „17—18" е била единствената българска подводница, б. а).

Август 25 На с. 9, 10 и 11 на тефтерчето Вапцаров е отбелязал — 25/VIII 1926 г., и е водил записки: събиране по тревога; пехотен взвод; дневален; военна йерархия; началник и т. н. На обратния лист на страница 11 е написал пълния текст на военния марш „Готови сме", който са пели възпитаниците на училището. На гърба на с. 12 под влияние на новата атмосфера е правил опити да пише стихотворение в маршов жанр:

Ний родината си ще любим
всегда и цял наш живот
. . . . . .
. . . . . .

Повече не е правил опит за разработката му. Стихотворението е от 4 куплета.

Септември 15 Започват занятията в Морското машинно училище.

„Времето протичаше в учение по разписание. Ставане сутрин в 6 часа, преглед и гимнастика, закуска, 5 часа занятия, обяд, занятия в учебния арсенал или строева подготовка, вечеря, задължителни занятия за подготовка на уроците от 7 до 9 часа, проверка и почивка. След 9 часа се разрешаваха допълнителни занимания на ония, които не са си подготвили уроците. Това прозорче, отворено в официалното разписание, широко използувахме. Тогава всеки можеше да прочете вестник или пък да водим разговори и спорове без погледа на взводния подофицер или възпитател-офицер“ (Димитър Ив. Моллов. Сб. Н. В., с. 84).

Приспособява се трудно към казармения ред.

„Първите писма на Никола бяха тъжни, в тях личеше мъката му по нас, по родното малко градче, по любимата Пирин планина. Но навикът, този неумолим учител, и на него се наложи. Или може би запознаването му с новите съвипускници, намирането на подходяща книга му е помогнало да преодолее тези трудности. Постепенно от писмата му започна до изчезва мъката, те станаха по-бодри“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 105—106).

В училищните книги Вапцаров се води под № 6/105. Изучава следните предмети: специални: парни машини — К. Давидов; парни котли — К. Георгиев; теорет. механика — М. Иванов; електротехника — инж. Н. Вълчев; морезнание — Ст. Цанев; морал — Ст. Цанев; общообразователни: алгебра — Ц. Генов; геометрия — Ц. Генов; тригонометрия — Ц. Генов; геометр. чертание — Ц. Генов; физика — В. Атанасов; химия — Д. Попов; история — Ив. Стоянов; география — В. Атанасов; бълг. език — Г. Георгиев; френски език — А. Джогов. Началник на училището — Г. Славянов (Данни от класните книги на Морското машинно училище, Варна. — Сб. Н. В., с. 278).

„Когато ние по цели дни ревехме: „на ляво“, „на дясно“, „кръгом“, „началник в ляво, отдай чест“ и пр. и се окопитихме, ние, всички от 26-и випуск на Машинното училище, открихме, че между нас — обикновените младежи — по „погрешка“ се е вмъкнал един „по-особен“. Ето ние сме налягали кой по гръб, кой по корем, и задремали почиваме след дългите и уморителни маршировки, в ушите на всички ни продължава да кънти известното при маршировки подофицерско „още може“, и „нищо не чувам“, а там, малко встрани, един е забил нос в някакво книжле и чете. . Вечер, след задължителното време за учене на уроците до вечерна проверка, мнозинството бързаме за спане, а малцина са наново в класните стаи и учат. Но един между тия малцина чете не уроците си, а някакви други книги. Понякога той вадеше някаква тетрадка и дълго пишеше, дращеше, зачеркваше, поправяше. И започнахме да му внушаваме, че трябва да напусне училището и да се отърве от този суров казармен живот“ (К о л ь о Г. В а с и л е в. Сб. Н. В., с. 55).

Октомври 18 Напечатано е стихотворението „Последна песен“, подпис Н. Вапцаров (Борба, бр. 2, 1926, Варна. Ръкописът на стихотворението не е намерен).

Развива активна въздържателна дейност в училището.

„През годините 1926—1928 още беше възможно да съществуват в училището въздържателно и литературно дружество. Вапцаров активно се включва в техния живот. Спомням си интересните събрания с реферати и разбори, които ставаха съвместно с другарите от търговската, мъжката и девическата гимназия. Обикновено се събирахме в мъжката гимназия. Вапцаров винаги изпъкваше със своя буден и заострен литературен речник“ (П а н о М. Н а й д е н о в. Сб. Н. В., с. 36).

В Морското машинно училище въздържателното дружество се нарича „Трезв моряк“ (Борба, бр. 7, 15 март 1926).

Ноември 15 Напечатано е стихотворението „Да грейне факел!“, подпис Н. Вапцаров (В. Борба, бр. 3. Ръкописът на стихотворението се намира в тетрадката по смятане — в И-т за литература. Тази тетрадка съдържа 14 завършени и две незавършени най-ранни стихотворения на Вапцаров, някои без заглавия и затова отбелязваме първия им стих: „Дали облаци печални“, „Вятър лъха, нивята гали“, „Като утринна роса дойде при мене ти“, „Да грейне факел“, „Сънят на затворника“, „Есен“, „Нощ приближава и леко крилата“, „Де ще найдеш хубавица друга като Радка“, „Далече на кораба се виждат платната“, „Скица“ („Танцуват вълните в кипежа си бесен“), „Облаци“, „Неволник клет в далека ли чужбина“, „Знойно пладня, пот се лей“, „Опростих се с либе синеоко“, „Наброски“, „Две брези, две бели брези“, „Неспирно. . . отива, а гръм оглася“. Четири стихотворения от тетрадката по смятане са печатани през 1926, 1927 и 1928 г.).

Ноември 24 Получава писмо от учителя си А. Балев от Банско по повод напечатани негови стихотворения във в. „Борба“.

„Драги Колю,

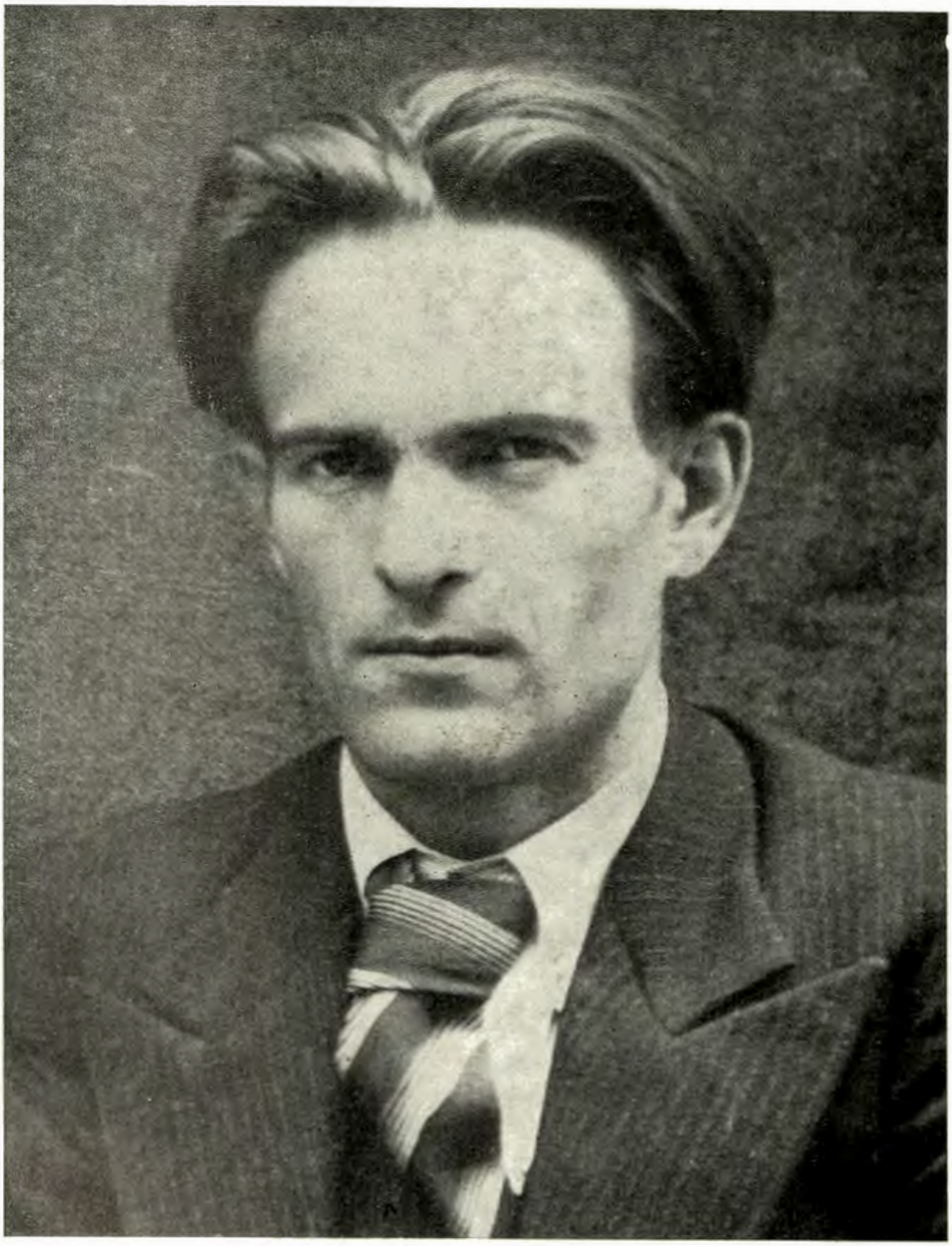
Доста отдавна мисля да ти пиша, но желанието ми най-вече се усили, когато преди 10-на дена срещнах в „Борба“ още едно твое стихотворение. То ми се хареса повече от първото и аз хванах за яката баща ти, па го повлякох към читалище[то]. За жалост беше се някъде побъркало списанието. Ако го имаш, прати му го. Той особено се радва и гордее с тебе. За майка ти да не говорим: тя е особено радостна и щастлива, като те знае в лагера на въздържниците-борци, в редовете на почтените и възпитани младежи.

Дерзай! Нека пръскаме светлината! Денят на победата иде! Нашите редове — явно е — гъстеят! Тук алко[х]ола грабна още една жертва: бай ти Милош К. Колчаков. Колко още ще отиват, докато не се пробудят! Аз държах в младежкия клуб сказка на тема: „Алко[х]олният въпрос и младежта“. Имаме още няколко съчувственици сега.

Здравей! Твой А. Балев.

P. S. Днес се получи новият брой „Борба“ с твоето стихотворение. И то е много хубаво! Същият“ (Писмото — И-т за литература).

Декември През първия срок на учебната година получава няколко писма от сестра си Райна, братовчед си Георги Везюв, съгражданина си Славчо

Никола Йонков Вапцаров

Банско. Кът от старата част на града

Къщата, в която се е родил поетът →

Иван (Йонко) Вапцаров, баща на Н. Вапцаров

Кръщелно Свидѣтелство

№ 169

Настоящето удостовѣрява, че Никола Ив. Вапцаровъ

роденъ въ Банско, Разложъ на 24 Ноември

1909 г. отъ Евангелски родители Иванъ

и Елена Вапцарови

се кръсти на 17. Август хиляда деветстотинъ и

деветдесета година отъ долуподписаний

Пастиръ на Евангелската църква въ гр. Самоковъ

Самоковъ, 31/XII 1919 год.

Пастиръ на църквата:

Централна Печатница — Пловдивъ

Кръщелното свидетелство на Н. Ив. Вапцаров, издадено 10 години след раждането му.

Н. Вапцаров на 4 години

Група ученици от Банско на летището в Божурище (1923 г.) Н. Вапцаров е в последната редица — четвъртият отляво надясно

Ученическият мандолинен оркестър в Банско. Н. Вапцаров е в последната редица — третият отдясно наляво

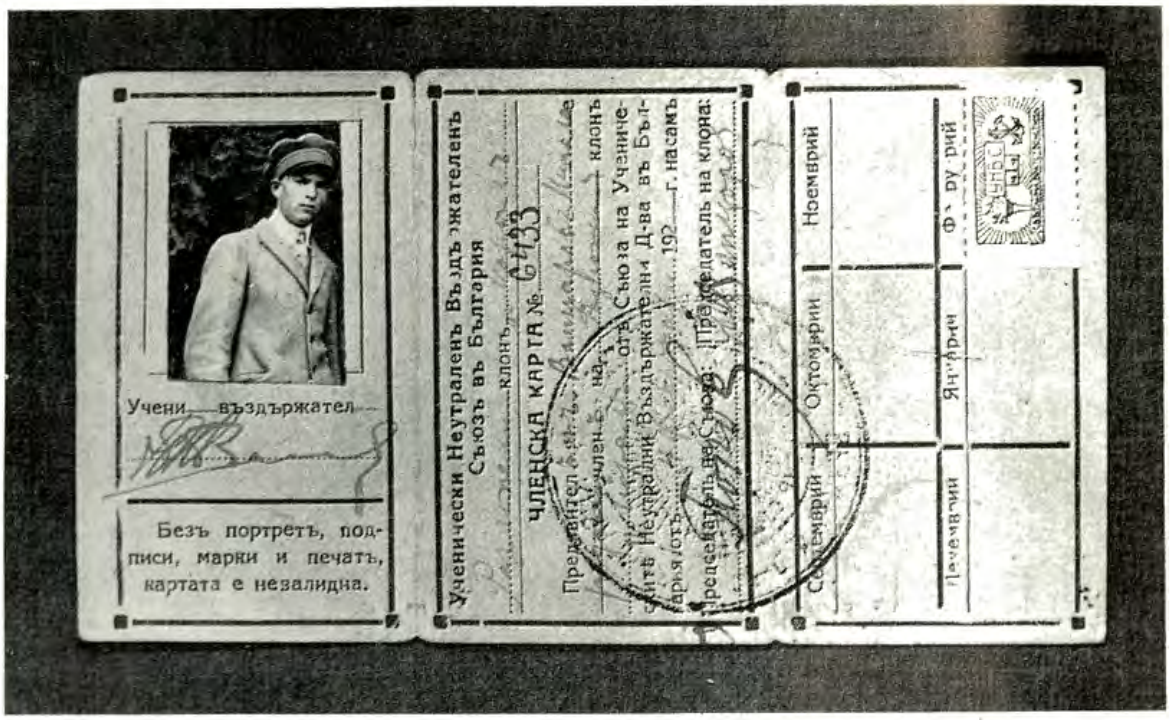

Семейство Вапцарови с гости от Чехословакия

Ученици от Мехомийската (Разложка) смесена непълна гимназия 1925—1926 г. Вапцаров е в последната редица прав отдясно наляво

Къмъ свѣтли идеали!

Напредъ къмъ свѣтли идеали
Да литнемъ ний съсъ крепка мощь!
Да дигнемъ тѣзъ що сж паднали,
Що гинатъ въ непрогледна нощь.

И знаме нека да развѣемъ,
Величествено да ветрѣй,
Съ надежди свѣтли да огрѣемъ
Свѣтътъ на кървавий повѣй!

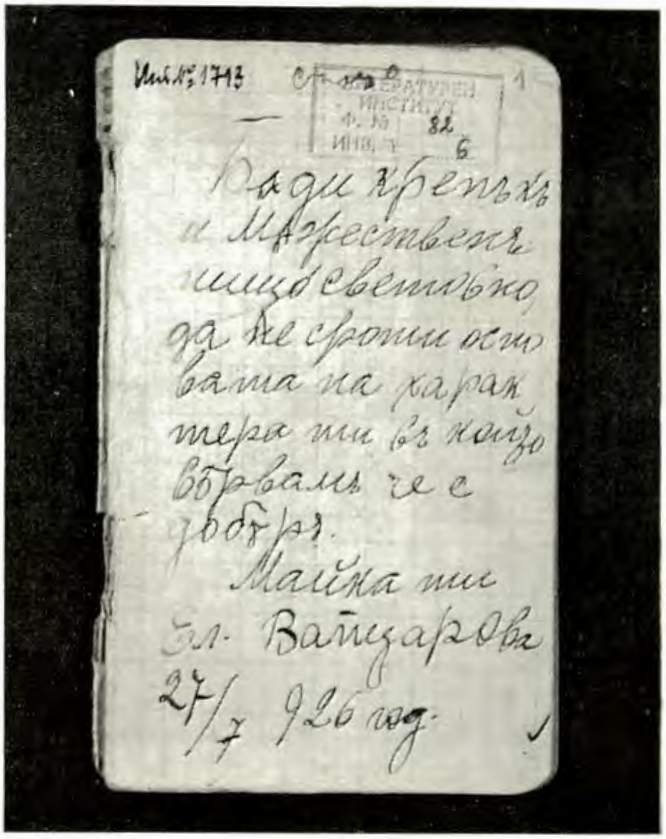
Въ живота, знаемъ, бури има,
Но нищо нѣма да ни спре:
Идея нивга не загива
И нивга тя не ще умре.

Рушители сме на тъмата,
Ний явно газимъ всѣко зло;
Да дигнемъ горе знаменатa!
Да дигнемъ трезвенно чело!

Н. Вапцаровъ

← Членска карта на Н. Вапцаров от Ученическия неутрален въздържателен съюз

← Първото печатано стихотворение „Към светли идеали“ на Н. Вапцаров, поместено във в. „Борба“, орган на Ученическия неутрален въздържателен съюз, 15 юни 1926 г.

Инв. № 1713

Ф. № 82

Инв. № 6

Вади кремък и мъжествено, щом светнало, да не спрат осъ-
ваната на характе-
ра ми в който
бързам че с
уважение.

Майка ми
Ел. Вапцарова
27/7 926 год.

Посвещение-пожелание на Ел. Вапцарова в подареното от нея тефтерче на Н. Вапцаров

Първата лична карта на Н. Вапцаров

Инв. № 1716

ЛИЧНА КАРТА № 2108

1. Собствено Никола
Име: 2. Бащино Иванов
3. Подписно Вапцаров

Занятие ученик

Роден на 25. XII 905 г. в гр. Свищов
околия Разградска окр. Търновски

Религия Евангелист семейно полож. неженен

Народность българин

Местожителство гр. Свищов

Издадена на 16. VI 926 г. в гр. Свищов
околия Свищовска окр. Търновски

Секр.-бирник:

Заведена въ Околийското окол. управление № 885
отъ 26. VI 926 г.

Околийски Окол. Секретарь

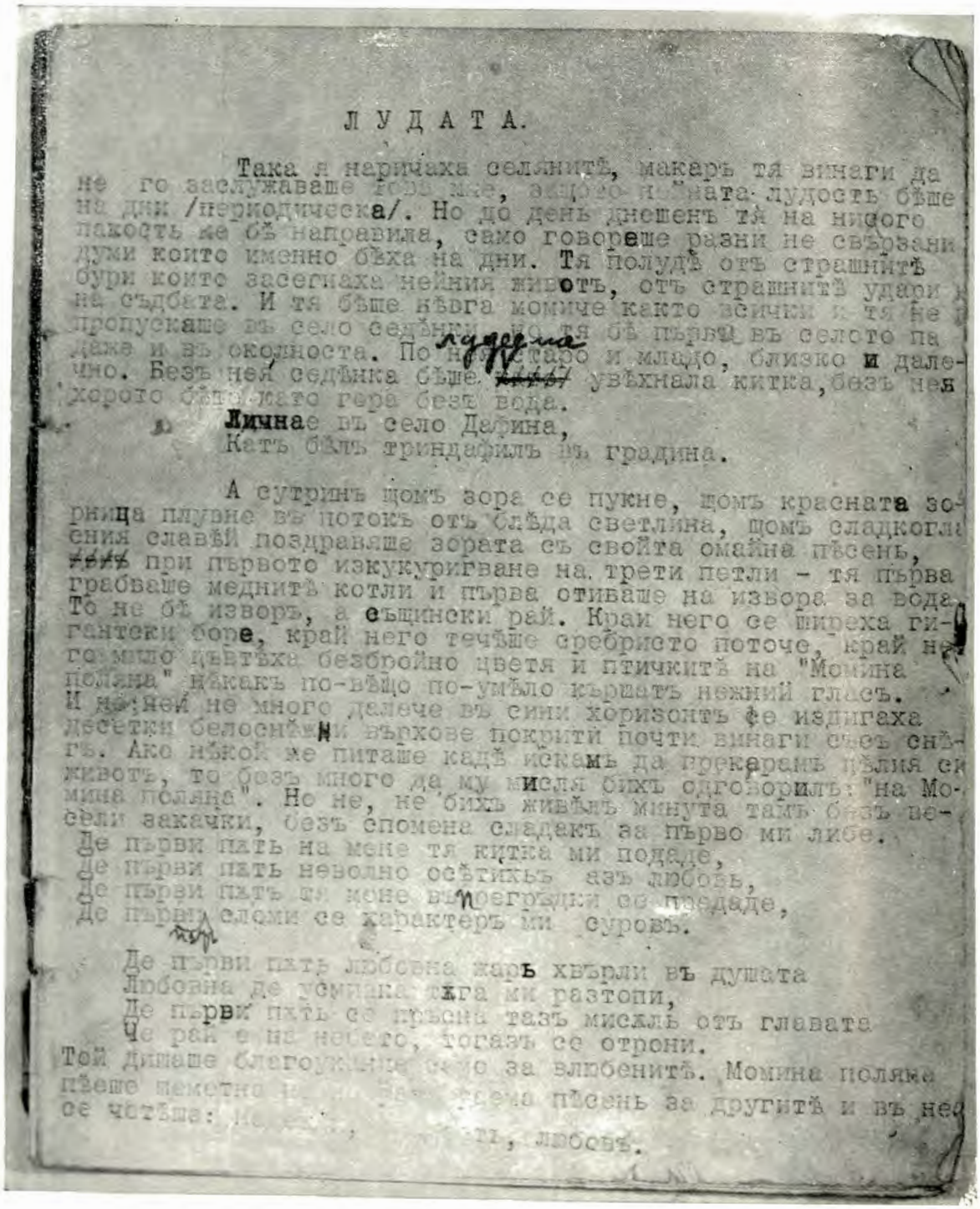
Подпись

Ръст

Очи кестеняви

Коса черна

Особени белези

Л У Д А Т А.

Така я наричаха селянитѣ, макаръ тя винаги да не го заслужаваше тоя жалъ, задрѣ-нѣ-ната лудость бѣше на дни /периодическа/. Но до день днешенъ тя на никого лакость не бѣ направила, само говореше разни не свързани думи които именно бѣха на дни. Тя полудѣ отъ страшнитѣ бури които засегнаха нейния животъ, отъ страшнитѣ удари на съдбата. И тя бѣше нѣкога момиче както всички и тя не пропускаше въ село седѣнки, но тя бѣ първа въ селото па даже и въ околноста. По нея таро и младо, близко и далечно. Безъ нея седѣнка бѣше ~~мъртва~~ увѣхнала китка, безъ нея хорото бѣше като гора безъ вода.

Личнае въ село Дафина,
Като бѣлъ триндафилъ въ градина.

А сутринъ щомъ зора се пукне, щомъ красната зорница плувне въ потокъ отъ слѣда светлина, щомъ сладкогласния славей поздравяше зората съ свойта омайна пѣсень, ~~щомъ~~ при първото изкукуригване на трети петли - тя първа грабваше меднитѣ котли и първа отиваше на извора за вода. То не бѣ изворъ, а еѣщински рай. Край него се ширеха гигантски горе, край него течѣше сребристото поточе, край него мило цвѣтѣха безбройно цветя и птичкитѣ на "Момина поляна" някакъ по-вѣщо по-умѣло кършатъ нежний гласъ. И нейней не много далече въ сини хоризонтъ се издигаха десетки белоснѣжни върхове покрити почти винаги съсъ снѣгъ. Ако нѣкой не питаше кадѣ искамъ да прекарамъ цѣлия си животъ, то безъ много да му мисля бихъ одговорилъ: "на Момина поляна". Но не, не бихъ живѣлъ минута тамъ безъ весели закачки, безъ спомена сладакъ за първо ми либе.

Де първи пать на мене тя китка ми подаде,
Де първи пать неволно осѣтихъ азъ любовь,
Де първи пать тя жене въ прегрѣдки се предаде,
Де първи сломи се характеръ ми суровъ.

Де първи пать любовна жаръ хвърли въ душата
Любовна де усмивка тѣга ми разтопи,
Де първи пать се пръсна тазъ мисълъ отъ главата
Че рай е на нещето, тогазъ се отрони.

Той дишаше благоухание само за влюбенитѣ. Момина поляна пѣеше нѣкогашна [illegible] врема пѣсень за другитѣ и въ нея се чуваше: [illegible], любовь.

Ръкопис на разказа „Лудата“ от Н. Ванцаров

Сградата във Варна, в която е учил Н. Вапцаров, 1926 г.

Н. Вапцаров с баща си в Морската градина на Варна; Н. Вапцаров през 1926 г.

Н. Вапцаров с баща си след завръщането на Й. Вапцаров от Ню Йорк през 1929 г.

← На вълнолома. Варна, 1928 г. Вапцаров е вторият горе, изправен до каменния зид

На полево учение. Вапцаров е във втората редица, прав, третият отляво надясно

Балев, които учат в Американския колеж в Самоков (Писмата — И-т за литература).

Централният комитет на Въздържателното дружество във Варна през този месец организира три лекции за младежите-въздържатели: „Машината и душата“, „Съзнание и несъзнание“ от Б. Исаев и „Новите хора“ — Л. Михайлов, на които навярно Вапцаров е присъствувал (Борба, бр. 4, дек. 1926).

„По това време все още се позволяваше съществуването на въздържателно дружество в училището. Той още от началото бе негов член. Въздържателното дружество уреждаше реферати, на които Вапцаров винаги присъствуваше и живо участвуваше в дебатите и изказванията, както и в срещите, които се устройваха с учениците от другите училища в града“ (П е т ъ р К л е ч к о в. Сб. В. Н., с. 69).

Декември 19 По случай Никулден е поздравен с картичка от учиная си (вуйна) Везюва, която му благодари и за изпратената негова снимка (Писмото и снимката — И-т за литература).

Декември — краят Завършва първи срок. За изтеклите четири месеца е приключил с добър успех, като най-ниска бележка има по алгебра, а най-висока — по български език (Данни от главните класни книги на Морското машинно училище, Варна. — Сб. Н. В., с. 276).

Изпраща свои творби на новия младежки литературен в. „Глобус“, което се потвърждава от съобщението в рубриката „Поща“: „По-добри работи за „мл. страница“ се получиха и от следните дописници: М. С. Тикова — Трън; Крум Пенев — София; Георги Хрусанов — Сливен; Владимир Христов — Видин; Кръстьо Генов — Т. Пазарджик. . . Н. Вапцаров — Варна“ (Глобус, бр. 20, 13 февр. 1927).

1927

Януари 1—15 Във ваканция е, която прекарва в Банско.

„Като се върна първата ваканция, видя ми се съвсем променен. Той беше възмъжал, въпреки че за майката детето, докато остарее, си остава винаги дете. Аз виждах в погледа и в държането, а и в походката му вече онова ново, което прави от детето юноша. . .

. . . Ваканцията за Никола беше празник. В къщи идваха всеки ден роднини и познати и ние почнахме да жадуваме по-бързо да се стъмни, за да останем сами с него. Вечер, когато всички си отиваха, той ни разказваше за живота в училището, за своите другари, за несгодите. Разправяше ни къде се крие, за да чете забранена литература, какви книги е прочел, какво е написал“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 106, 107).

Януари 3 Получава писмо от приятеля си Г. Чочов, който го моли да отиде в Горна Джумая на въздържателна конференция.

„Др. Никола,

Нуждата ме застави да ти пиша така набързо. Както знаеш, тук ние свикахме коледна конференция. Досега са се обадили само няколко

клона, и то с по 1—2 делегати. От София идва сказчик, който ще държи 4 сказки, но хора за конференцията няма. Работата ни е спукана. Ако желаеш, щото да не се компрометираме и заседаваме с десетина души, веднага иди в Мехомия, събери колкото можеш повече членове на „Морал", кажи и помоли Милче, Лазо и другите от Неврокоп и елате всички заедно. Ще говорим за основаване д-во в Неврокоп.

Ако в противен случай ти не ще можеш да дойдеш, изпрати непременно 10—12 души най-малко. За квартири да не се грижат. Всичко е наредено. Вярвам, че ще положиш всички усилия, за да направиш това. За идеята, ако не за мене.

Поздрави всички, Надя и пр. Пак повтарям, от тебе всичко зависи!

Герасим

Ела, че от лани не съм те виждал" (Писмото — И-т за литература).

Януари — д първата есетдневка

Извършва възложеното му поръчение от въздържателното дружество, но не присъствува на конференцията поради смъртта на любимата му Делка.

„На 9. I сутринта в малък, но препълнен с публика салон се откри без фалшив блясък и казионно лицемерие нашето тържество. . . Едно голямо число посетители по липса на места бяха принудени да се върнат. Вечерта имаше отлично посетена забава, открита с реч от др. Женя Попова.

През останалото време се разгледаха идейни и организационни въпроси, каквито У. С. беше поставил" (Борба, бр. 6, 1927).

„Но в първи курс през коледната ваканция аз я заварих тежко болна. След няколко дни тя умря. Заровихме я. На другия ден моят букет от хризантеми беше затрупан със сняг бял, както нейната любов, и аз вече никога не я видях. Забравих я вече като моя любов, тя остана само нежен спомен и повече със своята чистота и невинност, нежели с любовта си" Писмо на Н. Вапцаров до К. Рупова от март 1930 г. — И-т за лите-(ратура)

Януари — средата

На път за Варна спира в София и гледа в Народния театър трагикомедията „Тебеширеният кръг" от Клабунд с режисьор Хрисан Цанков. В спектакъла участвуват видните артисти Златина Недева и Сава Огнянов, Владимир Трендафилов и Стоян Бъчваров, Петя Герганова и Зорвка Йорданова, Петко Атанасов и Иван Димов, Борис Ганчев, Б. Храно. и др. (Програмата на „Тебеширеният кръг" — И-т за литература)-

Януари — втората половина

Завръща се във Варна и споделя със съвипускниците си впечатленията си от прекараната ваканция в Банско и София.

„Спомням си думите на Моряка след първия коледен домашен отпуск: „Знаеш ли, Чучка, че другарите ми в Банско ми се видяха много изостанали, или пък ние сме възмъжали набързо" (И в. Чучков. Юбилеен сб. Морско училище, с. 33).

Януари 16

На този ден въздържателите в България празнуват своя празник — деня на забраната на алкохола в Америка. Вапцаров се опитва да напише стихотворение.

16 януари

Той мина, отмина полека, безшумно
великия празник на трезвата рат.
Той мина, отмина полека, безшумно
и вливайки новост във стария свят.

Стихотворението не е завършено (Ръкописът е в Розовата морска тетрадка — И-т за литература. Тя съдържа около 21 завършени и незавършени ранни стихотворения на поета: „Есен", „Кат парцали бесни хали", „От нигде звук, навред е тишина", „Мъгла и хлад царуват в простора", „Ний идем сплотени, жадуващи младост", „Гуляйте, пирувайте, пейте, в забрава живейте, глупци", „За теб, родино, в борбата", „И връщам се из родний край", „Тежък е кръста, стръмна е Голгота", „16 януари" („Той мина, отмина полека, безшумно"), „Макар далеч от родни крайнини", „Вървя напред по пътя на живота", „Първа ми севдо, първа изгоро, не жали", „Да плача ли" („Да плача ли кажи ми, скръбна есен"), „Аз съм влюбен в нея силно, страстно", „Сън", „Нощем ходя, нощем бродя", „Морни ден угасваше нощта", „В късни нощи друм минувам", „Умира морен ден", „Ела при мен в зноен ден", „Самотен бор издига клони голи", „Сладък дъх на пролетни цветя").

Февруари — В България върлува епидемична инфлуенца (грип). М. Везюва, братовчедка на Вапцаров, му изпраща писмо от 3 февруари. Съобщава му, че в Банско училищата са затворени и пита как е със здравето си (Писмото — И-т за литература).

Февруари — първите две десетдневки — Отделя много от времето си за четене на художествена литература, пише стихове. Книги за прочит взема от библиотеката на Морското машинно училище и от тази на Варненския флот.

В едно тефтерче от 1927—1928 г. на с. 7 е отбелязал какви книги за прочит е взел от библиотеката: „Глад" — Дановски; „Любовта на Хуса"; Яворов — Сини часове; „Куртизанката Соника"; „Сид" — Кор.; „Емилия Галоти"; „Вертеп"; „Делото на Артамоновци", „Една зимна" (нечетливо. . .) (Тефтерчето — къща-музей „Н. Вапцаров" — Банско).

„Още през първата учебна година разбрахме, че литературата му се поддаваше: това се разбра при класните упражнения и в разискванията по български език. С Петър Божков Петров се затваряха вечер в библиотеката на третия етаж в казармата на осми полк и там четяха. . . Обичаше руските писатели" (Х. Чушков. Сб. Н. В., с. 51—52).

„Имаше силна памет. Веднъж ни показа неразрязан екземпляр от сборника „Прокълнати поети" (превод от Г. Михайлов. С., 1921, Т. Ф. Чипев). Бяхме четирима. Наслука отвори сборника, разряза го, а един от нас предложи Вапцаров да прочете трикуплетното стихотворение, на което попаднахме, та да видим кой пръв и най-точно ще го запомни. Вапцаров от второто прочитане на стихотворението го бе запомнил с много малка неточност" (Христо Минев. Сб. Н. В., с. 58—59).

Февруари — рая т — Получава писмо от учителя си по литература Д. Г. Молеров от Разлог.

„Драги Вапцаров,

Отдавна съм получил от брата си оставената от Вас сума за изпратените Ви „Хайдушки поляни". Извинявайте, че толкова късно Ви изказвам благодарността си за това. Видехте ли колко трудно се харчат у нас книгите? А Вие лани казахте, че ще може да пласирате най-малко 300 екз. Аз още тогава Ви казах, че това е немислимо. Сега Ви изпращам 15 екз. от новата си книжка „Жална ми бабо, послушай!" с молба пак за пласиране между другарите Ви. Тя е по-лесна за пласиране, защото цената ѝ е ниска — 5 лв. Със същия процент ще бъде за Вас. Тук беше затворено училището заради болести. Също и в Банско. Сега пък в Неврокоп са го затворили. Лазарчето било болно. По Банско всички здрави и добре.

Със сърдеч. поздрав: Д. Г. Молеров" (Писмото — И-т за литература)

Март — април

Активно участвува в часовете по българска литература.

„Н. Вапцаров влизаше в спор с учителя по български език Георги Георгиев за значението на Вазов и Яворов в нашата литература, като поддържаше Яворов, докато Георгиев се застъпваше за Вазов. Той пишеше много интересни домашни упражнения по български език и Георгиев го караше да ги чете в клас, за да ги сравнява с нашите домашни упражнения" (И в. Чучков. Сб. Н. В., с. 49).

Пише стихове в различни тефтерчета и тетрадки.

„Пишеше стиховете си тайно от нас, особено вечер след проверка. Имаше тетрадки, изпълнени със стихотворения, които скрито четеше на един-двама другари, за да чуе тяхното впечатление и мнението им за тия стихове. Беше много скромен, затуй не обичаше да показва творбите си.

Държеше на правилното стихосложение и намираше грешки у други поети. Подиграваше се над несносните стихове и за пример привеждаше следното двустишие:

„Бухал буха на Бармука,
Бъклицата дайте тука!",

като посочваше, че в тоя случай има рима, но това не е поезия (И в. Чучков. Сб. Н. В., с. 49).

Април 10

Фотографира се със съвипускници в околностите на Варна (Снимката у Б. Вапцарова).

Отпечатва стихотворението „Есен" („Кат парцали бесни хали") с подпис Н. Вапцаров (Глобус, бр. 2, Варна, 1927. Ръкописът е в Розовата морска тетрадка — И-т за литература).

Април — средата

Въздържателите в България провеждат през април всяка година Седмица на трезвеността. По този повод Вапцаров се опитва да напише няколко стихотворения — „Ний идем сплотени, жадуващи младост", „Гуляйте, пирувайте, пейте, в забрава живейте, глупци" (Ръкописите са в Розовата морска тетрадка — И-т за литература).

Април — втората половина

Пише стихове.

„Поезията все пак го увличаше неудържимо и по подражание на Яворов той написа стихотворението:

Черно море, черна орисия,
първо либе, първа гиздосия . . .
Два са врага, два душмана люти . . .

Тогава той вече беше залюбил морето и понякога в късна нощ, когато моряците спели, той излизал на брега да наблюдава как лунните лъчи се оглеждат в морето. . . " (Е л. Ва п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 108. Цитираното от Е. Вапцарова стихотворение се намира в Тетрадката по смятане — И-т за литература. В ръкописа то има следния текст:

Черно море, черна орисия,
първо либе, първа гиздосия.
Майко моя . . . кажи що [да] сторя,
със два врага как ли ще се боря?).

„Вапцаров четеше литературния вестник „Глобус" и поддържаше връзки с някои млади писатели.

Декламирал ни е стихотворението си за своята първа любов:

„Ти помниш ли край пътя параклиса,
дванадесетте извити тополи,
където ти толкоз често ми се моли
и клетва за вярност подписа?
. . . . . .
Ти помниш ли, аз няма да забравя?
Но всичко това е толкова далече
и всичко се измени оттогава."

(Г. П. Г е о р г и е в. Сб. Н. В., с. 42). (Ръкописът на стихотворението се намира в Кафявия бележник — И-т за литература. Вариант от него — и в Голямата тетрадка. Стихотворението „Ти помниш ли. . .? ' в ръкописа има следния текст:

. . . . . .
Ти помниш ли край пътя параклиса?
дванадесет извишени тополи,
където толкоз често ти се моли
и клетвата за вярност ми подписа?
. . . . . .
Ти помниш ли . . . аз няма да забравя,
когато ти за пръв път ми се врече;
но всичко туй е толкова далече
и всичко се измени от тогава.

Кафявият бележник съдържа ръкописите на 32 стихотворения, завършени и незавършени — предимно първи варианти на творби, които по-късно Вапцаров преработва и преписва на чисто в Голямата тетрадка.

В Голямата тетрадка са преписани ранни стихотворения на Вапцаров от 1928, 1929 и 1930 г. В нея се намират 73 творби. Някои от тях са преработени от по-ранни години от Тетрадката по смятане, Розовата морска тетрадка и други. Голямата тетрадка е предадена от Б. Вапцарова на дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Май — първата десетдневка

Леко е контузен. По този повод майка му пише писмо:

„Мило чедо,

Доста време мина, откакто си заминал и много сме загрижени, защото ни казаха, че автомобил ти е настъпил нозата. Дано не е много. Как прекара пътуването си—доста мъчно, но ти си голям юнак и нищо не ти пречи. Ами със закъснението що прави? Провеси ли се на две-на три?

Една риза сме забравили тука. Дали ще искаш да ти я пращам. Много поздрави от баба ти. Тя вече си тури зъбите.

Поздрав от всички Майка ти Е. Вапцарова"

(Писмото — И-т за литература).

Май 15, 16 Заедно с випуска е на учение в м. „Пейнарджика" край Варна. Фотографират се (Снимките — дом.-музей „Н. Вапцаров" — София)

Юни По съобщение на в. Борба от 15 юни 1927 г. във Варна Централният комитет на УНВС организира три сказки: „Алкохолизмът, користните убийства и половите инстинкти" — Ал. Славов, адвокат; „Възпитание и алкохолизъм" — Т. Д. Калайджиев; „Алкохолът — социално зло" — Г. Георгиев, учител. (Фотографира се с целия Централен комитет на Ученическия неутрален въздържателен съюз във Варна. От всяко ученическо дружество в Централния комитет на УНВС в града са влизали по 3 души. Вапцаров е бил член на контролната комисия. По спомени на Захари Зайцев снимката е направена в края на учебната 1927 г. Снимката — дом-музей „Н. Вапцаров" — София.)

Отправя две писма — до Богдан Станишев, ученик в Разложката гимназия, от които се разбира, че е помолен да му изпрати правилниците за кандидатстване в Морското машинно училище (Писмата — къща-музей „Н. Вапцаров" — Банско).

Получава писма от Кр. Стойчев и Л. Ив. Калоянов от Разлог, които му съобщават новини от гимназията, за новото временно настоятелство на въздържателното дружество „Морал" и др. Във второто писмо от 25 юни Кр. Стойчев се интересува от условията на конкурса за постъпване в Морското машинно училище. Следването на Вапцаров в Морското машинно училище пробужда у много младежи от Разложко стремеж към техниката и морето.

„Бях ученик в прогимназията, когато Никола Йонков Вапцаров следваше Морското училище във Варна. В родния ни град Банско беше цяло събитие неговото завръщане в отпуск. Децата, чули от възрастните, шумяха: „Коле Вапцаров си е дошел."

Аз имах привилегията между другарчетата да бъда често в неговата среда" (Малин Молеров. — Пиринско дело, бр. 97, 5 дек. 1959, Благоевград).

Юли Възпитаниците на 26-и випуск завършват първи курс, между тях е Вапцаров.

М.Ж.П.Т. Началник, Морска учебна част, № 52
Юли 1927 г. г. Варна

Заповед

1. Обявявам по поверената ми част списък на учениците машинисти I и II година, завършили успешно I и II курс на Морското машинно училище, които от 1-й август настоящата година преминават в по-горен курс:

Списък

на завършилите успешно I курс на Морското машинно училище, ученици машинисти I година, които преминават във втори курс: 1. Вапцаров Никола Иванов; 2. Боев Иван Николов; 3. Братоев Неделчо Добрев; . . . 34. Христо Христов Петров.
(Документът — Музей на Народното военноморско училище „Никола Йонков Вапцаров", Варна).

Юли 25 Завършва I курс на Машинното морско училище и преминава във II курс (Зап. по Уч. част № 52, п. 1, 25 юли 1927 г.).

Успех — специални	Преподаватели:
Парни машини — (7 3/4)	Стефанов
Парни котли — (8 1/2)	Стефанов
Теорет. механика — (8 1/4)	М. Иванов
Съпр. на материалите —	
Електротехника — (8 3/4)	Вълчев
Технология	
Газови двигатели	
Машинно чертане	
Практика по ръчна работа (8)	Панайотов
Морезнание — (10)	Ст. Цанев
Корабознание —	
Морал — (9)	Ст. Цанев
Общообразователни	
Алгебра — (7 1/2)	Ц. Генов
Геометрия — (7 1/2)	Ц. Генов
Тригонометрия — (7 1/2)	Ц. Генов
Аналитична геометрия	
Дескриптивна геометрия	
Геом. чертане — (9)	А. Левков
Физика — (8)	В. Атанасов
Химия — (9)	Д. Попов
История — (11 1/4)	без подпис
География — (8 1/2)	В. Атанасов
Бълг. език — (10 3/4)	Г. Георгиев
Френски език — (7 1/2)	А. Джогов

Поведение — (8)
(Данни от Главните класни книги на Морското машинно училище. — Сб. Н. В., с. 276).

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ★ СОФИЯ ★

Юли — август Възпитаниците на Морското машинно училище всяка година през юли—август са на летни занятия. Провеждат се строеви учения, плаване и практически занимания в техническите работилници на флота.

Август Спасява една ученичка от удавяне.

„За това са ми разправяли другари, които са били там. Било край Галата. Момичето се давело и Вапцаров, както бил с дълги панталони, с доста голям риск, тъй като не беше кой знае какъв плувец, успял да извади давещото се момиче. Последното му било много признателно и дори се увлякло в него, но той с благородство отблъснал такава връзка" (Георги Куршумджиев. Сб. Н. В., с. 46).

„С прозвището „Моряка" го наричахме ние — другарите му, та дори и началствата.

Още като ученик-теоретик през лятото излязъл с другар на разходка край морето. Край Галата бе на колония една от Софийските девически гимназии (Втора девическа, б. р.). Двамата забелязват, че къпещите се ученички силно се вълнуват. Тичешком стигат при тях. Две от момичетата се давели. Вапцаров свалил горните си дрехи, хвърлил се в морето и спасил една от ученичките" (Хр. Минев. Сб. Н. В., с. 60).

Познанството между Вапцаров и ученичката Веселина Тенева продължава няколко години, което се потвърждава от две нейни писма, изпратени до Вапцаров през лятото на 1928 г. (Писмата — И-т за литература).

Чете техническите списания „Мотор" и „Техник" (Запазени са няколко броя от тях от 1927 г. в къща-музей „Н Вапцаров" — Банско)

Август — септември В годишен отпуск е в Банско. Обикаля любимите места в родния си край, броди няколко дни с приятеля си М. Хаджирадонов:

„Какво правихте с Милче в планината? Ловихте ли риба? Надевам се, че сте прекарали добре, защото времето беше доста хубаво?" (Писмо на Сирилещов до Н. Вапцаров, 27 септ. 1927 — И-т за литература).

Пише усилено. Различни теми търсят израз в стихотворна форма.

„Мисълта му се върти около хубавата харманджийка. Иска му се да сподели с някой: нашата родна земя ражда такива чада. . . Въпреки мизерията, въпреки недояждането. На пук те се разцъфтяват, девойки за приказ. Сега вече умората от безсънната нощ е избягала от очите му. Ще напише — ще направи поема за тази девойка. А името ѝ? Кольо се замисля. Какво ли име би подхождало на момичето? Той влиза в къщи през голямата порта и взима молива.

Разбира се, че Диляна. Той е чел един разказ за такава гиздава девойка, която се казвала Диляна.

Тетрадката бързо се изпълня, редовете следват един след друг:

Диляно, магеснице, болест в селото!
На булки чернило и млади жени.
Диляно, магеснице, зло си над злото,
подбивка на всичките наши моми."

(Р. Вапцарова. Бакьо, с. 150. Ръкописът на стихотворението не е намерен. В Кафявия бележник Вапцаров е започнал да пише стихотворение или поема, но листът е откъснат и от него е останало само:

„Диляно първо либе засмяно
късно снощи в полунощи
слязох от Пирина.“)

Септември 15 Започва занятията като ученик във II курс на Морското машинно училище във Варна. Изучава специални предмети: парни машини, парни котли, теоретична механика, електротехника, технология, газови двигатели, машинно чертане, практика по ръчна работа, морезнание, морал. Общообразователни: алгебра, дискриптивна геометрия, история, география, български език, френски език (Данни от главните класни книги на Морското машинно училище, Варна. — Сб. Н. В., с. 278).

Октомври Получава две писма от приятеля си Лазар Икономов, ученик в VIII клас, в които му съобщава новини за общи познати и скръбната вест за смъртта на техния съученик Георги Мадолев, на когото Вапцаров по-късно посвещава стихотворението „Посвещение (В памет на Мадолев)“.

Аз дълго ще помня изпълнени с влага
печални, мъгливи очи,
където парядко усмивката блага
случайно се явга вести.

(Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Получава писмо от Г. Чочов, който му съобщава, че е издържал конкурса за студентска стипендия по ветеринарна медицина (Ръкописът — И-т за литература).

Октомври 30 Отпечатано е стихотворението „Скица“ („В есенен пурпур облени“). Подпис: Н. Вапцаров, Хасково (Глобус, бр. 6. Ръкописът не е намерен. На път за Морското училище Вапцаров се отбил в Хасково при своя приятел и съвипускник Кольо Гогов Василев, който го запознава със свои съселяни, ученици от Хасковската гимназия. Три писма до Вапцаров от ученика Михалча и от К. Василев, с. Жълти бряг, Хасковско — И-т за литература).

Ноември 13 Обнародвано е стихотворението „Косач“ („Знойно пладне, пот се лей“). Подпис: Н. Вапцаров, Варна (Глобус, бр. 8). Ръкописът е без заглавие — Тетрадката по смятане. След отпечатването му е преработено. Направени са малки поправки. То е първото стихотворение под заглавието „Неволя“ от рубриката „Скици“ в Синята морска тетрадка, съхранявана от Б. Вапцарова. В Синята морска тетрадка са преписани няколко стихотворения от други тетрадки под общото заглавие „Скици“).

Ноември 21 Патронният празник на Морското машинно училище. Забележителна дата за българския флот. Торпедото на миноносеца „Дръзки“ сразява крайцера „Хамидие“, който е конвоирал кораби с оръжие за Турция през 1912 г. На този ден възпитаниците на училището получават двоен порцион и са в градска отпуска.

Декември — 15—31 Завършва първия срок на II курс, но бележките му по повечето предмети не са от най-добрите. Мисълта му е заета с творчески проблеми.

„През втората или третата учебна година някой от другарите издаде на преподавателя по български език Георги Георгиев, че Вапцаров има един разказ „Лудата“, и предложи да бъде прочетен в класа. Георгиев се съгласи. Вапцаров прочете разказа си. Една луда жена попада в черквата и там се отнася с насмешка към олтара и разпятието. Събаря една свещ и подпалва дрехите си, които почват да горят. Лудата е безпомощна да избяга. Тя коленичи пред олтара и виждайки неизбежната си смърт, у нея настъпва просветление и тя се моли като нормално същество: не вика, не бяга като преди, а спокойно се предава на смъртта.

Учителят не беше съгласен с тоя край на разказа — намираше го неправдоподобен. Ние пък държахме за Вапцаров и така приключи спорът“ (Г. П. Георгиев. Сб. Н. В., с. 42. Ръкописът на разказа — къща-музей „Н. Вапцаров“ — Банско. Написан е на пишеща машина, но на места е поправян ръкописно от автора. Разказът е с подпис Н. Юленски — първия псевдоним на Вапцаров).

Декември — краят Заминава за Банско по случай коледната ваканция.

1928

Януари 1—15 Прекарва ваканцията в Банско. Получава поздравителна картичка от съкурсанта си Йосиф Рангелов и от приятеля си Михалча от с. Жълти бряг, Хасковско.

Януари Публикува стихотворението „Първа ми севдо, първа изгоро, не жали“. Подпис Н. Вапцаров (сп. Родина, бр. 5, Варна. Ръкописът — в Розовата морска тетрадка. След отпечатването му поетът е преработил чувствително стихотворението. Ръкописът на последния вариант — в Голямата тетрадка).

Януари — 16—31 Започва занятия в Морското машинно училище и животът протича еднообразно и монотонно.

Януари — краят Получава писмо от Георги Пумпалов, ученик от Столарското училище в Разлог, с което го моли да бъде внимателен в писмата си, защото заради едно такова писмо на техен общ приятел му е намалено поведението с две единици (Писмото — И-т за литература).

Февруари Получава писмо от баща си.

„Драги Никола,

Тук съм от началото на този месец, ще се бавя още десетина дни. Ако имаш нужда от пари, яви ми да ти пратя. Живея у Щъркелов, каза ми подполковник Скутунов, че новият ви директор е тук и ще искам, ако се бави, да се запозная с него. Яви ми уважиха ли закъснението ти.

С поздрав: баща ти“ (Ръкописът — И-т за литература).

Февруари 13 Наказан е от началника на училището един час под оръжие за закъснение в строя (Данни от служебната му книжка. — Сб. Н. В., с. 279).

Февруари 24 Наказан е от взводния подофицер с 1 час извънредно учение за недобро вървене, за обръщане и говорене в строя (Данни от служебната му книжка. — Сб. Н. В., с. 297).

Март 4 Написва стихотворението „По два различни пътища вървим", Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Обнародва стихотворението „Хризантеми". Подпис: Н. Вапцаров, Варна (Глобус, бр. 24. Ръкописът — в Голямата тетрадка, основно променен от печатания вариант).

Март — средата Отпечатва стихотворението „Скица" („Танцуват вълните в кипежа си бесен"). Подпис Н. Вапцаров, ученик от II кл. на Морското машинно училище във Варна (сп. Българска реч, кн. 6. Ръкописът — в Тетрадката по смятане. Има втори вариант с известна преработка в Синята морска тетрадка под рубриката „Скици" — 28 г., Варна).

Април Помества стихотворенията „Майка" и „Зов". Подпис: Н. Вапцаров (сп. Родина, кн. 8. Ръкописите — в Голямата тетрадка. С известни малки преработки, като „Зов" има заглавие „Обет").

Желае през Великденската ваканция да посети София и да направи екскурзии из страната.

„Здравей Никола,

Получих писмото ти и разбрах съдържанието му. Въпросите се обмисляха от моя страна и бързам да ти отговоря. Баща ти го няма още от София. Днес го очакваме да си дойде и ще му разправя съдържанието на писмото. Както знаеш, аз хич не му знам паричния отдел, та не мога да отговарям по този въпрос. Той ще решава, а по въпроса за стая, ти си се хубаво наредил от Варна, та в малката стаичка да се запреш. Парите, види се, ке нема време по пощата да ти се пращат, а телеграфически. Та нали ти бе зоро да си дойдеш с белите дрехи да си на В[елик] Д[ен]. Защо ти е сега синя галанка? От бялата галанка някои части ти останаха у дома. Очакваме баща ти днес или утре. Веднага ще му предложа въпроса за пари. Ще се поядосваш малко, защото днес е 3/IV, а баща ти го още няма да му разправим за писмото.

Елена Вапцарова

Поздрав и от мене: Борис"

(Писмото — И-т за литература).

Април — средата Великденската ваканция прекарва в Банско. Написва стихотворението „Илюзия" („В притома тиха ласка ме милува. . .") — Банско, Великден, и стихотворението „Разля мъглата своята плащеница. 15. IV. — Банско, Великден" (Ръкописите—в Голямата терадка. При първата строфа на „Илюзия" с черен молив е отбелязал и стихотворната стъпка. Наброски на двете стихотворения са нахвърлени в Тефтерчето — къща-музей „Н. Вапцаров" — Банско).

Април 17 Написва стихотворението „На голия пясък, очакващи блясък. 17. IV. 28 — Банско, Великден". (Ръкописът — в Голямата тетрадка. Първоначалният текст — в Кафявия бележник).

Април 18 В Голямата тетрадка написва стихотворението „Скръб“ („О, аз съм сам, о, аз съм вечно сам. . .“, Банско, Св. Варвара. Първоначалният текст — в Кафявия бележник).

Май 1 Написва стихотворението „Ковач“ („Клин, клин, от зори наковалнята звъни“), Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

„Ти, доколкото разбирам, искаше да напишеш стихотворение по маниера на Смирненски. Зная, че ще ми възразиш, че аз от поезия не разбирам. Това е вярно, но аз ще ти кажа как възприемам например „Ковач“ от Смирненски и твоя „Ковач“, защото това прилича на него. Да се възпява ковачът не само не е лошо, но е и необходимо, само че зависи какъв ковач.“

„Как какъв ковач“ — прекъсна ме Вапцаров.

„Има ковачи във фабриката, които работят за буржоата, но заедно с другите работници кват и своето бъдеще. Твоят ковач не е от тях. Ако той с непосилен труд през деня изкарва едвам препитанието си, то утре ще наеме чирак, други ден калфа и т. н. И на тези хора ще им плаща, как мислиш? Всичко, което изработят ли? Т. е. ще поделят по равно ли? Ти си сгрешил, още щом си намислил да възпяваш ковача-занаятчия, а не работника. Да вземем Смирненски. Неговият ковач кове плуг, с който да рови и събужда земята за нов живот. Аз разбирам живота, нашето бъдеще, където ще има повече правда и истина. . .“

„Ясно ми е това. Тогава скъсай го, като не го харесваш“ (Д. Мо л л о в. Сб. Н. В., с. 101).

Май 10 Написва стихотворението „Обичам те, обичам те, Пирин“ — Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Май 11 Получава писмо от баща си.

„Драги Никола,

Дойдох за малко в Гор. Оряховица — Търново. Може след десетина дена да дойда и във Варна. Пиши ми на адрес Щъркелов от какво имаш нужда. Ако тоя шаяк, който изпратих на Райна за Великден, подходи и за теб, кажи колко да ти зема, или ако искаш по-хубав, прати ми мостра. Аз мога да го купя на фабрични цени в София. Томалевски ми каза, че чел в Българ(ска) реч някое твое хубаво стихотворение.

Аз ще си отида на края на този месец, а дотогава ще бъда удовлетворен напълно. С поздрав: баща ти“ (Писмото — И-т за литература).

Юни 3 Написва стихотворението „Мъка“ („Ех, да не беше жал по години“), Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Написва стихотворението „След заник“ („На запад издигат се облачни кули“), Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка. Първоначалния текст на „След заник“ намираме в Кафявия бележник. По-късно с малки поправки го преписва в Синята морска тетрадка под рубриката „Скици“. Един и същи текст от него е преписан на два пъти).

Юни — средата Отпечатва стихотворенията „Носталгия“ („Неволник клет в далека ли чужбина“) и „Обичам те, Пирин“ (сп. Родина, бр. 10. Ръкописът

на двете стихотворения — в Голямата тетрадка, като текстът е преработен „Носталгия“ без заглавие в първоначален вариант — и в Тетрадката чо смятане).

Юни — краят Получава писмо от ученика Крум Хаджирадонов — Разлог (помалък брат на най-близкия му от детинство приятел М. Хаджирадонов), който иска да постъпи в Морското машинно училище.

„Здравейте приятелю,

Получих писмото Ви и уставът, за който Ви много благодаря. Аз се заех да си набавя документи в най-скоро време. Във Варна ще дойда два-три дена по-рано, за да ти поупирам малко. Брат ми си дойде, издържал е изпита благополучно. Кака Лена замина за Америка още къде 10 този месец, а кака Мика дурли повечко. Поздравлява Ви Вашия приятел Крум.

Днес, 26. VI свършваме училището. Сега вече мотика и лопата, та хайде по Бареви блата. Поздрави Чолаков.

Същи (Писмото — И-т за литература).

Юли 2 Приключват теоретичните занимания в Морското машинно училище.

Юли 5 Наказан е от възпитателя си с един ден снаряжение за недобро смазване на пушката (Данни от Служебната книжка. — Сб. Н. В., с. 279).

Юли 6 Написва стихотворението „Марш“ („На 26 випуск на М. У.“). (Ръкописът — в Голямата тетрадка. Няколко стиха е нахвърлил в Кафявия бележник като първоначален текст на стихотворението).

„Отначало той се противопостави решително, защото не приемаше становището на другарите си, че може да се твори „по поръка“, „по нареждане“, без да има някакво вътрешно чувство и отношение. . .

След това той често ми прочиташе някои свои стихове от същата тетрадка, в която бе написал и марша. За отбелязване е, че почти всичко в нея бе писано късно през нощта — някои стихове са писани в спалното помещение на мъждеещата светлина на газовата лампа, тъй като след 23 часа електрическата централа, която даваше ток за цялото училище, спираше работата си. Това положение с осветлението доста го измъчваше и той често се оплакваше, че е принуден да си ляга в момент, когато има най-добро настроение да пише (Йосиф Рангелов. Сб. Н. В., с. 75).

„Написа марша на 26-и випуск, когато бе „натиснат“ за това от другарите си. Военното училище имаше свой марш и ние желаехме да имаме наш. Вапцаров го декламира пред началниците, а някои другари ходиха при композитора Александър Кръстев, за да го помолят да му съчини мелодия. От това обаче нищо не излезе“ (Ив. Чучков. Сб. Н. В., с. 49).

Юли 7 Убит е в София от наемни убийци на Иван Михайлов Александър Н. Протогеров. От 1924 г. във ВМРО настъпва разцепление. Между двете крила започват масови убийства.

„Знаех, че баща му е активен участник в македонското движение. Не можехме обаче да разграничим различните течения в македонската

организация. Морякът с отвращение говореше за изстъпленията, които водачите на организацията са вършели в техния край. Аз също така му описвах жестокостите, на които бях свидетел през септември 1923 г. като ученик в трети клас в с. Костенец. Там една сутрин беше събрано от членове на македонската организация цялото мъжко население в черковния двор и всички бяха бити. . .

По тия въпроси сме беседвали не един път. Веднъж излязохме с него в отпуск в града. Срещнахме запъхтян съученика ни Христо Минев. . . Спирайки ни, той замаха с вестник пред нас и още не поел дъх, побърза да ни информира:

— Протогеров е убит?

— Че кой е този Протогеров, бе Миньо? — запитах аз.

— Ух, простак, да не знаеш досега кой е генерал Протогеров?

Морякът не отговори нищо, усмихна се, хвана ме под ръка и като ме повлече след себе си, започна да ми обяснява дотолкова, доколкото бе запознат с обществената дейност на този генерал. Ние бързахме, за да можем да си вземем вестник „Новини", Софийски. . ." (Д. М о л л о в. Сб. Н. В., с. 81).

Юли — краят

Получава писмо от баща си.

„Никола,

Заминавам за неколко дена до едно място. Тогава ще видим какво ще уредим.

Пиши дома. Поздрав: баща ти" (Писмото — И-т за литература).

Юли 27

Вапцаров е в ареста на училището.

В Карирания бележник той е записал „27 юли арест". Но баща му се завръща от Евксиноград и го потърсва в училището. Освобождават го от ареста, без да вписват наказанието в служебната му книжка. Този случай Вапцаров разказваше понякога в компания (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Юли 29

Завършва II курс на Машинното училище (Зап. № 57, п. 1 от 29 юли 1928 г.).

Успех — специални:

Парни машини 9	Стефанов
Парни котли 9	А. Левков
Теорет. механика 8 3/4	А. Левков
Електротехника 8 1/4	Вълчев
Технология 9 1/2	Д. Попов
Газови двигатели 9	К. Давидов
Машинно чертане 9 3/4	Стефанов
Практика по ръчна работа 9	Панайотов
Морезнание 9 1/2	Ст. Цанев
Морал	Ст. Цанев

Общообразователни:

Алгебра 7 3/4	Ц. Генов
Дескр. геометрия 7 1/4	М. Иванов

История 8 3/4	Г. Чизмаров
Бълг. език 11 3/4	Г. Георгиев
Френски език 8	А. Джогов

Поведение примерно 9

(Данни от главните класни книги на ММУ Варна. — Сб. Н. В., с. 277).

Юли — август — Възпитаниците на Морското машинно училище са на летни учения и практически занимания в работилниците на флота.

Август 1 — Наказан е от зав. летните занятия с 2 дена строг затвор за къпане без разрешение (Данни от Служебната книжка. — Сб. Н. В., с. 279).

„През 1928 г. заедно с Миле Ковачев се явихме на конкурсен изпит за Морското машинно училище във Варна. Предварително писах на Кольо за това и когато пристигнахме, потърсихме го в училището. Казаха ни, че техният курс е на практика във флота. Отидохме там. По едно време чух, че Кольо ме вика някъде от зданието отпред и вдясно. Погледнах нагоре и го видях хванал се с две ръце за железните решетки на едно прозорче на втория етаж. Той побърза да ни каже, че ще се видим в неделя, защото още два дни ще бъде в ареста.

„Нима и такива добряци като Кольо ги наказват!“ — мислих си аз на връщане и си представих страшния военен режим в училището“ (К р у м Р а д о н о в. Спомени, С., 1955, с. 125, 126).

Август 7 — Написва стихотворението „Съкровище мило в сърцето унило“ (Ръкописът — в Голямата тетрадка и Кафявия бележник).

Август 16 — Пише стихотворението „Душата ми е гробница студена“ (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Август 19 — Написва стихотворението „Прощаване“ („Подай ръка, не бивай горделива“) (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Август — втората половина — Получава две писма от ученичката от Втора девическа гимназия Веселина Тенева, която е на курорт с колонията на гимназията в Галата.

„Здравей,

Току-що получих писмото ти, след като пощаджията се е скитал с него из цялото село, тъй като твоят почерк е много нечетлив, та не са могли да прочетат адреса и надали щеше да стигне до моите ръце. Тъй щото вземи си от това бележка, та друг път пиши поне адреса по-ясно, а то писмото все пак ще го разбера, след като си поблъскам малко главата с твоите йероглифи. Ще ми бъде много приятно, ако се видим в неделя, и ние ще дойдем във Варна, но не зная точно кога. Пиши ми по кое време мога да те намеря в училището.

Поздрав: Веса“ (Писмото — И-т за литература).

Август — краят — Вапцаров е в Банско и заедно със сестра си и брат си прекарва няколко дни на палатка в Пирин (Спомен на Р. В а п ц а р о в а).

Септември 15 — Започва учебната година в Морското машинно училище.

Септември — краят Получава писмо от съвипускника си К. Василев, с което го моли да съобщи на началството, че е на лечение в Хасковската болница и му предава поздравите от познати и другари от Хасково (Писмото — И-т за литература).

Октомври —началото Получава писмо от съгражданина си Ангел Колев, с което му съобщава, че е започнал да следва във Висшата кооперативна школа и при него се намира М. Хаджирадонов, който още не си е намерил работа за учител. Другият му приятел Л. Икономов е назначен за директор на училището в с. Елешница (Писмото — И-т за литература).

Октомври 12 Написва стихотворението „Посвещение" (в памет на Мадолев) — Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Октомври 14 Пише писмо до писателя Атанас Смирнов.

„Др. Смирнов,

Получих писмото Ви от 9 октомври. Идеята не е лоша. Не е лошо да излезат на показ младите сили, защото, отделени, все още се чувства тая боязливост, тая мудност, с която се движи по-голямата част.

Аз не мога. Моята работа е по-друга. Аз се намирам в условия малко по-други от тези на един гимназист. Самият живот, начинът, по който подготвят тука бъдещия човек, съвсем не разполагат към творчество. Но при все това аз ще работя. Най-голяма пречка за неучастието ми във Вашия сборник ще бъде материалното ми положение, което се налага от няколко месеца. Сега не 700, а 7 лв. нямам.

Повторно изказвам моето съжаление, че не мога да участвувам във Вашия сборник. Приятно ще ми бъде, ако имате време да ми съобщите за хората, които ще поместят нещо в него. Нека делото Ви се увенчае с успех!

С хиляди привети от мен и Черно море
Н. Вапцаров"

(Септември, 1957, кн. 9, с. 115).

Октомври 15 Преработва стихотворението „Хризантеми", печатано в „Глобус", и го преписва в Голямата тетрадка.

Октомври 18 Пише стихотворението „Жалба" („Мини нявга дални други"). (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Октомври 28 Фотографира се със съученици от Морското училище. На гърба на снимката е написал: „Варна, 28. X. 28 г. С неволята щастливи и нещастни (типове от 26-ия випуск на Машинното уч-ще") (Снимката — у Б. Вапцарова).

Октомври — ноември В семейството на Вапцарови настъпват напрегнати дни. Между ръководителя на ВМРО Ив. Михайлов и Й. Вапцаров започват безпринципни лични борби за ръководство. По нареждане на Ив. Михайлов наемен терорист стреля през пролетта върху Й. Вапцаров, когато се прибира от овощната градина в къщи в Банско. Куршумът рекушира от часовника му и той остава жив. Бащата много добре знае какво зна-

чи да влезеш в черния списък на ВМРО. За да запази живота си, той заминава за Съединените щати, в Ню Йорк, на гости при сестра си Манда Кондова и двамата му по-малки братя Георги и Димитър Проданичини (Спомен на Б. Вапцарова по разказ на Н. Вапцаров).

Ноември — средата Получава писмо от майка си.

„Мили Никола,

Получих писмото ти и добре си знаеш да не очакваш от мене редовно отговори на писмата си, защото съм много заета и денем и нощем. Слава богу, сега сме добре със здравето всички, а Райна не ти пише от калплък, не от нищо друго. Та и ти се не докачай напразно, ако съм рекла не съм отсекла, ма я съм длъжна да река, немойте напусто да ви иде младостчицата, разумно живейте. За Коледа ще си дойдеш, нали? Пиши ми кога да ти пратя пари и даже за плат за куртка, ако си шиеш, да ти пратя пари. Пиши по-рано, та да има време за ор[и]ентиране. Ти що правиш, добре ли си? Пази се от простуда, обличай се добре. От баща ти имал ли си писмо? От парахода имахме писма, от Америка още не сме имали. Как ти се вижда III-й курс, върви ли напред? Баща ти ни писа, че той е наредил за идуща(та) година в Германия да довършиш. Око ле ти игра.

Много здраве от Борис, ма и двата с Райна ка са калпове да некая да ти пишат.

С поздрав от г-жа Настева и от майка ти

Ел. Ив. Вапцарова“ (Писмото — И-т за литература).

Ноември 18 Пише стихотворението „Денят“ („И този ден ми нищо не донесе“) — Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Ноември 24 Пише стихотворението „Младост“ („На моята врата почука тя“) — Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Ноември 28 Написва стихотворението „Някой се моли и стене в нощта“ — Варна (Има два ръкописа: в Голямата тетрадка и в Синята морска тетрадка в рубриката „Скици“).

Декември 14 Пише стихотворението „Когато ходиш нейде на воля“ — Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Декември — средата Заболява и е в болницата на лечение.

19. XII. 1928, Банско.

„Мили Никола!

Научихме се, че си болен в гр[адската] болница, та ни е голямо гайле. Дано писмото ми да не намери следа от болест, че нали те чакаме да си дойдеш. Аз ти пратих пари (1000 лв.), от които ще те моля да вземеш една фуражка на Борис, че си няма. Да не се сакълдисваш за идване. Гледай да оздравееш добре. Да не тръгнеш болен. Бъди разумен. От баща ти имахме две думи от Америка. Той е добре. Слава богу, и ние сме добре сега. Само се тревожим за тебе. Ще се надяваме, като си

5

дойдеш, да ни разправиш за твоето нещастие. Много съм загрижена за твоето здраве и за пътуването ти, затова бъди внимателен към себе си.

У г-н Булеови има някакво си палто плетено за Райна, пратено от баща ти, та като минеш оттам, да го подириш. Ще питаш г-н Щъркела къде живеят.

Със сърдечен поздрав, майка ти

Ел. Ив. Вапцарова

Бате, да ми донесеш камертончето. С нетърпение те чакам.

Борис" (Писмото — И-т за литература).

През 1928 г. пише стихотворението „Моряци", Варна (в Голямата тетрадка) и „Танцуват вълните в кипежа си бесен", Варна (в Синята морска тетрадка).

При инспекторско изпитване през 1928 г. се оплаква от недобрата храна в Морското машинно училище.

„При едно инспекторско изпитване от началника на флота капитан I ранг Стефанов Вапцаров се оплака от недобрата храна. Също тогава изказа пожелание да бъдат дадени бляхове за коланите на учениците вместо токите, които дотогава всички възпитаници на Морското училище носеха. Началникът на училището капитан II ранг Сава Иванов по този повод ми направи бележка, тъй като бях възпитател на класа. В отговора си обясних, че отдавам постъпката на Вапцаров на неговата младост и на справедливото му желание за подобряване на храната и за въвеждането на бляховете. Като резултат от Вапцаровото искане храната бе подобрена и бляховете заместиха токите. И досега възпитаниците носят бляхове, издействувани от Вапцаров" (А т а н а с Ш а л а п а т о в. Сб. Н. В., с. 48).

„Въпреки подготовката, която началниците бяха направили предварително във връзка с провеждането на споменатото инспекторско изпитване, като отправиха строги заплашвания към ония ученици, които биха дръзнали да се оплачат на адмирала, Вапцарът още в самото начало на изпитването със спокоен и смел тон му постави няколко сериозни въпроса, които го объркаха и просто вбесиха, особено когато и останалите ученици, окуражени от Вапцаровия почин, започнаха един след друг да се оплакват" (Й. Р а н г е л о в. Сб. Н. В., с. 74).

„Беше 1928 или 1929 г. Обявиха ни, че на определена дата ще бъде проведено инспекторско изпитване. Необходимо бе да бъдат притиснати ръководителите на училището. Проведохме съвещания по класове за уточняване на въпросите, които да бъдат поставени. Морякът трябваше да се оплаче от това, че сутрин чаят ни се налива в съдове, в които ни се поднася храната, и вместо чай ни се дава топла вода, размесена с мазнини. Освен това трябваше да иска да бъдат сменени токите от коланите с бляхове. Морякът изпълни задачата си. Бяха набавени кани и глинени канчета за чай. По втория въпрос инспектиращият капитан първи ранг Стефанов заяви сърдито: „А не искате ли да ви окачим по едно звънче?" Въпреки това даде съгласието си и бе обявен конкурс между учениците за изработване на модел. Одобрен бе проектът на съвипускника Страшимир Евстатиев (Д. М о л л о в. Сб. Н. В., с. 82).

1929

Януари 1—15 Прекарва коледната ваканция в Банско. По време на ваканцията има неприятности с полицията на Разлог.

„Донасям, че през пребиваването в домашен отпуск на уч. маш. III г. Вапцаров Никола Иванов в гр. Мехомия е заварил военно положение. Административните власти са го глобили с 50 лв., понеже не е имал лична карта, с която да удостовери самоличността си. Намирам, че глобяването на ученика не е правилно, тъй като самоличността му се удостоверява с отпускния билет.

Моля нареждането Ви да се изиска сумата като неправилно събрана.

Приложения: 1 квитанция № 2
№ 16. 30. I. 1929 г. — гр. Варна

С. Н. Иванов
Началник Морско машинно училище

„Съобщаваме Ви, господин Полковник, че лицето е глобено не затова, че не е имало лична карта, а че не е спазило полиц. наредба относително реда и движението. Ведно с шофьора не са искали да спрат автомобила, а сам Вапцаров е заблуждавал постовия стражар, като е искал да мине за офицер и е отказал правото на полицая да спре автомобила и направи проверка на пасажерите. В този случай му е наложена най-малката глоба по силата на чл. 73 от Закона за администрацията и полицията.

Приложение: квитанция № 2 за предаване на Вапцаров
(Документи за службата на Н. Вапцаров. — Сб. Н. В., с. 283).

Януари 11 Разстроен е от несподелената му любов към Кина Каназирева — ученичка в Разлог. Пише стихотворенията „Под краката ми снегът пръхти, скрибуца“, Банско, „През тази нощ над твоята салфетка“, Банско (Ръкописите — в Голямата тетрадка).

Февруари 1 Пише стихотворението „Ние тръгнахме. Угасваше денят“, Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка; наброски — в Кафявия бележник).

Февруари 24 Пише стихотворението „Желание“ („Образи от миналото“), Варна. Предпоследният куплет гласи:

Аз искал бих да бъдеш моя вера
сърцето на свята святих
и главен стих
от песента за моята химера.

(Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Март 3 Написва стихотворението „Сам“ („Столика скръб сърцето ми разяжда“). Под датата е прибавил куплета:

Над мене бди
Скръбта кат меч
Бъди далеч!
Бъди далеч!

Но този куплет очевидно не го задоволява, защото на следващата страница на същата тетрадка — Голямата — е преписал стихотворението под заглавие „Скръб“, като е изхвърлил последния куплет от стихотворението „Сам“.

Март 4 Пише стихотворението „Гадател“ („Ти втренчено се взираш във ръката. . .“), Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Март 22 Пише стихотворението „Утеха“ („Прозрях отдавна тъмните ти тайни“), Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Март 24 Пише стихотворението „Интродукция“ („Аз не зная ти защо си влюбена“), Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Март 28 Наказан е от н-ка на училището с един наряд непорядна служба за неправилно носене на службата като дежурен (Сб. Н. В., с. 279).

Април — началото Всяка година възпитаниците от Морското машинно училище се причестяват в черквата „Св. Никола“ във Варна. Н. Вапцаров и Й. Рангелов като протестанти избягват този ритуал, но чакат в двора да свърши службата, за да получат и те наравно с другите моряци любимите мекици (По разкази на съвипускници пред Б. В а п ц а р о в а).

Април 18 Пише стихотворението „Съмнение“ („Аз гледам твоите хубави очи“). Варна (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Април — краят Усилено се готви за матура по математика.

„Един път по алгебра, в III курс, когато го изпитваха за комплексните числа, даде доста незадоволителен отговор.

Почти целия час предподавателят ни по математика Ц. Генов по най-различни начини, като често прибягваше и до саркастични изрази и забележки, се мъчеше да му докаже, че слабо е подготвен по предмета и че с тия знания той не може да се яви на матура. Тази забележка на преподавателя, а вероятно и смехът на класа оказаха своето въздействие, мобилизираха скритите сили на Вапцара и при следващото изпитване, което стана след няколко седмици, той даде такъв отговор, който учуди както самия преподавател, така и целия клас.

Нима е възможно за толкова късо време, при това сам, един неподготвен ученик така добре и основно да заучи математика?

Когато Кольо кажеше за някоя работа, че ще бъде свършена, каквито и препятствия впоследствие да възникнеха, той действително я довеждаше докрай.

Такъв бе и в училището, и в отношенията си с хората (Й. Р а н г е л о в. Сб. Н. В., с. 74, 75).

Април краят — май началото През великденската ваканция остава във Варна.

„Наближаваше краят на теоретическите занятия през 1929 г. За така наречената великденска ваканция поради липса на пари бях решил да остана в училището. Когато ни записваха кой ще остане, за да требват храна, се оказа, че и Морякът този път няма да си отива в отпуска.

„Моряк, какво, и ти оставаш?“ „И на мене не ми стигат парите, но имам още една причина. Този път в къщи и майка ми, и брат ми, и сестра ми, всички ще ме чакат да им занеса нещо ново. От него те да видят напредвам ли и как. А аз този път нищо особено не съм приготвил, за да удовлетворя очакването им.“

„Но те на тебе самия ще се зарадват, като те видят възмъжал, пред края на годината без слаби бележки.“

„Не, не, недостатъчно, съвсем недостатъчно е това. Знаеш ли какво изпитвам, когато ме срещнат близките, които очакват подарък, изработен лично от мене, а аз подавам голи ръце. Надявам се, че тук ще оползотворим времето си“ (Д. М о л л о в. Сб. Н. В., с. 84).

Май 20 Написва стихотворението „Посвещение (На Чолака)“ („Ти си роден сред винени пари“), Варна (Ръкописът—в Голямата тетрадка. Същото стихотворение под заглавие „Твойта страст“ (На Г. Чолаков)“ е преписал на своя приятел — съвипускник — Чолаков на отделен лист и му го е подарил; оригиналът — И-т за литература).

Май 24 На празника Кирил и Методий по традиция всички ученици във Варна излизат на манифестация. Вечерта в салона на Варненския театър се урежда тържествена вечер с богата литературно-музикална програма, изпълнена от ученици. Морското машинно училище се представя с хор и оркестър, в които Вапцаров пее и свири на брач (мандолина). Декламацията на Вапцаров и играта на Тинка Краева, бъдещата оперетна артистка, завладяват публиката, която дълго време след това коментира тяхното участие (По разкази на П. Петров, Ив. Чучков, Г. Куршумджиев и др. пред Б. В а п ц а р о в а).

Май — краят И в Машинното училище продължава да се увлича от театралното изкуство.

„Много обичаше да ходи на театър. Неделен ден, след пладне, след представленията изказваше възхищенията си и повтаряше фрази, научени от актьорите. На театъра отиваше с другаря си Йосиф Рангелов. Със същия някой път отиваше и в протестантската черква, за да пеят (повод, за да излязат в отпуск и пак да отидат на театър, б. р.). Любовта му към театъра го направи режисьор в училището, където година-две той подготвяше театралните представления. Можеше добре да декламира, но беше по-приятен за слушане, отколкото за гледане, защото фигурата му не бе представителна. . . (Неиздадени спомени на Н е д я л к о Б р а т о е в — И-т за литература. През периода 1927—1932 г. във Варненския театър са поставени пиесите „Хернани“—Юго; „Коварство и любов“ — Шилер; „Тебеширеният кръг“ — Клабунд; „Майстори“ — Р. Стоянов; „Арлезианката“ — Ал. Доде; „Старият Хайделберг“ — Ферстер; „Иванко“ — В. Друмев; „Златната мина“ — Ст. Л. Костов; „Под игото“ — Ив. Вазов; „Камбаните на Свети Климент“ — Д. Сяров; „Крайцерова соната“ — Л. Толстой; „Молитвената броеница“ — Бъркли; „Камогрядеши“ — Сенкевич; „Албена“ — Йорд. Йовков; „Малката шоколадиерка“ — Пол Габо; „Неразделни“ — П. Славейков; „Периферия“ — Лангер; „Любовта на студента“ — Л. Андреев; „Кражба“ — Дж. Лондон; „Люти клетви“—

Ст. Савов; „Топаз“ — М. Паньол; „Аз убих“ — М. Ростан; „Мариус“ — М. Паньол; „Есенни цигулки“ — Сургучев; „Играта на любовта и смъртта“ — Р. Ролан; „Йончови ханове“ — Ст. Савов; „Свекърва“ — Ант. Страшимиров; „Унижените и оскърбените“ — Ф. Достоевски и др.).

„За пиесата „Аз убих“ от М. Ростан дори избягахме от училището, понеже тая пиеса бе забранена за военните. Нарочният караул за случая едва не ни арестува, та трябваше да я догледаме втори път. Освен това основахме наш театър в училището. Уреждахме почти всяка събота забави за другарите си и за войниците от осми полк с къси комедии, например „Вестовоят командува“, „Мнимият болен“ от Молиер и пр. В тия пиеси Вапцаров бе главният актьор, а аз „режисьор“. Минаха години оттогава, но признавам, че никой друг път не съм почувствувал подобно „разтърсване“, както при декламирането на Вапцаров на „Песен на песента ми“ и „Смъртта“ от Яворов, откъси от „Аз убих“ от М. Ростан или от „Молитвена броеница“ . Десетки пъти съм го слушал да декламира „Смъртта“ от Яворов и винаги съм се вълнувал. Убеден съм, че и другите, които го слушаха, изпитваха подобни чувства. Рядък, твърде рядък артист — рецитатор и декламатор беше той!

Той и хубаво пееше. Знаеше твърде много руски песни, предимно моряшки и романси. Неслучайно в оперетата „Софиянци пред Букурещ“ той изпълняваше една от главните роли. Същата оперета бе изнесена от учениците на Морското училище няколко пъти пред варненските граждани с голям успех (Хр. Минев. Сб. Н. В., с. 58).

„За мене бе голямо удоволствие да говоря с него за някоя пиеса, която съм гледал, за роля, играна от известен артист, или да го слушам, когато започваше сам да рецитира някое стихотворение или реплика. Изобщо, когато той говореше за драматическото изкуство, думите му бяха увлекателни и убедителни, показваше компетентност на голям познавач, който сериозно се е занимавал в тази област“ (Й. Рангелов. Сб. Н. В., с. 76).

Юни — началото

Освободен е от матура по български език, но се явява по свое желание, за да получи пълно 12 (6) (По разкази на негови съвипускници пред Б. Вапцарова).

От САЩ се завръща Йонко Вапцаров и отива във Варна да види сина си.

„Беше юни. Имаше големи горещини. Държехме изпит. По традиция тези, които имат да държат изпит, се освобождават от известни задължения: не се явяват на храна по сигнал, учат кой където намери за удобно, дори и в Морската градина и т. н. Тази свобода се поддържаше, разбира се, без знанието на офицерите. Вапцаров почна да се ползува добре от нея. Любимо място му стана смесеният плаж на морските бани. Той започна всеки ден след изпит да изчезва. Един ден пристигна баща му чак от Банско. Потърсихме Вапцаров по нареждане на взводния командир, при когото беше се явил баща му, но не го намерихме. Положението бе много неудобно. Какво щеше да каже бащата: така ли се грижат за сина му, това ли е дисциплината и т. н. В това време нашият „Моряк“ се изтягал на смесения плаж под палещите лъчи на слънцето. Той се яви чак следобед — „беше учил химия“, за което получи пет дни прост арест. (П. Клечков. Сб. Н. В., с. 70—71).

Юни — втората половина

Приключват зрелостните изпити.

„Наближаваше краят на теоретичните занятия през 1929 г. Беше заведена традиция след изпитите да се събират непотребните записки, да се натрупат на купчина и да се запалят, а курсистите да пеят и играят хоро в кръг около огъня. Нашият випуск не можеше да остане назад. Беше глупаво обаче да се горят безразборно записките, някои от които можеха да послужат впоследствие в живота ни като специалисти. Затова се реши всеки да се освободи от „баласта". Под „баласт" следваше да се разбира всичко онова, в което се говори за военщина. Тя бе причина за скованост на ума и волята ни. Морякът беше в „А" клас, а аз — в „Б" клас. Работата по проагитирването протече без трудности. Един друг се питахме: „Ти кое приготви за огъня?" „Вадя записките по морална подготовка. Пък и защо ще ми послужат например записките по военна педагогия, елементарна тактика или полска фортификация при обслужването на електрическа централа или парна машина?" Всичко отиде в огъня" (Д. Моллов. Сб. Н. В., с. 86).

Юли 10

¡Награден е с първа петолъчна звезда (Зап. № 46, п. 1, 10 юли 1929. Данни от Служебни списъци на учениците-доброволци от Морското училище. — Сб. Н. В., с. 274).

Юли 12

Завършва успешно III теоретичен курс на Морското машинно училище във Варна.

Успех — специални

Парни машини	К. Георгиев 11
Парни котли	К. Георгиев 11
Теоретична механика	А. Левков 11
Съпротивление на материалите	А. Левков 11
Електротехника	Вълчев 9
Технология	А. Левков 10
Газови двигатели	К. Давидов 10
Машинно чертане	Стефанов 9
Практика по ръчна работа	Панайотов 9
Морезнание	Панайотов 10
Корабознание	А. Левков 10
Морал	Шалапатов 9

Общообразователни

Алгебра	Ц. Генов 8
Геометрия	Ц. Генов 10
Тригонометрия	Ц. Генов 8
Дескриптивна геометрия	М. Иванов 7
Аналитична геометрия	М. Иванов 9
Геометрично чертане	М. Иванов 9
Физика	М. Иванов 12
Химия	М. Иванов 10
История	М. Иванов 10
География	В. Атанасов 10
Български език	Г. Георгиев 12

Френски език А. Джогов 8
Поведение 10. (Сб. Н. В., с. 277).

Юли 16 Полага клетва за вярност на царя и отечеството (зап. № 20, п. 3, 19 юни 1929 г. Сб. Н. В., с. 274).

„Кольо разказваше и следния епизод: по време на теоретическия курс възпитаниците на училището полагали клетва за вярност на царя. Вапцаров искал да избегне това задължение и отказал да положи клетва, обяснявайки, че е протестант и че не може да се заклева пред източноправославен свещеник. Тържествената церемониална обстановка била нарушена, но веднага изпращат файтон да доведе протестантски пастор. Пасторът бил особено поласкан, че пред него ще даде клетва един вероюющ, но изказал учудването си, че досега не го е виждал на „словото". Вапцаров бил уличен в измама на началството, защото често излизал в отпуск под предлог, че отива да се черкува.

Заради това провинение той се отървал само с няколко дни строг „карцер" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 31).

Юли 28 Със зап. № 50, п. 1, 1. VIII е обявено, че Вапцаров е завършил успешно теоретичния курс на Морското у-ще и преминава в IV к[урс] (Сб. Н. В., с. 274).

Атестация при завършване теоретическия курс.

1. Здравословно състояние: физически е много добре развит, малко особена телесна структура, но напълно здрав и издръжлив. Малко слаб е и при по-усилени условия с мъка понася.

2. Характер: постоянен е, самостоятелен, самонадеян, прям и откровен, весел характер.

3. Нравствени качества: честен, правдив, добросъвестен и доста наблюдателен. Обича малко да оригиналничи.

4. Умствени способности: притежава естествено развита интелигентност и въображение. Доста разсъдлив е.

5. Обща и морска култура: Силно е увлечен в литературата, където е много силен и смята да следва. Техниката не го влече, има скрито желание да напусне училището, за да следва литература. Чел е множество реферати и е доста критичен. През годината успехът му бе слаб, защото четеше книги, но на зрелостните изпити показа много добър успех.

7. Добродетели: добри.

8. Служебни качества: дисциплиниран, не проявява особена любов към службата, но внимателен, послушен и почтителен към началниците си. Добър другар, обичан от другарите си, но не обича много да се проявява. Спретнат, точен и акуратен, добре възпитан.

Отзивчив към живота на обществото.

Кашлакев
Началник на Машинното училище
Шалапатов — възпитател (Сб. Н. В., с. 279).

Юли краят — август Заедно с целия випуск прави голяма екскурзия из България по случай успешното завършване на теоретичния курс. Маршрут: Варна, Ру-

се с параход „Минерва“ до Видин; София, Рилския манастир, София, Пловдив, Варна. От тази екскурзия са запазени много фотографии, които се намират в Института за литература и музеите „Н. Вапцаров“ в София и Банско).

Август — Прекарва няколко дни отпуск в Банско. Гост му е съвипускникът Й. Рангелов.

„Кольо обичаше страстно излетите в планината, но към Пирин той имаше особена слабост и влечение. При едно изкачване до Елтепе през 1929 г. аз имах случай да го наблюдавам отблизо как той се променяше и ставаше съвсем друг в планината. Какво безстрашие и смелост го обладаваха, когато минавахме през най-стръмните и диви пътеки и скали! Когато трябваше да се влачим по гърди, със спряно дишане да минаваме над дълбоки пропасти и урви, Вапцаров запазваше пълно самообладание и едва след като минеше опасността, промълвяваше с най-спокоен тон:

— Това бе малко изкачване, което няма значение за нас. . .“ (Й. Рангелов. Сб. Н. В., с. 75).

Август — първата половина — От 1 август е командирован на практика в Божурище (Зап. № 59, п. 4, 29 авг. 1929 г. Сб. Н. В., с. 274).

„През август 1929 г. заедно с група моряци от Морското училище в летище Божурище идва и Вапцаров. Той попада в моторното отделение на техническата работилница за поправка на аероплани. Тук като авиомонтьор работи и Методи Маринов.

— С дружелюбната си усмивка, без капка горделивост, с богатата си поетична душа той веднага спечели сърцата ни — разказва старшината от запаса за „Кольо“, както са нарекли всички тогава младия практикант.

Вапцаров с присъщото си трудолюбие и любознателност се отнася съвестно към аеропланното дело. Изучава моторите, помага при монтирането им, интересува се за чувството, което летците изпитват във въздуха. С Методи Маринов стават близки другари.

Един ден в знак на благодарност за вложеното старание при ремонта на самолетите авиомонтьорът предлага на момъка да литне вместо него заедно с пилота при изпробване на машината. Кольо е развълнуван. Отколешна е мечтата му да се стрелне в родното висине като птиците. . . и, както е в работния си комбинезон, му надяват парашут. Цял час се рее със самолета във въздуха. Когато каца, той е най-щастливият човек на земята. Лиричната му душа е силно развълнувана:

— Сега видях колко чудно е небето и колко е красива земята отгоре — възторжено благодари Вапцаров на своя другар Методи“ (Спомен на Методи Маринов, записан от майор Яким Прижибиловски и Димитър Радичев. — Литературен фронт, бр. 42, 1963).

Фотографира се в работилницата в Божурище. Той е в работен комбинезон пред самолет (пак там).

Август 16 — Написва в албума на другаря си от детинство Богдан Станишев стихотворението „Марш“ („на 26-ия випуск на М. У.“). Под него е сложен

надпис „16. VIII. 29 г. София. От другаря ти Кольо“ (Листът от албума — къща-музей „Н. Вапцаров“ — Банско).

Септември 3 — Пише стихотворението „Хайдушка песен“ („Тъмна мъгла лежи над Пирина“), Божурище (Ръкописът — в Голямата тетрадка. Същото стихотворение с малки изменения поетът е написал на отделен лист от бележник — И-т за литература).

Септември — краят — Пише стихотворението „Самоизмама“ („Стоя и гледам малкия портрет“), Божурище.

Октомври — На гости му е приятелят от детинство Г. Чочов.

„Когато той беше на стаж в Божурище, а аз в София, гледахме по няколко пъти всички драми, а специално „Периферия“ не по-малко от 15 пъти, заради него. Той знаеше всички реплики и обожаваше артиста Димов заради играта му в тая драма. Нито един път, разбира се, не сме плащали за спектаклите. Никола по неизвестни за мен пътища се снабдяваше с гратиси за двама ни. . .

. . . Никола ме покани да му гостувам в Божурище. Едва ли на това гостуване има друго подобно. Обиталището на Никола беше на таванския етаж в една казармена сграда. Твърде тесният коридор, с наведен таван, имаше много еднакви врати, седмата от които водеше в „стаята“ му. Две войнишки легла със сламеници, на единия стоеше отпечатъкът от фигурата на Никола, а на другия, неизползуван, нямаше нищо. Един походен сандък с книжа, тетрадки, отделни разбъркани листове и писма, стол, груба маса с капки от парафин и угарки по нея, една празна стомна — това е обстановката, при която музата е посещавала незабравимия Моряк. . .“ (Г. Чочов. Специален лист Н. Й. В., Горна Джумая 1947).

Октомври 19 — Пише стихотворението „Опрощение (на Кина)“ („Вън е тихо. Тихите тополи“), Божурище (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Октомври 29 — Откомандирован е от Божурище и е командирован в Дунавска полицейска служба (Зап. № 75, п. 2, 30 окт. 1929 г. — Сб. Н. В., с. 274. Според Ньойския договор на България е забранено да има военен флот. Охраната на границите се възлага на полицейската служба. В действителност флотът е военен).

Атестационен бележник за ученика IV г. Вапцаров Никола Иванов през време на практиката му по авиационни мотори в Аеропланната работилница — Божурище. За време от 1. VIII. 1929 г. до 12. X. 1929 г.

1. Здравословно състояние. Не е боледувал.
2. Характер: скромен, самостоятелен и предприемчив.
3. Нравствени качества: честен, без пороци и лоши наклонности.
4. Умствени способности: естествен ум — разсъдлив.
5. Обща култура: добра. Стреми се към самообразование.
6. Служебни добродетели: дисциплиниран, съзнателен. Към началниците вежлив.
7. Служебни качества: винаги спретнат и чисто облечен. Проявява интерес към работата.

8. Общественост: в обществото се държи добре.
9. Поведение: примерно.
10. Практика: проявява интерес, предан в нея. Обича работата.
По-особени проявления: през краткото време, когато е бил на работа в Аеропланната работилница, не е могло да му се направи подробна и пълна оценка, обаче прави добро впечатление на съвестен и добър работник.

Панков, Началник Аер. работилница (Сб. Н. В., с. 281).

Ноември 1 — Вапцаров е в Русе. Постъпва на практика по парни машини в Дунавската полицейска служба — катерна група. В началото е на катер „Стефан Караджа".

Ноември — декември — Написва стихотворението „Спомени от Юг" („Аз искал бих да съм под родната стреха"). Под него поставя дата 18. IX. 1928 г., Русе. Месецът навярно е сбъркан, тъй като по това време Вапцаров е още на практика в Божурище (Ръкописът— в Голямата тетрадка).

Декември 19 — Написва стихотворението „Несрета" („Тъжно свири ветера в куминитe"), Русе (Ръкописът — в Голямата тетрадка. В Голямата тетрадка се намират стихотворенията „Ключът", Варна, 1929 г., месецът не е отбелязан. През същата година във Варна пише стихотворенията „Чуй как сепнато в нощта" и „Смътно, сякаш че миражи", които се намират в Синята морска тетрадка. Много стихотворения в Голямата тетрадка са без дата: „Душата ти е скиния свята", „Измамена" („Страшно ми се иска, но не мога"), „Аз имах сключени гърди", „Спомени" („Спомени, спомени — бели ята"), „Моята любов е пламенна", „Първа ми севдо, първа изгоро, не жали" — преработено след отпечатването му в сп. Родина от 1928 г.; „Майко" — също преработено и отпечатано в Родина, 1928 г.; „Обет" — печатано в сп. Родина под заглавие „Зов" („Ела, ела, ний пак ще се завърнем"), „Очите ти са сини кат ясмин", преработено; „В сребристата мъгла", „Носталгия", Варна, преработено след отпечатването му в сп. Родина, 1928 г.; „Спомени" („Отдавна аз помня две бели брези"), Варна; „Вървя по пустата алея", Варна; „Предвещание" („Аз вярвам, майко, родино пресвята"), „Желание" („Искал бих да бъда бяла чайка"), „Вечер", „Breza" („Край морския бряг привела тъжно стволи"), „Смяна" („Целувай ме — целувай ме до насита"), „Покрит кой знае от кога ли в прах", „Ти помниш ли. . .?" (в първия вариант от Кафявия бележник е сложена дата 3 август, Варна" „О майко, майко, колко е студено" — 13 септември, София); „Възпоминание" (По Байрон) — „Познавате ли онзи хубав бряг"; „Сами" („О, тя е тъй печална, скръбно бледа") — 30 октомври, Варна; „Стоя и гледам сам самин", „На Плаяли" („Студено беше в моя храм"), „Есента" („Аз съм влюбен в нея силно, страстно"), Банско; „Скръб" („Столика скръб сърце ми разяжда").

1930

Януари 1—15 — Коледната ваканция прекарва в Банско. Пише стихотворението „Тайнство" („Като кръв гореща виното е в чашата"), Коледа, Банско (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Януари — втората половина Завръща се в Русе на практика в кораба „Беломорец".

„Интересен епизод от живота на Моряка е времето, което той прекара в Русе. Това беше през годините 1929 и 1930. По това време и аз бях там — бяхме на практика по бензинови двигатели. Там той беше обединително звено на всички от нашия випуск, но което е по-интересно, и другарите, почти всички от по-старите випуски, също имаха абсолютно другарско отношение към Моряка" (П. Найденов. Сб. Н. В., с. 63).

Януари 19 Написва стихотворението „Измамена" („Днеска твоите очи са мътни"), Русе (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Януари 23 Пише стихотворението „Final" („Един орел крило прострел"), Русе (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Януари 31 Написва стихотворението „Разтрога" („Отминахме, защото бехме горди"), Русе (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Февруари 1 Пише стихотворението „Борба" („Ти си непристъпна"), Русе (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Февруари Отделя от свободното си време за театрална дейност.

„През зимата и там се занимавахме с театрална дейност. Той играеше главната роля в Молиеровата комедия „Насила оженване". И днес помня думите, с които започва комедията: „Ще се върна след малко. . .", които той хиляди пъти повтори и все не харесваше начина на изказването им" (П. Найденов. Сб. Н. В., с. 64).

„Изнесохме забавата с голям успех, а най-главното е, че самите ние останахме доволни" (Писмо до К. Рупова, 24 февруари 1930 — И-т за литература).

Февруари 18 Пише стихотворението „Аз изгарям в огнена притома", НВ, Русе (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Февруари 26 Пише стихотворението „В Кубрикът" („Седиме тук и пушиме цигари", Русе, кубрик „Беломорец". Ръкописът — в Голямата тетрадка. Отделни строфи се намират и на други страници от същата тетрадка).

Март Пише второ писмо на К. Рупова.

„Моя приятелко,

Неделя е. Времето е топло и толкова ясно, че от палубата на нашия кораб се виждат червените пролетни рокли на гъвкавите румънки. Корабът ни е на котва до прочутия остров Матей: тук се разиграват всички любовни фарсове на Русе. Другарите ми са сигурно вече из него със своите „пролетни пеперуди" (така ги наричат те) и колко правдивост има в това сравнение, защото те действително приличат на пеперуди — днес на този цвят, утре на друг, но в никой случай не само на един. Но, дявол да го вземе, може би тези „пролетни пеперуди" имат право, защото пролет действително е само 3 месеца, а и младостта не повече. И с тези мисли почвам сам да се увещавам, че и моето място е

действително там на острова, където телата горят от някаква тревога, където прихат женски гласове, където в минутата се произнася думата „любов“ повече от сто пъти, но. . . където едва ли тихите върби са виждали истинска любов. . . И ето разликата между мене и тебе — докато аз търся нещо огромно и светло като слънцето, което ще ме възроди, то в тебе гори жаждата за отмъщение, жаждата за удовлетворение на някаква обида. И ти може би си права, защото все пак ти си изживяла една любов и друго не ти остава, но моята душа е празна, аз чувствувам как се задушавам в тази празнота и как душата ми звучи за една любов „без край и без начало“.

. . . Но защо някъде в подсъзнанието си аз все пак не съм съгласен с твоя начин на отмъщение? Сигурно защото той е ужасен не толкова за него, но най-вече за самата тебе? Ти знаеш ли каква саможертва би значел един брак без любов. Мислила ли си ти върху този ужас: да бъдеш обречена цял живот на един, който не обичаш, да целуваш нелюбим (тюф какво отвращение), да си обречена в името на материализма, на някакъв си богат търговец!“ (Писмото — И-т за литература).

Април 4 Пише ново писмо до К. Рупова.

„ Моя приятелко,

Аз се боя вече за себе си. Ти изпълни толкова много моя живот че е немислимо да те откъсна. И все пак ти си далече, умишлено или не, но ти си много далече, аз го чувствувам това от последното ти писмо, от обстоятелството, че почти умишлено избягваш по-деликатните въпроси в много писма. Обичах ви аз и двамата, когато бяхте заедно, говорили сме с Герасим за всичко в подробности. . .

. . . Последното ти писмо чаках с непоносима жажда и ето какво ми беше, когато го прочетох:

„Писмото ти е хладно, както там
далече нейде сибирската степ.
Размислям аз в каютата си сам
за първата ни среща в оня влак
и нещо ме гнети . . . засенчва мрак:
та толкоз ли далечни сме със теб,
че радостта си кратка като миг
не бихме слели в един светъл дик,
на който бихме служели кат в храм?

Не зная как ще схванеш всичко това, но вярвай, то не е хленч, нито поетическа измислица — то е живот. А как ще разбереш живота, то е друго.

После, същата вечер скицирах твоята неоснователна може би тревога, че Герасим е почти безнадежден, мислите ти, страхът и скритата болка така:

Сега е той печален, примирен
и носи в себе си всевечната тревога,
но повече от тебе и от мен.
И някой ден по снежно бяла лента
душата му ще литне към бога.

Сега е той печален, скръбен, блед,
очите му са хлътнали, беззрачни
и нявгашния строен силует
чертае болно някаква си крива,
а дните му болезнени и мрачни.

А може би отдавна е решен
и днеска песента му е изпята:
сега е там пред масата прострѐн,
устните му са бледни и безкръвни
и още не изпуснал пистолета.

4. IV. Русе

Разбира се, всичко това не отговаря на никаква истина, но аз ти казах, тука е отразена твоята тревога" (Писмото — И-т за литература).

Април 9 Пише писмо до сестра си Райна, която въпреки несъгласието на родителите си е сключила брак със своя съученик Георги Коцаков, но разбира, че е направила грешка.

9. IV. 1930 г., Русе

Мила сестро,

Ето пролетта е вече минала над върбите, пеперуди пърхат с пъстрите си крила над главите ни, когато работим всеки на своя мотор, и бягат. . . ние сме в масло, ръцете ни не са чисти като на другите, миришем на бензин, челата ни са погорели, младостта ни е заключена. . .

Чета твоето писмо и мисля: че все пак ти не си толкова нещастна, че в него тъгата е украсена неволно с романтизма на твоите 18 години. Чета и се радвам, че е така, радвам се, че все пак си по-малко нещастна, даже и никак. . .

Пишеш ми за твоята мъка, за силата, която те вика да станеш артистка и за делничността на бъдещия ти живот, за твоя живот и този на всички момичета.

Това може да те успокои: та нали ще се очаква едно развиване на Банско, нали там правят салон, е какво повече?! Ще се съберем хора — „сбъркали своите професии", и ще направим това, което можем. Та изкуството не се заключва в рекламата и големината на сцената (ти помниш артистката от „Портретът на Дориан Грей"). То ще бъде като средство за едно себеудовлетворение. Е, това не е ли прекрасно?.. (Писмото— И-т за литература).

Май Прекарва извънслужебното си време заедно с другарите си, слуша радио, чете книги, ходи на театър, пише стихове.

„С Вапцаров служехме в Русе, той в моторния кораб „Беломорец", а аз в „Черноморец". На нашия кораб бе изпратен на служба като технически корабник (фелдфебел) Недялко Милев, завършил телеграфопощенско училище в София, като специалист радио-телеграфист. . . Милев възобнови радиото на „Черноморец" и вечерно време се събирахме в кабината да слушаме. Теснотата на кабината не позволяваше да се слагат столове и обикновено слушахме налягали по корем със свити крака в колената и изправени до стената. Моряк̀ът беше най-висок и в легнало положение мястото пак не му стигаше, затова той обикнове-

но слушаше седнал с опрени колене в брадата и прихванати с ръце. . . Главен разпоредител на радиото беше Милев, но Морякът беше уредник по откарването на изтощените акумулатори във флота с „чамницата“ и докарване на заредени, което ставаше почти през ден след работно време. . .

Морякът продължаваше да пише стихове. Достъп до тях имахме с Йосиф Рангелов, наш съвипускник, който даже преписваше някои стихове тайно от Моряка“ (Д. М о л л о в. Сб. Н. В., с. 87).

Май 22 Наказан е от командира на катерната група Новаков една седмица без гарнизонен отпуск за неизкърпване на облеклото си (Сб. Н. В., с. 280).

„Затвореният и еднообразен, но задушевен живот, жестоките изисквания на военната дисциплина и оскъдните парични средства, с които всеки разполагаше, бяха ни принудили на „Черноморец“ да загубим мярката за собственост даже върху личните си вещи. Никой не заключваше сандъчето си и ако на някого му дотрябва нещо, все можеше да го намери в някое сандъче, било чаршаф, калъф за възглавница, чорапи, партенки, фланелка и пр. Към групата първоначално бяхме с Богдан Проданов, Димитров Димитър „първи“ от по-горния випуск и Недялко Милев. Морякът изнемогваше финансово. Ходеше неопран, необръснат, всичките си налични пари харчеше за книги, театър, кино и цигари. . . Ние не го пущахме да ходи на баня с нови или изпрани здрави долни дрехи и чорапи, защото, като ги свалеше, в банята му ги задигаха и когато излезеше, обличаше каквото му е оставено, най-често или само фланелка, или само долни гащи, и то мръсни и изпокъсани. В такива случаи се явяваше при мен и щом се усмихнеше и предложеше от неговите цигари, аз се сещах каква е работата.

„Моряк, какво. . .“

„Пак ме ограбиха, но тоя път само чорапите, но аз го зная и ще си върна. Ти виж там по сандъчето, защото така на голо убива“ (Д. М о л л о в. Сб. Н. В., с. 89—90).

Май 25 Пише стихотворението „Тайнство в бялото утро“ („Златно утро: горе бяла птица“) — Русе (Ръкописът — в Малката тетрадка с ранни творби на поета от 1930—1931 г. Тетрадката съдържа 19 стихотворения. Предадена от Б. Вапцарова на дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Май 28 Пише стихотворението „На залезващата“ („Раздиплят се в злато, изплетени мрежи“) — Русе. Стихотворението е посветено на оперетната артистка Мими Балканска (Ръкописът — в Малката тетрадка).

„Няколко години след завършване на Машинното училище, в София, при един приятелски разговор за блестящия талант на Мими Балканска Александър Жендов разказа, че с Мими са живели в София на една улица и се познават още като ученици. Тогава Вапцаров си призна, че някога е бил неин поклонник и е бягал от флота, за да присъствува на гастролите ѝ във Варна и в Русе“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Юни Животът на корабите тече монотонно, но моряците се опитват да го разнообразят.

„Често през лятото на 1930 г. вечерно време под атаката на комарите на източната част на остров „Матей“ се събирахме възпитаници на училището, възпитаници на специалните школи и моряци, разговаряхме, пеехме и пробвахме таланта си на декламатори. Всеки от нас знаеше по някое стихотворение или куплет, и то предимно от Ботев или от Яворов. Морякът чисто и просто ни изпитваше. Аз се показвах винаги в „лоша форма“. Морякът се нервираше и още щом започнех да декламирам, ме прекъсваше:

„Ти опошляваш поезията, Молски. То да се декламира Ботев или Яворов не е все едно да командуваш моряци или да си приказваш с някоя ученичка, хей така, колкото време да мине. На тебе и външността ти не подхожда за Ботевата „Борба“ например. Ти си застанал мирно, изпъчил си гърдите напред и си опънал палците, като че ли се явяваш пред Нено Рачев или Бойчо Паяка“ (Нено Рачев беше боцман на „Беломорец“, а Б. Паяков — на „Черноморец“).

Аз не му оставах длъжен.

„На тебе пък, Моряк, когато декламираш Ботев, трябва да ти се показва само разчорлената глава.“

Той се смееше от сърце. Минаваше на друг. — „Ресто!“ — „Отново!“ — докато изреждаше всички желаещи да изпробват силите си в декламиране и докато комарите ни принуждаваха да се махнем от камъните“ (Д. Моллов. Сб. Н. В., с. 87, 88).

Юли Годишния си домашен отпуск прекарва в Банско, където заварва приятеля си Г. Чочов с другари от Горна Джумая. Запазена е обща снимка (Снимката — И-т за литература).

Между Вапцаров и Ана Мицова, студентка по право, с която се е. запознал в Банско през отпуската, се заражда любов.

Пише стихотворението „Погребение“, посветено на Ана („Когато минеш синята гора“). Под стихотворението поетът е написал: „Последния ден на юли“ (Ръкописът — в Малката тетрадка).

Август 1 Постъпва в V курс на Морското машинно училище (Зап. № 51, 15 авг. 1930 г., п. 5 обявява, че на 1. VIII е встъпил в V курс на службата и е зачислен на заплата от 1. VIII съгласно бюджета).

Награден е с втора петолъчна звезда (зап. № 57, 1 септ. 1930 г., п. 1) (Сб. Н. В., с. 274).

Август 11 Написва стихотворението „В прозореца ефирно очертана“, Горна Оряховица. Стихотворението е посветено на Ана, която го изпраща на път за Русе до Горна Оряховица (Ръкописът — в Малката тетрадка)

Август 15 Пише стихотворението „Драски из моите цигарени кутии“ („Понякога тук става толкоз тъмно“), Русе (Ръкописът — в Малката тетрадка).

Август 16 Написва стихотворението „Легенда“ („В пустинен край — един магьосан замък. . .“). Русе (Ръкописът — в Малката тетрадка).

Август 19 Пише стихотворението „Далечен бряг, край него в бяг“, Русе (Ръкописът — в Малката тетрадка).

Септември Семейство Вапцарови решава да се пресели в София, за да бъде подалече от противниците на Й. Вапцаров начело с Иван Михайлов, ръководител на ВМРО, чиято квартира се намира в Банско. Й. Вапцаров иска да избегне ново физическо покушение. Семейството се настанява на ул. „Веслец“ № 16 (По разказ на Ел. Вапцарова пред Б. Вапцарова).

Септември 20 Написва стихотворението „Аз съм бледен, изхабен и рухнал“, о-в Батин (Ръкописът — в Малката тетрадка).

Септември 22 Наказан е от командира на катерната група Новаков с 2 денонощия прост затвор и 1 седмица без гарнизонен отпуск, загдето на 20. IX. 1930 г. през време на ученията при о-в Батин несвоевременно изпълнил даденото му нареждане да подигне налягане в котела на „Ст. Караджа“ и с това забавил тръгването на катера с 1 час (Сб. Н. В., с. 280)

Септевмри 27 Написва стихотворението „Бащи и деца“ („Когато моя бог в агония умира“), Русе (Ръкописът — в Малката тетрадка).

Септември — краят Откомандирован от Дунавската полицейска служба и командирован в Морската полицейска служба (Зап. № 69, 21 окт. 1930 г., п. 2, Сб. Н. В., с. 275).

В служебната книжка се прибавят следните атестации: Практика по парна машина. Практикувал от 1 ноември 1929 г. в Дунавска полицейска служба — катерна група — катера „Ст. Караджа“.

Участвувал във всички плавания на катера. Там е обслужвал самостоятелно машините на катера. Разбира добре специалността си и е показал достатъчно умение.

Старателен. Не е предизвикал повреда. Общо заключение на ротния командир: доста самостоятелен. Умее да се справи с работата по машината, но се отнася недостатъчно сериозно към нея — при едно отредно плаване става причина за несвоевременно тръгване на катера, за което му е и наложено наказание.

Оценка на практическия успех: мн. добър (11)

Новаков, командир на кат. група (Сб. Н. В., с. 280).

Атестационен бележник

1. Здравословно състояние: здрав, издръжлив, не е боледувал.
2. Характер: тих, откровен.
3. Нравствени качества: честен, добросъвестен.
4. Умствени способности: разсъждава правилно, има добра памет.
5. Обща и морска култура: има добра обща и специална морска култура. Интересува се както от общата, така и от техническата литература.
6. Моряшки качества: издръжлив при плаване, съобразителен.
7. Добродетели: дисциплиниран и много почтителен, послушен, добър другар, отивчив към нуждите на другарите си — обича да им помага.
8. Служебни качества: спретнат, чист, недостатъчно акуратен.
9. Качества като специалист: познава добре специалността си и показва доста старание.

10. Общественост: не е дал достатъчно данни, за да се установи.
11. Поведение: Похвално (11).

Новаков, командир на кат. група (Сб. Н. В., с. 280).

Октомври 1 Постъпва на стаж на миноносеца „Дръзки“ във Варна.

„През октомври 1930 г. служех на миноносец „Строги“. Тогава стана смяна на стажантите и един ден „Морякът“ (така наричали Вапцаров в Русе) се изтърси — омазан и небръснат, със смачкана шапка и разкривена яка, с охлузен и изпоцапан куфар, с думите: „Ето ме и мене тук.“ Той беше назначен на служба на миноносец „Дръзки“. Службата тук бе извънредно тежка и трудно поносима. Битовите условия бяха недотам добри. На едно малко пространство живееха и работеха много хора. Те вършеха тежка физическа работа — товарене на въглища на гръб. Вапцаров работеше като огняр — най-трудната длъжност на корабите, особено в миноносците. Беше се превърнал на същински черен дявол. От гърба му не слизаха мръсните, покрити с въглищен прах дрехи. Изглежда, за него нямаше по-голямо щастие от това — да работи и живее в средата на хората на черния труд, които той обичаше“ (П. К л е ч к о в. Сб. Н. В., с. 69).

Октомври 5 Пише есето „Спомени от миноносците“, с мото:

Ний дойдохме тука, за да пречистиме душите си чрез радостта и страданието и в сърцата ни ще звучи вечно твоят ритъм, о, машина!

„Пети октомври 1930 г. Това е вече есен, но по липите нямаше нито един изсъхнал лист, а небето беше толкова светло, тъй безбрежно, че във висините му чайките изглеждаха малки сребърни пеперуди. Влязох в машината на „Дръзки“ (Ръкописът — в Синята тетрадка).

Октомври 12 Пише писмо до баща си.

„Мили текьо,

Ето вече една седмица, откакто съм на практика в миноносците. Тебе са ти разправяли за тях, така че аз да ти описвам живота тук, би било неуместно. Но нищо не ме тревожи. Действително през тези четири години ние се променихме толкова много, че когато се обърнем назад, не можем да се познаем. Аз съм добре. Свободното време е действително малко, така че не остава на човек време да се види накъде е. Даже време за писма не ни остава и тази вечер ти пиша като караулен началник през свободните часове. Борис как е? Да гледате да се занимава добре, защото тази година ще има решаващо значение за него, мама ми пише, че искал да постъпи в машинно училище и оттам да стане офицер. Тази работа не е така лесна, както мислите, първо, защото трябва да покаже много добър успех, за да стане офицер, и, второ, защото условията се измениха доста в училището и не зная дали ще остават вече от него офицери. Отначало сигурно ще му се види трудно в София, защото основата, която ни даваха там, беше доста слаба, но после вяр-

вам, ще се оправи, защото той е способен. Да гледа най-много на математика и литература—те ще му требват най-много. Ами ти какво нареждаш за преместването? Ще ли се местим и кога? Защо не ми пишеш?

По случай сватбата на царя оттук отиват около 40 души моряци в Италия. Щяха да изпратят нас — учениците, — но няма кой да остане на машините.

Говори се, че ние с миноносците ще заминем за Цариград да посрещнем някоя италианска ескадра, но кога и с пълна сигурност не може да се твърди.

Повече няма какво да ти пиша. Много здраве на Борис.

Пиши ми непременно.

Аз ти писах неколко писма в Банско, но чак преди две седмици получих от мама писмо, с което казва, че си бил в София. Парите получих.

Целува те син ти: Никола" (Писмото — И-т за литература).

Октомври 30 В. „Варненска поща" бр. 4289, 31 окт. 1930, на първа страница в репортажа „Царят и царицата на българска земя" пише: „Бургас, 30. Към един часа след обед към нос Ениада на турско-българската граница кор. „Фердинанд" бе посрещнат от трите миноносеца „Дръзки", „Смели" и „Храбри". Те поздравиха със 101 топовни салюти царската двойка с влизането ѝ в български води. . .

Трите миноносеца образуваха екскорт на парахода и потеглиха за Бургас."

Вапцаров понякога разказваше в какво тежко състояние са се намирали на миноносците. Черно море е било силно развълнувано. Даже в последния момент не се е знаело дали сватбената двойка ще пътува с параход или с влак (Спомен на Б. Вапцарова).

Ноември 23 Наказан е от командира Ст. Цанев на една седмица без градски отпуск, загдето си е държал леглото неоправено (Сб. Н. В., с. 282).

Декември Командата на „Дръзки" се прехвърля на кораба „Камчия".

„След приключване кампанията по плаването, към месец октомври (ноември, б. а.), миноносците, в това число и „Дръзки", бяха извадени на сух док и екипажът на „Дръзки" заедно с Вапцаров беше изпратен на зимуване в „Камчия". Тук пак се събрахме. Условията на живот във Варна се отличаваха от тези в Русе. Ние бяхме вече петокурсници, кандидат-подофицери и излизането в града не беше толкова трудно. Недялко Милев бе вече на служба като радиотелеграфист в търговския кораб „Фердинанд". Чрез него осигурихме доставката на евтини цигари (без монополно право), каквито им даваха през време на плаване и от които той запазваше и за нас. . . Особено много се обогатихме с материали за четене, след като Милев започна да ни доставя съветските вестници „Правда" и „Известия", с които той успяваше да се снабдява при пътуванията му с търговските кораби. Ние вече можехме да си уясним много въпроси. На Вапцаров му бе направило силно впечатление откриването на множество курсове и школи за подготовката на квалифицирани кадри за промишлеността и строителството в СССР. Това впечатление той сподели с мене" (Д. Моллов. Сб. Н. В., с. 90—93).

Декември — краят

Засилва се интересът му към политическата литература. Интересува се от живота в СССР.

„В Морското училище, което разполагаше с голяма и многотомна библиотека, богата не само на морска и техническа, но и на художествена литература, се получаваха голям брой български и задгранични списания, в това число и съветското списание „Морской сборник". Не по-малка, брояща няколко хиляди тома библиотека, имаше и към щаба на флота, в която между другите научни книги и списания на рафтовете се виждаше „Капиталът" на К. Маркс и съветските списания „Морской сборник" и „Техника и вооружение". Младият Вапцаров имаше възможност да работи упорито над себе си" (В неиздадени спомени на капитан I ранг о. з. Михаил Пешев — И-т за литература).

„Едновременно се използуваха и годишнините на съветското списание „Морской сборник", неизвестно как попаднали в изобилие в библиотеката. В тях освен специалните морски въпроси се срещаха и много пропагандни статии. Те съдържаха съобщения за маневрите на РККА и РККФ (Червената армия и Червения флот). С какъв ентусиазъм само сме разгадавали привличащите, непознати тогава за нас съчетания от букви—РККА и РККФ (Рабоче-Крестьянская Красная Армия и Рабоче-Крестьянский Красний флот)! Имаше снимки на съветски бойни кораби, които, макар и стари, за нас бяха олицетворение на силата и могъществото на Съветския съюз. В списанието бяха поместени статии за партийно-политическата работа в Червената армия и Червения флот и за дейността на комсомолските организации, които жадно четехме. Имаше снимки на съветските политически дейци, на съветските маршали и генерали" (Драгомир Дудев. Юбилеен сборник 75 години Морско училище, 1956, с. 145).

1931

Януари краят — февруари

Служи на кораба „Камчия".

„Условията бяха действително тежки. През деня се работеше по машините без печки, а вечерно време можеше да се пали печката при спокойно море, което се случваше рядко, и за да не пукнеме от студ, въпреки вълнението, палехме печката и един стоеше дежурен да пази да не се предизвика пожар и да изгорим живи вътре. Кубрикът на „Камчия" бе станал място за събиране на ученици от училището, от специалните школи, моряци, а даже и подофицери. Всеки идваше, за да научи нещо ново. Там се разискваше прочетеното през деня, чутото и видяното в града и в района на флота. Връзката с другарите от града укрепваше. При всяка среща те даваха било позив, брошурка или изрезка от вестник с важна статия или коментар по даден въпрос. Недялко Милев почти след всяко завръщане от плаване донасяше съветски вестници, каквито можеше да намери, често с дата от преди един или два месеца. Това не пречеше да се препрочита всичко написано. Често пъти Вапцаров ще ме извика и ще ми каже:

„Ти, Молски, като тръгнат за ядене, виж там, та ми намери еди кое си, искам там да поразчепкам нещо, защото не ми е много ясно" (Д. Моллов. Сб. Н. В., с. 93—94).

Февруари 16 Пише стихотворението „Да бъдеш цяла в моите ръце", Варна (Ръкописът — в Малката тетрадка).

Февруари 23 Наказан е от командира на к. „Дръзки" Ст. Цанев с две седмици без градски отпуск за неотдаване чест на комендантски патрул (Сб. Н. В., с. 282).

Февруари 23 Написва стихотворението „Жажда" („Във кубрика цигарите димят..."), „Камчия". Това стихотворение е нов вариант на стихотворението „В Кубрикът", написано преди една година, на 26 февруари в Русе, в кубрика на „Беломорец". Двете стихотворения показват как постепенно се изменят наблюденията на Вапцаров върху живота, как той търси да открие причините за мъчителните явления в заобикалящата го действителност и силите, които биха направили живота по-смислен и красив (Ръкописът — в Малката тетрадка).

„Моряк, кога ще напишеш нещо за нас, бе? — подкачаше го Пировски, възпитаник на специалните школи, от екипажа на „Дръзки", наш съквартирант.

„За кои вас, по-специално за тебе ли искаш?"

„За нас, тия в кубрика — така да ни опишеш, как пушим, как приказваме, как мръзнем. . ."

„И как се не мием по цели седмици" — допълваше Вапцаров.

„Пък и това пиши."

„Веднага ли искаш, или как — а?" — отговаряше Вапцаров и се смееше от все сърце.

Вапцаров не устоя на искането на Пировски, а то бе желание на всички, и написа. По-късно озаглави стихотворението „Жажда", но на листчето ние бяхме му сложили заглавие „В кубрика на Камчия", за по-голям ефект. Той ни бе позволил да го препишем, а Пировски сияеше от радост. Не остана ъгъл в казармата на флота, който да не обиколи, четеше го по няколко пъти пред всеки срещнат из района и повтаряше:

„Чете ли го? За нас пише, в кубрика, на, чети — „разбили бихме маската му зла."

„На кое, бе Пиро, на фенера ли?"

„Не на фенера бе, друго искал да каже, за живота било" (Д. Моллов. Сб. Н. В., с. 98).

Много съвипускници на Вапцаров знаят наизуст, макар и неточно откъси от това стихотворение (По спомени на Г. Георгиев, Х. Чушков, Г. Куршумджиев и др. Сб. Н. В.).

Март 10 Пише писмо до родителите си.

„Мили родители,

Никога не съм отбягвал вашите съвети, никога не съм се отричал от тях, но тогава, когато вземат една форма на повици към загиващ, не бих могъл нищо друго да сторя, освен да ги взема за обидни, или пък с известен резерв.

През цялата ваканция ми тежеше ужасно обстоятелството, че вие имате много нещо да ми кажете, но не смеете. Предпочитате да остане само между вас, не избистряте и по този начин се дохожда до едно съвсем криво разбиране. Ти, майко, навярно получи отговора на I-то ти писмо и знаеш какво мисля.

Аз съм добре. В града ни пускат седмично само един път.

На идване взех от София два чифта чорапи и една кърпа за лице. Ето вече минава два месеца, изпратете ми малко пари. Онези ги изтеглих. Целувам ви: Никола"

(Писмото е адресирано до София на ул. „Веслец" 16, където през зимните месеци и Ел. Вапцарова е отишла да живее при съпруга си. В писмото става дума за промените, които са настъпили в характера на големия им син, резултат от възмъжаването му — пуши цигари, влюбва се в Ана и има нови схващания за живота. Писмото — И-т за литература).

Април Сближава се с корабната команда на „Дръзки".

„В службата си той се оформи и прояви като добър началник: внимателен, точен в работата си, обяснява на подчинените си грешките им, услужваше им, имаше добри обноски към тях, не ги наказваше, дори се жертвуваше, изобщо стараеше се с внушение да ги поучва. Поради това подчинените му много го обичаха. И ние се учудвахме на неговата старателност. В службата, както и по-късно, Вапцаров проявяваше съобразителност и лесно се справяше със затруднителните положения, в които е изпадал" (Г. Куршумджиев. Сб. Н. В., с. 46).

Фотографира се заедно със съвипускника си Минев и няколко моряци от командата на „Дръзки" (Снимката — И-т за литература).

Април 19 Пише писмо до баща си.

„Мили текьо,

Получих парите, които ми изпратихте с моряка и тези със записа, после така също и козинака. Съобщиха ми, че още нищо не е решено за Запасната школа, но това „не е решено" никак не ме успокоява. Имам да взимам две практики — ръчна и дизел.

От миноносците подлежа на смяна от 1 август и тогава за най-важната практика — дизел мотори, ми остава само един месец, когато най-малко трябват 4 месеца.

Моля ти се, пиши, или самият ти или пък някой друг, на който не би му отказал, на капитан Стателов, да ме изпратят от 1 май в учебния арсенал на ръчна работа. Сам не бих искал да се нареждам така, но изглежда, че повечето си нареждат по този начин практиките. Побързай, че от първи май ще се разпределят смените.

Всичко е в интереса на практиката ми, вярвай, че не клинча.

Адресът на Стателов: кап. I р. Б. Стателов, началник на Морска учебна част.

Целува те Никола" (Писмото — И-т за литература).

Май —началото Открива се плаването. Вапцаров с членовете на екипажа се връща от „Камчия" на миноносеца „Дръзки" на практика. Но миноносците рядко излизат на плавания, повече са на вахта на пристанището, което му дава възможност да не прекъсва връзката с другарите си.

Май 1—15 Студентката Ана Мицова пристига във Варна и разглежда миноносеца „Дръзки". От посещението на Ана във Варна е запазена снимка

заедно с ученичките от Варненската гимназия — Янка Бянова и Мария Първанова, приятелки на съвипускници на Вапцаров.

Май — втората половина

Д. Моллов търси съдействието на Вапцаров, за да намерят компас и навигационна карта на румънското и руското крайбрежие, нужни на комунисти, които искат да избягат в Съветския съюз.

„Тази задача ми бе възложена от Милев. Една група другари от града решили да избягат в Съветския съюз. Цялата пролет на 1931 г. подготвяли една прогнила лодка, стъкмили я с мотор, набавили гориво, но помежду им нямало подходящ човек за водач. Бяха поканили Милев. Той отказал и поел задължението да ги снабди с компас и навигационна карта. Усилията ни обаче останаха безрезултатни" (Д. М о л л о в. Сб. Н. В., с. 103).

Юни 8

Откомандирован е от Морската полицейска служба и е командирован в Морското училище (Заповед № 39, п. 2, 25 юни 1931 — Сб. Н. В., с. 275).

В служебната книжка на Вапцаров се появяват нови атестационни листове:

„Практика по парна машина в торпедоносеца „Дръзки" за времето от 6 окт. 1930 г. до 6 юни 1931 г. в Морската полицейска служба. Участвувал във всички извършвани ремонти. Обслужвал е като старши на вахта машината. С много голямо разбиране и умение в специалността си. Извънредно много старателен. Възлаганите му работи изпълнява с видимо задоволство. Не жали труд и време при изпълнението на възлаганите му работи.

Ст. Цанев, командир на к. „Дръзки"; Вариклечков, механик к. „Дръзки" (Сб. Н. В., с. 281).

Атестационен бележник

1. Физически здрав и издръжлив.

2. Прям, благ и откровен. Силно правдив и честолюбив. Самостоятелен и самонадеян. Енергичен.

3. Честен, добросъвестен, със силно развито чувство на дълг и отговорност. Пороци няма.

4. Разсъждава правилно, силна памет и схватливост.

5. Добра обща култура. Проявява видим интерес към техниката, обича и се ползува от литературата и с устрем за самоусъвършенствуване. Работи неуморно за самообразованието си.

6. Издържа много добре на лошо море.

7. Дисциплиниран, почитателен, чист, спретнат, точен, акуратен, добър другар и началник, с любов към службата, прекалено старателен.

8. Много добър техник. Много трудолюбив и влага от теоретичната си подготовка в специалността си.

9. Подбира другарите си и се движи в добра среда.

10. Поведение — примерно (12).

Ст. Цанев, командир к. „Дръзки", Вариклечков, механик к. „Дръз-"ки (Сб. Н. В., с. 281—282).

Юни—юли

Участвува в подготовката на Юбилейния сборник на училището и в литературната програма за тържеството.

„Събрахме се отново през лятото, когато той беше отзован в училището, за да помогне при подреждане на Юбилейния сборник по случай 50-годишнината на училището. Тук Вапцаров се прояви като човек на перото и много нещо мина през неговата ръка: той стилизира много от работите, които бяха изпратени за сборника“ (П. Найденов. Сб. Н. В., с. 64).

„По случай честуване годишнината на училището се образува любителска театрална трупа. Беше избрано за разучаване първото действие от „Хъшове“. Вапцаров беше взел ролята на Странджата, а на мен дадоха да играя Бръчков. За ръководител на трупата беше извикан артист от града. Още при първата репетиция артистът, който щеше да ни ръководи, видя у Вапцаров талантлив изпълнител и умел и вещ познавач на сценичното изкуство. Нашият ръководител се отказа още на първата репетиция, като каза, че неговото ръководство е излишно при наличността на така подготвен човек като Вапцаров. И той пое ръководството на трупата“ (Тремол Иванов. Сб. Н. В., с. 44).

Юли 31 — Със зап. № 52, 14 август 1931 г., п. 2, е обявено, че встъпва в VI г. на службата си и заплатата му се увеличава съгласно бюджета (Сб. Н. В., с. 275).

Август 1 — Повишен е в чин старши кандидат-механик със зап. № 57, п. 3, 29 авг. 1931 г. (Сб. Н. В., с. 275).

Август 8 — Тържествено честуване на 50-годишния юбилей на Морското училище. В литературно-музикалната програма е обявено участието на хора, тамбурашкия оркестър и театралната трупа на Морското училище, в които взема участие и Вапцаров. В „Хъшове“ от Ив. Вазов той изпълнява ролята на Странджата и оставя неизгладимо впечатление у моряците (По спомени на И. Рангелов, М. Богданов, П. Клечков, Г. Георгиев, Х. Чушков, Л. Сапунджиев и др. Сб. Н. В.).

В Юбилейния сборник на Морското училище (1931 г., с. 172—174) се отпечатват две творби на Вапцаров: „Спомени от миноносците“ и „Марш на 26-ти випуск от Морското училище“. И двете са с подпис: Никола Вапцаров, ученик-машинист V год. от Морското училище, сега на практика в работилницата на Морска учебна част (Ръкописите — „Спомени от миноносците“ — в Синята тетрадка, „Марш“ — в Голямата тетрадка).

Август краят — септември началото — Домашния си отпуск прекарва в Банско. С любимата си А. Мицова няколко дни обикалят Пирин.

„Момичето дойде в къщи, облечено съвсем скромно. Никакъв грим нямаше по лицето му, а само една мила, сърдечна усмивка. Те постояха горе в нашата гостна, Райна я разглеждаше внимателно и след това излязоха с Никола. Тогава Райна извади едно листче и ми каза:

— Бакьо е влюбен в това момиче. Ще ти прочета едно стихотворение, посветено на нея. И тя ми прочете стихотворението, в което Никола изразяваше своите чувства към Аницата. То беше озаглавено „Сън в планината“ и отдолу под заглавието беше написано „На Ана“.

След време Никола ми разказа, че Аницата посетила Варна и той я завел да разгледа кораба „Дръзки". Това той ми довери не толкова заради девойката, колкото да ми подчертае какви прекрасни другари е имал там и колко са го обичали" (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 118).

Септември Напечатано е стихотворението „Към светли идеали!" Подпис — Н. Вапцаров (Трезва младеж, бр. 1).

Септември 8 Откомандирован е от Морското училище във Варненската електрическа централа със зап. № 65, п. 1, 29 септ. 1931 г. (Сб. Н. В., с. 275).

Екскурзията на Вапцаров и Ана из Пирин и изобщо връзката им е станала предмет на разговори в Банско и той реагира остро срещу двуличния „морал", отстоявайки нравствената чистота на отношенията си с момичето. По този повод пише писмо до баща си:

30. IX. 1931 г., Варна

Мили текьо,

Не зная дали си вече в София, не зная дали въобще не си променил решението си да заминеш от Банско, защото нямам никакъв отговор на моето писмо.

А може би мълчанието ви да е някакво наказание, защото аз ви създадох доста грижи напоследък. Грижи. . .

Не мога да се ориентирам — кой е правият, вие ли, или аз, обществото ли, или аз. Особено там обществото е имало твърде малко право. . . Не, не обществото, а тези, които го представляват.

Знаеш ли, винаги ми е правило впечатление, че там повечето от недоразуменията се обуславят на едно мълчание. Тези хора мълчат и събират „факти", вадят заключения, правилни и неправилни, създават един нравствен портрет на човека, портрет-карикатура и после забиват нож в гърба на същия човек и за оправдание показват този портрет на „широкото общество", като че ли искат да кажат: „Ето, това беше той, заслужава ли да живее?".

И вие се страхувате да не ме осъди това общество. Трябвало аз поне да се крия от него.

Не така! Няма нищо да скрия. Няма никога да угоднича на хората, само да им харесвам. Никога. Пък ако ще това да коства цялото ми щастие.

Какво искаше това общество от мене? Благоприличие ли, или както го нарича — обществен морал? Тези ли, които дори са изгубили някъде понятието „морал"?

Отидохме в Пирин. Казали ни бяха да отидем, а ни приеха някак като че ли натрапени. Аз не можех да се поставя като че ли съм функция на някакви хора, вземащи постове, и останах. Но аз запазих мярката си и ако не ми беше жал за това момиче, бих искал един медицински преглед и бих заплюл всички по мазните морди. Какво друго да ти пиша? Сега само това ми тежи. Тежи ми. . ." (Писмото — И-т за литература).

„Той беше сантиментална натура. Беше влюбен в някоя си Ана от техния край. В тая област не плътското го влечеше" (Х. Ч у ш к о в. Сб. Н. В., с. 52).

„Морякът много държеше на добрите отношения помежду ни, а за отношенията с момичетата той често казваше: „Ей, момци, ако смятате да сте несериозни, по-добре не се закачайте!“ Общо взето, между нас той беше най-свенливият“ (П. Найденов. Сб. Н. В., с. 65).

„Вапцаров беше идеалист в схващанията си за жената. Заварих го веднъж в кубрика на „Камчия“ в интервала между два лагера да спори с другарите си по въпроса — кое води мъжа към жената, дали плътското или духовното. Вапцаров поддържал, че който обичал жена, не се привличал от плътското. В тоя момент влязох при тях. Той се обърна към мен за арбитър“ (Г. Георгиев. Сб. Н. В., с. 43).

Септември 29 Фотографира се с група моряци. На гърба на снимката е написал: „29. IX — 31 г. По случай уволнението на моряците от к. „Дръзки“ Варна, „Ченгел“ (Снимката — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София)

Октомври В училището се възстановява революционната организация след провала и процеса през 1925—1926 г.

„През този период партията обърнала особено внимание на работата сред армията. Основите на горепосочената революционна организация се поставили от възпитаника на училището подофицера-техник Асен Иванов Стоянов по поръчение на Окръжния комитет на Комсомола в града. От три ядки в училището през 1931 г. мрежата на организацията се разраснала до такава степен, че до 1933 г. обхванала всички части на флота“ (Юбилеен сборник 75 години Морско училище, с. 61).

„На тайни събрания ръководството на организацията поставяше задачи на членовете по завербуването на нови членове и съмишленици за агитация и пропаганда на идеите и мероприятията на партията, за създаване неприязън към царските офицери и използуване на всеки удобен случай за проявяване на открито недоволство от страна на моряците. . .

Моряците с жажда търсеха и четяха прогресивна художествена литература — особено от съветски автори. Ежедневно се увеличаваше пласментът на ежедневния и седмичен печат на партията — „Ехо“, „Поглед“, „Жупел“, „Наковалня“ и др. Празнични дни при отпуск в квартирите на някои другари (при хубаво време и навън от града) се провеждаха събрания, на които се разглеждаха въпроси от теорията на марксизма-ленинизма, построяването на социализма в СССР, борбата на народите против капитализма и други“ (Капитан I ранг Асен Стоянов. — Юбилеен сборник 75 години Морско училище, с. 132).

Октомври — ноември Все по-открито проявява стремление към идеите на комунизма. Нелегалната организация във флота го привлича към своята дейност.

„През първите три години на ученето ни. . . Вапцаров не беше комунист. Във випуска имахме един единствен комунист — Димитър Иванов Моллов от с. Поибрене, Панагюрско. Той е първият, който се опита да завербува Вапцаров като комунист“ (К. Василев. Сб. Н. В., с. 56).

„По това време ние бяхме доста възмъжали. Същата есен навлязохме в компанията на група студенти от Търговската академия. Събирахме се често в студентските квартири, където спорехме на литературни теми, а Морякът беше централна фигура. Той имаше голяма тетрадка със стихове“ (П. Найденов. Сб. Н. В., с. 64).

„Споровете и разискванията се подхващаха по съвсем дребни поводи... Като спорехме по въпросите на литературата, минавахме към изкуството, науката и неминуемо поемахме разисквания и на образователната система. Въпреки че трябваше да се държи строга сметка за всяка казана дума, Вапцаров в някои случаи проявяваше необуздана дързост. Разказваше например с увлечение за устройството на учебното дело в Съветския съюз, като го съпоставяше с нашата действителност.

„Ти да помниш какво ти приказвам тази вечер — се обръщаше към някого, който го прекъсваше — не след дълго време в Русия няма да остане неграмотен човек, ей, разбираш ли?"

„Да, да, прав е Морякът, това го писа преди една седмица в. „Зора" — подхващах аз, за да омекотя положението. На другия ден му правех бележка, той все обещаваше, но не можа да се поправи" (Д. Моллов. Сб. Н. В., с. 94).

Октомври — втората половина

Есента на 1931 г. във Варненската партийна организация има провал. Арестуван е и Д. Моллов от флота. Вапцаров предлага план за бягство в СССР с кораба „Строги". Поради липса на доказателства Д. Моллов е освободен.

„През есента на 1931 г. стана провал и аз бях задържан, първоначално един месец под корабен арест, а след това бях преместен на сушата в ареста на флота. Вапцаров ме посещаваше и ми носеше цигари, а когато не можеше да дойде, ги изпращаше чрез друг. . .

. . . когато назначеният да ме придружава навсякъде подофицер Стефан Дечев отиваше на брега, аз излизах от кораба и се отправях към минната рота. Там се събирахме колегите съвипускници Минев, Христо Денев, Петър Дяков и др. Излизането от кораба, а после и от ареста се улесняваше и от обстоятелството, че дежурни по район оставаха наши колеги шестокурсници. Най-смел бе Петър Дяков. Не зная как са се договорили с Вапцаров, но една вечер Дяков, който беше дежурен, ме изведе от ареста, заведе ме в дежурната стая да играем табла. Дойде и Вапцаров. Под предлог, че трябва да обходи и провери постовете, Дяков излезе. . .

„. . . Аз, Молски, исках пак да ти предложа своя план. Бях сигурен, че ще приемеш, а сега има и основания. „Строги" е на вода. Не би било трудно да се откачим и да заминем. Даже и да искат да ни преследват, няма с какво. Всички миноносци са на сух док. . . " (Д. Моллов. Сб. Н. В., с. 107—108).

Ноември 1

Повишен е в корабен кандидат-механик (Зап. № 73, п. 3, 10 ноем. 1931 г. — Сб. Н. В., с. 275)

Ноември 30

Откомандирован е от Варненската електрическа централа и командирован в Дунавска полицейска служба (Зап. № 83, п. 1, 30 дек. 1931 г. — Сб. В. Н., с. 275).

Практика по дизел-мотор

От 1. IX. 1931 г. до 30. XI с. г. е в Електрическата централа.

Участвувал е в общия текущ ремонт на дизел-моторите и му е възлагано дежурство като пом.-механик.

Разбиране и умение на специалността си: отлично.

Старание: отлично
Не е предизвикал повреди.
Общо заключение на ротния командир: много добър.
гр. Варна, 28 .IV. 1932 г.

Директор на Електр. централа: инженер Данаил Попов. Оценка на практическия успех: много добър (11,5)" (Данни от Служебната книжка. — Сб. Н. В., с. 282).

Декември —началото

Използува промеждутъчното време от прехвърлянето на практика от една в друга служба и заедно със съвипускниците си Г. Куршумджиев заминават за София.

„Вапцаров тогава беше увлечен в едно момиче от Горна Джумая (Ана Мицова). Със събрани порционни пари и от продажба на разни вещи двамата се снабдихме с билети до София, за да се срещнем там с това момиче. Освен сърдечни увлечения свързваха ги още литературни интереси и вкусове" (Г. К у р ш у м д ж и е в. Сб. Н. В., с. 46).

„При една среща със съученици от Морското училище, на която повече си разказваха случки от съвместния им живот в Морското училище, Вапцаров си припомни как в София с Куршума попаднали на дежурния караул, който им взел книжките, понеже нямали билет за разрешен служебен отпуск. Положението се усложнявало, понеже Куршумджиев бил малко пийнал и се държал твърде дръзко. Това наложило Вапцаров да ходи до някакви познати големци на баща му, за да потушат работата, да не бъдат наказани и съдени за самоотлъчка" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември — краят

Пише стихотворение, под което не поставя дата.

В Малката тетрадка, в която поетът е писал стихотворения от 1930 и 1931 г., има няколко стихотворения без дата: „Лъчи в машината" („Защо е толкоз тягостно, беззрачно") — май, „Дръзки", Варна; „Химери" („Химери, химери, химери"), Русе; „Гълъбите гукат" („Гълъбите гукат в близката гора") — Русе; „Моряци" („Нека бяга времето крилато"); „Пролет моя" („Пролет моя, моя бяла пролет") — Русе; „Мигове" („Аз изгарям в огнена притома") — Русе. Стихотворението е втори вариант. Първият се намира в Голямата тетрадка без заглавие с дата 18 .II. 1930. Н. В. — Русе; „Есенни миражи" („Душата ми се къпе в аромата") — Варна; „Илюзия" („В притома тиха ласка ме милува") — Великден, Банско. Първият вариант от това стихотворение се намира в Голямата тетрадка с дата 15 апр. 1928 г. — Великден, Банско.

Сестрата на поета Р. Вапцарова, съученикът му Хр. Минев цитират стихотворението „Сън в планината":

Под виснали стволи, под виснали стволи
на тъмните горски ели, —
о, помниш нали —
как в звучни сонети, душите ни слети.

Ръкописът не е намерен (По спомен на Б. В а п ц а р о в а поетът е рецитирал стихотворението на вечеринка в Горна Джумая през 1933 г.).

1932

Постъпва като стажант-механик в Търговския флот и пътува по Средиземно море. Завършва Морското машинно училище с права на среден машинен техник. Произнася слово от името на випуска. В редиците на безработните. Постъпва на работа като огняр, а после машинен техник във фабриката за хартия на Българска горска индустрия „Балабанов" в с. Кочериново. Навлиза в живота на работниците, изнася сказки на литературни теми, артист и режисьор е в самодейния театър на фабриката.

Януари— краят февруари

Заминава за Банско в отпуска за коледните празници. След неуспешна операция от апендикс умира приятелят му от детинство М. Хаджирадонов. На погребението Вапцаров произнася надгробна реч. Преди тръгване моли родителите си да му дадат пари за практика на параходите, които пътуват из Средиземно море.

„През една ваканция, когато си беше дошъл от Варна (Русе, б. а.), донесоха мъртъв неговия любим приятел — Милче. За бакьо това беше страшен удар. Всички от къщи отидохме на погребението. Отначало бакьо не плачеше. Той стоеше като вцепенен и гледаше упорито в краката си. Но когато по стар обичай тръгнаха да се прощават с мъртвеца, той се изправи и заговори. Не зная как да предам тази тъжна надгробна реч. Мога само да кажа, че цялото множество неудържимо зарида. А и бакьо плачеше. Сълзите се стичаха по бузите му и той от време на време ги бършеше с дланта си. Не само на мен е направила впечатление тази надгробна реч. И близките на Милче никога няма да я забравят" (Р. Вапцарова. Сб. Н. В., с. 20).

„Като дойде време практикантите от Машинното училище да стажуват в кораби, пътуващи за далечни страни, Никола изведнъж запламтя с тази мечта. Той ме молеше да склоня баща му да му даде пари — малкото, които им даваха там, не стигаха, а той желаеше всичко да види, всичко да чуе. На баща си не смееше да рече, а на мене само повтаряше:

— Кажи му, мамо, нека ми даде четири хиляди. Когато почна да работя, ще му ги върна" (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 121).

Януари — април

Вапцаров прекарва четиримесечния си стаж в Русе, отдаден повече на културни занимания в очакване края на военната си служба.

„През втория период на ученето ни — „практиката", между 1929 и 1932 г., бяхме зачислени по разни части. С Вапцаров бяхме наедно четири месеца през 1931 г. в Русе (Л. Сапунджиев греши. Отнася се за 1932 г. Цялата 1931 г. Вапцаров е на служба във Варна, б. а.). Тук Вапцаров намери широко поле за работа, особено през зимния сезон в кубриците на корабите. Тогава бяхме произведени „старши". Вапцаров през това време се прояви като артист. Приготвихме първото действие от „Хъшове" (Ив. Вазов) за моряците от Дунавския флот.

Подготовката вървеше много усилено под негова режисура. Той не ни оставяше да спим, а среднощ ни будеше, за да разучаваме ролите си, или да ни проверява дали ги знаем наизуст. Извън режисурата той изпълняваше ролята на Странджата. В тази роля той остана незабравим. . .

Когато говореше с лъжицата, той беше неподражаем. . . Не беше като в училището, под всекидневен контрол. Много весели случки имахме с него през този период в Русе, а и той бе станал много забавен и духовит. В шегите много си допадаха с нашия съвипускник Георги Чолаков" (Лазар Сапунджиев. Сб. Н. В., с. 66—67).

„. . . Там през зимата уреждахме вечеринки и представления с благотворителна цел. Представяхме „Хъшове" от Вазов. Вапцаров беше нещо като режисьор и заедно с един артист от градския театър ни упътваха в играта. Той изпълни много добре ролята на Странджата. Четеше списание „Златорог", литературния вестник „Мисъл". Обичаше проф. Асен Златаров" (Х. Чушков. Сб. Н. В., с. 52).

По време на стажа си в Русе Вапцаров е посещавал редовно градския театър. Понякога в приятелски разговор за някои артист или пиеса той е казвал, че го е гледал още в Русе, където са били играни пиесите: „Дон Карлос" — Шилер; „Цената на живота" — Немирович-Данченко; „Периферия" — Фр. Ленгер; „Процесът на Мери Дюган" — В. Байер; „Към пропаст" — Ив. Вазов; „Грешна страст" — Зудерман; „Бедна като църковна мишка" — Ф. Ласло; „Касатка" — Ал. Толстой; „Кладата" — А. Стриндберг; „Потъналата камбана" — Хауптман; „Писмо" — С. Моам; „Човекът с черната маска" — Б. Франк; „Бедността не е порок" — А. Островски; „Симеон" — Ст. Л. Костов; „Аз убих" — М. Ростан; „Сребърната кутия" — Голсуърти; „Квадратурата на кръга" — В. Катаев и др. (Спомен на Б. Вапцарова).

Началото април — Откомандирован е от Дун. полиц. служба и командирован в Учебната работилница — Варна (Зап. № 27, п. 1, 29 апр. 1932 г. — Сб. Н. В., с. 275).

Април 14 — Фотографира се и подарява снимката си на Х. Чушков.

„Преди да заминем с парахода на далечно пътуване, направихме снимки като цивилни за училищния албум. За да се фотографира, Вапцаров бе заел един граждански костюм. Той ми подари снимката си от 14 април 1932 г. със следния надпис:

„Спомен от онези дни, когато гладувахме и деляхме братски късче хлеб; от онези дни, когато мечтаехме за нещо светло, а ни очакваше може би ужас; от дните, когато бяхме на прага на нашата бленувана свобода, а може би щяхме да се изгубим в призрачната сянка на действителността" (Х. Чушков. Сб. Н. В., с. 52. Училищен албум на 26-и випуск на ММУ — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Април — Очаква да го командироват в търговския флот.

„Тогава получавахме заплата 90 лева месечно. Живеехме в лишения. Бяхме кандидати и трябваше да живеем по-нашироко. За да се нахраним, купувахме си хляб за два лева, халва за два лева и боза за два лева. Трябваше да спестим някоя пара, за да имаме, когато излезем в града. По-стари другари ни съветваха да си набавим пари, които били потребни за учебното плаване до Средиземно море..." (Х. Чушков. Сб. Н. В., с. 53).

Април 25 — Откомандирован е от Учебната работилница и е командирован в Българското търговско параходно дружество (Зап. № 27, п. 1, 28 апр. 1932 т. — Сб. Н. В., с. 275).

Постъпва като стажант-механик на кораба „Бургас“. Параходът пренася богомолци за Ерусалим и стоки за Близкия Изток. Разстоянието Варна — Бургас — Цариград — Архипелага — Егейско-Сирийския бряг изминава за около месец. Това е най-дългият маршрут на българските параходи тогава.

Българското търговско параходно дружество издава Мореплавателна служебна книжка № 273 на Никола Вапцаров, който постъпва на служба като стажант-механик на 25.IV.1932 г. на параход „Бургас“ във Варна — подпис на капитана, подпис и печат на началника на порта.

Всички данни в Мореплавателната служебна книжка са написани на български и френски език. В графата за раждането Вапцаров е отбелязъл 28. XII. 1909 г.

На с. 7 са напечатани „правила“, заменящи договора, сключен със служещите от палубните и машинните команди на парахода. Точка 9 гласи: „Службата на параходите е ежедневна и затова никой не се освобождава от работа нито в неделя и празнични дни, нито нощно време, особено в срочните параходи и в други бързи или извънредни случаи“ (Мореплавателната книжка — И-т за литература).

Април 26 На път за Александрия пристига в Бургас, пише писмо до баща си.

„Др. текьо,

Вече съм на път. Днес пристигнахме в Бургас, а навярно утре сутринта ще бъдем в Цариград.

Получих телеграмата ти още в събота, но за съжаление парите до вчера не бяха пристигнали. Взех пари от един бивш мой възпитател — лейт. Цанев, обещавайки му, че щом се завърна, ще му ги дам. Затова парите (те навярно днес са вече във Варна) нека останат във Варненската банка, за да мога, щом се завърна, да му ги дам.

Аз съм много добре. Ще ви се обадя от няколко места.

Сега целувам всички в къщи. Никола“ (Писмото — И-т за литература).

„Като стажанти-механици четвърта година постъпихме в парахода „Бургас“ на 25 април 1932 г.

Още в началото се почувствувахме засегнати, понеже не се хранехме заедно с офицерите; някои от другарите ни по-рано се провинили в нещо на парахода и затова ни бяха отделили от висшия персонал. Параходът пренасяше поклонници за Ерусалим. Слязохме в Цариград и се разходихме из града. Дружехме с низшия персонал. Ходехме с униформата“ (Х. Чушков. Сб. Н. В., с. 53).

Април 27—28 Пристига с парахода „Бургас“ в Цариград.

„Вапцаров говореше с възмущение и срам за някои неща, които видял по пристанищата и големите градове като Цариград, Александрия, Хайфа и др.

— Вървим веднъж из улиците на Цариград, разглеждаме града, неговите паметници, великолепните джамии, църкви, калета и не зная как попаднахме на една улица, изпълнена със задушната миризма на кал, нагрята от слънцето. Докато разберем къде се намираме и как сме попаднали от такова великолепие в такава дупка, от двора на една полусрутена къща излезе някаква жена и започна да вика нещо. Веднага

след това от различни места нанзлязоха жени на различни възрасти но всички повехнали, с големи сенки под очите и с лениво отпуснати устни. Те започнаха да ни задирят и да ни дърпат най-нахално. Ние изпаднахме в неловко положение, разбрахме, че се намираме на улица, дето жените продават своето тяло. Една от тях вдигна блузата си и завика пискливо на развален руски език:

— Братушка, моряки, вот харошая груд!

Тогава аз и моя другар разблъскахме жените и побягнахме, слушайки зад гърба си ругатните им. Тази картина така силно ме потресе, че няколко дни целият свят ми изглеждаше отвратителен, съчинявах злъчни стихове и проклинах всичко" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. С., 1952, с. 35—36).

Май — началото

Пристига в Александрия.

„Когато отидохме в Александрия, пак двама се разхождахме. Влязохме в един италиански бар и седнахме усамотени. Близо до нас беше седнала богата жена, която пилееше лирите си. Вапцаров ми каза: „Виж как хората живеят, а ние по цял ден работим!"

Някаква пияна жена от бара избра Вапцаров и се хвърли в обятията му, но той с възмущение я отблъсна. На втория ден се разхождахме по алеята край баните. Край нас сновяха леки коли и всяко дете бе придружавано от гувернантка. При тая гледка заговорихме на социални теми. Правеше ни впечатление контрастът между бедните край пристанището и тънещите в охолство и лукс богаташи, които се разхождат или пиянствуват в баровете, това ни навеждаше на разсъждения и Вапцаров казваше: „Това не са хора, а зверове" (Х. Ч у ш к о в. *Сб. Н. В.*, с. 53).

Май

Води пътни бележки под заглавие „Импресии от парахода „Бургас"". Първият очерк е за Александрия с мото:

Ние идеме пленени от
твоята миражна далечност,
омагьосани от вечния стре-
меж към неизвестното и душите ни ще останат завинаги
заключени в легендата на
твоите вълни, очаровани от
неотменната жажда по незримото.

„Александрия.

Южно слънце, южни очи. . . знойни и загадъчни като великата гръд на пустинята. Трясък на елеватори, свист на параходни свирки, напрегнати мускули, трамвай, хора, хора. . . различни грижи, различни скърби, различни копнежи. Викове на амбулантни продавачи — бели, жълти, черни; разсеяни погледи, засмени погледи, погледи пълни с грижи, погледи пълни със скръб — пулсът на големия град. И в това огромно сърце гори и моето — неизмеримо в своята микроскопичност и велико като единица, като степен, като множител. . ."

(Ученическа тетрадка — Синята — с надпис „Морска учебна част". В нея са и есетата „В открито море", „Митилин (Лесбий)", „О-в Мармара", „Спомени от миноносците" и „Черно море". Тетрадката е предадена от Б. Вапцарова в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Впечатленията си от Александрия по-късно споделя в два репортажа: „Градът на южните нилски красавици (Ключът на Суец)“ и „За силно впечатлителните — вход забранен“ (София, 5 май и 14 авг. 1941).

Май 5—10

На път е за пристанището на Порт Сайд. Впечатленията си от този рейс той е записал под заглавие „В открито море“:

„Една дъга от дим описва хоризонта. Не спектърът, не дъгата, която след дъжд сме гонили като деца. Една дъга от дим. И после някъде едва уловима точка. И точката расте, расте бързо, след това добива миражна неопределена форма и после съвсем ясно се очертава силуетът на кораба. Накъде? Курсът му е Порт Сайд. Двете димови тръби се очертават съвсем ясно. Доста далече минава нашият траверст и продължава натам. И в мене израства онзи бунт на моите другари, роден още от ученическата скамейка. . . “ (Ръкописът — в Синята тетрадка).

„Когато отидохме в Порт Сайд, скъса се винчът. Третият механик ни застави да работим цялата нощ. А и ние си бяхме дали дума да понесем всичко без протест. В европейската част на града видяхме нов комфорт в бита — огромни здания, хора във великолепни облекла, докато в арабската част цареше мизерия, срещахме голи деца, които се търкаляха по улицата и ни предлагаха банани, фурми, но всичко бе мръсно и ние се гнусехме. Чудехме се на тия крещящи противоречия. Почти винаги се прибирахме унили и влизахме във втора класа на парахода, където си поръчвахме кафе. . . “ (Х. Чушков. Сб. Н. В., с. 53).

Май 7

Президентът на Франция Пол Думер е смъртно ранен от руски белогвардеец. Реакционните кръгове използуват убийството на президента за антисъветска и антикомунистическа пропаганда.

„В Бейрут научихме за убийството на френския председател на републиката П. Думер“ (Х. Чушков. Сб. В. Н., с. 53).

Май — краят на първата десетдневка

Пристига в Хайфа. Тук от парахода „Бургас“ слизат българските богомолци, за да отидат на поклонение в Ерусалим. Параходът „Бургас“ престоява няколко дни, чака завръщането на пътниците от поклонението. По време на престоя техническият персонал ремонтира машините, а през свободното време обикаля забележителностите на града (Спомен на Б. Вапцарова).

Май — около 20

На път за родината параход „Бургас“ спира на остров Кипър.

„Когато пристигнахме в града Фамагуста на остров Кипър, видяхме портокалови градини и стари замъци. Ходихме в бара, където имаше песни и танци. Там пихме мастика и ядохме маслини. Толкова се бяхме увлекли във веселието, че дойде човек от парахода да ни повика. Тогава Вапцаров за първи път танцува.

Върнахме се на кораба и останахме на палубата. Беше великолепна вечер. Разговаряхме пак за голямата разлика в социалното положение на тия хора — едни в пълна мизерия, а други — в рядък разкош. . . Мислехме си, какво ще стане с нас — кой път ще хванем в живота. През тая нощ двамата изкарахме „вахта“ (дежурство) от 8 до 12 часа. Излизахме от време на време на палубата, за да ни лъхне ветрец и да се любуваме на хубавата звездна нощ“ (Х. Чушков. Сб. Н. В., с. 53).

Май — третата десетдневка

Корабът „Бургас“ минава о-в Мителин. В своите пътни бележки Вапцаров е записал: Мителин (Лесбий).

„Мителин — островът на Сафо. И затова е толкова величествен самотен. Вълните съвсем леко галят двата борда и в шума им мене се струва, че чувам ефирната песен на Сафо. Песента преминала през бурята на вековете, за да откликне все пак със своята неотразима нежност, такава, каквито са може би тук отраженията в някоя тиха лунна вечер.

На една скала грее слънце. Тихо. . . това е душата на Сафо“ (Ръкописът — в Синята тетрадка).

Параходът „Бургас“ се отбива на о-в Мармара, за да почете паметта на загиналия екипаж на потъналия неотдавна параход „Варна“. В тетрадката си Вапцаров е записал:

„О-в Мармара

Ти ли си Марма? Колко е меко твоето име, колко е ласкаещо и топло, като че ли ласката на южна любов. Ти ли си, Марма? А защо името ти свива болно всяко българско моряшко сърце? Затова ли, че пò на север останаха те, за да не се върнат никога вече? За да не чуят никога яростната симфония на Черно море, да не чуят никога неговата песен, която събира акордите на далечните степи и на родния Балкан?

Ти ли си Марма?

Ние пристигнахме и над нас почна дъжд. Марма, това са нашите сълзи. Отгоре пъплят облаци. Марма, това е черната скръб в сърцата ни.

Отдолу морето почна глухо да шуми. Марма, това са ударите на тимпаните от „Кол славен“. Марма, някога в някоя нощ, когато мине български кораб, не излизат ли те със зелени светещи очи, устните не целуват ли малкия флагщок, много ли са тъжни, много ли скърбят за своето родно море?

Марма, Марма...“ (Печатан в сп. Морски сговор, 1933, кн. 10, с редакционна бележка под линия: „По случай годишнината от загиването на „Варна“ в Мраморно море“. Импресията носи заглавие „О-в Мармара“ и подпис: Н. Вапцаров. Ръкописът — в Синята тетрадка).

Май — краят

Завръща се от пътуването си по Средиземно море. В служебната му книжка се прибавят нови документи.

„Атестационен бележник

за ученика Вапцаров Никола Иванов през времето на практиката му в парахода „Бургас“ от 25. IV. 1932 г. до 28. V. 1932 г.

1. Здравословно състояние: здрав, издържа на море.
2. Характер: добър.
3. Нравствени качества: добри.
4. Умствени способности: добре развити.
5. Обща култура: интерес проявява към техниката.
6. Служебни добродетели: послушен, изпълнителен, точен.
7. Служебни качества: добри.
8. Общественост: подбира подходяща нему среда.
9. Поведение: примерно.
10. Практика: отличен.

Кап. параход „Бургас“: В. Филев“

(Данни от Атестационен бележник на Н. Вапцаров. — Сб. Н. В., с. 282).

Юни — началото Връща се на практика в учебната работилница във Варна (Зап. № 36, п. 3, 1 .VI. 1932).

Юни 2 Фотографира се с група приятели.

„При раздялата ни от това пътуване си изказахме недоволството и огорченията, които бяха причинени от държането на командния състав. От 2 юни 1932 г. е запазена снимка с Г. Куршумджиев, Х. Чушков, Н. Вапцаров и двама ученици от Търговското училище" (Х. Чушков. Сб. Н. В., с. 54. Груповата снимка — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Юни — първата десетдневка Пред окончателното завършване на шестгодишния курс на Морското машинно училище урежда служебни задължения и лични работи.

„Единствената грижа ни бе да обикаляме вехтошарите, за да си набавиме вещите, които сме загубили, или са ни откраднали, та да можем да ги предадем на ключаря. Инак нямаше да ни дадат зрелостните свидетелства, а ключарят беше неумолим. Вапцаров покрай другите неща имаше да предава и един шинел. . .

„Аз нали съм ви казвал и друг път — говореше Вапцаров една вечер в учебния арсенал, — че за един шинел могат да ти отидат 6 години учение. Ето на, за един шинел не дават диплома." Как е уредил въпроса, не зная, но до последния момент той дължеше на ключаря един шинел" (Д. Моллов. Сб. Н. В., с. 111—112).

Юни 14 Завършва военната си служба с ранг офицерски кандидат (Зап. № 38, п. 6, 14 юни 1932 г. — Сб. Н. В., с. 275).

Юни Сключва заем, за да купи нов фотоапарат, тъй като е загубил подарения от баща му.

„Нехайството му създаваше други главоболия. Баща му бе ходил в Америка. Оттам бе донесъл хубав фотографически апарат, но след 4—5 дена Вапцаров го забрави на плажа и когато си ходил в отпуск в Банско, казал на родителите си, че оставил апарата у мене. Щом завършихме и той трябваше да се прибере у тях, изповяда ми, че без апарата се страхува да се завърне, тъй като бил вече казал, че последният е във Варна. . . Трябваше да купи нов апарат, но нямаше пари. . . Разтичахме се да събираме пари на заем. Подобен на неговия апарат, но по-долнокачествен струваше 3500 лева. Със заем от мичман Цанев и с други 1500 лева, получени срещу полица. . . , купихме тоя апарат. След време, когато бях вече изплатил полицата чрез аванс от заплатата ми, Вапцаров се сети за дълга си и прати пари, спестени от заплатата му" (Г. Куршумджиев. Сб. Н. В., с. 46, 47).

Юни 10—15 Заедно с по-близките си съвипускници започва да търси работа из варненските предприятия.

„Останаха няколко дни до 16 юни, последния ден от нашето продължително престояване в училището. Една група съвипускници, между които беше и Вапцаров, ходихме при инспектора по парните котли Людцканов да проверим за работа в неговия район. Той ни прие любезно, но ни изпрати с отпуснати ръце и свити рамене. В неговия район не се

оказа никъде свободно място за машинисти. Първият ни опит да намерим работа бе безуспешен“ (Д. М о л л о в. Сб. Н. В., с. 112).

Обсъжда с другари как да изразят протест срещу нерадостната перспектива да останат безработни.

„Ние, завършващите Морското училище, заинтересовани за съдбата си, знаехме, че масово се затварят индустриалните предприятия у нас и следователно, когато хвърлим моряшките дрехи, нямаше абсолютно никаква гаранция за нас, че ще намерим работа, и то след шест непосилни за нас години! Знаехме също така, че началството ни не проявяваше никакъв интерес в това отношение. Даваха ни дипломи, банкет, няколко речи с хубави пожелания и толкоз. . . И ето една група недоволници (най-вече ония, които в последните месеци бяхме прекарали стажа си в Русе) решихме публично да изразим негодуванието си. Решихме на банкета, който училището даваше при уволнението ни, Вапцаров пръв да говори, а след него аз“ (Хр. М и н е в . Сб. Н. В., с. 62).

Юни 13—15 Вапцаров и съвипускниците му обсъждат речта, която трябва да произнесе той от името на курса на тържествения прощален банкет.

„За да бъде обмислена и подготвена тая реч, повечето другари от нашия 26-и випуск се събрахме във втората част на Морската градина. Там си изказахме болките от суровия режим в училището, от неизвестността, която ни очакваше, и Вапцаров също внуши някои свои идеи. Речта не бе написана при това обсъждане, а само бяха очертани точките, които трябваше да засегне. Вапцаров имаше опора у нас, затова смело и блестящо стана наш изразител на следния ден.

След 2—3 дена почти насила го накарах да я напише, за да я имаме за спомен. Той се противопоставяше, но не можа да отклони увещанията и на други другари, та най-сетне се затвори в стаята. Занесохме му хартия, цигари и застанахме на вратата да го пазим, докато я напише. Той възпроизведе речта си, написана с молив“ (Г. К у р ш у м д ж и е в. Сб. Н. В., с. 47).

Юни 16 Получава диплом за завършено образование в Морското машинно училище с право на среден машинен техник.

„Зрелостно свидетелство № 1555

Дадено на Вапцаров Никола Иванов, роден на 24 ноември 1909 г. в гр. Банско, околия Разложка, български поданик, в удостоверение на това, че той е следвал в Морското Машинно училище при Морската Учебна част от 9 август 1926 г. до 16 юни 1932 г., при поведение Примерно и е показал следния успех: Специални предмети: — Парни машини — (11) мн. добър; Парни котли — (11) мн. добър; Механика — (11) мн. добър; Съпротивление на материалите — (11) мн. добър; Електротехника — (9) добър; Технология — (10) добър; Газови двигатели — (10) добър; Машинно чертане — (9) добър; Практика по ръчна работа — (9) добър; Морезнание — (10) добър; Корабознание — (10) добър; Морал — (9) добър; Общообразователни: Алгебра — (10) добър; Геометрия — (10) добър; Тригонометрия — (10) добър; Анал. геометрия — (10) добър; Дескр. геометрия — (7) среден; Геом. чертане — (9) добър; Физика — (12) отличен; Химия — (10) добър; Ис-

тория — (10) добър; География — (10) добър; Бълг. език — (12) отличен; Френски език — (8) среден.

Практика в практическия отдел: Практика по парни машини—котли— (12) отличен; Практика по бензинови мотори — (12) отличен; Практика на дизел мотори — (11)мн. добър ;Практика в железопътните работилници по ремонт на машините — (12) отличен.

Това зрелостно свидетелство, подпечатано с печата на училището и заверено със съответните подписи, се дава на *Вапцаров Никола Иванов* за уверение на това, че той е свършил пълния курс на средното специално Морско Машинно Училище от шест години, от които 3 години теория, 1 година практика, 1 година стаж и 1 година старшинство в специалността.

Той има право на свободна практика по специалността си или за заемане на съответната служба, както и да продължи образованието си във висше техническо училище, а в друг вид училище — по спецналните за това наредби на министерството. гр. Варна, 30 май, 1932 г." (Дипломата — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

„По традиция в деня на уволнението се събираха всички завършили, преподаватели, офицери, близки на уволняващите се, началници, ученици, чиновници и др. Началникът даваше отчет за випуска, провеждаше се литературна част, след това банкет в някое заведение в града (обикновено „Грозд"), манифестация и пред Военния клуб на площада ставаше раздялата. . .

На литературната част Вапцаров се яви с някои свои работи; найнапред с текста на марша, който бе одобрен от слушателите, след това със стихотворението „В кубрика", а третото не си спомням, но зная, че настъпи между офицерите едно раздвижване и споглеждане. Дори един от началниците направи тиха забележка на един ентусиазирал се офицер: „Какво ръкопляскаш, не виждаш ли, че това е ляво?" (П. К л е ч к о в. Сб. Н. В., с. 71, 72).

„Банкетът се състоя в бирария „Грозд", от лявата страна на пътя за Евксиноград, близо до колодрума. Пристигнахме на групи и заехме места по масите. Дойдоха и офицерите начело със Стателов. След като се нахранихме, стана Стателов и пи наздравица, като каза няколко присъщи нему изтъркани фрази. Бяхме с Вапцаров един до друг.

— Готов ли си, Моряк? — го запитах.

— Готов съм.

Като свърши Стателов, стана Вапцаров" (Д. М о л л о в. Сб. Н. В., с. 112, 113).

„Господин капитан, господа офицери и преподаватели,

Изминаха шест години и ние си отиваме. От онзи детински ентусиазъм, който носеше всеки един от нас, не е останало нито следа. Всичко е рухнало. Ние си отиваме и една голяма част ще мине под безрадостния пряпорец на безработните, останалите ще си наложат компромиси, които ще имат съдбоносно значение за целия им живот, но не може да се избира — те ще бъдат компромиси за хляб. И ето днес се събираме за посл ден път да си подадем ръцете, събираме се, защото едва ли ще се видим някога, събираме се да кажем нещо, не да укоряваме, а да поправяме, не да създаваме злоба, а да изкореним техните поводи, не да пием,

а да открием душите си“ (Ръкописът на Вапцаровата реч е предаден от Г. Куршумджиев в И-та за литература).

Речта на Вапцаров прави силно впечатление.

„Това беше наистина неочаквана реч, която подействува като същински взрив на бомба, особено за началниците. Настана смущение, защото смелостта и откровеността, както и спокойният тон, с който Вапцаров разкри съществуващия фалш на казармения ред и дисциплина, действително бяха поразяващи. Такива думи и изрази не беше обичайно да се чуват, особено при подобни случаи на прощаване, и то във военна част. Началникът на частта възложи на преподавателя по литература да отговори. Той стана, но беше апострофиран, че говори „по заповед“, и без да завърши, седна. След това началникът взе думата и отправи много упреци към випускниците, като ги нарече „пораженци“, „недоволници“, удари с юмрук по масата и напусна ресторанта. След него си тръгнаха и офицерите и преподавателите, а после на групи излязоха и випускниците.

Тази реч, която можах да чуя и аз като един от присъствуващите на банкета офицери, не ме изненада, тъй като искрено споделях мъките и неволите на възпитаниците на училището. Речта, да си призная, дори много ми допадна, макар че се постарах тогава да не се издам, защото на този банкет присъствувах като адютант на най-голям началник. На другия ден научих, че същия ден вечерта Вапцаров заминал от Варна“ (Неиздадени спомени на капитан I ранг о. з. Михаил Пешев — И-т за литература).

„След излизането от бирарията, когато вървяхме из Морската градина, някой донесе, че има опасност Вапцаров да бъде арестуван от полицията. Направихме късо съвещание и решихме: никакво разкъсване, движение на групи не по-малко от 5 души, готови за бой. Вапцаров да отпътува, преди последната група да е заминала. Никой не посмя да ни безпокои. Изтеглихме се на групи от Варна. . . “ (Д. Моллов. Сб. Н. В., с. 113).

„Когато заминаваше за Банско, от прозореца на потеглилия влак ми извика, че забравил дипломата си и една жилетка в спалното помещение. Трябваше да отида там и по пощата да му пратя дипломата. При заминаването си той раздаде много долни дрехи, които бе натрупал през време на ученето си. Изобщо беше човек с широка душа“ (Г. Куршумджиев. Сб. Н. В., с. 47).

Юни — втората половина

На път за родния си град престоява по за няколко дни в София и Горна Джумая, за да се види с приятели, близки и познати. Споделя с тях впечатленията си от пътуването в Средиземно море.

„От това пътуване Никола се върна възмъжал и сериозен. Топлата сърдечна усмивка по-рядко засияваше на лицето му, а очите гледаха някак си по-строго. На всички донесе подаръци. . .

— Никъде няма по-хубаво от нашата България, мамо. А нашият Пирин с нищо не може да се сравни. . .“ (Е л. Вапцарова. Спомени за моя син, с. 121, 122).

Търси работа.

„. . . Изказваше голямото си желание да почне работа, за да не тежи никому. И баща му, който имаше връзки с главния редактор на вестник

„Зора“, нагласи така, че го назначиха за сътрудник на вестника. Никола изпрати първата си статия и зачака отговор. Той сигурно е знаел какъв ще бъде този отговор, но все пак го чакаше с нетърпение. И той дойде съвсем неочаквано оттам, където и Никола не се надяваше. Главният редактор на в. „Зора“ Данаил Крапчев извика по телефона Йонката. Аз бях в същата стая, където беше телефонът, когато стана разговорът. Йонката сви гневно вежди и ме погледна със страшно зли очи. Но на главния редактор отговаряше внимателно. . .

. . . Когато разказах на Никола за този разговор между Данаил Крапчев и Йонката, той ме изгледа и неговият поглед проникна дълбоко в сърцето ми. Все пак аз се опитах да го укоря:

— Ама ти, Николо, да се беше опитал да пишеш така, както ще се хареса на Данаил Крапчев. Там щеше да получаваш добра заплата, а и тази работа ти е по сърце.

— Аз, мамо, предпочитам да гладувам, но ще пиша само това, което харесва народът, а не Данаил Крапчев. А. . . народът не харесва това, което редакторът на вестник „Зора“ харесва. . .

Не исках да му кажа, че баща му натяква за неговото стоене без работа. Но Никола беше умен, той познаваше егоизма на Йонката и сам се беше досетил.

— Ти му кажи, мамо, нека ми намери работа по моята специалност, най-тежката да бъде, но да работя. Та аз шест години съм учил и вече зажаднях за техника. Пък и неудобно се чувствувам така без работа, като паразит“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 130—132).

Юни — краят

Изнася пред младежите в Банско реферата „Бащи и деца“ (Б. В а п ц а р о в. Сб. Н. В., с. 24).

Юли — началото

Готви се да замине от Банско, понеже му е обещана работа като техник във фабриката на приятелите на баща му братя Балабанови, между селата Кочериново и Бараково — Анонимно акционерно дружество „Българска горска индустрия“.

„Най-после Йонката една вечер съобщи на Никола, че му е намерил работа във фабриката за хартия в село Бараково.

— Работата не е кой знае каква — каза Йонката, — но ти там да не забъркаш някаква каша, че. . .

— Нали при машините ще бъда? — развълнувано запита Никола.

— При машините — огняр — отговори баща му. — Тежко ще е, но ти сам избяга от лесното.

— Аз не търся леката работа. Свикнал съм на физически труд още на миноносеца „Дръзки“ и ще работя мъжки — радваше се Никола.

— Ами кога ще замина?

— Когато се приготвиш. То е близо до Горна Джумая.

— Още утре, нали, мамо? — обърна се Никола към мене.

Заболя ме, че момчето бързаше да изхвръкне от гнездото. Но като видях радостния блясък в очите му, почнах да го приготовлявам. . .

Сбогувахме се на другия ден сдържано пред хората. Той потърка носа си около бузата ми, както обичаше да прави. Райна се поразрева, а Борис гледаше мрачно под вежди. . .

— Да пишеш често, ако нямаш време, само по две думи пиши, да те знаем, че си здрав“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 134—136).

Юли 7 Дирекцията на труда и обществените осигуровки при Министерството на търговията, промишлеността и труда, Бюро за безопасността на труда и контрола на парните котли и резервоарите издава лична служебна книжка № 7181 на Никола Вапцаров, занятие машинист при двигатели с мощност до и над 100 к. с. (Книжката—дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

„В деня, когато той трябваше да постъпи на работа в книжно-мукавената фабрика в с. Кочериново, аз имах служебна работа в близко село. Решихме да свършим моята работа, да прегазим Струма и да отидем в Кочериново. Струма беше пълноводна и кална. Аз не съм добър плувец и преди това, след служебната работа, секретар-бирникът ни почерпи значително, та плувах далеч зад Моряка“ (Г. Ч о ч о в. — Възпоменателен лист Никола Йонков Вапцаров, юли 1947, Благоевград).

Юли 8 Започва трудовият му живот — назначен е за огняр в дъскорезницата на предприятието.

Постъпил на работа във фабриката на Анонимното акционерно дружество „Българска горска индустрия“, с. Кочериново, на 8 .VII. 1932 г. (Лична служебна книжка на Н. Й. Вапцаров — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

„Приятелството ми с Вапцаров започна през 1932 г., когато той постъпи на работа, доколкото си спомням през м. юли, в тогавашното предприятие „Българска горска индустрия“ — Кочериново. През това време аз бях също там на работа като машинист на дъскорезната фабрика. Първоначално Вапцаров бе назначен за огняр при мен, понеже нямаше свободно място за машинист. Като огняр той работи три или четири месеца, след което се откри свободно място за машинист и той премина на работа в книжната фабрика на същото предприятие.

Тук, особено през нощните смени, водехме безкрайни разговори, по-право говореше той, а аз слушах. А Вапцаров умееше да говори много увлекателно и не само аз, но и всеки друг го слушаше с увлечение. Разговорите ни бяха най-общи, каквито могат да бъдат разговорите на 20—22-годишни младежи, но когато, така да се изразя, той вземаше думата, говореше най-вече по литературни въпроси, главно за творчеството на Ботев, Яворов, Елин Пелин и др.“ (Неиздадени спомени на Ж и в к о Т о д о р о в — И-т за литература).

„Понеже по-старите машинисти, работили по няколко години, искаха по-големи заплати, затова се бяха насочили към току-що завършилите училището. В числото на новопостъпилите се намираше и Вапцаров. Трябваше да се мине известно време, докато се опознаем с младите техници. Едни от тях бяха малко по-горди, като хора със средно образование, още повече, че болшинството във фабриката, а и в техническата работилница бяха без образование. Имаха най-много IV отделение или I клас. Тази гордост у Вапцаров я нямаше. Това направи впечатление на всички наши другари. Когато искахме да ни разяснят някои теоретически въпроси из областта на техниката, Вапцарът (така го наричах-

ме) беше винаги готов и с удоволствие ни показваше. Това негово държане ни накара скоро да се заинтересуваме за политическите му убеждения. Разпитахме негови съученици, които имаха що-годе оформени политически убеждения, как се е държал Вапцаров като ученик. Почти всички, с които е учил, ни казаха, че имал леви разбирания. Понеже отначало той се държеше много резервирано, пък и по характер не беше много приказлив, не можехме да го разберем скоро. Някои наши другари, които знаеха, че баща му е македонствуващ, се съмняваха, че той е бил с леви убеждения въпреки твърденията на неговите съученици" (В а с и л Ч о р л е в. Сб. Н. В., с. 117).

Август Стреми се да свикне с новата обстановка. Понякога през свободното време или в неделя отива в Горна Джумая при своя приятел от детинство Г. Чочов, да се види с приятелката си Ана Мицова и с някои познати и близки студенти. От тези дни са запазени две фотографии — Вапцаров с група студенти на разходка край река Струма (И-т за литература).

Август 28 Запознава се с бъдещата си съпруга Бойка Димитрова в ресторанта (кантината) на фабриката в средата на студенти от Горна Джумая, дошли на събор в Бараково и да видят приятеля си Н. Вапцаров.

„По време на обеда вратата се отвори и в стаята влезе висок младеж, около 25-годишен, със сив костюм и бяла отворена риза без вратовръзка. Погледна ни приветливо, издигна леко дясната си ръка и каза с весел глас:

— Добре дошли!

Той беше строен, малко прегърбен, с хлътнали гърди, дълги ръце и леко наклонен на една страна. Красивото му високо чело хармонираше добре със слабото му лице. Беше облечен небрежно, но не бедно, като човек, който не обръща внимание на външността си. . .

Компанията зашумя, представиха ни. Непознатият бях аз. Тогава си помислих: „Какъв интересен момък!" Обедът продължи с повишено настроение и весели приказки. Започнахме песни. Вапцаров помоли един от студентите (Александър Радев от с. Рила), известен като добър певец, да му изпее народната песен „Хайде, хайде, либе Стойне, да бегаме...". Някой предложи да излезем на полето и там да продължим нашия празник. Един от младежите помоли Вапцаров да рецитира някое стихотворение, да каже нещо „за душата", както се изрази той. Вапцаров отклоняваше учтиво това искане... Но като видя, че не го оставят на мира. . ., започна да декламира с топъл глас „Демон" от Лермонтов. . . Поемата ни вълнуваше и ние бяхме като хипнотизирани. . . По наше настояване той рецитира още стихове. Сега декламираше поемите на Пушкин. . . После Вапцаров рецитира поемата „Калиопа" на Яворов. . . Ние бяхме поразени не само от неговото майсторство, но и от това, че знае наизуст толкова много чужди стихове. . . Помня, че тогава той рецитира „Сън в планината" и „Пролет". . .

На сбогуване той стисна силно ръката ми и каза с лека усмивка: „Сега ние сме другари, нали?" Аз кимнах с глава. Той се обърна и се запъти назад към фабриката" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. С., 1952, с. 8—12. Запазена е снимка на Вапцаров от това време — дом-музей. „Н. Вапцаров").

Септември Готви реферат за морето, който ще изнесе в Горна Джумая.

Бълг. Н. М. сговор
Клон „Горна Джумая"
3 септември 1932 г. гр. Горна Джумая.

До господина
Председателя на читалище „Съгласие"
в гр. Горна Джумая

Господин Председател,

На 4 септември т. г. преди обед дружеството ни взе решение да изнесе в читалищния салон сказката „Морето — очерк из мировата литература', която ще бъде изнесена от г-н Никола Вапцаров от гр. Банско. Молиме да ни бъде отпуснат читалищният салон за горната дата от 10—12 часа преди обед.

При това, като Ви съобщаваме, сказката е от чисто научна цел и не се вземат никакви суми за вход, то моля салонът да бъде отпуснат безплатно (Книжата на читалище„ Съгласие". Окр. държ. архив, Благоевград).

Септември 4 Чете реферата си в читалището на Горна Джумая.

„. . . Къде си ти гръмотевична буря, символ на свободата?! Как изумително вярно е схванал поетът тази символизация. Винаги най-подходящата дълбочина в символистично отношение на свободата е била бурята, бурята в Прометей, бурята във Фауст, бурята в Манфред. И не само в сценично отношение, бурята сама по себе си представлява едно освобождение—трясъкът, този невъобразимо гибелен шум не изразява ли борба, борба със старото, борба с вечните компромиси на живота, борба с етикетите и суровите догми, борба за нови хора, нови устои, нови форми на живот!

. . . Но да свършим с Пушкина. Макар и да може над всяка строфа, над всеки стих да се говори твърде много, да се съпоставя с действителното море, нека да оставим място и на няколко други поети от мирова известност. . .

Но аз се увлякох. Отначало в този реферат мислех да застъпя и Келерман, Шели, Бодлер, Стриндберг, Байрон, Ибсен, а ето че се оказа невъзможно технически. . . Но нататък, разбира се, ако не попречат обстоятелствата, аз ще се позанимая с морето в българската литература. . . Онова море, което не се обединява във формули и цифри, онова неуловимо, невнятно, всемирно, което едни наричат мистицизъм, други — тайнство, трети — космична сила, четвърти — бог. Позволете ми аз да го нарека Красота (Докладът е написан в три ученически тетрадки, предадени от Б. Вапцарова в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Септември 19 Изпраща писмо до младия морски офицер Михаил Пешев и стихотворението „В кубрика" с последни поправки.

„При една от последните ми срещи с Вапцаров му напомних колко много ценя стихотворението му „В кубрика" и го попитах не би ли желал да ми го препише, за да го имам за спомен. Той не само че с удоволствие се съгласи, но обеща, че имал и други ръкописи, които искал да ми даде в знак на нашето приятелство. . .

Нищо не беше оставено за мен. Много съжалявах, че така се беше случило, обаче. . . след около три месеца същата година се зарадвах безкрайно много, защото получих по един непознат за мене човек изпратено от Вапцаров любимото ми стихотворение, написано собствено-

ръчно от него, заедно с писмо. Стихотворението и писмото бяха поставени в един обикновен плик, на който с мастило беше написано: „За мичман II ранг Пешев.“ В писмото ми пишеше следното:

„19. IX. 1932 г.
Кочериново

Др. Пешев,

Пред вас като че ли излязох в една твърде гадна роля — ролята на лъжец, — пред теб и пред Дервишев.

Но, вярвайте, в един такъв момент на многолики чувства, на прощаване с другари, човек може да бъде разсеян. И ето аз не само че не бях забравил да отнеса в клуба ръкописите, но и бях с убеждението, че ги бях оставил. Една такава гибелна разсеяност. Едва преди един месец ги намерих между записките си и останах поразен от себе си и от обстоятелството, че съм останал пред вас в твърде лошо осветление.

Макар че не държа какво ще мислят хората за мен, все пак на вашето приятелство държа твърде много.

Поздрави Дервишев.

С поздрав от полите на Рила.
Вапцаров.

P. S. Прощавай, че ти пиша така набързо, обстоятелствата са такива.“

С писмото си Вапцаров ми изпрати и любимото ми стихотворение „В кубрика“.“

Вдясно, напречно на стихотворението, е написано: „В знак на дълбока признателност за едно съчувствие, изказано в моменти, когато никой не ни съчувствуваше — Вапцаров“ (Неиздадени спомени на М. П е ш е в — И-т за литература. Оригиналът на писмото — във Военноморски музей, Варна).

Септември 24 Дружеството „Морски сговор“ в Горна Джумая урежда кино-танцова забава, на която присъствува и Вапцаров. По време на веселата част той изпраща картичка (по веселата поща) на Б. Димитрова с надпис:

Осми декември! . . .
Това е една дата,
която включва в себе си
трагичната или щастлива
линия на моя по-
нататъшен живот.
Но аз вярвам
в слънцето.
Вярвам в светлото
начало на всичко хубаво, на
всичко ново.

(Картичката — в архива на Б. В а п ц а р о в а. Осми декември — патронният празник на Софийския университет. В един разговор Вапцаров беше ми казал, че ще гледа по това време да бъде в София, за да говорим подробно за всичко. Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 50.)

Септември 29 Изпраща писмо до майка си, в което изразява настроението си от новата обстановка и реагира срещу обвинения на баща му.

„Има дни в живота на човека, когато той нито се радва, нито тъжи. Налегнала го е една особена пустота. Дълбоко — някъде в подсъзнанието, става някаква борба. Но външно, като че ли всичко дреме.

Такива приблизително дни изживявам и аз. И как бих ви писал, когато в действителност няма какво да ви пиша. Усещах някакво разочарование — разочарованието на всеки младеж, встъпил в началото в живота. Не ме ли разбрахте най-сетне? Можех ли да ви пиша само обикновена хроника, без риск, че ще избухна, без риск, че ще ви опиша положението си с по-черни краски, отколкото е в действителност, изфорсирано благодарение на нетърпеливата младост, на нейното вечно непокорство, на нейния нестихващ бунт?

. . . После, напразно се е ядосвал, че не си гледам работата, а чета реферати. Работата си гледам съвестно. Но не мога иначе. Освен работа ми трябва и нещо друго. Освен хляба си,който изкарвам, трябва ми и друг хляб. За мен е невъзможно да се ограничa до положението на една машина, която само работи и поглъща своята определена доза пара. . .“ (Писмото — И-т за литература).

Октомври 3—5 На тържествената вечер в Горна Джумая Вапцаров декламира стихове от Яворов в читалищния салон.

„Няколко месеца след тази моя среща с Н. Вапцаров в читалището ни се изнасяше литературно-музикална програма. Между другите номера бе обявено : „Нощ“ от Яворов. Рецитира Никола Вапцаров.

Ние с Борис се бяхме сгушили някъде в крайните редици и очаквахме най-много тази рецитация. Читалищният салон бе пълен. На първите редици пред рампата важно и наперено седяха „брадите“, както наричахме тогава михайловистките шефове. . .

С гърлен, но плътен глас се откъсват първите думи:

„Сам си — и в треска. . . “

В салона е тихо, страшно тихо като в гроб. И по невидимите жички на проникновеното слово протича огнената струя на безсмъртната Яворова поезия. . . Накрая избухва трясък от ръкопляскания и „браво“. . .

Аз стиснах Борис над лакътя и чак тогава истински му завидях, че има такъв брат“ (А н д р е й М и л а д и н о в. — Работническо дело, бр. 340, 6 дек. 1959).

Октомври 5—8 Разбира, че Б. Димитрова отговаря на чувствата му с взаимност. В тетрадката е писал черновите на първите си писма до нея. На първата страница е отбелязъл „За Бойка 4. X—32 г.; 8. X — 32 г., а на корицата на тетрадката е написал „За Бойка“ (Тетрадката — в архива на Б. В а п ц а р о в а) .

Октомври 8 Изпраща за София Бойка.

„. . . Колкото и искрена да ми се виждаше любовта на Вапцаров, аз все още се съмнявах в нея... Накрая реших да не отида на обещаната среща...

Рано сутринта на другия ден в 3.30 часа заминах с файтон за гарата. Мисълта, че не бях изпълнила обещанието си, ме караше да се срамувам.

Това чувство се изостри още повече, когато на средата на пътя нечий глас попита файтонджията дали има свободно място във файтона. . .

На гарата, пред гишето за билети, ние се видяхме и се поздравихме доста хладно. Като си купих билет, побързах да изляза и да се скрия във влака. . .

Аз влязох във вагона, след мене влезе и Вапцаров. Влакът потегли. Разбрах, че и той ще пътува, но не смеех да го попитам закъде. Той седеше до мен, загледан през прозореца и мълчеше. Започна да се развиделява. . . В лъчите на утринната зора се показа малката гара на с. Кочериново. Преди да слезе от влака, Вапцаров се обърна към мене и ме попита дали бих се съгласила да му купя от София някои книги, които не се намират в Горна Джумая. Съгласих се веднага, като се надявах, че с изпълнението на тази малка поръчка може би ще загладя лошото впечатление от снощи. . .“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 55—57).

Октомври

Навлиза все повече в обществения живот на фабриката. Дейно участвува в любителската театрална трупа.

„Скоро след като се разделихме в работата при преминаването му на друга длъжност (машинист — б. а.),. . . случи се така, че се събрахме да живеем заедно — отначало с още двама души в една стая от работническите квартири, но после ни преместиха в друга, хубава стая само двамата, където останахме до м. февруари 1934 г. . . .

Тук го виждах често да подготвя сказки, които щял да изнася в читалището или пред въздържателното дружество в Горна Джумая.

Вапцаров вземаше живо участие и в любителската театрална трупа във фабриката. Помня, че гледах две или три представления с негово участие, но за съжаление сега не мога да си спомня нито ролите, нито пиесите, в които игра. Мисля, че едната пиеса бе „Лелята на студента“. . .“ (Неиздадени спомени на Ж. Т о д о р о в — И-т за литература).

„Тук ние често се срещахме с младия Вапцаров, който беше назначен отскоро като техник в книжната фабрика на Балабанов „Българска горска индустрия“. Ние се виждахме почти всеки ден на обед в ресторанта на фабричното кино, където се хранеха бекярите от фабриката, селата Бараково и Кочериново. Обикновено през време на обеда си разказвахме последните новини, шегувахме се, смеехме се. . .

Няколко служещи и учителите от Бараково бяха образували театрална трупа, в която Вапцаров скоро изпъкна като главна фигура. Отначало беше пръв артист, а после стана и режисьор. В пиесата „Йончови ханове“ включиха ме и мен“ (Неиздадени спомени на К. Р у п о в а-С п а с о в а — И-т за литература).

„Ние бяхме дошли във фабриката през 1930 г. През зимния сезон беше се образувала театрална трупа от административния и техническия персонал на фабриката и учителите от с. Бараково.

С настъпване на есента театралната трупа се раздвижи, започна да се стяга за работа, да събира любители артисти. В групата влезе да играе и Никола Вапцаров. Особено се чувствуваше липса на артистки. Вапцаров, като научи, че имам някакъв артистичен талант, не ме остави, докато не ме убеди да взема роля за разучаване. Аз дълго се съпротивявах, детето ми беше малко и нямаше на кого да го оставям вечер при ре-

петициите. Вапцаров отхвърляше всички мои доводи и като видя, че не отстъпвам, а мъжът ми не възразява да играя, открито ми заяви, че участието в театър не е за наше развлечение, има по-дълбока и сериозна цел. . .

През този сезон играхме заедно в пиесите: „Член 223“ от Ст. Костов, „Делба“ от Илия Енчев, „Йончови ханове“ от Стефан Савов, „Милионерът“ и „Албена“ от Й. Йовков и др.

Режисьор на трупата беше Кирил Селеньовски от управлението на фабриката, с театрален опит, но като видя подготовката на Вапцаров, отстъпи мястото на него“ (Неиздадени спомени на Елена Ненова — И-т за литература).

Октомври 12 Изпраща писмо на Б. Димитрова, което завършва:

„. . . Бойя, виж какво — ще те моля, ако имаш някаква снимка, изпрати ми я по-скоро. Искам да те имам. Нали ще ми изпратиш.

Сега стига толкова. Часът е 3 през нощта. Машината ритмува една тъжна поема. Ти наверно спиш и в съня си се усмихваш, както винаги — далечно и хубаво. В тази усмивка е въплотено може би моето щастие.

Спи. . . в тиха притома, душата ми те целува. Кольо.

P. S. Чакам отговор. Пиши дълго и всеотдайно. „Мариус“ остави. Ще го намериме, когато дойда в София.

По-нататък ще ти кажа коя книга да ми изпратиш.“

Към писмото беше сложена и една негова снимка с надпис: „За Бойя. За да остане душата ти винаги заключена в моята душа. Н. Вапцаров“ (Ръкописът — в архива на Б. Вапцарова).

Октомври 18 Вапцаров изпраща писмо до Б. Димитрова:

„. . . Аз те обичам, ти трябва да ми вярваш, както ти вярвам аз, защото помисли — може ли да съществува любов без истинска пълна вяра?

Искам да ме обичаш. Искам да ме обичаш не така, както обичат днес, а както аз те обичам. Моята любов е огромна, тя е светла, неизмерима. Питаш ме защо те обичам. Аз дори не зная. Защото не може да се улови с разума това, което гори в сърцето. Но чувствувам, че те обичам. Обичам може би усмивката ти, далечната ти усмивка, която отразява чистотата на твоята душа и стремежа за нещо светло, непорочно. Това не е ли достатъчно? Колко жени има днеска, които носят в душата си непристорно тази чистота? Аз не съм срещал“ (Ръкописът — в архива на Б. Вапцарова).

Октомври — втората половина Готви ролята на Добромир Бубаров от комедията на Ст. Л. Костов „Член 223“.

В писмо до Б. Димитрова от 27 съобщава: „Прости ми, Бойя, не мога да ти пиша повече. На 1 ноември даваме комедията „Член 223“, зает съм с много репетиции и съм страшно изморен“ (Писмото — в архива на Б. Вапцарова).

В една ученическа тетрадка Вапцаров е преписал цялата си роля от комедията:

„Мишо. . . си отива.

Бубаров: — Влиза бързо от лево. — Отиваме ли си, Фанче?

Фани: — Да, татко!

Бубаров: — Жалко, не можеме да си побъбриме. Аз се заплеснах там с едни писма.

Фани — друг път“ (Тетрадката — И-т за литература).

Октомври 24 Изпраща писмо до сестра си Райна.

„Не за пръв път говорим с тебе на тази тема. И като че ли до голяма степен моят трагизъм се включва, че повечето хора ме мислят за необикновен, а аз самият много добре съзнавам моята ординерност и това ме терзае. После заставаш на една съвсем неправилна база за необикновените хора. Те били много силни и не се разочаровали от живота. Помисли само колко голяма неправота има в думите ти. Помисли си за Едгард По, за Ленау, за Достоевски, за Яворов и колцина още.

Те са от онези необикновени, които се раждат на векове един път. Помниш ли тяхното разочарование, о, не само разочарование, нещо по-силно — отчаяние. То произлиза оттам, че те в душите си носят съвсем други мирове, а светът е пълен с толкова пошлост и нищета“ (Писмото — И-т за литература).

Октомври 27 Изпраща писмо до Бойка, което завършва:

„. . . Бойя, ако можеш, потърси по книжарниците една сбирка стихове от Весела Страшимирова. Името на сбирката забравих, помня само, че е издадена миналата година.

Тя не е издавала сега друга работа, така че, каквото намериш от нея, непременно ще бъде то.

Знаеш ли, поканен съм от „Морски сговор“ Г. Джумая да изнеса още една тема. Мисля да се занимая с морето в българската литература. Така че тази работа ще ми трябва за тази цел.

Пиши повече и навреме. Пиши, милото ми. Ти си едничката ми радост. Целувам те: твоя Кольо.“

(Ръкописът — в архива на Б. В а п ц а р о в а)

Ноември 1 Премиера на комедията „Член 223“ в салона на кантината на фабриката.

Ноември 10 Изпраща писмо до Бойка.

„Чаках. . . и в душата ми растеше мъка. А сега въздъхнах облекчително. Въздъхнах, защото по-добре е да не получа нито едно писмо, но да бъда обичан. Ти знаеш ли, Бойя, какво щастие е това да бъдеш обичан. Но, знаеш ли, струва ми се, че по-голямо щастие е да обичаш.

Пиша ти от царството на машините. Часът е 4 сутринта, те се въртят осветени от електрическите лампи и хвърлят сенки, приличащи на призраци. Но за призраци не искам да ти пиша сега. Никога няма да ти пиша за моите призраци — не искам да помрачавам душата ти.

И моята душа не искам да помрачавам сега с тях.

Искам да бъде светло.

Ето 8 наближава. В очите ни ще бликне светлина. Чуваш ли, Бойя, светлина!

Защото аз те обичам. Защото ние се обичаме.

Но стига толкова, досадните машини ме викат.

Бързо те целувам, макар че въсиш вежди, и отивам, те все по-настойчиво ме викат. Кольо“ (Ръкописът — в архива на Б. Вапцарова).

Ноември Все повече се сближава с хората от фабриката, опознава се с колегите си техници, става близък със съквартирантите си Тодоров, Любен Стойнов и със семейството на Христо Ненов. С тях Вапцаров е намирал общи теми за разговор, спомени от Морското училище, общи литературни вкусове по прочетени книги, помощ в съвместната работа. Създава се топла другарска атмосфера.

„Живеехме в една квартира четирима души. Тогава станахме истински приятели. Вапцаров винаги беше внимателен и усмихнат. В речника му липсваха груби думи. Обичаше да рецитира стихове, когато те съвпадат с мисълта му. Най-често от Яворов. Обичаше и Смирненски. Понякога ми казваше.

— Слушай, слушай как звучи като музика. . . и започваше да декламира „Цветарката“.

Най-лошата дума в устата му беше един шеговит цитат от Тома Измирлиев:

„Млък ти, хлапе,
с девет клапи.“

С тази фраза и усмивка на уста той прекъсваше дърдорковците. Обичаше хората. Обичан бе от всички“ (Любен Стойнов. — Нов живот, бр. 30, Кърджали, 1958).

Ноември—декември Често ходи в Горна Джумая, за да види брат си Борис, да му даде пари за храна, да научи новини, предимно от хората на ВМРО (обединена), за съдбата на Симеон Кавракиров, отвлечен от михайловистите през юни с. г. Във ВМРО (О) влизат всички прогресивни дейци, продължители на делото на Гоце Делчев и Яне Сандански.

„По-късно, след 1932 г., ни съветваше (аз тогава бях първоначален учител) да навлизаме във ВМРО, за да превземем организацията, която по тоя начин отвътре ще се разпадне“ (Ив. Копанаров. Сб. Н. В., с. 34).

Декември Усилено репетира пиесата „Милионерът“ от Йордан Йовков, която предстои да бъде играна преди Нова година. Иска да има повече свободно време за срещи с Бойка през коледната ваканция.

Декември 7 Пристига в София, за да отпразнува заедно с горноджумайските студенти празника на Софийския университет — 8 декември.

„Срещнахме се на обед. Той ме чакаше на ул. „Московска“, зад двореца, на тротоара срещу сградата на Физико-математическия факултет.

Следобед Вапцаров предложи да обиколим книжарниците, за да купи някои книги, най-много пиеси, защото му са необходими за техния театър“ (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. С., 1952, с. 70, 71).

Декември 8 Заедно с Бойка и студентите от Горна Джумая празнува в София 8 декември в ресторанта на Дома на ловците (Спомен на Б. Вапцарова).

Декември 9 Гледат с Бойка филма „Пер Гинт“ и следобед си заминава за Кочериново.

„На другия ден се срещнахме около обед. . . Кольо предложи да отидем в Ученическото кино, което се намираше на мястото на сегашната Централна телеграфо-пощенска станция откъм улица „Ст. Караджа“. Даваха филма „Пер Гинт“... Филмът ми направи потресаващо впечатление. И до ден днешен помня голяма част от картините. . . Кольо ми каза, че оркестърът на Морското училище изпълнявал някои музикални произведения от Григ, че от „Пер Гинт“ най-много харесва „Танцът на Анитра“. По-късно го научих от неговите чести тананикания. Разказа ми още и други подробности, но аз не ги помня. Наближаваше времето за неговото заминаване. Ние се сбогувахме“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 73, 74).

В Кафявия бележник има наброски на ранни Вапцарови творби. На последната страница той е записал поръчки, които трябва да изпълни по време на ваканцията, отбивайки се в София: „История на цивилизацията в Англия“; ноти от Григ за мандолина и други.

Декември 11 Изпраща писмо до Бойка.

„Бойя, какво щастие е да обича човек!. . . Да обича без етикети, без догми, неръководен от предразсъдъци, игнорирайки брътвежа на хората, отдаден всецяло на своята любов, игнорирайки себе си дори. Да се обърнеш целия на саможертва, в култ на тази, която обичаш.

А аз те обичам, Бойя, обичам те повече, отколкото самата ти можеш да предположиш. Звъниш в кръвта ми, във всяка моя клетка, като неотменна част от мене.

Звъни, звъни. . . тъй хубаво е с тебе.

Колко съм нетърпелив — едва два дена са изминали, а аз броя вече дните до 31-й.

Внимавай, Бойя, да не ме изложиш. Казах вече на г-жа Ненова и ако не дойдеш, има много да ми се смее“ (Ръкописът — в архива на Б. В а п ц а р о в а).

Декември 17 По време на престоя си в София се уговаря с Бойка за коледната ваканция тя да се отбие при него на път за Г. Джумая, за да бъдат заедно на Нова година. Бойка размисля и му пише, че няма да се отбива в Бараково. По този случай той ѝ пише писмо.

„. . . Момичето с дългите коси не лъже. То не умее да лъже. Момичето с дългите коси носи чиста душа. Колко хубаво е това! Но неволно спомням си думите на един от героите на Достоевски — „Да излъже човек, но за хубаво да излъже, не е грях, излъжи ме ти мене, приятелю, така, че да не ми стане обидно от твоята лъжа, а приятно да ми стане, защото само чрез лъжата се отива към истината.“ Не мисли, че прокарвам някоя религия на лъжата. . .

P. S. При незачитане на договора за твоето посрещане Нова година в Бараково, естествено сам по себе си пада и договорът за „изпитите“, които бяха свързани един с друг.

Много ти благодаря за поздравите по случай имения ми ден“ (Оригиналът — в архива на Б. В а п ц а р о в а. „Изпитите“, които споменава Вапцаров в писмото си, е желанието на Бойка той да почне да

танцува и докато се срещнат на Нова година, той да се поупражни малко. Благодарността му за поздравленията за имения му ден 19 декември се отнасят за пуловера, който Бойка му е изплела и изпратила. На фотографията, гдето Вапцаров е с брада, през разкопчаното сако се вижда пуловерът).

Декември 30 Следобед посреща влака от София на гара Кочериново, с който се завръщат студентите. Между тях е и Бойка. Уговаря с нея да се срещнат след Нова година, защото е зает с подготовката на литературната програма за новогодишната вечер във фабриката. Държи се резервирано, обиден е, че не е устояла на обещанието да отиде във фабриката (Спомен на Б. Вапцарова).

1933

Чете марксическа литература. Става член на БРП. Баща му Йонко Вапцаров е изчезнал безследно — задигнат е от хората на Ив. Михайлов. Продължава любовта му към Бойка Димитрова от Горна Джумая.

Януари — Нова година Посреща заедно с Бойка и сестра ѝ Василка новата 1933 г. във Военния клуб на Горна Джумая.

„На 31 дек. 1932 г. Кольо беше дошъл в града. Не ми се сърдеше повече, а настояваше да отидем вечерта във Военния клуб и посрещнем новата 1933 г. Категорично отказах, защото знаех, че родителите ми нямаше да ме пуснат, че нямах и подходящ тоалет за Военния клуб. Тези ми доводи Кольо намери за несъстоятелни, като ми посочи, че там ходят и хора от нашата черга. А за да ме пуснат, предложи да вземем и по-голямата ми сестра, което и стана. Дълго време съжалявах, че отидох вечерта във Военния клуб. Сред разкошно облечените жени се почувствувах потисната. След много години припомних на Кольо за тази вечер, а той ми отговори, че е настоявал да отидем, защото във Военния клуб е било най-безопасното място за нелегални къси разговори, а в тоалетната — за предаване на записки. Тук идваха повече висши полицейски чиновници, а почти не се явяваха хората на Ив. Михайлов, между които по това време вече имаше съперничество за първенство". (Спомен на Б. Вапцарова).

Януари — началото Всеки ден следобед отива в Горна Джумая, за да се срещне с Бойка.

„Времето беше студено, имаше голям сняг, но аз излизах между 3—3.30 часа извън града на шосето Бараково—София, в местността „Баларбашия". Той вече ме чакаше, ние се разхождахме премръзнали до здрач, тичахме, за да се стоплим. От време на време минаваше някой пътник и ни гледаше учудено" (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 77).

Януари 7 В читалищния салон в Горна Джумая на танцова забава Вапцаров изпраща на Бойка картичка по „весела поща" с надпис:

„Душата ми е пленница
смирена,
плени я твоята душа".
Яворов

7.I — 33 г. Г.Джумая (Оригиналът — в архива на Б. Вапцарова).

„По време на едно танго той ми каза, че в салона е баща му... Видях един едър човек на средна възраст, облечен прилично, даже малко небрежно. Имаше големи разкошни мустаци, висящи надолу. Приличаше на Тарас Булба от учебниците ни по руски език. Казах на Кольо за тази прилика.

— Има нещо подобно — отговори той" (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 78).

Януари 8 Рецитира свои стихове на танцова забава в Горна Джумая.

„Много добре си спомням стария салон на града. Покрай стената бяха наредени пейки и столове. Сградата беше почти рухнала, отвсякъде духаше, но беше весело. Танцувахме под музиката на грамофон. По време на почивката се събирахме на групи и пеехме песни. Ние с Кольо бяхме с нашата студентска компания: Кирил Зехиров с Христина, Виктор Бойчев, Кирил Драгомиров, Петър п. Георгиев, Анани Ананиев, Стойка Северова, Добрина Казанджиева и др. По едно време забелязах група познати, между които и Ана Мицова. Научих, че Герасим Чочов вече е официално сгоден с Павлина, по-малката сестра на Ана. А познатият до нея беше студентът юрист Д. Харизанов, за когото Ана навярно скоро щеше да се омъжи... От няколко страни започнаха да викат: „Вапцаров да излезе на сцената!"

С неособено голяма охота Кольо се качи на сцената, но когато започна да рецитира „В кубрика", вживя се и в салона всички притихнаха. Последва стихотворението „Сън в планината":

Под виснали стволи, под виснали стволи
на тъмните горски ели —
о, помниш, нали, —
как в звучни сонати, душите ни слети
летяха сред танц от лъчи.
. . . . . .

Нещо остро прониза сърцето ми. Стихотворението беше посветено навярно на Ана... Знаех, че с нея Кольо е бил на Пирин. Още по-потисната се почувствувах, когато той дойде при нас и някой многозначително му подвикна: „Бъди в планината!"...

Кольо разбра, че съм засегната, но се престори, че нищо не забелязва... На прощаване съобщих на Кольо, че утре няма да мога да изляза..." (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 78—79).

Януари 9—14 Отива всеки ден в Горна Джумая, но Бойка избягва срещите с него.

„Вечерта преди заминаването (за София, б. а.) набързо съобщих на Кольо, че го обичам, но... по много причини трябва да прекъснем нашите срещи, да проверим отново нашите чувства" (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 80).

Януари 19 Изпраща писмо на Бойка.

„Чакай, Бойя, не отивай тъй далече със своите изводи. Макар че в писмото ти проличава някаква математическа острота в анализа, ти все пак не си на прав път. Защото там, където има любов, логиката не помага нищо. Логиката е безпомощна да обясни повечето прояви на душата. Неспособна е да разключи вратата, зад която грее ту слънцето на неотразимото щастие, ту пъплят облаци на гибелни съмнения и нечовешко страдание. Никога не съм мислил, че в любовта ни ще има само слънце, че любовта ни ще бъде само звучна безгрижна песен. Такава любов дори не искам. Помисли колко безцветна би била тя. Помисли колко ординерна, колко пуста щеше да бъде. Една такава любов на монотонно „щастийце" е възможна само за хора, лишени от чувствителност, лишени от тънкия усет за това, което е хубаво и лошо, за това, което е красиво и грозно, за това, което е възвишено и низко. Не искам да кажа, че умишлено трябва да търсим дисонанси в любовта ни, за да бъде тя разнообразна. Животът сам ще постави пред нас хиляди проблеми, които всеки един от нас за себе си ще разреши по своему. И после нашите индивидуалности ще се сблъскат, за да ги обобщят. В тази борба на обобщаване, в тази непреривна трансформация на единия и на другия е за мен най-висшият процес в любовта.

Искам щастието ни да бъде опустошително като пожар, за да може след това да се възземе в нови форми. Искам мигновения! . .

Помисли за любовта на Лаура и Петрарка, колко щастлива и нещастна е била тази любов. Помисли за Едгард По и Нели, помисли за Лора и Яворов.

Така искам аз, Бойя. Ще вървиш ли подире ми? Ще вървиш ли, Бойя, или се плашиш? Вярвай ми и никога няма да се разкайваш. Не си въобразявам, че аз съм Петрарка, но ти можеш да бъдеш Лаура, защото тя е обикновена жена. Не си въобразявам, че съм Яворов, но ти можеш да бъдеш Лора. Ти можеш да бъдеш едно светло вдъхновение. Ако бъдеш Лаура, Нели или Лора, не значи, че ще свършим трагично като тях.

И най-малко сега имаш основание да мислиш за трагизъм. Нали аз те обичам Бойя; какво повече искаш? Ето изминаха едва четири дена и душата ми болно ридае за теб. Възкръсват в паметта спомените ни, възкръсваш усмихната, гъвкава и стройна. Възкръсваш понякога и укорна, и недоволна.

И ми става чудно как съм можал по-рано да живея без теб. Не мога да разбера с какво можа да впримчиш тъй здраво човека, който има зад себе си галерия момичета (защо да лъжа) и се радвам, че не мога да разбера. Защото любовта не може да се анализира.

И тъй, Бойя, любовта не може да се разбере, отговарям на въпроса ти, но тя се чувствува.

Ето цялото същество е изпълнено с някакви ефирни вълни. Леко ми е. Струва ми се, да разперя ръце, ще литна.

Може би това е проекция на моето въображение, но горе чувствувам, че душите ни се сливат със симфонията на красотата, обкръжена с ореола на безброй светлини.

Целувам те тихо, за да не прокудя усмивката ти. Кольо"
(Оригиналът — у Б. Вапцарова).

Януари — втората половина

Потъва изцяло в живота на фабриката. Често работи по две смени в денонощие, за да отработи пропуснатите смени в началото на януари. Неговите колеги са работили в смяната на Вапцаров, за да може той да бъде спокоен, когато отива в Горна Джумая (Устни сведения на Л. Стойнов, Ж. Тодоров, Хр. Ненов, А. Георгиев).

Януари — февруари

Репетира „Делба" от Ил. Енчев.

„Вапцаров играеше като голям артист. Понякога така се вживяваше в ролята си, че забравяше, че е на сцената. Помня в „Делба", в ролята на Вълкан, в една от сцените той така се вживя, че се превърна от артист в същински герой. При един диалог така се забрави и толкова силно стискаше ръката ми, че аз едвам издържах да не извикам от болка" (Неиздадени спомени на Ел. Ненова — И-т за литература. Пиесата „Делба" се намира в библиотеката на поета, дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

„Вапцаров обичаше извънредно много театъра. Веднъж играехме една българска пиеса (автора вече не мога да си спомня) „Делба", в която той изпълняваше ролята на главния герой Вълкан. Този образ съм запомнил за дълго, така хубаво го предаде Вапцаров" (Л. Стойнов.— Нов живот, бр. 30, септ. 1968, с. 26).

Февруари 1

Започва наново често да ходи в Горна Джумая, за да се среща с Бойка.

„На гара Дупница (сега Ст. Димитров, б. а.), където ставаше прехвърлянето на влака, видях отдалече Кольо да ми се усмихва. Каза ми, че имал някаква работа в града и допускал, че може да се срещнем. Пътувахме заедно до гара Кочериново, той слезе и се прехвърли на влака за Рилския манастир. Уговорихме се да се срещнем на същото място след два дена" (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 82).

Февруари 17—19

Ангажиран е около сватбата на приятеля си от детинство д-р Г. Чочов и П. Мицова. Той е техен шафер с шаферка Веса Стоилкова.

Февруари 19

Д-р Г. Чочов се венчава с П. Мицова, която е запомнила един куплет от стихотворението, посветено от Вапцаров на младоженците:

„Ще греят звездите над вашата сватбена вечер./И светъл ще бъде като никога млечният път" (Устен разказ на П. Чочова).

„Тези дни прекарахме много весело. Цялата студентска компания участвувахме във всички традиционни предсватбени обреди, пеехме песни, танцувахме и т. н." (Спомен на Б. Вапцарова).

Февруари краят — март началото

Чете марксическа литература, прогресивни вестници и списания. Редовно получава „Наковалня", „Ехо", Мисъл и воля", „Поглед", „Литературен глас", „Щурец", „Жупел", „Слово", „Зора", „Заря" и др.

„Във фабриката агенцията за разпространяване на ежедневници и периодичен печат „Куриер" има свой настоятел — Георги Николов Петков, който разнася официалните вестници и списания на своите абонати, а прогресивните ги дава само на хора, препоръчани от стари комунисти. Той разказва, че Вапцаров му е бил представен като благонадежден човек. Г. Петков обслужва и селата Бараково, Кочериново,

Рила, а и Горна Джумая, където михайловистите не са позволявали тяхното получаване (Устни сведения от Г. Петков).

„Всяка седмица в определени дни Кольо (Кольо Калъпчиев, б. а.) отива в Кочериново на гости при тетка си Василка, която работи в книжната фабрика. Купува по няколко броя вестници и списания, връща се незабелязано и ги предава на определените другари. Тази работа не е съвсем безопасна. Трябва да се мине през хълма Баларбашия, а там се навъртат върховистки агенти, които обискират минаващите и често им нанасят побоища. . .“ (Венера Клинчарова. Имала майка, имала син. С., 1968, с. 17).

„Техническият персонал си живеехме дружно. Не минаваше ден да не се видим, съберем заедно. Бях женен и това ставаше повече у нас. Говорехме на различни теми. Освен чисто професионални за машините във фабриката, ремонтите, отпуските, смените обсъждахме всички политически и обществени въпроси. Вестниците получавахме следобед, след пристигането на влака от София. Интересна фигура беше вестникарят Георги Николов Петков, който носеше едни вестници открито в ръка, а други под палтото и според човека даваше му и вестника. Кольо четеше всички вестници, купуваше книги, занимаваше се с литература. Веднага се увлече по театъра. Вечер пропадаше по репетиции, агитираше ни и ние да станем артисти. . .“ (Неиздадени спомени на Райчо Кашканов — И-т за литература).

Събира средства за бедните ученици.

„Помня една весела неделя на 1933 г. На Заговезни по стар народен обичай няколко души се маскирахме и посетихме домовете на висшия персонал на фабриката с цел да съберем пари за бедните ученици. Аз и Кольо представлявахме живописна циганска двойка“ (Неиздадени спомени на К. Рупова. — И-т за литература).

Март — средата

Изчезва Йонко Вапцаров. Той е задържан от организацията на Ив. Михайлов, който вижда в лицето на стария Вапцаров свой сериозен противник за първенството в ръководството на ВМРО.

„. . . Но скоро той научил, че баща му Йонко Вапцаров е изчезнал безследно. . . За никого не било тайна, че старият бил отвлечен от михайловистите. Това означавало смърт. Дълбоки и тъжни размисли изпълнили сърцето на Вапцаров. По едно случайно съвпадение след моето заминаване Кольо престанал да се бръсне, за да не дразни кожата на лицето си — брадата му често се възпаляваше. Хората помислили, че е в траур заради баща си. Неговият колега Асен Коларов му направил снимка, която е запазена. Аз не го видях с брада — беше я обръснал, когато се видяхме през великденската ваканция“ (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 87—88. Снимката — у Б. Вапцарова)

Март — краят

Репетира пиесата „Йончови ханове“ от Ст. Савов (Пиесата — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

„В пиесата „Йончови ханове“ включиха и мен. Репетициите вървяха добре, но един път дойде Кольо и ни каза, че той заминава за София за неопределено време. Трябва да узнае нещо за участта на баща си, който е отвлечен от хората на Ив. Михайлов“ (Неиздадени спомени на К. Рупова-Спасова).

Април — средата Около две седмици всеки ден е в Горна Джумая на среща с Бойка, пристигнала за великденската ваканция. Прави две фотографии на Бойка със собствения си фотоапарат (Оригиналите — у Б. Вапцарова).

Април — май Търси връзка с комунистическата партия.

„Един ден той отива при др. Георги Петров (Рапид) от Благоевград и му поверява желанието си. Другарят Петров работил няколко години в същата фабрика и бил уволнен отдавна като комунист. Той изслушал Вапцаров, но понеже го виждал за първи път, въпреки препоръките на честен другар, му казал, че няма връзка с партията. Само няколко месеца преди това имало провал в Благоевградската партийна организация и др. Петров се страхувал от провокации. Този неуспех, разбира се, не отчайва Вапцаров и той продължава да търси допир с партията" (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 55, 56).

„Една ранна пролетна вечер седяхме в неговата квартира и той с възторг ни разправяше за своя „бакьо" — моряк. . . Изневиделица в двора на квартирата му нахлуха въоръжени михайловисти. Полицейският час беше минал. Скочих навън през задния прозорец. . . Не бяха ме забелязали. Слушаха се ругатни и псувни. След обиска Борис беше закаран в „търлото" (ареста). Няколко дни след като бе освободен, припнах към квартирата му. Там на масата, прехвърлил крак въз крак, седеше непознат млад, сух и висок човек. . . Борисовият „бакьо" се осведоми за мене. . . и забравяйки за моето присъствие, запита Борис:

— И после?

Борис му обясняваше патилата си в ареста, как го удряли по главата с обемистия роман на Майн Рид „Конникът без глава", иззета при обиска, и дълбокомъдрено му предричали, че ако продължава да чете такива дебели книги, нищо друго не може да излезе от него освен комунист. . ." (А. Миладинов. — Работническо дело, бр. 340, 6 дек. 1959).

„Една вечер ме задигнаха михайловистите и ме заведоха в една къща. След няколко дена брат ми научи и дойде. Аз му казвам:

— Защо ме бият, нали не съм комунист — а той се смее и ми отвръща:

— Нищо, нищо, като те бият още един-два пъти и ти ще станеш комунист" (Б. Вапцаров. Сб. Н. В., с. 25).

Май 23 Пише писмо на Б. Димитрова.

Мила Бойя,

Отвънка е звездна нощ. Сигурно сега в полето има много аромат, много злак и младост. Аз пак съм при машината. Въпреки че прозорците са огромни, пролетта не е надникнала през тях. И затова тук няма нито злак, нито младост. Но душата ми се носи сега над зелените ниви, загледана в звездите. Звездите — огненожадните очи на невидими сини птици, политнали в небето. Настроението ми е обхванато като че ли от нежните сънни мрежи на някаква приказка. И приказка тази нощ ще ти разправям. Нямаш нищо против, нали?

Ако те отегчавам, ще ми кажеш и аз друг път няма да ти разправям приказки. Впрочем тя не е никак интересна, но не зная защо искам да ти я разкажа.

Приказка без край

Роден бил човек в полите на една голяма планина, където звездите сияели необикновено и върховете като че ли опирали в небето. Може би затова останаха жаждата у този човек, през целия живот, към необикновената светлина и необятния простор на небето. Във синините се реели свободни орли. Той (или по право „то", защото бил още дете) ги гледал с часове, унесен в неутолимия копнеж за свободата. Понякога духал планинският вятър и галел непокорната глава на детето, като носел заедно с миризма на смола и чужди фантастични мисли, които детето жадно поглъщало. . ." (Ръкописът — у Б. Вапцарова).

„Писмото е недовършено. Аз не го получих, защото на другия ден, 24 май, Кольо беше в София. Каза ми, че сутринта майка му пристигнала във фабриката. Някакъв приятел на баща му отишъл тайно при нея и ѝ съобщил, че Йонката е жив — в плен на михайловистите. Ако искат да остане жив, трябва да побързат да го освободят, като използуват връзки с големци в София. Човекът помолил накрая да се запази всичко в тайна — иначе и него „ще го глътне Месечината" (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 89).

Май Заминава за София, за да потърси влиятелни приятели на баща си, които биха помогнали за освобождението му.

„Един от близките приятели на семейство Вапцарови беше художникът Константин Щъркелов. За него се знаеше, че се ползва с благоволението на цар Борис III. Михайловистите също бяха от дворцовата камарила, изпълняваха най-черната и мръсна работа на царската диктатура. Разбира се, Кольо не ми разказа кога и какво са говорили с художника, но от откъслечните му думи разбрах, че Щъркелов е обещал да говори на царя. . . Той беше ходил при някои приятели на баща му, беше разказал какво е положението му. . . Спомням си фамилиите на Анкови, фабриканти на коприна, приближени до двореца, на адвоката Пупешков, близък до правителствени хора. . .

Решихме да отидем в Княжево, да се разходим из горичката над селото. Денят беше чудесен — топъл, слънчев, напоен с аромата на цъфнали храсти и акации. Скоро забравихме големите грижи. . .

Стъмни се. Тръгнахме си. Но после решихме да вечеряме в една бирария, където свиреше оркестър. Тук много ни хареса. Чухме стари романси, най-нови шлагери и народни песни. Не усетихме как се заседяхме до късно. Едва догонихме последния трамвай за София" (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 89—90).

Май 25 Заминава си от София.

„На другия ден след лекции пак се срещнахме. Той трябваше да си замине със следобедния влак. Сутринта ходил у Щъркелови. Посрещнали го изненадани, но радостни. Обяснили му, че вчера го търсили от редакцията на опозиционния на михайловистите вестник. Там се появило голямо заглавие: „За две нови жертви на Иван Михайлов — бащата и сина Вапцарови" (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 90).

Май 27 Изпраща майка си до Горна Джумая, която го е чакала от София.

„Когато се видяхме след дълга раздяла (аз му отидох на гости), цялото малко работническо селце се беше привързало към него. Срещахме работници със сурови лица, но щом ме видяха с Никола, суровостта се разтапяше и те сърдечно ме питаха:

— Ти ли си майката на нашия Кольо?

За тях той вече беше станал „нашия". Аз кимвах с глава, а те се надпреварваха да ме канят на гости" (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 136).

Юни 18 Администрацията и техническият персонал дават банкет и се фотографират по случай напускането на службата на техническия ръководител инженер Начев. На банкета Вапцаров благодари от името на техниците. Той е във втората редица на снимката, седнал, трети поред отляво надясно (Снимката — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Юни — краят Отива наново в София, за да разбере от приятелите на баща си дали е възможно отървяването му от лапите на Ив. Михайлов.

„С Кольо се видяхме само за 2—3 часа. Каза ми, че пак е дошъл за работата на баща си, но трябва още вечерта да си замине, защото директорът на фабриката едвам се съгласил да го пусне. Изглежда, че михайловистите и тук имат своите пипала. Беше изпитна сесия и той не искаше да ми отнема от времето" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Юли Често ходи в Горна Джумая, за да бъде близко до Бойка, но става трън в очите на михайловистите.

„Никога няма да забравя възторга, който изпитвах от срещите си с него. Тогава той говореше с истинско увлечение за изкуството, за великите майстори на художественото слово. Кольо беше увлечен не само в поезията и театъра, той обичаше живописта и с часове разправяше за изобразителното изкуство. Пред мен изпъкваше един човек с много голяма култура, добър към хората, по-интересен от всички други наоколо. Често, когато се срещахме, само след няколко минути казваше: „Вчера прочетох много интересни стихове." И изваждаше от пълните си джобове смачкана книжка и започваше да чете развълнувано, със заруменяло лице. Той непрекъснато ме съветваше да чета руска литература. Казваше ми кое от нея е най-хубаво и особено ми препоръчваше Пушкин, Лермонтов, Лев Толстой и Максим Горки. Много се радваше, когато забелязваше, че аз съм прочела препоръчаните от него книги" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 66, 67).

Юли — краят Задържан е от михайловистите.

„Един път чухме някой да ругае и да се приближава към нас. От храстите излезе с пушка Црън Киро, известен палач на организацията. . . Каза, че сме арестувани. . . Кольо му отговори, че няма право — нищо лошо не сме извършили: нито сме в чуждо лозе, нито сме брали плодове от чужд имот, седели сме си мирно и тихо. Изглежда, че Црън Киро е имал изрично нареждане да ни арестува в момент, когато преминем „границата на приличието между двама влюбени". Михайловистите са търсили някакъв повод за арестуването на Кольо. Но на Црън Киро, изглежда, му беше омръзнало да ни следи. За да не се върне с празни

ръце, арестува Кольо, а мене ме заплаши: ще каже на родителите ми, че скитам с мъже из полето. . .“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 92).

Август 2 30-годишнината от Илинденското въстание. По този случай горноджумайските студенти поставят венец и цветя пред паметника на Незнайния четник на площада на града и по предложение на Вапцаров — пред паметника на П. К. Яворов в Градската градина. Направени са фотографии пред двата паметника. Вапцаров рецитира няколко Яворови стихотворения (Две снимки — у Б. В а п ц а р о в а).

„Съставът на горноджумайската компания беше предимно от студенти — деца на бедни чиновници и занаятчии, на учители и дребни търговци, повечето бежанци от Македония. За да изхранят многочленните си семейства, те трябваше да обработват и по няколко декара тютюн. Всички бяха вкусили тежкия труд на тютюнообработването. През лятната ваканция семействата се вдигаха още от 2—3 часа през нощта, за да оберат тютюневите листа до изгрев слънце, а през деня ги нижеха. Само привечер излизахме по един-два часа да се поразходим, да прочетем вестници, да се видим. . . На мнозина бяха дотегнали недоволствата на родителите. . . Имаше протести срещу домашната „каторга“. Тогава Кольо започваше:

Недей дочаква и зори,
върви ори, ори, ори. . .,

а ние пригласяхме: „бери, бери, бери. . .“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 94).

Август — началото Върху Вапцаров е извършено покушение от хората на Ив. Михайлов. Те виждат, че той със своята култура и обаяние на разказвач и агитатор има влияние и авторитет върху младежките среди.

„Към 3 и половина часа сутринта Вапцаров пристигна кален и изморен. Седна и почна да разказва. На връщане от Горна Джумая (сега Благоевград) на около един километър от града македонските фашисти му устроили засада. Стреляли по него, но не го улучили. Побягнал назад, но се натъкнал на нова засада. Хукнал през хълмовете на изток, без път. Преминал през нощта повече от 15 километра през урви и дървета. Падал няколко пъти, счупил стъклото на часовника си и едва се добрал до фабриката. . . Така в разговор дочакахме сутринта, когато дойде първа смяна“ (Л. С т о й н о в.—Нов живот, бр. 30, 26 септ. 1958).

„Той често ходеше сам и в този град (Горна Джумая, б. а.) и почти винаги се връщаше късно през нощта. Веднъж ми се оплака, че са стреляли от засада по него и едвам можал да се отърве с бяг. Попитах го за причините, но той ми отговори уклончиво и аз не настоях повече. Тук искам да изтъкна, че през цялото време на нашето приятелство той нито веднъж не спомена пред мен за своите политически убеждения. Че има леви убеждения, знаех, но нищо не подозирах за неговата скрита дейност. . . , за която по-късно заплати с живота си“ (Ж. Т о д о р о в. Неиздадени спомени — И-т за литература).

„В определения ден за среща Кольо не дойде, но това не ме разтревожи: понякога го задържаше неотложна работа във фабриката. Бях сигурна, че при първа възможност той ще ме намери. . .

Един път на площада към мен се приближи един рус млад човек, средно висок. Представи се — Любен Василев. Предаде ми много поздрави от Вапцаров. Каза, че е негов колега техник, и ми предаде едно писмо. Разкъсах набързо плика. Кольо се извиняваше, че се бърка в моите работи, но ме предупреждаваше да бъда внимателна в разговорите с „господина", който се върти около мен. . . (секретаря на войводата на града Мотикаров — б. а.). Разтревожих се да не би Кольо да е нещо сериозно заболял или да не се е случило с него някаква злополука във фабриката, защото не идва от няколко дни в Горна Джумая. Любен Василев, като видя, че се измъчвам от неизвестността, накрая ми разкри: преди няколко дни по пътя за Бараково, вечерта, някой стрелял срещу Вапцаров. . . След два дни ние се видяхме с Кольо и той ми обясни, че това е дело на македонската организация. Той написал писмо до Иван Михайлов, в което го питал защо го преследват. Повече нищо не ми каза. Видях, че му е неприятен този разговор" (Б. В а пцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 97, 98).

Август 13

Получава писмо-отговор от Ив. Михайлов.

„Когато се видяхме наново, той ми показа едно писмо от половина лист, на което бяха написани на пишеща машина няколко реда с подписа на Ив. Михайлов. Ръководителят на ВМРО изказваше съжаление, че върху Кольо е извършено покушение. Това според него не било дело на хората от организацията, а просто изява на ревност. . .

Кольо носеше в себе си това писмо за „добър спомен" и когато го арестуваха на 4 март 1942 г., то бе взето от полицията при обиска в къщи. В протокола за обиска писмото е включено като веществено доказателство: „Днес на 4. III. 1942 г., гр. София, подписаният Любен Илиев Йоцов, разузнавач при Дирекцията на полицията — Държавна сигурност и в присъствието на свидетелите. . . направи щателен обиск в дома на Никола Иванов Вапцаров. . ., при който обиск се намериха и иззеха следните вещи, интересуващи политическата полиция:

1. Един джобен тефтер. . .

2. . . . . .

3. В едно бяло овехтяло пликче се намери писмо до Никола Вапцаров, написано с пишеща машина и подписано от Иван Михайлов, носещо дата 13. VIII. 933 г."

4. . . . . (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 98—99).

„. . . От бащата се прехвърлихме на македонското движение и той ми показа едно писмо от Иван Михайлов. Писмото има следната история. Кольо от Кочериново често прескачал до Горна Джумая (Благоевград) на срещи с Бойка. Една нощ, като се връщал, по него стреляли. Той, разбира се, се досетил кой може да стреля и написал писмо до Ивана Михайлов в смисъл, че не разбира защо го преследват, когато той в работите на организацията не се меси. И получава от Михайлова писмо, което ми показа. То беше кратко и главорезът изказва учудването си за това покушение и обещава да разследва случая. И отдолу собственоръчният му подпис. Кольо носеше това писмо в портфейла си, види се, за документ пред полицията, ако бъде арестуван. То и до днес, мисля, не е намерено. Допускам, че при арестуването му са го взели и

са го унищожили, ако не се намира някъде из полицейските архиви“ (Христо Радевски. Никола Вапцаров (спомени). — Септември, 1969, кн. 12, с. 30, 31).

Август 18 Ревизиран е от Соф. окръжен инспектор по парни котли (Лична служебна книжка № 7181 — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Август Продължава да ходи всеки ден в Горна Джумая на среща с Бойка. Когато закъснява вечер, спи у приятели и се връща във фабриката рано сутринта, когато хората излизат в полето на работа.

„Чудех се на мъжа ми, че в неделя той пак ще прави ремонт на машината, а Христо ми отговаряше: „Вапцара пак изчезна, снощи не се яви на работа, още го няма“, и съчувствено казваше: „Нали и ние сме били влюбени, после ще си отработи смяната.“ Той се беше увлякъл по Бойка и нищо не можеше да го спре, за да отиде и се срещне с нея. Даже една вечер, като се връщал от Горна Джумая, ми каза, че някой е стрелял по него, но това не го стресна. През зимата взе да носи със себе си пистолет, защото бяха се появили вълци и казваше, че не иска да загине точно сега“ (Неиздадени спомени на Ел. Ненова — И-т за литература).

Август — септември Заминава за Банско, за да прекара част от годишния си отпуск.

„Един път Кольо ми каза, че имал писмо от майка си, от което разбрал, че й е много тежко положението.

— Какво точно ти пише — попитах аз.

— На пръв поглед нищо особено — отговори той. — Но аз си зная мама. Тя е толкова въздържана и търпелива, но между думите разбирам, че е много затънала в грижи. Какво ще кажеш ти? Да взема да прескоча за 10—15 дена до Банско, хем ще видя какви са работите в къщи, хем ще си почина на градината. Сега е времето на царевицата. А от детинство още най-голямо удоволствие изпитвам, като запалим огън и печем царевици с Борис двамата и си приказваме до късно през нощта“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Септември Ходи няколко пъти в Горна Джумая, за да се види с брат си Борис, който е ученик в шести клас на Горноджумайската смесена реална гимназия, и да му уреди някои финансови въпроси — такса, квартира, храна, дрехи и др. Също да се срещне и с Бойка.

„Кольо никак не обичаше да разказва за семейството си, за трудностите, в които се намира то след отвличането на баща му. Само понякога споменаваше някой дребен факт или отговаряше на въпросите, които му задаваха близки приятели. Аз бях открила тази негова черта много рано.

По-късно научих повече подробности. С изчезването на Й. Вапцаров жена му Ел. Вапцарова е трябвало да устои с достойнство срещу моралния натиск, упражняван от противниците на стария, трябвало е да се справя с тежкото финансово положение на семейството, застрашено от пълно разоряване. При нея започват да се явяват хора и да искат парите, взети на заем от Йонко Вапцаров. Отначало баба Елена уреждала старите задължения на мъжа си, вярвала на честната дума на заемо-

давците. Но започнали да се явяват и хора със съмнителна честност, да обвиняват Йонко Вапцаров, че ги бил завлякъл. Тя започнала да затваря вратата пред всеки, който нямал подписана полица от Йонко Вапцаров. А трябвало да се погасяват лихвите към Популярната банка. Наемът от дюкяните и къщата отивал все за стари дългове. Понякога дребни пари се задържали в ръцете ѝ само след продажба на някой и друг килограм зарзават или плодове от градината (бостаните). Издръжката на Борис в гимназията поел почти изцяло Вапцаров. До края на живота си Кольо помагаше на Борис материално, за да завърши и висше образование" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 102).

Септември 21

В Лайпциг Върховният имперски германски съд започва разглеждането на скроения процес срещу комунистически дейци начело с Георги Димитров.

„Кольо напрегнато и с жив интерес следеше процеса в Лайпциг. Купуваше всичките вестници и списания, за да може повече да научи за съдбата на Георги Димитров и другарите му. Дълбоко впечатление бяха му направили държането и думите на Г. Димитров пред съда" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Септември — втората половина

Развежда ученици от Горна Джумая из фабриката и им показва как се изготвя хартията.

„В началото на учебната 1933—1934 г. като учител в първоначалното училище „Арсени Костенцев" в Горна Джумая заведох учениците от IV отделение в Балабановата фабрика,за да я разгледат и се запознаят с приготовляването на хартията. Когато влязохме в книжното отделение, посрещна ни радушно за моя изненада и задоволство машинният техник Никола Вапцаров, облечен в син работен комбинезон. . . Здрависахме се с него всички. След това той взе да обяснява на заобиколилите го ученици — твърде нетърпеливи и любопитни — от какво и как се приготовлява хартията, на която са написани техните учебници и много други книги. Децата слушаха с голям интерес, поглъщаха всяка негова дума. Някои от тях запитваха за нещо, а той, все така усмихнат, съвсем достъпно им обясняваше процеса на приготовляването на мукавата и хартията.

— Аз искам, драги ученици, вие да слушате вашите учители, да четете хубави, полезни книги. Те за вас да станат неразделни приятели, защото хубавата книга е като добър, верен другар. . .

След тези думи Никола Вапцаров се сбогува с нас. Учениците останаха крайно доволни от добрия, внимателен „чичо Никола" и пожелаха друг път пак да му отидем на гости. . ." (И в а н Р у п о в. Неиздадени спомени — И-т за литература).

Септември — краят

Зачестява срещите си с Бойка, която трябва скоро да замине в София за октомврийската сесия на университета.

„Наближаваше времето за моето заминаване в София и ние гледахме да използуваме всяка свободна минута да бъдем заедно. Това обикновено ставаше в Градската градина в присъствието на общи близки, и то привечер по светло. Вече не излизахме на разходка извън гра-

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ БИБЛИОТЕКА София

да, за да не си усложняваме живота с михайловистката организация и с родителите ми в къщи“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Септември —октомври

Говори на публично събрание във фабриката в защита на жертвите на германския фашизъм.

„Същата година, в края на лятото или в началото на есента, Вапцаров изнесе една публична сказка във фабричното казино по повод на аутодафето, на което бяха подложени в Германия съчиненията на прогресивни писатели, по повод гоненията на всички, които не бяха съгласни с Хитлеровата политика, преследването на евреите и пр. Той говори тогава възбудено, с възмущение, пламенно. Сказката му беше по-скоро един протест против издевателствата на Хитлеровата власт“ (Асен Куманов. Сб. Н. В., с. 123).

В архива на Вапцаров е запазена изрезка от в. „Мисъл и воля“ (бр. 5, 22 окт. 1933) за тежката участ на литератора Ерих Мюзам, арестуван след подпалването на Райхстага.

„По-късно, когато ставаше дума за процеса в Лайпциг, Кольо весело разказваше как е използувал еврейския произход на директора на фабриката Шлаймер, за да разреши открито протестно събрание по повод аутодафето, а в същност да разкаже за процеса в Лайпциг и гордото и величаво държане на Г. Димитров“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Установява връзка с партията. Партийните функционери се убеждават, че Вапцаров е достоен за партийно доверие.

„. . . Той се свързва с члена на околийския партиен комитет в Горна Джумая Владимир Левков, който му съобщава, че организационно фабриката се числи към района на град Дупница (Станке Димитров).

Вапцаров вече е хванал една нишка и към есента на 1933 г. отива в Дупница, където се свързва с другар (Владо Ценов) от околийския комитет на партията и му съобщава, че иска да работи за комунистическата партия. На обичайните въпроси, кого познава, с кого работи във фабриката, кой го е изпратил, Вапцаров дава задоволителен отговор.

След направената проверка околийският комитет му възлага да образува нелегална партийна група. Казват му, че трябва да бъде внимателен, защото във фабриката има добре организиран полицейски и доноснически апарат и че досегашните опити да се образува група се проваляли още в самото начало. Съобщават му също, че инструкции ще получава от с. Стоб. Тук Вапцаров се свързва с др. Асен Димитров, известен под прякора Хаджията. Вапцаров влиза в редовете на Българската комунистическа партия“ (Устни сведения от Владимир Левков, Владо Ценов, Асен Димитров Хаджията пред Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 56).

Открива се театралният сезон във фабриката. Самодейният колектив започва репетиция на пиесата „Драгойци“ от Ст. Савов. На с. 23 на работния екземпляр Вапцаров е изменил репликата:

„Динко — Ами това на, за секретар-бирника. Писнало е цяло село от него. Кански е писнало“.

Вапцаров зачертава последното изречение и прибавя „Мало и голямо е писнало“ (Пиесата — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

До края на 1933 г. самодейната театрална трупа под режисурата на Вапцаров играе пиесите: „Лелята на студента“ от Бр. Томас; „Боряна“ от Й. Йовков (Неиздадени спомени на Е л. Н е н о в а, Р. К а ш к а н о в, Ж. Т о д о р о в и др. — И-т за литература).

Октомври Включва се в работа за възстановяване на партийните групи.

„След като мина близо една година в опознаване, той веднъж сам открито ми заяви, че е необходимо да се организираме в ядки по няколко души, като ние с още няколко другари образуваме центъра. Отделните ядки не трябва да се знаят помежду си, а ние ще даваме инструкции на хората, които организират отделни ядки. От това беше ясно, че той има някакви връзки с другари от околията.

Ние с него набелязахме хората, които трябваше от своя страна да образуват ядки (групи). Трябваше вече да ги свикаме на инструктаж. Доста мислехме къде трябва да се съберем, защото между набелязаните имаше хора, които щяха да направят впечатление на местната полиция. След известно време Вапцарът предложи да се съберем в Пожарната команда, където някои от другарите бяха доброволци-пожарникари. Той изтъкна, че там няма да сме подозирани от полицията, тъй като участъкът (канцеларията на старшията) беше на долния етаж и нямаше никой да се усъмни, че над него може да се прави нелегално заседание. Аз се съгласих с предложението на Вапцара, още повече, че той настояваше на всяка цена да се вземат карти за игра, за да можем да кажем при евентуално идване на полицията, че сме се събрали да поиграем на карти. На това първо събиране дойдоха 5—6 души. Тия другари останаха в моята група, а Вапцаров започна да организира друга, хората на която аз не трябваше да зная.

Така Вапцаров сложи основата на ядки, с помощта на които разпространявахме и литературата, която получавахме от него. Веднъж го запитах защо трябваше толкова време да се чака, докато почнем работа сред работниците. Той ми каза, че за тия работи човек не трябва да бърза, докато не провери добре с кого ще има работа. Сетне научих, че той е искал сведения за мене от Дупница, откъдето съм роден. От това разбрах, че е добър организатор“ (В. Ч о р л е в. Сб. Н. В., с. 118).

„Скоро се оформи една група от по-будни работници. Вапцаров, Биньо Георгиев, Васил Чорлев и някои други. Занимавахме се главно с обсъждане на международното положение. Свързахме се с една група от с. Стоб — с Г. Мацев, Ас. Васев, В. Котов. В полето между селата Стоб и Рила уреждахме срещи с нелегални другари. Нелегалните другари ни изнасяха информации за международното положение, даваха ни указания как да организираме работниците, да събираме средства и пр. На тия срещи винаги присъствуваше Вапцаров“ (Устни сведения на Х р и с т о И с а к о в).

„Ние с Кольо скоро се разбрахме и сприятелихме. Около него се събра цялото комунистическо ядро от работници във фабриката, на която той беше душата. Кольо беше масовик, имаше правилен подход към хората, умееше бързо и правилно да ги оценява, да ги привлича и убеждава. Като пример ще посоча следното: голямо беше моето учудване, когато на едно тайно наше събрание, станало в дома ми, той доведе и доста работници, които аз не познавах като комунисти и от които до-

тогава се криех. Нито един от тези работници не извърши предателство, а станаха добри комунисти“ (Светослав Лобошки. Сб. Н. В., с. 128—129).

Октомври — средата

Пристига в София, за да узнае нещо за съдбата на баща си, за когото се говори, че е вече убит от михайловистите.

„Изпитната сесия за мен беше извънредно напрегната. Явявах се на два изпита по висша алгебра и теоретична физика, нещо, на което се решаваха най-силните студенти във Физико-математическия факултет. За моя голяма радост изкарах и двата изпита успешно. От силното напрежение вечерта не можах да заспя до зори, а после ме налегна такъв сън, че спах цял ден и цяла нощ.

...Веднага се разсъних и познах гласа на Кольо... Беше хубав есенен ден — ние направихме дълга разходка в парка... После вечеряхме в ресторант „Ариана“, до езерото, в началото на градината...

На другия ден се срещнахме преди обед. Кольо ми каза, че е взел билети за операта „Евгений Онегин“ в Народния театър. Тогава операта нямаше отделна сграда. Търсихме по книжарниците редки книги. Ходихме на изложба, сега не мога да си спомня коя. Следобед Вапцаров трябваше да се срещне с хора, от които се надяваше да научи нещо за баща си. Като че ли спомена името на проф. Станишев, прочут хирург и близък на семейство Вапцарови, с достъп до висшите управляващи среди“ (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 100, 101).

По същото време в София се среща със съвипускници от Морското машинно училище. Присъствува на нелегална среща.

„За последен път случайността ни събра през есента на 1933 г. в София, където заедно с другарите съвипускници Рангелов Йосиф и Стойков Стойо в една таванска кръчмица до късно през нощта си бъбрихме за минали спомени и настоящи борби...“ (К. Василев. Сб. Н. В., с. 56).

„За последен път го срещнах в София през 1933 г. Бяхме събрани млади хора, между които бе и моята сестра, на нелегална конференция, без да знаят имената си. Когато се явих при тях, тогава чак той узна, че между събраните бе и сестра ми“ (Неиздадени спомени на Иван Добревски — И-т за литература).

Октомври —краят

Връща се във фабриката в Бараково.

„Ние се видяхме за малко на път за гарата, влязохме в още няколко книжарници по ул. „Екзарх Йосиф“ и „Мария Луиза“ (сега „Г. Димитров“)... Кольо тъжно каза:

— И този път нищо не можах да науча за текьо — всички вдигат рамена. Никой не може сигурно да ми каже дали е жив или не...

Неговото настроение се предаде и на мен. Упорито взех да го убеждавам да напусне фабриката, да дойде в София. Все някак си ще може да се нареди...

— Ех, Бойя, така говориш, защото не знаеш колко ми е заплетено положението, какви ангажименти имам...

— И после — поел съм ангажимент за издръжката на Борис, докато изкара гимназия. Ако напусна работа, на мама ще създам още повече грижи, аз без работа, Борис не може да учи... Моля те, да не

говорим повече за това. . . За първи път така тъжно се разделихме. . .“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 101, 102).

Октомври краят — ноември началото

Сближава се с прогресивни младежи от с. Рила.

„Запознахме се с Вапцаров в с. Бараково на една сватба. И интересното е, че се запознахме, след като се спречкахме на политическа тема. Той подхвърляше разни въпроси, за да проучи младежите, но аз се улових на въдицата му и започнахме спор. След това се разбрахме кой какъв е и станахме такива другари, че той кръсти момиченцето ми. . .

. . . Един път отидохме в Горна Джумая да търсим в книжарницата пиеси за изнасяне, а и Кольо трябваше да вземе някакви лекарства от аптеката. На улицата ни срещна един цивилен човек и поиска да вземе Кольо със себе си. Вапцаров пребледня. Аз помислих, че този човек е полицейски агент. В това време наблизо мина един офицер, Кольо се отскубна от цивилния и отиде при него. Обясни му нещо и офицерът се застъпи за него. След като поехме за Бараково, Кольо ми съобщи, че това бил околийският войвода на Иван Михайловата банда — Барбата, който беше известен със своя терор над прогресивните хора из целия край“ (И г н а т Я г о р и д к о в. Сб. Н. В., с. 130—131).

Ноември 4—5

Пристига в София, за да бъде кум на двойка студенти от горноджумайската компания — Кирил Зехиров и Христина Такеджиева, чиито родители са против техния брак.

„Свидетелство за венчаване № 13 вр. 5334.

В петия ден на м. ноември от хилядо деветстотин тридесет и трето лято венча се. . . в църквата Св. Пантелеймон и свидетелството на кума Никола Вапцаров из Банско“. . . (Фотокопие — И-т за литература).

„На 5 ноември 1933 г. към 11 часа почти всички от горноджумайската студентска компания, които бяха научили за сватбата, бяха дошли в двора на Боянската черква.

Беше хубав слънчев ден, влязохме в черквата. Свещеникът, като ни видя все младежи, най-напред поиска да уредим документите и внесем таксата, която не беше малка. Всички разноски около сватбата бяха поети от Вапцаров като кум и най-платежоспособен. Някои от сватбарите образуваха хор и под сводовете на старинната черква се понесе тържествената мелодия. . . На връщане за София — на Боянския път, за спомен се фотографирахме“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 103. Снимката — у Б. Вапцарова).

Ноември 6

Посещава приятели на баща си, за да научи нещо около неговото изчезване.

„Само успях да попитам Кольо научил ли е нещо за баща си.

— Изглежда, че е свършено с него. . .

Той ми каза да не се изненадам: след няколко дни ще получа запис, изпратен от името на някаква жена. Парите, които щях да получа, трябваше веднага да занеса на Емил Попов, Кольов приятел от Машинното училище. Той работеше в трамвайното депо — близо до моята квартира. Не му стигнали пари около сватбата, та му се е наложило да потърси назаем. Също да не се безпокоя, ако не ми пише скоро, защото ще трябва да върне дежурствата на колегите си, ще работи по

две смени. Има да изнася и доклад на литературна тема пред учениците от Горноджумайската гимназия, а още почти нищо не е написал, трябва да си припомни някои работи, да прочете наново някои книги“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 105).

Ноември 22

Силно впечатление му прави стихотворението „Другари“ от Людмил Стоянов, публикувано във в. „Щит“, 22 септ. 1933.

„Хубавите стихотворения Вапцаров научаваше наизуст и ги декламираше при удобен случай пред свои близки. От това време съм запомнила началото на стихотворението „Другари“:

Ний бяхме петима в окопа
четиримата вече са прах.
Едва ли „хуманна“ Европа
е чула и знае за тях“

(Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Ноември краят — декември началото

Изнася доклада „Романтизъм“ пред литературния кръжок в Горноджумайската гимназия.

„Чувствувам как страшно трудно е да се обхване това, бих рекъл, литературно явление, което се нарича романтизъм. Не само да се формулира, а да се доловят неговите многолики двигатели, неговата структура с всичките ѝ трансформации, с цялата бурна сложност. Трудно е да се разкъсат диалектическите предпоставки. Трудно е да се направят набегите подир малките разпръснати статии, стихове и разкази, предшествуващи предговора към „Кромвел“ и онази литературна революция от февруари 1831 г. и действително за мен това е непосилна задача. . . Но една подобна тема за средношколци добива съвсем друга насока. Затова темата сама по себе си ще измести своята действителна плоскост, ще се върне със 100 години назад, за да живее в атмосферата на романтизма. . .

. . . Вече утвърдена истина е, че всяка проява в областта на изкуството е продукт на социалните условия от дадена епоха. . . Ако 1789 г. имаше за цел да даде права на третото съсловие, да постави на реална плоскост принципите за свобода, братство и равенство, изкуствата не можеха да останат далеч, защото Френската революция, ако и да не утвърди горните лозунги в техния грамаден мащаб, допринесе една едва ли не по-голяма полза, като тласна духа на обикновения човек на авансцената, като роди в него неутолимата жажда за свобода.

И като че ли цялата същност на романтизма е това тласкане на обикновения човек на авансцената. Значи сам по себе си той е революция в изкуството. При тези ситуации, при тази фактическа обстановка гибелта на класицизма и лъжекласицизма бе неминуема. . .“

Накрая на сив картон от фабриката Вапцаров е написал набързо:

Реалисти: Гогол, Мар. Ремарк
Натуралисти: Зола
Романтици: Алфред де Мюсе,
Байрон, Валтер Скот,
Дикенс, Лермонтов
Влияния в Пушкин

Влияния в началото на Достоевски (Бели нощи).
(Тетрадката и картончето — И-т за литература).

Ръководството на михайловистите реагира отрицателно на изнесения от Вапцаров доклад.

„През пролетта на 1933 г. михайловистите бяха отвлекли баща ми. Тогава учителката Петкова ми каза, че баща ми може да са го убили и че има опасност да задигнат и брат ми, та да намеря начин да му съобщя да бяга от Бараково. По това време михайловистите бяха стреляли и срещу него, когато се връщал от Горна Джумая за Бараково. Намерих го и му предадох мнението на Петкова, но той отказа да бяга" (Б. Вапцаров. Сб. Н. В., с. 25).

Декември 8 Пристига в София.

„Не бой се, Бойя, всичко е наред. . . Дошъл съм по служба. Трябва да се смени една част на машината, дребна работа, но в работилницата на фабриката бавно ще я направят, а има бърза поръчка на картон. Решиха, че аз по-бързо ще свърша работата, пък и знаят, че в София ми е приятно да идвам. Моите колеги ми съчувстват. . .

Казах му. . . , че този път искам да бъда със студентите от Математическия факултет. Обикновено математиците се събирахме с агрономите. Повечето студенти и от двата факултета бяха бедни младежи, скромни. В Агрономическия факултет имаше достатъчно място за забава, за разхождане из големите коридори на сградата. Там винаги беше интересно и весело. . . Но след срещата ми с Кольо сърцето ми се напълни с радост. Казах, че като го изпратя, ще си отида направо в къщи. . ." (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 105, 106).

Декември 16 Георги Димитров получава последна дума на Лайпцигския процес Той излага програмата и политиката на Комунистическия интернационал и защищава честта на българския народ, неговата героична борба против варварския фашизъм, защищава своите комунистически убеждения и своята революционна чест.

„Масова работа, масова борба, масова съпротива, единен фронт, никакви авантюри. Такава е алфата и омегата на комунистическата тактика." Цитирам тези думи на Георги Димитров, защото Вапцаров обогати своя речник с израза „алфата и омегата". От това време с още по-голяма жар той се отдаде на масова обществена работа сред работниците" (Спомен на Б. Вапцарова).

Декември 30 Посреща Бойка на гара Кочериново.

„Както винаги, от прозореца на вагона видях високата фигура на Кольо на перона на малката гаричка. Поприказвахме си около 10—15 минути, докато откачат вагоните на влака за Рилския манастир.

Кольо беше избръснат, весел. Казах му, че много се е постарал.

— Как да не съм весел — отговори той. — Радвам се на победата на един човек върху глутница от чакали, за тържеството на справедливостта, на доброто над тъмните сили. Георги Димитров е оправдан" (Спомен на Б. Вапцарова).

1934

Оженва се за Бойка Димитрова. Баща му е освободен след преврата на 19 май и обявяването на ВМРО извън закона. Пристига от САЩ леля му Манда Кондова. Избран е за председател на новообразуваното профдружество във фабриката и активизира дейността му. Изнася сказки за П. К. Яворов по случай 20 години от смъртта му.

Януари 1—15 Често ходи в Горна Джумая на срещи с Бойка.

„. . . През коледната ваканция пак започнаха срещи, разходки, забави. И двамата чувствувахме, че нашата любов навлиза в друга фаза. Ни заплахи, ни студ, ни пек бяха в състояние да попречат на нашите срещи. Опасността и за двама ни идваше от македонската организация. Тя можеше да затвори Кольо, да го инквизира или в най-добрия случай да му нареди да напусне окръга. А мен щяха да ме наклеветят пред родителите или пък щяха да се опитат да ме омъжат за някой грубиян от тяхната среда“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 106).

Януари — февруари Чете книги, които си е доставил след прочетени рецензии и реклами в хрониката на вестниците „РЛФ“, „Литературен глас“, „Фронт на трудовоборческите писатели“, „Щит“, „Мисъл и воля“ и др.

В библиотеката на поета в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София се съхраняват стихосбирките: „Романтични песни“ — Т. Траянов; „Незнакомка“ и „Русия и интелигенцията“ — Ал. Блок; „Самодивска китка“ — Кирил Христов; „Песни“ — Джакомо Леопарди; „Железни икони“ — Ламар; „Песни“ — Райнер Мария Рилке; „Пролетен гост“ — Сл. Красински; „Моята почивка“ — Ив. Карановски, „Сини часове“ — японска лирика и мн. др.; юбилейни възпоменателни сборници за артистите Роза Попова и Маня Икономова, за Васил Кирков, албум за Рим и др.

Януари 15 Изпраща Бойка за София и ѝ поръчва да му купи някои книги.

„На тръгване за София Кольо ме помоли да потърся из книжарниците пиесата „Фани“ от Марсел Паньол. По това време той бе увлечен от творчеството на този френски драматург. Бе гледал в Народния театър неговата пиеса „Мариус“. С голямо умение представяше как артистът Кръстю Сарафов играе ролята на стария моряк. Вапцаров искаше да си провери силите, да види дали и тяхната трупа може да постави нещо от М. Паньол. За мен беше истинска радост да търся книги за Кольо. Чувствувах, че и аз с нещо мога да му помогна в неговата творческа работа. Почти всички книжарници обиколих в София, но пиесата не можах да намеря, затова пък запомних какви нови книги има по рафтовете. Щях да му ги опиша след две седмици, когато се видим“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 108).

Януари 29 — февруари 5 Организирана е протестна седмица за освобождаване на Георги Димитров от фашисткия затвор. Вестниците „Ехо“, „Щит“, „Пладне“ и др. съобщават за положението на Г. Димитров.

Февруари Посреща Бойка на гара Кочериново.

„. . . Още преди влакът да беше спрял, видях високата фигура на Кольо в ново меланжово палто. . . Беше весел, елегантен дори. Честитих му новото палто, той се засмя и ми каза. . .

— Бях дал палтото си на Кирил Зехиров, който ме помоли да му услужа. Като бъдещ юрист и адвокат той не искаше да се излага със старото си студентско палто. На една забава в клуба Кирил забелязал, че му няма палтото. . . Аз не бих направил въпрос, но той, нали е кандидат-съдия, знае законите, зае се с тази работа и накрая заплатиха палтото.

Разбира се, Кирил купил по-скъп плат и го дали на шев при найдобрия шивач в града. Бях доволна от външния вид на Кольо. Старото палто не му стоеше добре. Той ми каза, че 2—3 дни няма да може да дойде в Горна Джумая — ще правят основен ремонт на машинното помещение. Уговорихме се да се видим на 5-и, в понеделник следобед, между 2—3 часа“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 108).

Февруари 5

Вапцаров и Бойка са задържани от хората на македонската фашистка организация.

„Вървях по шосето Благоевград—Кочериново—София. . . С бързи крачки насреща идваше Кольо. Дълго се разхождахме, не можехме да се надишаме на чистия, прозрачен и свеж въздух. Гонихме се, търкаляхме се из снега, но по едно време на мен ми стана много студено и започнах да треперя. Нямах сили да се движа повече. Кольо се изплаши, търкаше ми ръцете и краката, но нищо не помагаше. Влязохме в една колиба наблизо. Скоро чухме човешки стъпки. Отворихме вратата и видяхме един старец. Кольо му се извини, че сме влезли в неговата колиба.

— Тя не е моя, не се тревожете — отговори старецът и продължи пътя си нататък.

Аз се изплаших сериозно. Предложих на Кольо веднага да излезем на открито, да тръгнем за града. Докато той гасеше огъня, пред вратата застанаха трима мъже. Зад тях пръхтяха три оседлани коня. Познах Барбата, войводата на Горна Джумая, страшилище за населението. Изгаснах. Кольо излезе и Барбата се опита да го удари. Вапцаров се дръпна и с твърд глас му каза:

— Нямаш право да ми биеш. Какво лошо съм направил?

Барбата се дръпна, помълча малко и после иронично извика:

— Я излез ма. . . Така ли те учи баща ти да се навираш с мъже по колибите. . .

— Слушайте, престанете да обиждате момичето! Тя е моя годеница и аз отговарям за нейното поведение.

— Така кажи бе, че сте годеници. Още утре ще ви оженим, аз ще ви стана кум. А сега тръгвайте пред мен, ще ви водя в организацията. Там ще обясните всичко.

Ние с Кольо тръгнахме напред, а след нас, на коне, нашите конвои. . . Когато стъпихме на шосето, Барбата заповяда да спрем. Слезе от коня, приближи се до нас и заговори:

— Вашите любовни занесии само тревожат хората. Преди два часа съобщиха в организацията, че някакъв съмнителен човек се движел из полето и ние дигнахме тревога. А какво излезе. . . Вие двамата си гугукате. Вече сложете край на тези срещи, оженете се. Сега ви проща-

вам, но до неделя ви искам да сте женени, иначе по другому ще се разправяме. . .

Той се качи на коня и даде команда. Тримата хванаха пътя за съседното село. . .

После обмисляхме как да постъпим. Моите родители в никой случай нямаше да се съгласят да се омъжа тъй рано — и то за човек с несигурно бъдеще. Решихме на другата вечер Кольо да дойде с файтон на нашата улица, а аз да бъда готова да заминем за фабриката.

Беше девет часът вечерта, когато се върнахме в града. На сбогуване той ми напомни:

— До утре вечер. Да не се разколебаеш пак! Решено, нали?" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 108—110).

Февруари 6

Взема Бойка вечерта от бащината ѝ къща и я завежда във фабриката като своя съпруга.

„Вечерта застанах на пост пред прозореца. По едно време край къщи мина файтон и се изгуби в съседната улица. След малко Кольо мина край пътната врата. Веднага грабнах куфара и бохчата и се намерих на улицата при него. Всичко беше много тревожно и много хубаво! Кольо свирна няколко пъти, за да извика файтона. Но никой не идваше. Изсвирването направило впечатление на майка ми. . . Тя погледнала през прозореца, видяла Кольо и мен с куфара и бохчата.

Мама се развика, заплака и започна да ме моли да се върна. Дигна се страшен шум. . .

(По-късно научихме къде се бе загубил първият файтон. В нашия квартал имаше двама учители Димитрови).

По едно време Кольо пристигна с файтон.

— Карай по-бързо! — каза той на файтонджията, докато се качвахме. Бяхме смутени. Аз продължавах да плача. Не излизаше от паметта ми писъкът на моята майка. Страхувах се да не би тя да се разболее тежко. Така и стана по-късно. . .

Кольо ме прегърна, зави ме с палтото си. Когато изминахме повече от половината път между Горна Джумая и Кочериново, той се убеди, че няма да ни преследват и върнат.

— Бойя, стига сълзи! Напред към светлото бъдеще!" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 110—111).

Февруари 7—9

Заминава за Банско за набавяне на документи за бракосъчетанието.

„През такова тревожно време Никола си дойде ненадейно в Банско. Веднага след пристигането му аз се заех да направя любимата му баница с ориз и яйца и да сваря фасул с чекане. Никола беше весел, но някак гузен. Аз от радост, че си е дошъл, не обръщах внимание на неговото държане, а Райна го обсипваше с внимание. . .

Райна се разтича. Купи локум и отиде някъде. Аз заразпитвах Никола за живота му в Бараково, а той ту се усмихваше, ту смутено гледаше надолу. Най-сетне Райна се върна с двете жени и се зае да прави кафе. Тя ни почерпи с кафето и веднага донесе и локума. Аз не се стърпях и я запитах:

— Какво си се откачила такава? Още кафето не сме изпили, а ти вече и локум черпиш.

А тя ме погледна хитро, намигна на бакьо си и каза:

— Има за какво да черпя. Бакьо ще се жени и е дошъл на сватба да ни кани.

Аз не се разсърдих, защото знаех колко е разумен Никола и че не ще направи необмислена постъпка. А той ловеше моя поглед и тревожно мачкаше кърпичката си. Трябваше нещо да му кажа, той с нетърпение очакваше моите първи думи. И аз му казах това, което ми продиктува сърцето:

— Ха да ви е честито, да остареете заедно като Пирин планина!

Лицето на Никола веднага светна и очите му станаха пак такива сърдечни и добри. Уплахата в тях съвсем се стопи. . .“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 141—142).

Февруари 8

Преминава в източноправославната църква.

„Преминаването от една религиозна вяра в друга тогава се смяташе за голямо нарушение на нравствените норми и обикновено обществото осъждаше жената, която е накарала мъжа да направи отстъпка. Сериозно се вълнувах. Дали това няма да настрои близките на Кольо срещу мен. Запитах го. Той леко се усмихна:

— Пасторът беше много коректен с мен. Запита ме все пак защо правя това. Когато ми даде документа, по йезуитски ми обърна внимание, че източноправославната религия е много изостанала, консервативна, не върви в крак с времето, с новите веения в обществото. Но аз гледах по-скоро да се измъкна с документа. Нямах желание да влизам във философски спор. Само му казах:

— Мисля, че сега повечето здравомислещи хора са атеисти и не са по-лоши в нравствено отношение от християните. . .

— Но сега как ще се оправя с тукашния поп, не зная! — продължи Кольо. В архиерейството в Горна Джумая ми казаха, че тукашният свещеник трябва да ми прочете 40 молитви по три на ден, за да се очистя от дявола и да вляза в лоното на православната църква“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 113, 114).

Февруари 9—10

Вапцаров и Бойка уреждат новото си жилище.

„Управата на фабриката определяше кой в коя квартира ще живее. Привилегированите ползуваха малките кокетни къщички, наредени покрай главната алея, съединяваща фабриката с международното шосе Горна Джумая—София. Останалите служещи и работници във фабриката живееха в общи сгради, рядко в отделни апартаменти. На всяко семейство се отделяше стая и кухня с общ коридор, отделна барака за дърва и зимнина, с общи сервизни помещения в двора. В квартирите нямаше водопровод и канализация.

Ние получихме квартира в района на фабриката — до частната гара на фабриката. И сега с благодарност си спомням за всички познати и непознати другари от работилницата, които в извънработно време помагаха на Кольо при обзавеждане на квартирата — измазване, поставяне на печка за отопление, затягане на масата, столовете, етажерката — всичко това беше инвентар на фабриката, доста изхабен“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 114).

Февруари 10 Отива в Горна Джумая, за да вземе разрешение за венчавка (вула) от архиерейското наместничество.

„Съботата премина неусетно в подготовка на сватбената церемония. Кольо замина за Горна Джумая. Отдавна вече се бе стъмнило, а той все не се завръщаше. Времето беше студено. Говореха, че са се появили вълци из полето. Бяхме се събрали в кухнята на семейство Михал Георгиеви: утрешните ни кумове Василка и Михал, шаферът и шаферката — Невяна и Живко, съседите Деница и мъжът ѝ Христо Ненов и др. Всички се стремяха да отвлекат вниманието ми, да ме развеселят,но аз все повече и повече се тревожех.По едно време не се сдържах и заридах с глас. И, както става обикновено, точно тогава вратата се отвори и на прага израсна високата фигура на Кольо със зачервено от студ лице.

— Хайде бе! — извика някой. — Булката ти се разкъса от плач. Помисли, че вълците са те изяли. . .

— Черен галаган не се губи. Много е жилаво моето месо, отдалече надушват вълците, че не съм за тях. Бойя, а и ти имаш малко вина да се забавя. Документите ти не бяха в ред. . .

Оказа се, че според черковните списъци съм се родила по късно и съм малолетна за женитба.Кръщелното ми свидетелство не искали да го признаят — било издадено през време на войната. . .

И Кольовата работа не беше съвсем в ред. Когато запитали по телефона свещеника от с. Бараково бил ли е Вапцаров при него да го покръсти и му чете съответните молитви, той отговорил, че такова лице при него досега не се е явявало. И рязко отказали да дадат вула за венчаване. . . Обяснили на Кольо, че поради заплетеното положение този въпрос може да разреши само владиката. А той се намираше чак в Неврокоп (Гоце Делчев). Наложило се Кольо да влезе в телефонна връзка с владишкия дом (тогава това не беше лека работа) и чак вечерта се уредил въпросът. Помогнало много личното познанство на владиката с Кольовия баща. Владиката ме признал за пълнолетна — приел кръщелното ми свидетелство за редовно, а за Кольо определил след венчилото да му четат 40-те молитви. Всички се успокоихме, седнахме на трапезата и до късно вечерта се веселихме“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 115).

Февруари 11 Встъпва в законен брак с Бойка Димитрова. Сутринта отива при свещеника на с. Бараково, за да се покръсти, а следобед се извършва брачната церемония.

„Сутринта започнаха да идват гости за сватбата. Приятелят на Кольо д-р Герасим Чочов беше поръчал и изпратил покани до нашите приятели и познати в Горна Джумая, Банско и в други градове. Бяха дошли мъжете от семейство Чочови: бащата — Димитър Чочов и двамата му синове Герасим и Илия; една наша съседка — Анка, приятелка на голямата ми сестра, няколко студенти от нашата горноджумайска компания (кои точно съм забравила), приятели на Кольо от селата Рила и Кочериново, кумците ни Христина и Кирил Зехирови, близки от фабриката и други. . . Бях все нащрек, не знаех свещеникът как ще посрещне появяването на Кольо в последния момент. Когато се върна у дома, въздъхнах радостно.

Той изпитваше едно особено чувство на неловкост и срам, сякаш беше извършил нещо лошо: дълго си миеше лицето — искаше да измие мирото от челото си — и все мислеше, че е останало нещо лепкаво по него. Ние много любопитствувахме да знаем как се е покръстил, какво му е приказвал свещеникът, но той не искаше да говори. Само каза:

— Аз можех да разбия на пух и прах всичко, каквото разправяше свещеникът, но сметнах, че не си струва да влизам във философски препирни. На всичките му въпроси отговарях с „не зная“ или само с кимване на глава, пък той да си го тълкува, както му е угодно. А и бях зависим от него — току-виж, че пак се разсърдил и отказал да ме покръсти.

На обед с рейса Банско—София пристигна свекърва ми Елена Вапцарова“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 115, 116).

„В Бараково ме посрещна Бойка. Първото ми впечатление беше, че тя е още съвсем дете—мило, светлооко девойче с дълги черни плитки. Тя почтително ми целуна ръка и ме покани да седна. Нито за миг не се поколеба как да ме нарече. Аз бях майката на нейния Кольо, следователно ставах и нейна майка“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 144).

„Беше слънчев и студен ден. Следобед към два часа сватбеното шествие тръгна по централната алея на фабриката към черквата на с. Бараково. Според обичая най-напред вървеше булката, хваната под ръка от шафера Живко Тодоров, след тях младоженецът с шаферката Невяна, кумовете, родителите и т. н. Накрая на алеята до централното шосе техникът Христо Ненов спря шествието и направи снимка за спомен“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 116. Снимката — И-т за литература).

Свидетелство за венчание

В 11-ти ден на месец февруарий от хилядо деветстотин тридесет и четвърто лято венча се Бойка Григор. Димитрова из Гор. Джумая, на възраст 21, на първо венчило, с Никола Ив. Вапцаров, из Банско, на възраст 26, на първо венчило, при свещенодействието на долуподписания свещеник Здр. Д. Бозаджийски, служещ в църквата „Св. Богородица“, и свидетелството на кума Михал Георгиев из Кочериново.

За уверение дава се настоящото свидетелство, потвърдено с надлежния печат и подпис.

Енорийски свещеник: свещ. З. Д. Бозаджийски (Съхранява се у Б. В а п ц а р о в а).

„По същия път се завърнахме пак в ергенската квартира на Кольо. Уредено бе скромно пиршество за най-близките. Ядохме, пихме, пяхме, танцувахме. Сватбата продължи до късно вечерта“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 116).

„Както става между добри колеги и другари, всеки от нас си предложи услугите да помогне в това радостно събитие. . .

Вечерта ние с жена ми си отидохме по-рано, запалихме печката и тримата — баба Елена, Бойка и Кольо се прибраха в новата квартира на гара Стефаново. Станахме съседи с младото семейство. Те живееха

в партера в стая и кухня, а ние точно над тях. И понеже работехме на две различни машини, често смените ни съвпадаха, та бяхме свободни по едно и също време (Неиздадени спомени на Р. К а ш к а н о в — И-т за литература).

Февруари 12—20

В тези дни продължава празничното настроение в дома на младото семейство Вапцарови.

„На другия ден още от сутринта започнаха да идват приятели. Всички носеха по някакъв подарък. . . Вниманието на работниците ни трогваше до просълзяване“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 117).

„Направи ми впечатление добрият ред, който сложи това съвсем младичко момиче в малката им квартира. Всичко беше поставено на място, не можеше да се измисли по-красиво да се подредят оскъдните неща на младоженците. Тя по цял ден шеташе, не присядаше и все беше мило усмихната, да ти е драго да я гледаш. А и за готвене я биваше — икономично, но старателно приготвяше обяда или вечерята и когато наближаваше време да си дойде Никола, масата беше сложена и го очакваше“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 144).

Февруари— втората половина

Изпраща до Горна Джумая майка си, която се завръща в Банско.

„Мама си замина, Кольо я изпрати до Горна Джумая. Постепенно отшумяха сватбените дни. Кольо отиваше на работа, а аз трябваше вече да погледна трезво на действителността и да заема подходящо място във всекидневния живот на моя съпруг“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Вапцаров със затаен дъх чете в пресата съобщения за съдбата на Георги Димитров.

„От тези дни, пълни с шумни впечатления и разнообразни вълнения, помня, че Кольо с нетърпение очакваше пристигането на вестникаря бай Георги Петков, който почукваше на прозореца в кухнята. Ние живеехме на партера. Той предаваше цял куп ежедневни и литературни вестници. Кольо на един дъх преглеждаше заглавията и после сядаше спокойно да чете. Помня, че се възмущаваше от някои редактори, които въобще нито един ред, даже в хрониката, не пишеха за процеса в Лайпциг. И как лицето му засияваше, когато прочиташе, че световноизвестни писатели и общественици са се застъпили за освобождаването на Георги Димитров и другарите му, след като съдът ги бе оправдал. С радост прочете протестния апел във в. „Щит“ от 14 февр. 1934 г. „Димитров остава затворен“: „Андре Жид и Андре Малро са отишли в Берлин на 4 януари, за да се застъпят пред министъра на пропагандата Гьобелс в полза на Димитров, Танев и Попов“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Представя брат си Борис на съпругата си Бойка.

„След заминаването на мама Елена Вапцарова един неделен ден при нас пристигна от Горна Джумая да се запознаем братът на Кольо, Борис, с няколко приятели. По време на сватбата ни той бил болен. Между Кольо и Борис съществуваха истински братски чувства. Съединяваше ги не само общата кръв — имаха общи разбирания върху сложните проблеми на живота. Поради тежкото материално положения

на семейство Вапцарови Борис бе прекъсвал следването си в гимназията. Сега майка му и Кольо с общи усилия гледаха Борис да завърши гимназия и университет. . .

Целият ден мина в оживен разговор. Говорихме за новоизлезлите романи — на Ф. Гладков „Цимент“ и за „Петрол“ на Синклер. . .

. . . Борис остана да преспи у нас, защото Кольо нямаше пари да му даде за храна... На сутринта щяхме да вземем необходимите продукти от магазина на фабриката, където ни даваха на кредит“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 118. 119; двете книги — дом-музей „Н. Вапцаров“— София).

Февруари 27 — В печата се появява съобщение, че Георги Димитров и другарите му са освободени от фашистките палачи. Със съветски самолет те прелитат от Берлин в Москва.

Февруари — краят — Получава тежка контузия на едната си ръка.

„В неделя фабриката прекъсваше своята денонощна работа. Обикновено техниците в този ден преглеждаха машините. Понякога ремонтът им свършваше по-рано и ние имахме възможност да отидем на кино или на гости. Но се случваше ремонтът да се затегне и машинистите работеха и през нощта, защото в понеделник сутрешната смяна трябваше да почне редовна работа. . . Към 11 часа външната врата се отвори и по стъпките познах, че той се връща вече. Беше блед като платно.

— Нищо ми няма, дребна работа, не се безпокой. . .

Разказа как някакъв чук паднал върху ръката му. Добре, че инстинктивно почувствувал опасността, дръпнал главата си и ударът засегнал само палеца му. Болките бяха страшни. . . Той само стискаше зъби и понякога сълзите му течаха несъзнателно... Целият палец посиня, ръката се поду“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 119—120).

Март 6 — „РЛФ“ (бр. 163, 1934) печата поздравителна телеграма до Георги Димитров от Организационния комитет на Съюза на съветските писатели и лични приветствия от видни творци на художественото слово.

„Кольо няколко пъти на глас ми четеше, изпълнен с радост и гордост, телеграмите на М. Горки, Ал. Толстой, Вс. Иванов и много други в рубриката „Съветските писатели приветствуват Георги Димитров и другарите му“. Той ми разказваше за тяхното творчество, как майсторски отразяват социалистическата действителност и т. н.“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март — началото — Запознава Бойка с приятелите си от с. Рила, които са дошли у тях да ги поздравят.

„Разговорът беше интересен и задушевен, като между приятели с еднакви разбирания по различните въпроси на живота. Говореха за семейството, за децата, за цените на хляба и месото, за безработицата, но най-много се говори за процеса в Лайпциг и за победата на Георги Димитров над Гьоринг. Всеки беше научил от официален или неофициален източник подробности около това историческо събитие и ние ликувахме, че победителят е българин, член на Българската комунистическа партия.

От тази рилска компания познавам няколко души, но кои от тях бяха дошли тази неделя, не си спомням. Само зная, че беше Игнат Ягоридков, познавах го от по-рано, имаше дар слово, обичаше да спори. Този път убеждаваше Кольо да стане ловец и заедно с баща му да ходят на лов из Рила планина. Кольо се похвали, че в Банско е пушката на баща му, която била нещо изключително, специална марка. По-късно в писмото си от 15 март 1934 г. до Ел. Вапцарова пише да изпрати по Райна ловджийската пушка" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март Увлича Бойка в своя начин на живот.

„Кольо се зае умело, настойчиво и организирано да ръководи моето самообразование. . .

В ергенската си квартира беше натрупал цял куп книги, имаше стари вестници „Наковалня", „Поглед", „РЛФ", „Мисъл и воля", „Литературен преглед", „Научна трибуна", „Илюстрация" и пр., списания, разни изрезки от интересни статии и рецензии, отделни томове от любими автори, купени в различни времена. Между книгите тогава намерих: „Майка", „Тома Гордеев", „Егор Буличов и другите" от М. Горки; „Идиот" и „Братя Карамазови" от Достоевски; „Фауст" на Гьоте; „Евгения Гранде" и „Шагренова кожа" на Балзак; „Нана", „Вертеп" на Емил Зола; „Вечери в Антимовския хан" на Й. Йовков; „Вечната и святата" на Багряна; стихове на Христо Смирненски; стихове на Яворов; „Селкор" на Г. Караславов. . . Имаше романи от съветски автори: И. Еренбург, Ал. Толстой, В. Катаев и др.

Той следеше с жив интерес литературния живот в страната. Въпреки ограничените материални възможности купуваше редовно по-интересните новоизлезли книги и ги четеше внимателно и критично, но той се отнасяше с изключително уважение към творчеството на всеки автор, колкото и незначително да беше то. Вапцаров не беше разточителен и за свои нужди правеше дребни разходи, но когато ставаше дума за книги, беше готов да даде всичките си пари. На моите забележки, че не остават пари за храна, той отговаряше, че два-три дни можем да издържим само с хляб и „жъти костурета", както в Банско наричаха един особен вид фасул" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 95).

Март 15 Изпраща писмо до майка си.

„Мила майко,

Бойка навярно ти е писала повече, пък и жени сте, твърде е възможно с нея да се разберете по-добре — това само ще ме радва. Ти, разбира се, предварително си ни извинила, че не сме ти писали по-рано, та кой по-добре от тебе може да ни разбере?

Сега небето ни е ясно и животът — тих, спокоен, такъв, какъвто го искаше ти. Аз съм на работа и ти пиша, а машината шуми — това не е шум, а песен на творчество и сила.

Кажи на Райна да дойде по-скоро. Ние я чакаме.

Изпрати по нея малко шушелки и ябълки, ако има.

После непременно да донесе ловджийската пушка. Целува ви Никола" (Писмото — И-т за литература).

Март Включва Бойка в театралната трупа.

„Убеждавах го, че от мен няма да стане актриса, че не разбирам нищо от театър, че нямам подходящ глас и т. н., но нищо не можеше да го разубеди. Той настояваше твърдо. . .

— Аз не бих настоявал да играеш, ако гледах на театъра само като на развлечение или забава. За мен театърът сред работниците е мой дълг. За нашите пиеси много трудно намираме актриси — момичетата не искат да участвуват, страхуват се от така наречения „обществен" морал. А когато влезеш и ти в трупата, покрай тебе ще можем да убедим най-малко още три жени да вземат участие. Нашата цел е да обхванем колкото може повече хора, за да пробудим техните творчески сили" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 131, 132).

Март Вапцаров и театралната трупа подготвят пиесата „Гнил дом" („Катя") от Ср. Туцич.

„Направен бе опит за представяне на читалищната сцена на пиесата „Гнил дом" („Катя"), екземпляр от която на пишеща машина откупих от артиста-режисьор Георги Донев, който гостуваше със своята театрална трупа в Горна Джумая.

Това обаче не можа да се осъществи: явиха се непреодолими пречки от страна на „факторите" по това време. През пролетта на 1934 г. чрез учителката и артистка-любителка Магда Чопова-Големанова (внучка на Гоце Делчев) изпратих ръкопис на „Гнил дом" на поета-комунист Никола Вапцаров, който я постави на сцената на Балабановата фабрика в с. Кочериново" (Неиздадени спомени на И в. Р у п о в — И-т за литература).

„Вапцаров чувствуваше и разбираше театъра. Обичаше тревожното настроение на репетицията и спектакъла. Репетирахме почти всяка вечер. Първи отивахме ние двамата. Ако беше студено, заемахме се да запалим печката. Около половин-един час чакахме да се съберат артистите. Обикновено Кольо избираше пиесата. Съветваше се за това с по-старите артисти — с учителите от Бараково М. Георгиев, К. Стефанов, Гина Чалъкова, Кирил Селяновски и др. . . ." (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 123).

Март 18 В. „РЛФ" (бр. 164) отпечатва обръщението „Българските пролетарски и трудовоборчески писатели поздравяват Георги Димитров и другарите му", подписано от Г. Бакалов, Л. Стоянов, Хр. Радевски, Г. Караславов. . .

Март — краят Премиера на „Гнил дом" във фабриката.

„Една от сцените в първото действие на „Гнил дом" представляваше празнична трапеза по случай сватбата на Катя. За гости на трапезата Вапцаров бе поканил работници-белогвардейци. Статистите отлично показваха какво е сватбено веселие. Разучихме и пяхме старинен руски романс, предложен от тях. . ." (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 123, 124).

„Група любители на театралното изкуство от града отидохме да видим премиерното представление на пиесата. Настроението в препълнения до последно място фабричен салон бе приповдигнато. Всички с нетърпение очакваха вдигането на завесата.

И досега в паметта ми са останали някои моменти от представлението: на сцената, под звуците на акордеон, звучаха руски народни песни, някои от репликите бяха посрещнати с бурни ръкопляскания на публиката, шумна, нетърпеливо очакваща развоя на действието. Пиесата бе с подчертан, някъде по-силно, на друго място лесно доловим социален елемент: озлочестяване на младо момиче от някакъв шеф на бащата на същата. . . Кольо, както работниците наричаха любимия си другар, играеше на сцената с истинско вдъхновение и със своя заразителен пример увличаше и останалите артисти-любители: учители, работници, фабрични и други служители в Кочериново и съседното село Бараково" (Неиздадени спомени на Ив. Рупов — И-т за литература).

Март 25 В. „Литературен глас" (бр. 227) на цялата трета страница печата кореспонденция от Варшава: „Един съветски писател говори."

„Вапцаров внимателно прочете този материал, където съветският писател Борис Лавренов, гост на полския ПЕН-клуб, на събрание разказва за пътищата на съвременната съветска литература, на която основният метод е реализмът, съчетан с революционна романтика, т. е. методът на социалистическия реализъм.

Лавренов подробно описва как живеят и какви теми разработват неговите братя по перо, набляга на факта, че в СССР писателският труд е признат за професия, изброява какви благоприятни условия им създава съветската власт, за да могат спокойно да творят, и т. н." (Спомен на Б. Вапцарова).

Април През извънработното време усилено търси пиеси за самодейния театър. Спира се на пиесите „Към другия бряг" от Илия Енчев и „Девор" от Веселин Петрушев. Следи пресата, която продължава да дава съобщения за Георги Димитров. Към тях се прибавят и нови тревожни съобщения за северната експедиция на проф. Шмид, на ледоразбивача „Челюскин", който, притиснат от ледовете, потъва. Хората от него се прехвърлят на ледените блокове, изложени всеки момент на смъртна опасност (Спомен на Б. Вапцарова. Двете пиеси: „Към другия бряг" и „Девор" — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

При подреждане на книгите Бойка попада на тетрадките му с ранни стихове.

„Веднъж нареждах книгите на етажерката и попаднах на неговите тетрадки и учебници от ученическите му години. Зарадвах се много, когато между тях намерих 2 тетрадки със стихове, писани от него през годините 1928—1931 г. Заобръщах страниците и зачетох заглавията: „Сам", „Погребение", „Илюзия", „Есенни миражи", „Утеха", „Съмнение", „Тайнство" и т. н. . . .

Така се бях увлякла в четене, че не забелязах кога Кольо влезе в стаята. Като ме видя, той се приближи до мен, усмихна се и каза:

— Бойя, не си губи времето да четеш тези посредствени стихове.— И протегна ръце да вземе тетрадките. — Дай да ги изгорим. Тези младежки опити ми напомнят колко ограничен и сляп съм бил за истинските проблеми на живота.

Аз притиснах плътно тетрадките към себе си и го помолих да ги запазим поне като спомени от младини.

Той само махна с ръка и рече:

— Хайде, прави с тях каквото знаеш. Но гледай по-рядко да се мяркат пред очите ми.

Тогава го запитах:

— Защо вече не пишеш стихове? Смяташ ли да се откажеш от поезията? Какъв ще ставаш: техник, артист, поет, драматург или що?

Кольо помисли малко и заговори сериозно:

— И аз сам не знам какъв съм и какъв трябва да стана. Но ми е много тежко, че не пиша стихове. Понякога си мисля, че за мен няма друго място в живота освен литературата. Често изпитвам силно желание да пиша, а не мога. През тия няколко години, свързани с работата ми във фабриката, аз опознах живота и работния народ. Натрупах богати впечатления, вникнах дълбоко в жизнения материал, но да го изразя в стихотворна форма е доста трудна работа" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 96—98).

Април — средата

Получава покана от съученика си Кольо Василев да сътрудничи в хасковския в. „Сирена".

„В началото на 1934 г. с Марин Латинов от Хасково започнахме да издаваме (под негова редакция) двуседмичен вестник „Сирена" за стопанство, култура и политика. Този вестник след няколко броя стана седмичник. Изпращах вестника и на Вапцаров. С едно приятелско писмо поисках сътрудничеството му, както и другарска критика за излезлите броеве. В отговор на писмото-молба Вапцаров ми изпрати стихотворението си „Писмо", което отпечатахме във в. „Сирена". Също тъй той правеше другарска критика на излезлите броеве, като одобри няколкото по-бойки статии и заключи, че борческото във вестника ще трябва да са засили и заостри. Фашисткият преврат от 19 май 1934 г. завари бр. 11, мисля, в печатницата и тоя брой не видя бял свят. Покъсно, когато редакторът на вестника Марин Латинов беше в затвора, полицията прави обиск в дома ми, в мое отсъствие, иззе и унищожи както броевете на „Сирена", тъй и писмото на Вапцаров" (К. В а с и л е в. Сб. Н. В., с. 56—57).

Април 26

В. „Сирена" (бр. 8, 26 апр. 1934) печата стихотворението „Писмо" с посвещение на К. Василев с подпис Никола Боен.

„По-късно, когато Кольо изпадаше в хумористично-философско настроение, сам се надсмиваше над някои образи: „Отвън плющят на черна нощ завеси и аз пропъждам призрака тогава"; „познавахме ликът на нищетата" и т. н. — уж съм искал бунтарско да го направя, а мирише на мухъл, какво творческо безсилие — казваше той" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 257).

Май 1

Вапцаров и Бойка празнуват международния ден на труда.

„Когато беше нощна смяна, Кольо обикновено се прибираше към 6.30 ч. сутринта. Беше 1 май 1934 г. Станах много рано. . . Наредих масата и чаках завръщането на Кольо. Когато отвори вратата на кухнята и видя наредената маса с букет великденчета, той остана приятно изненадан.

— Ти си трогателно мила, Бойя! — каза той и ме целуна. След няколко минути ще бъда готов за закуска.

Измн се старателно, избръсна се (това правеше обикновено след съня за обед), сложи си чиста риза и седнахме да пием мляко. Започнахме да си разказваме как през ученически години сме посрещали Първи май. Той помнеше първомайските демонстрации в Банско и Разлог през 1920—1923 г. Силно впечатление му правили речите на ораторите-комунисти. . .

Кольо се замечта, унесе се някъде много далече. После изведнъж каза:

— И ние във фабриката, нашата смяна, отбелязахме Първи май.

— Как?

— Към един часа спрях машината за около 1/2 час, сирената изсвири за прекратяване на работата, а в дневника записах, че се е наложил незабавен ремонт. Който има акъл в главата, нека разбере" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 129, 130).

Май — началото

Опитва се да пише по нов начин.

„Кольо пишеше рано сутрин или вечер късно. Това правеше до последните дни от своя живот. На него му беше необходимо пълно изключване от околната среда, да няма прекъсване на творческото му вдъхновение. После четеше новополучените вестници и списания, художествена литература. Помня колко внимателно прочете няколко пъти статията „Една шумна съветска дискусия — Максим Горки се бори против небрежното писане", напечатана във в. „Щит", бр. 32, 2 май 1934 г." (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май 10—12

„Чете, изпълнен с мъка и негодуване, съобщенията за трагично загиналия поет Никола В. Ракитин, разказващи за причините, които са довели скромния български творец до самоубийство. В. „Литературен глас", 13 май 1934, почти целият е посветен на Ракитин" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а. Книгата на Ракитин „Черноморско лято" — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Май 19

Политическият кръг „Звено" извършва военен преврат.

„Този ден във фабриката ритъмът на живота не бе нарушен, но по телефона управата бе научила, че в София и в много градове на страната е обявена блокада, че военните правят претърсвания, особено в Пиринския край. Работническата партия и Земеделският съюз са обявени извън закона. Разтурени са всички политически партии, а техните органи и издания — спрени. Установи се строга цензура върху печата. Разказваха, че в Горна Джумая, Петрич, Банско, Разлог и другаде (там михайловистите имаха свои бази) са извършени претърсвания, от михайловистите някои са арестувани, а други са се укрили и военни поделения ги търсят. Всеки ден научавахме все нещо ново" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май — последната десетдневка

Научава, че баща му е жив.

„Сега не мога да си спомня името на човека, който бе казал на Кольо, че в Горна Джумая се говорело, че Йонко Вапцаров е жив и че военните търсят да го освободят. У Кольо наново се породи надежда за баща му, но съмнението вземаше връх, защото много добре знаеше въл-

чите нрави на михайловистите. . . И за да се успокои, задълбочаваше се в четене. Помня, по това време ми заговори за нова постановка в театъра на пиесата „Целувка пред огледалото“ от Ф. Ласло. Повод за разговор бе статията за театъра „Нова сцена“ с режисьор Георги Костов, който играе с голям успех пиесата на унгарския режисьор. „Масовото посещение на публиката, на искрената публика, явно сочи за правия път, който е поет от него“ — пишеше в. Литературен глас, бр. 236, 27 май 1934“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Юни — началото

Във фабриката пристига майката на Вапцаров, за да се посъветва със сина си какви мерки да вземат, за да освободят баща му. От сигурно място тя научила, че Йонко е жив, но неговите противници могат всеки момент да го убият, озверени от мерките на новото правителство.

„Мама и Кольо решиха да отидат в Горна Джумая при новите управници и да ги помолят да спасят текьо. Докато Кольо се приготвяше за път и уреждаше отпуската си, в къщи дойде един човек и съобщи, че са се обадили от Горна Джумая по телефона: Йонко Вапцаров бил освободен от пленничество. Облякох се и аз и тримата тръгнахме за Горна Джумая. На средата на пътя забелязахме, че срещу нас идва група мъже. Между тях мама и Кольо познаха текьо, затичаха се, прегърнаха го.

— Това ли е невестата ни, Никола? Още през зимата един от пазачите ми каза, че си се оженил.

Аз се наведох почтително да целуна ръка на този едър, хубав човек с увиснали мустаци, но той се дръпна, прегърна ме и ме целуна по двете страни на лицето. Прибрахме се във фабриката. Новината се разнесе светкавично. Започнаха да идват гости. След няколко часа пристигна дългогодишният приятел и другар на текьо, народният представител Таско Стоилков (чичо Тасьо), природно интелигентен човек, на младини комита и сподвижник на Яне Сандански. . .“ (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 131).

Юни 10—15

Семейство Вапцарови празнува освобождението на Йонко Вапцаров, който разказва на близките си на каква жестока инквизиция е бил подложен, за да признае, че е участвувал в някакъв заговор срещу Ив. Михайлов. Подлагали са го на менгеме, на глад и бой до загубване на съзнание и т. н.

„Текьо си почина добре и ни каза да се стягаме, всички ще отидем в Горна Джумая да си купи той прилични дрехи, да се обади на старите си приятели в града и в София, а също да го прегледа някой добър лекар. Помня, че отидохме на гости на Иван Караджов и у семейството на учителя Д. Чочов. Мама често беше в квартирата на Борис, текьо ходеше на срещи с официални лица, а двамата с Кольо се събирахме със студентската компания и навсякъде разказвахме за преживяванията на текьо. Но скоро трябваше да се върнем във фабриката, защото текьо ни съобщи, че разговарял по телефона с К. Щъркелов, който му казал, че веднага тръгва да го види. Щъркелов беше свой човек в къщи и всички го обичаха искрено. Нашата радост бе помрачена от новината, че задигнатият от михайловистите комунист — адвокатът Симеон Кавракиров — е убит на 14 юни 1934 г. при чарковете на с. Горно Драгли-

ще (Банско). А Ив. Михайлов е избягал в чужбина“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Юни

В дома на Н. Вапцаров пристига художникът К. Щъркелов, за да поздрави приятеля си Й. Вапцаров.

„Новината, че във фабриката е дошъл прочутият художник Щъркелов, се разнесе мълниеносно. Докато старите приятели споделяха радостта си от срещата,започнаха да прииждат гости от управата на фабриката и от Кочериново. Таско Стоилков веднага ни взе на гости у тях в с. Кочериново. На другия ден тримата отидоха до Горна Джумая, а след един ден текьо и Щъркелов заминаха за София. Мама тръгна за Банско и нашият дом утихна“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Юни краят — юли началото

Заминава за София, извикан по телефона от баща си.

„След около една седмица Кольо се завърна от София, пълен с най-разнообразни впечатления. Навсякъде той придружавал баща си при посещения и срещи с видни столичани и силни хора на деня... Съобщи ми още една радостна новина, тета му Манда Кондова пристигнала от Ню Йорк, още е в София, а после ще бъде в Разлог и Банско. Тя ни беше подарила чаен сервиз и бакърен леген с надпис: „Под. от чичо Георги и тета Манда — 1934 г.“ (Спомен на Б. Вапцарова. Легенът — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Юли

Заминават с Бойка за Банско на почивка и за да представи съпругата си на роднините.

„Всеки ден у нас идваха някои от роднините на Кольо по бащина или майчина линия, канеха ни да отидем у тях на гости и ние ходехме на обед или на вечеря. Така аз обикнах баба Мария — майка на баща му Йонко Вапцаров, братовчедка му Елена Проданичина (дете на помалкия брат на свекър ми, загинал в Америка), тета Мария, укьо Никола и Георги Везьови — сестра и братя на свекърва ми — и още много други по-далечни роднини. Но най-често се виждахме с тета Манда, която беше пристигнала от Ню Йорк. С нея ходихме на гости в Разлог при сестра му на Кольо Райна, у роднини на Кондови. Кольо ме заведе и при хазайката си,където е живял като ученик в гимназията (1924—1926)“ (Спомен на Б. Вапцарова).

„По-късно, винаги когато дойдеше в Банско, идваше у нас да се видим. На връщане от Варна минаваше през Разлог и ми казваше: „Най-напред ще видя втората си майка, че сетне ще видя моята в Банско.“ И като женен идва с жена си у нас на гости. Докрай си остана внимателен и благодарен за всичко“ (М. Хаджиева. Сб. Н. В., с. 31).

Юли — средата

Отива с близки на екскурзия в Пирин.

„Един ден решихме да излезем в планината. Кольо искаше да ми покаже Пирин по-отблизо. Това беше една малка разходка, защото тета Манда, сестра му Райна и аз не можехме да издържаме на дълъг път. От мъжете помня, че освен Никола бяха Борис Вапцаров и мъжът на Райна — Георги Коцаков. Понеже между братята и зетя отношенията бяха съвсем официални, не можа да се създаде весело, непринудено настроение въпреки старанията на тета Манда“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Юли 10—20 С брат си Борис придружават Манда Кондова до с. Лъджене (дн. кв. във Велинград, б. а.), където живее другата по-малка сестра на баща му — Данка. След еднодневно гостуване заминава за София, за да види баща си, и се завръща във фабриката на работа. В Лъджене се фотографират с Манда Кондова и Борис (Снимката — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Юли 23 Установяват се дипломатически отношения между България и Съветския съюз. Вестниците публикуват телеграмата на М. Литвинов, министър на външните работи на СССР, до българския министър на външните работи К. Батолов, в която се казва: „Господин министре, съветското правителство със задоволство научи съдържанието на днешната ви телеграма, с която благоволихте да му съобщите решението на българското правителство да установи отсега редовни дипломатически отношения с правителството на Съюза на съветските социалистически републики чрез взаимна размяна между двете страни на пълномощни министри. . .“ (Зора, 24 юли 1934).

„Кольо беше весел и извънредно доволен, че България установи дипломатически връзки със СССР. Това събитие беше всенародна радост и в тези дни се приказваше само за Съветска Русия, даже и в реакционните среди“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Август 8 Изпраща писмо до баща си в София, моли го да помогне на двама негови другари.

„Въпросът е за Герасим. Той иска да се премести в Горна Джумая на мястото на тамошния д-р Йорданов, който също е съгласен да се премести. Ти познаваш Герасим и неговото усърдие, така че няма да се изложиш, ако му дадеш протекция. Той е идвал в София, не зная дали се е срещал с тебе. Моля те, направи каквото можеш, ти знаеш с колко здрави другарски връзки сме свързани с него.

Провери също така и ако можеш, застъпи се пред министъра Тодоров за Кирил Зехиров. Той има полувисше образование, а го уволняват от финансовото управление в Г. Джумая. Независимо от това той е способно момче, очаква изключително на тая заплата и не е провинен в нищо.

Зная, ти ще се разсърдиш, че те задължавам толкова и аз не бих ти ги препоръчал, ако не бях сигурен в тях; после, знай, че щадя повече от всеки името ти и прави това, което ти е удобно. . .

Пиша ти чрез „Зора“, защото не зная точно къде си. Целувам те Никола“ (Писмото — И-т за литература).

Август Гостуват често с Бойка в с. Рила.

„В неделя след обед с влак или пеша отивахме на гости в с. Рила в семействата на Игнат Ягоридков, на Щаера, Митко Терзийски и др. И тази августова неделя се събрахме в една от къщите и започнахме разговори предимно на политическа тема. Населението в с. Рила се изхранваше главно от производство на тютюн и всички бяха кръвно заинтересувани от отношението на новото правителство към тази селскостопанска култура. С радост преразказвахме отшумялото вече събитие по спасяването на челюскинци и тържественото им посрещане в Моск-

ва, за изнесени през седмицата сказки в читалището от беседчици от София и Дупница, за поведението на местните големци и др.“ (Спомен на Б. Вапцарова).

„Веднъж, преди още да превземем читалището, дойде да изнесе сказка Владимир Русалиев. Съобщихме на Кольо в Бараково и той дойде. Готвехме се Кольо да вземе думата и да се изкаже по сказката на Русалиев, но дебати не позволиха. Тогава нашият кръжок се събра у нас, където Кольо направи обстойно разглеждане на тази сказка. Така той винаги намираше начин да ни запознае с нещо ново, да ни посочи правилното и неправилното становище по даден въпрос“ (Иг. Ягоридков. Сб. Н. В., с. 131).

Във фабриката избухва голям пожар, всички работници участвуват в потушаването му.

„Изгоряха голямо количество готови дървени трупи, необходими за производството. Тогава се мълвеше, че Балабанов искал да изгори тези трупи, понеже щял да има по-голяма сметка, ако му ги заплатят застрахователните дружества, вместо да ги преработва на хартия. По това време имаше спадане на цените на целулозата на международния пазар“ (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 81).

Август 17 В Москва се открива Първият всесъюзен конгрес на съветските писатели, на който различните писателски „групи“ се обединяват в една творческа организация. Той е израз на стремлението на майсторите на художественото слово в новите исторически условия заедно с партията и народа активно да участвуват в социалистическото строителство. Главният доклад е изнесен от Максим Горки, който обширно анализира и разкрива основните източници в творчеството на съветските писатели, начертава ясно и точно перспективите за по-нататъшното развитие на многонационалната социалистическа литература, обединена от общи идейно-естетически принципи — от творческия метод на социалистическия реализъм. Вапцаров следи всичко, което се съобщава в печата за този конгрес (Спомен на Б. Вапцарова).

Август — втората половина Чете пиеси, за да избере репертоар на самодейната трупа.

„Помня такъв случай: веднъж Кольо се бе задълбочил в четене. Питах го нещо, той не ми отговори. След малко пак му заприказвах, но той все мълчеше. . . Някаква малка книжка, която четеше, го бе откъснала от целия свят. . . След известно време, като обърна и последната страница на книжката, Кольо изведнъж извика весело:

— Ето, това е пиеса, веднага те грабва!

Беше пиесата „Егор Буличов и другите“ от Максим Горки.

— Майсторска работа. . . Четеш и търсиш интригата, фабулата и виждаш пиеса без край, без завършени сюжетни линии, а се разтърсваш така дълбоко, така силно от напрегнатия ход на действието, от разнообразието и богатството на отделните характери. Жалко, че ние не можем да представим тази пиеса. . .“ (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 96, 97).

Септември 1—10 Заминава за София, за да изпрати леля си Манда Кондова за Ню Йорк и да види как е баща му, защото е узнал, че е в болница на лече-

ние, а и да разбере дали ще стане преместването на приятеля му д-р Г. Чочов от Якоруда в Горна Джумая.

„Една неделя Павлина, съпругата на Герасим, бе дошла с детето си да ни види. След отпуската на Герасим тя остана при родителите си, за да научи нещо ново около преместването на доктора. Ходихме на разходка в малката градина на фабриката и да послушаме концерта на местния самодеен оркестър. Кольо взе фотографическия си апарат и един негов колега ни направи снимка“ (Спомен на Б. Вапцарова. Снимката — И-т за литература).

Септември — средата

Получава 4 картини сватбен подарък от художника К. Щъркелов.

„При идването във фабриката Щъркелов бе видял, че по стените на нашата квартира бяха окачени няколко репродукции от известни художници, изрязани от вестници или списания. Той знаеше, че Кольо е истински ценител на изобразителното изкуство и затова може би беше така щедър към младото семейство — подари ни четири картини. Кольо бе горд и радостен от този подарък и още при първа възможност отиде в Горна Джумая и сложи картините в рамки. . .“ (Спомен на Б. Вапцарова. Картините Б. Вапцарова е предала в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Септември — средата

Започва новата годишнина на литературните вестници и списания.

„Вапцаров очакваше с нетърпение откриването на годишнината на литературния печат, защото щеше да разбере окончателно кои от тях са засегнати от цензурата на правителството на „Звено“. Най-рано получи в. „Литературен преглед“, после „Литературен глас“ и „Мисъл и воля“. Напразно чака дълго и други литературни издания. Бяха спрени вестниците „РЛФ“, „Щит“, „Поглед“, „Жупел“ и др. Някои от ежедневниците имаха литературна страница или често поместваха статии за изкуството и литературата, като вестниците „Зора“, „Мир“, „Слово“, които бяха консервативни, но Кольо беше редовен абонат и на тези издания, защото имаше възможност да получи пълна картина за целия литературен живот в България“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Септември 12—19

Чете първите два броя на в. „Литературен преглед“.

„Вестниците четяхме заедно, той един, аз — друг. След прочитането отделяхме какво ни е харесало в броя. Покрай него и аз започнах да се интересувам от различните литературни проблеми. Помня как Кольо зачете втори път на глас статията-информация „Конгресът на съветските писатели в Москва — едно голямо културно събитие“ от А. Благов. В нея се даваха извадки от доклада на М. Горки, А. Жданов, А. Серафимович, Ф. Гладков, И. Еренбург и др. Говореше се за новия реализъм и романтизъм. А в следващия бр. 2 в статията „Натурализъм и реализъм в езика“ от Г. Караславов наред със смешните примери на различните езикови диалекти се говореше за художествения реализъм. Запомнила съм тези статии, защото Кольо ги хареса много, те намериха съзвучие с неговите търсения за нов начин на творчество“ (Спомен на Б. Вапцарова).

В София се учредява първото българо-съветско дружество, посрещнато с голямо въодушевление от народа.

Септември — втората половина

Във фабриката пристига бащата на Вапцаров.

„Свекър ми бе се отбил при нас, за да отидат с Кольо в Горна Джумая и на място да видят как стои въпросът за преместването на д-р Г. Чочов от Якоруда в Горна Джумая, защо е уволнен Кирил Зехиров. Преместването на Герасим бе уредено, но за К. Зехиров новият околийски управител не искаше и да чуе за връщане на работа. Младото семейство бе в тежко материално положение, затова решиха да дойдат при нас във фабриката, където Христина постъпи на работа в картонения отдел, а Кирил започна усилено да чете за изпити в Юридическия факултет. По това време над Б. Вапцаров се бе надвесила опасност от арестуване — в горноджумайската гимназия бе станал провал, но, изглежда, присъствието на баща му респектира полицията" (Спомен на Б. Вапцарова).

Репетира пиесата „Целувка пред огледалото" от Ф. Ласло (Работният екземпляр на книгата с отметки на Вапцаров — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Септември 22

Чете в. „Литературен глас", в който особено впечатление му правят статията „Театралните проблеми в Съветска Русия" и рецензията „Изложба на новите художници".

„Помня, че Кольо преразказваше и ни четеше отделни пасажи от статията „Театралните проблеми в Съветска Русия". В нея голямо място се отделяше на изказванията на Ал. Толстой за класическите драматични произведения, че те трябва да останат в основата на репертоара на театъра, но не като материал за изтъкване на един или друг артист, а като мощна художествена школа. В статията се говореше и за Валентин Катаев като един от младите талантливи драматурзи. Кольо със задоволство ни съобщаваше, че в Русенския театър като моряк е гледал неговата пиеса „Квадратурата на кръга", по-точно ни говореше за хумора в тази весела пиеса, създаден от новия квартирен бит.

От рецензията „Новите художници" се възмущаваше. Нейният автор Стефан Митов отричаше новаторството и съжаляваше, че талантливи художници, като Вера Недкова, Вера Лукова, Мара Георгиева, Илия Петров, Л. Далчев и др., са тръгнали по неверен път" (Спомен на Б. Вапцарова).

Септември — третата десетдневка

Комунистическата партия организира нелегални събрания, на които се разяснява значението на установяването на дипломатически отношения между България и СССР.

„Една вечер Кольо си пишеше нещо в машинното помещение, отидох при него по работа и между другото му подхвърлих: „Хората загиват за свобода, а той си седи на топло и си пише. . ." Кольо се засмя и ми отговори:

— Ще ти изпитам аз твоята храброст!

След няколко дни рано сутринта Вапцаров дойде в къщи, аз още бях в леглото. Той ме помоли да се облека веднага и отида на гарата да посрещна влака. Каза ми, че в един вагон пътува другар, който ще му предаде пакет с материали... Спомням си как треперех от страх, но свърших работата, пакетът занесох на посоченото ми от Кольо място.

Кольо ми даваше нелегални вестници, художествена литература за прочит, които аз криех на специално място в бараката за дърва" (Спомени на Биньо Георгиев — И-т за литература).

Септември 26 Чете във в. „Литературен глас" (бр. 242) поместения на първа страница разказ „Ножовете" от Валентин Катаев.

„Този разказ съм запомнила, защото Кольо го бе почти драматизирал и ни го представяше като рецитал. Пашка Кукушкин, механик от шести разряд, се влюбва „окончателно и безвъзвратно" в Людмила, дъщеря на съдържател на бараки за игра с хвърляне на халки върху забити ножове. Той ни подчертаваше какво голямо чувство е любовта. И когато човек е озарен от него, може да извърши чудеса, само и само да спечели любовта си. Героят на разказа цяла зима се тренира и когато злият старец открива бараката за игра, влюбеният Пашка само за 5 минути спечелва всички награди, натоварва ги на количка, за да ги хвърли в езерото. Бащата на Людмила се съгласява да даде дъщеря си на Пашка, като получи обратно наградите" (Спомен на Б. Вапцарова).

Септември — краят Подготвя сказка за П. К. Яворов по случай 20 години от трагичната му смърт.

„Кольо потърси в горноджумайските книжарници нещо ново за живота и творчеството на любимия поет и учител, споровете около неговата трагедия не бяха стихвали. И той искаше да прочете какво е становището на сегашните литератори. Купи книгата „Поет и богоборец" от Ив. Мешеков" (Спомен на Б. Вапцарова. Книгата — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Септември краят — октомври началото Изнася в с. Рила сказка за Яворов.

„Кольо дойде в село да изнесе сказката на тема „Трагедията на Яворов и Лора". Ние много се съмнявахме дали тази тема ще има успех, затова агитирахме за посещение по наша линия. И наистина в салона се стекоха толкова хора, колкото никога не са идвали. Читалищната управа се изненада и малко поуплаши. . .

Пратихме човек при Велчев, председателя на читалището, да открие събранието, а той отказа под предлог, че не познавал сказчика.

Не се стърпях, забравих всякаква тактичност и открих събранието.

Сказката беше изнесена от Кольо така майсторски, така разбрано, че слушателите, макар болшинството да бяха селяни и работници, слушаха като хипнотизирани. Никоя сказка в нашето село не е имала такъв голям успех като Кольовата. Кольо стана душата на нашата компания" (Иг. Ягоридков. Сб. Н. В., с. 130).

Октомври 3 Чете в. „Литературен преглед" (бр. 4).

„В този брой централно място в нашите разговори бе статията на Л. Стоянов „18 години от смъртта на Димчо Дебелянов", в която авторът дава ясна картина на атмосферата, в която е живял и творил поетът. Около две страници бяха посветени на Д. Дебелянов, документи и снимки от последните му дни. Поместено бе и стихотворението „Война". Кольо го прочете на глас и понеже знаеше, че Дебеляновата поезия ми допадаше, издекламира ми наизуст: „Спи градът", „Помниш ли, пом-

ниш ли тихия двор", „Да се завърнеш в бащината къща", „Аз искам да те помня все така. . . ", „Сиротна песен" и др. За поезията на Дебелянов ние често приказвахме" (Спомен на Б. Вапцарова).

Октомври 9 Сръбският крал Александър I и френският министър на външните работи Барту са убити при атентат в Марсилия.

„Вестниците съобщаваха подробности около убийството на сръбския крал, между терористите Кольо прочете името на Владо Келемен и започна да се смее. Оказа се, че той бил от хората на Ив. Михайлов и бил отличен стрелец. Понякога в Пирин Владо стрелял от голямо разстояние върху някое дърво и с куршумите пишел името си" (Спомен на Б. Вапцарова).

Октомври 8—9 В България пристига на гастроли знаменитият руски певец Фьодор Шаляпин. Това голямо културно събитие бе в центъра на печата и в разговорите на българската интелигенция.

Октомври — втората десетдневка Самодейният театър на фабриката представя в салона на кантината „Целувка пред огледалото" от Ф. Ласло.

„Работил съм с Никола Вапцаров от 1932 до 1935 г. . . . Говореше пламенно за Яворов. Беше добър артист. В „Целувка пред огледалото" той игра ролята на защитника на убиеца, а брат му Борис — тогава ученик в Горна Джумая — беше „убиецът".

Ролята на Кольо беше такава: той развълнувано доказваше, че ако жена му е изневерила, той също не може да постъпи иначе. Защитникът, който сам бе изживял трагедията на убиеца, ефектно доказва невинността на своя довереник и наказва своята невярна жена още пред съда. Жена му е в любопитната публика и той я застрелва. Ефектът беше поразителен..." (Борис Димов. — Специален лист „Към безсмъртие", Благоевград, 1972).

Октомври 13—14 Играе се футболен мач между „Ботев" — Горна Джумая и футболистите от фабрика „Балабанов", резултат 1:1 (в. Народна отбрана, 26 окт. 1934).

„Вапцаров не остана безучастен и към спортната организация, въпреки че не спортуваше. Знаеше, че ръководството на спорта беше в ръцете на партията. Той събра членовете на ръководството, като Кирил Ценев, Борис Димов, Георги Чорлев и др., и им разясни значението на спорта в Съветския съюз и капиталистическите страни. Силно впечатление тогава остави Вапцаров у тези спортисти. Те останаха изненадани, че той знае историята на спорта и неговото значение сега за физическото и духовното укрепване на пролетариата" (Неиздадени спомени на В. Чорлев — И-т за литература).

Октомври — втората половина Търси пиеса за новогодишното тържество. Чете рецензии в литературните вестници и списания за репертоара на Народния театър и провинциалните сцени. С интерес следи и съобщенията за гастролите на Фьодор Шаляпин в Софийската опера.

„По това време за Шаляпин се разказваха най-разнообразни анекдоти, но всички бяха благожелателни и представяха изключителния

бас с присъщата му широка руска душа. Вестниците „Литературен преглед“ и „Литературен глас“ пишеха за огромния успех на „Борис Годунов“ на 17 октомври с участието на Шаляпин, за дружбата му с Горки, за концерта му в помощ на бедните деца“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

„Най-голяма трудност Кольо срещаше при определяне на репертоара. Времената бяха такива, че не всяка пиеса можеше да се представи. . .

— В репертоара на нашата трупа ние не трябва да допускаме пиеси, които задоволяват еснафските вкусове и печелят евтини успехи. От театъра зрителят трябва да извлече поуката, че е възможен по-добър живот, че е необходима борба за него. Наш дълг е да избираме такива пиеси, които ще подпомогнат развитието на слабо подготвения зрител, ще пробудят неговото въображение и мисъл и ще го накарат да гледа на театъра като на училище, а не като на средство за забава. . . “ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 137).

Започват репетиции на пиесата „Изненадите на развода“ от Антони Нарс и Александър Бисон. Разпределя ролите. Върху работния екземпляр е нанесъл имената на артистите:

Анри Дювал — Вапцаров
Шампо — негов приятел — Киро
Корюлон — вуйчо на Анри — Георгиев
Бурганке — Селяновски
Диняни — Гина
Г-жа Бонвер — г-жа Зехирова
Габриела — г-жа Вапцарова
Един селянин — Тошо Везенков
Цвета Симчева
Надя Рачковска (Пиесата „Изненадите на развода“ — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

„Всяка своя почивка използуваше за четене и писане. Когато бяхме III (нощна) смяна на работа, от 22 до 23 часа, Вапцаров си подготвяше работата така, че след това ставаше нужда само през 1 час да напълва масленките с масло и да провери лагерите. Щом свършваше работата около машината, веднага сядаше на масата да чете или пише. Чудно ни беше как може по цяла нощ да чете, без да заспива. Често пъти ние с помощник-огняря се стараехме да изпълняваме и неговата работа, за да може по-спокойно да чете“ (В. Ч о р л е в. Сб. Н. В., с. 119).

Ноември — първата д есетдневка

Изнася сказката „Трагедията на Яворов и Лора“ пред служителите и работниците във фабриката, в салона на кантината.

„Виждах го често да подготвя сказки, които щял да изнася в читалището или пред въздържателното дружество в Горна Джумая. Предполагах, че те не са нещо повече от ученически реферати, но когато го слушах веднъж във фабриката, с голямо учудване разбрах, че съм се лъгал. Тази сказка беше за Яворов и Лора, сега не си спомням точно заглавието ѝ. Веднага ми направи впечатление езикът на Вапцаров — за моите тогавашни разбирания пред мен бе един истински писател. След като му казах своето мнение, той само се позасмя и не отговори нищо.

Спомням си много добре и поведението на присъствуващите. Салонът бе препълнен и всички слушаха с голямо внимание. А повечето от посетителите бяха най-обикновени работници, мнозина от които едва

ли бяха чували нещо за Яворов“ (Неиздадени спомени на Ж. Тодоров — И-т за литература).

Ноември 5 Получава от Т. Павлов книгата му „Трудово-спътническата литература“ с автограф: „На Кольо. 5 .XI. 1934. Т. Павлов“ (Книгата с автографа — у Георги Тахов, София).

Ноември 7 Чете във в. „Литературен глас“ (бр. 248) статията „Пътищата на днешната съветска литература“. Прави му впечатление. В статията се изтъква, че великаните на миналото са учители на днешните съветски писатели, а М. Горки е считан за патриарх на съвременната съветска литература и е любимец на цялото подрастващо писателско поколение (Спомен на Б. Вапцарова).

Ноември 19 От ежедневния печат научава за пристигането на първия съветски пълномощен министър Фьодор Разколников в София, който заявява пред журналистите:

„Пристигам като приятел на българите. Нашите народи са свързани с дълги връзки на дружба и взаимна симпатия. Моята първа задача ще бъде възобновяване и закрепване на стопанските и културните връзки между България и Съветския съюз.“

Ноември 23 Съветският пълномощен министър Фьодор Разколников връчва акредитивните си писма.

„За софиянци беше истински празник, когато на 23 ноември съветският пълномощен министър отиде в двореца да връчи акредитивните си писма. Каляската, теглена от четири коня, ескортирана от части на Първи конен полк, взе Фьодор Разколников и първия секретар Буровцев от хотел „България“, където бяха отседнали, направи един кръг към Народния театър и през източната врата влезе в двореца. Улиците, през които мина кортежът, бяха задръстени от хора, които радостно приветствуваха съветските дипломати. Когато кортежът влезе в двореца, множеството се отправи към сградата на Съветската легация. Над нея се вееше червеното знаме с чук и сърп. В очите на мнозина, видели за първи път комунистическото знаме да се развява свободно в центъра на София, блестяха сълзи. . .“ (Асен Георгиев. Първият прием. — Работническо дело, 23 юли 1974).

Ноември — краят През свободното време опитва творческите си възможности в поезията и драмата по метода на художествения реализъм.

„В. „Литературен преглед“, с отговорен редактор Л. Стоянов, редовно печаташе статии, посветени на теорията на литературата,предимно преводи от съветски източници. Помня, че Вапцаров отделяше броевете на „Литературен преглед“ с теоретични въпроси, които зачестиха след Първия конгрес на съветските писатели. Започна да пише стихове и драмата „Вълната, която бучи“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Ноември — декември Инспекцията на труда нарежда във фабриката да се образува профдружество и членският внос да се удържа задължително от заплатата на всеки работник независимо дали той членува или не в дружеството.

В ръководството на партията има разногласие за отношението към казионния Български работнически съюз. Отначало Вапцаров поддържа становището за саботиране на профдружеството, но по-късно се убеждава, че това е сектантство (Св. Лобушки, Мордоше Маджар, В. Чорлев и др. Сб. Н. В.).

„Вапцаров анализира тази стихийност и ни обясни пред група работници, че се провежда нов курс на партията, че трябва да навлезем във всички масови организации, включително и в предстоящото създаване на Български работнически съюз, да завземем ръководството и да поддържаме по-честа връзка с партийния център. Да си признаем, почти всички стари комунисти реагирахме на това становище, като държахме на бойкота. Много скоро голямо болшинство от партийните другари осъзнаха правилната линия на новия курс и постъпихме към практически действия" (Непечатани спомени на В. Чорлев — И-т за литература).

Декември Започва репетиция на комедията „Под чехъл" от Ст. Савов. В личния архив на Б. Вапцарова е запазен екземпляр от пиесата, върху който Вапцаров е разпределил ролите:

Пенчо Петрушков — дребен чиновник, Селяновски
Ирина — негова жена, Людмила
Липовански — артист, нейн племенник, Вапцаров
Боян Манов — студент, далечен сродник на Петрушков, Тошо
Г-жа Староселска — приятелка на Ирина, Бойка
Димитър Проданов — Зехиров
Щиляна — леля на Петрушкова, Чалъкова
Г-ца Фани, Цвета Симчева.

„Репетициите вървяха леко и весело, най-често ни разсмиваше Людмила — професионална актриса от Русия, което личеше още в първата реплика. Тя говореше като чужденка, неправилно, това още повече усилваше комедийния характер на действието. Вапцаров с голям труд бе я убедил да се съгласи да играе с любители и бе към нея извънредно внимателен. Коректното му отношение към белогвардейците бе ръководено не само от колегиалност, но и за заблуждение на полицейското наблюдение' (Спомен на Б. Вапцарова).

Декември 3 Развълнуван е от прочетения във в. „Зора" (бр. 4629) „позив към обществената съвест" под заглавие „Да се установи истината", подписан от проф. М. Арнаудов, проф. А. Златаров, Вл. Василев, Д. Сяров, с който се иска официална реабилитация на Яворов (Спомен на Б. Вапцарова).

Декември 5 Чете във в. „Литературен преглед" от 5 дек. „Една среща с Маяковски" от Марко Марчевски и стихотворението „Братя писатели" от Вл. Маяковски.

Декември 12 Чете с интерес статията „Трагедията на Яворов" от Г. Караславов, публикувана във в. „Литературен преглед" от 12 декември.

„Особено задоволство Кольо изпита от статията за Яворов, защото виждаше, че по-голям събрат по перо разбира творческата траге-

дия на поета така, както той лично я разбира. И на глас зачете характерни пасажи: „. . . никой не надникна в дълбочините на оная социална бездна, дето Яворов беше хлътнал, разкъсван от противоречия и съмнения. Яворов се помъчи да избегне катастрофата чрез връзките си с Гоце Делчев и революционната си дейност във вътрешността на Македония“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември — втората десетдневка

При младото семейство пристигат да прекарат зимните месеци родителите на Вапцаров.

„Свекър ми беше с разклатено здраве от инквизициите на михайловистите. Повече от един месец бе на лечение в Александровската болница в София под грижите на проф. Моллов, но голямо подобрение нямаше. Той не искаше да живее в Банско, да среща довчерашните си противници и мъчители. Затова решиха да прекарат зимата при нас“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември 14

Мукавената фабрика на Българска книжна и дървена индустрия, А. Д. в с. Кочериново преустановява дейността си.

„Завчера, на 14 т. м., управлението на фабриката тук ни предупреди всички, че мукавената фабрика преустановява работата си в края на м. декември 1934 г. и от 30 т.г. се считаме за уволнени“ (Изложение на работниците при фабриките на Българска книжна и дървена индустрия — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Декември 15

Партийната група, ръководена от Вапцаров, агитира сред работниците да се сплотят за протест срещу затварянето на фабриката, като делегация отиде до Инспекцията на труда в Дупница, Горна Джумая, София, до Министерския съвет, за да настоява да продължи работата ѝ.

Декември 16

Ръководи протестното събрание против затварянето на фабриката. Съставя от името на събранието изложение-молба, която се приема единодушно от присъствуващите:

До господина Директора на труда, общ. осигуровки при Министерството на народното стопанство ст. София.

Копие:

Г. г. Министър-председателя, Министъра на народното стопанство, Министъра на финансите, Директора на обществената обнова, Директора на монополите и Директора на Соф. област.

Изложение

от работниците при фабриките на Българска книжна и дървена индустрия, А. Д., с. Кочериново — Дупнишко.

Господин Директоре,

От името на няколкостотин души работници заедно със семействата им обръщаме се към Вас с молба да направите всичко възможно от Ваша страна, да ходатайствувате и издействувате да бъдем спасени ние и семействата ни от гладна смърт. . . Сега ще трябва ние 500 (петстотин) души работници, които храним над хиляда и петстотин жени и невръстни деца, и то в началото на зимата, без подслон и средства да преживеем

една убийствена нравствена и материална трагедия и да умираме от глад.

Работейки тук млади и стари работници, скъсали всякакви връзки с близки и света, без възможност за намиране на материална подкрепа, да бъдем погълнати от мрачната бездна на мизерията, с убит импулс и сломени крила да чакаме една гибелна неизвестност.

И днес, 16 декември 1934 г., събрани на събрание, разрешено от съответните власти, в присъствието на г-на дупнишкия инспектор на труда, съставихме тази резолюция, господин Директоре, с обърнат поглед на надежда и вярваме, че правителството, което полага усилия за намаляване на безработицата, ще ни окаже пълна подкрепа.

За събранието — комитет:
Председател: Никола Вапцаров
Секретар: Мордоше Б. Маджар
Христо Кацарски
Георги Ботилов
Членове: Конст. Александров
Христо Исаков
Илия Томов

(Копие от изложението— дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Декември — втората половина

Вапцаров се завръща от София, делегацията е постигнала частичен успех.

„Работниците събраха пари и групата от авторитетни работници замина, водена от Вапцаров. След няколко дни делегацията се завърна, беше постигнала успех! Фабриката започна отново да работи, но само по четири пъти в седмицата, а надниците бяха намалени от 5 до 15 лева. Работниците се подчиниха на тази маневра на господарите, защото времената бяха тежки" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 143).

1935

Изнася сказки, поставя пиеси и играе в самодейния театър при фабриката; следи с жив интерес литературния живот в страната; влиза в районното ръководство на Българската комунистическа партия; написва драмата „Вълната, която бучи", делегат е на конгреса на Българския работнически съюз; в София установява контакти с прогресивни хора на изкуството.

Януари 1—5

Посреща Нова година в тесен семеен кръг — с родителите и съпругата си. Баща му разказва за културния живот в София.

„Студените зимни месеци декември, януари и част от февруари родителите на Кольо прекараха при нас. В къщи атмосферата беше домашно уютна. Четяхме всички ежедневници и литературни вестници, които даваха материал за интересни разговори. Старият Вапцаров познаваше елита на София, с някои беше приятел и ни разказваше интересни случки и преживявания, свързани с техния личен и обществен живот. Например във в. „Зора" (4 януари 1935 г.) в „Преглед на детската ли-

тература за изтеклата година“ критикът Йордан Бадев пишеше и за книжката „Пастирът от Потока“ от Симеон Андреев, който беше приятел на семейство Вапцарови. Кольо се интересуваше и питаше баща си как живее като писател С. Андреев. А той с охота почти цяла вечер разказваше за Монката и за цялата литературно-бохемска среда. След няколко дни Кольо ходи в Горна Джумая и донесе „Пастирът от Потока“ и всички в къщи я прочетохме.

В следващия брой на в. „Зора“ в хумористичната страница „Смях и закачки“ бе напечатано: „Хумористична анкета и интервю с П. Р. Славейков, Хр. Ботев, Ал. Константинов“, карикатури от Ал. Божинов и Ал. Добринов, а в подлистника бе даден разказ от Чудомир „Да очистим езика си“. Художникът Божинов бе стар приятел на Йонко Вапцаров, ходил бе у тях в Банско (запазен е албум с автограф от Божинов — „На семейство Вапцарови, Ал. Божинов, София, 21.VII. 1925 г.), а за Ал. Добринов текьо ни каза, че му е направил карикатура. Разказа ни и някои случки от пребиваването на Чудомир в София, който живееше постоянно в Казанлък, и т. н. Кольо често разпитваше баща си за живота на хората на изкуството, за живота му като комита, за борбите във ВМРО. Така дните минаваха неусетно“ (Спомен на Б. Вапцарова. Книгата „Пастирът от Потока“ — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София; албумът на А. Божинов — в архива на Б. Вапцарова).

Януари 8

Готви се да замине в съседното село Рила, за да изнесе в читалищния салон сказката „Шлагер и шлагерна поезия“, но полицията не разрешава събранието.

„Отидох при председателя на читалището Велчев, за да му предложа да се изнесе сказката от името на читалището. Съгласи се същия ден да се състои сказката. Даде ми сам да напиша афишите, като ми каза да избера само червени, за да се отличават от тия за вечеринката. Те бяха печатани афиши, на които се попълваше само датата и програмата.

На сутринта научих, че полицията събрала афишите за сказката. Отидох в полицейския участък, а след това дойде и старшията със смачкани афиши в ръка.

— От Дупница ми съобщиха да събера афишите и да арестувам сказчика. Ще те питам какво е „Шлагер и шлагерна поезия“. . .

Веднага отидох на гарата и съобщих на един от стрелочниците, който беше наш другар, да обади на Кольо да не идва, че ще го арестуват“ (Иг. Ягоридков. Сб. Н. В., с. 131).

„През тези години шлагерната музика бе заляла света. Кольо се възмущаваше от нейната сладникаво-сантиментална пошлост. В своята беседа той искаше да направи разлика между дълбоките чувства в истинската поезия и лигавите стихове на шлагерната музика. Понякога, когато аз си тананиках някой шлагер, той лукаво ме поглеждаше и на същата мелодия измисляше други думи, които разкриваха пустотата на текста. Запомнила съм например:

Аз пея: Прости о, Нели,
прости навеки,
прости едничка моя
радост в света.

Той пригласяше: Прости о, Нели,
че ям сардели,
прости едничка моя
радост в света.

(Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 144).

Януари 11 Създава се Български работнически съюз (Държавен вестник, бр. 7, 11 ян. 1935).

Януари — втората десетдневка С интерес прочита откъса от романа „Морава звезда, кървава“ от К. Петканов, поместен във в. „Литературен преглед“, 16 ян. 1935.

„Запомнила съм този брой, защото по-късно в София често слушахме да се говори за романа „Морава звезда, кървава“. В няколко броя на вестника бе отпечатана почти цялата повест на Л. Стоянов „Холера“, а от „Морава звезда. . . “ нямаше други подлистници“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Януари 22 В. „Зора“ (22 ян. 1935) помества пълния текст на речта на главния директор на Обновата Петър Попзлатев, в която се дават разяснения около образуването на Държавните работнически професионални организации.

Януари 23 Вестниците съобщават за падането на правителството на Кимон Георгиев и за новия кабинет на генерал П. Златев; за процеса срещу железничарите, участвували в тайната конференция в с. Лъкатник през май 1934 г.

Януари 25—31 Обсъжда с група работници политическата обстановка в страната.

„Един ден Кольо ми каза, че няколко души от фабриката ще ни дойдат на гости следобед. Помоли ме да приготвя нещо за хапване, да поседя малко при тях, а после да си изляза от стаята и да занимавам родителите му в кухнята. Това не ми направи впечатление, защото през декември м. г., когато фабриката бе затворена поради липсата на поръчки, у нас често се събираха активисти на съвещание. По-късно Кольо ми каза какво е било това посещение“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Януари — краят Възхищава се от хумора на Чудомир.

„Кольо имаше весел нрав и обичаше много хумора. А в. „Зора“ в страницата „Смях и закачки“ често печаташе Чудомирови произведения, даваше и негови карикатури в рубриката „нашенци“. Кольо изтъкваше пред нас най-характерното в произведението на автора. Той ни показваше как Чудомир с малко изразни средства обрисува героя, като влага остроумие и духовитост“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Февруари 1 Родителите на Вапцаров продължават гостуването си при младото семейство. Необичайни студове.

В. „Зора“, от 1 фев. 1935 г. в рубриката „Наводнения, бури и снегове в страната“ публикува съобщение от Разлог: „Снеговете, от които се е образувала снежна покривка 85 см, телефони, телеграфни линии по всички направления са повредени, осветлението е скъсано. . . “

Февруари 2 Започва да пише статия за К. Щъркелов по случай предстоящия 25-годишен творчески юбилей на художника.

Във връзка с това Йонко Вапцаров решава да замине за София, за да поздрави приятеля на цялата фамилия — К. Щъркелов (Спомен на Б. Вапцарова).

Февруари 6 Запазил е в своя архив в. „Литературен преглед“ от 6 февр. 1935 г. „Какво е накарало Вапцаров да отдели този брой на „Литературен преглед“, не мога да си спомня сега. Според мен — богатият и разнообразен материал, поместен в него. Интерес за Вапцаров е представлявал прегледът „Към младите стихотворци“, в който авторът Р. (навярно Радевски, б. а.) прави задълбочен анализ на изпратените в редакцията стихотворения от начинаещи поети. Накрая рецензентът препоръчва: „Нека се свържат по-тясно с редакцията и сътрудниците на „Литературен преглед“ — това много ще им помогне.“ Отбелязвам този пасаж, защото след няколко месеца Вапцаров потърси Г. Караславов, за да му представи своята драма „Вълната, която бучи. . .“ за мнение. От този брой съм запомнила стихотворението на М. Грубешлиева „Два свята“, защото подобно преживяване и аз изпитах с моя съученичка. Четох също с интерес продължението на повестта „Холера“ от Л. Стоянов“(Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Февруари — краят на първата десетдневка Пристига Б. Вапцаров, ученик в последния клас на Горноджумайската гимназия, за да съобщи на майка си, че пътят между Горна Джумая и Разлог е разчистен и се движи редовният автобус София — Неврокоп. Ел. Вапцарова си заминава за Банско (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Февруари 10 Във в. „Зора“ (10 февр. 1935) е напечатана статията „Мирът на Щъркелов,“ подпис — Никола Вапцаров.

„Пръстите вкоченясват, но от очите блика огън. Защото сърцето струи пламъци от любов към багрите и светлините. И тия пламъци одухотворяват върховете, къпят ги с трептяща нежност в девствените лазури на небето и ги приспиват под бялото сияние на снега.

Пръстите вкоченясват, но на платното оживява Пирин — неговият Пирин!. . . Аз познавам тия пръсти, които с вълшебство карат един сив камък да разказва своята хилядолетна легенда, една мура свенливо да признава любовната си игра със северния вятър, или златните паяжини на слънцето да се люлеят опиянени в простора.

Неговите върхове са горди, подкупващи със своята величавост, позлатени от слънцето или осребрени от снега, но винаги стремителни. Най-малкият поток има своята песен дори и когато е скован от лед. Далечината е примамваща и зовяща със страшното обаяние, което има далечината на Паньоловия „Мариус“. Далечината, която вика и измисля хиляди примамки. . . Тя зове необуздано, тъй както зове всякога далечното, недостижимото. . . Неговите простори са ведри. Под лятното слънце те трептят от блаженство и радост. И в най-дълбоката сянка винаги има една светлинка, един лъч-надежда. Странна и вълшебна е тази игра между сенките и светлините у Щъркелова!. . . Тя достига почти до символ на някакво жизнено чувство. Тя се прелива в хиляди багри и разнася младото ухание на пролетта, знойния дъх на лятото, леката печал на есенната елегия или мълчаливата приказка на зимата.

Неговите картини са песни с игривата звучност на Едгар По и Хамсуново отнасяне към природата. Той прилича на древен екзалтиран певец, овладян от хипнотичната омая на вселената, който се моли и пее под огромната купола на небето.

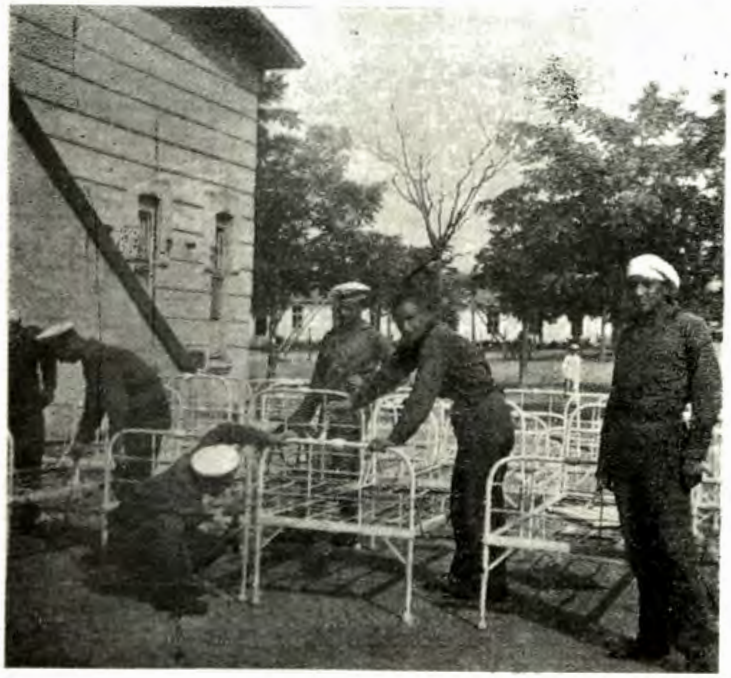

Н. Вапцаров над Рилския манастир през 1929 г.

Ана Мицова от Горна Джумая (Благоевград), приятелка на Н. Вапцаров, във Варна на гости на поета (първата вляво) 1931 г.; Н. Вапцаров — стар моряк

Между приятели и познати от Горна Джумая (Благоевград). Н. Вапцаров е в моряшка униформа. Банско, 1930 г.

← Почистване на помещенията от възпитаниците на ММУ, между които е и Вапцаров

С приятели съвипускници от ММУ и студенти от Търговската академия във Варна, пролетта на 1932 г.

Дипломата на Н. Вапцаров от Морското машинно училище →

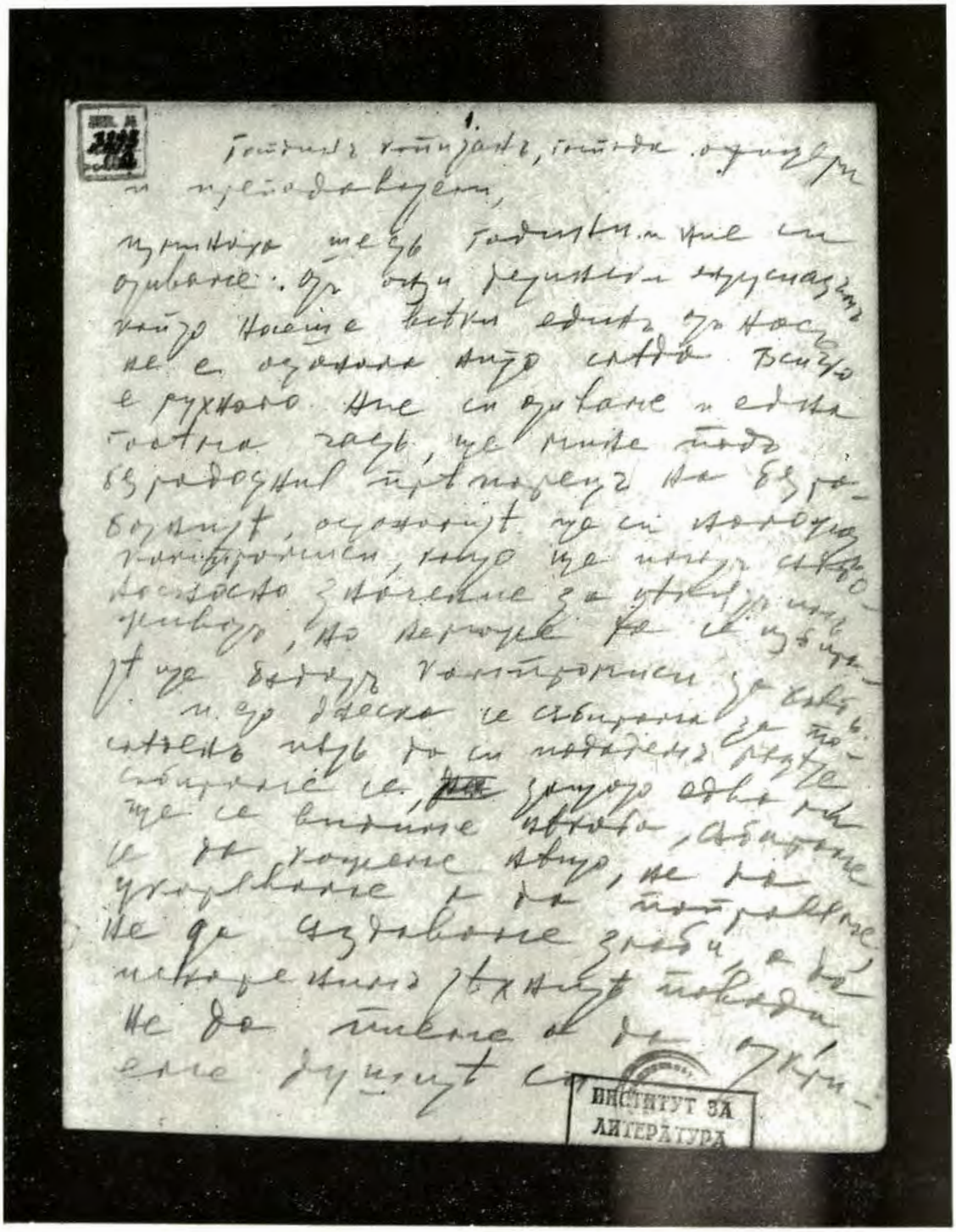
МОРСКА УЧЕБНА ЧАСТЬ
МОРСКО МАШИННО УЧИЛИЩЕ

Зрѣлостно Свидетелство

№ [redacted]

Дадено на Запцаровъ Никола Ивановъ роденъ на 24 Ноември 1909 год. въ гр. [illegible] Сан ско, околия Разложка, български поданикъ, въ удостовѣрение на това, че той е следвалъ въ Морското Машинно Училище при Морската Учебна Часть отъ 1. Августъ 1926 год. до К. [illegible] май 1932 год. при поведение [illegible] и е показалъ следния успѣхъ:

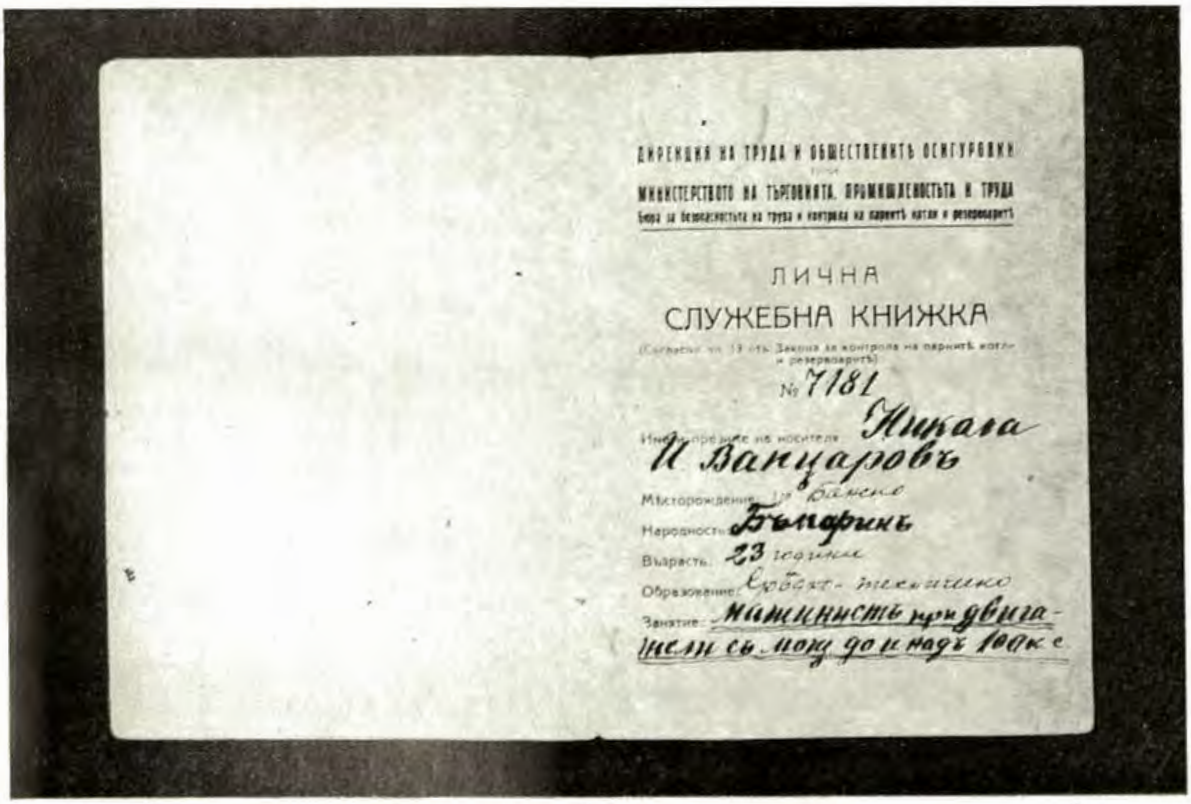

Факсимиле от началото на речта, произнесена от Н. Вапцаров на прощалния банкет на възпитаниците от 26-и випуск на ММУ

Квартира на поета при постъпването му на работа във фабриката на с. Кочериново.

ДИРЕКЦИЯ НА ТРУДА И ОБЩЕСТВЕНИТЕ ОСИГУРОВКИ

при

МИНИСТЕРСТВОТО НА ТЪРГОВИЯТА, ПРОМИШЛЕНОСТТА И ТРУДА

Бюро за безопасността на труда и контрола на парните котли и резервоарите

ЛИЧНА

СЛУЖЕБНА КНИЖКА

(Съгласно чл. 19 отъ Закона за контрола на парнитѣ котли и резервоарите)

№ 7181

Име, презиме и име на носителя: Никола Н. Вапцаровъ

Мѣсторождение: гр. Банско

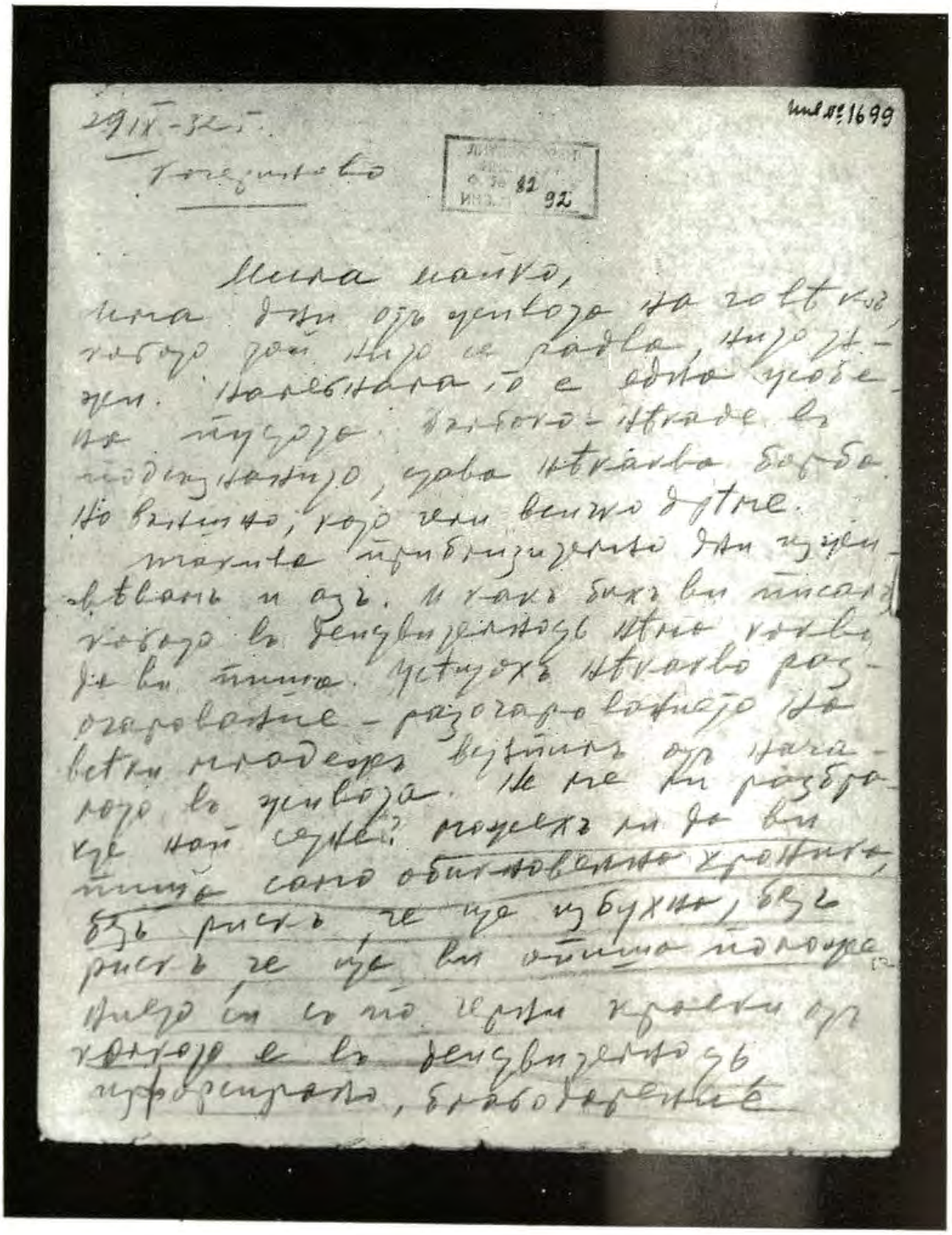
Народность: Българинъ

Възрастъ: 23 години

Образование: Средно-техническо

Занятие: машинистъ на двигатели съ мощность до и надъ 100 к. с.

Лична служебна книжка на Н. Вапцаров от фабриката в Кочериново

29 IX-32 г.

Търново

Мила майко,

Пиша ти от чекъда на гости у вуйчо Ивана. Нищо не ради, нищо нови. Най-важната, то е едва успях да пътуна. Вчера-нощес в подкупната, сума нетърпима бъркотия, която чак вечер отмина.

Мама приблизително ти пише и аз. И каквото бих ти писал тя ще ти напише. Устроих нещо разочарование - разочарованието на всеки младеж, който от нагоре се чеква. Не ме ли разбра, че най-сетне? Можех ли да ти пиша само обикновено хроника, без ритъм, че ще избухна, без ритъм, че ще ти опиша подробно [illegible] Ако си по-черти кратки от тогава е в действителност [illegible]

Писмо на Н. Вапцаров до майка му от 29. IX. 1932 г.

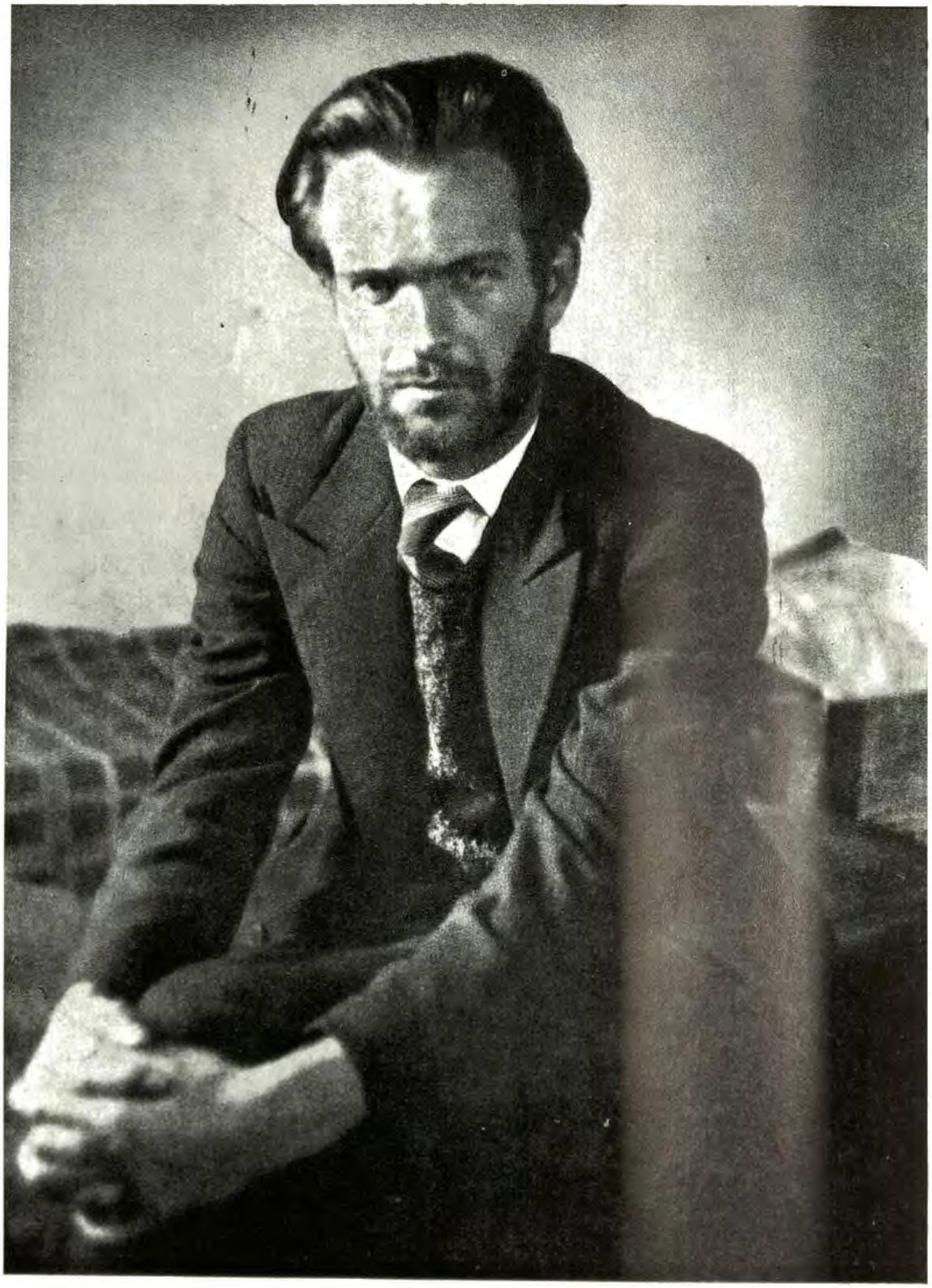

Вапцаров, Ана Мицова и студенти от Горна Джумая край р. Струма. Лятото 1932 г.; Б. Димитрова, 1932 г.

Вапцаров (третият отдясно наляво в първия ред) с група студенти и младежи пред бюста на П. К. Яворов в Горна Джумая (Благоевград)

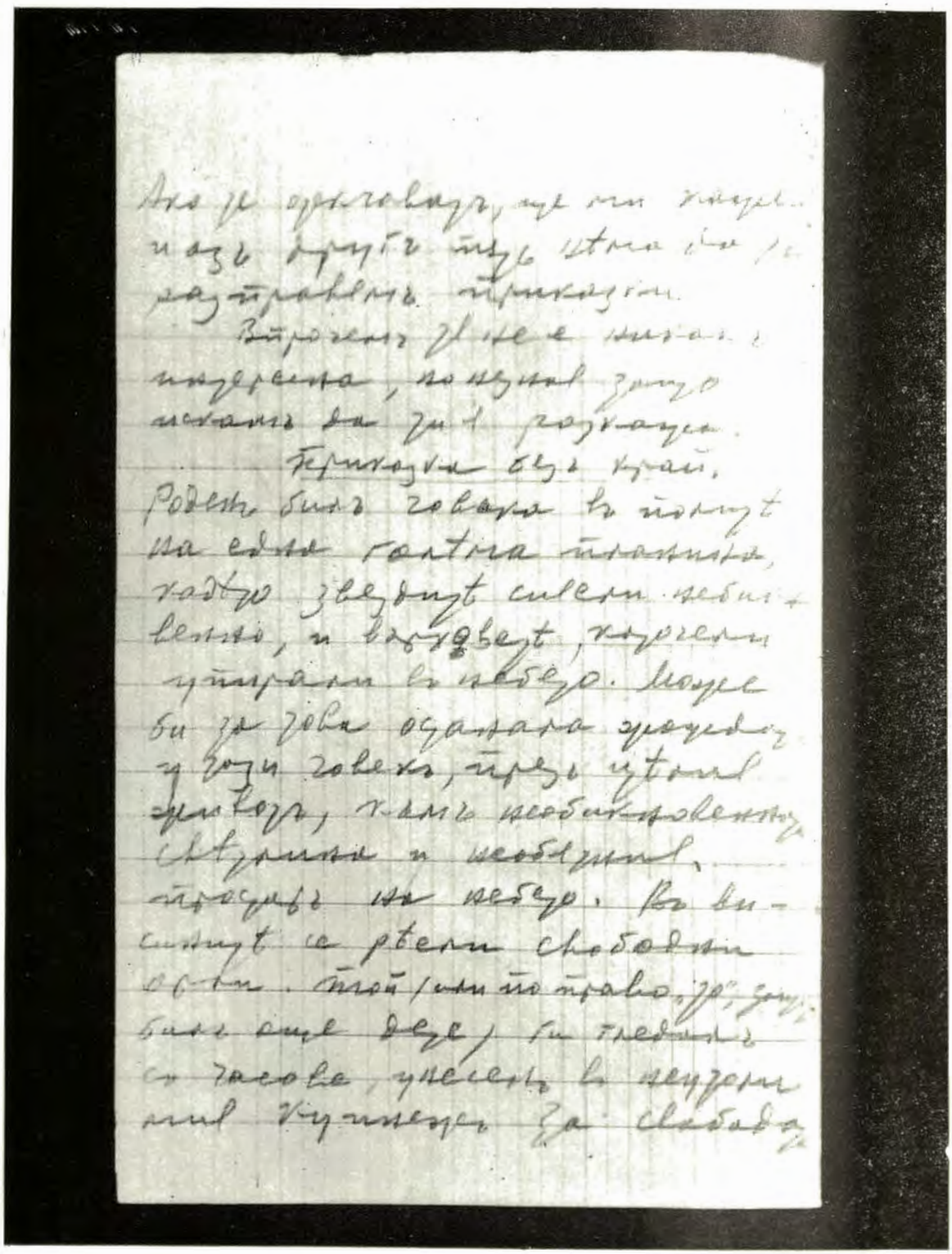
Вапцаров в квартирата си в Кочериново през пролетта на 1933 г.

Сватбата на Н. Вапцаров с Б. Димитрова на 11 февруари 1934 г. На път към черквата на с. Бараково (булката и шаферът — Живко Тодоров. Вапцаров и майка му са зад тях)

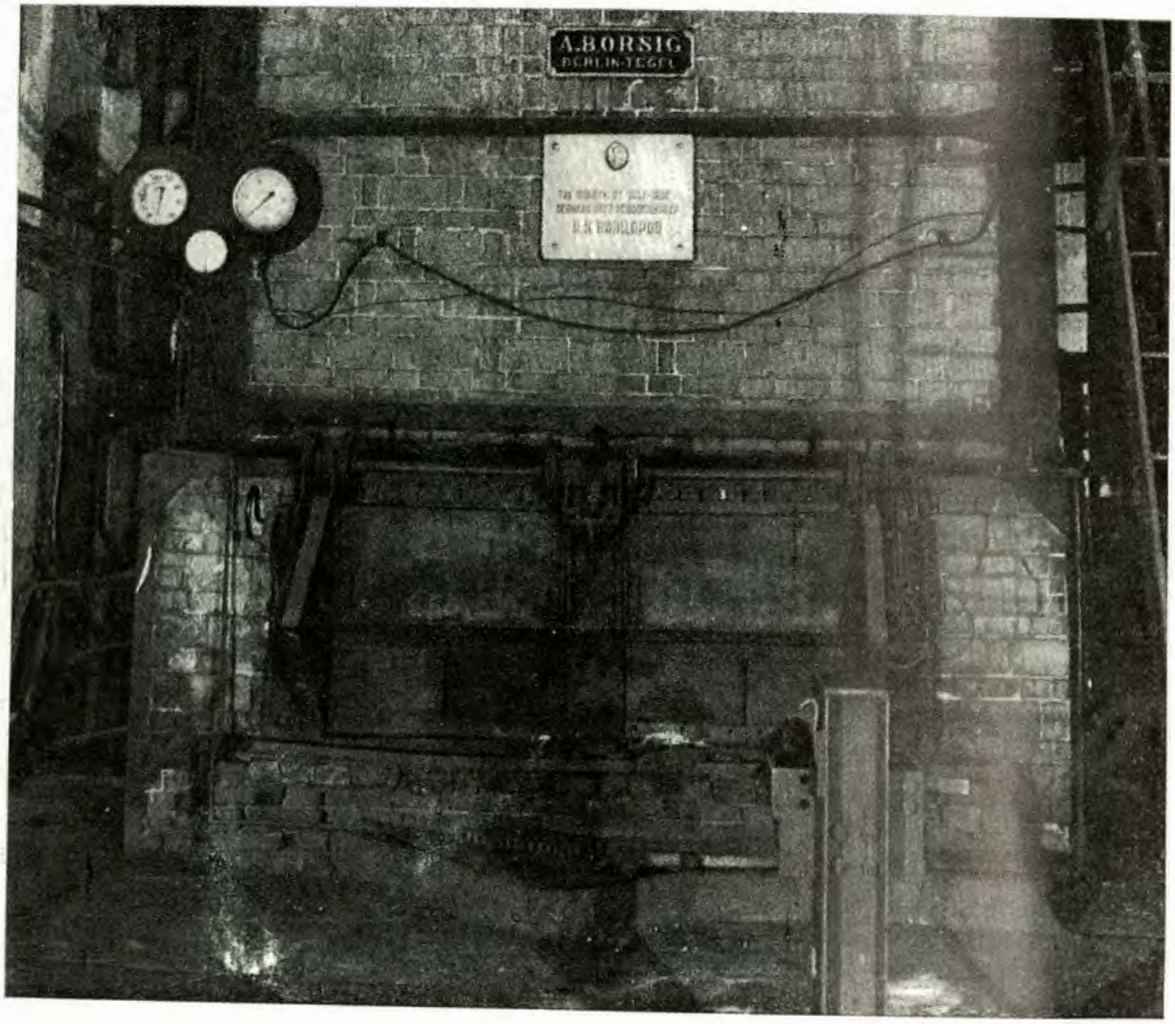
Семейна фотография на Б. и Н. Вапцарови. София, 1937 г.

Част от писмо на Н. Вапцаров до Б. Димитрова от 23 май 1933 г.

Квартирата на Б. и Н. Вапцарови в с. Кочериново

Котелното помещение на фабриката в с. Кочериново

Бойка със сина си Йонко в с. Кочериново. 1936 г.

Първата страница и страницата с действуващите лица на Вапцаровата пиеса „Вълната, която бучи. . .“

Никола Вапцаровъ.

ВЪЛНАТА, КОЯТО БУЧИ. . .

Драма въ 3 действия.

-1935 год.-

Действующи лица:

Борисъ Поповъ	55 г.	-Директоръ на кожарски заводи
Елена	43 г.	-негова жена.
Лилия	20 г.	-тѣхни деца.
Андрей	23 г.	-тѣхенъ синъ.
Инж.Романовъ	30 г.	-завеждащъ техническата служба въ завода.
Председатель на Упр.съвета	53 г.	- . . . . .
Георги	21 г.	-неговъ синъ.
Мира	25 г.	-учителка по пѣние.
Стояновъ	-	- . .
Боевъ	-	-механикъ въ завода.
Единъ фотографъ.		- . .
Слугата у Поповци.		- . .
Докторъ	40 г.	- . .
Работници.	-	- . .

Забележка: Само онѣзи лица, които знаятъ участия въ пиесата не се явяватъ на сценица, могатъ да сѫщи представени отъ по-горнитѣ лица, споредъ възможностьта.

Бойка, Йонко и Борис Вапцаров. Кочериново, 1936 г. Снимката е направена от Н. Вапцаров

Н. и Б. Вапцарови с Манда Кондова, тяхна леля, гостувала от САЩ в България през 1934 г.

Септември — втората десетдневка

Загрижен е и се безпокои, че е станал голям провал в македонското прогресивно движение.

„Разкрита ВМРО (обединена) конспирация. Арестувани са няколко души, между които организационният секретар на Софийския областен комитет на ВМРО (О) Асен Чаракчиев, Христо Калайджиев, член на областния комитет и член на Централния акционен комитет и други отговорни функционери (Заря, 14 септ. 1935).

Септември 28

Четете рецензиите във вестниците за пиесата „Иванко" от В. Друмев, с която Народният театър открива сезона.

Октомври -началото

Драмата „Вълната, която бучи. . . " е готова, преписана на чисто.

„Вапцаров избра заглавието на пиесата от картината на Айвазовски „Девети вал". . . В упорит бой с морската стихия моряците са преживели страшни изпитания, те плават само върху останалата мачта, но макар и изтощени, с вдигнат флаг посрещат радостно настъпването на новия ден" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 100).

Октомври — втората половина

Присъствува на съдебното дело на баща си, който е дал под съд своите похитители. Делото се води в читалището на Горна Джумая от военно -полеви съд.

„Мама Елена Вапцарова пристигна у нас и съобщи, че утре се гледа делото на текьо и че подсъдимите са успели да убедят някои близки, а може би са ги подкупили, да говорят в съда срещу свекър ми, в полза на михайловистите. Кольо поиска отпуска и веднага двамата с мама заминаха за Горна Джумая, за да се срещнат с тези роднини" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

„Делото по отвличането на Ив.Вапцаров продължи и днес. Прокурорът майор Захов произнесе обвинителната си реч. Той поддържа обвинения срещу 39 подсъдими, за които иска смъртно наказание, а за Страхил Развигоров и за още един подсъдим иска наказание за укривателство.

За осем от подсъдимите прокурорът оттегли обвинението си. След пладне говориха защитниците. Присъдите ще бъдат прочетени в понеделник" (Заря, 20 окт. 1935).

Октомври 22

Отива в Горна Джумая, за да присъствува на прочитане на присъдите по отвличането на баща му.

„Присъдите срещу 45 членове на бившата ВМРО. — Отвличането на Ив. Вапцаров. Присъда срещу Ив. Михайлов. . . " (Заря, 23 окт. 1935).

„Кольо се прибра късно в къщи силно разстроен, текьо получил сърдечна криза, викали лекар и със специална кола на военните го закарали в София. Мама останала да спи в квартирата на Борис, защото на другия ден се връща в Банско" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Октомври 23—25

Готви се да замине като делегат на учредителния конгрес на Българския работнически съюз. Свързва се с представители на профопозицията.

„По сведения, които се получиха в ЦК на НРПС за утвърждаване делегати от разни краища на страната, данните от Дупнишката група говореха, че между делегатите от книжната фабрика в с. Кочериново има честни, предани хора и особено може да се разчита на огняря Вапцаров.

Един ден преди започване заседанието на учредителния конгрес на фашисткия БРС на пейките в градската градина чрез нашите връзки се представи висок, твърде слаб младеж — делегат от Кочериново — Н. Вапцаров. Срещите с промъкналите се наши делегати, между които бе и Вапцаров, ставаха в градската градина и в галериите на ресторантите. Н. Й. Вапцаров бе включен в ръководната група, която имаше за задача да направлява проявите на нашите другари на конгреса, да издирва и сплотява и други честно мислещи хора" (Б о р и с Б л а г о е в. — Труд, 26 юли 1952).

Октомври 27—28

С много шум и парадност в салона на казиното в градската градина в София се провежда учредителният конгрес на Българския работнически съюз, в който участвуват около 5000 делегати. Нелегалното ръководство на Неутралния работнически професионален съюз (профопозицията) успява да прокара много справедливи искания в полза на трудещите се.

„На Вапцаров бе възложено да вземе думата и във формата на предложения по някои от пунктовете на резолюцията да постави редица нови въпроси. Трябва да се каже, че Н. Вапцаров изпълни възложената му задача. Той взе думата на конгреса и направи предложения. Някои от пунктовете на конгресната резолюция по-късно послужиха като удобни позиции, от които се изхождаше за организиране на борбите на безработните през 1936 г., които завършиха с няколкохилядни демонстрации в София, Габрово и др.

След учредителния конгрес Н. Й. Вапцаров установи по-здрави връзки с революционното профсъюзно движение и разви много по-активна дейност за организиране борбите на работниците от книжната фабрика в Кочериново, за което по-късно бе уволнен от работа" (Б. Б л а г о е в. — Труд, 26 юли 1952).

Октомври 29

Посещава Г. Караславов и му предава пиесата си за мнение.

„Един ден преди обед, през втората половина на 1935 г., на външната врата се потропа — казаха ми, че ме търси някакъв момък. На малката тераска пред вратата стоеше висок млад мъж с продълговато и малко бледо лице, с изпъкнало чело, над което падаше непокорна кестенява коса. . .

Момъкът каза, че иска да говори с мене по някакъв литературен въпрос. Поканих го и той влезе в стаята, която беше и спалня, и трапезария, и „кабинет", а през зимата — и кухня. Момъкът седна стеснително на сивия буков стол, подпря се на масата, остави добре подвързан ръкопис и каза просто:

— Нося ви една пиеса. . . моля ви да я прегледате.

След това ми разправи, че е работник-огняр в книжно-мукавената фабрика в с. Кочериново, че е от Банско и че се казва Никола Вапцаров. Като каза името си, моят гост ме погледна внимателно. Той забеляза неволната промяна, която стана в изражението на лицето ми. Нямаше съмнение, той очакваше неговото име да ми вдъхне недоверие.

— Вие сте син на Йонко Вапцаров? — попитах го аз.

Момъкът ме погледна право в очите и с малко твърд и както ми се стори, дори с малко патетичен тембър отговори:

— Аз нямам нищо общо с баща си.

— Много обичам театъра—каза той.—Направих един опит. . . И той ме помоли да прегледам ръкописа и да си кажа мнението. Пиесата имаше някакво „морско“ заглавие — „Деветият вал“ или „Деветата вълна“, не си спомням добре. Направи ми впечатление, че пиесата беше написана на машина, чисто, без грешки, прегледана от автора и грижливо коригирана. Имаше мека подвързия и беше изрязана с подвързачески нож. Много ръкописи бях преглеждал дотогава, но такъв чист, угледен ръкопис за пръв път ми носеха.

Към този добър и честен момък исках да бъда искрен и открит и поради това му казах, че никога не съм се занимавал с театрални въпроси и че от драматически творби малко разбирам. Но той настоя да прегледам работата му. И ние заговорихме за театъра въобще“ (Г е о р г и К а р а с л а в о в. Срещи и разговори с Никола Вапцаров. С., 1961, с. 12).

Октомври — краят

Вапцаров се прибира във фабриката доволен от пътуването си до София. Особено е радостен от срещата си с Караславов, който го информира по много въпроси на литературния фронт (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

В дом-музей „Н. Вапцаров“ — София се съхранява екземпляр от книгата „Победители“ на Г. Караславов с надпис: „На Н. Вапцаров, другарски спомен. Г. Караславов“. Запазени са екземпляри и от „Кавалът плаче“ и „На два фронта“, които Вапцаров е разпространявал между познати.

„След деветнадесетомайския преврат през 1934 г. бяха спрени всички прогресивни вестници и списания и ние — техните редактори и сътрудници — останахме без работа. И, разбира се, без каквито и да е средства за съществуване. Тогава с Георги Караславов решихме да пратим на наши другари, които лично познаваме или чиито адреси са ни дали, от останали екземпляри на собствените си книжки. . . пръв, който беше пласирал всичките изпратени екземпляри и се отчете, без да си задържа какъвто и да е процент,. . . беше някой си Н. Вапцаров от с. Кочериново, Дупнишко“ (Х р. Р а д е в с к и. Живи като живите, с. 195).

Ноември — началото

Работи добросъвестно във фабриката, понякога по две смени, а в неделя участвува в ремонта на машините, за да върне на колегите си времето, когато те са го заместили. С голям интерес очаква литературните вестници, особено в. „Кормило“. Внимателно чете всички материали. Много от поместените стихове научава наизуст и често ги повтаря на глас, изтъква пред близките си оригиналните образи и постижения на авторите.

„ В паметта ми са останали строфи от стихотворения, които Вапцаров обичаше. Във в. „Кормило“, бр. 5, имаше поместени стихотворения от Мл. Исаев — „Любовта на машиниста“; от Хр. Радевски — „Аз обичам“, от което съм запомнила:

Аз обичам страната, в която
се родих, възмъжах, разцъфтях —
нея нощем целува луната,
сутрин слънцето буди със смях. . .

От Хр. Ясенов съм запомнила:

И аз отново ще заспя, и аз отново ще погасна,
тъй както гасне морний ден, за да изгрее чист и ведър.
И аз отново ще заспя, и аз отново ще израсна
стихиен, шеметен и горд, стихиен, шеметен и щедър...

От А. Тодоров стихотворението „Математика":

. . . . . .
Цифрите застават, като живи,
в стройни многолюдни редове
и — сред мрак, сред пек,
сред дъжд проливен —
вечно пеят с гъсти гласове.

. . . . . .
Тази песен, жарка и просторна,
звучна като ручей или стих,
винаги я слушам неуморно,
даже в погледа ми тя блести.

За мен особен интерес представляваха статиите: „Какво трябва да знае всеки читател и начинаещ писател", които се печатаха във всеки брой. Но Кольо само ги прочиташе, защото за него това беше изминал етап. По-голям интерес прояви към 4-те статии „Основи на новия реализъм" (Спомен на Б. Б а ц а р о в а).

Ноември 7 Първият прием в съветското посолство в България по случай 17-годишнината от Великата октомврийска социалистическа революция. За този прием дълго време се приказва във всички среди, вестниците дават подробни съобщения.

Ноември — втората десетдневка Проявява особен интерес към поезията на Николай Хрелков. Често рецитира „Балада за трите сестри", печатана във в. „Кормило", бр. 7 от ноември 1935:

Как така в пъсна есен
с вой на вятъра понесен
бдели дори до зори
три девойки —

три сестри.
Нощ лежи
над село — Крън
мрак над село — Крън
тежи.

Ноември 22 Умира Тома Измирлиев, брат на Христо Смирненски. Вапцаров познава и харесва хумора на Измирлиев, който печата стихотворения и фейлетони в хумористичната страница на в. „Утро" и в. „Щурец" с псевдоним Фома Фомич.

„Сега не мога да си спомня точно по кое време сме чели фейлетоните на Фома Фомич, но съм запомнила: „Плановата комисия заседава", „Митрето прави кукя", „Шуркови си търсят слугиня" и др. На Вапцаров

извънредно много му харесваше стихотворението „Йордан Бадев критикува“, което често цитираше, когато Бадев изразяваше ненавистта си към комунистите. И аз съм запомнила отделни куплети:

Знам да че ам, знам да пишам —
оти да не сум критик?
Ако сгрешам — ке го бришам,
ке го лижам со язик!

(Спомен на Б. Вапцарова).

Ноември краят — декември Събира театралната трупа за разучаване на пиеса за новата 1936 г. Среща трудности при намиране на изпълнителки за женски роли. Бойка очаква дете. Започват да готвят комедията „Старчето се жени“ от М. Лангов (Пиесата — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Декември 4 Чете статията „Шейсетгодишнината на Райнер Мария Рилке“ (Литературен глас, бр. 292, дек. 1935). В библиотеката на дом-музей „Н. Вапцаров“—София се съхраняват две книги от Райнер Мария Рилке: „Песен за любовта и смъртта на Криста Кристафор Рилке“, 1932, и романът „Странните приключения на капитан Бриче“, 1935.

„Аз също прочетох статията за Рилке в „Литературен глас“, но казах на Кольо, че досега не съм чувала нищо за този писател. Той стана, порови се из етажерката и извади една тънка книжка, цялата в черна корица, и започна да ми чете поезия. Беше „Песен за любовта и смъртта на Криста Кристафор Рилке“. Когато свърши, каза: „Нали е хубаво написано.“ Да си призная, мен не ме трогна, видя ми се отвлечена. След няколко дни, когато бе ходил в Горна Джумая, беше купил романа „Странните приключения на капитан Бриче“, но и от него не останах „доволна“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Декември — средата По случай 26-годишнината от смъртта на Л. Н. Толстой Вапцаров доставя нови издания на великия писател. Чете статията „Страшно нещо е нашата работа“ — как е работил Лев Толстой, поместена във в. „Кормило“, 18 дек. 1935 г.

Декември 19 С приятели от фабриката и с. Рила празнува имения си ден в очакване на нов член в семейството.

Декември — 20—30 Чете с жив интерес хумористичните разкази на Чудомир, печатани често във в. „Зора“, като „Не съм от тях“, „Минахме ли моста?“, „Отчет“, от 8 дек., „Ръцете му пречат“, от 22 дек. и др. (Спомен на Б. Вапцарова).

Декември — краят Чете интересни материали във в. „Кормило“, бр. 15: „Интервю с руския поет Александър Безименски и неговото стихотворение „Вий знаете ли?“ Спомня си за талантливия артист Порфирий Велков, когото е гледал в „Хамлет“ в ролята на Хораций: по случай година от смъртта му Г. Караславов разказва на страниците на вестника за талантливия артист и буден гражданин, а Хр. Радевски му посвещава стихотворението „Интелигент“, което Вапцаров научава наизуст и често го декламира:

Ти изгря,
и се спря
и запита:
Где е смисълът?
Где е целта?
И с душа
като утрин открита.
Ти протегна
ръце към света
(Спомен на Б. Вапцарова).

1936

Ражда се синът му Йонко. Провежда линията на комунистическата партия като председател на профдружеството във фабриката. Говори на първомайски събрания във фабриката и пред работниците от Рилското корито. Уволнен е от работа като „неблагонадежден". Установява се на местожителство в София и няколко месеца е безработен. Пише стихове и печата в „Кормило" и „Нова Камбана". Умира детето му. Работи като машинист в мелницата на Бургачеви и огняр в Българските държавни железници. Разболява се от възпаление на белодробните жлези. Навлиза в живота на прогресивните хора на изкуството в София.

Януари — Нова година посреща бодро и в очакване да му се роди дете.

Януари 4 — Ражда му се син, наричат го Йонко.

„Кольо извика лекаря на фабриката д-р Драгостинов, когото придружаваше помощницата му. Отначало Кольо беше в стаята при мен, но като виждах как на лицето му бе изписана мъката от моите стенания, помолих го да напусне стаята. Към 11 часа се роди детето. След няколко минути сестрата сложи в ръцете на Кольо нашия син. Отначало той се смути, не знаеше какво да прави. После притисна белия пакет до гърдите си, наведе се над него и заговори:

— Голям пътешественик, татковото, ще станеш. Бързо се яви на света, не мъчи дълго майка си. . .

Всички се засмяхме и започна суетенето около новороденото. Кольо отиде да съобщи по телефона на майка си, че тя има вече внук. Повика я, ако може да дойде веднага, докато аз се привдигна на крака" (Спомен на Бойка Вапцарова).

Януари — средата — Пристига във фабриката Елена Вапцарова, за да помогне на младите родители.

Януари 28 — Издателството на Добромир Чилингиров му изпраща пакет с книги от библиотека „Звънче" за разпространение.

„Опис от препоръчаните пакети, предадени от Добромир Чилингиров на Централната поща на 28 януари 1936 г.:

№	Име	Град	гр.	лв.
Ст.	Даскалов	Лиляче	700	4,10

Никола Вапцаров	Кочериново	700	4,10
Петър Тонев	Брезово	700	4,10
Петко Владов	Бургас	700	4,10
Коста Божилов	Пловдив	700	4,10
Алеко Андреев	Павел баня	700	4,10
Йордан Кузев	Стрелча	700	4,10
Тр. Христовски	Родопина	700	4,10
Петър Мешев	Борисовград	700	4,10

х 10 екз. библ. „Звънче“, № 1—7 вкл. (Архив на Д. Чилингиров).

№ 1—7 на библиотека „Звънче“ са детски книги от С. Маршак в превод от Хр. Радевски: 1) „Как рендето направи ренде“; 2) „Мечти и крила“; 3) „Разходка с магаре“; 4) „Вчера и днес“; 5) „Дърводелец-трескоделец“; 6) „Багаж“; 7) „За глупавото мишле“ (Факсимиле от списъка — И-т за литература).

Януари — краят

Наред с грижите около новороденото следи с вълнение политическите събития — войната в Абисиния, борбите за Народен фронт във Франция, Испания, Австрия, изпълнението на смъртните присъди по разкритите нелегални комунистически конспирации в България, хода на разговорите за по-тясно сътрудничество между България и СССР, културни новини и пр.

„Детето и поддържането на домакинството ми отнемаше цялото време. Кольо помагаше в по-грубата работа — пазаруваше, носеше вода, дърва за печката. Но за да не ми е мъчно, че не мога вече да следя пресата, както преди, той ми четеше от литературните вестници и ежедневниците разкази, стихотворения (когато работата ми позволяваше да слушам). Запомнила съм интервюто с Алексей Толстой от Иван Янъков, поместено във в. „Кормило“, бр. 18, 29 ян. 1936 г., в което авторът на „18-та година“ разказва за творческия си път, за работата и на други съветски писатели. Първата книга, която бяхме чели от Ал. Толстой, бе „Приключенията на инженер Гарин“, но „18-та година“ просто ни очарова не само със силата на материала, но и с художественото майсторство на писателя “(Спомен на Б. Вапцарова).

Февруари — средата

Настъпват големи студове. Няколко дни не получава вестници и списания.

„Снежна стихия над България: Кочериново, 12 февр. (по телефона).

Незапомнена снежна виелица бушува днес цели 7 часа над цялата околност.

Виелицата направи големи преспи, особено по пътищата. Тръгналите пътнически автомобили са спрели по средата на пътя, без да могат да продължат. . .

Телеграфните и телефонните съобщения с Горна Джумая и Дупница са прекъснати и жп. съобщения Рила — Струма също прекъснати. . .“ (Заря, 13 февр. 1936).

Февруари 16

С радост научава от последните съобщения във вестниците, че в изборите Народният фронт в Испания е победил (Спомен на Б. Вапцарова).

Февруари — втората половина

Заминава за София, за да настани на лечение един нервноболен работник-белогвардеец.

„Вапцаров беседваше с всички — работници, чиновници, емигранти руси — прости и учени. Имаше един русин емигрант, завършил философия, с когото Вапцаров много спореше. Той по-късно се разболя от нервно разстройство. Когато трябваше да бъде отведен от някого в София на лечение, въпреки че имаше много руси на работа при нас, той пожела да го отведе в София Вапцаров. Това също направи на всички силно впечатление. Тези факти показват колко много беше обичан Вапцаров от всички работници" (В. Чорлев. Сб. Н. В., с. 119).

Февруари — краят

Чете стихосбирката „Стрели" от М. Грубешлиева, за творчеството на която в. „Литературен преглед", „Литературен глас", „Кормило" и др. дават положителни отзиви. Особено впечатление му прави заглавието на рецензията „Стрели, които улучват" от Л. Стоянов. Този израз влезе в разговорния му речник (Спомен на Б. Вапцарова. Стихосбирката „Стрели" — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Март 1

Започва да излиза в. „Труд" — орган на Българския работнически съюз. Получаването на вестника е задължително. Пласирането му се възлага на ръководствата на профдружествата, които независимо от продажбата са длъжни да се отчетат финансово за всички изпращани броеве. Вапцаров получава в. „Труд".

Март — средата

Очаква с нетърпение литературните вестници „Литературен глас", „Кормило", „Литературен преглед" и др., в които вече от няколко броя се печатат очерци-портрети на съветски писатели, теоретични статии за социалистическия реализъм, стихотворения, разкази и др. В. „Кормило", 18 март 1936, публикува статията „Новият роман на Михаил Шолохов" от М. Марчевски и съобщението, че книгата „Разораната целина" е излязла и се продава в книжарницата „Нов свят" (Спомен на Б. Вапцарова. Първата част на романа „Тихият Дон" — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Март 16

Издателство Добромир Чилингиров изпраща от София пакет с книги със следния надпис: „Кочериново. Вапцаров Никола. 10 комплекта „Звънче" на 16 март 1936" (Архив Д. Чилингиров). Книжките са: „Поща", „Пожар", Мистер Твистер" и „Война с Днепър" от С. Маршак (Снимка от надписа у Б. Вапцарова).

Март — втората половина

Преработва стихотворението „На един сляп", Кочериново, 36" (Ръкописът — в Розовата тетрадка. В Розовата тетрадка Вапцаров преписва на чисто стихотворенията, които в момента е смятал за завършени. Тя съдържа: „Родина" („Над теб Пирин"), „Горки", „Един сляп", „Зора. Събужда се града", „Епоха", „Романтика", „Пушкин". Предадена от Б. Вапцарова в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

„Колко беше доста небрежен и ако ние околните не следяхме за неговите стихотворения, той всичко би разпилял. Цанко (Александър Околийски, б. а.) беше един от най-големите почитатели на неговата поезия. В къщи на смях го нарича ме „секретаря на поета". Той винаги

повод да разкаже за големия майстор на художественото слово. Но според Вапцаров символизмът не отговаря на душевната същност на българския народ. От Траянов всеки поет може много да научи, особено от неговия „Пантеон“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а. В дом-музей „Н. Вапцаров“ — София се съхранява книжката „Романтични песни“ от Т. Траянов).

Май 22—28 С Бойка заминават за столицата, използувайки намалението по железниците по случай седмицата на гостоприемна София. Иска да се свърже с нелегалното ръководство на Независимия работнически професионален съюз, за да получи инструкция от партията за работа в Българския работнически съюз.

„Последния път го видях през май 1935 г. Бях ходил случайно в София. В тясна хотелска стая бе отседнал с жена си Бойка. Цялата стая бе препълнена с негови познати и близки, предимно техници. Тук бяха Веселин Чушков, Емил Попов, Иван Чучков и др. . . И ми чете извадки от пиесата „Деветата вълна“ („Вълната, която бучи“. . . , б. а.), която пишеше по това време“ (Л. С т о й н о в. — Нов живот, 26 септ. 1958, Кърджали).

Юни 1 Започва да излиза прогресивният в. „Ведрина“ — седмичник за новини, общественост и култура. Редактор Крум Пенев.

Юни Чете „Майко“ на Добри Немиров ,получена като приложение на сп. „Модерна домакиня“, за което е абонирал Бойка (Книгата — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Юни 20—25 Излиза възпоменателен лист за Христо Смирненски по случай 12-годишнината от смъртта на поета. Вапцаров прочита съобщението във в. „Ведрина“, че читателите от провинцията могат да получат специалния лист, като съобщят на адреса: Печатница „Бр. Миладинови“, ул. Ив. Вазов, № 13, София, за „Смирненски лист“, и поръчва няколко броя (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Юни 29 Във в. „Заря“ започва публикуването в подлистник на романа „Златният телец“ от Иля Илф и Евгени Петров. Вапцарови очакват с нетърпение следващите броеве на софийския ежедневник (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Юни краят — юли Работи усилено върху пиесата „Вълната, която бучи“. . . , чете откъси от нея пред работниците, за да провери дали е засегнал вълнуващите ги въпроси.

„Той беше крайно взискателен към своите произведения. Грижливо ги преработваше и все не беше доволен. В издадените негови творби липсват една драма, която ми даде да чета в ръкопис, и едно стихотворение, в което се говореше за Кавказ и което той лично декламира на едно наше събрание във фабриката“ (С в. Л о б у ш к и. Сб. Н. В., с. 129). Драмата „Вълната, която бучи. . . “ е напечатана за първи път в сп. Септември, 1957, кн. 7, а спомените на Лобушки са писани през 1952—1953 г. Стихотворението е „Един сляп“, което Вапцаров е преработил.

Най-напред е печатано в Избрани стихотворения, 1946, но С. Лобушки не е забелязал стиха — „слънца от Кавказ и Урал“ — б. а.).

Юли 12 Вестниците съобщават, че е сключена първата спогодба между България и СССР, подписана от Литвинов и Михалчев. (Заря, 12 юли 1935).

Юли 24 Направен е редовният годишен преглед на парния котел на машината, на която работи Вапцаров, за състоянието на котления камък (Лична служебна книжка № 7181, с. 7 — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Юли — август Изпраща Бойка на почивка в Банско от Горна Джумая с автобуса София — Неврокоп. Продължава да работи върху драмата. Чете откъси от нея пред близки за мнение.

„Събирахме се почти всяка неделя у нас (с. Рила, б. а.), разговаряхме по разни въпроси, а Кольо четеше свои стихотворения и искаше да си кажем мнението. . . Написа и една пиеса за живота на работниците. У нас, в Рила, я чете действие по действие... Чудно ми беше, че искаше от нас мнение за своите произведения, когато ние в сравнение с него не разбирахме нищо от поезия и от драми“ (Иг. Ягоридков. Сб. Н. В., с. 130—132).

„Мисля, че към 1935 г. Вапцаров написа драмата „Девети вал“. Пишеше я, където му падне, между машините, в кафенето, в къщи, често пъти на коляното. Героят на драмата е анархист, който после става работник. Под влияние на работническата среда и на комунистическата партия се оформя като комунист, организира стачка. Може би себе си е взел за прототип. Той ме извика и ми прочете драмата си, за да чуе моето мнение. Аз му казах, че първото действие не ми харесва. Останалите бяха хубави. Посъветвах го да я занесе на Радевски и Караславов. На него отначало му беше неудобно, но въпреки това отиде при тях“ (Методи п. Георгиев. Сб. Н. В., с. 126).

Август — началото В Москва заседава VII конгрес на Комунистическия интернационал, на който основния доклад „Настъплението на фашизма и задачите на Комунистическия интернационал в борбата за единство на работническата класа против фашизма“ изнася Георги Димитров. Наскоро екземпляри от него по конспиративен път се предават и на Вапцаров (Книгата „Златната грива“ от Майн Рид, под което заглавие е прикрит докладът на Г. Димитров, се съхранява в И-т за литература, предадена от Биньо Георгиев, огняр във фабриката, член на партийната група, на когото Вапцаров е дал да я прочете).

Август — първата десетдневка Преписва на пишеща машина пиесата си „Вълната, която бучи. . . “

„Кольо пишеше и всичко аз преписвах на моята пишеща машина, защото почеркът му беше широк и малко неразбран. . . През този период той написа една социална драма, специално за експлоатацията и живота във фабриката, с действително действуващи лица“ (М. Маджар. Сб. Н. В., с. 122).

„През това време Вапцаров пишеше стихове. Написа и една книга, в която описваше фабричната обстановка и онези продажни елементи

като надзирателите и др. Тази книга беше преписана на пишеща машина от Мордоше Маджар“ (В. Ч о р л е в. Сб. Н. В., с. 119).

Август 10—15

Посреща в Горна Джумая Бойка, която се завръща от Банско.

„Кольо ми се похвали, че вече е написал драмата и сега я диктува на Мордоше. Във фабриката други новини нямаше, но литературните бяха по-разнообразни. Беше отделил някои вестници, в които има интересни материали за прочит. Спомням си две статии във в. „Ведрина“ (от 26 юли и 9 август): едната бе посветена на смъртта на капитан Драйфус, повече се говореше за защитата на Емил Зола, Клемансо, Р. Ролан и др. във връзка с това някога нашумяло дело, другата за покушението срещу Л. Стоянов. По препоръка на Кольо прочетох много произведения на Зола. Повод да говорим за него беше новият подлистник във в. „Зора“, романът „Нана“ — в съкратена форма. Като разбра, че от този автор малко съм чела, той ми даде „Вертеп“, „Нана“, „Жерминал“, „Търбухът на Париж“ и др.

Вапцаров беше потресен и възмутен от наглостта на профашистките елементи, които посягат върху живота на един изтъкнат български писател. Особено наблягаше на отделни пасажи от отвореното писмо „На моите нападатели“, в което Л. Стоянов пише: „Те не знаят наистина, че са извършили едно гнъсно деяние към човека, който няма нищо общо с техния манталитет и затова не е могъл да засегне с нищо техните интереси. Те не знаят, че аз работя от тридесет години в полето на българската литература и че съм създал произведения, които, ако не друго, обогатили са българския език дотолкова, да могат техните деца да се учат на грамотност.

Те не знаят, че за идеята на отечеството, в чието име м е нападаха, аз съм дал повече от тях — и на война, и в мирна културна работа. Те не знаят например, че аз съм между ония, които спасиха знамето на 6-ти пехотен полк в 1918 г. и че то е стояло увито около същите ребра, които те искаха да промушат.

Те не знаят, че войната, която описвам в моята книга „Холера“, а именно Междусъюзническата (1913), е война, осъдена от историята — от политици и военни като абсурдна, безсмислена и погромна. Те не знаят най-сетне, че за идеята на националността аз съм изписал доста мастило и че съм създал книги за Левски, Ботев, Бенковски, които те, разбира се, не са чели. (Препоръчвам им да прочетат книгите на своите собствени идеолози: „Престъпното безумие“ от Ив. Евс. Гешов, „Погроми“ от Петър Тодоров, „Балканските войни“ от Андрей Тошев и др.)

Моите нападатели обаче са се вдъхновили от рецензията на Ил. Мусаков в един неделен вестник, дето за моите бележки от същата война аз съм наречен „чуждо оръдие“ и „престъпник към собствения си народ“. Тази профанска рецензия, която не държи сметка нито за история, нито за литература, е послужила очевидно като мотив да ми бъде даден урок по родолюбие“ (Л. С т о я н о в. Статии, речи, писма. С., 1955, с. 27).

Август — краят

Участвува в окръжната партийна конференция в местността „Фенерка“. Докладва за работата на партийната организация във фабриката.

„На другия ден сутринта започна конференцията. Представител на партийната организация във фабрика „Балабанов“ бе Никола Йонков

Вапцаров. Неговият доклад бе добър. Накратко той описа конкретните условия. . . какви форми на работа е прилагала партийната организация сред работниците и резултатите от тази работа. . . В изразите си Вапцаров употребяваше и чужди думи. Не си спомням във връзка с какво той употреби думата „кондензирана форма“ и председателствуващият Атанас Георгиев му обърна внимание да не употребява чужди думи, а да говори на достъпен, разбран за всички език.

Той се извини и продължи. . .

Секретарят на окръжния комитет на БКП възложи на Никола Вапцаров задачата да отговаря пред окръжния и районния комитет на БКП за партийната работа не само във фабриката „Балабанов“ в с. Кочериново, но и за работата сред всички работници по обектите на акционерното дружество „Гранитоид“, разположени по течението на р. Рилска. От този момент Вапцаров бе включен в състава на Районния комитет на БКП в с. Стоб“ (П о л к. А с е н В а с е в. — Работническо дело, бр. 340, 6 дек. 1959).

„Една нощ ме събуди към 2 часа. Имаше страшно проливен дъжд, а той беше мокър до кости.

— Какво има? — питам учуден.

— Не ме питай. Идвам от Дупница по горния път.

Преоблече се. Дадох му мои долни дрехи и с още влажни горни дрехи в 5 часа замина за Бараково. Моето впечатление тогава беше, че идва от някаква партийна нелегална конференция, ако беше друго, щеше сам да каже. Това беше през 1935 г.“ (И г. Я г о р и д к о в. Сб. Н. В., с. 132).

Септември 1 Прочита с радост съобщението за срещата на проф. Ас. Златаров със столичните журналисти, на която е говорил за своите впечатления от СССР, след завръщането му от Ленинград, където участвува в XV международен конгрес по физиология и биохимия (Заря, 1 септ. 1935).

Септември —началото Събира театралната трупа и предлага сезонът да се открие с пиесата „Аз убих“ от М. Ростан.

„Тая психологическа пиеса беше с малко действуващи лица и агитираше срещу войната. . . Кольо и аз играехме главните роли. Ние бяхме двамата влюбени — немец и французойка. Особено трогателно представяхме картината, в която се открива, че любимият е убил брата на момичето. . . Оставаше. . . да се иска разрешение от околийския управител на Горна Джумая за представянето на пиесата. . . , но околийският управител се развикал и заплашил другаря, че ще разтури театъра, а артистите ще прати, където им е мястото. . .“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 97, 98).

Започва да излиза в. „Кормило“, седмичник за литература, изкуство и критика. Редактор П. Матеев.

„Кольо силно преживяваше спирането на всеки литературен вестник и с радост посрещаше новите издания. В еднообразния и глух живот на фабриката вестниците и книгите бяха за нас прозорец към света, към голямата литература. Първия брой на в. „Кормило“ го прочетохме до последна буква. Спомням си трогателното писмо на Бачо Киро до дъщеря му Ирина, което Вапцаров научи наизуст и понякога го рецитираше“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

преписваше всички стихотворения на Кольо и ги изпращаше при родителите си в Дупница, където беше сигурен, че ще се запазят“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 125).

„Възторженият ценител на Вапцаровата лира беше от Дупница и се казваше Цанко Околийски. Вапцаров го обичаше като брат, ценеше го като музикант и се надяваше, че момъкът ще стане добър композитор. . . Този голям бъдещ композитор и диригент беше един от малцината познавачи на Вапцаровата поезия, който я оцени преди още тази поезия да бъде завладяла душите на милионите читатели и особено душите на нашите възторжени младежи. „Защо нашите критици не ценят стихотворенията на Коля?“ — сърдеше се Цанко. — „Не виждат ли те каква лирична сила има в неговия стих? И не усещат ли те колко е той нов?“. . . Но той не можа да разгърне своите сили и като музикант, и като композитор, и като организатор — при едно пътуване извън София той загина при автомобилна катастрофа“ (След 9 .IX. 1944 г., б. а.) (Г. К а р а с л а в о в. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 113—115).

Март — краят В семейството на Вапцаров се чете с увлечение романът „Ескимосът“ от Леонид Улин (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Април 3—4 Заминава за София по профсъюзна работа, където се среща с прогресивни писатели. Получава новоизлязлата книга на Г. Караславов „Имот“ с автограф: „На Н. Вапцаров другарски дар от Г. Караславов. 4. 4. 1936 г. София“ (Книгата — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Април 7 Участвува като председател на дружество в голямата конференция, организирана от Централния комитет на Работническия съюз.

„Организираните работници и 1 май. Голяма конференция на работническите деятели. . .“

„Във връзка пак с отпразнуването на 1 май Централният комитет свиква на 7 т. м. в салона на Бакалското сдружение голяма конференция, в която ще участвуват управителните тела и контролните съвети на всички клонови сдружения. . . “ (Зора, бр. 1610, 2 апр. 1936, с. 5).

Април 28 Победа на Народния фронт във Франция.

Май 1 Говори във фабриката на събрание, посветено на празника на труда.

„В Дупница на събранието по случай празника на труда — 1 май, имаше повече от 200 човека, изключително тютюноработници. След като ги поздрави от името на Б. Р. С. — областната общност, Д. Гъндарски, работник дърводелец, описа накратко историята по борбите за отпразнуване на международния празник на труда — 1 май, и издигнатите в тоя ден лозунги за борба за осъществяването им. След него говори околийският управител Г. Шишков, кметът на Дупница Г. Масларски, началникът на труда Г. Матров и трима работници от средата на организираните работници тютюнджии.

В мина Бобов дол не е имало събрание, а в с. Бараково, във фабриката на Горска индустрия, е имало събрание, на което е говорил кметът на Кочериново и един организиран работник, а именно Вапцаров“ (Труд, 9 май 1936).

Май — началото

Говори пред работниците от Рилското корито за силата на организираната борба, която ще им помогне за подобряване на техния живот.

„Цялото пространство около гара Рилски манастир беше почерняло от хора — млади, стари, мъже, жени, деца — всички се веселяха.

Аз и една група младежи се бяхме отдалечили в гората, сред вековните дървета. Свиреше грамофон. Танцувахме. По едно време един слабичък, висок младеж предложи:

— Другари, предлагам всеки, който може, да изпълни по някой номер — песен, хумореска, декламация. . .

И веселието взе друг обрат. Заредиха се песни, декламации, хумористични. Взеха участие много младежи. Вапцаров декламира стихове от Ботев, които дълбоко преживяваше. След това, вълнувайки се още, седнал до камъка, на който седях аз, се обърна към мен:

— Оцетов, кажи нещо за живота, за работничеството, за. . . и докато да помисля малко, той се изправи срещу мене и заговори с патос за експлоатацията на работничеството, за безработицата, за алчността на капиталистите, за борбата на работниците.

Не се мина много и пристигна началникът на движението при Българската книжна индустрия Димитър Мишин с няколко пеши полицаи, които арестуваха Вапцаров в Рилския манастир.

Работниците се развълнуваха и с протести тръгнаха към полицейския участък, за да освободят своя млад другар. За да не се изложат пред някакви чужденци, които тогава бяха в манастира, пък и да избягнат инцидента, с който работниците заплашваха, полицаите освободиха Вапцаров“ (Т р а й к о] О ц е т о в. Сб. Н. В., с. 133).

Май

Използува първомайските събрания за предаване на нелегални инструкции на комунистическата партия.

„Запознахме се с Кольо Вапцаров през 1936 г. в Рилския манастир. Там дойде с Димитър Терзиев, тогава куриер в с. Рила, и с още няколко души. Отидохме в местността „Кирова поляна“, където проведохме нещо като просветно събрание. Вапцаров говори за положението в страната и даде инструкции как да укриваме другари, които са подгонени от полицията, и как да се държим, за да не будим подозрение. Каза ни, че на мравките път не трябва да минаваме, да не влизаме в пререкания, да не правим скандали, за да не се усъмни полицията. Там ядохме и се повеселихме. Той не обичаше да пие, но все пак за компания пийна малко. Тогава декламира и свое стихотворение“ (С и м е о н С т р и к о в. Сб. Н. В., с. 225).

Фотографира малкия Йонко.

„Беше хубав слънчев пролетен ден. Борис бе дошъл от Горна Джумая да ни види и да получи малко парични „подкрепления“. Следобеда решихме да направим снимка на бебето. Кольо имаше хубав фотографически апарат. Борис беше донесъл лента. Излязохме пред къщи и Кольо ни фотографира. Най-напред мен и детето, а другата беше заедно с брат му Борис“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а. Снимките в домузей „Н. Вапцаров“ — София).

Май 10—14

В машинното отделение на книжната фабрика става експлозия. На смяна е техникът Асен Коларов, който замества Вапцаров.

„Един ден към обед фабриката се разтърси от силен трясък. Една от машините беше се счупила. Човешки жертви нямаше, само няколко души бяха контузени. По това време машинистът се намирал в друго отделение и така се спасил от сигурна смърт. В тази смяна, по разписание, трябваше да участвува Кольо, но той имаше работа в Горна Джумая и другият машинист го бе заместил.

Веднага започна уволнение на работниците. Най-напред бяха уволнени няколко техници и огняри, между които беше и Вапцаров. В едномесечен срок ние трябваше да напуснем района на фабриката" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 101).

Май 14 Чете във в. „Кормило" (13 май 1936) големия репортаж-интервю за Иван Фунев.

„Кольо обичаше изобразителното изкуство. Възхищаваше се от картините и скулптурните работи на нашите художници. Какво точно ми е изтъквал в напечатания материал за Фунев, не мога да си спомня. Силно впечатление ми направиха поместените снимки на Фуневите творби: „Майка", „Трета класа", „Събрание", портретите на Н. Хрелков, Г. Караславов, арх. Берберов и др. По-късно в София отдалече познах Караславов по този портрет, макар че още не бях го виждала и не бяхме запознати" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май 15 Напуска фабриката на Българска горска индустрия — с. Кочериново (Служебна книжка № 8171 — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

„Кольо знаеше, че има голяма безработица и че веднага няма да си намери работа. Около детето разходите ни се увеличиха и ние оставахме със съвсем малко пари. Бяхме решили аз да замина за Банско с детето, а той да търси работа в София или някъде другаде, където намери. Но на другия ден Кольо бе извикан от баща си по телефона, който му каза да тръгне за София и потърси помощ от приятелите на семейство Вапцарови" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май — втората десетдневка Заминава за София да търси работа. Среща се със съученици от Машинното училище и с прогресивни писатели.

„Спомням си ясно оная есенна (пролетна! — б. а.) вечер, когато за първи път го видях. Срещнахме се в аперитива „Луката" на ул. „Раковски" съвсем случайно, както обикновено случайно се срещат и запознават хората. Не си спомням точно кой ни запозна с него — вероятно Радевски или Ангелушев. . .

Той току-що бе пристигнал от с. Кочериново, Дупнишко, където бил машинен техник в книжната фабрика. Заради революционна дейност сред работниците бил уволнен. Дошъл в София да си търси работа" (М л а д е н И с а е в. Сб. Н. В., с. 51).

„Никога няма да забравя искреното непосредствено внимание на работниците от фабриката. Когато ме срещаха на двора или в магазина за продукти, запитваха ме имам ли известие от Кольо и ако се нуждая от някаква помощ, да им се обадя, те с готовност ще се отзоват. Един ден работниците от дърводелницата донесоха в къщи голям сандък за прибиране на багажа. Още повече бях поразена, когато след няколко

ко дни пак някой донесе голям вързоп. Беше бракувана вълнена обвивка от барабан, върху която се напластява дървесинната каша. Пухкавият плат беше няколко метра: отрязах 3 малки одеялца за детето, едно голямо — за покривка на спалното легло, което боядисах червено, а друго — по-малко, за покривка на леглото в кухнята, боядисах го маслено-зелено. И пак ми остана голямо парче сивобял плат, от което през оскъдните години на войната си уших топло палто. . . Багажът бях приготвила и очаквах всеки момент завръщането на Кольо" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май 18—20

Завръща се от София, за да прибере семейството си от фабриката.

„Скоро Кольо се върна от София и ние очаквахме всеки миг камиона, за да натоварим скромната си покъщнина и да потеглим за столицата. Новините, които той донесе, не бяха никак окуражителни. Софийските индустриални предприятия работили непълна седмица, а за техници изобщо трудно се намирало работа. . . Въпросът с квартирата също не беше много утешителен. За нашите финансови възможности наемите бяха доста високи. Временно Кольо беше наел една малка квартира на ул. „Люлин" 22 "(Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 102).

Работниците устройват скромно тържество по случай заминаването му.

„За нас уволнението на Вапцаров беше голяма загуба, защото нямахме с кого да го заместим. Вапцаров ни даваше кураж, като казваше, че няма да ни забрави и винаги ще бъде в наша помощ. За изпращането на Вапцаров решихме да организираме кратко събрание към 8 часа вечерта. Срещу това наше решение управата на фабриката и полицията взеха контрамерки. Започнаха да заплашват работниците, че който отиде на събранието, ще бъде уволнен.

Вечерта почнаха да се събират работниците в салона, но пръв беше дошъл старшията, който спокойно очакваше посетителите. Въпреки това на събранието дойдоха 20—30 души, но голяма част от работниците, които така много обичаха Вапцаров и искаха да го чуят, пред страх от уволнение не посмяха да дойдат" (В. Ч о р л е в. Сб. Н. В., с. 119—120).

Май — последната десетдневка

Установява се със семейството си в София.

„Настанихме се да живеем на ул. „Люлин" 22 в една малка постройка в дъното на двора, пред която се издигаше голяма двуетажна къща. Тая къща затуляше стената ни от слънчеви лъчи, а кухнята беше толкова тясна, че двама души мъчно можеха да се разминат. Заживяхме в оскъдица. Имахме малко пари и с тях трябваше да решим трудната задача да плащаме наем по 700 лв. месечно и да осигурим храната си поне за 4—5 месеца, докато се намери някаква работа.

Кольо излизаше рано сутрин, обикаляше предприятия, учреждения и познати другари и търсеше каква да е работа. Вечер, когато се прибираше в къщи, аз познавах по израза на лицето му, че и този ден е минал напразно. Той сядаше да си почине и едва говореше. . .

Безработицата и несгодите не отчайваха Кольо, бедността не го смущаваше. Тежко му беше само, че не можеше да се грижи за детето

така, както трябваше да се грижи всеки баща. И колкото по-трудни ставаха условията за живот, толкова по-силно се разгаряше волята му да се бори, да твори. Вечер аз си лягах с детето, а той оставаше да пише в тясната кухничка. Понякога се увличаше дотолкова, че рано сутрин го заварвах наведен над масата. . ." (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 150, 156).

„През два-три дена той започна да ми носи по някое стихотворение. И тези стихотворения бяха на равнището на онния, които бях чел вече. Във всички имаше нещо суховато, нещо недообработено, бедно откъм образност и лиризъм. Той като че се мъчеше да преодолее някакво препятствие, да разчупи някаква рамка, да се освободи от някакво бреме, да се изправи и да си поеме широко и свободно дъх. Такова беше моето впечатление от неговите тогавашни творчески мъки, но аз много по-късно разбрах смисъла на всички тези усилия" (Г. К а р а с л а в о в. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 48, 49).

Май 25 Приет е за член на Метало-машинното работническо сдружение при БРС с партиден № 15. Тази формалност е необходима за постъпване на работа. По нареждане на БРС поради голямата безработица преимущество имат организираните членове (Членската карта — домузей „Н. Вапцаров" — София).

„Започнахме да му търсим работа. По това време бях техник в трамваите. Тъкмо да го назначат на същата длъжност, но нещо не го харесаха. (Вапцаров изобщо не беше представителна личност.) Отказаха да издадат заповед за назначението му. Това оскърби всички ни, но най-много него" (Неиздадени спомени на П е т ъ р Б. П е т р о в — И-т за литература).

„Истината беше, че ръководството на трамваите бе запитало за Вапцаров представителството на Горска индустрия в София, откъдето му е било отговорено, че той е комунист" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май — краят Завършва стихотворението „Родина". Под него дата: май 1936 г., София (Ръкописът — в Розовата тетрадка).

Излиза от печат книгата на проф. Асен Златаров „В страната на Съветите", която се посреща с изключителен интерес от широки слоеве на българската общественост.

Юни 17 Отпечатано е стихотворението „Родина" с подпис Никола Йонков (Кормило, бр. 37, 1936).

„Когато редакционната колегия на „Кормило" одобри за печат стихотворението „Родина", посъветваха Кольо да си избере някакъв псевдоним. Той по начало държеше на фамилията Вапцаров и дълго не можеше да си хареса друго име. Псевдонимът „Бородин" не бе българско име, „Боен" смяташе за романтизъм от младостта, защото съвпадаше с Боя, име, с което той се обръщаше към мене. Така изминаха няколко дни в търсения, стихотворението бе вече набрано и в печатницата не можеха да чакат повече. По предложение на Орлин Василев Кольо се съгласи да носи като поет името Никола Йонков" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 159, 160).

Юни 18 Умира големият пролетарски писател Максим Горки. Вестта за смъртта на Горки се разнася мълниеносно по целия свят. Редакцията на в. „Кормило“ решава да посвети материали за делото на великия съветски писател. Никола Вапцаров е поканен от редакцията да напише нещо.

Юни — краят В. „Кормило“, бр. 38, 1936, е посветен на Максим Горки. Под уводната статия „Поклон“ са подписани: проф. Ас. Златаров, К. Петканов, Пенчо Георгиев, И. Бешков, Сотир Янев, Петър Анастасов, д-р Михаил Геновски, Г. Караславов, Б. Николов, Ламар, О. Василев, Мл. Исаев, М. Андонов, П. Матеев, Тодор Генов, Хр. Радевски, Сл. Васев, Сл. Радев, Н. Бронзов, Н. Петков, И. Бончев, Ст. Венев, Ст. Сотиров, В. Геновска, Л. Дойчев, Ив. Мешеков, Б. Петровски, Св. Минков, Л. Станчев, Т. Боров, Матвей Босяка, Ал. Жендов, Б. Ангелушев, В. Лукова, Ив. Антонов, Ив. Минков, Гана Т. Павлова, З. Стойнова, Т. Самодумов, Ем. Коралов, Д. Гундов, П. Атанасов, Ив. Димов, Асен Русков, Ст. Стоилов, Вл. Трандафилов, С. Симеонов, Д. Бочаров, Олга Кирчева, Ст. Киров, Б. Дановски, И. Владов, В. Каратеодоров, Н. Шмиргела, Йордан Дъбравин, Н. Перич (Металов), Кр. Вълков, В. Александров, Ст. Ц. Даскалов, А. Йорданов, Ал. Стаменов, К. Цонев, Св. Велев, Вл. Харизанов, Вл. Полянов, инж. Г. Вълков, Ив. Василев, К. Григоров, Н. Йонков, Л. Поповски, Ив. Коюмджиев, Ф. Чипев, Тр. Георгиев, Л. Панов, Н. Тузсузов и др.

Юни Голяма безработица и много стачки в България. Стачкуват текстилните и тютюневите работници в Сливен, Пловдив, София, Дупница и други градове на страната. Според официални данни през 1936 г. в България са зарегистрирани 80 000 безработни.

„Но дните се нижеха един след друг и безработицата ставаше все по-непоносима. Често се случваше да си лягаме гладни, без да сме сложили троха хляб в устата си. Кольо отслабваше все повече, лицето му добиваше монашески вид. Но той не се отчайваше и продължаваше да се бори упорито. И колкото по-трудни ставаха условията за живот, толкова по-близки и по-внимателни ставахме един към друг. Как се изхранвахме тогава — и сега не мога да си обясня“ (Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват, с. 161).

Юли 1 Напечатано е стихотворението „На Горки“ с подпис Никола Йонков (Кормило, бр, 39, 1 юли 1936. Ръкописът се намира в Розовата тетрадка).

Юли — началото Гледа съветския филм „Цирк“, който се прожектира от 29.VI до 15. VII в Модерния театър.

„Не помня точно откога, но беше скоро след нашето идване в София, когато Кольо ми разказа с възторг за съветския филм „Цирк“. Той беше запомнил всяка картина и така ярко ми я представяше, че по-късно, когато и аз имах възможност да гледам това човеколюбиво произведение на съветското киноизкуство, знаех предварително сменянето на картините една след друга“ (Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват, с. 291—292).

Юли — средата

Написва стихотворението, което няма заглавие и започва със строфата „Зора. Събужда се града“, под стихотворението дата: „София, юли 36 г.“ (Ръкописът — в Розовата тетрадка).

„През месец юли Вапцаров се опита да напише стихотворение за безработицата, от която страдаха хиляди граждани на нашата страна, и бе добила гражданственост думата „интелигентен безработен“. А и върху собствения му гръб тегнеше тази язва на буржоазния ред. На тази тема той написа стихотворението: „Зора. Събужда се града“. Но имаше и случаи, когато Кольо изпитваше безсилие да изрази това, което напира в сърцето му. Тогава той скъсваше написаното, седеше мълчаливо с часове и мислеше непрекъснато, докато се залови отново за работа“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 160).

Големи горещини в цялата страна. Вапцаров очаква с напрежение новини от Банско, където поради горещините няколко дни бушува стихиен пожар. Нанесени са големи щети, загинали са хора и добитък. Налагало се е Софийската пожарна команда да отиде и се притече на помощ. Центърът на града е запазен, Вапцаровата къща оцелява (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Юли 18

Започва Гражданската война в Испания. Испанската република е застрашена от въоръжения бунт на генерал Франко и неговата фашистка фаланга.

Юли — втората половина

В дома на Вапцаров идва художникът Б. Ангелушев, за да вземе специален картон, изработен от фабриката в с. Кочериново.

„Сега не си спомням дали се бях запознала вече с Ангелушев, но неговото жизнено лице и звънък смях ми направиха силно впечатление. В целия външен вид на Ангелушев имаше нещо артистично и предразполагащо към него. Кольо го беше довел в къщи, за да му даде няколко картонени листа, изрязани и донесени от фабриката специално за Борис. От по-рано бях научила, че на художниците им е нужен специален картон, който не всякога се намира на пазара. Кольо беше видял качеството и когато във фабриката пускаха в производство този вид, помолваше някой от близките работници да му отдели и нареже няколко парчета. Като всички родители и ние се похвалихме с нашия Йонко и Ангелушев намери, че Йонко има много живи очи, неприсъщи за възрастта му“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а)

Юли — краят

Заболява и умира синът на Вапцаров.

„. . . Вапцаров дойде у дома видимо развълнуван и разтревожен. Че нещо лошо се бе случило, личеше от омърлушения му вид, от тревогата в очите му. Той ми каза, че детето им заболяло много тежко, че болестта просто като че връхлетяла върху него. Бойка била самичка в къщи и не знаела какво да прави. Вапцаров още не беше си намерил работа и доколкото разбирах, материално беше зле. Недалече от нас, в Лозенец, живееше д-р Иван Садински, лекар-комунист, един от най-добрите специалисти по детски болести. Написах една бележка до него и го помолих незабавно да иде при болното дете. . .

Понеже Вапцаров беше много разтревожен и за да се помогне на младото семейство в случай, че се наложи това, ние с моята жена оти-

дохме в малката квартира на ул. „Люлин“. Надявахме се всичко да мине благополучно, защото знаехме, че на децата често прилошава внезапно и че в такива случаи неопитните родители много се тревожат. В дворчето срещнахме д-р Садински. Той беше престоял при болното дете дълго време, беше уморен и като че посърнал. Попитах го какво е състоянието на детето. Той сви рамене“ (Г. К а р а с л а в о в. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 53, 54).

Август 1

Погребват Йонко.

„Тогава Вапцарови нямаха никакви близки в София. Трябваше да им се помогне. През нощта останахме у тях, а на другия ден сутринта Вапцаров отиде да търси ковчег, а пък аз тръгнах да уреждам формалностите по погребението. След дълго лутане най-сетне, окъпан до костите от пороен дъжд, намерих канцеларията, дето се уреждат формалностите по погребението. Тази канцелария се помещаваше в хубава висока къща край шосето за Княжево, някъде зад Инженерната работилница. Защо чак там бяха забутали тази служба, не ми е известно досега“ (Г. К а р а с л а в о в. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 55).

„Цялата сутрин на следния ден мина в тревога и грижи как да се справим с положението, защото нямахме пари за погребението. Художникът Борис Ангелушев ни даде 500 лева и така можахме да купим ковчеже и да платим на общината предвидената такса. Дана Караславова облече малкото телце в най-хубавите дрешки, после Гец и Кольо взеха ковчежето, качиха се на един файтон и потеглиха към гробищата. . .“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 103).

„Наскоро след преместването му в София почина едничкото му дете, малкият Йонко. Погребахме го към края на гробищата, дето заравяха самоубийците и некръстените. Обикновено бащите отреждат за своите деца особени професии — художник, поет, писател, музикант, лекар, инженер. Когато гробарят сложи малкото ковчеже до гробчето, откри восъчното личице, бледният и съкрушен баща го целуна и рече развълнуван:

— Милият! Ударник щеше да ми стане той, ударник!

Ето, това беше най-важното — да бъде ударник преди всичко, независимо с каква професия, от каква специалност. Ударник — т. е. човек на новото, на творчеството, на прогресивното. Ударник, за да преобрази живота така, че да го направи радостен за всички и да даде всички условия за неговото сигурно прогресивно развитие“ (Г. К а р а с л а в о в. — Работническо дело, 21 юли 1945).

Август — началото

В София пристига на лечение Йонко Вапцаров.

„В къщи атмосферата беше тъжна и тежка: смъртта на детето, безпаричието, тясната квартира. . . При тази обстановка дойде и баща му. В седмицата един-два пъти слизаше от Витоша за храна Борис — братът на Кольо, който работеше като пазач на водопровода, и тримата мъже водеха тихи, но неособено приятни разговори. Баща им ги обвиняваше, че те са изпаднали до нищета, заслепени от своите политически убеждения. Не четат ли какво става в Русия, преследвания за убеждения — Троцки и Радек, арести на генерали и все в този дух“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Август 6 Получава членска карта от Българския работнически съюз, клоново работническо сдружение метало-машинно, гр. София, № 194 — специалност машинен техник. Подпис Н. Вапцаров. Членската карта му е необходима заедно с другите документи при постъпване на работа (Членската карта — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Август — първата десетдневка Постъпва на работа в мелницата на братя Бугарчеви в Индустриалния квартал.

„Веднъж Кольо дойде с един свой приятел от Машинното училище (мисля , че се казваше Евстатиев), който донесе месо и разни други продукти и ме помоли да му сготвя някакво ястие, защото много обичал домашното ядене. В същност той искал съвсем деликатно, без да засегне нашата гордост, да ни предложи един богат обед,какъвто ние наистина не бяхме имали отдавна. Пиршеството завърши с радостната новина — Кольо си намерил работа!“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 109).

„Един ден през 1936 г. портиерът на мелница „Бр. Бугарчеви“ в София, където аз бях машинист, доведе един младеж на около 25—26 години, който търсеше работа като машинист. Беше слабичък и висок. Той имаше сериозен вид, но усмивката не слизаше от устата му. Представи се — Вапцаров.

Скоро всички работници го обикнаха, защото със своето държане действително заслужаваше да бъде обичан. Всички започнаха да го наричат Кольо.

Работата беше тежка. Моторът беше газожен, двуцилиндров. Беше много разбит, изпускаше газове и често се повреждаше. Работеше се денонощно. Един от огнярите едва не умря от задушване“ (Д и м и т ъ р В ъ л е в. Сб. Н. В., с. 134).

Август 25—27 Печатът съобщава за голяма катастрофа в рудника „Св. Михаил“, мина „Черно море“, Бургаско, където работниците се задушили от отровен газ.

Август 1 Италия окупира Абисиния.

„Събитията в Абисиния широко се коментираха във всички среди. Прогресивните хора следяха с напрегнато внимание бруталната агресия на италианския фашизъм срещу един миролюбив, беззащитен африкански народ. Кольо работеше само във вечерната смяна, която започваше от шест часа вечерта и свършваше в шест часа сутринта. Към това 12-часово работно време се прибавяха и по 2 часа отиване и връщане пеша (от Руския паметник до Индустриалния квартал), но въпреки това следобед той бързаше да тръгне по-рано, за да има възможност малко да постои на булевард „Цар Освободител“ (бул. „Руски“) и ул. „Раковски“, пред бозаджийница „Суровичъ“, където се събираха много прогресивни писатели и хора на изкуството и литературата, журналисти, художници. Аз често го изпращах дотам, запознавах се лично с тях и заедно имахме възможност да чуем последните новини. Помня Хр. Радевски бе написал стихотворение за абисинските деца, което Кольо повтаряше често. . .“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Септември –началото

Премества се да живее на ул. „Върбица“ 4.

„Квартирата ни на ул. „Люлин“ се намираше далеч от мелницата и Кольо губеше много време за път. Затова ние веднага приехме предложението на един наш познат, Виктор Бойчев, да живеем в една квартира с него на ул. „Върбица“ 4, . . . някога собственост на голям търговец, а сега влязла във владение на Ипотекарната банка.

Договорът с банката подписа Кольо, защото само той работеше на щатна длъжност. Още първите дни открихме тайната на желанието на Бойчев да живеем заедно. Той се стремеше да стане виден журналист, но възможностите му бяха малки. Кольо му помагаше, диктуваше, а Виктор пишеше материалите, които му бе поръчала редакцията. Когато бе утвърден за сътрудник на в. „Дневник“, ние повече не му трябвахме и той напусна квартирата. Няма да забравя веселото, едва доловимо хумористично настроение, с което Кольо искаше да ни каже „тъй се прави кариера“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

С Бойка гостуват на О. Василев, който живее наблизо — на ул. „Марин Дринов“, за да научат последните политически и културни събития. О. Василев събира материали за художествен репортаж за катастрофата в мина „Черно море“, Бургаско. Всички вестници дават съобщения за голямата трагедия (Спомен на Б. Б а п ц а р о в а).

Септември — средата

Навлиза в живота на колектива, който обслужва мелницата: участвува в преговори със собствениците за подобряване заплащането на труда на работниците.

„Макар че давахме нощен и извънреден труд, плащаха ни като за осемчасов редовен работен ден. Ние водихме преговори с Петър Бугарчев за плащане на нощния труд. В преговорите взе участие и Вапцаров, без да се крие и страхува от собствениците, както правеха някои. Напротив, той беше един от най-смелите в настояванията и исканията.

Вапцаров не работи дълго в мелницата — струва ми се, че стоя само няколко месеца. Напусна главно заради това, че работеше при много нехигиенични условия, а той не беше добре със здравето си“ (Д и м и т ъ р П и м п и р е в. Сб. Н. В., с. 135).

Сприятелява се с бъдещия прототип на стихотворението „Спомен“ („Аз имах другар“) — огняря Георги Василев Гетов от с. Саранци, Новоселско, който работи в София. Той умира от туберкулоза.

„— А да знаеш само какъв прекрасен човек е този огняр — разказваше той. — Учил е само до четвърто отделение, а е преизпълнен от ненаситна жажда за знания. Навярно той скоро ще умре и за да го отклоня от постоянната му мисъл за болестта и смъртта, аз му разправям какво съм чел и какво съм видял по света. Той слуша с напрегнато внимание, радва се, интересува се, нарича ме с най-нежни имена. Ще донесе въглища, ще бърза да свърши работа, ще дойде тихичко при мене и пак — хайде, разправяй. . . Очите му горят все по-трескаво, лицето му се облива с едри капки пот, той ме гледа безпомощно и иска да му повтарям по няколко пъти, че той ще дочака не само тая пролет, но още много други пролети. И когато аз го успокоявам, огнярят сияе от радост и започва да ми говори за семейството си, за двете си малки деца, като се дави от суха кашлица. А на мене сърцето ми се къса от мъка, иде ми да разбия мутрата на тоя проклет живот. . .“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 111).

Септември 22 Гледа „Хъшове“ в Народния театър по случай 15 години от смъртта на Иван Вазов; баща му осигурява покани и двамата гледат любимата пиеса на народния поет.

„Винаги когато в Народния театър даваха нова пиеса и Вапцаров беше на смяна, аз го заместваx, за да отиде на представлението, а на другия ден пък той ме заместваше“ (Д. В ъ л е в. Сб. Н. В., с. 134).

Септември 26—27 Чете брошурата-репортаж „Мъртвите виновни“ от О. Василев и съобщението за нея във в. „Нова камбана“.

„Неотдавна вестниците съобщиха за катастрофата в мина „Черно море“ и за трагедията на 9 заприщени вътре миньори, които по липсата на снаряжение загинаха. . .

Ето, тази проста наглед случка е дала на Орлин Василев сюжет за един социален репортаж — „Мъртвите виновни“. Орлин Василев без ничие официално съдействие повдига завесата на една страшна действителност. Нека читателите съдят за художествените достойнства на репортажа — смятам за излишно да поставяме на разглеждане белетристичните достижения на нашия млад писател. Ние само препоръчваме репортажа, за да се види едно мъничко кътче от необятния ад на съвременните социални отношения. Писателите трябва да проникнат в неговото дъно, това е техен дълг. Орлин Василев даде пример“ (С л а в ч о В а с е в. — Нова камбана, 26 септ. 1936).

„На следващата вечер Кольо се прибра в къщи разтревожен. Беше научил, че репортажът на О. Василев е инкриминиран и авторът му ще бъде подведен под съдебна отговорност“(Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Септември — краят Квартирата на Вапцарови се превръща в своеобразно студентско общежитие. В освободените стаи от Бойчев се настаняват да живеят близки студенти, които помагат на големия наем за апартамента.

„Вапцаров видях още първата вечер, когато отидох да живея при тях. Срещнах го във вестибюла. . . Беше облечен със син работнически костюм и силно изцапани с машинно масло ръце. Той поздрави и влезе в стаята си. . .

С Вапцаров се срещахме често. Той обичаше семейната среда и почти винаги след работа се връщаше в къщи. Беше весел, находчив и винаги умееше да каже по някоя шега. Работата му не беше лека — това личеше от уморения му вид, но той никога не беше унил, отчаян.

На студентите идваха много гости. Дълго тихо говореха нещо в стаята си, а след като свършваха работата си, често викаха и нас. Правеше ми впечатление сериозното им държане. От тях за първи път чух думите: материализъм, диалектика. . .“ (Н е в я н а А н д р е е в а. Сб. Н. В., с. 143).

„Понеже повечето обитатели на апартамента бяхме студенти и живеехме на комунални начала, наричахме къщата „Студентски рай“. Хранехме се общо по гостилници и в къщи. Когато получавахме колети от родителите си, оставяхме провизиите в кухнята и общо изяждахме пратеното. При всяка по-значителна случка,например успешно издържан изпит, в апартамента ставаха малки тържества: купувахме боза в чайника, пържоли и други неща. Вапцаров обичаше компаниите и участвуваше всеотдайно в студентските веселия. Беше духовит и обичаше ше-

гите. Мен и съквартирантката ми ни наричаше „гаврета“ вместо „гавроши“ (Я н к а Г е р ч е в а. — Литературен фронт, бр. 39, 1972).

Октомври 1 Вестниците съобщават, че Ларго Кабалеро става председател на Националния комитет за отбрана в Испания и че правителствените войски са в настъпление.

Октомври —началото Преуморен е от работа. Разболява се.

„Есента беше дъждовна и студена. . . Кольо отслабваше все повече, колкото и весел да се представяше, лицето му пожълтяваше, очите му ставаха по-големи и придобиваха странен блясък. Една сутрин той се върна от работа, не пожела да закуси и веднага си легна. През деня имаше температура и вечерта не можа да отиде на работа. Баща му го заведе на преглед при своя личен приятел проф. Моллов. Той ни предложи. . . да отидем в Банско, където ще гледа да нареди Кольо в местната електрическа централа.

Кольо му отговори, че засега това е невъзможно...“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 155, 186).

Октомври 8 Назначен е на работа в жп. депо—София, като калфа-шлосер с надница 50 лв. (Заповед № 7376).

Октомври 10 Напечатана е статията „Театър и публика“ с подзаглавие „По повод откриването на театралния сезон“. Подпис: Ник. Вапцаров. Статията е поместена на страницата за литература, музика и критика, в която в подлистника „Нашата анкета“ разказват за работата си Ламар, Г. Караславов, П. Матеев, Мл. Исаев, Матвей Босяка, Хр. Радевски (в. Нова камбана, бр. 132, 10 окт. 1936). Част от ръкописа се намира в Тетрадката от формуляри, предадена от Б. Вапцарова в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София. Тетрадката от формуляри е тефтер за картотекиране на работниците от мелницата на братя Бугарчеви. В нея Вапцаров е написал статията „Театър и публика“, двата химна „Неспирно напирай, разраствай“ и „Огромен град със звезден покрив“, част от поемата „Влак“, детските стихотворения „Тази вечер чичо Яне“, „Денонощно сняг вали“ и други наброски.

Октомври 13 Бойка започва работа в Българската земеделска и кооперативна банка с надница 60 лв. (Удостоверение № 153 554 от 24. XII. 1949 г. — в архива на Б. В а п ц а р о в а).

„Вече имахме възможност да се задържим в София. Двамата работехме. Само глухата кашлица у Кольо ме безпокоеше, но той ме успокояваше. . . Всичките пари отиваха за силна храна. А трябваше да мислим и за горни дрехи. За Кольо купихме шлифер — дълъг, за да прикрива скъсаните му панталони, а след два месеца за мен купихме дебела вълнена пола и топъл пуловер. . . (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 193, 194).

Октомври — средата Укрепват връзките му с прогресивните хора на изкуството.

„Преди още да беше се проявил в печата, Вапцаров навлезе в широкия колектив на пролетарските писатели. Той се запозна с Никола Лан-

ков, с Ангел Тодоров, с Людмил Стоянов, Орлин Василев, Марко Марчевски, Младен Исаев. . . Близки негови другари станаха скулпторите Николай Шмиргела и Иван Фунев, художниците Стоян Сотиров, Стоян Венев. . .“ (Г. К а р а с л а в о в. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 85).

„Кога за пръв път се срещнахме с Никола Вапцаров, не мога да кажа. . . Но трябва да е било през 1936 г.

Помня един наш разговор. Сблъскахме се на ъгъла на бул. „Цар Освободител“ и ул. „Раковски“. Студена привечер. Влязохме в сладкарницата, която бе зад нас. . .

Стана дума за Пиринския край, за неговия роден край, за който той копнееше. Бях публикувал вече репортажи в един софийски вестник за този кът на родината ни. Вапцаров намираше, че репортажите ми са разкрили истината за живота на пиринчани под петата на Иван Михайловите банди“ (Б о н ч о Н е с т о р о в. — Отечествен фронт, 5 дек. 1959).

Октомври — втората половина

На повика „Но пасаран!“ започва създаването на интернационалните бригади в помощ на борещия се испански народ срещу франкизма и международната реакция. В България започва нелегална акция за подбиране на доброволци за Испания.

Октомври 30

Преназначен е за локомотивен огняр в жп. депо—София (Заповед № 7831 от 30. X.1936 г.).

„Получаването на щатна длъжност бе приятна новина, внасяше известна сигурност в нашата материална издръжка. Той веднага не бе изпратен на локомотив, а беше резерва, т. е. когато някой огняр отсъствуваше, трябваше да го замества. Особено тежко му беше през дните, когато поддържаше парното отопление в Министерството на железниците на ул. „6-ти септември“ и „Гурко“. От ранна сутрин до късна вечер прекарваше в дълбокото мазе, лишен от възможност да подиша чист въздух и да види деня. Не се оплакваше, само един път мимоходом описа условията на работа, когато го запитах къде се чувствува по-добре — на гарата или в центъра на София“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Ноември — началото

Написва стихотворението „Епоха“ (Ръкописът — в Розовата тетрадка с дата ноември, 1936, София).

Занимава се с партийна и обществена работа.

„През този период той живееше някъде около Докторската градина. Вапцаров постави на разположение квартирата си на профсъюзните ръководители. За известно време тя служеше и за адрес на писма от провинцията“ (Б. Б л а г о е в. — Труд, 26 юли 1952).

„В апартамента имаше отделна таванска стая, която беше предназначена за нощни гости. Идваха нощем непознати нам лица, които сигурно са били търсени от полицията. Щом се позвънеше, някой ставаше, отваряше и непознатият влизаше в стаята, където спеше докъм три-четири часа сутринта и си излизаше. Никоя от нас не се интересуваше кой е влязъл и кога излиза. Край къщата обаче денем сновяха тайни полицаи, които ни наблюдаваха“ (Я. Г е р ч е в а. — Литературен фронт, бр. 29, 1972).

„Когато живеехме на ул. „Върбица“ 4, у нас идваха като нелегални Никола Калъпчиев и др. Често се устройваха литературни вечери. Там живееше и Цанко Околийски. Кольо четеше своите стихове и искаше мнението на присъствуващите. Оттогава започна и дружбата му с Радевски, Исаев и др.“ (Б. В а п ц а р о в. Сб. Н. В., с. 25).

„В този апартамент идваха много хора, които често пъти и сам домакинът не знаеше, тъй като те идваха с парола. Те преспиваха у Вапцарови, понякога прекарваха по някой и друг ден и изчезваха. Търпеливо, безшумно Бойка им тъкмеше нещо за ядене, понякога ги изпираше, а се случваше след тяхното заминаване да върши и по-тежки хигиенични операции. Сред обитателите на големия апартамент като че имаше негласна уговорка — никой да не се интересува от гостите на другите. Но всички виждаха какъв е косъмът на някои от Вапцаровите гости, които дори в апартамента много-много не се мяркаха“ (Г. К а р а с л а в о в. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 118).

Ноември — първата десетдневка

В дома на Вапцаров нелегално се четат решенията на VI разширен пленум на ЦК на БКП.

„Когато тайнствените гости дойдоха, полюбопитствувах да узная какво приказват. През тънката стена във вестибюла чувах техните тихи гласове. Обсъждаше се някакво решение на партията. След години научих, че тогава у нас чели резолюцията на VI разширен пленум на ЦК на БКП. Един глас четеше равномерно: „Ако обаче досега още продължава да съществува в България срамният режим на терор и безправие, който няма под себе си никаква обществена опора, това се дължи само на разпокъсаността на силите на демокрацията, на груповата борба на водачите на различните партии, на групите в тях, на страх от масовите борби“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 141).

Ноември — първата половина

Заедно с Бойка присъствува на откриването на Десетата обща художествена изложба. Особено се интересува от платната на своите приятели Б. Ангелушев, Ст. Сотиров, Ал. Жендов, Бр. Гюрова; от скулптурите на В. Емануилова, М. Георгиева, Ив. Фунев, Н. Шмиргела и мн. др. (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Ноември 25

Прочита съобщението във в. „Литературен глас“ за конкурс, обявен от сп. „Летец“. Решава да изпробва силите си.

„Един ден, преглеждайки пресата, Кольо радостен ме извика.

— Слушай, Боя, едно приятно съобщение! Да си опитам ли силите?

И ми зачете съобщението на в. „Литературен глас“ от 25 ноември 1936 г.: „Първи литературен конкурс на „Летец“. Редакцията на сп. „Летец“ урежда конкурс за оригинални художествени произведения с въздухоплавателен сюжет.

Ще се дадат следните награди:	първа	втора
за разказ	— 3000	1000
за стихотворение	— 3000	1000
за поема	— 5000	2000

Произведенията не бива да заемат повече от 2 стр. на сп. „Летец“.

Желаещите да участвуват в конкурса трябва да представят работите си със съответното мото най-късно до 31. XII. 1936 г. в затворен препоръчан плик. Името и адресът на автора в отделен запечатан плик.

На плика трябва да се напише ясно „За конкурса". Адрес: Редакцията на сп. „Летец", Московска 13, София.

Представените работи ще се прегледат и преценят най-късно до 20. I. 1937 г. от тричленна комисия в състав: представител на Писателския съюз, представител на Дирекцията на въздухоплаването и на редакцията. Наградите ще се изплатят незабавно" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Н. Вапцаров. 1972, с. 194, 195).

Ноември — декември

Гледа представления в „Народния театър": „Върху плаващия лед" от Вилем Вернер, „Големанов" от Ст. Костов; „Опечалена фамилия" от Бр. Нушич. Възхищава се от играта на Зорка Йорданова, Петя Герганова, Невена Буюклиева, Ел. Снежина, Кр. Сарафов, Ив. Димов, Вл. Трандафилов, Владимир Тенев, Любен Саев и много други талантливи артисти. Редовен посетител е и на новооткрития Художествен театър в сградата до паметника на Васил Левски.

„Истински празник за нас беше ходенето на театър. В това отношение и двамата бяхме ентусиасти. От залъка си делехме, но гледахме да попаднем още на първите спектакли на всяка нова пиеса. А някои гледахме втори или трети път вече гратис. Свекърът ми беше близък с директора на Народния театър и често получаваше по два билета гратис. Поредно Кольо, Борис или аз го придружавахме, но той беше болен и често отстъпваше и двата билета. Радостта ни се помрачаваше само от това, че нямахме подходящи дрехи. Кольо имаше черен костюм, но панталонът му известно време носи Борис, а след почистването доста се скъси. А аз въобще нямах празнична дреха за през зимата. Тайно от баща им заложиха фотоапарата и Кольо, Борис и аз си купихме по някаква прилична дреха за пред хората" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември 1—15

Работи върху стихотворението „Романтика" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември — втората половина

Чете с увлечение съветска литература, поезия и проза.

„Запомнила съм, че в кухнята на таванския етаж Кольо ни четеше поемите на С. Маршак, особено ни харесваше „Мистър Твистър", отделни стихотворения от книжката „Любовната лирика в днешна Русия" в преводи от Хр. Радевски. А от романите се увличахме от творчеството на Иля Еренбург. От него бяхме чели вече „Любовта на Жана Ней", „Ден втори" и сега четехме „На един дъх" (Романът „На един дъх" от И. Еренбург — дом-музей „Н. Вапцаров" — София) (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Посещава няколко пъти графичната изложба на съветското изобразително изкуство, открита в София.

„По случай 20-годишнината от смъртта на Джек Лондон ние с Кольо наново прочетохме романите „Мартин Идън" и „Желязната пета" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Взема участие в погребението на видния антифашист проф. Асен Златаров (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

„Българският народ в лицето на 50 000 участници в погребалното шествие на Ас. Златаров показа. . . , че той умее да цени, да обича и да почита своите народни писатели, учени и общественици.

Отдавайки почит на своя покойник, народът извърши с това една грандиозна политическа демонстрация против днешния диктаторски режим на безправие, мрак и преследване, който подрязва крилете на националната наука и култура и умъртвява по всевъзможни начини най-добрите синове на народа. Това беше една великолепна демонстрация за демокрация, за конституционно управление — против фашизма и диктатурата, за мир — против авантюристическата политика на днешния неотговорен личен режим.

Това беше накрая демонстрация — покана към политическите водачи да не бавят повече своето сплотяване и активната единна борба за възстановяване на Търновската конституция“ (Работническо дело, г. XI, бр. 1, 1937).

Декември 30

Занася два плика в редакцията на сп. „Летец“ на ул. „Московска“ 13. В единия плик е стихотворението „Романтика“, а в другия — името и адресът му (Спомен на Б. Вапцарова).

Обикаля предновогодишния пазар.

„Бяхме пред прага на Нова година. Весело оживление се чувствуваше по централните улици на София, което се предаваше и на нас. Кольо обичаше да обикаля шумните пазари, сергиите, наредени на площад „Св. Неделя“, да се любува на богатата зеленина от новогодишните елхи. Интересно му бе да наблюдава дребните продавачи, които с клоунско остроумие гледаха да спечелят вниманието на повече купувачи. Той се връщаше в къщи. . . и още от вратата влизаше в ролята на амбулантен търговец. . .

„Аз съм луд, няма ли кой да ме арестува? Кой продава толкова евтино дамски комбинезони?“ (Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват, с. 198).

Бойка е предупредена заедно с всички надничари в банката, че бюджетът е изчерпан и от Нова година са освободени от работа.

„Както винаги при радостни и печални събития, така и сега ние отидохме у Караславови да споделим нашите вълнения. Дана Караславова ми обясни от личен опит, че съкращенията и назначенията на надничарите е обикновено явление във всяко учреждение. Надничарските места са резервен фонд за комбинации на всеки директор. Тях ги раздават на близки политически съмишленици, роднини, приятели и на протежетата на силни на деня. . . (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 200).

Декември 31

Новата 1937 г. посреща в къщи.

„Сутринта Кольо отиде на работа, беше резерва и не се знаеше кога ще се прибере. Студентите си бяха заминали във ваканция. Баща му беше дошъл на лечение, Борис не си отиде в Банско. При нас бяха Вишна и Райчо Кашкановци, които заеха стаята на излезлите си преди месец студентки Виолета Едровска и Дарина Мицова. Вечерта Кольо се прибра навреме, в тиха семейна среда навлязохме в новата 1937 г. (Спомен на Б. Вапцарова).

1937

Печата във в. „Нова камбана“. Включва се в нелегалната партийна група на жп. депо—София. Участвува в литературни конкурси, уредени от сп. „Летец“, Радио София, сп. „Сердика“ и др. Някои от тях спечелва. Разширява и задълбочава дружбата си с прогресивни хора на литературата и изкуството. Застрашен е от туберкулозно заболяване. Започва да пише детски стихотворения и „Песни за една страна“.

Януари 1 Първия ден на Нова година Вапцаров и Бойка прекарват у Борис Ангелушев сред близки и приятели: Александър Жендов, Боян Дановски, Стоян Сотиров, Бронка Гюрова, Ана Колушева, Васка Емануилова, Мара Георгиева и др. (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Януари 2 Отива на ул. „Черни връх“, за да поздрави своите учители от Банско — братята Константин и Димитър Молерови. Получава няколко екземпляра от новоизлязлата книга на Д. Молеров „Жална ми бабо, послушай“, за да ги разпространи. Един от тях е с автограф:

„На своя незабравим ученик Никола Вапцаров за спомен“.

Д. Г. Молеров. София, 2. I. 1937 г.“

(Два екземпляра — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Януари 7—8 Прави си семейна снимка.

„Вече бяхме женени от две-три години, а някои от познатите ни се удивляваха, че нямаме семейна снимка, окачена на стената в рамка. Кольо се смееше на тази „новобрачна идилия“. На 7 януари сутринта в програмата за деня Кольо предложи да отидем и се фотографираме в препоръчаното му фотоателие „Изкуство“ на ул. „Раковски“ 150 (149-а) — собственост на братя Рашеви. Кольо се облече в единствения свой за пред хора черен костюм, ушит след завършване на Машинното училище. Аз си сложих черния джемпър с бели ревери и бяла блузка. Той ме намери за много издокарана. След фотографирането Емил Рашев ни съобщи, че трябва утре да проверим дали е излязла сполучлива снимката. На другия ден ни съобщиха, че трябва да повторим сеанса. За радост на Кольо аз бях в пола и плетена блузка и се фотографирахме така, както бяхме облечени (Спомен на Б. В а п ц а р о в а. Снимката — в архива на Б. Вапцарова).

Януари — първата половина Работи като огняр на маневрен локомотив в жп. гара София. Понякога замества огняря на парното отопление в Министерството на железниците. Отново му съобщават, че за да бъде назначен за локомотивен машинист, трябва да се яви на специален изпит (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

У Вапцарови намира подслон работничката Цветанка Емкина.

„През 1936 г. във фабриката (в с. Кочериново, б. а.) съкратиха работници и мен ме уволниха. Отидох в София без пари, без работа, без квартира. Продадох си всички вещи, за да има какво да ям. Един ден през есента на 1936 г. видях отдалече Бойка, но понеже бях само по хасена блуза и влечки, ме досрамя, че така съм изпаднала, и преминах на другия тротоар. Тя ме повика и ме догони. Като разбра какво ми е

положението, покани ме да ида да живея при тях. Дълго не се решавах, но нуждата ме принуди и през зимата на 1937 г. позвъних на таванския етаж на ул. „Върбица“ № 4. Кольо ме посрещна усмихнат и каза: „Це-це, и ние сме зле, но каквото има за нас, ще има и за тебе.“ При тях живееха още брат му Борис, братовчед му Любчо, Цанко (Александър Околийски, б. а.) и други студенти — беше цяло общежитие. У тях беше весело и приятно. Тук научих съветските песни „Широка страна моя родная“, „По долинам и по всгорям“, „Три танкиста“ и др. Кольо често ме молеше да изпея любимата му песен — „София — Черната джамия“. Аз станах като член на тяхното семейство. При нужда винаги отивах у тях да поживея някой и друг месец, докато си намеря нова работа“ (Цветанка Емкина. — Вечерни новини, 23 юли 1962).

„У Вапцарови идваха много хора — и работници, и интелигентни — и всички четяха. Вапцаров въпреки тежката си работа също упорито четеше и пишеше. От него взех и прочетох „Разораната целина“ от Шолохов, „Желязната пета“ от Джек Лондон и др.“ (Невена д-р Т. Андреева. Сб. Н. В., с. 144).

„Като го уволниха, от Чорлев научихме, че живее в София на ул. „Върбица“ 4, на тавана. Работех на гара Искър. Отидох при него заедно с Иван Христов от гара Искър. Там беше и баща му Йонко. Поисках от Кольо книга и той ми даде „Майкъл“. Беше за някакво кученце и ми се видя много скучна. Върнах му я, без да я дочета. Попита ме дали я харесвам. Избухнах:

— Защо ми даваш тая книга? Та аз, ако исках да чета такива работи, мога да отида и в библиотеката. . . Дай нещо друго!

Той ме потупа по рамото.

— Ей сега бакьо ти Кольо ще ти даде що душата ти иска. . .

Даде ми книгата „Сто процента“ от Синклер. . .

Той се доверяваше едва след като провери внимателно човека. И с мене се отнесе в началото официално. . . Нали бяха минали няколко години, откакто се бяхме разделили, и не беше сигурен дали не са ми повлияли годовете. От него прочетох после „Дванадесетте стола“ и „Държавата и революцията“ (Борис Димов. — Възпоменателен лист „Към безсмъртие“, 20 юли 1972, Благоевград).

Януари — втората половина

Включва се в нелегалната партийна организация на жп. депо — София.

„След големите арести в железниците по повод разкритията на полицията по Лакатнишката нелегална конференция, към края на 1936 г., партията ни постави за задача да възстановим партийната организация в софийските железници, като издирим всички другари. Както винаги, всеки новоназначен ние, комунистите, го проучвахме. Така направихме и с Вапцаров, но с него много бързо се разреши въпросът.

От 1930 г. бях в партийната организация на жп. депо — София, а от 1935 г. станах партиен секретар на депото до 1944 г. С Атанас Романов бяхме приятели. Един път на гости у нас той ми каза, че има при нас един прекрасен човек — Никола Вапцаров“ (Неиздадени спомени на Тодор В. Михайлов — И-т за литература).

Подарява семейната фотография на колегата си от фабриката в с. Кочериново — Кашканев, който живее при тях 2—3 месеца през зимата

на 1937 г. Снимката е с надпис: „На Райчо и Вишна от Вапцаров“ (Фотографията — И-т за литература).

Разширява своите познанства с прогресивни културни дейци.

„На последния етаж на бул. „Патриарх Евтимий“ 27 живееха Б. Ангелушев и Христо Радевски. Срещу тяхното жилище бе квартирата на Ал. Жендов и Б. Дановски. Тези две квартири бяха нещо като клуб на новите художници и писатели. Тук кръгът на нашите познати и приятели непрекъснато се увеличаваше. Ние се сближихме и с художниците Стоян Сотиров, Мара Цончева, Бр. Гюрова, Кирил Цонев, Вера Лукова, Борис Иванов, Иван Ненов, скулпторите Николай Шмиргела, Васка Емануилова, М. Георгиева и още много хора на културата и на науката (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. С., 1972, с. 205).

Януари 19 Никола и Бойка Вапцарови честитят имения ден на Дана Караславова.

„Именните дни бяха повод за събиране, за ходене на гости. Прогресивните хора бяха бедни, не можеха да си позволяват разкоша да ходят често по ресторанти, сладкарници и други модни заведения, където се срещаше тогава духовният елит на София. Ние се събирахме по квартирите на литературни разговори и ако имаше нещо повече, домакинът почерпваше гостите.

Тази вечер заварихме у Караславови Орлин и Куна Василеви, Митана и Славчо Васеви, Мара и Младен Исаеви, Зоя и Борис Светлинови и др. Говореше се за предстоящото честуване 100-годишнината от смъртта на А. С. Пушкин. Сл. Васев като редактор на в. „Нова камбана“ покани всички да публикуват нещо за Пушкин.

Запомнила съм тази вечер, защото на връщане Кольо ми каза, че може би ще се опита да напише стихотворение за Пушкин. Аз винаги неизмеримо се радвах, когато виждах, че той съсредоточава своето внимание към литературата“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Януари — февруари Работи върху стихотворението „Пушкин“.

„Вапцаров разбираше душевната трагедия на руския гений и дълбоко чувствуваше неговата поезия. Често декламираше стихове от любимия поет. Сега той беше в голямо творческо напрежение. Искаше в стихотворението да изрази как поезията на Пушкин се приема от неговото поколение. Той най-напред ми декламираше отделни куплети от написаното, за да провери дали е попаднал на верен тон, вълнува ли слушателите“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

В дом-музей „Н. Вапцаров“ — София се съхраняват книгите: „Лириката на Пушкин и патосът в поезията му“ от В. Белински; „Животът на Пушкин“ от В. Вересаев; „От Пушкин до Смирненски“ от Г. Бакалов.

Февруари — средата Пише рецензия за стихосбирката „Пулс“ на Хр. Радевски, получена от автора с надпис: „На Кольо за добър другарски спомен. Хр. Радевски.“

„Вапцаров много я харесваше, смяташе я за нещо извънредно оригинално, съвършено ново в нашата революционна поезия. Тогава аз

уреждах литературна страница във в. „Нова камбана“, на който вестник Трайчо Доброславски беше главен редактор.

Ето, казах на Вапцаров, напиши една рецензия за стихосбирката на Радевски.

— Защо пък аз? — сепна се той.

— А кой да напише? Враговете? Да я охулят, да я отрекат?

— Може би ти си прав — отвърна той полугласно и се замисли.

Аз го подканих:

— Ето, дай я в литературната страница на „Нова камбана“.

— Ще видим — рече Вапцаров и се усмихна.

След десетина дни получих рецензията“ (Г. Караславов. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 105, 106).

Февруари 20 Чете специалния лист „А. С. Пушкин — 100 години от смъртта му“ с редактор Гьончо Белев.

„Пушкиновият лист бе изключително добре съставен, изпълнен с най-разнообразен материал от съветски и български автори, разказващи на читателя за великия поет и трагичния живот на Пушкин.Вапцаров прочете два-три пъти стихотворенията, посветени на Пушкин, написани от Мария Грубешлиева, Пантелей Матеев, Младен Исаев, Ангел Тодоров, Лозан Стрелков, Крум Пенев и Иван Вельов. Особено му допадна Пушкиновата епиграма: „Калугерка бе тя пречиста и престрога, душата си отдала бе на бога, а пък плътта си румена — на дядо си игумена.“ До нашата къща бе залепена една сграда на кармелитките и когато из двора се разхождаха млади калугерки, някой от нас започваше да декламира тази епиграма“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Февруари 23 Ден на Съветската армия. Вапцаров прочита пред гости вариант на стихотворението „Писмо“ („Ти помниш ли морето. . .“).

„В паметта ми изпъква съвсем ясно споменът за празнуването на годишнината на Червената армия. Помня, че освен многобройните обитатели на нашето таванско общежитие бяхме поканили Ал. Жендов, Хр. Радевски, Б. Ангелушев и Герда (съпругата на Ангелушев, б. а.). Кольо отдавна им беше обещал, че ще ги покани да слушат своеобразните мелодични песни и оригинални хора от Банско и този празник беше добър повод. Борис пя банскалийски песни, разказва за оригиналните хора от Банско, а няколко души се хванаха на банскалийско хоро. Гостите си отидоха доволни“ (Спомен на Б. Вапцарова).

„Борис почука по чашата си и заяви с особена тържественост:

— Внимание, внимание, говорит Москва! . . .

В същия миг някой започна да наподобява ударите на часовника на Кремълската кула. Всички станахме на крака и запяхме „Интернационала“. Заредиха се наздравици. . . И Цанко запя любимите съветски песни, които ние подемахме в хор. После Кольо ни рецитира стихотворения от Голодни, от Багрицки, от Сурков и накрая дълго декламира Маяковски. . . Ние го слушахме жадно и го молихме да ни прочете някое свое стихотворение. . . Кольо извади бележника си от джоба и зачете стихотворението „Писмо“ („Ти помниш ли морето и машините“). Когато прочете и последния стих, Кольо запита намръщен: „Е слаби стихове, нали?“ Александър Околийски скочи и размаха ръце:

— Това е великолепно стихотворение! Трябва да се препише веднага и да се запази. Дай ми бележника, иначе, какъвто си небрежен, току виж си го загубил!“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 128—130).

Февруари 27 Отпечатани са във в. „Нова камбана“ стихотворението „Пушкин“ с подпис Никола Йонков и рецензия за стихосбирката „Пулс“ от Христо Радевски — с подпис Никола Вапцаров. В рецензията Вапцаров пише:

„Христо Радевски е един от първите, които разбраха, че да се твори художествен реализъм със стари средства в днешно време—това съвсем не е художествен реализъм. Той разбра, че трябва да се ликвидира с досегашните образи, омръзнали до втръсване от повтаряне, че трябва да се пише така, че хората да вярват в писаното, а не да се усмихват на някаква наивна патетичност. . .“

Март Присъствува на вечеринка в салона на кино „Култура“, уредена за банскалии. Магда Колчакова рецитира част от поемата „Жална ми бабо, послушай“ от Д. Молеров и стихотворението „Родина“ от Вапцаров“ (Спомени на Б. В а п ц а р о в а).

„Друг начин за разпространение на нашата прогресивна поезия бяха вечеринките ч забавите. Тук голям дял вземаше нашата прогресивна театрална младеж, като М. Колчакова, Моис Бениеш, Виска Калчева, Иванка Димитрова, Йосиф Розанов, Дако Даковски, Гриша Островски и др. . . .

На такава една вечеринка за първи път чух „Родина“ от Никола Вапцаров, изпълнено от М. Колчакова. Като сега си спомням как стихотворението ме грабна изведнъж и разгоря младежкия ми ентусиазъм. Силата на чувството, дълбочината на мисълта, простотата и непосредствеността на този непознат дотогава за мен автор ме порази. Но аз никъде не можех да намеря напечатани негови стихове. Като мнозина наши поети и Вапцаров споделяше тяхната литературна участ — стихотворенията им се знаеха и разпространяваха, преди да излязат от печат, а когато се отпечатваха, биваха отричани и преследвани отчасти или изцяло от тогавашната официална критика“ (С а ш о С т о я н о в. Сб. Н. Й. В. 1947, с. 135).

Март 5—10 Все повече се опознава с колегите си от жп. депо—София. Сближава се с нови хора и провежда партийната линия за единния фронт.

„За първи път с Никола Йонков Вапцаров се срещнах и запознах в началото на 1937 г. в резервната стая на машинистите и огнярите от жп. депо при гара София. Представи ми го машинистът Йордан Коларов. Чакахме смяната, а аз разпалено спорех за нещо. Вапцаров, седнал отсреща на скамейката, ме поглеждаше и леко се усмихваше. Впоследствие разбрах, че Коларов, който ни запозна с него, ни беше предварително описал. Казал му беше кои са наши и кои гадове.

Първият ни разговор, доколкото си спомням, беше около това да бъдем малко по-предпазливи при споровете, които водехме в „клюкарника“ — резервната стая“ (Г е о р г и В. Г е о р г и е в. Сб. Н. В., с. 141).

„През 1937 г., когато работех вече по железниците, веднъж, връщайки се от път, видях „Морския“ (така казваха някои на Вапцаров в Морското училище) в депото на гара София. . .

Ние бяхме в движение и не се виждахме много често, но винаги когато се видехме, не пропускаше да поведе разговор за политическите събития. Направи ми впечатление, че той тук много бързо се сближи с прогресивните железничари. После огнярската лопата май че се оказа „много жежка“ и той напусна железниците“ (Игнат Генчев. Сб. Н. В., с. 115—116).

„Познавам Никола Йонков Вапцаров от 1937 г. . . . Като локомотивен машинист по Софийското жп. депо беше ми зачислен локомотив тип 46, могъщ гигант, който измъкваше тежки влакове с въглища от Перник. Постоянен огняр нямах и често бях в резерва, т. е. 12-часово дежурство в депото и пътуване, ако се окаже непредвидена нужда. След преврата на Дамян Велчев (19 май 1934 г., б. а.) нашите току-що възстановени партийни групи бяха в процес на укрепване. В резервната често взехме да виждаме един млад, новоназначен огняр. Той беше висок, слаб младеж, с умни, добри очи под сключените вежди. Облечен беше бедно. Това беше Никола Йонков Вапцаров. Той свикна с нас и ние с него и почна да се намесва в споровете, като умееше да насочи разговора нормално, правилно и по такъв начин, щото той от препирня да вземе характер на обсъждане и да се извлече полза. Той обясняваше, че равният труд трябва равно да се заплаща, без разлика на ценза; че нашият спор е фактически за получаване на тип локомотив по-лек за обслужване и носещ повече косвени възнаграждения. А то значи, спор за по-леки трудови условия и средства за живот. Ние обаче сме забравили своята работническа солидарност, борчески традиции, възпитани в редица смели и жестоки стачни борби. Забравили сме, че само чрез нашата организираност и синдикати ще решим стоящите пред нас трудови и икономически въпроси“ (Йордан В. Коларов. Сб. Н. В., с. 136).

Март — средата

Пристига Йонко Вапцаров от Банско, за да се лекува. Синовете му Никола и Борис настояват да намери работа на Бойка (Спомен на Б. Вапцарова).

Март — третата десетдневка

Гледа в Народния театър комедията на Молиер „Тартюф“.

„Ние не пропускахме постановките на софийските театри. Кольо предварително се интересуваше за поредната премиера на Народния театър и купуваше билетите веднага щом започваше продажбата им. Обикновено вземаше места на втория балкон, първи ред, в средата, което ни позволяваше да гледаме цялата сцена и публиката от първи балкон и част от партера. В Народния театър през зимата на 1937 г. гледахме „Враг на народа“ от Х. Ибсен; „Отело“ от Шекспир; „Задушница“ от А. Мицкевич; „Отвъд хоризонта“ от Юджин О'Нил, но от всички представления съм запомнила „Тартюф“, защото в къщи Кольо често ни възстановяваше отделни сцени, диалози, монолози. Той не можеше да се нарадва на чудесния стихотворен превод, направен от Асен Разцветников, от великолепната игра на Кръстьо Сарафов в ролята на Тартюф и понякога така се вживяваше, че успяваше да предаде играта на големия артист даже с тънките интонации на гласа му. Харесваше също Влади-

мир Тенев в ролята на Оргон, заслепен наивник, но така искрено представен, като че ли не играе на сцената, а се намира у дома си. . .“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март 28 Гласува за представителите, препоръчани от партията в изборите за общински съветници в столицата (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март краят — април началото Разболява се, получава кръвоизлив от белите дробове.

„Кольо стана да почисти тръбите на кухненската печка, но веднага се върна и легна пак в леглото. Беше получил кръвоизлив. Той лежеше уморено, с едри капки пот по челото и само от време на време проговаряше тихо:

— Не се тревожи, Боя, нищо ми няма, ще видиш, бодър се чувствувам.

Започна безкрайно обикаляне от лекар на лекар, от болница на болница, правеха се най-различни изследвания. Цял месец бяхме под тревогата на неизвестността. Ребрата му се брояха, но той имаше решителен израз на лицето и беше необикновено бодър. Особено след като засили храната и почна да спазва режим на почивка, стана още по-весел и лицето му поруменя“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 134).

Април 4 Чрез приятели получава билети за утрото, посветено на съветския театър, уредено в кино „Славянска беседа“. За развитието на съветския театър говори пълномощният министър на СССР Ф. Разколников. Артистът Георги Стаматов изнася доклад, в концерта участвуват певицата Диана Герганова и артистите Владимир Трандафилов и Никола Балабанов. Представя се четвърто действие от „На дъното“ на М. Горки от състав на Народния театър (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Април — началото Решава да участвува в тайния конкурс на сп. „Сердика“ за написване на химн на София. Прочита съобщението: „Химн на столицата. С протоколно решение № 35 от 27 март т. г. столичната общинска управа обяви конкурс между българските писатели-поети за написване текст на химна на ст. София. Текстът трябва да съдържа 4 до 6 куплета. Срокът за предаването му е 1 юли 1937 г., до която дата проектите трябва да бъдат представени във входящата регистратура на административното отделение на общината, и то в два плика, като в единия се постави химнът с мото, а в другия — името на автора. Определени са следните премии: първа — 5000 лева, втора — 3000 лева и трета — 2000 лева“ (Сердика, 1937, кн. 2).

Април — първата десетдневка Присъствува на пролетната вечер, уредена от Съюза на българските писатели в салона на Военния клуб.

„По това време много от обществените организации, съюзи, дружества, землячества и др. уреждаха вечеринки и балове, срещи — с цел да съберат малко средства за издръжка на организацията или пък с благотворителни цели. Забавата беше обявена за 8 часа вечерта. Ние се явихме навреме, но бяхме от първите посетители. На входа ни предложиха по една изкуствена роза. Кольо заплати, но се намръщи и веднага свали

книжното цвете. Салонът се изпълни с хора на изкуството. В един ъгъл бяха прогресивните писатели, повечето наши приятели. Общо на вечеринката беше весело, а на мен ми бе интересно да видя много живи писатели и художници, чието творчество вече познавах. В къщи се прибрахме след полунощ. Бащата на Кольо ни чакаше и ни изгледа със смразяващ поглед. На другия ден насаме ме укори, че не ограничавам Кольо в неговата дружба с литературната бохема" (Спомен на Б. Вапцарова).

Април Ходи няколко пъти на Третата пролетна изложба на новите художници, за да разгледа по-обстойно картините на своите приятели: Ал. Жендов, Б. Ангелушев, Ст. Сотиров, Бр. Гюрова, В. Емануилова, М. Георгиева, К. Цонев, Зоя Паприкова, М. Цончева, Н. Шмиргела и мн. др. (В дом-музей „Н. Вапцаров" — София се съхранява илюстрацията „Моряци", подарена на семейството от Б. Ангелушев след закриване на изложбата.)

„Вапцаров беше голям любител и на изобразителното изкуство. Той посещаваше всички изложби и макар да минаваше за обикновен зрител, при случай разкриваше своя тънък вкус и в тази област. Ценеше много работите на Ал. Жендов, уважаваше го заради дългогодишната му неуморна и крайно активна работа за развитието на пролетарската карикатура. Но ценеше повече Б. Ангелушев, особено му допадаха графичните работи на този забележителен български художник, завърнал се в България след установяването на хитлеристката власт в Германия" (Г. Караславов. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 84).

Април — средата Научава, че е спечелил конкурса на сп. „Летец" със стихотворението „Романтика".

„Един ден Кольо се прибра в къщи, както обикновено, но забелязах, че иска нещо да ми каже, а се двоуми. Най-после не издържа и заговори:

— Знаеш ли, Боя, прибирайки се в къщи, срещнах Орлин. Отдалече стисна двете си ръце за поздрав. Аз се почудих. Помислих си, че този жест се отнася за някой, който върви след мен. Когато се срещнахме, Орлин ми каза, че съм спечелил конкурса на списание „Летец".

О. Василев живееше тогава на ул. „Марин Дринов". Бяхме съседи и понякога ходехме у тях на гости. О. Василев му разказа подробности около конкурса" (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров, 1972, с. 214).

„Работата на журито се оказа нелесна, бяха постъпили 114 произведения — поеми, стихотворения, разкази. Някои доста дълги, някои с мъчно четлив почерк. Затова при първата ни още среща всеки взе по няколко ръкописа, определихме си дни за заседания и почнахме работа. Едно от първите ни решения беше всичко да мине през очите и на тримата.

С явно слабите работи беше лесно — те веднага отиваха настрани. Но имаше немалко, върху които се връщахме и втори, и трети път. Най-после след редица заседания (събирахме се в редакцията на „Летец" на ул. „Московска", № 13а), някои от които доста продължителни и оживени, решихме, че между разказите няма достатъчно добри и едино-

душно се съгласихме да препоръчаме за награждаване поемата „Самолети“ и стихотворенията „Романтика“ и „Вихър“. От 114 творби — само 3. Но бяхме уверени, че не сме сгрешили в избора си и че препоръчваме работи, които наистина заслужава да бъдат отличени.

След решението си всички бяхме нетърпеливи да узнаем кои са авторите на тези трудове. Това не беше мъчно. Върху всеки ръкопис стоеше мото. Намирахме веднага запечатания плик със същото мото... В плика се даваше не само името, а и адресът на автора.

„Самолети“ беше от Н. Марангозов — София
„Романтика“ от Никола Вапцаров — София
„Вихър“ от Вл. Владимиров — София“

(Н. Г. Данчов. — Литературен фронт, 8 окт. 1959).

„Стихотворението „Романтика“ има своя крайно интересна и поучителна история. В журито за обявения конкурс на сп. „Летец“ попада и Георги Михайлов, даровит поет, но известен повече със своите забележителни преводи на стихотворения от френските „прокълнати поети“.

Г. Михайлов се спира на две произведения като съвършено безспорни — на една къса лирическа поема и на стихотворението „Романтика“. Конкурсът беше анонимен и поради това в журито започват да гадаят — кои са авторите на тези прекрасни произведения? По версификационна техника, по размах на образите, по зрелост на изразните форми е трябвало да бъдат от обиграни, опитни поети. Кои ще са тези поети? И отсъждат — поемата ще да е от Асен Разцветников — тя отговаря на неговия опит и на неговото дарование, а стихотворението е сигурно от Елисавета Багряна — кой друг от българските поети би изразил така внушително мечтата за мирното засяване на нашата плодородна земя от крилете на могъщи самолети?...

По-късно, когато и Марангозов, и Вапцаров бързо се проявиха като даровити и плодовити поети, Г. Михайлов ми разказа за паниката сред генералите и полковниците от въздушните войски, а и сред ръководните среди в самото Военно министерство. Дълго време се занимавали, спорели, допитвали се, тълкували и най-сетне решили да отменят решението на журито, страхувайки се да не ги обвинят в симпатии към комунистите. На това решение се противопоставил само Георги Михайлов. Какво значение има обстоятелството, увещавал ги той, че поетите са неизвестни — нали премираните произведения са много хубави“ (Г. Карасл а в о в. Срещи и разговори с Н. Вапцаров, с. 149—151).

„Името на Вапцаров чух за първи път през 1937 г. Списание „Летец“ беше обявило конкурс за написване на най-хубаво стихотворение с авиационна тематика. Наградени бяха едно негово и едно мое стихотворение. Около тоя повод се запознахме наскоро с младия поет в кръчмата на „Спас“... — на ъгъла на ул. „Граф Игнатиев“ и ул. „6 септември“ (вече разрушена, б. а.).

Това заведение беше по онова време сборище на артистичната бохема. Ежевечерно там „правеха маса“ Ламар и Мицо Андонов със своето майсторство да пеят народни песни. На тая маса именно идваше понякога и Кольо—както го наричаха близките му. Той не беше „пияч“ — проседяваше недълго при шишенце вино, повече слушаше, отколкото да вземе участие в разговорите. Правил ми е впечатление със своята скромност и сдържаност. Смееше се много сърдечно с един мек, почти

детски дискантов глас. Лицето му излъчваше безкрайна доброта и скрито чувство на достойнство и потаена сила и твърдост“ (Николай Марангозов. Сб. Н. В., с. 157).

Април 19 Бойка постъпва на работа като стажант-книговодителка в Застрахователния отдел на БЗК банка (удостоверение № 153 554 на името на Бойка Николова Вапцарова).

„Постъпването ми на щатна длъжност беше голяма радост в семейството, макар че една година щях да получавам месечно около 1200 лв. чисто (наема на целия апартамент), а след изкарването на изпита ще стана книговодителка и заплатата ми ще се увеличи двойно. Важното беше, че имах работа и мястото ми беше сигурно“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Април 19—20 Гледа няколко съветски филма, прожектирани в столичните киномеатри: „Наталка-Полтавка“, „Арсен“, „Бахчисарайски фонтан“.

„Силно емоционално въздействие ни оказа филмът „Бахчисарайски фонтан“. Видяхме истински балет. А и двамата обичахме и чувствувахме това изкуство. Изпълнението на артистите и музиката бяха в хармонично съчетание с лиризма и великата благородна сила на любовта, изразена от Пушкин в неговата поема“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Април — 20—30 В сп. „Летец“, месечно илюстровано списание на Дирекцията на въздухоплаването, г. V. 1936—1937, кн. 4—5, с. 8, е отпечатано стихотворението „Романтика“. Подпис: Никола Вапцаров (Ръкописът — в Розовата тетрадка, дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

„Кольо донесе в къщи списанието и ние двамата на няколко пъти го прелиствахме, изучавахме съдържанието му. Коментирахме как е набрано неговото стихотворение и т. н. Малко мъчно ни беше, че не е присъдена първата награда, а се даваше втора. Въпросът беше не в материалната страна, а в етичната. Ние знаехме, че ако автор на това стихотворение беше някой известен поет, веднага щеше да му се даде първа награда. Аз се възмущавах повече пред брат му и другите студенти, защото Кольо не ми позволяваше да говоря така дори само на него. Но победата си е победа. Тайният конкурс е спечелен!“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Май — началото Спечелването на конкурса в сп. „Летец“ му вдъхва вяра в собствените възможности. Пише радиопиесата „Бент“.

„Сега не мога да си спомня точно дали по Радио София или някъде в печата, а може би беше чул от Матвей Вълев, който работеше в Радиото, че е обявен конкурс за радиопиеса. Кольо посрещна тази новина с интерес и написа едноактна драма „Бент“. Върху социалната основа за справедливо разпределение на водата за поливане на нивите и градините се развива любовта между двама влюбени, която завършва трагично“ (Спомен на Б. Вапцарова. Ръкописът — във Виолетовата тетрадка, която Н. Шмиргела е взел от личния архив на Б. Вапцарова. Тя съдържа един чужд стихотворен ръкопис, един пасаж от „Звънаря“ на Верхарн — преписан от Вапцаров, един куплет от „Писмо“ („Адрес: Синьора. . .“), вариант от стихотворението „На Горки“).

Април — май Чете репортажната книга „Мадрид гори“ от Светослав Минков и всичко свързано с боевете в Испания.

„Събитията в Испания бяха завладели мислите на всички. Особено интересни разговори на тази тема се водеха в дома на Б. Ангелушев. Най-силно изразяваха чувствата си бат Борьо и Кольо, което Ангелушев изрази образно в картината „Испански патриот“. Вапцаров беше възхитен от майсторството на Ангелушев, че е уловил ентусиазма и решимостта на републиканеца да победи. Б. Ангелушев след няколко дни ни подари тази картина. А Вапцаров написа в стихотворението „Испания“: . . . „Крещи, безумна в свойта радост: „Мадрид е наш! Мадрид е наш!“ (Спомен на Б. Вапцарова. Картината „Испански патриот“ — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Май Написва стихотворението „Испания“.

„Когато Никола Калъпчиев се готвеше да замине за Испания, той получаваше от ЦК на партията материали за случки и събития оттам. Споделяше с Вапцаров и му казваше: „Смирненски е признат певец на международния пролетариат, защото възпя Москва, Червените ескадрони, Йохан, Карл Либкнехт и Роза Люксембург, а ти, ако възпееш революцията в Испания, ще възпееш международния пролетариат в борбата му с настъпващата реакция“ (Елеонора Давчева. — Пиринско дело, 6 дек. 1969).

„Като комунист Вапцаров разбираше, че от изхода на грандиозната битка в Испания ще зависи и по-нататъшното развитие на световната политика. В стихотворението „Испания“ той каза онова, което се усещаше в тревожния му всекидневен интерес към битката на Пиренейския полуостров:

Сега за мене ти си участ.
Сега за мене си съдба.

Да, като „генерална репетиция“ на фашизма и международната реакция за една антисъветска война битката за властта в Испания наистина стана участ, съдба на поета. И той беше дълбоко искрен и точен, когато казваше:

И аз участвам неотлъчно
в борбата ти за свобода“

(Г. Караславов. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 91).

Май 21 Съветска полярна експедиция, ръководена от И. Д. Папанин, се настанява на лагер в зоната на Северния полюс за продължителни научни изследвания в Арктика.

„Тази изключителна новина се разнесе мълниеносно из София. За първи път в историята на човечеството учени начело с И. Д. Папанин успешно настаняват своя лагер за продължителна научна дейност. Вапцаров със своето поетично въображение ни рисуваше картини от всекидневния живот на експедицията, подкрепяйки го с кратките новини в печата, за различните научни проблеми, занимаващи лагерниците в областта на хидрометеорологията, геофизиката и т. н.“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Май 25—26

Чете пред близките си веселия разказ „Операцията“ от М. Зошченко, напечатана в „Банков съюз“ (бр. 596, 25 май 1937), получаван от Б. Вапцарова.

„Кольо беше весел човек и с наслада четеше разказите на българските и чуждестранните хумористи. По това време в къщи се говореше често за фейлетоните на Зошченко, Леонид Ленч, Илф и Петров и други съветски автори, чиито творби се печатаха в много вестници. Отделни реплики ние включвахме в нашия всекидневен разговор. Например, когато някой си миеше зъбите, цитирахме: „О, ти се обуржоазничи, употребяваш четка за зъби!“ и т. н. В един от разказите си Зошченко осмиваше някои сектанти, които примитивно тълкуват социалистическия бит“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май — юни

Следи внимателно всички материали в печата по случай 40 години от убийството на Алеко Константинов, Ботевия специален лист „Той не умира“ и листа „Пенчо Славейков — 25 години от смъртта му“.

„След спирането на легалния прогресивен печат от правителството на политическия кръг „Звено“ хората на изкуството потърсиха място за изява в специалните листове, които се издаваха по случай някаква кръгла годишнина. От разговорите между Вапцаров и приятелите му в паметта ми са останали отделни моменти. Тогава четохме в къщи „До Чикаго и назад“, Кольо се интересуваше как Ал. Константинов е отразил Световното изложение в Чикаго. От Ботевия лист помня разговора му с Ангелушев и по-точно възхищението им от стихотворението „Хаджи Димитър“. Герда го прочете преведено на немски език и каза, че звучи повече като народна песен и няма тези силни образи, които Ангелушев й обясняваше. А от Славейковия лист съм запомнила само разговорите около предсмъртните му думи: „Повече светлина ми дайте!“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Включва се в самодейния колектив на железничарите съгласно решенията на VI пленум на ЦК на БКП за масово навлизане в обществените организации.

„При вас ме изпраща др. Иван Вълев (машинист, наш много добър другар), казвам се Никола Ив. Вапцаров. Решихме да започнем с организирането на „вечер на трезвеността“ и „говорящи вестници“ от името на железничарското въздържателно дружество“. За 1 май уредихме вечер на трезвеника по повод неотдавнашния конгрес на въздържателите в Горна Оряховица и две на „говорящи вестници“ на 2 юни“ (Спомен на Б о г о м и л Б о ш н я к о в. Софийски градски партиен архив).

Юни — началото

За да се подпомогнат финансово, Бойка взема описи-застраховки за изчисление вечер след работа в къщи на името на Вапцаров.

„В началото на пролетта на 1937 г. в бившата БЗК банка — отделението за застраховки срещу градушка — постъпи др. Бойка Вапцарова, която наскоро след това ме запозна с другаря си — Никола Йонков Вапцаров.

Направи ми силно впечатление техният скромен външен вид. . . Личеше си, че живеят оскъдно. По това време банката раздаваше на външни лица „описи-застраховки“ за изчисление — те се заплащаха на пар-

че. Бойка почна да взема на името на Никола Йонков описи и те заедно работеха в къщи. По този повод се запознахме с Н. Вапцаров и изразихме взаимни симпатии като бивши моряци от Морското машинно училище" (Стефан Гроздановв. — Литературен фронт, 20 авг. 1972).

По указания на партията Вапцаров прави опити да влезе в редакцията на в. „Железничарски подем". Свързва се с писателя Любомир Дойчев, уредник на вестника.

„Огнярската работа отнемаше у Кольо почти всичките му физически сили. Той се намираше на границата на сериозно туберкулозно заболяване, а нямаше даже възможност да се наспи със здрав човешки сън. Не се оплакваше, за да не ме тревожи, но глухата кашлица, липсата на апетит, жълтият цвят на кожата, говореха за лошото му състояние. А новата творческа среда от прогресивни хора на изкуството, големите международни събития вдъхновяваха неговото въображение за поезия и той трябваше „да краде от съня си", за да не изостава от другарите си по перо. Аз се зарадвах, че той е превъзмогнал своята гордост и търси работа в печата. Едва след Девети септември разбрах, че е изпълнявал партийно поръчение. Кольо бе научил, че се е предложило към „Железничарски подем" да се издава „Вестниче за железничарските деца" и при благоприятно разрешение на въпроса може да се открие и щатна единица към редакцията. Това насочи Вапцаров към детската тематика, въпреки че беше нова област за него. Той започна да пише поемата „Влак" (Спомени на Б. Вапцарова).

Юни 10

Вапцарови получават преведената от Хр. Радевски книжка „Любовната лирика в днешна Русия" с надпис: „На Бойка сърдечен (с позволение, Кольо!) спомен, 10. 6. 1937 г., София, Хр. Радевски" (Книжката — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

„Ние често ходехме на гости на ул. „Патриарх Евтимий" 27, където живееше Хр. Радевски с Б. Ангелушев. Тези посещения за нас бяха истински празник, защото от тях научавахме литературни и политически новини, въобще всичко по-важно, каквото става по света. Ал. Жендов, Б. Ангелушев, Б. Дановски знаеха по няколко западни езика, четяха различни вестници и списания и с подробности ни информираха за всичко. Ангелушев бе спечелил някакъв конкурс на пощенски марки и се готвеше да замине за Световното изложение в Париж. Вечерта прекарахме чудесно. Христо даде на Кольо да прегледа направени от него нови преводи на съветски поети" (Спомен на Б. Вапцаров).

Юни — средата

Спечелва конкурса на Радио София с радиопиесата „Бент".

„И на този конкурс първа награда не се даваше на никого, а втората награда от 1000 лв. бе дадена на Никола Вапцаров. Ние се зарадвахме много. Кольо се утвърждаваше като литературно дарование. А и материално бяхме закъсали. Студентите напуснаха квартирата, та целият наем на апартамента от 1200 лв. легна на нас. От наградата на конкурса и от спечелените пари от описите-застраховки трябваше да си купим и някакви летни дрехи. Кольо си уши сив каша панталон и от по-груб плат — карирано сако. С ленената бяла риза, изтъкана от майка му, той беше даже елегантен. С този костюм и риза той се яви в съда по процеса на ЦК на БКП и с него бе разстрелян.

Помня, че двамата отидохме на ул. „Московска“ № 19, където се помещаваше Радио София. Аз останах да чакам в коридора и през това време се запознах с една възрастна жена от народа — певицата баба Наста Павлова. Отначало тя дипломатически ме разпита защо съм дошла и като разбра, че не ѝ заплашвам мястото, каза ми коя е и разговорът ни стана естествен. На връщане Кольо ми каза, че го е приел Йордан Стубел, познат на баща му, дълго и внимателно го разпитвал с какво се занимава и т. н. “ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Юни 7—20 Гледа филма „Луи Пастьор“ в кино „Култура“ с Паул Муни и е под силното впечатление от играта на големия артист.

Юни 18 Вълнува се от полета на съветските авиатори през Северния полюс.

„По неуловими пътеки в София се разнесе слухът, че от Москва е излетял специален самолет с трима съветски авиатори, които за първи път в историята на въздухоплаването ще прелетят направо от Москва през Северния полюс до Сан Франциско, без кацане на друго летище. Цял свят следеше смелия полет на съветските летци В. П. Чкалов, Г. Ф. Байдуков и А. В. Беляков. Стана известно, че във въздуха лети 11-тонна стоманена птица с криле 34 метра и т. н. А когато самолетът кацна благополучно на американска земя, даваха се описания за радушното гостоприемство на съветските летци от американския народ в Сан Франциско, Вашингтон и Ню Йорк, че са били приветствувани от президента на САЩ Фр. Рузвелт. Предаваше се и разговорът, който особено допадна на Вапцаров:

— Богат ли сте, мистър Чкалов? — запитал един американец.

— Да — отговорил той, — за мен работят 170 милиона.

— Рубли или долари? — продължил американецът.

— Не — отговорил Чкалов, — 170 милиона хора, които работят за мен така, както аз работя за тях.

Ние с възхищение слушахме тези разкази, защото за прогресивната младеж Съветският съюз беше надеждата, любовта и вдъхновението на нашия народ. А Вапцаров беше необикновено щастлив, че така бързо се реализират неговите мечти от стихотворението „Романтика“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Юни Занася в регистратурата на административния отдел на столичната община 4 плика, в два от които са запечатани поотделно стихотворенията: „Неспирно напирай, разраствай. . .“ с мото „1937“ и входящ номер 27 и „Огромен град със звезден покрив. . .“ с мото „Прогрес“ и входящ № 28.

Двата листа с химните са напечатани на пишеща машина. Встрани от текста са поставени входящите номера 27 и 28. Те са предадени на съпругата на поета Б. Вапцарова след 9. IX. 1944 г. от писателя Петър Славински (съхраняват се в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София. Ръкописът на двата химна се намира в Тетрадката от формуляри — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Вапцаров често пътува като огняр с увеселителен влак за с. Владая.

„Веднъж бяхме назначени в увеселителен влак за Владая. Влакът беше много тежък, локомотивът едвам го влачеше, пещта почти не се затваряше. От влака се чуваха веселите песни и смехът на излетниците. Във Владая Кольо отказа да се разходим, защото искал да пише. Трябваше да потеглим обратно в 20 часа. Към 17 ч. се изви страшна буря с проливен дъжд. Към втория кантон влакът беше спрян с взривове и червен сигнал. На линията беше паднала огромна скала и чакъл. Преодолявайки бурята, бдителният кантонер предотврати една ужасна катастрофа. След като се освободихме от машината, заведох Кольо у дома. Тази вечер разбрах, че са братовчеди с жена ми. След няколко дена Кольо ми прочете ръкописа на детската поема „Влак", като ме молеше за критика. Аз бях очарован и учуден. В детската поема, написана с рядко майсторство. . ., беше възпян благородният труд на железничаря и неговата готовност за жертви в служба на обществото" (Й. К о л а р о в. Сб. Н. В., с. 137).

Юли 1—15 Излиза първа част на поемата „Влак" (Железничарски подем), г. I, бр. 7, юли 1937, в приложението „Вестниче за железничарските деца", с подпис Никола Вапцаров. Голяма част от ръкописа — в Тетрадката от формуляри — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

„Всяко напечатано стихотворение беше радост за нас, защото подхранваше надеждата ни, че Кольо ще стане известен в литературните среди и може би ще го вземат на работа в някоя редакция. А неговото здраве се влошаваше. Той се намираше в творческо напрежение, постоянно пишеше, задраскваше, късаше листовете и пак започваше отново. Особено съм запомнила юнските и юлските вечери. Аз изчислявах описите-застраховки до късно в кухнята, а Кольо пишеше в стаята и ме чакаше да свърша, за да си легнем заедно. Понякога се случваше да мине полунощ, но ние още работехме. За бодрост пиехме по един силен чай с лимон, поприказваме малко и продължим, но и двамата бяхме радостни от чувството, че стъпваме на краката си" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Фотографира се, за да му се издаде легитимация за безплатно пътуване по БДЖ. На снимката той е с остригана коса (Снимката — дом-музей „Н. Вапцаров" — София, залепена на членската карта на поета, издадена посмъртно от Съюза на българските писатели през 1947 г.).

Получават с Бойка легитимации за безплатно пътуване по БДЖ.

„Издадена на Никола Йонков Вапцаров, длъжност огняр, местослужене — депо София.

Настоящата легитимация служи за удостоверяване правото за пътуване по БДЖ безплатно или с намаление, според условията на специалния правилник" (Железничарската легитимация — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

„Хората от Министерството на железниците се ползуваха с известни привилегии с оглед на длъжността, която заемаха. Доколкото си спомням, огнярите получаваха на две години шаячен плат за костюм — униформа, топла къса полушуба и право на три безплатни пътувания в трета класа по линиите на БДЖ. Кольо много удобно се чувствуваше в железничарската черна куртка. В студени дни я носеше и в къщи. А легитимацията получихме след няколко месеца служба съобразно с на-

редбата. Ние бързахме да ги получим, защото той трябваше да пътува за Банско да си почине, беше се много изморил“ (Спомен на Б. Вапцарова. Железничарската куртка — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Юли — 1—15

Вапцаров е в Банско на почивка при родителите си.

Август — началото

Вапцаров се завръща в София отпочинал и пълен с творчески замисли за бъдещи стихотворения.

Август 17—31

Гледа с Бойка 2—3 пъти филма „Чапаев“, който се прожектира с голям успех в софийското кино „Модерен театър“.

„Помня с какво въодушевление той посрещна представянето на филма „Чапаев“. Романът и филмът бяха предмет на непрекъснато възхищение. Той казваше:

— Винаги започвам тежко да дишам от вълнение, когато си представя някои картини от филма. Виждам Чапаев като военачалник, като жив, истински талантлив дивизионен началник, наведен над картата, основно да подготвя сражението, в друга — изпъква храбрият командир, който учи бойците на стратегия и смелост и дава пример на храброст, като стои начело на колоната, виждам духовната красота на народния герой. Но главното във филма е, че Чапаев не е идеализиран, а са показани и неговите слабости. Ние го виждаме на места избухлив — пренебрежението му към офицерите от щаба, особено към тези от старата армия. Понякога той не проумява цялата сложност на политиката на партията и т. н. И с гордост завършваше: „Пред този филм бледнеят всички американски филми, от които съм се възхищавал досега“ (Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват, с. 293, 294).

Узназа резултатите от конкурса за химна на София чрез последните броеве на сп. „Сердика„.

„Химнът на София. До края на м. юни са постъпили в архивата при столичната община 60 проекта за химн на столицата. Назначената комисия под председателството на пом.-кмета г. Стоилов и членове, писателите г. г. Траянов, Каралийчев, Бадев и Подвързачов, ще прегледат представените трудове през идния месец август“ (Сердика, юли 1937, кн. V).

„Химнът на София. Комисията по преглеждане проектите за химна на столицата е прегледала в заседанието си на 2 август представените проекти и не е одобрила никой от тях. Задържала е някои от представените проекти, за да участвуват в следното състезание“ (Сердика, авг. 1937, кн. VI).

Септември 2

В сп. „Занаятчийска кооперативна беседа“, кн. 1 в рубриката „Детска кооперативна беседа“ е напечатано стихотворението „Бай Иван“ с подпис Н. Вапцаров (Ръкописът — в Тетрадката от формуляри).

„След спирането на в. „Нова камбана“ Г. Караславов стана редактор в сп. „Занаятчийска кооперативна беседа“ и веднага даде място за публикуване на Кольовите стихотворения, с което целеше да поддържа самочувството на Вапцаров като творец. В момента тази поддръжк. беше крайнонеобходима за него. За хонорар и дума не можеше да ста а

ва по това време. Самото списание едва се издържаше“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Септември 18 Народният театър открива сезона с пиесата „Бащи и синове“ от Владимир Полянов, гледана от Вапцаров.

„Сега не мога да си спомня точно дали бяхме на премиерата или на следващите представления. Авторът беше стар познат на семейство Вапцарови, а Кольо четеше всяко произведение на Вл. Полянов. Понякога в къщи спорехме върху творбите му, защото не бяхме съгласни с позициите на писателя, или намирахме неправдоподобни действията на неговите герои“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а. В библиотеката на дом-музей „Н. Вапцаров“ — София се съхраняват книгите на Вл. Полянов „Слънцето угасна“, „Вик“, „Четири разказа“, „Княз без корона“ и др.).

Септември 20—25 Гледа в кино „Култура“ филма „Сън в лятна нощ“ от У. Шекспир, постановка на видния театрален реформатор Макс Райнхард.

„Кольо бе възхитен от филма. Вечерта,когато се прибрах от работа, първите му думи бяха за изключителната постановка на филма. Започна да ни преразказва сцени и реплики.Този филм той гледа няколко пъти, вече като творец. Как човечно и с лек хумор за всички времена е представена великата илюзия за любовта. От Б. Дановски научихме, че М. Райнхард е избягал от Хитлер, че е театрален деец от световен мащаб, че филмът „Сън в лятна нощ“ се смята от всички специалисти като велико постижение на киноизкуството“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Септември краят — октомври началото Извън работното си време много чете — особено произведенията на българските съвременни писатели и всичко, каквото му попадне от съветски автори. (В библиотеката на дом-музей „Н. Вапцаров“ — София между книгите, излезли през 1937 г., са Избрани разкази, т. I от Михалаки Георгиев, „Мост“ — поема от Мария Грубешлиева, „Херман и Доротея“ от Гьоте, „Прах след стадата“ от Матвей Вълев и др.)

„На работа винаги носеше книга за прочит. Бяхме пътували веднъж с товарен влак до Плевен. Грохнал от умора, вместо да поспи малко в резервните стаи, той извади книга и дълго чете. Друг път бяхме изпратени с работен влак за кариерата при Земен (Кюстендилско, б. а.). Докато работниците от поддържането товареха вагоните, той четеше на глас книгата „Ден втори“ от Еренбург. Четеше на глас, а спирачите, насядали около нас, слушаха. Кольо особено наблягаше на интересните места и ги четеше даже и по два пъти. След прочитането на дадена глава правехме коментарии. Вечерта Кольо ми каза: „Днес свършихме хубава работа!“ и като помълча малко, продължи: „Мислиш ли, че нашите хора са по-лоши? . . . Напротив, ние имаме прекрасен народ“. . . През целия път разговорът ни беше все около прочетеното“ (Г. В. Г е о р г и е в, Сб. Н. В., с. 141).

Получава стихосбирката „Меридиани“ от Пантелей Матеев с автограф: „На Никола Йонков, спомен от Пант. Матеев, 1937 г.“

„Ние често ходехме на гости у П. Матеев, който по това време живееше на ул. „Чепино“, близко до нашата квартира. Веса и Пантелей бяха благоразположени към нас. От домакина научавахме кои нови съ-

ветски филми са преминали през цензурата и ще се прожектират в София. П. Матеев работеше във филмово представителство и знаеше много интересни факти из областта на световното филмово изкуство. Тук много се говореше за поезия, за новоизлезли стихосбирки. Помня, че на Пантелей му стана много приятно, когато Кольо му съобщи, че неговата поема „13“ в стихосбирката „Меридиани“ има голям успех сред младежта, рецитирана е от Б. Вапцаров на срещи и вечеринки“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Октомври

Научава, че повторно проведеният конкурс за химн на София е спечелен от Асен Разцветников. В кн. VIII на сп. „Сердика“ от октомври 1937 г. прочита премираното стихотворение.

Продължава да носи тежката огнярска служба.

„Кольо не можа да отиде на работа в „Железничарски подем“, а здравето му беше в такова състояние, че всеки момент можеше да се открие каверна. Един път го запитах защо не помоли баща си да използува връзките си в Министерството на железниците да се води по щат огняр, но да работи в редакцията на „Железничарски подем“. Но той твърдо ми отговори:

— Това няма да направя. Как ще гледам в очи моите колеги от железопътното движение, когато ги срещна, ще чувствувам в погледа им присмех, че съм отишъл на топло място, че съм избягал от трудностите. Какъв пример ще даваме ние комунистите?“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

„Никому той не се мъчеше да угоди, към никого не се стремеше да се приспособи. И поради това може би той искаше да остане в производството, между работниците, облегнат само на своята професия, на своята отлична подготовка като машинен техник. Инак с името и влиянието на баща си той можеше като хиляди други да заеме някоя лека служба, някоя синекурна длъжност, каквито длъжности тогава се раздаваха наляво и надясно. . .“ (Г. К а р а с л а в о в. Срещи и разговори с Н. Вапцаров, с. 61).

Заедно с Бойка посещават XI обща художествена изложба. На Вапцаров особено му харесват картините: „Семейство“ от Ненко Балкански, „Св. гора—Хилендар“ от Цанко Лавренов, „На нивата“ от Христо Станчев, „Майка ми“ от Златьо Бояджиев, гравюрите на Веселин Стайков, скулптурите „Градинарка“ от М. Георгиева, „Глава“ от В. Емануилова, „Майка“ от Иван Фунев и мн. др.

„В. Емануилова подари скулптурата „Глава“ на Б. Ангелушев и ние често се любувахме. Наскоро тя му даде друга „Глава“, а първата по взаимно споразумение с Борис Емануилова ни я даде на нас. Ние с радост я поставихме върху нашата малка библиотека (Спомен на Б. В а п ц а р о в а. Скулптурата „Глава“ — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Октомври 15

Умира видният писател-белетрист Йордан Йовков, чиято смърт Вапцаров счита като голяма загуба за българската литература.

„За Йордан Йовков в къщи често се говореше. Повод беше някоя негова новоизлязла книга или напечатан разказ във вестниците. През последните години най-много се появяваха разкази от „Ако можеха

да говорят". Вапцаров се възхищаваше от художественото майсторство на Йовков, от неговия тънък усет да проникне дълбоко в човешката душа, особено на трудовите хора. Вапцаров бе играл в „Боряна" ролята на Андрей и прозвището „Сватанак" бе влязло в нашата разговорна реч — обръщение, употребявано от героите на пиесата Едрю и Ваклин" (Спомен на Б. Вапцарова).

„Бойка викаше на Кольо Моряк — така му казваха и другите, а той се обръщаше към нея или с Боя, или пък й казваше шеговито Сватанак" (Хр. Радевски. — Септември, 1969, кн. 12).

Октомври 17 Тържествено се открива новопостроената нормална жп. линия Дупница — Горна Джумая. Вапцарови са доволни, че ще могат да пътуват до близките си в Горна Джумая без прехвърляне на влаковите композиции (Спомен на Б. Вапцарова).

Октомври 10—20 Семейство Вапцарови получават открита картичка от Б. Ангелушев, който в хумористична форма им се обажда от Парижкото изложение.

„Как Бойке,

какво правиш ма? Забрави ли ме, забрави ли договора? (да му пиша новини от София, б. а.). Това сте си вие жените! Туй Париж голямо нещо, сестро, голямо чудо.

Хайде сега, целуни Кольо зарад мен.

Шушумигата

(Оригиналът в архива на Б. Вапцарова).

Октомври — ноември Чете пред близките си завършените стихотворения „Двубой" и „Ще строим завод".

„По това време кръгът на неговите слушатели не беше особено голям — предимно някои близки приятели. Помня, че тогава в този кръг направи силно впечатление стихотворението „Двубой". Върху него се водиха дълги спорове. Мнозина от слушателите не искаха да приемат стиховете:

Извергът,
мерзкия стрелец,
закри следите си
завчас.
Ти спомняш ли си тоз подлец?
Това бях
аз.

Кольо обясняваше, че човекът, за когото говори в стихотворението, не е комунист, а изобщо човек от капиталистическия свят. От него не могат да се искат най-добрите качества, той изпитва жестокостите и несправедливостта на съвременното общество. Това общество изражда хората така, че създава от тях и подлеци, които са способни да убият дори родния си брат. Той казваше:

— Центърът тук е в страстния спор и в жестоката борба на човека със стария „разкапан— озлобен живот", в неговата светла вяра, че двубоят ще завърши с победа над тъмните сили на живота" (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 122—123. Ръкописът на стихотво-

рението в прочетения вариант не е запазен, както и на много други стихотворения в първи вариант. Вапцаров ги е унищожил. По настояване на близките си, след като „отлежат", някои е преработвал и преписвал на чисто в Сивата тетрадка. Тя съдържа: „Двубой", „Писмо", „Ще строим завод", „Песен за човека", „Горки" (втора редакция), „Пушкин", „Родина", „Огняроинтелигентска", „Пролет" („Гълъбите гукат"), „Пролет в завода", „Романтика", „Спомен", „Хроника" („В заводите „Круп" днес отливат гранати"), „Не бойте се, деца", „Песни" („Във гората враг стаен"), „Завод", „Епоха" и цикълът „Песни за една страна" — „Испания", „Сън", „Песен на другаря", „Песни на жената", „Писмо"(„Майко, Фернандес убит"). Тетрадката — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Октомври — ноември

Преминава от резервен жп. огняр в постоянен огняр на локомотив.

„Кольо ми харесваше все повече.Един ден му предложих да го взема от наряда като постоянен огняр. Той се съгласи. . . Работата беше непосилно тежка. Трябваше да отводни 18 букови лагера, да ги намаже, да напълни 14 сцепни лагера, да почисти целия локомотив и горящия парен котел. За да се образува пара, която да движи влак с 40 вагона, трябваше непрекъснато хвърляне на въглища в горящата пещ — 4—6 тона до Перник и обратно, при което дрехите почваха да се запалват, поддържане нормално ниво на водата в котела, почистване след път локомотива и изнасяне от подземния склад към 40 кг масло (Й. К о л а р о в. Сб. Н. В., с. 136—137).

Октомври — ноември

Често посещава художника Б. Ангелушев, който се е завърнал от Световното парижко изложение и разказва какво е видял в столицата на Франция.

„Вестниците непрекъснато даваха материали за чудесата на Парижкото изложение. В. „Литературен глас" посвети три броя от по няколко страници, изпълнени с фотографии, изказвания на наши видни дейци на изкуството и културата,на френски писатели,артисти, учени,политици и др. Но нас ни интересуваха главно разказите на Б. Ангелушев, който към всичко бе проявил обективен и трезвен поглед. Ние постоянно искахме да ни повтаря и разказва с най-малки подробности какво е видял в съветския павилион. Той ни казваше, че на кинофестивала няколко съветски филма са спечелили големите награди: „Чапаев", „Цирк", „Петър I" и др., а за филма „Тринадцать" дълги опашки чакали пред касите за билети и целият парижки печат признава ненадминатите му художествени качества" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

„На ул. „Патриарх Евтимий" 27 Вапцаров почна да идва често — де сам, де с жена си Бойка.Там в сравнително широката стая на Бориса се събирахме почти всяка събота — или, както дойдеше — група приятели. Съставът на компанията се менеше, но почти редовни посетители бяха: Матвей Вълев и Вера Лукова (тя живееше в същия апартамент), Александър Жендов и Боян Дановски, които живееха в съседния апартамент, Стоян Сотиров, Борис Светлинов и жена му Зоя, Георги Караславов, близката на Жендов Ана Колушева и нейната колежка — химичката Божана Янакиева, която отсетне стана много близка и с Ангелушеви, и с Вапцарови и др. Черпнята винаги биваше от Ангелушева,

който беше широко гостоприемен човек и такава обаятелна личност, че да ти е драго да му отидеш на гости. Но нашите гощавки биваха главно разговорите ни на най-различни теми. Разбира се, там се говореше винаги за литература и изкуство, коментираха се текущите прояви на нашия културен живот. Но в края на краищата всичко избиваше към политиката, която грубо влизаше във всекидневието ни — независимо от това, желаем ли я или не" (Хр. Радевски. Живи като живите. С., 1970, с. 198—199).

Ноември

Има голямо желание да издаде в отделна книжка поемата си „Влак".

„Един ден идва в къщи. Изненада ме това, че ме търсеше в къщи. Влезе особено стеснен. Разговорът върви, но някак мъчно. Най-после „изплю камъчето": — Аз, казва, брат, ще издавам „Влак". Направи ми корицата. . . И като че ли се извинява, че няма как, решил се е, ще я издава. И се увлече — не вече за книгата, а за това, което искаше да напише, но не успял" (Н. Шмиргела. Сб. Н. Й. В., 1947, с. 90—91).

„Намислих да създам „Железничарска детско-юношеска библиотека" — „Зелен флаг". За целта публикувах през пролетта на 1937 г. съобщения във в. „Железничарски подем", с което приканвах всички железничарски деца (сътрудници в „За нашето дете" и несътрудници) да вземат участие в „Сборника на железничарските деца". . . Моята интимна мисъл беше да възложа редактирането и подготвянето на сборничето за печат на Вапцаров. Идеята обаче не можа да се реализира по простата причина, че не можаха да се наберат средства" (Неиздадени спомени на Любомир Дойчев — И-т за литература).

„Чете ми и поемката за деца „Влак". Казах му, че не ми харесва, че е многословна, разточена и не помня още какво. Той и за нея упорстваше. Моите доводи не му се виждаха убедителни. Най-после ме помоли да я дам на Георги Цанев — да видим той какво ще каже. С Цанева той не се познаваше дотогава. Изпълних молбата му. И една лятна привечер ги срещнах в градинката пред Военния клуб — сега Дом на Народната армия. Какво са говорили — не зная, аз бързах за някъде и ги оставих сами. После Кольо ми каза, че и Цанев му направил почти същите бележки" (Хр. Радевски. Живи като живите, с. 222).

„По-късно, когато Кольо се бе преместил в София, при една среща го намерих доста посърнал и обезсърчен. Не можел да издаде железничарската поема „Влак", понеже на всички места, където бе правил необходимите опити, му искали да внесе някои изменения и съкращения в поемата, а той държеше тя да се напечати така, както я бе написал" (Йосиф Рангелов. Сб. Н. В., с. 76).

Ноември — втората половина

Гледа в Народния театър пиесата „Депутатът" от Ф. Ласло, която му харесва.

„Пиесата се държеше изключително върху играта на Иван Димов, Зорка Йорданова и Коджабашев. Ив. Димов подчертаваше онези места, в които се изтъкваше, че и хората от народа могат да управляват държавата и имат влечение към знания" (Спомен на Б. Вапцарова).

Ноември 27

Прочита в донесения му от Бойка вестник „Банков съюз" (г. XX, бр. 612) съобщението: „Съюзен марш. Управителният съвет на съюза

обявява конкурс за текст на съюзен марш. Определени са две награди: I — 2000 лв., II — 1000 лв. Срок за представяне на проектите е 15 декември. След одобряването на текста ще се обяви конкурс за музиката" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември — първата половина

Пише стихотворението „Бодри осъмвайте, родни села", с което е решил да участвува в конкурса на в. „Банков съюз" за съюзен марш (Ръкописът — в Тетрадката с реферата „Морето", съхранявана в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Декември 7

Умира Антон Страшимиров. Още в ранната си младост Вапцаров чете с увлечение произведенията на автора на „Хоро" (В библиотеката на дом-музей „Н. Вапцаров" се съхраняват три тома Избрани съчинения на А. Страшимиров, издадени в 1929 г.).

Декември 4—10

Гледа съветския филм „Тринадцать" в кино „Капитол". Възхитен е от постановката на съветското киноизкуство.

„Този филм в къщи всичките го гледахме по няколко пъти. Кольо непрекъснато ни представяше най-вълнуващите картини от него. И сега виждам двамата останали живи червеноармейци пред картечниците в кратка почивка да си разказват за красиви момичета, знаейки, че в една нова атака ще загинат може би и двамата. Запомнила съм и преговорите между белогвардееца офицер — главатаря на бандата Скуратов, и останалия жив червеноармеец Тимашкин:

Белогвардеецът: — Да дойде командирът!

Червеноармеецът: — Аз съм вместо него. Знаеш. . . командирът току що се изми, пие чай, заповяда да не го безпокоим. . . На мен възложи. . .

В същност всички са убити, вода няма в кладенеца, но бандитите не знаят това и като виждат, че не са в състояние да победят червеноармейския отряд, който пази кладенеца, решават се на преговори, защото няколко дни сред горещините на пустинята не са пили вода. . . В този момент пристига подкрепление от граничните войски на СССР. Публиката напускаше салона, възхитена от твърдостта, предаността на обикновените съветски хора" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември 16

Получава автограф от Хр. Радевски върху книжката на съветския писател С. Маршак, съдържаща двете поеми „Мистер Твистер" и „Война с Днепър": „На Кольо за добър др. спомен. 16 .12. 1937 г." (В дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Декември 19

По случай имения си ден — Никулден, Вапцаров поканва най-близките си приятели в кръчмата на бай Спас.

„Имения ден на Кольо решихме да отбележим не в къщи, защото живеехме с много съквартиранти — повечето студенти, и не знаехме дали ще се създаде настроение между тях и външни гости. Най-подходящо място беше кръчмата на бай Спас, намираща се на ъгъла на улиците „6 септември" и „Граф Игнатиев". Добре си спомням, че от писателите присъствуваха Г. Караславов, Мл. Исаев със съпругите си, Хр. Радевски. За дама на Радевски бяхме поканили артистката Магда

Колчакова; от художниците помня Ал. Жендов с А. Колушева, Б. Ангелушев с Герда, Ст. Сотиров. Мисля, че присъствуваха В. Емануилова и М. Георгиева, всичко около 20 души. Беше весело и приятно, но, разбира се, не можеше да се създаде онази атмосфера на младежко безгрижие, каквато непринуденост бликаше в къщи, където можехме да си пеем свободно всякакви песни, да танцуваме, да се гримираме и представяме различни хумористични сценки, Б. Ангелушев да блесне в целия си ръст на художник-сатирик" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември — краят Прочита „Божи хора" от Илия Волен, препоръчана му от Б. Ангелушев.

„Много силна притегателна точка беше за нас Б. Ангелушев, който по един неподражаем начин споделяше с Вапцаров своите мисли и обобщения от прочетените книги. Особено силно впечатление ми направи възхищението на „бат' Борис" от разказите на Илия Волен „Божи хора". Книгата минаваше ту у Борис, ту у Кольо. Всеки прочиташе онези места, които му бяха направили най-силно впечатление, които смятаха за голямо творческо постижение на автора" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а. Книгата „Божи хора" — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Декември — краят Бойка се разболява тежко от възпаление на носната кухина и постъпва на лечение в Банковата болница.

Научава, че не е спечелил конкурса за марш на БЗК банка. В „Банков съюз" (г. XX, бр. 614) чете съобщението: „В състезанието за текст на съюзния марш взеха участие около 30 автори. Първа премия не се даде. Втора премия — 1000 лева получиха проектите с мото „Бъдеще" и „Труд". Един от двата одобрени проекта сега се нотира — за мъжки хор, 4 гласа. Ще го поместим в идния брой на вестника."

1938

Намира се в творчески подем, написва цикъла стихотворения, посветени на испанската революция, и част от цикъла „Песни за човека". Изнася доклад за социалистическия реализъм на първото заседание на новообразувания литературен кръжок. Напуска огнярската работа в БДЖ и постъпва като техник в Софийския държавен екарисаж. Прехвърля партийното си членство от Софийското жп. депо в Индустриалния квартал. Зачислен е в партийната организация на кланицата.

Януари 1 На Нова година е в дома на художника Б. Ангелушев в средата на близки приятели — хора на литературата и изкуството.

Остава в канцеларията на служба „Тракция" своята и на Бойка легитимации за безплатно пътуване по БДЖ — трета класа, за заверка. На 4 страница е отбелязано: 1 януари. Служи 1938 г." (Железничарската легитимация — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Януари — началото Бойка е на лечение в болница.

„От вестниците и книгите, които Кольо ми донесе (бях постъпила да лекувам възпалените си синозити в Банковата болница, София), нйл-

интересен ми беше „Новогодишният лист“ на българската литература с редактор Н. Ланков. Поместен бе разнообразен материал: интервюта с видни писатели за състоянието на нашата литература и бъдещите им творчески планове. Много от тях аз лично познавах, като Л. Стоянов, Кр. Белев, Г. Белев, Стилиян Чилингиров и др. На първа страница бе поместена гравюрата „Селяни“ от В. Стайков, с когото ни бяха запознали. Съобщаваше се, че тя е премирана на Международната изложба в Чикаго. В уводната статия на Н. Ланков „Основни линии на българската литература през 1937 г.“ се изтъкваше, че се затвърдяват позициите на художествения реализъм“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Януари 10

Бойка оздравява, излиза от болницата. В къщи Вапцаров ѝ е приготвил семейно угощение. Прочита ѝ стихотворението „Песен на другаря“ („Ти не ще се върнеш, Фернандес“).

„В къщи ние бяхме сами, беше необичайно тихо. Баща му и Борис бяха заминали за Банско. Кольо ми разказваше последните новини и особено се тревожеше от жестоките боеве в Испания. После го помолих да ми прочете какво е написал в мое отсъствие, а и той искаше да чуе и разбере как ще възприема стихотворението „Фернандес“. То ме развълнува и аз заплаках за смъртта на Фернандес. Кольо се смути виновно, че ми е развалил настроението, и веднага разпалено заговори:

— Страшно нещо е войната, Бойя, и аз плаках, когато трябваше да видя убит Фернандес. Това е логиката на борбата. Слушай какво пишат вестниците: „Съобщават от Париж: след 17 месеца — 200 хиляди убити, 500 хиляди ранени. На испанския народ войната е причинила 23 милиарда пиести загуба“ (Заря, 4 ян. 1938).

После затвори тефтера и ми каза, че стихотворението е в суров вид, друг път ще го обсъдим, и ми заразказва весели анекдоти, чути в резервната стая на гарата. Аз станах да почистя квартирата, да изпера, да сложа всичко на място“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

„Целият свят с притаен дъх следеше този двубой. Следеше го и Никола Вапцаров. Той напрягаше поетичния си дух, за да долови всеки тон от героичната симфония на испанската освободителна война. Следеше с дълбоко вълнение съобщенията в печата, по радиото, по екраните на кината, всяко известие за голямата испанска драма. И като плод на всичко това написа забележителния цикъл „Песни за една страна“ (М. И с а е в. Незабравимото. Мемоари. С., 1976, с. 311).

Януари 12—15

Приятно е изненадан, като прочита на първа страница на в. „Литературен глас“ (бр. 377) текста под картината „Разбиване на византийците от Аспарух в Добруджа“ от Б. Ангелушев: „Картина, получила I премия от 50 хил. лева на конкурса на историческа тема, обявен от Съюза на художниците“. А на с. 4 в коментара за конкурса се изтъква, че Б. Ангелушев се показва не само като добър график, но и като отличен майстор на композицията и палитрата. Картината се оценява като голямо завоевание на българското изкуство.

„След работа веднага отидохме с Кольо на ул. „Патриарх Евтимий“ 27 да поздравим Ангелушев за голямото признание и малко да му се разсърдим, че досега от всички е крил намерението си да участвува в конкурса. Няколко месеца преди това Борис не пускаше никой да влиза в

ъгловата стая, където на статив бе опънато голямо платно. Всички уважаваха това му желание и никой не любопитствуваше какво рисува. Знаехме, че когато бъде готово, Борис сам ще покаже произведението си. Но още от външната врата на апартамента разбрахме, че той е силно ядосан за нещо. Оказа се, че известни художници — участници в конкурса, никак не са очаквали, че ще бъдат затъмнени от графика Б. Ангелушев, и започнали да пускат зли сплетни за плагиатство и т. н. Борис бе възмутен до дъното на душата си, казваше, че ще иска другарски съд от ръководството на Съюза на художниците, и т. н. Но Кольо спокойно взе да го съветва да не вдига шум, давайки му примери из световната литература за подобни скандали, за мистификации, легенди, които и до ден днешен разказват. Разговорът премина накрая в приятна атмосфера, като се реши Борис да даде голям банкет на пук на враговете" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Януари — 10—19 Посещава откритата тържествено изложба на френската книга в аулата на Софийския университет, посрещната с интерес от всички културни среди в София (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Януари 20 Присъствува на премиерата в Народния театър на пиесата „Училище за сплетни" от Ричард Б. Шеридан в постановка на Б. Дановски.

„Кольо с нетърпение очакваше премиерата на тази пиеса. Боян бе признат за голям капацитет в театралното дело, който познава старите и новите тенденции на европейските сцени. По изключение този път бе взел билети в партера на 10-и ред. Спектакълът бе действително оригинално построен, публиката се вживяваше неусетно, смееше се от сърце и като че ли действието се развиваше сега, а не в миналия век. Много рецензии се написаха за този спектакъл, но за нас бе меродавна оценката на Тодор Павлов, който ръководеше българската прогресивна мисъл. Във в. „Заря" (бр. 4929, 5 февр. 1938) той писа: „Режисьорът Боян Дановски доказа в тая постановка, че е човек с култура и с усет за вътрешния и външния художествен стремеж и движение на пиесата, въпреки че все още не се е освободил от известна злоупотреба с формално естетическите ефекти и сценичен конструктивизъм. Кольо искрено се радваше на успеха на Б. Дановски, когото уважаваше и ценеше" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Януари 23 Присъствуват с Бойка на тържественото утро в Народния театър, уредено от Съюза на артистите в България в памет на големите артисти, допринесли за развитието на българския театър. Приходът от утрото и от възпоменателния лист е предназначен за издирване и възстановяване на техните гробове.

„За подготовката на това утро ние отдавна знаехме от председателя на Съюза на артистите Стефан Киров, който бе добър приятел с Хр. Радевски, Ал. Жендов, Б. Дановски и др. Старият ветеран бе живописна фигура със своята широкопола шапка и голям бастун. Вапцаров обичаше да го слуша, когато разказваше подробности около постановката на различни спектакли, особено на московските, за характера и таланта на бележитите артисти Васил Кирков, Сава Огнянов, Роза Попова, Маня Икономова и мн. др." (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Януари 29 — В. „Заря“ (бр. 4923, 23 ян. 1938) печата репортажа „На гости у поета Николай Хрелков“, който е заболял от туберкулоза и е на лечение в Горна Баня. Кани се да отиде да види болния.

„При Хрелков ходехме често. Той беше извънредно сладкодумен и приятен събеседник. При него винаги заварвахме младежи, негови почитатели. Най-много се говореше по литературни въпроси, за съветските книги и филми. Запомнила съм, че Хрелков преживяваше дълбоко споровете между прогресивни писатели и бе яростен противник на „качествениците“ от „Кормило“. Чрез него ние научавахме някои подробности от този неприятен спор, но Кольо никога не вземаше страна, само слушаше и двете групи“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Януари — краят — Купува и чете разказите на М. Горки „Жената със сините очи“. Книгата се прочита от всички в къщи (Запазена е в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Написва стихотворението „Песен на жената“. Прочита го пред близките си, което предизвиква спор за отношението на жената към борбата (Спомен на Б. Вапцарова).

Януари краят — февруари началото — Прочита няколко свои стихотворения за Испания пред М. Исаев.

„Когато за първи път ми прочете свои стихотворения, а това бяха едни от най-хубавите му работи — стиховете за Испания — и аз с възторг ги посрещнах, по бледото му лице пробягна руменина и той наведе глава, сякаш чувствуваше някаква вина, че е написал такива прекрасни стихотворения. Критиките и забележките на своите другари-поети върху прочетените стихове той посрещаше внимателно, спокойно размишляваше и приемаше без колебание справедливите от тях. Но след като е получил похвала от свой приятел за прочетени творби, дълго подир това не се решаваше да му прочете отново свои стихове“ (Мл. Исаев. Сб. Н. Й. В., с. 52).

Февруари — Печата стихотворението „Моряци“ („Душите ни са буря, ураган“), с подпис Н. Вапцаров, във в. „Морски преглед“, 1 февр. 1938 г. Преди това то е публикувано със заглавие „Марш на 26-й випуск“ (Ръкописът — в Голямата тетрадка).

Следи с жив интерес заедно с цялата прогресивна общественост съобщенията във вестниците за подготовката за спасяване на Папанин и на неговите другари. В. „Заря“ (бр. 4926, 2 февр.) печата съобщението: „Ледоразбивачът „Мурманец“ на 300 мили от Папанин. Париж 1 февруари. От Москва съобщават: Според последните радиосъобщения ледоходът „Мурманец“ се намира на 73° и 10 мин. сев. ширина и 5° и 37 мин. зап. д. или на около 300 мили южно от мястото, където е плаващият лед с Папанин и другарите му. „Мурманец“ среща големи затруднения в борбата с ледовете. Екипажът се държал храбро“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Февруари 7 — Получава новоизлязлата стихосбирка „Тревожна планета“ от Мл. Исаев.

(Книгата с надпис: „На Никола Вапцаров за добър друг. спомен, София, 7 .II. 938 г. от Мл. Исаев“ — в дом-музей „Н. Вапцаров“ —

София. „На много страници отстрани Вапцаров е правил отметки. В първото стихотворение „Прашинка в безкрая“ Вапцаров отбелязва, че в средата то е разлято, а за края му пише — „хубаво“. В цикъла „Арктика“ (с. 16) отбелязва: „Разтегнато и тревогата се губи“. По-нататък подчертава някои думи от стихотворения на Исаев и отбелязва — „леко,“ „излишно“, поставя въпросителна. За края на стихотворението „Балада за моряка“:

Иди му разкажи
тая повест
и пей му я в песен?

Вапцаров е подчертал и писал — „Много хубаво“.)

Февруари — първата десетдневка

Чете в „Литературен глас“ (бр. 381) съобщението за тържественото събрание на писателите в салона на Академията на науките, посветено на 25-годишнината от образуването на Съюза на българските писатели. Присъствували са представители на правителството, видни общественици и пълномощният министър на СССР в България Ф. Разколников. Председателят на Съюза на писателите Добри Немиров и секретарят Георги Караиванов са изнесли доклади, а Константин Гълъбов е говорил за развитието на българската литература (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Февруари — 1—15

Гледа в кино „Славейков“ музикалния филм „Пролетна песен“ с популярните американски артисти Жанет Макдоналд и Нелсон Еди.

Февруари 19

В. „Заря“ (бр. 4941, 19 февр.) печата стихотворението „Малка песен“ („Ти не ще се върнеш, Фернандес“). Подпис — Никола Йонков (Ръкописът — в Сивата тетрадка под заглавие „Песен на другаря“).

„Кольо малко стеснено (за да не го заподозрат в „маниачество“, ни показа в. „Заря“ с напечатаното негово стихотворение. Разбира се, подробно разгледахме страницата „Литература, театър, изкуство“. Страница 6-а съдържаше следните материали: „Заветите на Левски към младежта“ от Ем. Шекерджийски; „Между поезията и безвкусицата“, рецензия от Хр. Радевски за стихосбирката „Хайдутин“ на Станислав Снежин; горе, в средата на страницата, „Малка песен“ от Никола Йонков; „Романсът на една епоха“, рецензия от Сл. Васев за пиесата „Романс“, играна в Народния театър. В рубриката „Културни новини“ имаше съобщение за препечатване на статията „Битът и психологията на българския еснаф“ от Ив. Хаджийски в пражко списание; новоизлезли книги: „Животът си тече“ от Гьончо Белев, „Мана“ от Ив. Бурин и др.“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Февруари 20

Чете с радост големите съобщения във вестниците на първа страница: „Папанинци вчера в 15.55 ч. бяха спасени“. Целият български печат препечатва съобщения за това историческо събитие — овладяването на Северния полюс (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Февруари 15—20

Гледа в кино „Капитол“ филма „По следите на Тарзан“.

„Отиването ни на този филм съм запомнила, защото Кольо настояваше да го гледаме. Това ме учуди. В къщи ние често се смеехме на кар-

тини от серията за Тарзан, където се показваше неговата изключителна смелост в борбата с хищниците в джунглите. Но още преди да гледаме филма, разбрах защо Кольо е искал да бъдем в „Капитол". Билетите ни бяха на партера, но щом започнаха да пускат публика в салона, той ми каза да се качим на балкона, защото имал малко работа. Ние влязохме в канцеларията на киното, Кольо тихо заговори с един висок човек, който му даде някакъв пакет. Той внимателно скри у себе си пакета и ние веднага се спуснахме в партера да търсим местата си. След много години научих, че другарят се казва Георги Арсенов, който служел нелегално за разпространяване на материали, разказващи за истинското положение на младата съветска държава. В разговор с др. Арсенов научих, че Георги Бакалов през 1937 г. представил Вапцаров на Арсенов като добър другар и че може да бъде спокоен, като му дава от своите записи. После ние често, когато гледахме филми в кино „Капитол", се отбивахме в администрацията " (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Февруари — третата десетдневка

Гледа в кино „Славянска беседа" съветския филм „Петър Първи", първа серия с артистите Н. Симонов, Н. Черкасов, А. Тарасова, Мих. Жаров и др. Купува и новоизлезлия том втори на романа на Алексей Толстой „Петър Първи", преведен на български език (Спомен на Б В а п ц а р о в а).

Февруари — краят

Доставя си новоизлязлата книга на Тодор Павлов „Основни въпроси на философията — теория на отражението" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Февруари краят — март началото

Купува стихосбирки на млади поети. Чете „Мана" от Ив. Бурин. Доставя си „Избрани разкази" от Михалаки Георгиев, „Животът си тече" от Гьончо Белев и др. (Книгите — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София). Чете първи брой на новото литературно списание „Изкуство и критика" под редакцията на Г. Цанев.

„Откога двамата с Кольо се познавахме с Георги Цанев и Бленика, не мога точно да си спомня. Но съм запомнила срещите ни в квартирата на Хр. Радевски. Особено често взехме да ги виждаме у Радевски, след като започна да излиза сп. „Изкуство и критика", където Христо бе привлечен за постоянен сътрудник. Кольо донесе в къщи първия брой на списанието, щом го видял да се продава по будките. Той прочете цялото списание внимателно. За прогресивните хора от голямо значение беше излизането на такова списание след спирането на всички издания на партията. В него се откриваше възможността за изява и печатане и на техни творби. От този брой запомних двете стихотворения на Ат. Далчев, особено „Огледало", което Кольо много хареса и ни го прочете няколко пъти, като наблегна на последния куплет:

Ти не се учудвай, че хамалинът
е приведен и върви едва!
Носи той в ръцете си човешки цял един
нов и дивен свят.

В прегледа на българската литература интересно ни беше да прочетем оценката на Цанев за разказите „Божи хора" от Ил. Волен и „Прах

след стадата“ от М. Вълев, рецензията на Хр. Радевски за „Азиатската лирика “от Никола Джеров, а също и статията за операта „Яниите девет братя“ на Любомир Пипков от К. Петканов. Знаехме, че Хр. Радевски е автор на либрето заедно със Ст. Загорчинов, по чийто роман бе написана музиката“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март — Прочита новоизлязлата книга „Към северния полюс“ от Нюма Белогорски, в която е предадена борбата на човека за завладяване на Севера; историята на всички експедиции преди съветската и биографиите на Папанин, Кренкел, Ширшов, Федоров; на авиаторите Громов, Водопянов, Леваневски (Книгата — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Март 6 — Гледа „Хубавата Елена“ от Офенбах.

„Тази оперета ние двамата с Кольо сме гледали няколко пъти. Свекърът ми често донасяше в къщи гратиси от Народния театър и затова някои пиеси и опери гледахме по няколко пъти. Кольо обичаше тази весела оперета. В нея играеха големи артисти, особено се възхищаваше от играта на К. Кисимов в ролята на жреца. Представлението беше следобедно и вечерта се отбихме у Б. Ангелушев“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март — първата десетдневка — Преживява тежко съдебните дела в Москва срещу хора, обвинени в саботаж.

„В това време хитлеризмът надигаше над Европа чудовищната си глава и навсякъде се чувствуваше тревогата от тоя триумф на варварството. В Съветския съюз, който беше нашата обич, нашата вяра и опора, се заредиха процеси, които не по-малко ни смущаваха. Някои измежду нас бяха убедени, че подсъдимите са виновни, други скептично се отнасяха към обвиненията. И докато по въпроса за хитлеризма в Германия и за нашия български фашизъм между нас разногласие нямаше, по въпроса за процесите в Съветския съюз много нерви изхабихме във взаимни пререкания. З. Светлинова, Б. Ангелушев, М. Вълев и отчасти А. Жендов смятаха, че в тези процеси има нещо нередно, че тука взимат връх амбициите на Сталина да бъде пълновластен господар в съветската държава и да не позволи на други глави да се дигат наравно с неговата. Ние, останалите, обаче фанатично вярвахме на нашата революционна преса и обвинявахме своите другари, че волно или неволно подпяват на буржоазната пропаганда, чиито главни усилия бяха насочени срещу комунизма. Разговорите ни много пъти са бивали раздразнителни и шумни. Вапцаров в тези разговори взимаше пълно участие и защищаваше позицията, която нашият работнически печат отстояваше. Той обикновено говореше спокойно и с известна стеснителност. Неговите доводи винаги биваха делови и логични. Но и той по необходимост често навлизаше в нервната атмосфера на разговора и в такива случаи — от раздразнение и от желанието си да бъде по-убедителен, почваше леко да заеква. В неговия нормален говор имаше едва доловими такива признаци — на заекване. И когато се раздразнеше — те се увеличаваха“ (Х р. Р а д е в с к и. Живи като живите, С., 1970, с. 199—200).

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ БИБЛИОТЕКА СОФИЯ

Март 14 Прочита с интерес статията на Л. Стоянов „Образът на родината в българската поезия", поместена във в. „Заря" (бр. 4950, 14 март). Доволен е от концепцията на големия прогресивен писател за родината (Спомен на Б. Вапцарова).

Март — втората половина Гледа в кино „Култура" филма „Благословена земя" с големите артисти Паул Муни и Луиза Райнер, създаден по едноименния роман на Пърл Бък (Спомен на Б. Вапцарова).

Март 20 Присъствува на публичното предизборно събрание в салона на кино „Модерен театър", на трибуната на което умира от разрив на сърцето старият политик Александър Малинов. В къщи разказва как в своята реч ораторът е говорил за възстановяването на Търновската конституция, поддържана от левите и прогресивни сили в България (Спомен на Б. Вапцарова).

Март — третата десетдневка Гледа в Народния театър „Венецианският търговец" от Шекспир, постановка на режисьора Хрисан Цанков.

„Пиесата бе оценена като голямо културно събитие на сезона. С нея се отбелязваше 25-годишнината от артистичната дейност на Любомир Золотович, изпълняващ ролята на Шейлок. Целият ансамбъл бе от големите сили на театъра: Зорка Йорданова, Ирина Тасева, Мара Пенкова, К. Кисимов, Стоян Бъчваров, Борис Михайлов и др. Дълго време в културните среди се говореше за „Венецианският търговец", за търпението на Золотович — повече от един месец той посещавал еврейското кафене, за да открие някои характерни детайли на своя търговец". (Спомен на Б. Вапцарова).

Март 27 В София се провеждат парламентарни избори. Гласува за кандидатите, които са за възстановяване на Търновската конституция (Спомен на Б. Вапцарова).

Април — първата десетдневка Гледа в кино „Модерен театър" българския филм „Страхил" по романа на О. Василев „Хайдутин майка не храни".

„Още при първия свободен ден от работа заедно с Кольо отидохме да гледаме този филм. В неговото създаване участвуваха наши близки познати и любими артисти. О. Василев веднага щеше да ни попита дали ни харесва неговият сценарий. Главната роля се изпълняваше от любимия артист на Вапцаров — Иван Димов, а Ружа Делчева представяше българската боркиня. С Р. Делчева се запознахме чрез художниците. Вапцаров внимателно гледаше нейната игра и в Народния театър, и във филма, интересно му бе да вижда как разгъва творческите си възможности един млад талант. Филмът „Страхил" като първо сериозно българско кинопроизведение имаше недостатъци, но прогресивните хора го посрещнаха добре. Тодор Павлов написа положителна рецензия за него, във в. „Заря" се появи интервю с Р. Делчева и т. н." (Спомен на Б. Вапцарова).

Април — 1—15 Излиза романът „Татул" от Г. Караславов, издадена от Добромир Чилингиров.

„Книгата прочетохме на един дъх. И двамата бяхме дълбоко развълнувани. В такива случаи Кольо обикновено мълчеше известно време, но очите му излъчваха особена топлота. Аз първа заговорих, не бях съгласна с мрачната картина, която Гец изобразява в романа, особено със съзнателното престъпление на свекървата Мариола, и т. н. . . .

— Бойя, не изпадай в сантиментализъм — възрази Кольо, — книгата е чудесна именно за това, че Гец нищо не е подсилил. . . Забележителен психолог и аналитик е Гец, знае тайните на престъплението жаждата на селянина за земя, но Гец не я дава като нещо неизбежно, а, в резултат на страшната сиромашия и мизерия. Виж в колко страници, даже някой път и монотонно може да ни се види как Мариола мисли и премисля с какъв глад и труд са спестявали, устните им се напукали от икономии на мазнини и месо, само и само да отделят някой лев и купят нивичката. . . Страшният свят на собственика, на мизерията, я принуждават да убие снаха си. . .

— А Гец може да бъде и лирик, виж с каква тънка топлота — продължи той — рисува образа на Тошка, и затова ти плачеш за нейната младост, за детето. . . Въобще гордея се за Гец, че е написал този роман“ (Б. В а п ц а р о в а. Вапцаров и Караславов. — Сб. Георги Караславов. С., 1976).

„През зимата на 1941—1942 ръководителят на Военната комисия при ЦК на БКП полковник Цвятко Радойнов вземаше за прочит от нашата библиотека произведенията на българските писатели, за които беше зажаднял след дългата емиграция. На тези от книгите, които бяха с автограф, Кольо скъсваше листа с надписа, за да не напакости на автора й в случай на провал. В къщата-музей „Цвятко Радойнов“ — с. Крън са „Татул“ и „Снаха“ от Г. Караславов без първи страници. Те са Вапцарови, подарени от Караславов“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Написва стихотворението „Песен за човека“.

„В кръга на неговите слушатели това стихотворение предизвика дълги спорове. На някои се виждаше неубедително, че един престъпник може да измени характера си, други откриваха голяма маниерност във формата.

Кольо слушаше внимателно критиката и почваше да обяснява. . . Човекът, който описвам, не е закоравял престъпник-рецидивист, а обикновен човек, потиснат от тъмните сили на капиталистическото общество...

Ако сте обърнали внимание, в стихотворението има още един герой — войника. Макар и нескромно, но с неговия образ може да ме поздравите, само с два-три стиха съм изобразил живия честен младеж. . .“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 221, 222).

Вестниците съобщават, че в Москва е починал писателят Пантелеймон Романов, няколко романа от когото са преведени на български език. Вапцаров е чел тези книги (В дом-музей „Н. Вапцаров“ — София романът „Нови скрижали“).

Чете всички вестници, за да получи по-ясна картина за напрежението в Испания. Печатът съобщава за републиканска офанзива в Гвадалахара, за всеобщото напрежение на силите в Испания.

Април 11, 13, 15 Присъствува на една от трите сказки във Военния клуб на проф. Методи Попов на тема „Наследственост, раса и народ“. Видният българ-

ски учен отрича хитлеристката теория за висшите раси. Сказката е масово посетена от прогресивната общественост, но на една от тях профашистки елементи провокират професора, всяват безредие, вследствие на което тя се отлага за другия ден (Спомен на Б. Вапцарова).

Април 15 Обнародвана е Наредба-закон за временен надзор върху печата. Всички вестници препечатват на първите си страници този драконов закон, който още повече засилва правата на цензурата и е насочен срещу прогресивните издания.

„Спомням си, че бяхме се отбили у А. Жендов и там няколко души обсъждаха тази наредба. Жендов беше сътрудничил отдавна в много издания на партията и ни разясняваше какво цели полицията с всеки параграф от тази наредба. В паметта ми е останало само обяснението на този параграф, в който се казваше, че редактор може да бъде само този, който е журналист, не е подвеждан под съд и е одобрен от държавните органи. Жендов разкриваше, че това е насочено срещу тактиката на партията да посочва за отговорен редактор такъв другар, чието евентуално арестуване няма да пречи за издаването на вестника и по такъв начин опитните кадри на партията се запазвали" (Спомен на Б. Вапцарова).

Април — средата Написва стихотворението „Спомен („Аз имах другар. . . ") в памет на огняря Георги Гатов от с. Саранци, умрял от туберкулоза. Като огняр той е работил с Вапцаров през 1936 г. в мелницата на братя Бугарчеви (Спомен на Б. Вапцарова).

Април — третата десетдневка Излиза „Самоучител по руски език", съставен от В. Арсенев и К. Желязкова, с които Вапцаров е в дружески отношения. Наръчникът самоучител допада на Вапцаров, защото е направен по подобие на съветските учебници. Кратките четива в него са извадки от най-добрите произведения на руските писатели (Спомен на Б. Вапцарова)

Април 24—25 Посещава изложбите на Владимир Димитров—Майстора и на Иван Пенков.

„При два дни официални празници нарядите на жп. депо — София се разпределяха така, че единият ден за пътуващия персонал да бъде свободен. Помня, че на Великден излязохме с Кольо, пътят ни винаги беше по „Оборище", която свършва до Художествената академия. Видяхме афиша, който съобщаваше за изложбата на Майстора, а Кольо обичаше и се възхищаваше от неговия оригинален талант. Запомнила съм, че силно впечатление му направи автопортретът на художника и селската възрастна двойка-дарители („Семейство"). На път към Мл. Исаеви в галерията на КООП на ул. „Раковски" разглеждахме изложбата на Ив. Пенков" (Спомен на Б. Вапцарова).

Април — краят Доставя си новоизлезли книги: „Цар Глад" от Леонид Андреев, „Петрол" от Ъптон Синклер, „Българската литература и социализма" от Г. Бакалов, „Стока без купувачи" от Иван Мартинов и др., които чете с интерес (Спомен на Б. Вапцарова. Книгите — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Април краят — май началото

Взема със себе си Шмиргела, за да му покаже труда на локомотивния огняр.

„Бях му обещал, че ще отида с него върху локомотива до Перник, тогава той беше огняр по линията София—Перник. Почти беше се разсърдил, че не проявявам „интерес“ към работата му.

Един ден взе каскета ми, сложи го на главата си и каза:

— Ела да си го вземеш от машината!

Не за каскета отидох. Той си остана с него до края на службата. Но там видях как той „пише“ своите стихове. . .

През целия път, в промеждутъците „да хвърля в огнения ад навреме въглищния пласт“, той разговаряше за всичко: и за оня прекрасен свят, който ще дойде, който ще ни върне „едрите звезди“, но не каза нито думичка, не издаде звук, от който да се види, че работата му тежи. Жилавите му ръце се изпъваха ритмично, сякаш тая работа той не я вършеше. Мисълта му беше другаде, виждаше нещо съвсем друго, но не и себе си. За себе си той въобще малко мислеше“ (Н. Ш м и р г е л а. Сб. Н. В., с. 89, 90).

Научава от Б. Дановски, че техникът в Народния театър не е добре със здравето, поради което е направено предложение да бъде открито още едно място за техник. Вапцаров моли баща си да отиде при директора на театъра Вл. Василев, с когото са приятели, и да разбере може ли да разчита за назначаването му. Но щатната единица не е одобрена от министъра на народното просвещение.

„Един ден през 1938 г. ми каза, че е подал заявление да постъпи в Народния театър в София като машинист или огняр на парното отопление. С какъв трепет очакваше да бъде приет на работа в театъра!. . .

— Искам да започна да пиша една драма, една истинска драма, но чувствувам се много слаб и несигурен, брат, та имам нужда от общуване и връзка с някои театрални дейци и артисти (споменаваше Трандафилов, Масалитинов, Ив. Димов, З. Йорданова, П. Герганова и др.). Ако ми се усмихне щастието да постъпя в театъра, ще имам великолепни условия да работя по-добре върху започнатата драма“ (Й. Р а н г е л о в. Сб. Н. В., с. 76, 77).

Май 1

По решение на Българския работнически съюз 1 май се отпразнува с манифестация, в която участвуват работници, получили специални пропуски от съответните сдружения. Въпреки взетите мерки профопозицията издига лозунги: „Искаме 8-часов работен ден и 36-часова седмична почивка“; „Искаме колективен трудов договор за всички“; „Дайте възможност на работника да нахрани, облече и възпита децата си. Те са утрешна България“. Работниците придават истински борчески дух на своя празник (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май 4

Бенефис на Марта Мянкова в Кооперативния театър с представяне на пиесата „Васа Железнова“ от М. Горки по случай 20 години сценична дейност на артистката.

„Името на Марта Мянкова съм запомнила от нашите познати, особено от младите артистични сили, които ни разказваха за нейните педагогически методи. Тя бе една от основателите на „Театъра на младите“, създаден през 1932 г. за подготовка на начинаещи артисти, повечето про-

гресивни младежи. Вапцаров се бе сдобил с билети и с нетърпение очакваше да види това произведение на Горки, защото пиесата у нас по политически съображения не се играеше. В спектакъла ролята на Васа се изпълняваше от Марта Мянкова, в останалите роли играеха артисти от Народния театър и от Театъра на младите. Вапцаров бе доволен от играта на артистите, но смяташе, че постановката може да бъде по-блестяща. Особено ни хареса ролята на Рашел в изпълнение на Марта Попова, която показа големия диапазон на своя талант" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май 6

Вестниците отпечатват Наредба-закон за държавния надзор върху дружествата и сдруженията, с която се ограничава дейността на прогресивните хора в тях. Ръководствата трябва да бъдат утвърдени от Дирекцията на полицията, а за събранията, вечеринките и всякаква обществена дейност трябва предварително да се иска разрешение от съответните власти.

Гледа с Бойка „Хъшове" в Народния театър. Представлението се дава по случай Деня на армията — Гергьовден, с намалени цени. При всяко представление на „Хъшове" Вапцаров все повече се възхищаваше от К. Кисимов в ролята на Странджата (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май — първата половина

Излиза от печат книгата „Едноетажна Америка" от съветските писатели Иля Илф и Евгени Петров.

„Книгата прочетохме на един дъх, защото двамата съветски писатели бяха любими автори на Кольо. В нея всичко ни хареса и Вапцаров страстно ни преразказваше най-характерните пасажи" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май — втората половина

Излиза юбилеен лист, посветен на Априлското въстание от 1876 г.

„По повод на листа за Априлската епопея Кольо и Б. Ангелушев заговориха за величието на нашите възрожденци, за дълбоките следи, които са оставили в сърцето на всеки българин. И понеже двамата бяха весели хора и обичаха песните, често пееха заедно и едновременно подхващаха: „Къде си, вярна ти любов народна?", „Стани, стани, юнак балкански". „Вятър ечи, Балкан стене", „Пустите клисурци, станали московци" и мн. др. Жалко, че с думи не може да се предаде цялото очарование на тяхното изпълнение, мимика, жест, повтаряне и наблягане на отделни строфи, на отделни мисли, които те отнасяха и за своето поколение — искрата любородна да разпали буен огън в сърцата на младите, „доста робство и тиранство", или:

Който носи мъжко сърце
и българско име,
да препаше тънка сабя,
знаме да развее!"

(Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Прочита с интерес съобщението в печата за гостуването на турския кръстосвач „Хамидие" във варненското пристанище, който с 21 изстрела приветствува българската държава и българския народ. По време на Балканската война крайцерът „Хамидие" конвоирал транспорт с оръжие, през нощта на 8 ноември е атакуван от четири български миноносеца и

е повреден тежко от торпедоносеца „Дръзки“, на който по-късно е служил и Вапцаров (1930—1932). По този случай той наново разказва пред близките си как се е провело сражението, за разпространяваните по-късно легенди и весели куриози (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Прочита новоизлязлата книга „На котва“ от М. Вълев, която му е препоръчана от художника Б. Ангелушев (Книгата с автограф „На Герда и Борис от Матвей — 17 .V. 38 г., София — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Май 24 В галерията на бул. „Цар Освободител“ се открива изложбата на карикатуриста Ил. Бешков.

„Вапцаров се бе запознал с Ил. Бешков чрез Ал. Жендов на чаша вино. В нашата компания често се говореше за Бешков не само като голям карикатурист, но и като остроумен разказвач. От друга страна, техникът Д. Вълев, с когото Вапцаров работи в мелницата на братя Бугарчеви (1936), бе съселянин и съсед на голямата фамилия Бешкови. Като деца те са играли заедно и разказваше весели случки из ранните години на видния карикатурист. Колко се смееше от сърце и се радваше, че големият художник познава народа и отразява неговите стремежи“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май краят — юни началото Излиза от печат „Антология на съвременната руска поезия“ с преводи на Хр. Радевски. В дома на Вапцаров антологията става настолна книга. Стихотворения от Маяковски, Есенин, Хлебников, Багрицки, Светлов, Сурков, Безименски, Уткин, Жаров и мн. др. се знаят наизуст от всички обитатели на апартамента (Книгата в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Юни — началото Чете с интерес трите поредни статии (от 31 май, 2 юни и 7 юни) във в. „Заря“ от Т. Павлов за изложбата на Ил. Бешков.

„Когато борбата в Испания се затегна и по всички фронтове кипяха ожесточени сражения, Илия Бешков откри своята изложба. В тази изложба знаменитият наш художник беше отделил място и на мрачната роля на Ватикана в испанските събития. Със страшна изобразителна сила Бешков беше показал тъпата жестокост на католицизма, неговата по същество жандармска роля във всички борби на народите за свобода и добър живот.

— Това е художник! — казваше с пламнали очи Вапцаров. — Така трябва да се пише“ (Г. К а р а с л а в о в. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 90, 91).

Юни 2 Присъствува на тържественото събрание (утро) в Народния театър по случай 45 години книжовна и писателска дейност на Кирил Христов. Чете специалния лист „Кирил Христов“ и повечето материали, поместени за поета в другите вестници и списания (В дом-музей „Н. Вапцаров — София се съхранява стихосбирката на К. Христов „Самодивска китка“).

Юни 9 Вестниците съобщават, че поетът на Гренада — Федерико Гарсия Лорка, е убит и че в Париж се е състояло възпоменателно събрание, уредено от напредничавата културна френска общественост.

Юни — втората половина

Чете със загриженост във вестниците списъците за промените и уволненията в Министерството на българските държавни железници, които засягат предимно низшия персонал. В къщи коментира, че няма да бъде изненадан, ако види и своето име (Спомен на Б. Вапцарова).

Юни 18—19

Някои вестници поместват възпоменателни бележки и стихотворения по случай годишнината от смъртта на пролетарския поет Христо Смирненски. Вапцаров се радва, че редакторът на в. „Заря" е успял да прокара майсторски през цензурата две стихотворения на Смирненски: „Пролетно писмо" и „Картинка", които чете вдъхновено. Последния куплет от „Картинка" често повтаряше:

У нас е тишина мъртвешка,
живота ни е жива степ,
и в тази орис нечовешка
се носи сал молбата жежка
„за зрелище и евтин хлеб"

(Спомен на Б. Вапцарова).

„С истинско възхищение се отнасяше Вапцаров към творчеството на Христо Смирненски. Вдъхновяваше се от заразителния патос на неговите стихотворения, учудваше се на неговата версификационна техника, на удивителната му находчивост в областта на хумора. Поразяваше го неудържимата продуктивност на рано загиналия поет, безкрайното разнообразие на тематиката му. Той смяташе, че Смирненски е едно феноменално явление в нашата национална литература и казваше, че ако беше поет на една велика нация, името му би гърмяло по четирите краища на света. . .

Той се учеше от Смирненски, но се учеше по своему, творчески, като вървеше в крак с развитието и достиженията на поезията и у нас, и в Съветския съюз" (Г. Караславов. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 102, 103).

Юни — средата

В кино „Капитол" се прожектира документалният филм „Каналът Волга — Москва". От него прогресивната младеж научава и започва да пее песента „Если завтра война" (В Карираното тефтерче, на последната страница, Вапцаров е започнал да пише песента „Если завтра война"; с друг почерк е преписан пълният текст.)

Юни — третата десетдневка

Решава да напише нещо за пролетта, преработва стихотворението „Пролет" („Гълъбите гукат"), започва да пише „Пролет в завода".

„През тази година (1938) в списанията, литературните вестници, в сборниците и стихосбирките бяха напечатани много стихотворения, посветени на пролетта. . . След няколко дни Кольо ми прочете стихотворението „Пролет в завода". От мълчанието ми разбра, че не съм го харесала и запита защо. Според мен не беше достатъчно емоционално, макар и оригинално замислено. Доста спорихме. Той ме убеждаваше, аз не се съгласявах. . . — Де да видим сега пък какво ще кажеш за това стихотворение? — и зачете „Гълъбите гукат". — Виж, това е поезия — отговорих аз. Двамата се засмяхме и примирието бе сключено" (Спомен на Б. Вапцарова).

Юни краят — юли началото

Вечер, когато е свободен, помага на Бойка в извънредната банкова работа — изчисление на описи-застраховки, което му се вижда извънредно трудно. По-късно в стихотворението „Доклад“ пише: „Числа. А числата — това е съдбата на някакъв беден чиновник“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Юли 1

Заверява легитимацията си за безплатно пътуване по БДЖ. На с. 4 е отбелязано: „1 юли. Служи 1938 г.“ (легитимацията — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Юли — началото

Взема със себе си художника Ст. Сотиров да види отблизо как работят пред локомотивната пещ машинистът и огнярят, за да му помогне при разработка на картина.

„Една късна лятна вечер Кольо ме заведе на гарата, качихме се на неговия локомотив и той ме представи на машиниста — човек среден на раст, с широко добродушно лице. Удивлявах се на спокойните движения на машиниста и на пъргавите катерения на Кольо на гърба на локомотива. Те и двамата се готвеха за път и проверяваха всичко. Още с тръгването аз забравих присъствието на машиниста. . . Пред мен беше само Кольо. Той запалваше и поддържаше огъня, без да жали сили. В съзнанието му гореше една единствена мисъл: машината трябва да бъде изправна. Кольо чуваше бумтенето на огъня, тежкото дишане на машината, ритмичното тракане на колелата, тракане в унисон с ударите на неговото голямо човешко сърце. Каква песен! Истинска симфония!

По лицето и тялото, изпрашени от черния прах на въглищата, тече на вадички изобилна пот. Лека кашлица го задавя. Той взема стомната и дълго пие вода. После се изправя, отмята главата си назад, поглежда ме с топла приятелска усмивка и каза: „Е, как ти се вижда тая работа, не е лека ,а? Но знаеш ли, Стоянчо, има нещо величаво в това! Чувствувам се горд, че цял един влак с десетки вагони и тази огромна машина са в зависимост от моите слаби мишци“. . . В продължение на около 2 часа той изхвърли близо 7 тона въглища и изпи много, много вода“ (Стоян Сотиров. Сб. Н. В., с. 172—173. Ст. Сотиров фотографира Вапцаров пред локомотива. Снимката — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Юли 9

Прочита статията на Тодор Павлов за романа на Г. Караславов „Татул“ (Заря, 9 юли 1938) и е радостен, че е дадена положителна оценка на творбата и е отговорено на многобройните възторжени и рязко отрицателните рецензии за книгата и за нейния автор (Спомен на Б. Вапцарова).

Юли средата

Написва стихотворението „Огняроинтелигентска“.

„Той често говореше за своята „интелигентщина“ и неслучайно една от своите песни озаглави „Огняроинтелигентска“. И ми се струва, че за своята „интелигентщина“ той говореше така прямо тъкмо защото у него тя беше най-слабо проявена, защото той, черноработникът, огнярят, най-добре разбираше каква спъвачка е тя за правилното мислене и правилното действие на партийния член, на комуниста“ (Г. Караславов. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 58—59).

„От дългото полюляване на машината все още му се струваше, че и подът на стаята се полюлява. И в такива моменти през дългия път в него е зазвучавал някой стих. При машината той не е можел да го оформи. Там го набелязвал върху цигарената кутия, а после в къщи, макар и смазан от умора, сядаше да го нахвърли, за да не излезе от паметта му. Така на цигарената кутия през време на пътя в такт с колелата на локомотива беше нахвърляно „сънно тракат, тракат, тракат. . . " От него после се роди —

„Сънно тракат
релсите във мрака . . ."

(Б. В а п ц а р о в. — Работническо дело, 6 дек. 1959, с. 3).

Юли — третата десетдневка

Премества се да живее на ул. „Тимок" 47, за да бъде по-близо до железопътната гара и съкрати времето при отиване на работа.

Заминава с Бойка на почивка в Банско.

„Къщата, в която Кольо беше прекарал почти цялото си детство, е голяма, с много стаи, и се състои от две части — стара и нова. Старата част е била строена в турско и е с малки прозорчета, като на затвор. Новата пристройка, изградена от бащата, има широки слънчеви стаи, където децата са могли да се развиват при добри хигиенични условия. . . Наредбата е проста и строга, само накачените по стените картини от известни майстори-художници говорят за слабостта на стария Вапцаров към изобразителното изкуство. . .

В цялата къща Кольо имаше две любими кътчета — една малка станчка от старата постройка и чардака, наречен по бански „колиба". Ние се настанихме да спим в „колибата" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 143, 144).

Юли 23—28

Среща се с другари и приятели от детинство; с Н. Хрелков, който е на почивка в Банско; ходи на гости с Бойка у роднини и близки; обикаля двете овощни градини.

„През лятото на 1938 г. Николай Хрелков, доведен от Магда Колчакова, дойде в Банско на почивка. По това време в Банско бяхме и ние с брат ми. Това ни позволи да бъдем непрекъснато заедно. Трябва да кажа, че Хрелков се ползуваше с огромен авторитет сред жителите на малкото градче. . .

Хрелков дойде в Банско без всякакви парични средства. Партийната и ремсовата организация в града се заеха с неговата издръжка, която можа да позакрепи здравето му. Вапцаров казваше на младежите:

— Давайте, не жалете нищо за него. Това е голям поет, истинско културно съкровище. . .

Слушал съм много разговори между Хрелков и Вапцаров, водени вечер пред кафенето. Често спореха за творчеството на един или друг писател. Хрелков развиваше пред брат ми една идея за написване на роман в стихове за Пирин. Вапцаров одобряваше тази му идея и казваше, че това ще бъде нещо много хубаво. . ." (Б. В а п ц а р о в. Сб. Спомени за Николай Хрелков. С., 1960, с. 121, 122).

Юли краят — август началото

Отиват в Пирин на почивка на лагерни условия на палатка заедно с Бойка, брат му Борис, приятелят му Ал. Околийски и едно 10-годишно съседско момче.

„Рано на следната утрин нашата група е вече на път. . . Кольо все избързва напред и оглежда пътеката и дърветата. Очите му търсят нещо... Но колкото по-навътре навлизаме в планината, той става по-оживен и като поема въздух с широко разтворени гърди, говори опиянен:

— Няма по-красива планина от Пирин, а няма другаде и такива дървета като черната мура. Ето, виж я — като черноока хубавица!. . .

Бяха минали няколко часа, когато свихме по една едва видима пътека. Пътят ставаше все по-труден, гората — все по-гъста и сплетена. Тук-там се виждат следи от диви животни, отнякъде се обаждат гласове на птици, по клоните на някои дървета се мярка рунтавата опашка на катерица. . .

— Никога не съм обичал толкова много Пирина, както когато бях в Машинното училище. Там сред казармения живот броех дните и часовете и чаках с трепет оня момент, когато ще получа отпуск и ще мога да отида в планината. Понякога ме обхващаше едно странно чувство, сякаш се намирам в самата планина, усещам тъмната зеленина на гората, ухаещия и прохладен въздух, шума на дърветата. . . И изведнъж чувам гласа на възпитателя: — Вапцаров, спиш!“ (Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват, с. 228, 229).

В творческо настроение е — пише стихове, радва се на живота и на природата.

„Ние се събуждахме на разсъмване, хвърляхме зимните дрехи, миехме се в потока и се радвахме на топлите слънчеви лъчи. След закуска всеки се залавяше с някаква работа. Кольо вземаше винтягата, бележници, цигари и изчезваше някъде в гората. На обед при виковете на дежурния по кухня той се прибираше усмихнат и замислен, но винаги доволен от прекараната утрин. Той пишеше стихове“ (Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват, с. 230).

Август 10

Заваляват проливни дъждове. Прибират се в Банско.

Август — втората десетдневка

Прибира се в София, весел, отпочинал, написал стихотворението „Сън“ и нахвърля строфи за стихотворението „Ще строим завод“.

„Двамата с Кольо още на другия ден се явихме на работа, но при първото свободно време веднага обиколихме близките си. Ходихме в Лозенец при Г. Караславов, после се отбихме при Хр. Радевски и Б. Ангелушев, които се бяха преместили на ул „Йоан Екзарх“ 53 в същия квартал. Жендов беше във Варна, а Мл. Исаев бе станал баща. Радостни се прибрахме в къщи и след вечеря Кольо ми прочете стихотворението „Сън“ („Лори, не спиш ли?“). Стихотворението веднага ме хвана и казах, че е „изпипано“ докрай. На Кольо му стана приятно, виждах, че е доволен и от себе си. Не се сдържа и заговори: — Виж за последния куплет и „връвцу“ не можеш да кажеш (реплика на Едрю от „Боряна“), мисля, че такъв образ няма в нашата поезия, и повтори:

На изток гаснеха звездите.
Мрака отстъпваше във паника,
без строй.

Сигнал за бой!
Започваше атака . . .

— Не, не мога да разбера, подхвърлих уж наивно аз — преди уби Фернандес, оплакахме го с жена му, а сега мечтае за новия строй.

Той се засмя и отговори: — Разбирам ти хитрия намек, а и ти си наясно защо разказвам на читателя съня на Фернандес. Всеки трябва да знае защо жертвува своя млад живот, като хилядите, милионите хора от целия свят; хората жадуват за мъдър живот и за щастие, за справедливост" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Август 20 Печата стихотворението „Сън" („Лори, не спиш ли?") с подпис Никола Йонков (Заря, г. XVI, бр. 5093, събота).

Август краят — септември началото Чете статии за Любен Каравелов по случай 100-годишнината от рождението му, написани от Василе Христу.

„Вапцаров познаваше автора на статиите, някога учител в румънското училище в Горна Джумая. Двамата се срещаха понякога у Н. Хрелков" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Септември 5 Гледат с Бойка в кино „Капитол" филма „На северния полюс", който според статистиката е най-много посещаваният филм на софийските екрани.

„Разузнавач № 3461 съобщава, че е бил задължен на 6 септември 1938 г. да присъствува на три представления на съветския филм „Северният полюс" в кино „Капитол". . . Всички билети в партера бяха продадени преди това предварително. Преди започване на филма. . . хор от съветски войници, акомпанирани от няколко физармоники, изпълни руската песен „Казачая" и руски национални танци. Когато се играеха танците, публиката започна да ръкопляска. . . " (Из архивите на МВР)

Септември — първата десетдневка Пътува до Лом с повреда в локомотива, която поправя сам по време на почивката. На връщане донася голям шаран.

„Пристигнахме в Лом преуморени. Шатунът ни се разтопи. Записах да се свали и почисти.

— Направих грешка, Кольо, че не дадох от първите гари телеграма за греенето. Сега вината ще падне върху нас.

— Не е грешка, майсторе. Може и да не са виновни хората. Те са наши другари, тяхната чест е и наша чест. Трябва да направим всичко възможно и да запазим тази чест и. . . дружба. Нали? Дружбата и единството на класата! Ротфронт. Лека нощ, майсторе. Заспах веднага. . .

Събудиха ме. Потърсих Кольо в огнярската стая. Бях наредил да не го събуждат преди мене. Намерих го на машината — черен, неомит, седнал на столчето, облакътен на прозореца и заспал. Оставих го да спи. Взех масльонката и спринцовката, за да намажа вместо него машината.

Той ме усети и видя какво правя.

— Остави, майсторе! Аз си свърших работата. . . Дано шатунът е шаблован и припасван добре. . . Ако стане нещо, аз ще съм виновен! Задрасках ремонта. Аз го поправих. . .

Погледнах го втрещен. . . Пристигнахме в София благополучно. . .

— Кольо, бягай, мий се и си върви! Аз ще прибера сам машината.

— Не, майсторе! Изморен си, аз трябва да съм тук. Да гледам сигналите и лявата страна“ (Й. К о л а р о в. — Транспортен глас, бр. 29, 22 юли 1969).

Септември 8 Прочита във в. „Заря“ (г. XVI, бр. 5108, 7 септ. 1938) репортажа „Първите браншови екскурзии на работническата младеж. Триста души в сърцето на Витоша. Младежта знае да се весели и почива“ от Лина Димитрова. В репортажа се разказва, че е имало литературно-музикална програма, хорà, обща трапеза и т. н. Радва се и коментира в къщи, че въпреки разни закони за ограничаване свободата на печата и обществените организации партията намира форми да води и просвещава работниците, да ги насочва да живеят разумно и честно (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Септември 10—20 Всички железничари, в това число и Вапцаров, през тези дни са на денонощно разпореждане в жп. депо поради военните маневри около Варна (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Септември 22 Вестниците печатат съобщение, че правителствата на Англия и Франция са връчили на председателя на Чехословашката република решение да се отстъпят Судетите на Германия.

Септември 23—27 Занася в няколко редакции статия на Маня Чучкова (чехкиня), съпруга на негов приятел от Машинното училище, в която авторката с факти и документи доказва, че Судетите са чешки земи. Но статията никъде не е приета за печат (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Септември 29 Вестниците съобщават, че в Мюнхен , без участието на СССР, правителствата на Англия, Франция, Германия и Италия са подписали спогодба Судетите да бъдат предадени на Райха. Хитлеристките войски брутално влизат в Чехословакия.

Септември — краят Чете с интерес възпоменателния брой „Отец Паисий“, издаден от комитета „Отец Паисий“ в Банско, и с гордост разказва на близките си, че неговият роден град е родно място на автора на „История славянобългарска“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Има няколко срещи с млади прогресивни писатели, предимно деца на българи—бежанци от Македония, на които партията възлага да образуват литературен кръжок, наречен Македонски литературен кръжок, с цел да укрепват таланта и писателското майсторство на членовете и да водят разяснителна дейност сред прокуденото българско население от Македония и Тракия.

„През септември 1938 г. бях навестен от Васил Александров, ползуващ се с особено доверие в македонските прогресивни среди и предан партиец. Той ми извести, че е натоварен да изгради македонски литературен кръжок, в който ще влязнат всички начеващи македонски прогресивни писатели и поети. Той вече беше ги обходил и взел тяхното съгласие. „Не се двоуми, в кръжока ще влизат такива хора като Никола Вапцаров и др., че само полза ще имаш от общуването с тях!“ — Александров успя да проагитира и мене.

Името на Вапцаров разпръсна колебанието ми. Дадох дума, че ще стана член на кръжока. Още тогава Никола Вапцаров беше синоним на честен човек, борец против фашизма, начеващ поет и артист" (А н т о н В е л и к о в. Сб. Н. В., с. 174).

Октомври 1 Отиват с Бойка на гости у Хр. Радевски, който им подарява съставената от него „Антология на съвременната руска поезия" с надпис: „На Никола и Бойка Вапцарови за добър др. спомен — 1. X. 1938 г., София, Хр. Радевски" (Книгата — у Б. В а п ц а р о в а).

Октомври 3 Научава се от своя съученик инженер Ив. Чучков, че в Държавния екарисаж в София има вакантна длъжност за техник и решава да се кандидатира, защото на новото място ще има определено работно време и вечерите му ще бъдат свободни за творческа работа (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Октомври 10 Подава заявление за постъпване на работа в Държавния екарисаж в София. Придружен е от Ив. Чучков, който го представя на своя приятел — директора на Екарисажа д-р Константин Матов.

Заявление

Вх. № 807 10 октомври 1938 г. София

от Никола Ив. Вапцаров, живущ на ул. „Тимок" № 47 — София

Господин началник,

Научавам се, че длъжността „техник" при Държавното екарисажно заведение в София е вакантно.

Като обещавам, че ще проявя максимум добросъвестност и усърдие при изпълнение на службата, моля да бъда назначен на посочената длъжност.

Завършил съм Морското на Негово Величество училище. Имам 9-годишна техническа практика: 3 години задължителен курс при училището, 4 при Българска горска индустрия в с. Кочериново, Дупнишко, и 2 години в Бълг. държ. железници.

Приложения:

1. Кръщелно свидетелство.
2. Зрелостно свидетелство за завършено средно техническо образование.
3. Уволнителен билет.
4. Удостоверение за право на свободна практика.
5. Служебна книжка и
6. Удостоверение от БДЖ.

гр. София, 10 октомври 1938 г.
(Сб. Н. В., с. 288).

Октомври средата Прочита на първото заседание на литературния кръжок доклад, в който поддържа горкиевската формулировка за социалистическия реализъм, оповестена от първия конгрес на съветските писатели през 1934 г.

„За развитието на една национална култура е необходима тясна връзка на нейните майстори с народа и делото на свободата. Писателят тряб-

ва да познава добре миналото на своя народ, неговия фолклор, нравите, обичаите и езика, особено типичното преобладаване на някои изрази, думи и образи. Новият реализъм трябва да включи в себе си като съставна част героичната романтика, да възпитава в дух на героизъм, да има активно отношение към действителността, да утвърждава труда, да вдъхновява за строеж на нови форми на живота. Истинският писател трябва да се слее с народа, да бъде неговото ухо, око и сърце. . . " (Ръкописът на доклада — в Централния партиен архив на ЦК на БКП).

Октомври 20—25 Близки му съобщават, че министърът е подписал заповедта за встъпването му в длъжност в Екарисажа.

Министерство на земеделието
и държавните имоти
Санитарно-ветеринарно отделение
Заповед № 6031

Назначавам на вакантното място за техник при Държавния екарисаж — София, Никола Йонков Вапцаров от с. Банско, Разложко, с 2510 лева месечна основна заплата и със старшинство 1 година 2 месеца и 3 дни, като на същия се приспадат по 100 лева месечно за непрослужени от него 6 години държавна служба.

Назначението му да се счита от деня на встъпване в длъжност.
гр. София, 21 .X. 1938 г." (Сб. Н. В., с. 290).

Октомври 25—28 Гледат с Бойка в кино „Европа палас" музикалния филм „100 мъже и едно момиче" с Диана Дюрбин и диригента Леополд Стоковски (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Октомври — краят Прочита стихосбирката на Ангел Тодоров „Полезни поеми", с когото се познава от кафене „Средец".

„Там той имаше „своя маса" (компания), съставена от млади писатели и журналисти: Ангел Жаров (псевдоним на Михаил Сматракалев), Антон Попов, Асен Шурдов (с псевдоним Ведров), Коста Веселинов, Коле Неделковски и др. . . — той изпъкваше сред своите другари от посочената „компания". Обикновено идваше с неколцина от тях в „Средец", питаше кафеджията Хачик, като му смигаше шеговито: „Чисто ли е?" (т. е. няма ли агенти) — и се отправяше заедно със своите другари към някоя от празните маси, където после идваха и другите му приятели. При тях често сядаха съдържателят на кафенето Туше Чопов (сестреник на Гоце Делчев), ветеранът от „солунските атентати" от преди Балканската война Павел Шатев, старият харамия Перо Шанданов, Лев Главинчев и др. Макар че компанията им имаше свой особен колорит, разговорът им беше обикновено на нашите общи политически теми, а още по-често — по литературни въпроси. Спомням си например такъв случай. При нас, „на масата" на партийците-писатели от моето поколение, дойде Асен Ведров и покани някои от нас — струва ми се, освен мене — Ланков — да отидем при тях, за да се изкажем като „арбитри" по въпроса, по който спорът им се е затегнал без резултат. Оказа се, че Вапцаров защищавал романтизма (не само романтиката като черта на социалистическия реализъм), а някои от другите изобщо били против всякаква

романтика. И пред нас спорът продължи. „Ние трябва да бъдем социалистически реалисти — тихо, но твърдо повтаряше Вапцаров, —но има по-мечтателни натури, които и с романтизма, стига да е революционен, могат да ни бъдат полезни.“ Нашият „арбитраж“ свърши в полза на социалистическия реализъм, задължителен метод за комунистите с приемането на „романтиците“ като съюзници. . . “ (А н г е л Т о д о р о в. — Пламък, 1969, кн. 22, с. 62, 63).

Октомври 30 Посещава изложбата на съветската книга в Университетската библиотека. Особено впечатление му правят големите тиражи на книгите от областта на художествената литература и изданията на световната класика на различни езици на народите в СССР. Също — разнообразното богатство на технически книги.

Получава от Б. Светлинов подарък 3 книги: „По-силна от смъртта“, „Човекът от зоологическата градина“, „Изкупителна жертва“ с надпис: „На Кольо Вапцаров с приятелски поздрав. Борис Светлинов, 30. X. 938 г.“ (Книгите — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Ноември 1 Постъпва на работа като техник в Държавния екарисаж.

Акт за встъпване в длъжност

Днес на 1 ноември 1938 г. в гр. София се състави настоящият акт в три екземпляра, в уверение на това, че Никола Ив. Вапцаров постъпи на работа на вакантното място техник при Държавното екарисажно заведение в гр. София.

Директор на Държавното
екарисажно заведение: (п)
Д-р К. Матов
Приел длъжността: (п)
Н. Вапцаров
Присъствувал: (п) не се чете

Заповед № 50

Назначавам тричленна тръжна комисия съгл. чл. 126 от ЗБОП в състав: д-р Миньо Димитров, ветер. лекар при Държавно екарисажно заведение, Никола И. Вапцаров — техник, и финансов общински представител за произвеждане на търгове за продажбата на кожи и жив. мазнини, намиращи се на склад в Екарисажа, добити от преработването на жив. трупове.
1. XI. 938, София Директор на Държавно екарисажно заведение: (п) д-р К. Матов (Сб. Н. В., с. 291).

Ноември — началото Посещават с Бойка новооткритият модерен киносалон „Балкан“ на бул. „Дондуков“ и гледат филма „Графиня Валевска“ с Грета Гарбо и Шарл Боайе (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Ноември — 1—9 В дома му се събира на заседание литературният кръжок.

„Второто заседание на кръжока стана в квартирата на Вапцаров на ул. „Тимок“. Минахме през тясна, стръмна, извита дървена стълба и излязохме на втория етаж. Две малки стаи и съвсем миниатюрна кухня — ето жилището на Вапцаров. Тази среща беше не по-малко паметна за

нас. Това бе вече заседание с конкретна работа. Това бе вече начало на изпълнение на нашия план. Кольо разгледа стихотворенията на Жаров „Изповед“ и „Солун“. За пръв път ние чухме такъв дълбок анализ на една художествена творба както откъм идейна, така и особено откъм художествена страна. Ние бяхме очаровани от неговото тънко чувство към художествените произведения. Ясно ни стана, че от Кольо има какво да се „ограби“, както ние се изразявахме, и че с тоя прекрасен човек може да се работи и да се напредва не на шега. Той стоеше високо над нас по тия въпроси. Той посочваше как да се гледа сюжетът, как да се осмисля и изживява, как да се предава образът, за да „хваща“ читателя, да го заразява, да го вълнува. От тоя пръв опит в кръжока ние разбрахме, че трябва сериозно да се заработи над стиха, над техниката, че образите трябва да се избистрят и обмислят внимателно, да се образуват вътрешно, видяхме как трябва да се строи композицията, как да се споява стихотворението, как то трябва да тече, а не само да има логическа последователност. Вапцаров държеше много за оригиналността в творчеството, изискваше от всеки член на кръжока да си изработи свой стил в работата, да има своя физиономия. Той бе решителен враг на шаблона и рутината. Считаше, че отразяването на новата епоха изисква и нова поетична форма. Съдържанието е основното, но то е немислимо без формата“ (Михаил Сматракалев. Сб. Н. В., с. 160—161).

Ноември 10 — Направена е ревизия на техническата изправност на машините, което е отбелязано в личната му служебна книжка в графата „Бележки на контролните власти“ (Служебната книжка — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Ноември — средата — Гледа пиесата „Адвокатът и момичето“ от Федор Ласло, постановка на Б. Дановски.

Ноември 18 — Издадена му е нова карта за самоличност № 43 074, записан е в регистрите на общината — том 260, с. 51, 1938 г.; картата е заверена на 18 .XI. 1938 г. в 7-о столично полицейско управление под № 17 368 (Личната карта — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Ноември 25 — Прочита статията „Обществото у недовършения роман „Приключенията на Гороломов“ от Йордан Йовков (Култура, г. II, бр. 8), в която Стефан Каракостов преценява романа като несполучлив; но все пак в него се чувствува усилието на автора да покаже истинския образ на действителността. Като ценител на таланта на Йовков Вапцаров намира и прочита последното произведение на певеца на Добруджа (Спомен на Б. Вапцарова).

Ноември 26 — Присъствува на честването на 20-годишната артистична дейност на Владимир Трандафилов в зала „България“. В концерта участвуват видни певци от операта, а във втората част юбилярят рецитира откъси от „Манфред“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Ноември — краят — Абонират се и тази година за библиотека „Световни автори“, която четат с увлечение (В дом-музей „Н. Вапцаров“ — София се съхра-

няват някои оцелели книги от Кнут Хамсун, Ромен Ролан, Съмърсет Моам, Джон Голзуърди, Жорж Дюамел, Морис Бееринг, Анри Бордо и др.).

Ноември краят — декември началото

Прехвърля членството си от партийната организация на жп. депо — София в партийната организация на Кланицата.

„През 1938 г. Вапцаров беше отговорен секретар на партийната организация на пътуващия персонал при депото. Когато ми съобщи, че скоро може да напусне депото, аз го разубеждавах, защото неотдавна от Окръжния комитет на партията др. Адалберт Антонов (Малчика) ми бе говорил, че партията отдава голямо значение на работата в железниците и че трябва да се използуват добрите агитатори-комунисти като Вапцаров“ (Записан разказ на Тодор Михайлов — секретар от 1934 г. до 1944 г. на п. о. при жп. депо — София).

„Есента на 1938 г. Ангел Змияров, тогава член на II район на Българската работническа партия, доведе при мен Никола Йонков Вапцаров и ми го представи с думите: „Този другар работи в Екарисажа, с. Малашевци, ще членува при вас, във вашата партийна организация, защото там няма другари и няма партийна организация.“

По това време аз бях секретар на партийната организация в софийските кланици, след няколко дни насрочих събрание на организацията и там представих Никола Вапцаров, който още с встъпването си в партийната организация се изказа и като обеща, че ще изпълнява всички възложени му задачи, голямо място отдели на революцията в Испания, съобщи ни, че е написал стихове за нея, които ще донесе на следващото събрание. На мен, а и на моите другари — членове на партийната организация, направи впечатление, че е добре запознат с нашите цели и че е образован и предан на революцията другар“ (Неиздадени спомени на Йордан Стоянов — И-т за литература).

Декември — първата десетдневка

Чете октомврийската книжка на сп. „Изкуство и критика“, в което се печатат стихотворенията на младия поет Богомил Райнов.

„Вапцаров прочете внимателно „Майка“, „Стаята“ и „Вятър“ и особено хареса стихотворението „Майка“, което прочете няколко пъти пред близките си“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Декември — средата

Няколко кина в София дават документалния филм „Блокада“, разказващ за трагедията в Испания. С Бойка гледат този филм и още няколко кинопрегледа за края на испанската революция. Замисля стихотворението „Писмо“.

„Помня, бяхме на кино и в световния преглед бе представено оттеглянето на испански бежанци към френската граница. Гледката беше покъртителна: в безкрайна сива колона вървяха окъсани старци, жени и деца с малко багаж в ръцете и едва влачеха краката си към север. Не можах да изтърпя тази картина и през цялото време хълцах в сподавен плач. Когато се прибрахме в къщи, Кольо забеляза:

— Не плачи, Бойя! Със сълзи и състрадание нищо не можем да сторим. По-добре си помисли какво направи ти, какво направихме ние, голяма част от хората, когато испанският народ се бореше на живот и смърт. Сълзите и трогателното съчувствие само биха нанесли обида

на тази героична борба. Тук са необходими действия. В тази върволица от бежанци няма само страдащи и отчаяни хора. В тоя жив поток аз видях и сурови, набръчкани лица, и очи, които блестяха от гняв, омраза и надежда. Особено силно впечатление ми направи лицето на една млада жена, не зная дали я забеляза. Тя тикаше детска количка, вървеше и гледаше пред себе си със стиснати устни. Върху нейното уморено и почерняло от прах лице се четеше несломима твърдост. Това лице казваше: ние загубихме сражението, моят любим другар е убит, но вие жестоко се лъжете, ако мислите, че сте ни победили. Аз, обикновената жена, ще продължа делото на моя мъж" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 151, 152).

Декември 19 Празнува имения си ден в къщи. Дава вечеря на близките си приятели, от които присъствуват: Г. Караславов, Ал. Жендов, Б. Ангелушев и Герда, Хр. Радевски, Ст. Сотиров, някои негови колеги от Машинното училище, дошли да го поздравят, студентите-съквартиранти от ул. „Върбица" 4 и др. (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември 21—25 Чете статиите и материалите по случай 40-годишната литературна дейност на Елин Пелин, отразена широко в печата и на тържествено събрание. Вапцаров наново препрочита някои творби на Елин Пелин, от чието творчество не един път се възхищава, изтъквайки пред свои близки и познати редкия му талант (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември 20—30 Гледа новата постановка в Народния театър — Шекспировата пиеса „Зимна приказка", сценична преработка на гостуващия югославски режисьор д-р Бранко Гавела. След представлението Вапцаров споделя: „Пиесата дълбоко ме развълнува, макар че сюжетът е много сантиментален и познат. Има много романтика, а и повечето от артистите са успели да почувствуват и предадат идеята на Шекспир" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември — краят Обикаля новогодишните колички-базари, разположени на площад „Св. Неделя" и бул. „Дондуков". Интересен му е езикът на амбулантните търговци, разговорите на купувачите. В къщи донася няколко книги и се хвали, че си е взел новогодишен подарък — 6 книги за 25 лева, между които „Левски за себе си" от Ем. Шекерджийски, „Улица без паваж" от Павел Вежинов, „Пътник от планината" от Камен Калчев, „5 жени" от Андрей Гуляшки.

„Пакетчето беше малко, книжките повече приличаха на брошури със скромни корици. Кольо често купуваше най-различни книги, даже и от антикварите, а и аз не обърнах внимание на тях. Но по-късно, когато се рових в библиотеката, попадна ми тънката книжка „Улица без паваж". Прочетох я с увлечение и бях удивена от таланта на автора, който описваше крайните квартали и улици на София като опитен художник. Когато дойде Кольо, изразих възхищението си от книгата. Той ми отговори малко снизходително:

— Вежинов е признат талант от всички. Радостно е, че като него има още няколко млади писатели и все прогресивни хора. . . " (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември 31 Готвят се с Бойка да отидат у Б. Ангелушев, за да посрещнат Нова година. Докато Бойка пече баницата и готви за другия ден, Вапцаров ѝ чете новини от в. „Заря". Развълнуван е от статията на Ал. Муратов „Фредерико Гарсия Лорка (един голям испански поет, загинал в Гражданската война)" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

1939

Умира баща му Йонко Вапцаров. Участвува активно в литературния кръжок. Пише цикъла „Песни за родината". Подготвя издаването на първата си стихосбирка „Моторни песни". Развива обществена дейност в София.

Януари — първата десетдневка Чете новогодишните броеве на литературните и ежедневните вестници, в които са публикувани новогодишните пожелания на Стилян Чилингиров, проф. Петко Стайнов, Андрей Стоянов, проф. Грозю Диков, Тодор Влайков, Йордан Ковачев, статията на Л. Стоянов за Елин Пелин — по случай 40-годишната му литературна дейност, продължението на статията на проф. Д. Михалчев „Що е нация" и др. Чете вечер пред близките си хумористични стихотворения и разкази от излязлата наскоро книга „Смях и злъч" на Тома Измирлиев (Спомен на Б. В а п ц а р о в а. Книгата — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Януари 4 Получава антологията „Занаятчийството в българските народни песни" с надпис „На Кольо и Бойка от Гец (Г. Караславов, б. а.). 4 .I. 1939 г." (Книгата — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

„Караславов и Вапцаров често говореха за народната песен и какъв гениален първообраз е тя за всяко художествено слово. Не само пред Гец, но и навсякъде Кольо не пропускаше случай да изтъкне народната поезия. В доклада, изнесен при откриването на литературния кръжок, той подканва младите писатели да изучават народния фолклор, обичаите и езика, типични думи и образи, да пишат просто и честно" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Януари 4—6 Включен е в комисия за проверка на наличните вещи и продукти в склада на Екарисажа.

„Назначавам комисия в състав: д-р Миньо Д. Йорданов — ветер. лекар, Никола Й. Вапцаров — техник, и Иван Ю. Пекаров — шофьор при Екарисажа, за проверка на наличните в склада непродадени екарисажни продукти на 31 декември 1938 г.
4 януари 1939 г. — София Директор: (п) д-р К. Матов"
(Заповед № 53) (Сб. Н. В., с. 292).

Януари 8 Посещава общата художествена изложба на Съюза на дружествата на художниците в залите на Държавната художествена галерия, в която участвуват повече от 200 художници. Изложени са 670 творби, някои от които на негови приятели. Борис Ангелушев излага 4 графични картини по романа „Тихият Дон" на Михаил Шолохов (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Януари 7 и 9

Пристига от Банско баща му Йонко Вапцаров тежко болен и постъпва на лечение в Александровската болница при своя приятел проф. д-р Моллов.

Празнуват имения ден на художника Ст. Сотиров в ателието му на ул. „Солунска". На тържеството присъствуват Борис Иванов със съпругата си, В. Емануилова и М. Георгиева, Н. Шмиргела и Катя, Антон Попов, Георги Попов, Бр. Гюрова, Б. Ангелушев, Бончо Несторов и др. (Спомен на Б. Вапцарова).

„Събирахме се често в ателието на художника Стоян Сотиров. . . Мисля, че бяхме тук по повод имения ден на домакина. . . Вапцаров се е свил на столче, сключил ръце между щръкналите си колена. . .

Вапцаров се усмихва, загледан в нашите очи. Лицето му е загрижено. И тази вечер, както и друг път, той малко приказва. Повече се вслушва..." (Бончо Несторов. — Отечествен фронт, бр. 4749, 5 дек. 1959).

Януари — втората половина

Чете декемврийската книжка на сп. „Изкуство и критика" от 1938 г. и двете стихотворения на Хр. Радевски „Път" и „Моят стих", написани по повод на острите борби на двете групи от в. „Кормило".

Стихотворението „Път" Христо Радевски завършва с куплета:

Ще дойде ден, ще видим — пред съда
на тез, които идат отподире ни —
къде е текла чистата вода,
къде отровни пари са извирали.

„Вапцаров тежко преживяваше противоречията и борбите между прогресивните творци и когато в негово присъствие се водеха разговори на тази тема, той мълчеше, не вземаше отношение. Но той отдавна си беше изработил свой принцип, че когато две страни се карат, и двете имат по малко вина. На мен ми внушаваше, че в тези спорове и разпри човек само хаби душевни сили и те не довеждат до нещо градивно, а в повечето случаи са разрушителни" (Спомен на Б. Вапцарова).

Януари — средата

Чете в някои вестници статиите, посветени на 80-годишнината на немската художничка-реалистка Кете Колвиц, чиито гравюри и графики е виждал у художника Б. Ангелушев (Спомен на Б. Вапцарова).

Януари 17

Умира бащата на поета Йонко Вапцаров.

Скръбна вест

С дълбока скръб съобщаваме, че на 17 т. м. почина след дълго боледуване нашият син, съпруг и баща

Иван Н. Вапцаров

Опелото ще се извърши на 19 януари 3 часа след пладне в Евангелската църква — ул. „Солунска" и „Цар Борис".

(Зора, бр. 5876, 19 ян. 1939). От опечалените

„Дядо Йонко, както наричахме Вапцаровия баща, почина в болницата на Червен кръст. Тогава бяхме се преместили в друга квартира, Вапцарови и с тях ние, на ул. „Тимок" № 47. При погребението на дядо

Йонко Кольо не се просълзи“ (Я. Герчева. — Литературен фронт, бр. 29, 20 юли 1972).

„Свекърът ми почина в Александровската болница, Янка е забравила точно в коя болница се е лекувал. Помня, връщах се на обед от работа и на улицата пред нашата къща ме срещнаха Кольо и Борис и ми съобщиха печалната вест. Смъртта на свекъра ми за нас беше изненада, защото преди 1—2 дни бях в болницата да го видя и изглеждаше много бодър. В деня на смъртта му Борис беше ходил при него около обед, приказвали си и само след около един час съобщават в къщи, че е получил кръвоизлив в мозъка и моментално починал. Опелото се извърши в протестантската църква на ул. „Солунска“, а бе погребан в католическите гробища. На погребението имаше негови приятели, които аз не познавах. Познавах само г-жа Чапрашикова, която дойде чак до гробищата. Поради студовете и прекъснатите съобщения с Банско (непроходимостта на шосето в местността „Предел“) свекърва ми Елена Вапцарова не можа да дойде на погребението. Тя пристигна по-късно“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Януари 25

Печата стихотворението „Песен“ („Над горите, над Пирина“). Подпис: Никола Йонков (Светлоструй, г. XI, бр. 7). (Ръкописът не е намерен).

„Както винаги, така и сега този брой го прочетохме с интерес и коментари върху материалите, които бяха поместени в него. На първа страница се даваше статия по случай 160 г. от смъртта на Волтер и статия-реч на Виктор Юго, която той е произнесъл по случай 100-годишнината от смъртта на Волтер. На другите страници бяха поместени стихотворенията — „Майка“ от М. Грубешлиева и „Късният час“ от Е. Багряна, разказът „Любов“ от Крум Григоров, „Серафима“ от Борис Каменов, рецензии върху стихосбирката на Иван Буюклийски от Димитър Гундов и други материали. Особен коментар имаше върху рецензията на Димитър Митрев за стихосбирката „Огинот“ от Венко Марковски. Вапцаров беше доволен от този брой, защото неговото стихотворение, стихосбирката „Огинот“ и рецензията за нея бяха обсъждани в техния литературен кръжок“ (Спомен на Б. Вапцарова. Стихосбирката „Огинот“ — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Януари краят — февруари началото

Чете новото издание на „Записки по българските въстания“ от Захари Стоянов. Гледа филма „Пред залез слънце“ по пиесата на Герхард Хауптман.

„Голямо културно събитие беше излизането от печат на книгата на Захари Стоянов за Априлската епопея. Кольо донесе книгата и в къщи и тримата — Борис, Кольо и аз — бързахме да я вземем първи да я четем. За да не се сърдим, установихме известен ред: Борис четеше, когато ние двамата бяхме на работа, а аз — когато чаках Кольо вечер да се върне. Дълго време бяхме под впечатление на тази силна книга за героизма и трагедията на българския народ. Често преразказвахме пасажи от нея, които са ни направили най-силно впечатление, а Кольо ни подчертаваше художественото майсторство на Захари Стоянов. В литературните среди се разказваха и факти около биографията на този самороден талант, непризнаван и неоценен от съвременниците си.

Тема на разговор по същото време е и високохудожественият филм „Пред залез слънце“ с големия немски артист Емил Янингс“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Сближава се с персонала на Екарисажа.

„Най-напред ние, работниците, страняхме от него, защото той беше техник, човек с образование. Техникът, който беше преди него, нямаше много вземания и давания с нас. Вапцаров се държеше с нас като истински другар. Не беше надменен. Помагаше ни в работата, макар че не беше задължен. Товареше и разтоварваше заедно с нас и въглища, и миризливото брашно, което се получаваше в Екарисажа. . . (Антон Н. Бояров. Сб. Н. В., с. 147).

„С Никола Йонков Вапцаров се запознах през 1939 г. Тогава бях работник в Екарисажа. . . Срещнахме се и след като научи, че едва преди година съм дошъл от Съветския съюз, Вапцаров прояви особен интерес към мен и ние много бързо станахме добри приятели. Той се интересуваше от всички въпроси относно живота в Съветския съюз, но най-любимата ни тема беше съветската литература, по-специално поезията. Тук Вапцаров прояви удивителни познания. Аз също обичах руската, съветската литература и смятах, че добре я познавам. Но скоро се убедих, че Вапцаров е чел не по-малко от мен и че много по-изтънко разбира поезията. Опитах се да споря с него, но той лесно ме победи и скоро се покорих на неговия авторитет по въпросите на литературата. Тогава аз дори не подозирах, че имам насреща си един от най-талантливите български поети и се учудвах на високото културно ниво на българската техническа интелигенция“ (Димитър Матов. Сб. Н. В., с. 145).

Февруари 7 Започва да излиза в. „Литературна седмица“ под редакцията на Ст. Илчев. На неговите страници се поместват материали на начинаещи прогресивни писатели, разкази публикува и Емилиян Станев.

Февруари — първата десетдневка Заседава литературният кръжок. Обсъждат се работите на Коле Неделковски и се обявява конкурс между членовете за написване на стихотворение на тема родната земя.

„Никола Вапцаров безкрайно се радваше, когато попадаше на работник, който се опитва да пише художествени произведения. Нагледно и с прости думи той обясняваше какво трябва да се направи, за да излезе творението сполучливо. Щедра помощ той оказа на металика-поет Иван Колчаков, на лирика Коле Неделковски — бояджийски работник, на пишещия тези редове печатарски работник и начинаещ белетрист“ (Ан. Великов. — Литературен фронт, бр. 30, 24 юли 1952).

Февруари — средата Прочита книгата „Долореса“ от Жан Марте, на корицата на която леко с молив е написано: „На Бойка“ (Книгата — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Февруари 18 Идва му на гости със семейството си машинистът от жп. депо — София Йордан Коларов. Приятелството между двете семейства укрепва още повече. Коларов му подарява своя снимка с надпис: „В знак на голяма обич въпреки всички условия. Данчо. 18. II. 1939 г. София“ (Снимката — у Б. Вапцарова).

Февруари — втората половина

Гледа в кино „Балкан“ филма „Тримата другари“ по едноименния роман на Е. М. Ремарк. От творчеството на Ремарк — „На Западния фронт нищо ново“, „Обратният път“ и „Тримата другари“ — Вапцаров е възхитен и не един път преразказва отделни пасажи от тези книги пред близките си (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Февруари 22

Получава книгата „Май“ от Карел Х. Маха, преведена от Емил Георгиев и Симеон Русакиев, с надпис: „На Никола Вапцаров приятелски дар. 22. II. 1939 г. — Копривщица, Симеон Русакиев.“ Навярно книжката е била изпратена с писмо, защото горе леко Вапцаров е отбелязал: „С молба за рецензия.“ Вапцаров се запознава с Русакиев в ателието на Н. Шмиргела (Книгата — дом-музей „Никола Вапцаров“ — София).

„Често виждах Вапцаров през периода 1937—1940 г. По това време с мои състуденти-слависти (Персиан Мирчев, Симеон Русакиев, Стефан Знеполски, Недялко Драганов, Спас Спасов, Катя Гуджунова и др.) посещавахме ателието на скулптора Николай Шмиргела. Тук на гости на Фунев и Шмиргела по-често или по-рядко идваха Караславов, Радевски, Исаев, Василев, Дановски, Обретенов, Жендов, Ангелушев, Сотиров и други творци от елита на антифашистката интелигенция... С ненаситни души слушахме изпъстрените с шеги и остроумия разговори за изкуството и политиката, често се говореше за Горки и Маяковски, за Блок и Есенин, за Иржи Волкер и Петър Безруч. Спореше се за модернизма и художествения (социалистически) реализъм, разглеждаха се Гоя и Сезан, четяха се нови творби“ (С т е ф а н а И в а н о в а. — Народна култура, бр. 49, 1969).

Февруари 26

Присъствува на честуване 30-годишната театрална дейност на артиста Стефан Киров в зала „България“. Вапцаров се радваше на празника на Ст. Киров, четеше и специалния брой, в който бяха поместени материали за живота и творчеството му, спомени от видни представители на прогресивната мисъл. Ст. Киров като председател на Съюза на артистите е бил на театралните тържества в Москва и Вапцаров с интерес е слушал разказите му за новаторството на съветския театър (Спомени на Б. В а п ц а р о в а).

Февруари — краят

Чете съобщението, че е умряла Надежда Крупская в навечерието на 70-годишнината си. Това дава повод между познатите на Вапцаров да се говори за Ленин, за светлите образи на първите революционери, за болшевишката партия (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Февруари краят — март началото

Написва стихотворението „Завод“ (Ръкописът — в Сивата тетрадка и в тетрадка „Сампа“, написан от Вапцаров по памет в затвора).

„А колко много го интересуваше животът на работниците от най-различните предприятия, като все по-подробно разпитваше как живеят, какво ги вълнува, какви са отношенията им с фабрикантите, като сам пожела през свободното време да го заведа в някои предприятия да поприказва с другарите, да изучи по-подробно техния живот“ (А. Г е о р г и е в. Сб. Н. В., с. 155).

Особено е радостен, че романът „Татул“ на Караславов е награден и с Бойка отиват да го поздравят не само за наградата, но и за избирането му за член на Писателския съюз (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Посещава изложбата на френското изкуство в Държавната художествена галерия. Изложените картини са фрески и гравюри, рисунки на големи майстори от XVI—XIX в., взети от Лувър и Парижката национална библиотека, като Тори, Дега, Енгри-Дювал, Домие, Сезан и мн. др., за които Вапцаров разказва пред близките си, че са му направили голямо впечатление. Често пъти той участвува в интересни разговори на неговите приятели-художници за творчеството на тези забележителни майстори на живописта (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март 9 Присъствува на спектакъла „Мадам Сан-Жен" в Народния театър, с което представление се чествува 25-годишната сценична дейност на артистката Марта Попова.

„За театралните интереси на Кольо разбрах съвсем случайно. На едно представление, доколкото си спомням, на „Мадам Сан-Жен", го видях, че седи на няколко реда от мен на втория балкон. Отдалече му се обадих. През антрактите се видяхме и засподеляхме впечатленията си. Кольо говореше за пиесата и играта на актьорите с убедителността и компетентността на познавач. Той подробно разгледа играта на Марта Попова и изтъкна какво огромно значение имат отношението и мирогледът на актьора, как веднага се чувствува искреното желание на актрисата да изобличи един свят, изтъкан от преструвки и фалш. „Тя прави по този начин пиесата революционна. Когато припомня на самозабравилия се диктатор гърма на Парижките барикади, неговата младост и красотата на освободителните войни на революционна Франция, тя удря плесник не само на Наполеона и неговите празни и глупави сестри, а и на цялото съвременно прогнило общество" (С а ш о С т о я н о в. Сб. Н. Й. В., с. 139).

Март 11 Присъствува на 20-годишния юбилей на любимия му артист Иван Димов в зала „България". Изпълнени са диалозите на Брут и Марк Антоний от „Юлий Цезар", монологът на Хлестаков от „Ревизор" и монологът на Хамлет от второ действие на Шекспировата трагедия (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март — втората десетдневка Безпокои се от напрегнатата международна обстановка, агресията на Хитлер и Мусолини. Следи културния живот, интересува се дали забраненият юбилей на проф. Николай Райнов по случай 50 години от рождението му и 25 години творческа дейност ще се състои (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март 15 Хитлеристките войски окупират Чехословакия.

Март — 16—31 Написва стихотворението „Хроника" (Ръкописът — в Сивата тетрадка — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Март 18 Гледа премиерата на дългоочакваната пиеса „Комедия без име" от Ст. Костов и Ал. Божинов, която никак не му харесва. Доволен е, когато на другия ден прочита във в. Култура, бр. 14, 18 март 1939, острата рецензия на Чудомир Петров за пиесата (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март — третата десетдневка

На заседание на литературния кръжок се разглеждат разкази на Антон Великов (Алекси Беломорски).

„Ние, белетристите, далеч изоставахме в сравнение с поетите и Вапцаров приятелски ни гълчеше:

— Докога ще сте на опашката? — Размърдайте се!

Тия негови думи ми подействуваха насърчително. Понеже доста куцах в теорията на литературата — не познавах даже граматиката, както трябва, Вапцаров обичаше да ми показва всичко. Той вземаше някои от моите разкази и на следващата среща търпеливо ми обясняваше кое как да направя, та произведението да стане по-хубаво" (А. В е л и к о в. — Труд, бр. 239, 6 дек. 1959).

Март 24

Гледа съветския филм „Александър Невски" в кино „Глория".

„След филма цялата вечер премина в непрекъснати възторзи от великолепното изобразяване на храбростта и патриотизма на руския народ, от историческата точност на възпроизведената епоха, от чудесната музика. Особено ни хареса картината, изобразяваща сражението между тромавите, обковани в желязо рицари и пъргавите, ловки руски бойци. Особено му харесваше ролята на Невски, изпълнявана от големия артист Николай Черкасов" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 296).

Март 27

Гледа с приятели от кръжока в театър „Ренесанс" пиесата „Момиче 505", представяна от участниците в театралната студия „Реалистичен театър" като бенефис на Из. Хершкович. Студията „Реалистичен театър" играе важна роля при формирането на социалистическореалистическото изкуство в България. Особено се проявява артистката Лена Стоянова (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Април 2

Назначен е в комисията на Екарисажа, която разглежда оферти за набавяне на необходими материали.

„Назначавам комисия в състав: д-р Константин Матев — директор на Държ. екарисаж, Никола Вапцаров — техник, и Иван Пекаров — шофьор при същото заведение, която комисия да се събере и разгледа офертите, представени от разни фирми за набавянето на 450 кг емкалин и 170 кг валванол и възложи доставката на фирмата, предлагаща най-износни цени.

гр. София, 2. IV. 1939 г.

Директор на Държавното
екарисажно заведение: (п)
(Д-р К. Матов)

Заповед № 54 (Сб. Н. В., с. 292).

Отиват с Бойка на гости у Мл. Исаев да го поздравят за избирането му за член на Съюза на българските писатели.

„В нашата стая на ул. „Раковски" 149 ние дълго прекарвахме заедно в сърдечни разговори и смях. Кольо и Исаев четяха новите си стихове и след това заедно ги обсъждахме. Кольо обичаше да се шегува, понякога разказваше смешни истории. . ." (М а р и я К о л е в а. — Вечерни новини, бр. 1846, 22 юли 1957).

Април — първата десетдневка

Чете с интерес възпоменателния лист за проф. д-р Кр. Кръстев по случай 20 години от смъртта му, издаден в Кюстендил. Вапцаров живо се интересува от творческия живот на четворката Яворов—Пенчо Славейков—д-р Кръстев—Петко Тодоров. По-късно като интерниран в с. Годеч в раздавателната книга на читалището е отбелязано, че Вапцаров на 30 юни 1941 г. е взел за прочит годишнина на сп. „Мисъл" на д-р Кръстев (Спомен на Б. В а п ц а р о в а. Факсимиле от раздавателната книга на читалището в Годеч с подписа на Вапцаров — И-т за литература).

Април 8, 9 и 10

Заедно с Бойка, Антон Попов и Стоян Сотиров отиват в с. Черепиш по време на великденските празници, за да видят местата, свързани с разказите на Иван Вазов, и по настояване на А. Попов — да посетят родното село на убития през 1935 г. партиен функционер Йордан Лютибродски.

„. . . След като се настанихме в спалните на духовното училище в манастира, учениците бяха във ваканция, тази пустош в моето въображение взе да добива романтична окраска. Това стана от разговора, който започнаха Антон Попов и Вапцаров. Те двамата бързаха да разгледат течението на р. Искър и търсеха онова място, където баба Илийца, героиня в разказа „Една българка" от Иван Вазов, рискувайки своя живот и живота на болното си внуче, заблуждава турската охрана, преминава буйната река и съобщава на игумена на манастира, че наблизо се намира ранен и гладен въстаник от разбитата чета на Христо Ботев.

— Ех, Донка (така наричаше нежно Вапцаров Антон Попов) — говореше Кольо, — това се казва изкуство, един сравнително къс разказ е написал Вазов, но така го е направил, че вечно ще буди във всеки читател чувство на възхищение от душевната красота на баба Илийца, от нейната човечност и готовност за саможертва. . .

И двамата — Кольо и Дончо — заразказваха за героизма на техните баби, майки и съседки, но главният разговор беше все около творчеството на Иван Вазов. . ." (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 275).

Фотографират се пред входа на Черепишкия манастир, пред стълбището на духовното училище, около брега на р. Искър. На фотографиите винаги са по трима, четвъртият прави снимките (Снимките — в архива на Б. В а п ц а р о в а).

Април 9

По предложение на Антон Попов групата отива към с. Лютиброд, намиращо се на няколко километра над манастира, за да видят родната къща на Йордан Лютибродски, но не могат да я открият.

На връщане по лютибродското шосе Вапцаров, Бойка и Попов, хванати под ръка, пеят песента „Три танкиста", а Стоян Сотиров ги фотографира и по такъв начин запечатва приповдигнатото настроение на приятелите си.

„Не мога да забравя възторга, младежкия жар на Бойка, Кольо и Дончо. И сега израстват пред мен тримата, хванати един за друг, да маршируват по черепишките урви, пеейки руски партизански и революционни песни. Удивляваха ме със своя оптимизъм, особено Кольо и Дончо" (С т. С о т и р о в. Сб. Н. В., с. 249).

Април 10 Екскурзиантите се завръщат в София. На тръгване от Черепиш Ст. Сотиров прави две фотографии на Бойка и Кольо (Снимките — в архива на Б. Вапцарова).

Април 16 Чете с голямо внимание и радост вестник „Дъга“ (бр. 295), посветен на 60-годишнината от създаването на Търновската конституция. В него са препечатани речите на Петко Каравелов и Петко Р. Славейков, произнесени на Учредителното събрание в Търново (Спомен на Б. Вапцарова).

Април — втората половина Написва стихотворението „Земя“, с което участвува в конкурса, уреден от литературния кръжок (Ръкописът липсва).

„Всички очакваха с голямо нетърпение какво ще излезе от съревнованието. Кольо написа стихотворението „Земя“. Последният стих на „Земя“ имаше този вид: „По Беласица телени мрежи. . .“ Така Кольо го декламираше и този край му харесваше много. Но стихът бе заменен с нов, който се наложи по цензурни съображения. . .“ (М. Сматракалев. Сб. Н. В., с. 166).

Гледа в Народния театър пиесата „Любов“ от Пол Жералди с участието на Иван Димов, Зорка Йорданова, Любен Саев и Любен Желязков. Особено му харесва хубавият превод на Николай Лилиев (Спомен на Б. Вапцарова).

Април 30 Гласуват с Бойка за общински съветници в София по насрочените допълнителни общински избори. Както винаги, гласуват за тези кандидати, които са препоръчани от партията (Спомен на Б. Вапцарова).

Април краят — май началото С приятели от литературния кръжок гледат в кино „Европа палас“ английския филм „Пигмалион“ по едноименната пиеса на Бърнард Шоу. Възхищава се не само от безпощадната сатира срещу буржоазните предразсъдъци, но и от великолепната игра на артиста и режисьора Лесли Хоуард и на артистката Уинди Хилер (Спомен на Б. Вапцарова).

Май — началото На литературно четене артистката Иванка Димитрова рецитира стихотворението „Писмо“, което се посреща с голямо вълнение от публиката.

„Никога няма да забравя въздействената сила на стихотворението „Писмо“. . . Препълненият от трудещите се салон, кипящ от вълнение, приличаше на изригнал вулкан. Нескончаемите ръкопляскания и тупане с крака, което бе обичайно по онова време, бяха израз на възхищението от високохудожествената творба на младия поет и същевременно манифестация на солидарност с борещия се против фашизма испански трудещ се народ. . .

— Бис! бис! — многократно повтаряха слушателите.

Иванка Димитрова отново подхвана да декламира и когато прогърмя куплетът:

„Майко, ти не го кори,
че отиде да се бие,
Фернандес бе прав, дори
мисля, че грешиме ние“

търпението преля сърцата и артистката беше прекъсната с бурни ръкопляскания. В дъното на салона бях до Вапцаров. Стиснах сърдечно десницата му и казах:

— Браво, Кольо!“

(К р у м В ъ л к о в. — Труд, бр. 177, 24 юли 1952).

Май 7 Чете с интерес съобщенията във вестниците, че на път от Турция за СССР в София е пристигнал Потемкин,придружен от управляващия Съветската легация в София Прасолов. Вестниците съобщават, че съветският пратеник е бил приет в двореца от министър-председателя Георги Кьосеиванов, от председателя на Българо-съветското дружество проф. Белинов, имал е разговор с турския пълномощен министър в София и други официални лица (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Присъствува на възпоменателното утро за Тарас Шевченко по случай 125 години от рождението му, уредено в кино „Славянска беседа“ от Българо-съветското дружество.

Чете с интерес и специалния лист „Тарас Шевченко“, в който са поместени материали от Любен Каравелов, Людмил Стоянов, Стилиян Чилингиров, Сава Чукалов, Гьончо Белев, проф. Стоян Белинов, Марко Марчевски, Камен Зидаров, Ангел Тодоров, Богомил Райнов, Кръстю Белев, Веса Осиковска и много други. . . . (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май — втората десетдневка Зает е с построяването на баня в Екарисажа.

„Работата в Екарисажа беше много мръсна, а дрехите и косите се напояваха с отвратителна миризма. Вапцаров подхвърли идеята да се направи баня, та след работа да се измиваме, а и дрехите да си държим там, за да не се вмирисват и да не бягат хората от нас, когато излезнем от работа“ (А л е к с а н д ъ р Ч е р н о г о р о в. Сб. Н. В., с 153).

Май 15—20 Чете с интерес поместения в „Златорог“ откъс от поемата „На повратки в село“ от Н. Марангозов. По-късно, когато излиза поемата в отделна книжка, Вапцаров публикува рецензия за нея, в началото на която пише: „За онези, които са следили по-отблизо проявите на Марангозов в „Златорог“, лиричната му поема „На повратки в село“ не буди почти никакви изненади.“ В същия брой прочита стихотворенията на Александър Вутимски; намира, че са написани добре, но се тревожи за лутанията на този талантлив млад поет, с когото лично по-късно се запознава (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май 17 Годишно събрание на машинната група при Софийския клон на Съюза на българските техници със средно образование. За подпредседател на машинната секция е избран техникът Петър Симеонски, познат на Вапцаров, който го агитира да влезе в Съюза.

„Още с основаването на Екарисажа поддържах инсталациите му, поправях повредите. Често ме викаха и затова всички ме познаваха — и работниците, и управата. Там се запознах с Вапцаров. . . Той беше техник и работата ни свързваше. Идваше в работилницата ми да донася някои неща за поправка. Почвах работа, а и той не стоеше, помагаше ми. Същото правеше и когато отивах в Екарисажа. Вика ме да попра-

вям нещо, а и Вапцаров наравно с мене работи. Беше добър техник, разбираше добре работата си. Интересуваше се от новостите в техниката. Работата ни сближи, станахме добри приятели и струваше ми се, като че ли кой знае от кога се познаваме" (Петър Симеонски. Сб. Н. В., с. 154). В един бележник Вапцаров е написал: „Др. Петре, дай на момчето една борщанг" (Бележникът — дом-музей „Никола Вапцаров" — София.

Юни 4 В София се празнува Денят на детето. Многобройните наблюдения, които Вапцаров има от живота на децата в крайните квартали, го подтиква да напише стихотворението „Не бойте се, деца, за утрешния ден".

„Веднъж, като се върна от едно нелегално събрание в Индустриалния квартал, той разказваше:

— Аз бях първият, който пристигна на срещата. Докато чаках останалите другари, разгледах обстановката, запознах се с хората. Стаичката малка като кибритена кутийка. Вместо през вратата можеш спокойно да влезеш през прозореца, стига само да си вдигнеш по-високо крака. Трите дечица гледат като врабчета, а най-малкото го сложили в коритото за пране, вместо в люлката, за икономия на място. Голяма теснота и немотия. В тази стаичка готвят, перат, спят, вътре трябва веднага да седнеш, иначе двама души не могат да се разминат. Но мъжът и жената — прекрасни хора" (Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват, с. 179, 180).

Май краят — юни Написва стихотворението „Имам си родина" (Ръкописът с поправки е в Кариното тефтерче — И-т за литература).

Юни 5—9 Гледа в „Глория" съветския филм „По заповед на щуката". Вапцаров често преразказваше картини от този филм и подчертаваше как една обикновена приказка, хваната от даровит режисьор и благодарение на богатото му въображение, естествено и непринудено въвежда зрителя в приказна действителност (Спомен на Б. Вапцарова).

„Вапцаров не пропускаше съветски филми. . . Той беше много взискателен. . . , но остана възхитен от малката приказка „По щучему веленью" (Д. Матов. Сб. Н. В., с. 145).

Юни 10 Присъствува на събрание в „Алианс Франсез", уредено от Дружеството на новите художници по случай 100-годишнината от рождението на Пол Сезан. Събранието е открито от Ст. Сотиров. Доклад за големия художник изнася Иван Ненов, а актрисата Елена Михайловска изпълнява френски песни при акомпанимент на Любомир Пипков. След събранието в галерия „Аксаков" се открива изложба на цветни репродукции от картини на Пол Сезан, която Вапцаров и Бойка разглеждат на следващия ден. Специалният лист, посветен на Пол Сезан, е подготвен от Б. Ангелушев, Ив. Ненов, Ст. Сотиров, Н. Шмиргела и други приятели на Вапцаров (Спомен на Б. Вапцарова).

Юни — 11—20 Написва стихотворението „Песен" („В гората враг стаен") (Ръкописът — в Сивата тетрадка — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Юни 14 Излиза във в. „Литературна седмица“ (бр. 18) разговор на Коста Георгиев с големия хуморист Чудомир, който му прави силно впечатление.

„След прочитането Вапцаров каза: „Не знае човек да плаче или да се смее от този разговор.“ Пред близките си той няколко пъти препрочете пасажи от този разговор. На въпроса, как е станал писател, Чудомир отговаря: „По онова време създадоха един великолепен закон-наредба за двойките на държавната трапеза. И тъй като жена ми и аз бяхме учители, единият от двамата трябваше да бъде уволнен. Жертвата бях аз, въпреки че имах 14-годишна даскалска служба. От мъка просто щях да се пръсна и естествено, че взех да пиша хумористични разкази.“ На въпроса, писал ли е и по-рано, големият хуморист продължава — „О, о. . . Още като студент сътрудничех на хумористичните списания „Барабан“ и „Смях“. . . Рисувах карикатури и пишех стихове, но това бяха младенчески увлечения. Впоследствие станах учител. В продължение на 14 години. Заспах, т. е. рисувах си пейзажи, развъждах си кокошки, ходех си по черква като всеки благочестив християнин и с хумор не се занимавах.“ Тук Вапцаров с тъга говореше за творческата криза на много честни български хора на изкуството, които след мрачните събития 1923—1925 г., както майсторски го казва Чудомир, се затварят в себе си и заглушават всякакви творчески пориви. Но Вапцаров продължава четенето.

— По онова време, разказва Чудомир, когато започнах да пиша, Райко Алексиев се зажени и отиде някъде из Родопите да прекара медения си месец. . . Поканиха ме с две писма от в. „Зора“ да го заместя в редактирането на веселата страница. . .

На въпроса, откъде взема герои за разказите си, Чудомир отговаря: „Ако те имат някаква стойност, то е, че те са в три четвърти взети от натура. . .“ И раказва какви неприятности е имал с близки, приятели, роднини и др., които се познавали в разказите му. По-нататък Чудомир описва как не са го приели за член на дружеството на журналистите в София, защото е от провинцията, а тези от провинцията — защото сътрудничи в софийските вестници. На Вапцаров особено му хареса - ше обяснението на Чудомир за живота на твореца в провинцията: „В провинцията за един още неоформен писател много е трудно, защото няма с кой да размени две думи. Няма нито кой да го наругае, нито кой да го похвали. От 14 години съм член на настоятелството на читалище „Искра“, където завеждам отдел и редактирам читалищния вестник. — Доволен съм от тази си дейност, чувствувам, че живея в една истинска културна среда, всред която човек духовно расте.“

На въпросите, какво чете, какво ще каже за нашия театър, за Съюза на писателите, за българската карикатура, Чудомир отговаря: „Ще ви отговоря, и то в рима, че българската карикатура би била по-добре, ако нямаше цензура.“

„Литературата е в упадък, защото даже и аз съм признат за писател и съм приет в Писателския съюз, където още не съм платил членския си внос.“

Вапцаров много обичаше Чудомировите разкази и не пропускаше случаи да ги чете, а някои така ги запаметяваше и ги представяше като истински артист (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Юни 18—25 В неделя отива на екскурзия на Витоша, организирана от работническия младежки съюз (запазени са снимки на група младежи в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

„Снимката е направена през лятото на 1939 г. в околността на хижа „Момина скала“. . . Такива излети се устройваха редовно през лятото. Те бяха богата школа за революционното възпитание на работническата младеж. Пеехме наши и съветски революционни песни, рецитирахме стихове от Никола Вапцаров, Христо Смирненски, Николай Хрелков. Вапцаров ни четеше свои стихове, които оставяха неотразимо впечатление и у нас, ремсистите, и у неорганизираните младежи, които идваха за първи път. Много от тях след това влизаха в нашите редове и поемаха трудния път на борбата“ (Е. Георгиев. — Отечествен фронт, бр. 8641, 22 юли 1972).

Юни 25 Заедно с Антон Попов гледа филма „Ленин през 1918 година“ в кинотеатър „Балкан“. Прожекцията е организирана от Съветската легация за културната общественост и политическите функционери. Чрез редакцията на в. „Дъга“, където Ан. Попов е извънщатен сътрудник, си осигуряват два билета. Филмът е нависокохудожествено равнище, прави им потресаващо впечатление. Ленин е представен земен и същевременно гениален. Много често сред близките си преразказва картини от великолепното творение на съветското киноизкуство. Вапцаров и Попов гледат същия филм и през 1940 г. по случай празника на Октомврийската социалистическа революция в кино „Култура“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Юни краят — юли началото Чете в кн. 6 на сп. „Изкуство и критика“ особено внимателно статията на Христо Радевски „За кризата, за римата и за ритъма в поезията“, която е отговор на статията на Йордан Бадев, публикувана в началото на юни във в. „Зора“ под наслов: „Нищо ново под слънцето“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Юли 6 В София се открива общинска лятна къпалня в Парка на свободата. Вапцаров и Антон Попов често посещават къпалнята и ресторанта (запазени са няколко снимки от тези разходки — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

13 юли Преместват се в нова квартира на ул. „11 август“ 17. Запазена е от Асен Калоянов адресната карта, попълнена от Вапцаров, за зарегистриране в кварталния полицейски участък.

Юли 14 Чете внимателно всички материали във вестниците за 150-годишнината от Великата френска революция. Вестниците отбелязват с големи статии, снимки и фоторепродукции това историческо събитие. С внимание разглежда снимките от картини на видни художници, отразяващи различни моменти от революцията (Спомен на Б. Вапцарова).

Юли 15 Присъствува на погребението на Георги Бакалов. Погребението се извършва в събота следобед в 5 часа, за да могат да присъствуват и трудещите се. В черквата говорят за делото на Бакалов Никола Сакаров,

Людмил Стоянов, Григор Василев, Найден Николов, Минчо Дилянов, Димитрина Тренкова и др., на гроба — проф. Андрей Николов, а след него от името на младежите — Димитър Братанов, Димитър Капитанов, К. Колчев, от добруджанци — Ив. Георгиев и др. (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Юли 16—20 Вестниците отбелязват 35-годишнината от смъртта на А. П. Чехов.

„По този случай Вапцаров и Радевски говориха за творчеството на Чехов, за връзките му с Максим Горки, Л. Толстой, за постановките на неговите пиеси в художествения театър в Москва под режисурата на К. Станиславски" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Юли 24 По повод 5 години от възстановяване на дипломатическите отношения между Съветския съюз и България в Съветската легация е устроен голям прием, на който присъствуват видни представители на българската култура и наука. Вестниците подробно описват богатия прием.

„Вечерта нарочно отидохме на гости у Пантелей Матеев, който е бил на приема, и той ни разказа в каква задушевна атмосфера е преминал приемът в посолството. П. Матеев подари на Кольо новоизлязлата си стихосбирка „Шлепове"с надпис: „На Н. Йонков другарски спомен от Пант. Матеев" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а. Книгата — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Юли 30 Пуска се в експлоатация железопътната линия Чепино—Якоруда—Белица, което дава възможност да се пътува до родния край на Вапцаров с влака.

Юли краят — август началото Заедно с Бойка отиват у Боян Дановски на бул. „Патриарх Евтимий" 27 да го поздравят със завръщането му от чужбина и да научат новини. Дановски е бил на Шекспировите тържества в Стратфърд — Англия, и разказва,че е видял нещо изключително. Англичаните играят Шекспир по човешки и техният театър е много близък до Московския художествен театър. Те тълкуват постановките често по метода на Станиславски. Той им показва една книга, в която се разглеждат постановките на „Хамлет" и кои най-големи световни артисти са изпълнявали ролята на „Хамлет". Боян Дановски им разказва, че е бил и в Париж и че се е запознал с най-новите театрални постижения на френския театър, който търси нови изяви в театралното драматично изкуство (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Август 2 Годишнина от Илинденската епопея. По този случай литературният кръжок се събира у Коста Веселинов, който изнася беседа за героите от въстанието (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Август 2—3 Вестниците съобщават, че за откритата селскостопанска изложба за Москва са заминали 22-ма народни представители, между тях е и познатият на бащата на Вапцаров Таско Стоилков.

„Кольо весело коментира, че като се завърне от Москва чичо Таco, подробно ще разкаже със своя образен език какво е видял в съветската страна" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Август 4 Получава удостоверение, че е на служба в Екарисажа, което ще му послужи да стане гарант на един свой приятел.

„Удостоверение. Управлението на държавното екарисажно заведение в гр. София дава настоящото на Никола Й. Вапцаров в удостоверение на това, че същият като щатен техник при същото заведение получава месечна брутна заплата 2510 лева и няма никакъв запор. За директор на държавното екарисажно заведение д-р М. Димитров" (Сб. Н. В., с. 291).

Август 5 Готвят се с Бойка да заминат на почивка в Банско заедно с Антон Попов, Кирил Николов и Тодор Янев (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Август 7 Подава заявление да му се разреши 20-дневен домашен отпуск и заминава с приятелите си за Банско.

„През 1939 г. по предложение на поета решихме да отидем за 15 дни на екскурзия в любимата му планина Пирин. Майка му ни посрещна топло и сърдечно. „Майко, това са моите приятели. Нагости ги хубаво" — бяха думите на Вапцаров. И той се оказа рядко гостоприемен домакин. През деня Никола ни разведе из Банско, запозна ни с малкия красив град, с неговата история, с поминъка на населението. Вечерта пяхме до късно" (Т о д о р Я н е в. — Септември, бр. 147, 8 дек. 1959, Стара Загора).

Август 9—25 С Бойка, брат си, Венера Попова, Антон Попов, Кирил Николов и Тодор Янев са на бивак над хижа „Дамяница", близо до Василашкото езеро. (Направените снимки разказват за различни моменти от пребиваването. Снимките — дом-музей „Н. Вапцаров" — София.)

„И тук Вапцаров бе най-дисциплинираният, не бягаше от работа, а, напротив, даваше пример за другарско отношение и търпимост. Въпреки отправяните закачки, че изпълнява „женската длъжност", че обира пяната на кипящата гостба, той спокойно продължаваше да изпълнява тази домакинска обязаност" (Т. Я н е в. Сб. Н. В., с. 172).

С Антон Попов, Кирил Николов и Тодор Янев се изкачват на връх Елтепе.

„Преди да се изкачиме, нощувахме в хижата под него. Вечерта Никола ни разказваше за своя живот като моряк. Разказът му беше сърдечен и откровен. Разкриваше пред нас най-интимните си преживявания. На другия ден продължихме пътя. Вапцаров ни водеше. С чувство на гордост и радост изкачихме върха, като поетът непрекъснато ни запознаваше с местностите около Елтепе. Тук на върха той даде израз на своята безгранична любов и признателност към великата страна на социализма. Издълба с камък върху циментовата шахта на върха 4 букви „СССР". За да бъде траен този спомен, бе направена снимка така, че да се виждат и буквите. Снимката е запазена и днес се намира в музея на Вапцаров" (Т. Я н е в. — Септември, бр. 147, 8 дек. 1959, Стара Загора).

Групата лагерници преживяват тежко част от престоя си, понеже времето е непостоянно, често вали. При тях идва съученикът на Вапцаров Лазар Икономов, за когото се говори, че е сътрудник на полицията, и Вапцаров смята, че не е изключено да е дошъл да провери прия-

телите му (след 9. IX. 1944 г. това се потвърди и той е наказан). (Направена е обща снимка пред палатките; в групата е и Лазар Икономов. Снимката — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София.)

Август — третата десетдневка

Приятелите на Вапцаров си заминават.

„През 1939 г. с голяма компания бяхме на екскурзия в Пирин на Василашките езера. Тогава беше сключен германо-съветският пакт, който дълго коментирахме. Кольо твърдеше, че сме пред война и че този пакт сигурно е дълбока дипломатическа игра (Б. Вапцаров. Сб. Н. В., с. 26).

Пише стихотворението „Елтепска“ (Ръкописът в отделни варианти на някои куплети — в Карираното тефтерче — И-т за литература).

Август — краят

Завръща се с Бойка в София и обикалят познатите си, за да научат новини около сключения на 23. VIII съветско-германски договор за ненападение.

„Спомням си годината 1939. Съветският съюз и Германия сключиха пакт за ненападение. Мнозина политически наивни хора помислиха, че този пакт означава истински дълготраен и ненарушим съюз между двата смъртни врага. Тогава при една среща с Кольо заговорихме за съветско-германския пакт. „Знаеш ли — започна той, — с разума си го приемам. Виждам — историческа необходимост. Знам, че не ще е дълготраен, но засега е безусловно необходим. И все пак, сърцето ми не го приема, бунтува се. Чувството ми на омраза към хитлеристите не може да се примири с необходимостта да преустановим откритата идеологическа борба против тях.“ — Такъв беше Кольо: измъчваше се, когато виждаше, че се нарушава хармонията между разум и чувство“ (Мл. Исаев. Сб. Н. И. В., с. 55).

Участвува в разяснителната дейност на партията сред младежта.

„През 1939 г. македонският говорящ хор „Гоце Делчев“ уреди излет до Люлин. Целта на излета беше да се проведе конференция във връзка с международното положение. . . Мнозина от гостите, симпатизиращи на антифашистката борба, не бяха известени за доклада. Те се посмутиха.

Всичко затихна. Другарят-докладчик бавно, но уверено започна своя доклад. Въпросите бяха навременни и интересуваха всички. Той все по-бодро и по-уверено говореше. Погледите бяха съсредоточени в него. Недоумявахме откъде се беше взел този жар у човека, който преди малко така тихо и скромно играеше и се веселеше заедно с всички. Той бе успял да овладее скоро всички със своето просто, но искрено и сърдечно слово.

— Но кой е този другар? — питаха някои от гостите.

— Вапцаров, млад поет — шепнешком поясняваше някой.

Тогава и аз разбрах по-добре кой е Вапцаров. Не само млад поет, а и човек, истински човек-комунист“ (Христо Андонов. Сб. Н. В., с. 190).

Септември 1

Германците нахлуват в Полша. Започва Втората световна война.

„Вечерта, когато се прибрахме в къщи, веднага с Кольо отидохме у Борис Ангелушев, който имаше рáдио и знаеше немски език. Но за на-

ше огорчение никой нямаше у тях. . . Решихме да прескочим до Борис Светлинови, които живееха близко до бат Борис. Тук се бяха събрали много приятели. Борис Ангелушев разказваше за съобщението на германското военно командуване, за обръщението на Хитлер към германската армия. Особено силно впечатление ми направи разстроеното лице на Зоя Светлинова. Тя бе преживяла като годеница Първата световна война и разказваше какви изпитания, лишения, глад, болести и страдания ни предстоят" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 241).

Септември 13 — 15 години от смъртта на видния комунистически деец Димо Хаджидимов, убит от българската реакция в София на 13 септември 1924 г.

„Група другари решихме да отидем да изкажем съчувствия и уважение към съпругата на Димо Хаджидимов, която преживяваше и тежката загуба на сина си — умрял преди година и половина. На път за квартирата на семейството си припомнихме отделни моменти от живота на Димо Хаджидимов.

Съпругата на Димо Хаджидимов беше болна, но се зарадва много и ни благодари, че не сме забравили светлата му памет" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

„Веднъж разгледахме една творба на члена на кръжока Коле Неделковски. Вапцаров се спря за повече от 30—40 минути само на сравнението „Горо ле, стрео айдушка". Той говореше, че думата с т р е о е чисто народна, сякаш измъкната от народната поезия и все пак неупотребявана в нея" (К и р и л Н и к о л о в. — Пиринско дело, бр. 31, 26 юли 1952).

Септември 17 — Присъствува на възпоменателно утро за Захари Стоянов по случай 50 години от смъртта му, уредено от Съюза на българските писатели в залата на Академията на науките. Събранието е открито от председателя на Съюза на писателите Добри Немиров, а за личността на Захари Стоянов говори Иван Радославов. Особено му харесват рецитираното от Н. Костова „Баба Тонка" и от К. Кисимов „Панагюрското въстание" от записките на З. Стоянов (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Септември 21 — Народният театър открива сезона 1939/1940 с пиесата „Когато гръм удари" от П. К. Яворов.

„Кольо бе осигурил билети за премиерата няколко дни по-рано и, както винаги, на втори балкон, първи ред, в средата. На премиерата присъствува цялата културна общественост в София. Участвуваха големите сили на театъра — Кръстьо Сарафов, Невяна Буюклиева, Любен Саев, Ирина Тасева, Аспарух Темелков и др. Пиесата бе посрещната добре от публиката. Но на мен ми направи впечатление, че на връщане Кольо през цялото време мълчеше и не каза нищо за пиесата. В такива моменти на мълчание и аз се държах така, като че ли не съществувам" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Септември 20—30 — Включва се активно в работата на партийната организация в Индустриалния квартал.

„След тази среща Кольо бе свързан с останалите другари и заработи активно в нашата партийна организация и в читалище „Мисъл",

където той бързо се наложи като най-авторитетен познавач на читалищното дело и всички се допитваха по най-различни въпроси до него. Там той пролича като талантлив организатор и майстор да сплотява около себе си младежта. . . Въпреки голямата му заетост и организационна работа Кольо беше образец на точност в изпълнение на поръченията на партията. Той притежаваше качества на добър пазител на революционната бдителност. . .“ (А. Георгиев. Сб. Н. В., с. 155,156).

Септември — краят — В литературния кръжок се обсъжда репортажът „Умиращият град“ от Антон Попов, направил силно впечатление с дълбочината на проучванията и виждането на автора (Спомен на Б. Вапцарова).

Октомври 8 — Заедно с Бойка разглеждат изложбата на съветските художници-самодейци в салона на Славянска беседа. Изложени са картини от работници, техници, лекари, колхозници и други. При среща с приятели я препоръчва на всички.

Октомври — средата — Зает е с ремонта на машините в Екарисажа.

„Една сутрин на разсъмване ме събудиха периодични ехтения от удари с чук. Станах и отидох в машинната сграда. Ударите ме ориентираха към парния котел. На извикването ми: кой чука, под скарата на парния котел след кратко време се показа Вапцаров. Лицето му беше черно от сажди, косата спусната над очите, а в ръцете си държеше чук и избивач. Благовидната усмивка откри белите му зъби, които още поярко изпъкваха на черния фон на изцапаното му от сажди лице и дрехи. Направих му забележка, че не бива да работи в затоплен парен котел и при това сам и че е наложителна помощта на самия огняр. Отговорът му бе, че огнярят е слаб и той трябва да си поотпочине, за да поеме редовната си работа през деня“ (Д-р Миньо Димитров. Сб. Н. В., с. 151).

Октомври 5—15 — Гледа новата постановка в Народния театър „Дивата патица“ от Хенрих Ибсен, режисьор Н. О. Масалитинов.

„След представлението по пътя за къщи дълго мълчахме под впечатлението на пиесата. После Кольо заговори:

— Неописуемо разочарование и болка изпитвам за Ибсен. На младини така много се възхищавах от неговите герои, които се издигаха над предразсъдъците на своето общество, критикуваха и презираха всичко, което е гнило и подло, жадуваха за друг свят, за нравствено съвършенство на личността и т. н. А в тази пиеса той утвърждава смъртта като средство за спасение. Не чрез смъртта, а чрез борбата, чрез премахване на всичко, което извращава и потиска човешкия характер, се създават условия за съвършенство на личността“ (Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват, с. 75).

Октомври 16 — Включен е в комисия на Екарисажа за определяне годността на две камионетки.

„Съгласно предписание № 15 164 от 9 октомври 1939 г.на МЗДИ — санитарно-ветеринарно отделение назначавам тричленна комисия в състав: д-р Миньо Д. Йорданов, ветер. лекар при Държавното екари-

сажно заведение в гр. София, Иван Ю. Пекаров — шофьор, и Никола Й. Вапцаров, техник при същото, която да прегледа и приеме относно броя, състоянието и годността на двете камионетки за превозване на животински трупове от Областната ветеринарна служба в гр. София. 16 октомври 1939 г. София

Директор: д-р К. Матов"

(Заповед № 56) (Сб. Н. В., с. 292).

Октомври — втората половина

Отиват с Бойка на гости у Г. Караславов, който настоява Вапцаров да събере стихотворения и ги подготви за издаване като самостоятелна стихосбирка.

„Един ден, след като Вапцаров беше вече напечатал доста стихотворения, . . . попитах — не е ли време да събере всички свои стихотворения и да издаде една стихосбирка. Той ме погледна изненадан, помисли и завъртя отрицателно глава.

— Не! — отсече той решително. — Какъв поет съм още аз, каква стихосбирка ще издавам! Нали ще ми се смеят!

Започна спор. Убеждавах го, че не само никой няма да се смее, но че стихосбирката ще се посрещне добре, като нещо ново и свежо.

Той не се съгласи, но нашият спор продължи на следния ден, поразпали се в по-нататъшните ни срещи. Тъй като и някои други от общите ни познати и близки, като научиха за моето предложение, го посъветваха да прегледа и постъкми стихотворенията си, той започна да отстъпва" (Г. К а р а с л а в о в. Срещи и разговори с Никола Впцаров, с. 156, 157).

Октомври — третата десетдневка

Започва да преписва в една тетрадка със сиви корици стихотворенията си, които смята да включи в бъдещата си стихосбирка. Сивата тетрадка съдържа: „Двубой", „Писмо" („Ти помниш ли морето и машините"), „Ще строим завод", „Песен за човека", „Горки" (преработено), „Пушкин" (преработено), „Родина", „Огняроинтелигентска", „Пролет" („Гълъбите гукат"), „Пролет в завода", „Романтика", „Спомен", „Хроника" „Не бойте се деца", „Песен" („В гората враг стаен"), „Завод", „Епоха", „Песни за една страна: Испания", „Сън", „Песен на другаря", „Песен на жената", „Писмо" („Адрес: Сеньора Франческа Лаборе Хуеска"). Сивата тетрадка е предадена от Б. Вапцарова в дом-музей „Н. Вапцаров" — София.

Октомври — краят

Започва на служебна пишеща машина в Екарисажа да преписва стихотворенията, за да ги прочетат приятелите му писатели за одобрение.

„Под стълбата на горния етаж в Екарисажа имаше една малка масичка. На нея винаги стоеше един тефтер, в който се вписваха изработените през деня трупове. Върху тази масичка той правеше дневните, месечните и тримесечните доклади и често пишеше върху нея, макар че директорът го караше да пише докладите си в канцеларията на Екарисажа.

Веднъж ровех нещо из тефтера и попаднах на отделни листчета със стихотворения. Попитах го какво е това, а той се поусмихна и каза: „Поезии, брат" и почна да ги чете. След това и друг път ми е чел стихотворения. . ." (А н. Б о я р о в. Сб. Н. В., с. 147, 148).

Октомври краят — ноември началото

Докладва на партийно събрание, че ще издаде стихосбирка.

„Следващото събрание, на което четохме и приехме за партиен актив стиховете на Вапцаров „Моторни песни", се състоя в квартирата на Методи Божилов Дойчинов на ул. „Георги Димитров" № 71, бивша „Мария Луиза", също в 17.30 часа, защото ние работехме до 4 часа следобед винаги. Там четените стихотворения в ръкопис „Моторни песни" на Никола Йонков Вапцаров бяха приети с въодушевление от присъствуващите другари. На това събрание у Методи Божилов представи свои произведения и Илия Бояджиев, който искаше и те да бъдат приети на събранието. Ние не ги приехме, защото бледнееха пред тези на Вапцаров. . . Взе се решение стихосбирката да се напечата и разпространи като актив на нашата партия" (Непечатани спомени на партийния секретар на нелегалната партийна организация при кланицата Й. С т о я н о в — И-т за литература).

Ноември 1

Приет е за член на Дружеството на българските техници със средно образование в Софийски клон (Протокол № 20 от 1. IX. 1939 г. шести по ред в списъка. — Технически глас, бр. 232, 15 ноем. 1939).

„Отведох го в Дружеството на техниците със средно образование, машинната секция. Дружеството тогава водеше борби за признаване правата на средните техници. Малко по-късно го избрахме за подпредседател. Дружеството се събираше всеки понеделник. Разискваха се въпроси върху нашите права, често имаше и реферати. Вапцаров вземаше думата и правеше впечатление със своите умни изказвания" (П. С и м е о н с к и. Сб. Н. В., с. 154).

Ноември 3

Открит е паметникът на Патриарх Евтимий в началото на едноименната улица, дело на скулптора М. Марков, познат на Вапцаров.

„Вечерта на 3 ноември отидохме на гости у Александър Жендов. После с него и с Ана Колушева тръгнахме за кръчмата „Хладна почивка" на вечеря и след това да разгледаме спокойно паметника на Марко. Докато чакахме да ни донесат поръчката, в кръчмата влезе Марко Марков и дойде на нашата маса. Жендов и Марко бяха стари приятели още от Берлин. Той живееше близо на ул. „Патриарх Евтимий" и ни разказа някои подробности около построяването на паметника и за трудностите от различен характер. Вечерта премина в приятен разговор" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Ноември 5

Присъствува на възпоменателното утро в театър „Роял" по случай 25-годишнината от трагичната смърт на П. К. Яворов (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Ноември 10—15

Гледат с Бойка в Народния театър пиесата „Ученикът на дявола" от Бърнард Шоу. На Вапцаров особено му харесва играта на Иван Димов (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Ноември 21

Написва рапорт до директора на Държавните екарисажни заведения, в който докладва за състоянието на машинната инсталация на Екарисажа, за изхабената отоплителна инсталация, за лошото качество на въглищата и т. н. (Рапортът — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Често се среща с Г. Караславов, за да се посъветва какво оформление да даде на стихосбирката си.

„Когато вечерта прочетох всичко, както авторът беше го стъкмил, останах изненадан от идейната целенасоченост на книгата като цяло. Събрани и подредени в една книга, отделните стихотворения като че ли получаваха някакъв нов политически заряд.

Още на следния ден започнах да съобразявам — през кой цензор най-лесно ще мине тази стихосбирка. . . Реших да дам стихосбирката на един от „най-меките“ цензори, който се отнасяше не особено строго към прогресивните писатели. . . Определи ми среща след два дни.

— Това няма да мине! — каза ми той, като вдигна рамене в знак, че се учудва на моята дързост — за такова нещо непременно ще ме накажат.

— А кое може да мине? — попитах го аз.

Той разгъна папчицата и започна да преглежда и да препрочита. Посочи няколко стихотворения. Този разговор с „мекия“ цензор и указанията му, кое може да мине и кое не може да мине, ме наведоха на едно щастливо хрумване. . . Взех стихосбирката, посъветвах се с Вапцаров и Бойка и измених „тактиката“ — започнах да нося стихотворенията на различни цензори“ (Г. К а р а с л а в о в. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 158—160).

Ноември — декември

Вапцаров представя стихосбирката за одобрение пред литературния кръжок.

„В края на 1939 г. Кольо — както ние наричахме интимно Вапцаров, предостави пред кръжока за преглед материалите за стихосбирката „Моторни песни“. Неописуема беше радостта ни, че най-сетне неговите така издържани творби ще видят бял свят!“ (А. В е л и к о в. Сб. Н. В., с. 175).

Решава вместо предговор стихосбирката да започне със стихотворение, което да има автобиографичен характер. Препрочита няколко стихосбирки, в които има автобиографични стихотворения. Особено му харесва стихотворението на Христо Радевски „Аз съм роден в един есенен ден“ от стихосбирката му „Пулс“. Написва стихотворението „Вяра“ (Ръкописът липсва. Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември 2

Чете възпоменателния лист за Георги Бакалов, издаден от съпругата му Стефана Бакалова, Стилян Чилингиров и Христо Цанков-Дерижан. Оформлението е на художника Стоян Сотиров. В него са поместени спомени от видни общественици и приятели на Г. Бакалов. По същото време чете и възпоменателния лист за Антон Страшимиров, издаден във Варна от творческата прогресивна българска младеж с уредници младите поети Иван Нивянин и Божидар Божилов (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември 5

Бойка сключва заем от 4000 лева от спомагателната каса „Сам си помагай“ при Българска земеделска и кооперативна банка, където работи в отдел „Застраховка срещу градушка“. Сумата е необходима за издаване на стихосбирката „Моторни песни“(Справка от БНБ Софийски градски клон „Ценности и ликвидация“, № 1—II— 57 317, 7. XII. 1959).

„Трябваше сам да намери пари за издаване на стихосбирката. Ние и двамата работехме, но заплатите ни бяха толкова малки, че едва стигаха да се нахраним и облечем. Единственият изход беше да сключим заем“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 240).

Декември 19

Празнува имения си ден в къщи. Поздравяват го приятели и му поднасят албум за подреждане на снимки. На отделна картичка са написали „Никулден, 1939 г. бай Михал, Дончо, Киро“ (Албумът и картичката — у Б. В а п ц а р о в а).

Декември — третата десетдневка

Написва стихотворението „Хайдушка“, което се разглежда в литературния кръжок (Ръкописът е в Карираното тефтерче — И-т за литература).

„Спомням си, че около стихотворението „Хайдушка“ от цикъла „Песни за родината“ се разрази истинска буря. В третия куплет, третият и четвъртият стих гласят така: „Стреляй гора, стреляй към звездите! Нека паднем честни и свободни“. Повече от членовете на кръжока възразихме, че е по-уместно да се стрелят народните душмани — фашистките изедници, отколкото към звездите. Но Кольо си остана непреклонен като никога, не промени третия стих (А. В е л и к о в. Сб. Н. В., с. 174).

Декември — краят

Преписва на чисто стихотворенията, които е определил за стихосбирката. Творбите преписва Жени Дюстабанова.

„Жени Дюстабанова работеше като секретарка в Музикалната академия. Прогресивните студенти я обичаха и уважаваха не само че е била годеница на Христо Смирненски, но и за самата нея. Нашият близък приятел, студент по музика, Александър Околийски се сдружи с Жени и понякога идваха у нас на гости“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Всички близки приятели на Вапцаров живо се интересуват как върви подготовката за издаването на стихосбирката. Художниците предлагат проекти за корица.

„Кольо имаше вече няколко готови корици от Александър Жендов, Стоян Сотиров, Николай Шмиргела и се чудеше на коя да се спре, когато получи проект и от Борис Ангелушев. По общо мнение последният проект беше най-сполучлив. Вапцаров сам определи заглавието на стихосбирката — „Моторни песни“. Отначало ние не го харесахме, но той настояваше на своето и ни убеди, че друго заглавие за неговите стихове няма да бъде подходящо. . .“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 234).

1940

Издава стихосбирката „Моторни песни“. Подпомага организирането на художествени програми за утра, вечеринки, екскурзии, уреждани за работническата младеж. Влиза в редакционната колегия на в. „Технически глас“. Посреща съветските футболисти и гледа двата мача на гостите. Участвува в акцията за сключване на пакт за дружба и сътрудничество между Съветския съюз и България. Написва стихотворението „Селска хроника“. Арестуван е от полицията в Банско.

Януари 1

Посреща новата 1940 г. в средата на прогресивни младежи в ресторант на бул. „Витоша". Той и членовете на литературния кръжок четат свои произведения (Снимката от това тържество е в архива на Б. Вапцарова).

„Хареса разказа ми „Малкият герой" със сюжет из Илинденското въстание и ми предложи да го чета на другарската среща..., която щеше да се състои при посрещане на новата 1940 г. На нашия кръжок бе възложено да изнесе литературната програма.

Събрахме се в галерията на един ресторант на бул. „Витоша"... Когато видях претъпканото от прогресивни хора помещение, решително се отказах да чета.

— Защо се боиш! — укори ме Вапцаров, и въпреки че беше много изморен, със способността и дарованието на голям артист прочете и моя разказ" (Ан. Великов. — Труд, бр. 287, 6 дек. 1959).

Януари — началото

Написва стихотворението „Любовна" (Ръкописът не е намерен, но строфа от него „Да, верно, мъничкия свет на нашата дружба" се намира в Синия кожен бележник „Байер" в И-та за литература).

„Вапцаров бе приготвил 22 стихотворения за първата си книжка, но девет от тях не можаха да преминат през цензурата.

Тази вечер Кольо бързаше да подбере други от своите записи, за да не задържа отпечатването на стихосбирката.

По едно време той смутено заговори:

— Боя, поставям едно твое стихотворение!

Погледнах го въпросително. Той се усмихна и обясни:

— Написал съм го, когато съм мислил за теб!

Леко наведен напред, той зачете „Любовна" (Б. Вапцарова. — Отечествен фронт, бр. 47—50, 6 дек. 1959).

„Кольо сам си подреди съдържанието по цикли: „Песни за човека", „Песни за родината", „Песни" и „Песни за една страна". В последния момент на шпалтите внесе малки поправки в стихотворенията „Вяра" и „Родина", които работниците приеха на свой риск и отговорност, тъй като стихотворенията вече бяха преглеждани от цензурата" (Спомен на Б. Вапцарова).

Януари 4—6

Включен е в комисия за проверка на непродадената продукция на Екарисажа.

„Назначавам комисия в състав: председател: д-р Миньо Д. Йорданов, ветер. лекар при Държ. екарисаж — София и членове: Никола И. Вапцаров — техник, и Иван Ю. Пекаров — шофьор при същото заведение, за проверка на наличните в склада непродадени екарисажни продукти на 31 декември 1939 г." (Сб. Н. В., с. 292).

Януари — първата десетдневка

В пълно напрежение е около издаването на стихосбирката „Моторни песни". Излизат вече първите коректури. Коректор на стихосбирката е Христо Радевски.

„Кольо ми носеше шпалтите и аз ги преглеждах внимателно. Той ме помоли за тази работа, защото бях се занимавал много с коректорство, което е много коварно занятие. Четеш, четеш и внимаваш и ти се струва, че нито една грешка не си допуснал, а като излезе книгата и про-

четеш пак — забележиш, че печатните грешки се разпъкали — както се изразяваше един приятел — като бълхи. И просто не можеш да проумееш как така си ги прозяпал. Вапцаров никога не беше се занимавал с такава работа и естествено беше да подири помощ. И аз, разбира се, бях лош коректор, но все пак по-опитен. Кольо, който беше много критичен към себе си и уважаваше мнението на другите, ми каза да оправям там, гдето забележа грапавини. Сега не си спомням да съм поправял нещо извън печатните и машинописните грешки" (Хр. Радевски. Живи като живите, с. 200, 201).

„Още от по-рано ставаше дума с какво име да се яви Вапцаров на литературната „стъгда". И от много съображения се реши да не излиза с фамилното си име. Стихосбирката беше отпечатана в една малка, но много добре организирана печатничка на ул. „Цар Калоян" с името Никола Йонков. Вапцаров държеше много на своето фамилно име и поради това след 9. IX. 1944 г. трябваше да се води истинска борба, докато то да бъде възстановено" (Г. Караславов. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 163).

„Кольо се чувствуваше истински щастлив от отношението на работниците в печатницата. Те бяха харесали стиховете му и се сприятелиха веднага с него. Благодарение на тяхната извънредна работа и усърдие книгата бе набрана и отпечатана в най-къс срок. В знак на уважение към пролетарския поет работниците от печатницата бяха му изготвили на хубава гланцова хартия визитни картички с надпис: Никола Вапцаров. Машинен техник. София.

Кольо бе трогнат дълбоко от техния скромен, но искрен подарък и им подари стихосбирката си" (Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват, с. 243).

Януари — втората половина

Излиза от печат „Моторни песни".

„Книгата „Моторни песни", стихотворения от Никола Йонков, се отпечата през хилядо деветстотин и четиридесета година от печатница Андреев и Йотов в хилядо и петстотин бройки" (Последната страница на стихосбирката).

Във в. „Литературен глас", бр. 460 от 30 януари 1940 г. в рубриката „Книгопис" е отбелязано: „Ник. Йонков — „Моторни песни"."

Подарява стихосбирката си с автограф на най-близките си приятели. Отиват с Бойка в дома на Г. Караславови и той им поднася стеснително „Моторни песни" с надпис:

„На Гец и Дана Караславови братска благодарност и за поощренията, и за издаването. Никола Вапцаров".

На секретаря на нелегалната партийна група при Съюза на българските писатели надписва книжката: „На Кольо Ланков другарски дар. Н. Вапцаров".

„Помня, че не без стеснение той ми подаде книгата си с автограф. Аз също с нескривана радост поех скъпия подарък и започнах да го разгръщам. Кольо през това време мръдна нанякъде и като се върна, ми каза: „Нанесъл съм една поправка, която е от голямо значение за стихотворението. В цензурата не ми пуснаха това, което е моя изповед, затова аз я прибавям с мастило, когато давам книгата си на верни хора."

Кольо взе книгата и ми показа поправката си в стихотворението „Огняроинтелигентска". В това стихотворение краят беше такъв:

„Честно ще умра като работник,
честно ще умра."

Под последната строфа следват линийки, които показваха, че мисълта не е свършена, а след думата „умра" нямаше точка. Под линийките Кольо беше написал с мастило и с печатни букви стиха „за свобода". Наистина стихотворението без тази строфа бе незавършено" (Никола Ланков. — Народна култура, бр. 49, 5 дек. 1959).

„Вапцаров подари на всички участници от литературния кръжок стихосбирката с надпис. Запазен е екземплярът, подарен на Сматракалев: „На Михал за бъдеща взаимна литературна работа братски спомен. Н. Вапцаров."

На нашите съседи по квартира — на писателя Асен Калоянов — Кольо надписа стихосбирката си: „На госпожа и господин Калоянови с най-добри чувства. Н. Вапцаров" (Спомен на Б. Вапцарова. От автографите на „Моторни песни" има факсимилета — И-т за литература).

„Приятелите решиха, че Кольо трябва да изпрати по един екземпляр на всички членове на Съюза на българските писатели.

Трудно ми е да предам истинската радост, която изпитваше Кольо в тези дни. Около една седмица вечерите двамата надписвахме адресите на писателите, чието творчество Кольо бе прочел и бе следил тяхното развитие. С дълбоко уважение той се отнасяше към онези писатели, които бяха истински творци, гледаха сериозно на писателската работа, макар и да бяха на различни идеологически позиции с него. Понякога със страх, а друг път с ирония към себе си Вапцаров представяше как старшото поколение писатели строго, а може би и насмешливо ще критикува всеки стих в неговата стихосбирка, а други пък — с парнаско високомерие даже няма да отворят книжката. . ." (Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват, с. 245, 246).

„Един ден, когато се отбих в стаята му, той ми подаде една книжка и запита:

— Познаваш ли тоя човек?

Книжката, получена по пощата с лаконично посвещение, бе „Моторни песни" на Никола Йонков.

— Не го познавам. Защо?

— Нищо, питам. Добре пише.

Това „добре пише" беше максимумът, който можеше да се чуе от баща ми като похвала" (Б. Райнов. Елегия за мъртвите дни. С., 1976, с. 30).

Подарява с автограф стихосбирката си „Моторни песни" на близки другари. Запазени са автографи на Светослав Обретенов „На Светльо с братски чувства от Н. Вапцаров", Пантелей Матеев — „На Пантелей Матеев другарски спомен. Н. Вапцаров", Атанас Романов — „На Роман с най-добри чувства. Н. Вапцаров" и др. (Стихосбирките — у близките им. Фотокопия — И-т за литература).

„Поразително впечатление ми направи следният случай. Заедно с един известен лирик бяхме получили едновременно „Моторни песни" с автограф. И двамата веднага прочетохме пламенните стихове. Как

е? — запита ме другият. — Ти какво ще кажеш? — вместо отговор запитах го аз.

— Хубавичко е! — отговори той.

— По моему за тия стихове не може да се каже „хубавичко“ — възразих аз. — Това са хубави стихове, и то много хубави. Ако мога тъй да се изразя. . . Повече ми харесват от твоите.

Без малко щеше да настъпи второто стълпотворение. Другият лирик ме атакува без всякакви правила, стихийно и жестоко.

— Какво им е пък хубавото? — задъхваше се той. — Къде ги има у него моите образи? Къде има това, къде има онова? — Атакува ме той с мощна артилерийска канонада от цитати из своите стихове.

На другия ден аз срещнах Кольо и му разказах всичко, като очаквах, че и той ще се реваншира съответно.

— Той е голям поет! — каза в отговор Кольо и веднага премина на друга тема“ (И в а н А р ж е н т и н с к и. Сб. Н. В., с. 184).

„Как посрещна критиката тази малка книжка? Почти без внимание. Само с няколко критични рецензии, каквито се появяваха за всяка обикновена книга. Само отделни будни читатели с неподправен усет долавяха, че се е появило новаторско произведение в литературата ни. Артисти, писатели, художници, близки и приятели и съидейници на поета, започнаха все по-широко да популяризират стиховете му. Малката книжка тръгна от ръка на ръка, преписваше се, рецитираше се, вълнуваше. Но в интерес на истината трябва да се каже, че никой от съвременниците на Никола Вапцаров не оцени тогава по достойнство неговата поезия. Трябваше гибелта на поета да я обгърне с героичния си ореол, за да се види истинската ѝ красота“ (М л. И с а е в. Незабравимото, с. 313).

Купува си няколко новоизлезли книги: „По надолнището“ — разкази от М. Грубешлиева, „Антология на жълтата роза“, съставена от Гео Милев, II издание на Мила Гео Милева, „Богородински панаир“ — разкази от Иван Мартинов. С особена любов чете и се радва на стихосбирката „Мъскавица“, излязла почти по едно и също време с неговата, автор на която е членът на техния литературен кръжок бояджийският работник Коле Неделковски (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Януари — последната десетдневка

При Вапцаров идва неговият приятел и съвипускник инж. Ив. Чучков, който го моли да напише некролог за загиналия планинар Георги Стойменов (Гошо). Вапцаров изпълнява молбата му.

Другарска жалейка

Обикновено, сухо би могло да се хроникира: На 20 т. м. една лавина под връх „Мусала“ затрупа познатия планинар

Г е о р г и С т о и м е н о в,

но колко малко е да се каже това за един човек, и то какъв човек! . .

Вие сте чели във вестниците за него. Вие го познавате като отличен спортист. Но днес не за спортиста ни боли нас. Боли ни за човека, с когото работихме заедно. Боли ни за другаря, с когото ни свързваше всекидневният труд. Мъчително е да погледнеш към едно място, откъдето чакаш усмивка, и това място да бъде празно.

Мъчително е да гледаш как неговият струг, изправен на рамата, не разбира и чака като вярно куче.

Мъчително е да слушаш как трансмисните вият като че ли разбират защо мястото му е празно.

И толкова много налени с влага очи.

Една лавина уби прекрасния другар.

„Мальовица" подло отмъсти на своя победител.

Ще мине време. Ние ще те позабравим. Но внезапно някой от нас ще си спомни може би твоя смях и замислено ще каже на съседа си: „Ей — какъв човек беше този Гошо. . . добър човек. . ."

Сега почивай в мир!

От другарите му при отделение „Техническо" при Дирекцията на трамваите и осветлението" (Ръкописът — в архива на Ив. Чучков).

„Георги Стоименов и Константин Саваджиев първи изкачиха „стената" на връх „Мальовица" за 3 денонощия, след безуспешните опити на италиански и австрийски алпинисти.

По повод загубата на Гошо помолих Вапцаров да състави некролог. Той написа такъв, но началникът на техническото отделение го съкрати. Отпечатан беше некролог, който състави началникът, като ползуваше някои изрази на предложения Вапцаров такъв" (Ив. Чучков. Бележка към ръкописа на некролога — И-т за литература).

Подарява „Моторни песни" с надпис: „На Чучката и Маничка с най-добри чувства. Н. Вапцаров" (Личен архив на Ив. Чучков).

Януари 28 Участвуват с Бойка в изборите за народни представители за XXV Обикновено Народно събрание. Привечер отиват на гости у приятелите си Емил и Ачка Попови. Подарява им стихосбирката си с надпис: „На Емил и Ачето приятелски спомен. Н. Вапцаров" (Спомен на Б. Вапцарова).

Отиват на вечеря в „Мечата дупка" на пл. „Св. Неделя" (Запазена е фотография — в архива на Б. Вапцарова).

Януари краят — февруари началото Избран е за председател на машинната секция при Дружеството на българските техници със средно образование в София.

„Особено впечатление ми направи изказването на един колега — висок, сух младеж, с вирната коса, която трудно се поддаваше на оправяне с гребен. От изказванията му дъхаше особена прямота и искреност: „Аз искам да работя, другари, да дам всичко, каквото мога, за нашата справедлива борба. . ."

Заинтересувах се да узная кой е този другар. Казаха ми: — Никола Вапцаров. Още с първото виждане ми стана много симпатичен и ми се дощя да се запозная с него, което много лесно и непринудено ми се удаде. След заседанието се заприказвахме, покани ме с цигара и подхванахме разговор във връзка със станалото съвещание. Като че ли бяхме стари приятели" (Тодор Кънчев. Сб. Н. В., с. 197).

„На едно от събранията бе избрано ново ръководство на дружеството на техниците с председател Н. Вапцаров, Иван Комитски секретар, а касиер Никола Кекевски и още двама членове. . .

Събранията биваха обикновено организационни и просветни. Присъствуваха по 30—40, а понякога и повече техници. Като председател Вапцаров винаги бе точен. Обикновено през зимата, след като окачваше каскета и балтона си на закачалката, пресъваше немирната си права коса и сядаше така, че срещу него оставаха всички маси, подредени в дълги редици от единия до другия край на салона. . .

При ръководене събранията на дружеството Вапцаров винаги защищаваше интересите на дружествените членове. Той мразеше многоречието и празнословието. Когато изнасяше някакъв доклад, говореше сбито и съдържателно, обикновено 30—40 минути. След това даваше думата на желаещите за въпроси и изказвания. Всички изслушваше с внимание. Проявяваше малко нервност само когато виждаше, че някой другар не разсъждава правилно. Накрая в няколко изречения обобщаваше изказванията" (Иван Комитски. Сб. Н. В., с. 194. Ив. Комитски вместо Секция на машинните техници казва Дружество на машинните техници. Към Съюза на техниците със средно образование е имало 6 секции: строители, машинни техници, електротехници, землемери, мелничари и текстилци, б. а.)

Запазени са автографи на „Моторни песни":

„На колегата Кекевски другарски дар. Н. Вапцаров", „На колегата Петър Бочев за добро техническо изпълнение с благодарност. Н. Вапцаров" — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София.

Февруари 4 Присъствуват с Бойка на голямото тържествено утро, посветено на 125-годишнината от рождението на М. Ю. Лермонтов, уредено в зала България от Българо-съветското дружество. На тържеството присъствуват министри, представители на двореца, видни учени от Софийския университет, писатели, артисти, журналисти и хилядна публика, която изпълва цялата зала с двата балкона и правостояща публика във фоайетата. Утрото е открито от проф. Ст. Белинов, председател на Българо-съветското дружество. Пълномощният министър на Съветския съюз в България Анатоли Лаврентиев говори за огромното значение на Лермонтовото творчество за развитието на руската и съветската литература. Изнесена е богата художествена програма с участието на Владимир Трандафилов, Петър Райчев, Марта Попова.

„Лермонтовото тържество завърши с извънредно повишено настроение от страна на прогресивната публика. Марта Попова рецитира Лермонтовото стихотворение „Предсказание":

Ще дойдат за Русия черни дни,
когато короната на царя ще се повали.
Тълпата ще забрави любовта си прежна —
и смърт и кръв ще бъдат неизбежни."

Още на другия ден Попова беше интернирана в Трявна, а редакторът на сп. „Изкуство и критика" Георги Цанев е имал неприятности, защото стихотворението е било напечатано в кн. 7 в превод от неговата съпруга — поетесата Бленика" (Спомен на Б. Вапцарова).

Февруари 5—10 С Бойка гледат в кино „Роял" филма „Кралица Виктория" (Спомен Б. Вапцарова).

Февруари —първата половина

С Бойкаса на новата постановка в Народния театър на „В секи си има мнение“ от Луиджи Пиранделло с режисьор Александър Ико н ографов. Пиесата се посреща резервирано от публиката, но Вапцаров я намира за оригинална. Особено добре играят Олга Кирчева в ролята на Флора, Борис Михайлов — сеньор Понза, Константин Кисимов и др. (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Февруари 10

Бойка сключва заем от 1300 лева по сметка „Аванси“ от спомагателната каса „Сам си помагай“ при Българска земеделска и кооперативна банка (Документите — в архива на Б. В а п ц а р о в а).

Февруари — средата

Посещава изложбата на К. Щъркелов в галерия „Аксаков“ и разказва пред близките си, че техният стар приятел романтично рисува всички времена на годината (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Влиза в нелегалното ръководство на профопозицията при Дружеството на техниците със средно образование.

„Неговата дейност в Съюза съвпада с тежкия период на борбата, когато фашизмът бе насочил бесните си пристъпи, за да овладее всички професионални и масови организации и да ги превърне в оръдия за провеждане на противонародната фашистка политика. . .

Другарят Никола Вапцаров (под това име бе известен между нас) участвува най-активно, с жар в борбата както в публичната дейност на Съюза, така и като член на нелегалното ръководство на профопозицията. Този род дейност — в професионалното движение, за него беше нещо ново. Той си правеше самокритика, че малко познава работата в този така важен сектор от общата борба на работническата класа, но със свойствената му упоритост и енергия бързо се ориентира и навлезе с всички сили в този сектор на общонародната борба против фашизма“ (И в а й л о В и д е н о в. — Специален лист Никола Йонков Вапцаров, Горна Джумая, 1947).

„За по-добро ръководене на Дружеството на машинните техници бе образуван актив от комунисти, включващ другарите Н. Вапцаров, Йордан Радушев, Н. Кекевски, Тодор Кънчев, Никола Бурнев и Иван Комитски. На определяните срещи и събрания Вапцаров бе винаги точен. Когато му се възлагаше някаква работа, изпълняваше я в определен срок. За него думите бяха дела. Всичко това заздрави дружеството“ (И в. К о м и т с к и. Сб. Н. В., с. 194).

С Бойка гледат в кино „Солун“ филма „Бел ами“ по едноименния роман на Мопасан, от чието творчество Вапцаров не един път се е възхищавал и е препоръчвал за прочит произведенията на френския писател. Особено му харесва играта на главния герой Жорж Дебоа в изпълнението на артиста Вили Форст (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Февруари 19

В. „Дъга“, г. VII, бр. 345 печата статията „Нови имена в литературата ни“ от Г. Караславов. В нея авторът разглежда творчеството на талантливите млади писатели Павел Вежинов, Емилиян Станев, Петър Славински и Никола Йонков.

„За Никола Йонков въпросът е малко по-друг — пише Г. Караславов. — Той е печатал само няколко отделни стихотворения и едва преди месец издаде сборник стихове „Моторни песни“. Но и за това

кратко време сбирката му трябваше да бъде отбелязана поне с два реда. Защото такива темпераментни, обиграни, наситени със социален патос стихотворения не се явяват всеки ден. . .“

„Кольо беше доволен от рецензията на Караславов, но външно не изразяваше това. Беше му приятно, че е поставен наред с Емилиян Станев и Павел Вежинов. За да прикрие радостта си, започна да ми чете от същата страница големия репортаж-статия „Познаваш ли ти Васил Дякона“, което бе извадки от статии и изследвания, обнародвани в листа „Васил Левски“. Особено му харесаха изказванията на Захари Стоянов, Христо Ботев, Филип Тотьо и Любен Каравелов. По-нататък започна коментарът върху съобщението за наградите на Писателския съюз за най-хубави художествени произведения, излезли през 1939 г. Награди бяха дадени на Емануил Попдимитров за поемата му „Страната на розите“, на Константин Петканов за романа „Кирпичената къща“, на Фани Попова-Мутафова за романа „Последният Асеновец“ и на Змей Горянин за „Бачо Киро“. Кольо каза, че ще трябва да прочетем романа „Бачо Киро“, за да видим как Горянин е предал светлия образ на Бачо Киро, и започна да рецитира стихотворението на Бачо Киро до дъщеря му, написано няколко дни преди неговото обесване: „Не оставяй децата голи по сокаци. Да не ги познаят, че са те сираци. Труди се, дъще, труди се честно! Народ да се избави не е тъй лесно. По-добре слугувай и вода носи, само от богатите помощ не проси, защото те са немарливи и затова нехаят, нито са научени добрини да правят...“ (Спомен на Б. Вапцарова. Рецензия се появява и във в. „Правда“, Сливен).

Февруари 15—20

С приятели гледа в кино „Глория“ съветския филм „Трактористи“, който става един от най-популярните филми в столицата и се прожектира около два месеца. От този филм те научават песента „Ой вы кони, вы кони стальные“.

„Това бе особено обичана от нас песен. Пеехме я, когато крачехме из пътищата, когато бяхме във възторжено настроение. Това бе песента на нашите манифестации. Тя импонираше на публиката по своя ритъм, оптимизъм, твърдост, убеденост в силата на нашето дело. Най-много от всички я обичаше Антон Попов“ (М. Сматракалев. — Литературен фронт, бр. 29, 20 юни 1972).

Февруари — третата десетдневка

В София се коментира пристигането на група от Комеди Франсез, която ще представи пиеса в Народния театър и ще продължи пътя си за Ориента.

„По този повод Вапцаров си спомни и разказа за прочутия бой, станал в театър Комеди Франсез, където представлението на „Ернани“ от Виктор Юго се превръща в триумф на романтизма. Този факт Вапцаров е разказал и пред учениците на Горноджумайската гимназия през 1933 г. в доклада си за романтизма. Той пише: „През една студена февруарска нощ на 1831 г., когато се даваше за първи път трагедията на Хюго — „Ернани“, настана онова, което се очакваше. Действията са били прекъсвани ту от бурни акламации, ту от отчаяни подсвиркания. Тази нощ ще остане паметна в историята на мировата литература. В салона е настанало формено сражение. И физическата, и моралната победа е била на страната на романтиците. Новите кадри в кри-

тиката нанесли бляскаво победата и поставили началото на нова епоха“ (Ръкописът — И-т за литература. Спомен на Б. Вапцарова).

Дава на партийната група в кланицата, където членува, около 100 бройки от „Моторни песни“. Приходът от стихосбирката е за партийната организация (Непубликувани спомени на зам.-секретаря на организацията Методи Божилов — И-т за литература).

„Моторни песни“ разшири репертоара на прогресивните артисти и на самодейците. Трудещите се видяха себе си в книгата, четяха и слушаха език, близък на тях. Въздействието на Вапцаровата поезия беше огромно, то мобилизираше и водеше целия пролетариат в борба срещу фашизма“ (Кр. Вълков. — Труд, бр. 177, 24 юли 1952).

Февруари — краят Написва стихотворението „Доклад“, което се обсъжда в литературния кръжок (Два машинописни текста — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София). Върху гърба на един от машинописните преписи Вапцаров е записал въпроси и впечатления на изказалите се. Направени са ръкописни бележки от поета: „Не струва, усуквам, послушайте. Много интимност лъха от тези думи“. 1. Войната в Китай ли? — обяснението е по-долу. 2. Не струва. 3. Натурализъм — да псувам. 4. Усуквам — от терминологията на кръжока. 5. По натурализма. 6. За маниерността. Встрани с мастило е записан адресът: „Странджа“ 52 (Колето). Това е адресът на члена на кръжока поета Коле Неделковски.

Февруари краят — март Чете новоизлезли книги: „Пушка пукна из гора зелена“ от Минко Неволин, „Равнината тръпне“ от Васил Воденичарски, „И ти си. . . сатира“ от Иван Аржентински (Спомен на Б. Вапцарова. Книгата на Ив. Аржентински — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Март — началото Гледа новата постановка в Народния театър на пиесата „Призори“ от Славчо Красински със сюжет от Априлското въстание.

„Покойният Димитър Митов, който водеше борба, за съжаление безпринципна, против „Златорог“ и неговия редактор Владимир Василев — дългогодишен директор на театъра, — ми казваше веднъж: „На театър ли искаш? Мини край него и служителите веднага ще те поканят да гледаш безплатно — никой не го посещава!“ Аз мислех, че това е зла шега на Митова. Но една сутрин Вапцаров ми разправи, че вечерта гледал спектакъл. „Минавам — казва — край театъра и един служител ми вика: „Момче, искаш ли да гледаш театър?“ Аз помислих, че се шегува и на шега му казах: „Искам, разбира се, но билет нямам!“ „Заповядай, тогава“ — каза той — и ме въвлече вътре. Гледах „Призори“ от Славчо Красински. Лоша пиеса. Драми не може да пише, но е лирик, мискининът. На едно място се говори за капчуците и веднага попада във верен тон. . .“ (Хр. Радевски. Живи като живите, с. 226).

Март 3 Състояла се е във Военния клуб традиционната вечер на софийските техници (Технически глас, г. XII, бр. 239). По предложение на Вапцаров в художествената програма участвува и говорящият хор „Гоце Делчев“, който изнася програма от произведения на Яворов, Вазов, Смирненски (Спомен на Б. Вапцарова).

Март 6 Чете с интерес в. „Литературен глас“, бр. 465—466, посветени на 10 годишнината от смъртта на Васил Пундев, литературен критик, публицист и добър преводач, убит на улицата в София от група фашисти. Харесват му преведените от Пундев стихове на Ф. Тютчев. Също статията „Спомени“ от приятеля на сем. Вапцарови писателя Г. Томалевски (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март 7 С Бойка присъствуват на премиерата на Народния театър „Последният етаж“ от Алфред Жери, постановка на Хрисан Цанков. В драмата участвуват любимите артисти на поета — Ив. Димов, Кр. Сарафов, К. Кисимов, З. Йорданова, Ел. Снежина и др. Спектакълът се посреща много добре от публиката и се играе с голям успех, защото представя всекидневието с грижите и радостите на обикновените парижани в един жилищен дом. На Вапцаров особено му харесва играта на Милка Ламбрева, жизнен образ на френска домакиня, готова веднага да се притече на помощ на ближните си (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март 7—9 С интерес чете статията „На ясни позиции“ от Тодор Павлов, напечатана в два броя на в. „Заря“ (г. XVIII, бр. 5562—5564) по повод 20-годишния юбилей на сп. „Златорог“. В нея Т. Павлов разглежда и анализира основната литературно-теоретическа и критическа позиция на сп. „Златорог“: „Ясно е следователно, че дълбоко в самия дънер, дълбоко в самите корени на златорощината у нас, въпреки всички хубави и съблазнителни приказки за „художествена форма“ и „присъствието на творческата личност“, текат и капят соковете на много строго определени социално-идейни интереси, на много точно определени социално-идейни, и то съвършено груби тенденции, на много рязко откристализирани политически и други симпатии и антипатии, които нищо общо нямат с всичко онова, което ни се казва за разгледаните вече от нас литературно-творчески и литературно-критически декларации на групата около сп. „Златорог“ и особено пък в ония на господа Вл. Василев и Й. Бадев. И тъкмо за това, а не за „естетическите“ си търсения златорожката група се ползува с известни привилегии и с подкрепата на определени кръгове и институти у нас.“

„Тази статия отговори на въпросите, които често се повдигаха и се дискутираха в прогресивните среди, дали да сътрудничат в сп. „Златорог“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март 8—15 Включен е в комисия за проверка на вещите в Екарисажа.

„Натоварвам ветер. лекар и техника при повереното ми заведение в седемдневен срок да проверят инвентарните предмети по инвентарната книга, за което да се състави и съответен протокол.
8. III. 940 г. София

Директор: (п) К. Матов“

(Заповед № 61) (Сб. Н. В., с. 292).

Март — средата С Бойка са в „Модерния театър“ на филма „Емил Зола“. Възхищава се от дълбоко психологичната игра на Паул Муни. Особено му харесва борбата на Зола за изясняване на аферата по процеса „Драйфус“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март 12 Чете съобщението във вестниците: „Министърът на вътрешните работи г. П. Габровски подписа заповед, с която на всички акционерни, кооперативни и други стопански организации, на които в Устава е предвидено свикването на конгреси, годишни събрания, конференции и други, същите им се разрешават. Министърът на вътрешните работи съгласно последното решение на Министерския съвет ще може да разрешава конгреси, събрания, конференции на други организации, но при условие, че те няма да бъдат многолюдни и не ще стават в столицата.

Също така министърът на вътрешните работи ще може да разрешава с оглед на случая и вечеринки, забави, балове и др. под." (Заря, г. XVIII, бр. 5566, 12 март 1940). Вапцаров вижда в това възможност за по-широка работа на масовите организации и читалищата (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Пише писмо до майка си:

„Мила мамо,

Ти ми знаеш табиета и трябва да прощаваш. Много пъти съм ти казвал, че като не пиша, то още не значи, че не обичам. Това е мукаетлък, какво да правиш.

Ходя всяка неделя при Борис. Малко му се вижда нанагорно в началото, ама ще свикне. Иначе е здрав и не се коси много. Ние сме добре с Бойка, така че не ни бери гайлето.

Дано ти си добре.

Пусти поройци и я книга издадох, па те нема да кажеш аресува ли те или не дрънка ни колко лугне в кал.

Много здраве на всички. Целува те: Никола"

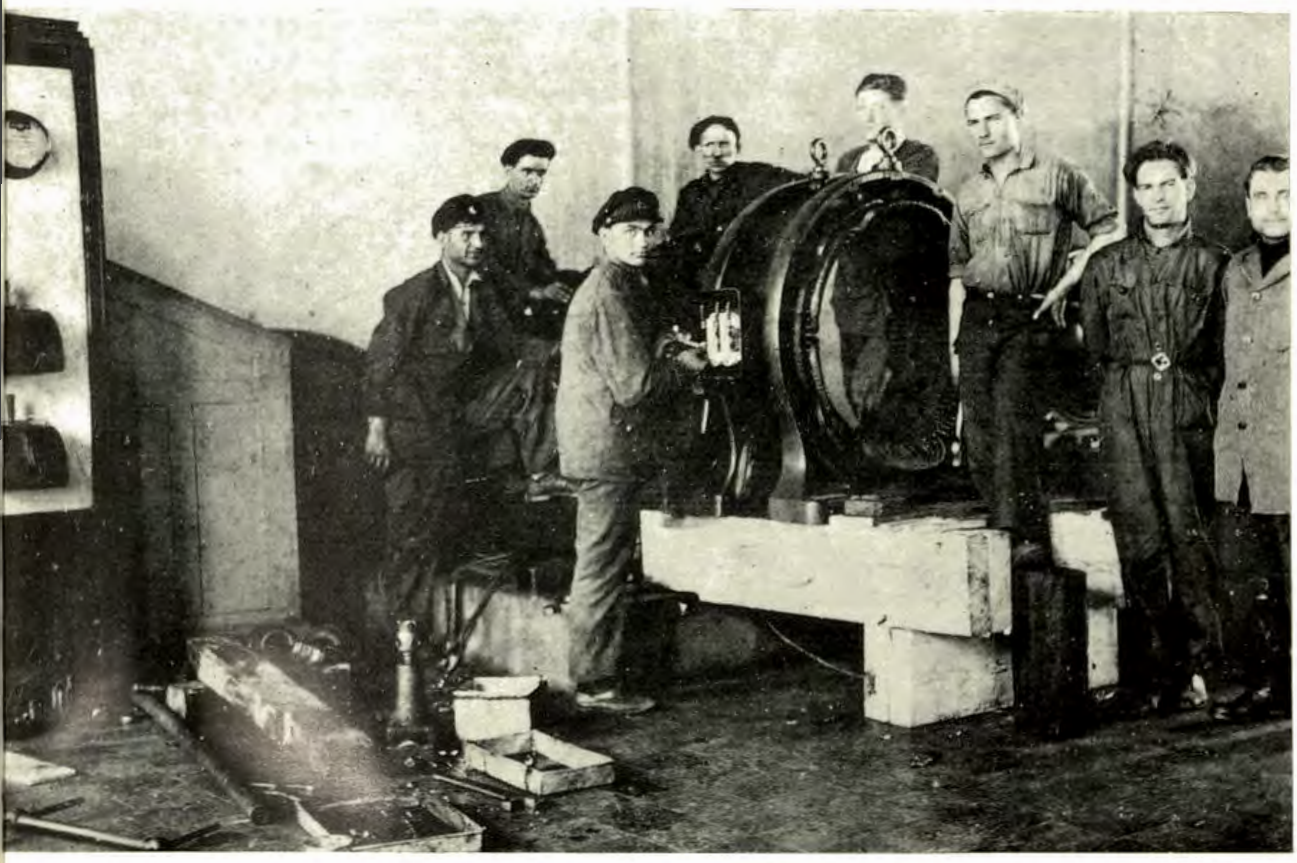
Подател: Н. Вапцаров, ул. „11 август" 7 — София (Ръкописът — И-т за литература).

„Когато той издаде стихосбирката „Моторни песни" — изпрати и на нас една книга. Той много е чакал да изпратим писмо с впечатленията си от стихосбирката, обаче ние не писахме нищо. Тогава той ни писа една пощенска картичка със следното съдържание:. . . Аз тогава му писах: „Хубава е, но трябва да напишеш и по-хубава, такава, че да я разберат и простите хора. Той се съгласи с мене и ми писа: „Ще напиша и такава книга" (Е л. В а п ц а р о в а. Сб. Н. В., с. 10—11).

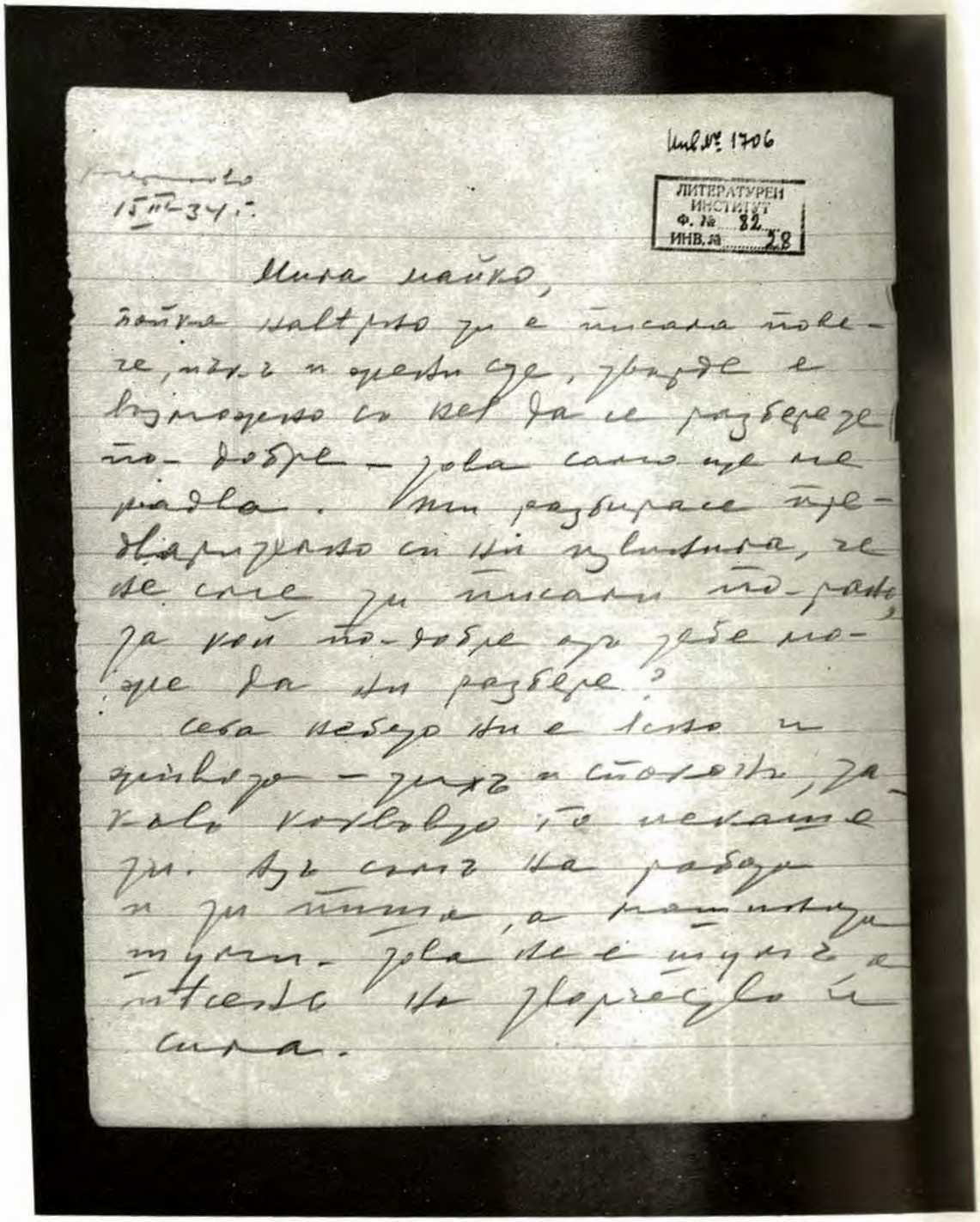
Март 16 Открива се официално въздушната линия Москва—София. Вапцаров чете репортажите във всички вестници, които описват срещите със съветските летци, пристигнали преди два дена със самолет „ДС-3" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март — втората половина 20-годишнината на съветското киноизкуство се отразява в българския печат с много и хубави статии. Между приятелите на Вапцаров по този повод се водят оживени разговори за развитието на съветската кинематография, за значителните филми, които са гледали, като „Броненосецът Потемкин", „Чапаев", „Петър I", „Александър Невски", „Тринадцат" и др. (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

„Любимо развлечение на всички наши другари бяха съветските филми, чиято прожекция бе временно разрешена. Възторгът от „Сорочински панаир", „Човек в калъф", „Трактористи" и други филмови шедьо-

Н. Вапцаров с колеги във фабриката на с. Кочериново

Инв. № 1706

ЛИТЕРАТУРЕН ИНСТИТУТ
Ф. № 82
ИНВ. № 28

15 II-34 г.

Мила майко,

Пощата вчера не е писала повече, защото и чакам още, утре е възможно да се разбере по-добре – това само ще ме радва. Ти разбираш предварително си ни пълнота, че не сме ти писали по-рано, за кой по-добре от тебе може да ни разбере?

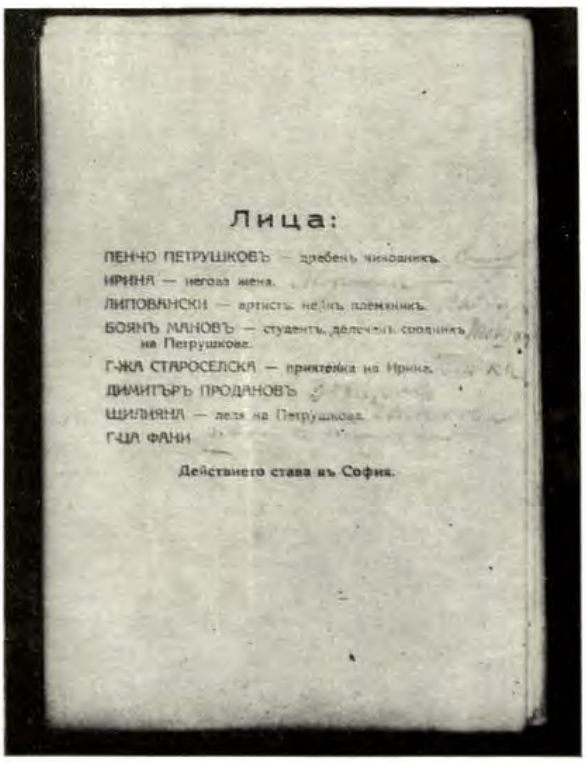
Себа вчера ни е тъжно и сиротно – чуха и стоят, защото говоря по телефона. Аз сега на работа и ти пиша, а пак ще дойда тука. Ела не е шумно и тясно но уютно и сиря.

Писмо на Н. Вапцаров до майка му

Б. и Н. Вапцарови и Павлина Чочова със сина си в с. Кочериново. Лятото, 1935 г.

Заглавна страница и страницата с действуващите лица на пиеса, поставена от Н. Вапцаров във фабриката. Ролите са разпределени и написани от него

РОДИНА

Надъ тебе Пиринъ издига гранити
обвити
въвъ сиви мъгли.
Орли
надъ бедни села
размахватъ крила
и хала въ полята пищи.
А бѣха години
когато невинно
люляха ме празни мечти.
Животътъ бѣ ведъръ
и лесенъ
животътъ бѣ щедъръ
и пѣсень
бѣ ти.
Но ето — преминахъ
презъ димъ, презъ масло
и машини,
преминахъ презъ гнетъ
и тегло —
навредъ,
кждето се борятъ
за хлѣбъ.
И днесъ, единъ въпросъ
ме тревожи,
родино,
разкъртва — сѣкачъ отъ стомана
Нахлува отъ вредь,
напира, гори,
като пара въ проводни търби.
И този въпросъ ме вълнува
и искамъ
отвѣтъ!

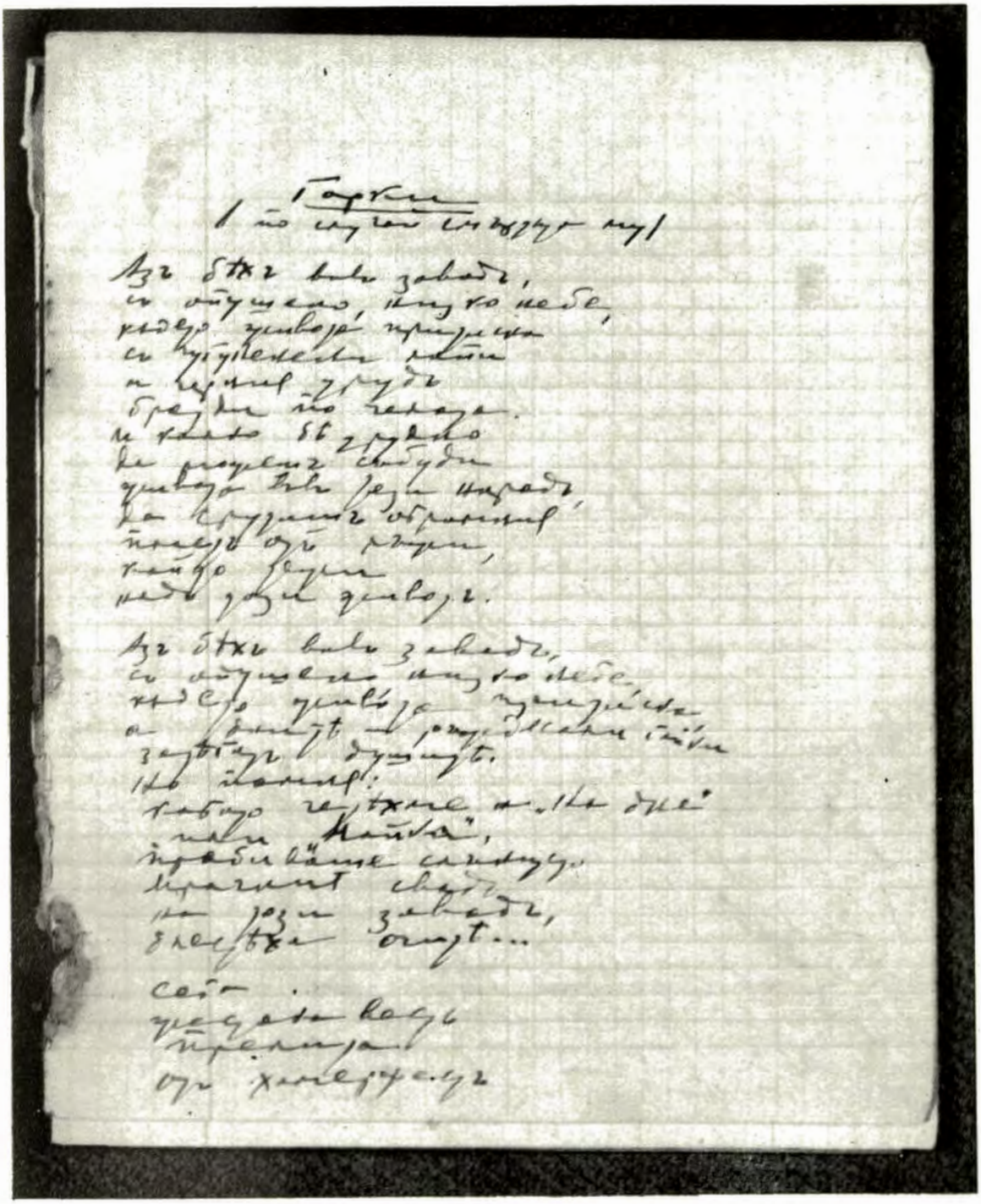
Вредъ:
мракъ
и въвъ мрака тегло
и робия,
Гладъ...
Остана стотици години назадъ...
А нѣйде животътъ пулсира
израства заводъ следъ заводъ,
брѣмчатъ пропелери.

А моя народъ
работи, умира,
както
въ дълбоката
бронзова ера.

Азъ пакъ те обичамъ,
родино на Гоце и Даме,
защото израстнахъ,
защото закрепнахъ въ тебъ
и нося въ сърцето си младо
тревожното знаме
и вѣчния устрѣмъ
на всички безъ покривъ и хлѣбъ.

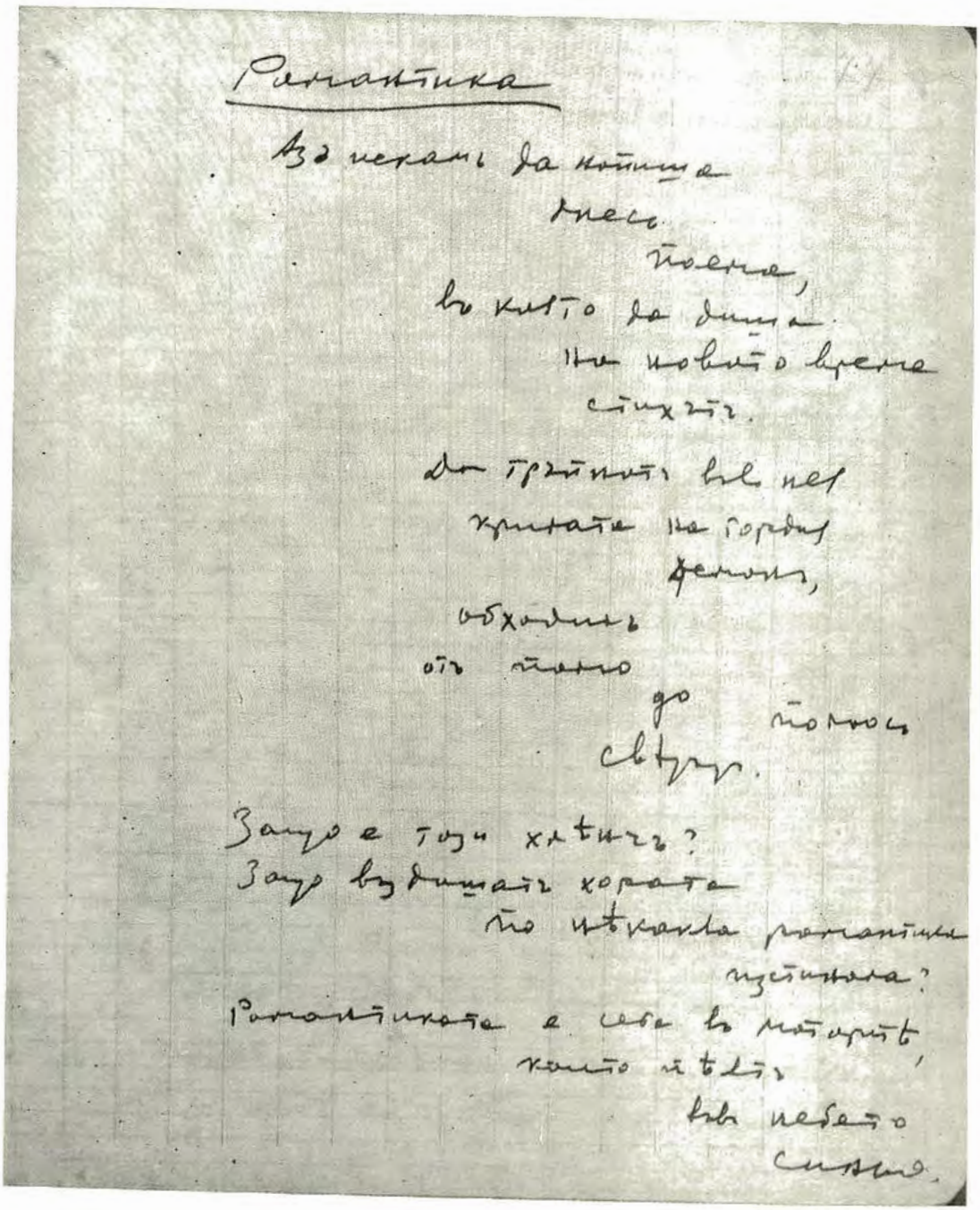
НИКОЛА ЙОНКОВЪ

Първи вариант на стихотворението „Родина“ (отпечатано във в. „Кормило“)

Горки

Факсимиле от ръкописа на стихотворението „Горки“ (отпечатано във в. „Кормило“)

Романтика

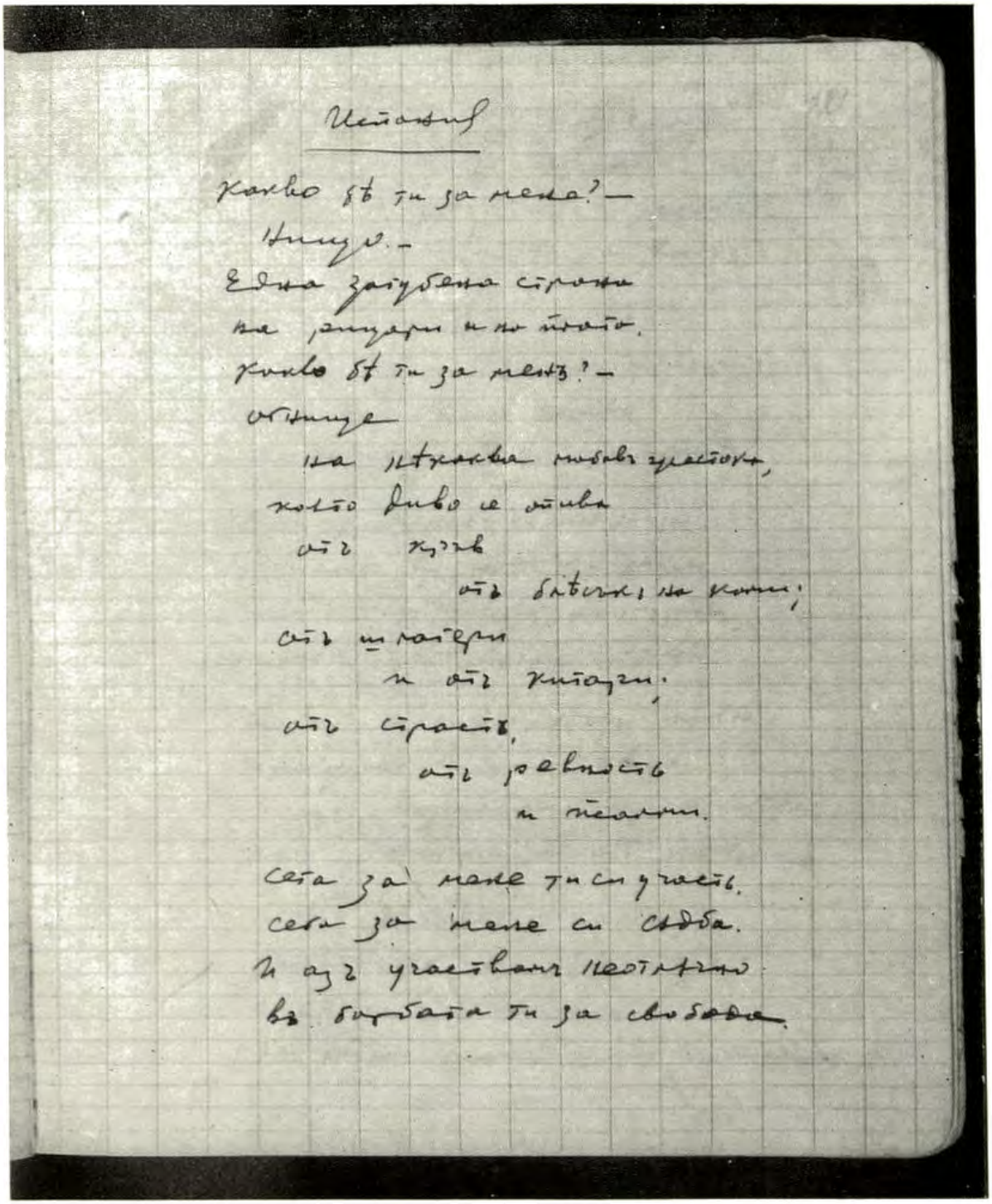
Аз чакам да кипна
днес
поема,
в която да дишам.
На новото време
стихът.

Да пръсна във пир
хрътката на гордия
фенер,
обходила
от тъмно
до полюс
свят.

Защо е тоя хлътнъл?
Защо въздишат хората
по изтъкана романтика
пустинна?

Романтиката е себе в материя,
която живее,
във небето
синя.

Факсимиле от ръкописа на стихотворението „Романтика", с което Н. Вапцаров спечелва конкурса, обявен в сп. „Летец"

Испания

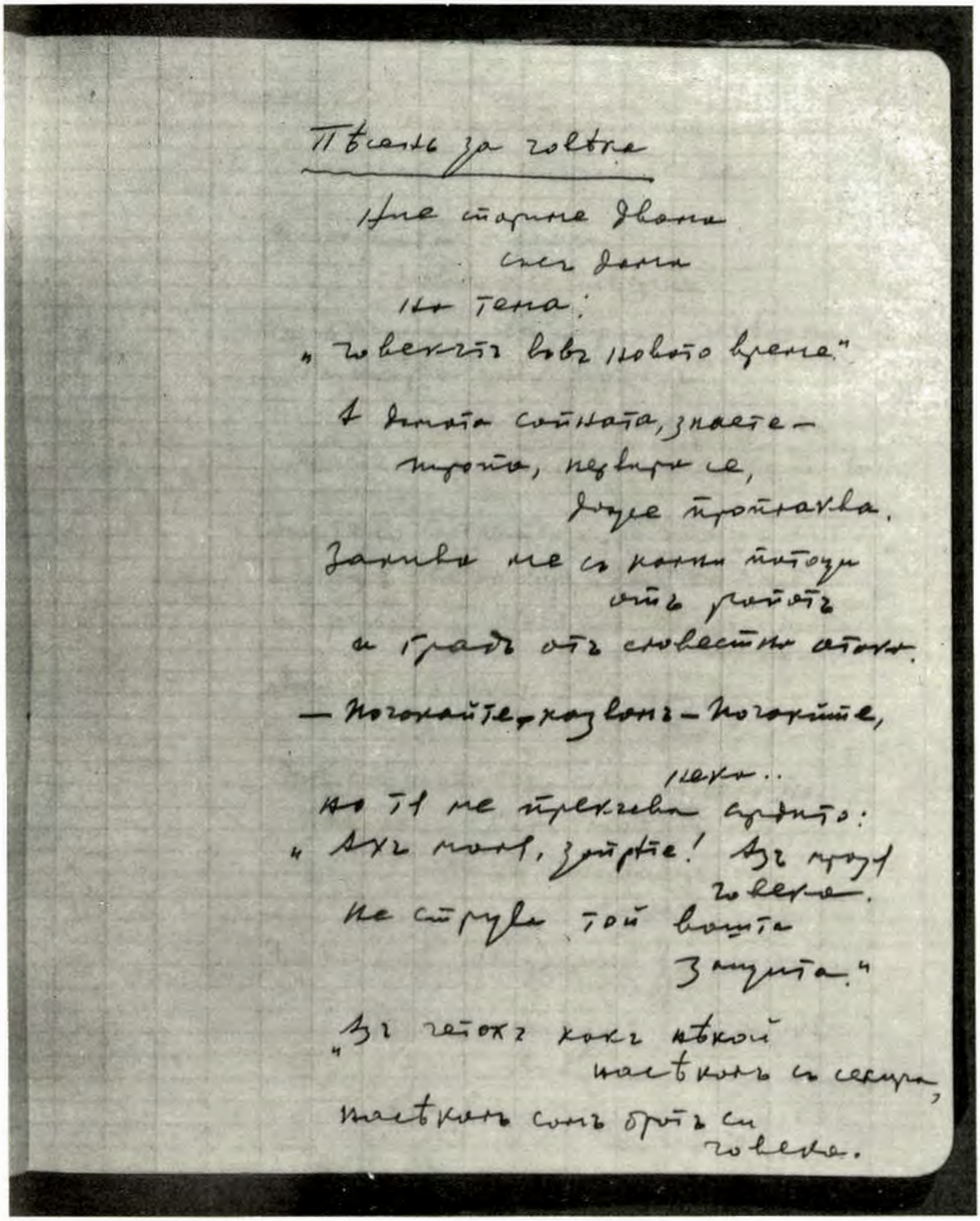
Какво би ти за мене? —
Нищо. —
Една загубена сирачка
на рамото и на пътя.
Какво би ти за мене? —
Отвъде
на испанска любов чудесна,
която диво се отива
от кръв
от бойни на коне;
от шлагери
и от китари,
от сиротен,
от ревност
и печали.

Сега за мене ти си участ,
сега за мене си съдба.
И аз участвам неотлъчно
във борбата ти за свобода.

Факсимиле от ръкописа на стихотворението „Испания“, написано през 1937 г.

Н. Вапцаров с група приятели: на първия ред Н. Вапцаров, М. Сматракалев, и А. Попов; на втория К. Николов и Т. Янев

Песен за човека

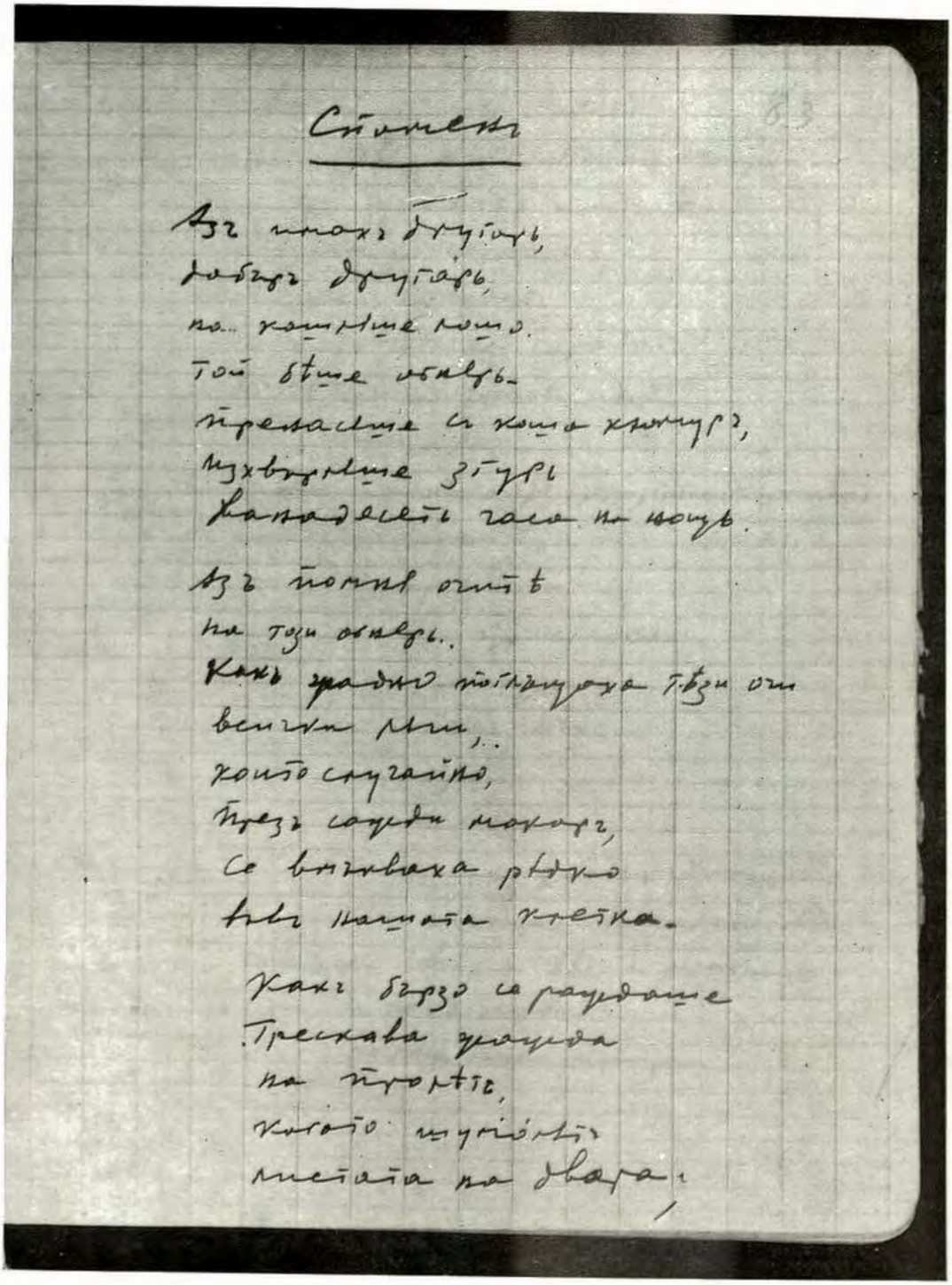
Една старинна легенда
сега дойде
на тема:
„Човекът във новото време."

А днешна сутринта, знаете —
хубава, пеперудена,
буди пробуждане.
Залива ме с капки нектар
отвън реещ
и гради от съвестни атоми.

— Погледайте, хората — погледайте,
как...
но ти не прекъсвай съдбата:
„Аз мисля, затова! Аз пръст
човешка.
Не струва той вашата
Защита."

„Аз чувствам хората живи
настръхнали с сетива,
настръхнали сякаш брегът си
човешки.

Факсимиле от ръкописи на стихотворенията „Песен за Човека"

Спомен

Аз имах другарь,
добрия другарь,
на... хапчиша поет.
Той бяше обичь
прекасния с хоша характер,
пухкавите устни
напяваха часа на песнь.

Аз помня онзи
на тоя обичь..
Как радно потракаха твои от
вечния мир,..
които случайно,
през сядия мокрец,
се виждаха рядко
във нашата къща.

Как бързо се раздаде
трескава целувка
на пръсти,
когато шумолят
листата на дъбрава

Факсимиле от ръкописа на стихотворението „Спомен".
Б. и Н. Вапцарови на екскурзия в с. Черепиш, 1939 г. →
Лична карта на Н. Вапцаров →

№ 43074

Собствено Никола
Бащино Иванов
Прѣзиме Вапцаров
(или къщ. име)

Занятие шап. техник
Роденъ на 28. XII 1909 г.
Въ гр. Банско
Община
Околия
Предишно мѣстож.
Сегашно мѣстож. София
Народность Българинъ
Религия Изп. правосл.
Семейно положение неженен

Снимката на общин. управл.
Самоличността удостовѣрена
Печатъ на окол. управл.

Записанъ на 19. XI 1931 год.
въ София
и вписанъ въ регистра на общината,
томъ 260 стр. 51 1931 год.
Общ. кметъ:
Секретарь:

ОТЛИЧИТЕЛНИ ЧЕРТИ

Ръстъ висок
Очи
Коса тъмнокестенява
Особ. белѣзи: —

Отпечатъкъ на десния палецъ

Издаденъ на 10. II 1932 год.
въ Г. Ш. Т. Н.
и вписанъ въ
регистра подъ № 1368 1932 год.
гр. София 1932 год.
Кмет, нач.
Секретар:

Б. и Н. Вапцарови с А. Попов на екскурзия в с. Черепиш, 1939 г.

Б. и Н. Вапцарови, В. и Б. Вапцарови, приятелите им К. Николов и Т. Янев на почивка в Пирин. 1939 г.

Корицата на „Моторни песни", изработена от Б. Ангелушев. 1940 г.

Български Работнически Съюзъ

Клоково Работн. Сдружение

МЕТАЛО-МАШИННО

194 гр (с). София

Издадена на 1936 г.

Специалность

Собствено

Бащино

Фамилно

Подпись на притежателя:

Характерни сведения и белези:

Дата на раждането 24/5 1909 год.

Роденъ въ: гр. Батекo

Община

Околия

Сегашно мѣстожителство София

Народность

Семейно положение

Рѫстъ Очи

Коса Особ. бѣлези

Приетъ за членъ на

Парт. №

Притежава Раб. Осиг. книжка №

МЕТАЛО-МАШИННО

Клоково Работн. Сдружение

Секретарь:

Членска карта на Н. Вапцаров от метало-машинното сдружение

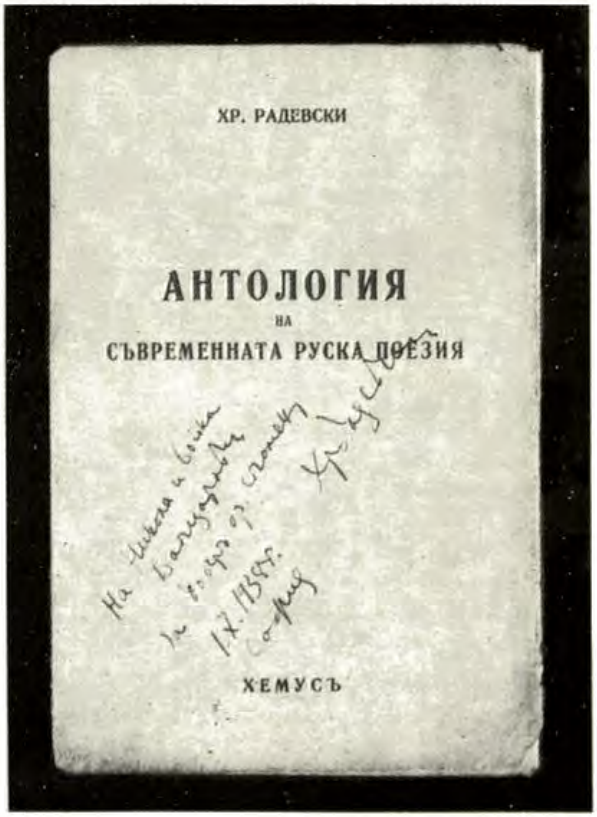
На Витоша: Фила и Любка Сматракалеви, Б. и Н. Вапцарови, А. Попов, К. Николов. 1940 г.; Б. и Н. Вапцарови и Ст. Сотиров на екскурзия в с. Черепиш. 1939 г.

Б. Вапцарова, Ат. Попов и Ст. Сотиров в с. Черепиш. 1939 г. Снимката е направена от Н. Вапцаров; Б. и Н. Вапцарови, Ан. Попов с другари на път за Витоша

Подарени книги на Н. Вапцаров с автограф от съставителите им Н. Шмиргела и Хр. Радевски.

Н. Вапцаров и Ем. Попов със съпругите си на Бунарджика (Хълм на освободителите) в Пловдив. 1940 г.

ври беше всеобщ, а разговорите за тях нямаха край. Един от най-оживените коментатори бе Вапцаров,който се въхищаваше най-много от жизнелюбието и оптимизма на съветското изкуство“ (С т. И в а н о в а. — Народна култура, бр. 49, 6 дек. 1969).

Март 27 — С Бойка посещават литературно четене в салона на „Учителска каса“, за което е обявено във вестниците, че ще участвуват Т. Влайков, Е. Попдимитров, Г. Белев, Лъчезар Станчев, Ем. Станев, П. Матеев, Д. Гундов, В. Геновска, Кр. Вълков, Ив. Мартинов, Камен Калчев. Литературното четене обаче преминава вяло, защото не всички изброени писатели са дошли (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Април 1 — В. „Технически глас“ (г. XII, бр. 240) печата стихотворението „Романтика“ с подпис: Н. Вапцаров, маш. техник, член на Соф. клон. „Горното стихотворение, се казва в бележката към него, е премирано и поместено в сп. „Летец“, кн. 4—5, 1937 г., откъдето го вземаме.“

Април — началото — С Бойка гледат филма „Парижката Света Богородица“, по романа на Виктор Юго, в кино „Европа Палас“. Вапцаров е доволен не само от играта на Чарз Лаутон в ролята на Квазимодо и на Маурин О'Хара — Есмералда, но и от сценариста и режисьора, които са изразили големите идеи на Юго за братство, равенство и свобода между всички хора, против расовата ненавист, религиозното лицемерие. Харесва и рекламата за филма, написана от Георги Караславов (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Април — първата десетдневка — Написва стихотворението „Майка“ (Ръкописът — в Кафявата тетрадка. В Кафявата тетрадка Вапцаров преписва на чисто стихотворенията, които смята да публикува в бъдещата си стихосбирка. Тя съдържа: „Майка“, „История“, „Крали Марко“, „Илинденска“, „Кино“ (Предадена от Б. Вапцарова в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Април 7, 8, 9 — В Плевен се провежда XIX конгрес на Съюз на техниците със средно образование.

„За първи път аз посетих неговата квартира на ул. „11 август“ близко до бул. Дондуков, която той с готовност предложи за заседание на нелегалната комунистическа ядка при Съюза. Там той живееше със своята другарка. Предстоеше провеждането на XIX съюзен конгрес през април 1940 г. и трябваше да обсъдим редица въпроси“ (И в. В и д е н о в. — Лист Никола Йонков Вапцаров, 1947, Горна Джумая).

Април 11 — Готви се да посети Международния пловдивски мострен панаир, за да разгледа постиженията на Съветския съюз: за голямото участие на Съветския съюз вестниците съобщават подробно (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Април 14 — Чете априлската книжка на сп. „Изкуство и критика“, посветена на Владимир Маяковски. В нея са поместени стихотворението „Юбилейно“, превод на Радевски, и статията „Маяковски у нас“ от Георги Цанев (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

„Маяковски той обичаше и чувствуваше титаническата му поетична сила, макар че много неща от неговите произведения ние тогава не разбирахме. Той окачи във вестибюла портрета му — от южната страна до прозореца — срещу посмъртната маска на Яворова, която висеше на насрещната стена“ (Хр. Р а д е в с к и. Живи като живите, с. 209).

„Точно срещу кушетката, на която спях, когато ходех на гости на моя син в София, беше сложен портрет на неприветлив, намръщен, дори зъл, млад мъж. Често, много често погледът ми се спираше на неприветливото му лице. Бях изучила всяка негова черта и, не знам защо, ми се струваше, че той за нещо ми се сърди. . .

— А какъв прекрасен човек е бил той! И какъв поет—най-големият, най-силният. Написал е за Ленин поема. . .

Никола затършува из своите книги, намери една и започна да ми чете. Като стигна до момента, в който поетът изказва своята гордост, че е съветски гражданин, Никола няколко пъти ми преведе стиха“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 179, 180).

Април — втората половина — Посещава и с интерес разглежда изложбата-базар, посветена на Седмицата на българската книга в аулата на Софийския университет (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Април 26 — Манда Кондова, леля на Вапцаров, му пише писмо.

„Ню Йорк, 4—26—40. Мили Кольо и Бойке, получихме писмото на Бойка днес, вярваме, че и Вие сте получили пълномощното и дано се сте нанесли вече. . .“ (Писмото — у Б. В а п ц а р о в а).

Април 29 — Открива се Пловдивският мострен панаир, в който участвуват СССР Япония, Германия, Югославия, Гърция, Румъния и др.

Април 28—30 — С група приятели прекарва великденските празници в Черепишкия манастир.

„През 1939 г. заедно със Ст. Сотиров и Ан. Попов прекарахме великденските празници в Черепиш. Очаровани от красивата природа, убедихме М. Сматракалев и жена му Трендафила, К. Николов и Т. Янев, Г. Абаджиев и жена му Бонка да прекараме празниците на Черепишкия манастир. Поради честите валежи обаче компанията седя повече в спалнята на училището (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Април краят — май — С приятели гледат музикалния филм „Волга — Волга“ в „Глория“. Започват да пеят песента на филма „Какъв прекрасен джаз — мандолина, китара и бас“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май 4 — Отпечатана е рецензия за „Моторни песни“ от Ангел Жаров (Михаил Сматракалев).

„Една стихосбирка, в която пламти огънят на новото, на идващото, в която се воюва с рутината, с озлобения стар живот и се влива бодрост и вяра: утре животът ще бъде по-хубав. . .

Разбира се, да се върви по нови пътища е трудно. Йонков прави често неумели опити, често изпада в маниерност, в сухота, в декоративност, а някъде просто си служи с непоетични, нехудожествени думи: „неумест-

но“, „ресто“, „не струва“. . . Никола Йонков с „Моторни песни“ внася свежа струя в младата прогресивна българска поезия“ (Заря, бр. 5610, 4 май 1940).

Май 4, 5, 6 — С Бойка и с приятелското семейство Янка и Емил Попови заминават за Пловдив на панаира. Поради големия наплив те преспиват на 4-и вечерта в Пазарджик и рано сутринта са в Пловдив. Целия ден разглеждат панаирните палати, но най-много се спират в съветския павилион. На Вапцаров и Емил Попов им правят впечатление постиженията в областта на техниката. Вапцаров особено харесва изложените книги, изданията на Ленин с фина кожена подвързия. От това посещение е направена снимка на четиримата пред пловдивско тепе (Спомен на Б. В а п ц а р о в а. Снимката — в архива на Б. Вапцарова).

Май — втората половина — В памет на трагичната смърт на Гоце Делчев в литературния кръжок се поставя задача всеки да напише творба за Илинденската епопея. Вапцаров започва да пише „Илинденска“.

Зает е с уреждане на преместването в нова квартира — в апартамента на леля му на ул. „Ангел Кънчев“ 37 (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май 17 — Годишно събрание на Софийския клон на Съюза на техниците със средно образование. Като активист в дружеството Вапцаров не може да не е присъствувал на това голямо събрание.

Май — третата десетдневка — Разглежда изложбата за П. И. Чайковски по случай 100-годишнината от рождението на големия руски комозитор, уредена в Дома на изкуството и печата от Българо-съветското дружество и ВОКС— Москва (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Май 27 — Получава книгата „Горчив смях (хумор и сатира)“ от Ничи Север (Крум Вълков) с надпис: „На Ник. Йонков другарски дар, Ничи Север. 27. V. 940 г., София“ (Книгата — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Май — краят — Премества се да живее на ул. „Ангел Кънчев“ № 37 — IV етаж в двустаен апартамент. Радостта му е голяма, защото за пръв път в София живеят в удобна квартира — слънчева, с баня. След няколко дни при тях идва да живее и Хр. Радевски.

„. . . И аз, разбира се, на драго сърце се нанесох там, защото квартирата ми се видя удобна и защото хазаи ще ми бъдат свои хора. Ех, изглед кой знае какъв нямаше: срещу моя прозорец се изправяше стената на съседното здание и само вляво се виждаха в тясна ивица покривите на къщите към улица „Патриарх Евтимий“ и „Фритьоф Нансен“ и малка част от Витоша и небето. Сега насреща са построени нови високи здания и тоя изглед е затулен. Долу под прозореца беше дворът, който изглеждаше като шахта. Още първата нощ чух някакви равномерни удари откъм тази шахта. През втората нощ — същото. Когато Бойка ме попита как се чувствувам, аз й казах за този среднощен шум и тя се изненада. Но не можехме да си обясним какво ще да е това. После се разбра, че съседният хлебар става нощем и почва да меси хляба. След това свикнах.

На ул. „Ангел Кънчев“ живяхме с Вапцаров под един покрив от пролетта на 1940 до края на 1941 г. — т. е. около година и половина. Там съм го наблюдавал най-често и отблизо, там разговаряхме на най-различни теми“ (Хр. Радевски. Живи като живите, с. 204, 205).

Юни 2 Получава стихосбирката „Тревога“ от Лозан Стрелков с автограф: „На Ник. Йонков другарски дар. 2 юни 1940 г. София. Лозан Стрелков“ (Стихосбирката — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Юни 2—5 Участвува в масова младежка екскурзия до Витоша по случай Ботевите тържества.

„През 1940 г. РМС уреди честуване на Ботевия ден — 2 юни. Акцията трябваше на всяка цена да се проведе, и то по възможност помасово. Бяха избрани за излет „Старческите поляни“. От всички райони пристигаха другари. Времето не бе хубаво, но въпреки това излетът се проведе. Всеки, разбира се, водеше и гост. . .

Трябваше пак другарската трапеза да се използува за доклад. Тъкмо сложихме трапезата и заваля дъжд. Набързо прибрахме всичко и стигнахме до изоставените колиби на овчарите от Владая. . .

Натъпкани един до друг, дочакахме да премине дъждовният облак. Слънцето блесна изведнъж.

— Колко е хубаво времето, другари, а животът. . . и той ще блести. Ще блести, другари! — каза Вапцаров.

Насъбрахме се около него и той с кратко слово ни обясни защо честуваме Ботевия ден и за какво ни вдъхновява Ботев в настоящия момент. Говори още един другар. Сетне запяхме Ботеви песни. . . Започна рецитации на стихотворения. . . Излезе и Вапцаров. Започна бавно. Всичко затихна. Стиховете отмерени, думите прости, патос никакъв, а всички втренчено го гледат. Като че ли всяка дума бе откъсната от сърцата на младите. Вапцаров все по-бойко зовеше. Всеки стих като огнена стрела се забиваше в сърцата на младежта.

Той спря, а на всички се искаше да го чуят още веднъж. Извикаха го няколко пъти на „бис“ (Христо Андонов. Сб. Н. В., с. 190).

Юни — 10—15 Гледа в кино „Европа Палас“ съветския филм „Стенка Разин“. В литературния кръжок се обсъжда ръкописът на поемата на Венко Марковски „Илинден“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Юни 19 Присъствува на голямо литературно четене, уредено от читалище „Отец Паисий“ в салона на „Учителска каса“. В четенето участвуват артистите от Народния театър Вл. Трандафилов, П. Хранов, М. Магнева и др., писателите Л. Стоянов, М. Грубешлиева, М. Марчевски, Кр. Пенев, Н. Ланков, К. Калчев, Ст. Вихров и говорящият хор „Гоце Делчев“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Юни 20—30 Гледат с Бойка в Народния театър пиесата „Може би поет“ от Рагнар Юсефсон. Съдържанието на пиесата има криминален характер, но Вапцаров е възхитен от играта на Ив. Димов в ролята на Филип (Спомен на Б. Вапцарова).

Юни 22 Вестниците съобщават, че новоназначеният пълномощен министър на СССР в София Лавришчев е приет от министър-председателя.

Юни — краят Потърсен е от редактора на в. „Светлоструй" за съдействие в одобряване на списването на вестника.

„С каква осведоменост, с какъв жив интерес говореше този скромен, тих, сърдечен човек с дълбоко изгарящ поглед за литературата, за работата с младите литературни работници, за периодичния печат — за всичко!" (Димитър Добрев. Сб. Н. В., с. 212).

Чете за отмора получените по абонамент книги „Дневникът на Салавена" от Жорж Дюамел и „Свещена нищета" от Франс Емил Силампе, получила Нобеловата премия през 1939 г. (Романът на Дюамел — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Юли — началото За изясняване на международната обстановка пред прогресивната младеж РМС и партията уреждат екскурзии до Витоша.

„През 1940 г. към края на учебната година беше устроена екскурзия на Витоша (Яворова поляна). . . Вапцаров рецитира свои стихове (Маргарита Скачкова. Сб. Н. В., с. 193).

Юли — първата десетдневка Вестниците съобщават, че в София ще гостува съветски футболен отбор, което оживено коментира в къщи с приятелите си (Спомен на Б. Вапцарова).

Юли 7 Присъствува с Бойка на годишния акт на Държавната музикална академия в зала „България", поканени от Ал. Околийски. При препълнен салон и след официалната част и раздаването на дипломите от завършилите ученици и студенти е изпълнена концертна програма. Ал. Околийски дирижира (Дъга, г. VII, бр. 366, 8 юли 1940).

На концерта присъствува и бащата на Околийски, пристигнал от Дупница. След всички изпълнения около това тържество у Вапцарови има вечеря. По-късно бащата Околийски подарява фотографията си с надпис: „На крайно симпатичната ми двойка — Бойка и Никола Вапцарови от чичо Гьоне Околийски за спомен. Дупница, 16 август 940 г." (Снимката — в архива на Б. Вапцарова).

Юли — първата десетдневка В дома на Вапцарови с голям интерес се чете книгата на Л. Тимофеев „Теория на литературата" (Спомен на Б. Вапцарова. Книгата — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Юли 11—15 Присъствува на конгреса на съюза „Морски техник" във Варна.

„Няколко години Кольо не беше ходил във Варна и му бе мъчно за морето. Сега му се удаваше удобен случай да се разходи и малко да почине, но най-много искаше да чуе личните впечатления на негови съвипускници, които пътуват с параходите Варна — Батум" (Спомен на Б. Вапцарова).

„Преди това бях пътувал с параход до Батум. Вапцаров не ме остави на мира, докато не му разправих за всичко, което съм видял в Съветския съюз. Изобщо прояви голям интерес към тамошния живот" (Г. Куршумджиев. Сб. Н. В., с. 47).

Юли — средата

Излиза рецензия за „Моторни песни“ от Дим. Митрев.

„Напоследък излезе първата стихотворна сбирка „Моторни песни“ на младия поет Никола Йонков. Макар и първа стихосбирка, „Моторни песни“ се налага на читателя най-вече с правилното идейно-художествено отношение на нейния автор към типичните прояви на действителността и проблемите на конкретния политико-обществен момент. . . Йонков отговаря на един основен закон в изкуството, който при днешното развитие на художествения реализъм добива особено значение: единство между форма и съдържание. . . С първата си стихосбирка Никола Йонков бележи един творчески път с явни възможности за по-задълбочено и продуктивно развитие“ (Завой, бр. 30, 1940, Варна).

Юли 29

Във в. „Врачанско слово“, бр. 223 излиза рецензия за „Моторни песни“ от Александър Муратов.

„Все пак и различни да са мотивите, стихотворенията в „Моторни песни“ се налагат като цялостна художествена идея: обединително звено в тях е реалистичният поглед на автора, новият подход към темите и новият начин на изказ и средства, с които си служи. Книгата е характерна и в друго отношение. Докато някои други млади поети залитат по образи и често ни поднасят чудновати и трудно приемливи образи, увличат се от външното и необикновеното, то Ник. Йонков държи повече на вътрешното, като го облича в съответна простота, но естествена и убедителна художествена форма, а някъде придава на стиха и завиден звуков оттенък. . . Добрите страни на книгата читателят сам ще ги открие. Те по-хубаво биха говорили и от най-добрата „критика“. Препоръчваме книгата от все сърце“ (Врачанско слово, 29 юли 1940).

Юли 30

Получава стихосбирката „Илинден“ от Венко Марковски с автограф: „На другарот Ник. Йонков за делото. Венко Марковски. 30. VII. 1940 г. София“ (Книгата — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Написва стихотворението „Илинденска“ (Ръкописът — в Кафявата тетрадка в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София. Вариант на същото стихотворение с малки изменения се намира във Втория бележник и е датиран 30. VII. 1940 г. Вторият бележник съдържа „Илинденска“, недовършен откъс от стихотворението „Дохождат дни“ и много битови бележки. Предаден от Б. Вапцарова в дом-музей „Н. Вапцаров“.)

Юли краят — август началото

Гледа с приятели в „Модерния театър“ съветския филм-приказка „Василиса Прекрасная“, който разкрива красотата и величието на руския човек.

„В този филм Вапцаров харесваше най-много образите на трите съпруги на братята, представляващи съсловията: аристократката, търговката и Василиса от народа“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

„Вапцаров не пропускаше съветски филм, но не всички му харесваха. Той беше много взискателен. Така например Вапцаров даде не много благоприятна оценка за филма „Василиса Прекрасная“, но остана възхитен от малката приказка „По щучьему веленью“. За филма „Високата награда“ той се произнесе, че, общо взето, е хубав, но има големи пукнатини“ (Д. М а т о в. Сб. Н. В., с. 145—146).

Август 3—4 Отива с компания на екскурзия на Витоша.

„През 1940 г. на 3—4 август организирахме екскурзия до Витоша. Кольо през целия ден вземаше участие във всички игри. Привечер екскурзиантите се приготвиха за завръщане. Не след дълго като по общ сигнал на една поляна се събраха много хора. Зачуха се скандирания да излезе Вапцаров да декламира.

Облечен съвсем скромно, с изпито, бледо лице, усмихнат миловидно, Кольо се покачи на една малка височинка, отмахна с дясната си ръка косата, която винаги падаше на челото му, и заговори. Казвам заговори, защото Кольо никога не декламираше, т. е. не позираше, а говореше — разказваше, и то с такъв тон, с такава простота и дълбочина на чувствата, че слушателите неволно се прехласваха и заживяваха с мъката на неговия герой. Този път той декламира „Другар" („Спомен"— „Аз имах другар, добър другар", б. а.). След като свърши, слушателите забравиха екстаза, с който го извикаха да декламира, и всички мълчаха. Минута може би по-късно се сетиха, че трябва да ръкопляскат и избухнаха изведнъж" (Асен Константинов. Сб Н. В., с. 189).

Август 5 Вестниците съобщават, че на 6 август пристигат съветските футболисти. „Утре със специален самолет пристигат в София съветските футболисти за два мача — с тима на „Славия" и със софийския сборен тим. Гостите са на брой 28 души" (Дъга, г. XII, бр. 371, 5 авг. 1940).

Август 6 В столицата пристигат в 18.30 ч. съветските футболисти. Цяла прогресивна София и Вапцаров с приятели излизат на улицата, за да ги посрещнат.

„Съветските спортисти са млади хора, с открити лица. Всички са облечени в сиви спортни костюми, с каскети на главите. Те носят значката на сп. кл. „Спартак". След официалните приветствия съветските спортисти се качиха на автомобили на Съветската легация. Начело с автомобила на съветския пълномощен министър в София Лавришчев се образува шествие от автомобили, което мина през улиците: Цар Симеон, Мария Луиза, Търговска. Московска, и спря пред Съветската легация, където спортистите направиха кратка почивка. . ." (Заря, г. XVIII, бр. 5687, 7 авг. 1940).

„Изведнъж, както бяхме заети с работа, неусетно вратата се отвори и влезе един от моите колеги, адвокат, от същия етаж, стар тесняк, и ни закрещя:

„Какво правите, още ли сте тука! Спортистите идат!"

Той пак затвори вратата и изчезна. Ние веднага се втурнахме надолу по стълбата и за една минута се намерихме на бул. „Георги Димитров" (бивша Мария Луиза). Погледнахме надолу към джамията. Там всичко бе почерняло от народ. Сред народа като малки ладийки едва вървяха и се люлееха автомобилите, в които бяха скъпите гости. Антон Попов, който беше най-едър между нас, просто изкомандува:

— Тръгвайте след мене!

Хукнахме към площад Бански и когато стигнахме там, Антон Попов вече бе застанал пред една лека кола и я беше спрял. Ние се взряхме в колата и промушихме сред стотиците ръце и нашите в колата и се

здрависахме с „братушките“, стискахме им ръцете, като непрекъснато им викахме:

— Здравствуйте, братушки, добре дошли братя! Пуснахме първата кола и спряхме втората. Същата сцена се повтори и при нея. . . По лицата на хората светеха радостни усмивки. Радостно цъфтяха и лицата на братушките, които се учудваха на това импозантно посрещане. Полиция не се виждаше никъде. Тя не можеше и не смееше да припари сред това възторжено множество. Ние продължавахме да им махаме с ръце, макар че те не се виждаха вече. Най-после, опиянени от преживяното, се прибрахме в кантората и продължихме нашата работа“ (М. Сматракалев. Сб. Н. В., с. 163, 164).

Август 7—10 Живее под впечатлението на гостуващите съветски спортисти и очаква с нетърпение мача между („Спартак“ и „Славия“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Август 11 Присъствува на мача между съветския и българския отбор „Спартак“ и „Славия“, който завършва при резултат 6:1 в полза на московските футболисти.

„Когато през 1940 г. в София дойдоха за първи път у нас съветски спортисти — това беше невероятно събитие. Решихме и ние — една компания от хора, които почти нищо общо със спорта не са имали — да отидем на мач. За мен лично това беше първото ми посещение на такова зрелище. Антон Попов ни достави билети, което не беше така лесно. В компанията бяхме — доколкото си спомням — Вапцаров и Бойка, Антон Попов, Боян Дановски, Александър Жендов, Стоян Сотиров, Михаил Сматракалев, Кирил Николов, Тодор Янев, Георги Абаджиев, Иван Керезиев и др. Беше горещ ден, пекохме се на слънцето, от което се пазехме с вестници. Наблизо до нас — през няколко души — се мъдреше поп. Ние почнахме да се заглеждаме в него. Видя ни се необичайно. Той забеляза нашето любопитство и високо обясни: „Какво гледате — поп на мач, а? Поп на мач! То значи нещо, значи нещо!“ Това беше явна политическа декларация от страна на светиня му. Огромната част от публиката беше на страна на съветските спортисти — това по реакцията се виждаше“ (Хр. Радевски. Живи като живите, с. 216).

Август 12 Чете всички вестници, за да разбере как те отразяват преминалия мач между съветския и българския отбор.

„Самият резултат показва, че гостите дадоха игра, която надвишаваше твърде далеч играта на нашите играчи. Но освен това тимът като цяло представляваше един почти съвършен колектив. . . Всички играят освен това много добре с глава“ (Дъга, г. VII, бр. 372, 12 авг. 1940).

В „Заря“ помества няколко снимки — моменти от мача и голям репортаж: „Спартак“ показа идеална тактика и техника. Изтръгнатата победа 6:1 (4:0) над „Славия“ е и лесно обяснима, и заслужена — съветските футболисти прилагат най-модерната система във футбола — така наречената „дубъл ве м“... За големия интерес към неделната среща говори не само запълването на народните трибуни, но и присъствието на много официални лица в ложите. . . (Заря, бр. 5692, 12 авг. 1940).

Август 12—14 Членовете на литературния кръжок и техните близки приготвят подаръци за съветските спортисти и търсят начин да им ги предадат.

„Установихме се да направим един плакет-медалион, щеше най-бързо и лесно да се измоделира и отлее от бронз.

— Сядай и прави, пък аз ще тичам да уредя въпроса с отливането. . .

Кольо не се отдели, докато не му дадох още топлия гипс. Той изхвръкна на вратата и отиде да го носи за отливане от бронз. . .

Но предаването бе непредвидено свързано с големи приключения и не се осъществи" (Н. Шмиргела. Сб. Н. В., с. 217—218).

Август 15 Гледа и втория мач между „Спартак" и софийския сборен тим, който завършва с победа на гостите със 7:1 (Спомен на Б. Вапцарова).

Август 20 Чете във вестниците съобщението, че в Крайова са започнали преговори между българска и румънска комисия за уреждане на въпроса с Добруджа (Спомен на Б. Вапцарова).

Септември 1 Отпечатана е статията „Да разгърнем просветна дейност" с подпис: маш. техн. Никола Вапцаров (Технически глас, г. XII, бр. 20).

„В последно време целият ръководен кадър на дружеството е поставен под непрекъснато напрежение. Дружествената машина е под „пълна пара".

Редица изникнали професионални въпроси изискват бързо, делово пипане. Щатните таблици, техническата компетентност и законът за техническите ръководители са ангажирали не само ръководния кадър, но и всеки член. Необходима е много енергия, много лично себеотрицание, за да може да се обгърне всичко. Колегите жертвуват от времето си за почивка, жертвуват съня си и показват една безпримерна отзивчивост, от която трябва да се поучат онези, които системно провеждат едно грабителство на нашите права.

Защото да работиш в смрадливия задух на фабриката, да тичаш от обект до обект, ушите да бучат от бръмченето на вретената и пр. и пак да идваш на събрания, да участвуваш във всевъзможни делегации и да бъдеш в „пълно бойно снаряжение" пред интересите на своето съсловие — какво значи това? Нищо друго освен героизъм."

По-нататък в статията си Вапцаров пише, че освен с професионална дейност дружеството организира и изнасяне на реферати за повишаване квалификацията на техниците и за разширяване на тяхната култура. Накрая дава конкретни предложения за още по-добрия ход на дружествения живот.

Септември 7 Получава стихосбирката „На открито" от Асен Калоянов с надпис: „На Никола Йонков — за спомен от А. Калоянов. София, 7.IX. 1940 г." (Книгата — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Септември — втората десетдневка Отделя част от времето си и за говорящия хор „Гоце Делчев".

„Всред хористите, които бяха от най-различни професии — обущари, шивачи, шлосери, чиновници, ученици, студенти, разни други работници и работнички, той се чувствуваше като близък. . .

През есента на 1940 г., когато подновявахме своята работа с хора, бяхме останали без ръководител. Това се случваше често при нас, защото нямахме средства, за да осигурим елементарни условия за репетиране, а и полицията пречеше на нашите публични прояви. В такъв критичен момент Кольо, в желанието си да ни помогне, предложи да ръководи репетициите на хора" (Петър Байльозов. Сб. Н. В., с. 192).

„Кольо подготви декламацията на „Въглекопач" от Смирненски. Той не прибягна формално към задачата, а преразказа сюжета на стихотворението. Описа силата на работническата класа, която се крие в злобата срещу господарите, които я подтискат. Но това предаде с такава форма и с такава вещина, че хористите действително доловиха чувствата, които са вълнували поета, когато е писал „Въглекопач". Те така изучиха декламацията, както никога друг път. Но не само с това се задоволяваше Кольо. Той не бе само постановчик на декламациите в хора. Вапцаров бе истински другар" (Асен Константинов. Сб. Н. В., с. 189. Машинописен текст на „Въглекопач" с разпределение на гласовете — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Септември 14—23 Чете във вестниците нашироко отбелязаните събития в Добруджа във връзка с нейното присъединяване към България съгласно с Крайовския договор между България и Румъния от 7. IX. 1940 г. Наймного харесва пътеписа на Ангел Каралийчев, поместен в сп. „Изкуство и критика" (г. III, кн. 7, с. 305—319), а също и статията на Георги Цанев „Добруджа в творенията на Йовков" (Спомен на Б. Вапцарова). В Синия кожен бележник „Байер" на една от страниците Вапцаров е записал набързо: „И тази блага вест като херувимска песен се понесе. . ." Под нея е сложил скоби („Вести за Добруджа") и наново под тази фраза вече спокойно е записал: „Тази блага вест като херувимска песен се понесе и пр. и пр." (Бележникът — И-т за литература).

Септември — втората половина Гледа за втори път филма „Василиса Прекрасная" в кино „Солун". Към него се прожектира и киноочерк за построяването на Ферганския канал.

„Между зрителите забелязал съветници и чиновници от канцеларията на двореца, дошли на ранната дневна прожекция, за да не направи впечатление. Построяването на Ферганския канал се следеше от целия международен печат. Той бе построен за необикновено кратък срок — 45 дни. Помня, че по това време Кольо искаше по-често да ходим на гости у О. Василев, който четеше всички съветски издания и ни разказваше с ентусиазъм и творческо въображение почти всеки изминат ден от строителството на канала. Ние слушахме като хипнотизирани и на връщане Кольо и М. Исаев изказваха възхищението си от писателското майсторство на Орлин Василев" (Спомен на Б. Вапцарова).

Септември 18 Прочита в „Литературен глас" бр. 481 в „Книгопис" повторно между съобщените новоизлезли книги „Ник. Йонков — „Моторни песни" (Спомен на Б. Вапцарова).

Септември — втората половина

Получава телеграма от майка си да замине при нея в Банско.

„Спомням си за предпоследното му идване в Банско. Мен много ми се искаше да го видя и се чудех как да го извикам. Накарах една от комшийките си — Катя Борисова Колчакова, да му изпрати една телеграма, че съм тежко болна. Той дойде веднага и ме свари на двора. Много се зарадва, че не съм болна и почна да ми се кара: „Леле женице, оти ме така излага, та не съм спал цала нощ.“ Аз му отговорих, че съм го излъгала, защото съм искала да го видя. Той ми каза: „Аз смятам да ти дойда на гости за един-два месеца, за да си почина и да събера песни сред народа“ (Е л. В а п ц а р о в а. Сб. Н. В., с. 11).

„След няколко дни Кольо се завърна в София и първият ми въпрос бе от какво се е разболяла мама. Той отговори: „От много кахъри.“ После ми обясни, че Райна е продала своя дял от наследството на дългогодишните наематели на дюкяните към къщата им. Сега, след покупката, не плащат вече наем на мама и почнали да искат част от къщата, от двора. Понеже тя е сама, Борис войник, а Кольо се занимава с поезия и политика, новите собственици взели да притесняват старата самотна жена. За тези семейни неразбории писа и леля им от Америка“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а. Писмото на М. Кондова — И-т за литература).

По време на престоя си в Банско Вапцаров подарява стихосбирката си на близки и роднини. Запазен е автографът: „на тета Катеринка Петканчина малка благодарност за бодрите ѝ думи. Кольо“ (Книгата — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Септември — втората половина

Започва да пише стихотворението „История“ (Ръкописът — в Кафявата тетрадка, дом-музей „Н. Вапцаров“ — София. По няколко куплета в първи вариант Вапцаров е нахвърлил в Карираното тефтерче. Три куплета от него има и в Синия кожен бележник „Байер“).

Септември 20

Печата във в. „Технически глас“ (г. XII, бр. 251) стихотворението „Завод“ с бележка под него „Из „Моторни песни“ от маш. техн. Никола Йонков.“ Напечатана е и рецензия за „Моторни песни“ от електротехника Кир. Н. Филипов.

„Нашият колега Ник. Йонков е издал първата си стихосбирка „Моторни песни“, която затрогва с топлотата на чувствата си и буди размисъл с нерадостните картини из безчовечната ни съвременност. . . Социалният патос на автора намира своя най-кондензиран израз в последния цикъл „Песни за една страна“.

Въпреки някои недостатъци в стихосбирката, „Моторни песни“ се чете с повишен интерес и с истинско удоволствие. Трябва да пожелаем на колегата да работи все тъй усърдно и се утвърди като незаменим певец на своето съсловие, пръснато из работилници, фабрики и заводи.“

Септември 21

Народният театър представя пиесата „Боряна“ по случай връщането на Южна Добруджа. Вапцаров намира, че това е почит към паметта на Йордан Йовков, въпреки че някои среди дават шовинистичен оттенък на случая (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Септември 25 Постъпва на работа като машинен техник в Изпитателната станция при Министерството на благоустройството.

„Акт

Днес, 25 септември 1940 година, 8 часа сутринта, се състави настоящият акт в удостоверение на това, че Никола Иванов Вапцаров от гр. София, назначен за машинен техник в Изпитателната станция при М-вото на ОСП и благоустройството със заповед № 6092 от 24. IX. 1940 година на Господина Главния Директор на ОСП и благоустройството, встъпи в длъжност (Сб. Н. В., с. 293).

„Когато през есента на 1940 г. напусна Екарисажа, аз се ядосах, че губя един извънредно ценен работник, и го сгълчах, вместо да му изкажа ония хубави чувства, които беше заслужил" (К. Матов. Сб. Н. В., с. 150).

„Ние — неговите другари, виждайки неговата тежка и нехигиенична работа в Екарисажа, която изтощаваше силите му, подготвихме условията да го прехвърлим на друга, по-спокойна работа в Изпитателния институт за строителни материали при М-вото на благоустройството, за да му останат повече сили за неговата творческа работа. На това наше предложение той се противопостави. Нали, казваше той, на мое място трябва да дойде друг техник, който ще трябва да върши тази тежка и нехигиенична работа? ! С какво право аз трябва да бъда прехвърлен на по-лека работа? И само с енергичното настояване от наша страна го принудихме да напусне Екарисажа и да постъпи в Изпитателния институт. Но, не бе за дълго. . ." (И. Виденов. — Лист Никола Йонков Вапцаров — Горна Джумая).

Септември — краят В компанията им влиза племенницата на Димчо Дебелянов Лучка Иванова Дебелянова от Копривщица.

„Кирил Николов беше ходил в Копривщица по служба като адвокат и когато се завърна, ни разказа, че е прекарал много добре и се е запознал с едно чудесно момиче. Скоро научихме, че тя е дошла за годишнината на своя чичо Димчо Дебелянов, и ние настоявахме Николов да я доведе в нашата компания, което и стана. Всички я харесваха, защото беше не само млада, но съвсем естествена като нас — хубаво, русо, българско момиче. Вапцаров веднага взе шефството над нея. Особено искаше тя да му разказва какво е чувала от роднините си за чичо си Димчо" (Спомен на Б. Вапцарова).

Получава книгата-албум „50 репродукции (Голотата в изкуството)", съставена и редактирана от Н. Шмиргела, с предговор и бележки от автора. Книгата съдържа произведения на големи майстори още от времето на египетското царство: няколко Венери — Венера Капитолийска, Венера и Амур, Венера с органиста от Тициано, картини на Кореджо, Рубенс, Ван Дайк, Рембранд, Домие, Мане, Сезан, Роден, Гоген, Модилиани, Дейнека, Паскен и др. Шмиргела подарява книгата си на Вапцаров с надпис: „На Кольо за кураж. Шмиргела" (Албумът — в архива на Б. Вапцарова).

Септември — октомври С приятели гледа в кино „Глория" документалния филм „Селскостопанската изложба в Москва", към който е прибавен и кинопрегледът

„Пристигането на българските футболисти в Москва“ и мачът на „Славия“ със „Спартак“ на стадион Динамо, който завършва с 4:0 в полза на съветските футболисти.

„Цялата вечер се води разговор за играта на българските футболисти, които въпреки слабата си подготовка поради липса на материални възможности достойно представят българския футбол. Вторият им мач с московския „Динамо“ завършва пак с 4:0 в полза на динамовци. Но в Ленинград българските футболисти завършват наравно 2:2 и са приветствувани, според съобщенията на вестниците, много сърдечно от ленинградската публика“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Октомври — началото

В София се открива новопостроената сграда на Съдебната палата. Вапцаров заедно с приятелите си, както и много софиянци разглеждат залите, кулоарите, изпълнени с архитектурно и художествено майсторство (Спомен на Б. Вапцарова).

Отбиват се често в кафене „Средец“ за новини от приятели журналисти и писатели.

„В кафене „Средец“, или Якобинския клуб, както го наричаха, Кольо идваше най-често със стройния и напет Атанас Романов, красавеца Антон Попов и Коста Веселинов. . . Обединяващата личност. . . беше Кольо. Той идваше в кафенето винаги весел и заемян, за да се запознае с нови приятели, за да размени думи по събитията или за да свърши някоя работа, която предварително е запланувал. Вапцаров никога не оставаше повече от час и никога не е прекарвал деня си пред широкия филджан кафе. Това не му позволяваше работата, с която той си изкарваше хляба, и революционната му дейност, която изискваше предпазване“ (Н. Ланков. — Народна култура, бр. 49, 5 дек. 1959).

Октомври 12

Получава книгата „Борци за национална свобода“ от Коста Веселинов с надпис: „В знак на приятелство с Никола Вапцаров от автора К. Веселинов, София, 12. X. 1940 г.“ Тя съдържа портрети-очерци за Христо Ботев, Ш. Петьофи, Г. Делчев, Л. Каравелов, Джузепе Гарибалди (Книгата — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Октомври 12

Гледа с Бойка в Народния театър възобновената драма на Шилер „Коварство и любов“.

„Вапцаров още от малък е заобичал и се възхищаваше до края на живота си от човека и поета Фридрих Шилер. Особено му хареса в пиесата играта на Петя Герганова в ролята на леди Милфорд и на Кръстьо Сарафов — Милер. Играеха добре и другите артисти и спектакълът бе на голяма висота“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Октомври 14

Ръководи събранието на машинната група при Съюза на българските техници със средно образование. Дневният ред на събранието: увеличение на заплатите, щатните таблици и организационни (Технически глас, г. XII, бр. 254, 5 ноем. 1940).

Октомври — средата

Написва стихотворението „Думи“ (Ръкописът е в Първия бележник, предаден от Б. Вапцарова в дом-музей „Н. Вапцаров“, София).

Отива с Бойка на гости на Б. Ангелушев, където заварват писателката Златка Чолакова, която е била на посещение в Съветския съюз и разказва интересни факти из живота на съветските писатели.

Октомври 21 Чете във в. „Дъга“ (г. VII, бр. 383) разказа на Г. Караславов „Сега му е времето“ със скици на художника Стоян Венев. Дълго говори в къщи и за Гео Милев поради силното му впечатление от статията на Пенчо Пенев, напечатана в същия брой на вестника по случай 15 години от трагичната смърт на поета (Спомен на Б. Вапцарова).

„Кольо беше под силното обаяние на Гео Милев не само поради това, че той е станал жертва на варваризма на българския фашизъм, а му импонираше неговата широка култура и смелостта му да се отърси от импресионистическата школа и бързо и дълбоко да възприеме новата поезия на Блок и Маяковски. Поемата „Септември“ Вапцаров и брат му Борис знаеха наизуст и много често декламираха отделни пасажи от нея“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Октомври 25 На вечер на младата българска поезия се рецитират и стихове на Вапцаров.

„. . . Дружество „Славянска беседа“ устрои в собствения си салон вечер на младата българска поезия. Рецитирани са стихове и на нашия колега маш. техник Никола Йонков Вапцаров“ (Технически глас, бр. 254, 5 ноем. 1940).

Октомври 27 Присъствуват с Бойка на откриването на XIV обща художествена изложба в Държавната художествена галерия. В нея участвуват около 200 души художници с над 400 творби, много от които са на негови приятели художници (Спомен на Б. Вапцарова).

Октомври 29 С Бойка са на премиерата в Народния театър на съветската пиеса „Платон Кречет“ от А. Корнейчук. Пиесата се посреща с възторг от публиката. Харесва му изпълнението на Ив. Димов в ролята на Платон Кречет (Спомен на Б. Вапцарова).

Октомври 30 Бойка сключва заем от 1700 лева от ведомствената каса на БЗКБ. Парите са необходими за подготовка на семейството за зимата (Архив на БЗКБ, взаимоспомагателна каса „Сам си помагай“, копие — И-т за литература).

Октомври краят — ноември началото В София усилено се говори, че Съветският съюз е направил предложение на България за сключване на пакт за взаимна помощ и сътрудничество. Правителствените среди пазят мълчание по този въпрос.

„Българската комунистическа партия не си правеше никакви илюзии за действителните намерения на управляващата върхушка. Затова нейното ръководство, своевременно осведомено за съветското предложение, реши да направи всичко възможно за популяризирането му всред народните маси. Партията знаеше, че правителството първоначално ще се опита да скрие този факт, а ако това не му се удаде — да го изопачи и фалшифицира. Натрупаният опит достатъчно красноречиво свидетелствува за това. Така правителството бе премълчало първото

съветско предложение, направено през септември 1939 г., за сключване пакт за приятелство и взамопомощ. Същото щеше да стори и сега, ако нямаше кой да разкрие истината. . ." (Цола Драгойчева. — Работническо дело, 26 ноем. 1970).

Ноември — първата десетдневка

По решение на партията заминава за Банско за провеждането на т. нар. Соболева акция — всенародно движение за приемане на предложението на СССР за сключване на пакт за приятелство и взаимна помощ.

„Спомням си, когато през 1940 г. трябваше да замине за Банско, струва ми се, във връзка с тъй наречената Соболева акция, той наскоро беше се нанесъл в апартамента на „Ангел Кънчев" и се уреждаше битово и не му се много заминаваше. Казах му да направи постъпки да отменят решението и да пратят друг по-опитен в пропагандистката работа човек. Кольо каза: „Не, такава постъпка няма да направя — ще изпълня това, което е решено." Възразих му, че такава една постъпка съвсем не значи желание да се клинчи, а просто по-рационално използуване на хората там, гдето повече ще тежат. Казах му, че не го разубеждавам, а просто мисля, че би могло така да бъде. „И да ме разубеждаваш — каза той — няма да те послушам." И, разбира се, замина" (Хр. Раде вски. Живи като живите, с. 213).

Ноември 7

Напуска работата в Изпитателната станция.

„Акт: Днес, 7 ноември 1940 година в 9 часа преди обед, се състави настоящият акт в уверение на това, че съгласно заповед № 8635 от 7. XI. 1940 г. на Господин Главния директор на ОСП и благоустройството, Никола Иванов Вапцаров, техник при изпитателната станция при Главната дирекция ОСП и благоустройството, напусна длъжността.

Гр. София, 7. XI. 1940 г. (Сб. Н. В., с. 293).

Ноември 9

Пътува за Банско, за да изпълни партийното поръчение.

„На девети ноември 1940 г. срещнах Никола Вапцаров на площада пред общината в Горна Джумая (сега Благоевград). Той бе облечен скромно в куртка с висока яка и отгоре балтон от черен плат. Зарадвахме се и двамата, защото отдавна не бяхме се виждали. В краткия ни разговор той ми каза, че идва по важна партийна работа в родния си град Банско и ще остане за повече време, а аз се възползувах от случая да го поканя на гости в селото, където учителствувах — с. Бачево, Разложко" (М. Юруков. Сб. Н. В., с. 39, 40).

„Когато дойде във връзка с тази акция, той не откри пред мене истината за идването си. Може би, защото аз му бях опозиция. Аз още поддържах своето мнение, че не вярвам да има в света честен и трудолюбив човек, който да страда от мизерия, а той се мъчеше да ме убеди, че в света има много честни и трудолюбиви хора, които нямат дори късче хляб. Тези хора просто няма къде да работят, въпреки че желаят. Постепенно той успя да ме убеди" (Ел. Вапцарова. Сб. Н. В., с. 11).

Ноември — средата

Среща се с ръководството на нелегалния градски комитет на БКП в Банско, за да обсъдят въпроса с провеждането на акцията за сключване пакт за взаимопомощ между България и СССР.

„Не помня кой месец беше, но знам, че от Окръжния комитет беше изпратен другарят Дончо Лисийски, а от ЦК дойде Никола Вапцаров да импулсира работата. Двамата другари заедно с тогавашния градски комитет на БКП се събрахме в плевнята на Манойл Тодев, за да обсъдим въпроса, как да се действува, за да се съберат повече подписи от народа, който обичаше „Дядо Иван". Тогава народът споменаваше това име „Дядо Иван" като свещено име, тъй като само оттам очакваше спасение. Двамата другари, които сведоха това решение, заминаха за околията да го сведат и по други селища" (Александър Пицин. —Юбилеен вестник 50 години партийна организация в Банско).

Ноември— втората половина

Развива широка дейност за разясняване значението на предложението за сключване на пакт между Съветския съюз и България.

„От София бяха изпратени по цялата страна отговорни другари за организиране и провеждане по-успешно тая акция. За Разложка околия и за Банско партията изпрати Н. Вапцаров. Още с пристигането си в родния му град Вапцаров се свърза с партийното ръководство и поясни в какво се състои неговата задача. Вапцаров каза, че е натоварен от ЦК на партията да окаже пълно съдействие на партийната организация в Банско и цялата Разложка околия по успешното организиране и изпълнение на акцията за събиране на подписи сред населението за сключване пакт за приятелство и взаимна помощ между Съветския съюз и България. . .

На заседанието на партийния комитет бе изготвен и приет план за успешно провеждане на акцията:

1. Град Банско се разделя на две части — източна и западна. Отговорник за събиране на подписи в източната част или, както се казваше тогава, Буга махала, е другарят Ал. Пицин, а за западната част — Глазне махала, е отговорен Дим. Зайков.

2. Вапцаров да подготви литературно-музикална забава с прогресивно съдържание с участието на младежите-ремсисти от града.

3. Вапцаров предложи и бе прието Обръщение до правителството и царя, под което да се подписват гражданите. Същото да се напише на пишеща машина и размножи в около 30 броя.

4. Какво да се казва в случай, че полицията попадне до някоя следа" (Д. Зайков. Непубликувано изказване на сесията „Вапцаров и Соболевата акция — 1940 г.", уредена от Съюза на юристите в България на 12. X. 1967 г. Ръкописът — И-т за литература).

Ноември— втората половина

Заминава из селата в Разложкия край за снемане решението на партията по предложението за сключване пакт със Съветския съюз под предлог, че събира народни песни.

„Няколко дни след тази среща, през един слънчев есенен ден, Вапцаров пристигна у нас. Цялото семейство го посрещна с радост, защото бяхме с него близки още от ученическите ни години, а знаехме вече и за неговите литературни прояви.

Той разказа за Соболевата акция, която се подемаше в нашата страна. Говореше с жар, как може да се предпазим от пожара на новата световна война, пламъците на която вече бушуваха над някои европейски страни. . .

Разказа ми как партийното ръководство в Банско организира и подготвя събирането на подписи и изпращането на телеграми и изложения; за нелегалното събрание, което е било проведено в плевнята на Манол Тодев. . . Посъветва ме и аз да направя същото в с. Бачево с кооперативната читалищна младеж. Между другото той ми каза да поставя в програмата и стихотворението „Елате ни вижте“ от Иван Вазов.

За да бъде в течение на хода на акцията, един ден по негово настояване отидохме в Разлог, където той имаше среща с някои другари от Банско. . . Тогава аз готвех за печат книгата „Просветното дело в Разложко“. Той я прегледа и даде ценни напътствия“ (М. Юруков. Сб. Н. В., с. 40, 41).

Ноември — средата

Провежда нелегална среща с ремсистите от Банско.

„Първата стъпка за реорганизирането на РМС в града ни беше проведена от Вапцаров през есента на 1940 г.

В ранното есенно утро ние се събрахме всички прогресивни младежи, които бяха на брой около 14 души, в местността „Св. Димитър“, намираща се в полите на Пирин. . .

Вапцаров най-напред ни изнесе доклад за новите цели и задачи на РМС и ни даде напътствия, как да работим при тежки нелегални условия. Една от задачите, които ни постави, беше да станем членове на читалището и там да заработим с младежите за откъсването им от реакцията.

Той се обърна към нас и ни даде напътствия за овладяването на прогресивната наука така, че врагът да се страхува от нашите знания. .

След привършване на деловата част Никола Вапцаров ни рецитира две свои стихотворения. Всички младежи слушаха Кольо със затаен дъх. Когато дойде време да се разделим, нито един от нас не искаше да си отива, никой не искаше да се раздели с Кольо“ (Марко Хаджирусков. — Пиринско дело, бр. 30, 19 юли 1952).

Ноември 25

В България пристига Аркадий Соболев, главен секретар на Министерството на външните работи на СССР, за да предложи на българското правителство да сключи със СССР договор за дружба и ненападение.

Ноември — краят

Получава писмо-инструкция от София, в което го информират за хода на събитията и му дават указания за организиране акция в подкрепа на съветските предложения.

„Драги, бързам да ти съобщя една радостна вест, която произведе голямо впечатление в София и ще заинтересува навярно и цялата провинция. При това, подчертавам, тая вест не е от ония слухове, които всеки ден се пускат по кръчмите, а е от абсолютно сигурен източник, заслужаващ пълно доверие. Завчера на 25 т. м. съветският пратеник Соболев заедно с пълномощния министър Лавришчев са направили на царя, министър-председателя Филов от името на съветското правителство конкретно предложение за сключване пакт за взаимопомощ. Съветското правителство счита, че обезпечаването безопасността на България и СССР откъм Черно море и Проливите и съхраняването на мира е общ жизнен интерес на двете страни и изискват техните съвместни усилия. . .

Не се съмнявам, че ти и твоите приятели ще направите всичко възможно за организирането и провеждането на кампанията. Първата ти работа, разбира се, трябва да бъде да препратиш веднага настоящото писмо до всички околийски центрове на вашия окръг, а те от своя страна — до всички села в околията. Всички приятели на СССР трябва да бъдат мобилизирани и използувани за организационната и разяснителната работа. Трябва да се действува с пълна пара!

Дръж ме ежедневно в течение на предприетите мерки, а също и за това, как реагират властите и другите среди. Ще се старая да ти се обаждам по-често.

Привет: Георги"

(Екземпляр от писмото-инструкция — в Окръжния архив, Благоевград).

Декември —началото

Написва стихотворението „Селска хроника". Ръкописът е взет при обиск и не е намерен.

„При обиска у Вапцаров се намери още ръкопис на стихотворение със заглавие „Селска хроника", написано лично от него със съдържание противодържавно — в края завършва: „Един е лозунга: „Терора долу! Съюз със СССР!" (Протокол за личен обиск. Сб. Н. В., с. 294).

„Той често идваше у нас. Спомням си, веднъж току-що написал стихотворението „Селска хроника", дойде у нас да ми го прочете. Накрая ме попита дали ми харесва. Аз му казах, че е много хубаво и той се зарадва" (Драга Молерова. Сб. Н. В., с. 201).

„Вапцаров написва стихотворението „Селска хроника", с което искаше да подпомогне акцията. След като го прочита на някои другари и след одобрението му Никола го предложи на партийното ръководство за разпространение в Банско и околията. . . В стихотворението е отразено — липсата на хранителни продукти, лошото качество на хляба, гладът и мизерията на народа. В издигнатия лозунг Вапцаров изрази и партийните директиви за момента. С тоя лозунг комунистите и младежите-ремсисти от околията се втурнаха за събиране на повече подписи. В Банско бяха събрани към 500 подписа. Вапцаров бе доволен от тая активност. Това удвояваше неговите усилия и от лицето му не слизаше бодрост и усмивка. . ." (Д. Зайков. Непубликувано изказване на сесията „Вапцаров и Соболевата акция. 1940").

„Врагът много скоро схвана целта на неговото идване, а аз все вярвах, че той е дошъл на почивка и за събиране на народни песни. При мен дойде една жена, която се мъчеше да изтръгне от мене нещо, като ми казваше: „Ваш Никола е дошъл да изправи много кривини в нашия град, той е изпратен от големи хора отгоре." Аз й отговорих, че нищо не знам, знам само това, че е дошъл на почивка при мен, но тя настояваше на своето. После разбрах, че синът на тази жена е бил таен агент..." (Ел. Вапцарова. Сб. Н. В., с. 11).

Декември 4—10

Получава по партийна линия второ писмо-инструкция.

„Драги, пак нещо „ново". У нас има данни, че тъмните дипломатически работи са още в своя ход и че ни се налага известна осторожност. Устно продължавай нашироко да мобилизираш масите и да агитираш приемането на пакта, но не издавай никакви документи. . .

Лозунгът „Пакт за взаимопомощ“ се издига много нависоко, като досега, и той е основният такъв. Изхожда се от икономическите искания — скъпотията, спекулата, липсата на продукти.

Телеграми и подписи можете да събирате, като не цитирате съдържанието на предложението.

Чакам съобщение, какво си направил досега и какво правиш. 4. XII. 1940 г. София. Привет: Георги“ (Годишник на Музея на революционното движение в България, 1967, с. 78).

„Написаните от Вапцаров обръщения бяха дадени на др. Костадин Рабаджиев да ги размножи на пишеща машина, каквато той притежаваше като юрист. Бяха написани много такива обръщения и ние ги раздадохме на отделни другари с указание, как да действуват при събиране на подписите.

През тия дни Вапцаров обикаляше всяка вечер кафенетата и кръчмите в Банско, разговаряше с много мъже, жени и младежи, срещаше се със свои близки и познати. Едновременно с това и полицията, подушила и информирана за нашата дейност, се активизираше. Без да има още конкретни факти, тя арестува Д. Зайков и му предяви обвинение, че организирал някаква акция против царя. Аз отхвърлих това обвинение и бях освободен. На следващия ден полицията залови един екземпляр от обръщението със събрани подписи от др. Войно Юнчов и го арестува. На въпроса, кой му е дал тоя лист и кой му е възложил да събира подписи, той посочва др. Зайков. Двамата с Войно бяхме изпратени под стража в окол. полицейско управление в гр. Разлог. . . Под напора на гражданството в Банско и партийните другари към полунощ на 10 декември ни повикаха пред полицейския началник и след няколко напътствени думи и предупреждения бяхме освободени. Щом научили за нашето освобождение, Вапцаров и другарите от Банско събрали голяма група и тръгнали за Разлог да ни посрещат. Имаше опасност да бъдем нападнати от някоя фашистка група, организирана от полицията. Срещнахме се по средата на пътя между Разлог и Банско. Въпреки големия студ и сняг срещата бе твърде топла и тържествена. Запяхме революционни песни и в добро настроение стигнахме в Банско“ (Д. З а й к о в. Непубликувани изказвания на сесията „Вапцаров и Соболевата акция. 1940“).

Декември —началото

Написва стихотворението „Война“ („Врабчова сговорна дружина“). Два ръкописа — в Първия бележник и в Червения бележник, дом-музей „Н. Вапцаров“ — София.

Декември 12

В дома му в Банско е направен обиск от полицията, а Вапцаров арестуван и заведен в полицейския участък на Банско. Направен му е личен обиск.

Протокол за обиск (на квартирата)

Днес, 12 декември 1940 г. гр. Банско, подписаният Тома Иванов Бележков, младши полицейски стражар от Разложкото околийско управление, на служба при II полицейски участък, в присъствието на свидетелите: Костадин К. Зарев, мл. полиц. стражар при същото управле-

ние и участък и Костадин Г. Вишанин, ст. пожарникар при Банското градско общинско управление, съставих настоящия протокол за следното:

На горната дата по устната заповед на г. заведующ II полицейски участък направихме щателен обиск в дома на Никола Иванов Вапцаров, родом от гр. Банско, живущ в ст. София, за дирене на комунистическа литература, позиви, хвърчащи листове с комунистическо съдържание, противно на днешния държавен строй.

При обиска се намериха следните листове: 1. Един лист, написан на пишуща машина, със заглавие „Селска хроника" със съдържание противодържавно на днешния държавен строй; 2. Също така се намери стихотворение, озаглавено „Бунтът кипи", тоже с изрази с противодържавния строй. Поменатите изложения се иззеха като веществени доказателства. За уверение на горното съставих настоящия протокол.

Съставител протокола м. полиц. стражар

(п) Т. Бележков

Свидетели: 1. (п) К. Зарев

2. (п) К. Вишанин

Заподозрян: (п) Н. Вапцаров

Протокол за личен сбиск

Днес, 12 декември 1940 г., гр. Банско, подписаният Блажен Апостолов, старши полицейски стражар при Разложкото окол. управление — заведущ Банския полиц. участък в присъствието на свидетелите: Гаврил Дим. Дамянов, Костадин Гер. Зарев и Тома Ив. Бележков, трима мл. полиц. стражари при същия участък, съставих настоящия протокол за следното:

На горната дата бях наредил да бъде доведен в полицейския участък лицето Никола Ив. Вапцаров от гр. Банско, в който подозирах, че върши комунистическа пропаганда и пр. При направения му личен обиск в джебовете на палтото му се намери едно писмо, сложено в плик, адресирано до същия, по клеймото личи, че е пратено от София. По съдържанието на писмото се вижда, че на Вапцаров се давало директиви устно да продължава нашироко да мобилизира масите и да агитира приемането на Българо-съветския пакт. Да събира подписи за присъединяването към СССР и пр. Писмото-позив личи, че е пратено от комунистическата централа — с подпис на име Георги. При обиска във Вапцаров се намери още ръкопис на стихотворение със заглавие „Селска хроника", написано лично от него, със съдържание противодържавно — в края завършва: „Един е лозунга: терора долу! Съюз със СССР!" Писмото-позив ведно с плика и ръкописа се иззеха като веществено доказателство. За уверение на горното се състави и подписа настоящият протокол.

Съставил протокола:

Стар. полиц. стражар: (п) Б. Апостолов

Обискиран: (п) Н. Вапцаров

Свидетели: 1. (п) Г. Дамянов

2. (п) К. Зарев

3. (п) Т. Бележков

(Документите — в архива на МВР, арх. ед. № 106 204).

Декември 13

Наново е извикан в полицейския участък в Банско вече по нареждане на Разложкия околийски управител за съставяне на полицейско дознание.

Полицейско дознание

Днес, 13 декември 1940 г., гр. Банско, подписаният Блажен Апостолов, стар. пол. стражар при Разложкото окол. управление — заведущ Банския полицейски уч. по повод надпис № 895 от 13 декември 1940 г. на г. на Разложкия окол. управител, произведох настоящото дознание. От разпита на лицата се установи следното:

„Именувам се Никола Иванов Вапцаров, жител на ст. София — ул. „Ангел Кънчев" 37, вероизповедание — изт. православен, народност българин, семейно положение — женен, занятие — машинен техник, роден 1909 г. 28. XII. Неосъждан, казвам следното:

На 12. XII. 1940 г. бях повикан от заведущия Банския полицейски участък към 15 часа. В присъствието на трима униформени полицаи ми бе направен обиск. В мене бе намерено писмо, подписано от частно лице с печатен шрифт, което личи, че е копирано с индиго и написано с ръка.

Същото писмо получих по пощата, но на коя дата точно, не помня. Това се вижда навярно от щемпела на Банската ТП станция.

Заявявам, че не познавам лицето, което ми е изпратило писмото.

Изглежда, че и то не ме познава добре, защото е адресирало писмото до Никола Йонков и после в скоби е прибавило — Вапцаров.

Това показва, че лицето „Георги" ме е познавало по-добре с поетичния ми псевдоним — Никола Йонков.

Понеже в поезията си не съм чужд на социалните тежнения на днешното време, този „приятел" сигурно се е престарал в информацията си по повод така наречения Българо-съветски пакт.

И действително, аз се оказах супер отзивчив и написах стихотворението „Селска хроника", което стихотворение също бе иззето при обиска.

По отношение стихотворението „Бунтът кипи" сигурно ми е изпратено от някой начинаещ поет за мнение, но не си спомням да съм го прочел, съдържанието му не ми е известно.

Такива стихове съм получавал от много начинаещи поети, които са се обръщали към мене за критика.

Отново се връщам към писмото, за да заявя, че не съм и мислил да предприемам нещо „за мобилизиране на масите", нито за агитиране.

За мене това писмо беше само поетичен материал. Сигурно то е един позив-писмо, каквито предполагам безогледно са пратили в провинцията от София.

Аз лично не вярвам да има някакъв строго организационен характер, защото ако имаше такъв, сигурно не би стигнало до мене. Сигурно това е агитка за по-масова консумация.

Друго не зная. Показанията написах саморъчно, за което се подписвам.

(п) Н. Вапцаров

(Сб. Н. В., с. 295).

Акт

Днес, 13 декември 1940 г., гр. Банско, подписаният Блажен Апостолов, старши полиц. стражар при Разложкото околийско управление—завед. Банския полицейски участък, в присъствието на свидетелите: Тома Ив. Бележков, Костадин Георгиев Зарев и Гаврил Димитров Дамянов, тримата полицейски стражари при Банския полицейски участък, съставих настоящия акт против Никола Иванов Вапцаров от град Банско, а живущ ст. София, ул. „Ангел Кънчев" № 37 за следното обстоятелство: На 12 декември т. г. през деня биде направен личен обиск на въпросното лице, в когото падаше подозрение, че се занимава с пропаганда на СССР. При обиск на джобовете на палтото му се намери едно писмо, сложено в бял плик, написано печатен шрифт, копирано с индиго, на ръка написано, личеше, че е пратено от София. От съдържанието на писмото се вижда, че на Вапцаров се дават директиви устно да продължава — нашироко да мобилизира масите и да агитира приемането на Българо-съветския пакт, да събира подписи за присъединяването на България към Съветския съюз и пр. Писмото-позив личи, че е пратено от върха на комунистическата пропаганда с подпис на име Георги. При обиск във Вапцаров се намери още един ръкопис стихотворение със заглавие „Селска хроника", написано лично от него със съдържание — противодържавно — в края завършва: „Един е лозунга: Долу терора — съюз със СССР!" Тъй като Вапцаров е извършил деяние, противно на ЗЗД, му се състави настоящия акт.

Съставител на акта: ст. полицейски стражар: (п) Б. Апостолов

Заподозрян: (п) Н. Вапцаров
Свидетели: 1. (п) Т. Ив. Бележков
2. (п) К. Георгиев
3. (п) Г. Димитров

(Архив на МВР, арх. ед. №106 304).

Декември — втората половина

Вапцаров е свободен до разглеждане на преписката от прокурора. Остава в Банско и се занимава с обществена работа.

„Вапцаров свика на няколко пъти завършили ученици и учители в Популярната банка, за да бъде подготвена любителска трупа, която да изнесе литературно-музикална вечеринка. Приготвяхме се десетина дни. Разучавахме хорово „Елате ни вижте" от Иван Вазов. Програмата бе подготвена изключително от него. Полицията обаче забрани вечеринката" (Димитър Пицин. Сб. Н. В., с. 202).

„С негова помощ ние, младите, подготвихме една литературно-музикална вечер и въпреки че материалът беше грижливо подбран от него, властта ни забрани да я изнесем само защото Кольо ни ръководеше" (Д. Молерова. Сб. Н. В., с. 201).

„Един следобед помагах на дядо. Бай Кольо ме извика и ми каза да отида у тях. Оставих миенето на чаши и кафеници и го сподирих по дървената боядисана стълба до малкия чардак. Той влезе в стаята и без да се бави, донесе сгънат лист. Каза ми, че е негово стихотворение и поръча да го препиша и да го науча.

Върнах се у дома и нетърпеливо разгънах листа с желанието още същата вечер да го зная на вода. Когато впих очи в текста, прочетох само заглавието „Война" и нито дума повече. Ситно изписаните редове се

сливаха, а думите се изтегляха дълги и неразбрани. Близките също не можаха да ми помогнат. . .

На другия ден потисната и засрамена, отидох при бай Кольо с ненаучено стихотворение. Учиная Лена ми каза, че го няма в къщи. . . Намерих го, когато се върна... Бай Кольо ми прочете стихотворението и ме попита дали разбирам за какво се разказва в него.. . . Всичко ми стана ясно. . . Научих стихотворението много добре. Помня го и сега, но не излязох на сцената. . . Вечеринката, която подготвяше Вапцаров с възрастни и деца, не се състоя. Полицията го арестува и после пропъди далече от Пирина. . ." (М. Радонова. — Родни простори, бр. 29, 10 юли 1967).

Декември — третата десетдневка

Продължава своята дейност, въпреки че е следен от полицията. „Беше към края на м. декември 1940 г. Бях прекарал седем години в затвора и през 1940 г. бях ходил трудовак. Върнах се през София в Горна Джумая, за да получа необходимите инструкции като секретар на околийския комитет на партията в Разлог. В Горна Джумая Никола Калъпчиев, вдъхновеният и млад партиен деятел в Пиринския край, ми съобщи, че Никола Вапцаров сега е в Разложка околия. „Като се върнеш в Разлог — каза той, — свържи се с него. Никола Вапцаров е един от най-добрите хора на партията в нашия край, работи с голям замах и ентусиазъм. Двамата с него ще свършите добра работа в околията. Той сега развива голяма дейност по събиране подписи за сключване пакт за приятелство и взаимна помощ със Съветския съюз" (Кр. Стойчев. Сб. Н. В., с. 36).

Декември 28

Разложкият околийски управител изпраща строго поверително писмо до завеждащите полицейски участъци в околията, в което се казва:

„Управлението ми има сведения, че комунистите готвели делегации, които да отидат в София във връзка с искането им България да сключи пакт за взаимна помощ със СССР.

Наредете най-умело проучване и проследяване и не допускайте заминаването на такива делегации. Наблюдавайте всички гари, за резултатите донесете" (Окр. държ. архив — Благоевград).

Декември 28

Лично поверително

До господина
окол. управител
гр. Разлог
Бански полицейски участък № 518, 28. XII. 1940 г.
гр. Банско

Донасям Ви, г-н управител, че през м. декември в района на участъка ми в политическо отношение проявите са следните: На 12 того беше заловено в лицето Никола Ив. Вапцаров писмо-позив, пратен му от София, в което му се даваха директиви да мобилизира масите, да ги организира и пр. за приемане на някакво сключване пакт в съюз със СССР — взаимопомощ. Независимо от този позив във Вапцаров бяха заловени стихотворения с чисто комунистически фрази под заглавие „Бунт кипи" и „Селска хроника". Същите с позива бидоха иззети, съставен му акт, по който се произведе дознание. Надлежно изпратена

цялата преписка с веществените доказателства с писмо № 483 от 16. XII н. г. На 25 того се залови изложение, изготвено до Негово Величество царя, от жителите на гр. Банско, поднасяно за събиране подписи между гражданите. Същото беше иззето още в самото начало. По повод, на което се произведе дознание и изпрати с писмо № 513 от 26. XII. 1940 г. Други проявления на лица от политически и пр. характер няма. Горното донасям за сведение.

Завед, пол. у-к
Стар. пол. стр. (не се чете)

(Окр. държ. архив — Благоевград).

Декември 29 Пристига Бойка от София, за да прекарат заедно новогодишните празници. Полицията извиква Вапцаров и му съобщава, че веднага трябва двамата с жена си да напуснат Банско. През нощта с влака Белица—София се завръщат в столицата (Спомен на Б. Вапцарова).

1941

Развива активна литературна дейност. Член е на редакционната колегия на в. „Литературен критик". Печата нови стихове във вестници и списания. Готви издаването на втора стихосбирка. Подведен е под съдебна отговорност за участието му в Соболевата акция за сключване на пакт за дружба и сътрудничество между България и Съветския съюз. Интерниран е за три месеца в с. Годеч. Включен е за сътрудник във военната комисия при ЦК на БКП.

Януари 1 Празнува новата 1941 г. в кръга на близки приятели в дома на Б. Ангелушев (Спомен на Б. Вапцарова).

Януари 2 Получава книгата „Философията на един охлюв" от Ив. Аржентински с надпис: „На поета Ник. Йонков другарски дар. И. Аржентински 2. I. 941 г., София" (Книгата — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

Януари — първата половина Научава, че във връзка с участието му в Соболевата акция срещу него е заведено следствено дело.

„Може би беше към средата на януари 1941 г. Вапцаров дойде в ателието ми, когато вече се канех да излизам. Не бяхме се виждали повече от месец.

— Къде ходиш бе, адаш? Да не си се писал комита. . . — закачам го.

— Остави се, казва, хлътнах. — Приседна покрай прозореца и въздъхна". . . (Н. Шмиргела. Сб. Н. В., с. 214).

Януари 11 Прокурорът на Горноджумайския областен съд с писмо № 25 от 11 януари 1941 г. нарежда на съдия-следователя да произведе предварително следствие срещу Никола Вапцаров.

Януари 16 Срещу Вапцаров се образува съдебно дело.

Постановление
за определяне престъпност на деянието
№ 1
Гр. Неврокоп, 16 януари 1941 г.

Ние Иван Владимиров, съдия-следовател при Горноджумайския областен съд на II участък в гр. Неврокоп, днес разгледахме предложението на д. з. прокурора при Областния съд от 11 януари 1941 г. под № 25, с което ни изпраща за произвеждане на предварително следствие преписката от обвинението на Никола Иванов Вапцаров от гр. Банско, Разложка околия, в това, че в края на 1940 г. в гр. Банско устно и писмено е подбуждал към вражда и омраза и престъпление спрямо отделни слоеве и класи на населението и към властта, с което може да се постави в опасност общественият и правов ред на страната:

Като взехме пред вид:

1) Че това деяние съставлява престъпление предимно по чл. 7 от Закона за защита на държавата.

2) Че от събраните доказателства на полицейското дознание произтичат достатъчно улики против казания Никола Иванов Вапцаров, от гр. Банско, че е извършил преписуемото му се престъпно деяние, поради което и съгласно чл. 118 от наказателното съдопроизводство,

Постановихме:

да се почне днес предварително следствие по това престъпление, като същевременно съобщим за това на прокурорския надзор.

Да привлечем и разпитаме в качеството на обвиняем Никола Иванов Вапцаров от гр. Банско, Разложка околия, по чл. 7 от Закона за защита на държавата.

Да разпитаме в качеството на свидетели всички лица, чиито показания ще са от значение за разкриване на материалната истина.

Съдия следовател: (п) не се чете

Съобщено на г. Прокурора
с № 4/941 от 16 януари 1941 г.
(Съхранява се — АМВР, а. е. № 106 204)

Януари — втората половина

Започва да излиза в. „Литературен критик“, седмичен литературен вестник. Редактор З. П. Търнин.

„На много места първият брой на „Литературен критик“ е напълно изчерпан. Редакцията умолява читателите, които не са си го набавили, да съобщят това, за да може редакцията да вземе нужните мерки“ (Заря, бр. 5830, 29 ян. 1941).

Януари 20

Напечатан е репортажът на Антон Попов „Там, където се чува ехото на топовните гърмежи по албанските плата“ (Дъга, бр. 399).

„По това време Кольо и Дончо станаха неразделни другари. Имаха много общи черти в характерите и във възприемането на света. Дончо навлизаше в журналистиката, бе извънщатен сътрудник на в. „Дъга“. Почти всяка неделя дежуреше в редакцията на вестника. Той беше ходил в родното си село, Петричко, за да вземе в София майка си и сестра си Роза, но още не бе намерил квартира. Войната между Италия и Албания се бе затегнала. Дончо разказваше, че от Белащица се чувала во-

енната канонада, което той използува за написване на репортажа. В същия брой на вестника, в хрониката, бе поставил и съобщението: „Търся под наем едностаен апартамент. Предложения, в. „Дъга“ — Попов“. Тази вечер — понеделник, разговорът се въртеше около Дончовите творчески и битови проблеми“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Горноджумайският областен съд издава постановление за арестуването на Вапцаров или за внасяне залог в размер на 2000 лв.

„Постановление № 2
за вземане мярка за неотклонение на обвинения по следствено дело № 4/1941 г. по предварително следствие.

гр. Неврокоп, 20. I. 1941 г.

Ние съдия-следовател при Горноджумайския областен съд, на II участък, като имахме предвид:

1) Че Никола Иванов Вапцаров, от гр. Банско, живущ в София, ул. „Ангел Кънчев“ № 37, с постановление № 1 по следствено дело № 4/1941 г. е привлечен в качеството на обвиняем по престъпление, предвидено в чл. 7 от Закона за защита на държавата, загдето в края на 1940 г. в гр. Банско устно и писмено е подбуждал към вражда, омраза и престъпление спрямо отделни слоеве и класи на населението и към властта, с което може да се постави в опасност общественият и правов ред на страната.

2) Произтичат силни улики, чрез които се установи какво обвиняемият е извършил приписуемото се престъпно деяние:

3) . . . . . .

4) Че в такъв случай е необходимо да се вземе мярка за неотклонение на обвиняемия от предварителното следствие, на основание член чл. 218—231 от Закона за наказателното съдопроизводство:

Постановихме:

да задържиме под стража обвиняемия Никола Иванов Вапцаров, от гр. Банско, жител на гр. София, ул. „Ангел Кънчев“ № 37, докато представи залог или поръчителство в размер на две хиляди (2000) лева.

Това постановление подлежи на обжалване пред Горноджумайския областен съд; препис от него заедно с обвиняемия да се изпрати на Г-на Директора на Софийския Централен затвор за изпълнение, а съдържанието му да се предяви на обвиняемия.

Съдия-следовател: (п) не се чете

Настоящото постановление ми се прочете, обвиняем: (п) Н. Вапцаров

Настоящото заедно с обвиняемия изпращам на г. директора на Софийския затвор за изпълнение“

(АМВР, а. е. № 106 204).

Януари — краят Получава призовка от Софийския съд да се яви незабавно при съдия-следователя, в противен случай ще бъде арестуван.

Февруари 1 Разпитан е от съдия-следователя при Софийския областен съд и е съставен протокол.

Протокол № 1
за разпита на обвиняем

гр. София, 1 февруари 1941 г.

Ние Георги Захариев, съдия-следовател при Софийски областен съд на IV участък в гр. София на основание съдебна поръчка № 4/1941 г. от II съдия следовател, гр. Неврокоп, днес разпитахме в качеството на обвиняем по следствено дело 4/1941 г. следующите лица, които по въпросите, които зададохме поотделно на всеки му, отговориха:

Именувам се Никола Иванов Вапцаров, 31-годишен, живущ в София, ул. „Ангел Кънчев" № 37, родом от гр. Банско (Разложко), по занятие машинен техник, женен, грамотен, неосъждан, показвам:

Не се признавам за виновен да съм в края на 1940 г. в гр. Банско устно и писмено подбуждал жители на същия град към вражда, омраза и престъпление спрямо отделни слоеве и класи на населението и към властта, с което може да се постави в опасност общественият и правов ред в страната.

Намерените в дома ми книжа бяха няколко екземпляра от Македонския научен институт, други книги за прочит, които са разрешени от властта, те са моя собственост. Стихотворението „Селска хроника" бе само в два екземпляра — единият оригинал и другият на пишеща машина.

Писмото, изпратено ми от някакъв „Георги", не зная защо ми иска обяснения, какво съм правил досега, тъй като не познавам въобще кой е този Георги. От обстоятелството, че аз въобще не съм го крил, а бе намерено между многото книжа, писма от жена ми и мои приятели в джоба ми, показва, че въобще не съм го третирал като опасно писмо за себе си.

От адреса, който е на плика, личи също така, че и този Георги не ме е познавал добре, защото е написал буквално следното „до господин Никола Йонков (Вапцаров)", под името Никола Йонков в Банско пощенският раздавач и не би ме намерил. Никола Йонков е поетичният ми псевдоним и този човек, изглежда, ме е познавал от книгата ми, издадена през 1940 г. със заглавие „Моторни песни".

Самото писмо личи (понеже е копие), че е изпратено не само на мене. Ясно е, че това е някакво циркулярно писмо. Предполагам, че не са имали желание да ми напакостят, но някой доброжелател е искал да ме информира просто какво става, понеже съм известен, особено между младежта, като поет със силно социална отзивчивост. Плод на тази отзивчивост, плод на това писмо и на коментатора на Радио София, който по това време постоянно апелираше за спиране на пръсканите по улиците позиви, се яви и стихотворението ми „Селска хроника".

Нито стихотворението, нито писмото съм прочел някому, защото ако бях го прочел някому, стихотворението поради своята агитационна форма (агитка) би се разнесло в Банско и тогава съвсем ясно щеше да разбере полицията, че съм го разпространявал, нито пък писмото, защото нищо не знаех за автора и какво точно се иска от него.

Затова, че съм подбуждал населението към бунт, смятам, че е несериозна измислица на полицията.

С почит: (п) Н. Вапцаров

IV съдия следовател: (п) Георги Захариев (АМВР, а. е. № 106 204).

Февруари —началото

Внася в съда парична гаранция от 2000 лв., за да не бъде задържан до разглеждане на възбуденото срещу него съдебно дело (Удостоверение № 32 867 от 1. II. 1941 г. на банка Български кредит — София).

Отпечатва стихотворението „Врабчова сговорна дружина". Подпис: Н. Вапцаров (Занаятчийска кооперативна беседа, г. V, 1941, кн. 5, с. 6—7). Стихотворението има два ръкописа, озаглавени „Война" — единият се намира в Първия бележник, другият — в Червения бележник. Първият бележник съдържа чернови на стихотворенията „Майка", „Думи", „Война" („Врабчова сговорна дружина") и ежедневни битови бележки. Бележниците — дом-музей „Н. Вапцаров" — София.

. . . „В тази област го поощряваше Караславов, който редактираше списанието на Занаятчийската банка и там имаше страница за децата. Кольо се опъваше, казваше, че не умее да пише за деца, но Караславов — в благородното си намерение да го поощри и да му даде възможност да вземе малко хонорар — настойчиво го подканяше" (Х р. Р а д е в с к и. — Септември , 1969, кн. 12, с. 26).

Отпечатана е статията на Ст. Каракостов „За лириката и есетата през изминалата година" (книгописен преглед), в която се съобщава за излизането на „Моторни песни".

„През тази година имаме и нови имена на млади лица, които наистина донасят много младост и нови образи в нашата поезия, макар че процесът на тяхното оформяне не е завършен. . . Никола Йонков, един надежден поет, ни поднася „Моторни песни". . ." (Заря, бр. 5832, 19 февр. 1941).

Февруари — средата

Поканен е да влезе в редакцията на в. „Литературен критик".

„Веднъж у нас дойде Емил Шекерджийски и приказва дълго с Кольо. След като си отиде, Кольо ми каза, че Централният комитет на партията възлага на него и на Емил издаването на литературен вестник, около който да се съберат всички млади писатели-антифашисти, защото много вестници с прогресивно направление бяха спрени. . ." (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 331).

„Ние се срещнахме с Никола Йонков Вапцаров в дома на Емил Шекерджийски, за да уточним как можем да превземем незабранения още поради своята безличност в. „Литературен критик", който се издаваше от група младежи с цел да наложат своите имена. Вземането на „Литературен критик" в наши ръце и поставянето му като негласен орган на младите литературни и публицистични сили на РМС беше възложено на Емил Шекерджийски. . ." (Ф и л и п Ф и л и п о в. Сб. Н. В., с. 178).

". . . Той най-после премина само на литературна работа, съчетана с конспиративно-партийната дейност. С други думи — все повече Никола Вапцаров очертаваше своята дейност и дори своя бит като български писател-комунист. . .

Тая негова писателско-професионална дейност скоро намери свое по-пряко приложение — в редакторската му работа във в. „Литературен критик". Издаваше го от началото на 1941 г. един наш познат с литературни амбиции, с някои печатани тук-там разкази — Зашо Петров, с псевдоним Търнин. Познавах го от предишната 1940 г. от в. „Дневник", дето той сътрудничеше, а аз се отбивах там при мои прия-

тели-журналисти. В ония години излизаха много литературни вестници, понякога по десетина едновременно, в София и в страната, с нищожен тираж. . . с ефимерен живот. Такъв ефимерен вестник с крайно слабовато съдържание беше и в. „Литературен критик“ и никой нямаше днес да го споменава, ако от шестия брой не беше преминал в ръцете на Вапцаров и неговите приятели, главно Емил Шекерджийски, с когото в това време той се беше много сприятелил“ (А. Т о д о р о в. Вапцаров поет и човек. — Пламък, 1969, кн. 22, с. 65).

Активно пише. Създава нови стихотворения, които излизат в печата следващите месеци.

„. . . Вапцаров не пишеше така леко. Той дълго и мъчително стоеше над тетрадката, в която ги записваше, обмисляше и поправяше. Много пъти съм го сварвал в кухнята — вечер късно или денем, когато е свободен — унесен над тетрадката. Моето влизане го сепваше. Той като някое гузно дете оставяше молива, затваряше тетрадката и със свенлива усмивка казваше: „Хвана ме на местопрестъплението. . .“ (Х р. Р а д е в с к и. Живи като живите, с. 221).

Февруари — втората половина

Взема участие в преговорите с редактора на „Литературен критик“ З. П. Търнин за образуване на нова редакционна колегия на вестника.

„В кафенето на площад „Ленин“, където по-късно се помещаваше столът на ЦС на ОРПС, се водеха „преговорите с Търнин“ за редакционния комитет. Много въпроси се поставяха, дълго и оживено се разискваха. . . Преговорите се проточиха близо месец. Те се водеха на прекъсвания и в различни места. Търнин хареса изказването на Вапцаров. Кроткият и мелодичен глас на Вапцаров му вдъхна доверие. Той се съгласи да се изгради редакционен комитет. . . . (К о н с т а н т и н Ц а п е в. Сб. Н. В., с. 182).

Среща се с Емил Шекерджийски и му съобщава, че преговорите с Търнин вървят благоприятно.

„Поставяше се въпросът да се сформира редакционна колегия... По предложение на ЦК на РМС влязоха: Емил Шекерджийски, Никола Йонков Вапцаров, Филип Филипов и Васил Воденичарски. От време на време идваха и помагаха Михаил Кючуков и Искра Панова. Душата на работата безспорно беше Емил Шекерджийски, който прояви голямо усърдие, за да излезе вестникът в приличен вид“ (Ф. Ф и л и п о в. Сб. Н. В., с. 178).

Заседава новосъздалата се редакционна колегия на „Литературен критик“.

„Новосъздаденият редакционен комитет проведе първото си събрание в къщата на Вапцаров, ул. „Ангел Кънчев“ № 37. По предложение на Вапцаров се взе решение да се намери друга печатница с по-добър набор. Вапцаров предложи да се махне изкривеното и тъпо пише перо, което стърчеше в клишето на вестника. Пристъпи се веднага към създаването на добър и постоянен актив от сътрудници — известни наши писатели и общественици. Въобще реши се вестникът да получи ясно очертана физиономия на прогресивен орган. Самият редакционен комитет разпредели вътрешно своята работа по следния начин: Вапцаров се зае да завежда рубриката за младите поети и редактирането на стихотворенията, Васил Воденичарски — репортажите, и К. Ми-

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ☆ БИБЛИОТЕКА ☆ СОФИЯ

хайлов —критиката. С така разпределената и подготвена работа „Литературен критик“ излезе с брой 6. . .“ (К. Цапев. Сб. Н. В., с. 182).

Февруари 27

Печата стихотворението „Кино“ с подпис Н. Йонков — Вапцаров (Литературен критик, г. I, бр. 6. Ръкописът на стихотворението — в Кафявата тетрадка).

Приключва предварителното следствие. Следователят изпраща преписката на прокурора на Горноджумайския съд (Архив МВР, арх. е. 106 204).

Февруари — краят

Работи върху материали, които ще влязат в следващите броеве на в. „Литературен критик“.

„Цялата му работа в малкия седмичен в. „Литературен критик“ бе насочена към подкрепяне и поощряване на литературната младеж. Веднъж едно мое стихотворение — „Войници“ — беше задържано в цензурата, където предварително бяха предавани за преглед всички ръкописи на вестника. Това възмути Вапцаров: „Нима и това човечно написано стихотворение плаши тия мерзавци?“ И сам отиде в цензурата да иска пущането му. Но не успя. По-късно, когато в „Литературен критик“ излезе друго мое стихотворение — „Селска хроника“, Кольо ми каза: „Миналия път не успяхме, но сега им го върнахме.“ И после допълни: „Нали разбираш, тогава не зависеше от нас да направим повече. А тази „Хроника“ сега ще бъде по-полезна.“ Мене ми стана неудобно от това, че след първия случай той се е чувствувал като че ли задължен да изправи тогавашния ни неуспех“ (Димитър Бозаков. Сб. Н. В., с. 209).

„Интересно е да се отбележи, че Вапцаров се предаде с голяма страст на тази работа, в която гореше и се чувствуваше щастлив. Той се зае да води пощата и с такава обич се отнасяше към младите творци, че на всички отговаряше било във вестника, било с отделни писма“ (М. Сматракалев. Сб. Н. В., с. 167).

„Той умееше да слуша и да разбира — както винаги много спокоен, уравновесен и както винаги — с духовити реплики, с приятелски шеги, с леки закачки. В този дух на разговори и тълкувания веднъж стана дума за младия поет Александър Вутов, който и телом, и духом креше и който в края на краищата, преименуван на Вутимски, пропадна в нездрава идейно-политическа литературна среда. . . Вапцаров искаше да знае кои са били най-близките приятели на Вутов. Изброих му имената на няколко талантливи, работливи и крепки в идейно отношение млади писатели. Той сви устни и се замисли. И изведнъж попита: — А кариерист ли беше Вутов?

Познавах добре този млад поет и отвърнах уверено, че не беше нито кариерист, нито суетен човек, а само крайно неорганизиран и безволев.

— Само на кариериста трудно може да се помогне — каза Вапцаров.

Вапцаров беше противник на рязкото сектантско анатемосване. Човек може да залитне, да се съвземе и да се оправи. Зависи дали ще му помогнеш да стане или ще го натиснеш още повече да залитне. Да се помага на хората, на добрите и честни хора, по пътя на тяхното идейно-творческо укрепване, той смяташе за партиен дълг, за комунистическо

отношение. . .“ (Г. Караславов. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 129, 130).

Март 2, 3 и 4 Делегат е на XX конгрес на Съюза на българските техници със средно образование. Избран е за член на редакционния комитет на в. „Технически глас“.

„. . . В 10 часа в салона на „Славянска беседа“ се откри XX редовен конгрес на организацията в присъствието на 173 делегати, свободните от служба техници от София и много софийски граждани. . .

Същият конгрес, завършвайки работата си, избра и нов управителен съвет, който се конституира в следния състав: 1. Председател: Ламбри Стефанов — електротехник; 2. Дило П. Дачовски — машинен техник; другите институти, които бидоха избрани от конгреса, имат следния състав: контролен съвет; съвещателен комитет; редакционен комитет на в. „Технически глас“: 1. Ивайло Виденов — строител; 2. Нейчо Д. Лилов — землемер; 3. Кирил Филипов — електротехник; 4. Стефан Станков — строител; 5. Никола Вапцаров — машинен техник“ (Технически глас, XII, бр. 263, 15 март 1941).

Март 4 Бойка сключва заем от 2800 лв. за издръжка на семейството от ведомствената каса на БЗНБ, където е на работа (Извлечение от „Ценности и ликвидация“ при БНБ — Софийски градски клон).

Март 7 Срещу Вапцаров е изготвен обвинителен акт от прокурора на Горноджумайския областен съд.

Обвинителен акт

По следствено дело № 4/41 по описа на II съдия-следовател при Горноджумайския областен съд.

Обстоятелствата на делото са:

През м. декември 1940 г. подсъдимият Никола Иванов Вапцаров, от гр. Банско, получил от гр. София едно писмо, изпратено от неизвестно лице, назовало се Георги, с което се подканва подсъдимият устно да мобилизира масите и да агитира приемането на пакта със Съветска Русия, като лозунгът „Пакт за взаимопомощ“ се издига нависоко, като се изхожда от икономически искания — скъпотията, спекулата, липсата на продукти. На тази покана за агитация се отзовал обвиняемият, като написал две стихотворения под заглавие „Селска хроника“ и „Бунтът кипи“, които при обиска са намерени у него. От отделни изрази и от общия смисъл на тия две стихотворения се вижда, че същият подбужда към вражда, омраза и престъпление спрямо отделните класи и установените власти в страната. Стихотворението „Селска хроника“ е написано в два екземпляра, очевидно, че това е направено в изпълнение възложената му задача с адресираното до него писмо и е направено с цел за разпространение, и с това може да се постави в опасност обществения и правов ред в страната.

По повод на това е водено следствие по чл. 7 от ЗЗД, като в качеството на обвиняем е привлечен казаният Вапцаров.

Прокурорският надзор при Горноджумайския областен съд, като има пред вид, че от събраните по делото доказателства се установява,

че обвиняемият е извършил приписуемото му се деяние, което съставлява престъпление по чл. 7 от ЗЗД, поради което и на основание чл. чл. 282, 291 и 292 от Наказателно съдопроизводство

Обвинява:

Никола Иванов Вапцаров от гр. Банско, живущ София, ул. „Ангел Кънчев" № 37, машинен техник, 31 г., загдето в края на 40 г. в гр. Банско, чрез написване на две стихотворения „Селска хроника" и „Бунтът кипи", писмено е подбуждал със съдържанието на тия две стихотворения към вражда, омраза и престъпление спрямо отделни слоеве и класи на населението и към установените власти, и с това може да постави в опасност обществения и правов ред в страната, за което го предава на Горноджумайския областен съд, за да бъде съден, признат за виновен и наказан по чл. 7 от ЗЗД от Наказателния закон.

Списък на лицата за призоваване

Обвиняем:

Никола Иванов Вапцаров — София — ул. „Ангел Кънчев" 37

Свидетели:

1. Тома Иванов Бележков — с. Годлево, Разложко
2. Блажен Апостолов — полицай, гр. Разлог
3. Гаврил Димитров — полицай, гр. Разлог
4. Костадин Георгиев Вишанин — гр. Банско
5. Войно Тодоров Юнчев — гр. Банско
6. Димитър Николов Заяков — гр. Банско

гр. Г. Джумая, 7. III. 1941 г.

Прокурор: (п) Г. Христов

(Сб. Н. В., с. 297, 298).

Март — началото

Среща се с изтъкнати хора на изкуството и литературата от по-старото поколение и ги кани да сътрудничат във в. „Литературен критик".

„Макар че вестникът беше замислен главно като трибуна на младите писатели, Вапцаров се обърна за сътрудничество и към нас, по-възрастните писатели-комунисти, особено за статии, с които, както ни казваше той, трябваше да дадем „линия" на младите, да осмисляме теоретично тяхната литературна продукция. Не много преди това аз бях превел и излезе от печат книгата на съветския литературовед Леонид Тимофеев „Теория на литературата", която беше приета като истинско откровение от нашите леви литературни кадри, особено с новите за онова време понятия „индивидуализация", „типизация", „художествен образ", „лирически герой" и др. — „Напиши ми за „Литературен критик" — каза ми Вапцаров в „Средец" — статия по общите литературни въпроси в духа на Тимофеев" (тя излезе в бр. 15 на вестника със заглавие „Литературни проблеми", в нея говорех за „научната литературна теория", като подразбирах марксическата, за която не можеше пряко да се пише). Все пак главното във вестника бяха стиховете и разказите на тогавашното ново литературно поколение — Богомил Райнов, Андрей Гуляшки, Николай Стайков, Иван Бурин, Павел Вежинов, Иван Аржентински, Борис Делчев, Валери Петров и др." (А. Т о д о р о в. — Пламък, 1969, кн. 22, с. 65).

Март 12 Отпечатва уводна статия „За творчеството на най-младите“ с подпис Н. В. във в. „Литературен критик“ (бр. 8). Ръкописът не е запазен. Вапцаров подкрепя младите талантливи творци.

„Вапцаров се интересуваше какво пишат, какво четат, как се развиват познатите му младежи. Спомням си с колко грижи и внимание се отнасяше към работите на Атанас Манчев — от с. Каблешково, Поморийско, по-късно загинал като партизанин-герой. Обикновено Манчев не показваше своите стихове, винаги му се струваше, че още са недоизработени, дори се отнасяше с известно недоверие към своята литературна работа. Но Никола Йонков откри у него бъдещия поет и му помагаше много. Главно той се стремеше да създаде у него увереност в собствените му сили, да разбие неговата стеснителност и да утвърди необходимото му самочувствие на поет. В Атанас Манчев той много вярваше. Изобщо за Вапцаров бе отличителна черта да подкрепи младия, да подкрепи другаря. Това за него беше лично задължение, беше негово щастие“ (Димитър Бозаков. Сб. Н. В., с. 209).

Март — средата Посещава репетициите на говорящия хор „Гоце Делчев“, за да бъдат срещите му с Атанас Романов незабелязани.

„През пролетта на 1941 г. участвувах в говорящия хор „Гоце Делчев“ при Кукушкото македонско братство. Тогава този хор изнасяше своите идейно наситени програми с голям успех по студентските забави, беше обичан от прогресивната младеж. Репетициите си правехме ту в една тясна адвокатска кантора на „Пиротска“, ту в някоя учебна стая на едно девическо професионално училище, ту във временно наетия салон на някаква, струва ми се, посмъртна каса. Често на репетициите заедно с режисьора Боян Дановски и артистката Иванка Димитрова присъствуваше и Никола Йонков. Може би идването тук не беше само от интерес към работата на хора — тук той може би се срещаше с Атанас Романов. . .“ (Д. Бозаков. Сб. Н. В., с. 209, 210. Запазен е от Ана Романова текстът на стихотворението „Родина“ с бележки встрани за изпълнението на различните гласове и интонации. Факсимиле — И-т за литература).

Изготвя заедно с двамата си приятели адвокати Кирил Николов и Михаил Сматракалев отговора на обвинителния акт по дело № 262/1941 г.

„Необходимо беше да се заемем със защитата. Смятахме, че освен отговора на обвинителния акт, посочването на свидетели, подготовката на самия Вапцаров при обяснение на фактите пред съда, ще трябва да се даде една авторитетна оценка на неговото поетическо творчество. Пред съда трябваше да се защити не само гражданинът, но и поетът. У нас възникна идеята да ангажираме един от нашите известни писатели. Но той, от друга страна, не трябваше да бъде комунист, прононсиран пред фашистката власт, тъй като тогава неговата оценка нямаше да бъде приета от съдиите като безпристрастна, обективна и в този смисъл — авторитетна като доказателство. А това нямаше да помогне на подсъдимия поет. Дълго умувахме на кого да се спрем. Най-после решихме, че най-подходящ за тази цел е писателят Светослав Минков. По това време той беше нашумял като талантлив белетрист-сатирик. . .

След няколко дни занесох на Св. Минков стихосбирката на Вапцаров „Моторни песни“. . . При друга среща му представих няколко стихотворения от ранния период на Вапцаровото творчество, които имат ярко патриотичен характер. Между тях беше и химнът на неговия випуск от Морското военно училище във Варна. Представих му и стихотворението „Романтика“, напечатано в сп. „Летец“ и наградено от специално литературно жури. Дадох му стихотворения, печатани в младежки издания.

Ние обсъдихме всички въпроси и свидетелят беше готов да се яви пред съда, за да даде необходимото осветление. Светослав Минков трябваше да бъде разпитан по делегация в София“ (М. С м а т р а к а л е в. — Пламък, 1969, кн. 22, с. 82).

Март 15 Напечатва репортажа „Една малка кооперация, за която нищо не сте чули досега“. Подпис Н. Вапцаров. Репортажът е илюстриран със снимка на Кланицата (Кооперативна защита, г. XIII, бр. 5. Ръкописът не е запазен).

Март — втората половина Въпреки голямата обществена заангажираност чете и задълбочено изучава съветската поезия, особено Маяковски, Багрицки, Безименски.

„Често четяхме поемата на Багрицки „Песен за Опанаса“, която аз превеждах. . . Вапцаров много се възхищаваше от тази поема. . .

Често четяхме поемата на Безименски „Феликс“ — поема за Дзержински. На Коля харесваше тоя железен и чист човек, както го е обрисувал Безименски. . .

Той се възхищаваше от цялата съветска поезия — такава, каквато я познавахме тогава. А нашите сведения, поради огромните ограничения да се получава съветска литература, бяха все пак оскъдни. Много поети ние знаехме само по имена и по отделни стихотворения. На Вапцарова правеше силно впечатление всичко, което се вършеше в единствената тогава страна на социализма“ (Х р. Р а д е в с к и. Живи като живите, с. 210—215).

Март 24—25 Изпраща отговор на обвинителния акт до Горноджумайския областен съд.

Вх. № 775/27 март 1941 г.
До Почитаемия Горноджумайски
областен съд
гр. Горна Джумая

Отговор
от Никола Иванов Вапцаров, обвиняем по
Н. О. Х. Дело № 262/1941 г.

Господа съдии,

Не се признавам за виновен в края на 1940 г. в гр. Банско, чрез написването на две стихотворения: „Селска хроника“ и „Бунт кипи“, да съм подбуждал писмено със съдържанието на тия стихотворения към вражда, омраза и престъпление спрямо отделни слоеве и класи на населението и към установените власти и че с това съм могъл да поставя в опасност обществения и правов ред и моля да бъда признат за неви-

новен (и освободен) от всяка наказателна и гражданска отговорност по това ми обвинение.

Съображенията си ще изложа в съдебно заседание.

Доказателства:

1. Моля да бъде призован и разпитан като свидетел известният български писател Светослав Минков, от София, чиновник в библиотеката на Бълг. Земедел. и Кооп. банка, ул. „Ив. Вазов", който ме познава много добре, познава и моето творчество и ще установи какви са моите стихотворения, каква е тяхната художествена стойност, дали са написани талантливо и изобщо ще направи една всестранна характеристика на моето литературно проявление и една характеристика на моята личност.

2. Моля да ми се даде възможност да се ползувам от показанията на посочените от г. Прокурора свидетели.

3. Да ми се даде възможност при гледане на делото да представя като писмени доказателства броеве от лит. вестници и списания, в които съм сътрудничел и печатал.

Моля свидетелят ми г. Светослав Минков да бъде разпитан по делегация от Софийския областен съд, за което след получаване съобщението, че е допуснат, ще представя въпросен лист.

София, 25. III. 1941 г.

С почит: (п) Н. Вапцаров (Сб. По пътя към победата. С., 1967, с. 81).

Март 26 Чете с интерес в. „Литературен глас" (г. XIII, бр. 508), посветен на 25-годишнината от смъртта на П. Ю. Тодоров. Особено му харесват спомените на Ст. Чилингиров, К. Христов и материалите, разказващи за срещата и кореспонденцията на Горки с Тодоров, за отношението му към Яворов, за любовта на сестра му Мина към автора на „Две хубави очи" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Март 27 Излиза бр. 9 на в. „Литературен критик". В рубриката „Критика на нашите сътрудници" М. Георгиева пише:

„ В страниците на „Литературен критик" се появиха работи, на макар и млади хора, които обаче биха красили и най-старите и големи наши литературни издания. Искам да се спра най-напред на стихотворението на Йонков — „Кино". То ми направи неотразимо впечатление по техника на изпълнение и най-важното на неговата оригинална идея. И винаги когато гледам филми на безсмислени, изкуствени построения или на пропагандно заблуждение, ми идва на ум мисълта на поета:

Така ли срещаме на път
любимите си
с лимузини?"

В уводната статия на вестника „Кирил Христов плюе върху делото на големия българин Пенчо Славейков" се осъжда недостойният език на статията на големия поет срещу своя събрат по перо Пенчо Славейков.

В същия брой на „Литературен критик" е поместена голяма рецензия за творчеството на Венко Марковски „Пътят на развитието на един поет", написана от А. Струмски (Антон Попов), обсъждана в литературния кръжок.

Март 29 Решено е съдебното дело срещу Вапцаров да се гледа в гр. Неврокоп.

Определение

Горноджумайският областен съд, наказателно отделение, в разпоредително заседание на 29 март 1941 г. в състав:

Председател: Антон Петров

Членове: Георги Симеонов

Георги Игнатов, д. чл.

при секретаря Нико К. Ковачки и с участието на д. зам.-прокурора Георги Н. Христов, слуша доложеното от председателя НОХД № 262/1941 г.

Съдът като взе пред вид, че престъпното деяние, за което се обвинява подсъдимият по настоящото дело, е извършено в район на Неврокопския областен съд, в какъвто случай то се явява подсъдно на тоя съд, затова и на основание чл. 30 от Закона за наказателното съдопроизводство.

Определи:

Прекратява НОХД № 262/41 г. по описа на съда, което ведно с всичките му изложения да се изпрати по подсъдност на Неврокопския областен съд" (АМВР, а. е. № 106 204).

Март — краят Гледа в Опитния театър „Адвокатът Патлен" с режисьор Ст. Сърчаджиев.

„Спомням си през пролетта на 1941 г., след едно представление на „Адвокатът Патлен" в „Опитния театър", той ме дочака да си вървим заедно. Така вървяхме дълго из замрелите улици, без никой да промълви дума. „Слушай, братле, много ми хареса", наруши той мълчанието и направи много тънък анализ на постановката. Разгледа качествата и недостатъците ѝ и каква възпитателна роля ще изиграе в тогавашната политическа обстановка. Спря се на тълкуването на образите на отделните герои и изведнъж започна да ми разправя, че иска да напише пиеса, но не каквато и да е, а истинска гражданска драма, идейно наситена, и преди всичко сценична, за което се чувствувал слаб и чувствувал още по-голяма нужда от общуване със сценичните дейци. „Представям си какво творчество ще закипи, след като условията се променят и всички културни дейци заработим задружно", продължи той. Неговото хубаво отношение и интерес към театъра ни свързваше още повече" (С. Стоянов. Сб. Н. Й. В., 1947, с. 139).

„Никола Вапцаров живееше с дълбоки, трайни интереси към въпросите на театъра — като се почне от актьорското майсторство, режисьорската работа, репертоарната политика и се свърши с драматургията. Той с интерес следеше например работата на просъществувалия за кратко време младежки „Опитен театър". За постановката на пиесата „Адвокатът Патлен" той говореше с увлечение: намираше подбора на старата френска пиеса за правилен. Играта на театралната младеж—свежа, постановката — сполучлива. С окото на познавач той виждаше и допуснатите слабости, сочеше възможните подобрения" (Д. Бозаков. Сб. Н. В., с. 209).

Април 14 Въздушно нападение над София. Малко преди бомбардировката Вапцаров е бил на гарата.

„Ние с Кольо през време на нападението се утешавахме за теб, че си заминала, а то ти си била при най-големия ад. Но нали всичко е минало, остава само бледо в спомена ни. В 9 ч. вечерта ходихме у роднините ти, за да те изпратим, но никой не намерихме. На мен ми беше студено и аз се върнах, а Кольо е обикалял влака, но не е могъл да те намери“ (Писмо на Б. Вапцарова до В. Николова от 24. IV. 1941 г. Оригиналът — в архива на Виолета Николова).

Април — средата

Бойка се разболява от тежка ангина, а след нея и Вапцаров.

„Една сутрин се събудих със силно главоболие и тежест в гърлото, не можех да преглъщам. Помолих Кольо да съобщи в банката, че няма да отида на работа. Той ми каза, че ще направи веднага това, защото има една бърза среща и че ще се върне скоро, за да се погрижи за лекар. Моето състояние се влошаваше, температурата ми се повиши, следобед стигна до 40 градуса. Нямах сили да се вдигна от леглото, но това не ме така тревожеше. Започнах да се безпокоя за Кольо, който от сутрешното излизане не бе се върнал. Едва вечерта се прибра в къщи и сериозно се изплаши, като ме видя в какво състояние съм. Чувствуваше се виновен, че през целия ден съм била сама и не е имало кой поне един чай да ми свари. Обясни ми, че се е забавил, защото е трябвало да настанят в болницата по спешност един нелегален другар. Трябвало е цял ден да тичат, за да намерят лекар-комунист, който да го запише в болничната книга с фалшив паспорт. След два дни и той заболя“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Април 16

Напечатано е стихотворението „Спомен“. Подпис: маш. тех. Никола Й. Вапцаров (Из стихосбирката му „Моторни песни“. — Технически глас, г. XII, бр. 265, с. 16).

„С участието на Вапцаров в редакцията вестникът се разнообрази. Започна редовното излизане на рубриките „Из техниката и живота“ и „Поезия и техника“. В първата се даваха материали и снимки из строителството на Съветския съюз. Във втората бяха поместени стихотворения от различни автори, между които и стихове от „Моторни песни“, предлагани от мен и други другари“ (Ив. Комитски. Сб. Н. В., с. 195).

Април — втората половина

Мобилизиран е като огняр в Софийското жп. депо.

„Кольо е мобилизиран в Софийското депо и е много зле. Пътува като огняр по няколко дена. Нито може да се наспи, нито може да се нахрани. Тези дни беше болен от ангина, но сега е добре. Ходих у твоите роднини на ул. „Гладстон“ за адреса на Халей, защото Кольо му писа, ако може да нареди да го мобилизират във флота. Предполага, че Халей има познати офицери, които се занимават с мобилизационните“ (Непубликувано писмо на Б. Вапцарова до В. Николова от 24. IV. 1941 г. Оригиналът — у В. Николова).

Април 30

Бойка сключва заем от 5000 лева от ведомствената каса на БЗКБ за купуване на пишеща машина за Вапцаров (Извлечение из „Ценности и ликвидация“ при БН банка — Софийски градски клон. Архив на Б. Вапцарова).

„Като се знаеше колко лош почерк имаше Вапцаров и колко трудно, а и скъпо беше да се търси и намира всеки ден пишеща машина, за да се препише на чисто и четливо едно стихотворение, Бойка беше уверена, че нейният „Моряк“ няма да възрази, макар че семейният бюджет ще се обърка. Като се посъветва с най-близките му другари, тя реши да сключи заем и да купи най-евтината машинка — „Хермес беби“. Тази пишеща машинка, макар че беше най-евтината и макар че отначало я окачествиха като „машина за писане на любовни писма“, се оказа много здрава и извънредно практична.

. . . Както и да е, но един ден Бойка сключи заема, прибра парите и Вапцаров се яви в помещението на фирмата, която търгуваше с часовници, радиоапарати и пишещи машини, с пет хиляди лева в джоба. Тъй като аз пръв бях си купил от тези машинки и широко ги рекламирах, Вапцаров ме взе за „експерт“. Собственикът на фирмата, интелигентен мъж с прогресивни настроения, предостави на новия, твърде смутен купувач няколко парчета от малката „Хермес беби“. Избрахме един екземпляр и щастливият купувач се завърна у дома си твърде доволен. . .“ (Г. Караславов. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, 204—206).

„На обед бързах да се прибера в къщи, за да видя горещо желаната пишеща машина „Хермес беби“. Заварих Кольо пред машината, че изпробва шрифта, разстоянието между редовете, движението на валяка и разни други части на машината. Възклицаваше от удоволствие. Докато си свалях палтото във вестибюла, Кольо ми извика да почакам секунда и после да вляза при него. Когато се приближих, бях приятно изненадана — с главни букви в средата на листа прочетох:

Мила ми си, мила Бойя!

— Благодаря ти — казах аз, че си се сетил за мен!

Той стана, прегърна ме силно, до задушаване, и заговори:

— Ти навярно понякога предполагаш, че аз всецяло съм се отдал на литературна и обществена дейност, че съм някакъв себичен субект, който мисли само за своята работа и не вижда какво става наоколо му. Когато забогатея, да знаеш само какви подаръци ще ти поднасям. . . И започна да разказва за дългата черна кадифяна рокля, чантата, ръкавиците. . . Колко елегантна ще съм с тях. . .

— Ти вече ми купи роклята, чантата и обувките, така хубаво ми го разказа — отговорих аз и се просълзих“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Май 1 Отпечатано е стихотворението „Машинист“ с подпис Н. Вапцаров (Занаятчийска кооперативна беседа, г. V, кн. 8). Ръкописът не е намерен. В Тетрадката от формуляри има първите две строфи на стихотворението:

Татко, ти работиш много,
уморен си татко.

Май — началото По време на боледуването усилено се занимава с литературна работа — преглежда изпратените за печат материали, разговаря с прогресивни хора на изкуството и ги подканя да публикуват творби в „Литературен критик“.

„У нас положението все още не е изяснено. Кольо още има отпуска по болест, но вече е добре. Сега действува да го освободят напълно (мобилизиран като огняр в БДЖ). Ако го освободят, Кольо към средата на месеца ще замине за Банско и през цялото лято ще бъде там. Мисли да напише две поеми. . .“ (Непубликувано писмо на Б. Вапцарова до В. Николова от 1. V. Оригиналът — у В. Николова).

Май 5 Отпечатва репортажа „Ключът на Суец“, с подпис Никола Вапцаров (в. София, бр. 624. Ръкописът не е намерен).

Май — първата десетдневка Работи напрегнато. Редакцията на „Литературен критик“ чувствува финансови затруднения. Броевете излизат с голямо закъснение.

„Ние се срещнахме с Никола Йонков Вапцаров, за да решим въпроса, какво да правим с вестника. Вапцаров, който също както мене нямаше и пет пари в джоба си, беше на мнение броят да излезе.

Тръгнахме с него да търсим пари и хартия. Цял ден търсихме приятели — мои и негови, за да намерим 3 или 4 хиляди лева, сума, която ни беше необходима за закупуване на хартия. Спомням си, че ходихме в книжната фабрика „Горна баня“, за да търсим хартия от негови познати, които работеха там“ (Ф. Филипов. Сб. Н. В., с. 179).

В бр. 12 на „Литературен критик“ в отдела „Наша поща“ отговаря на начинаещи поети: „Д. Б-ин. „14 юни — 1940“ е замислено интересно. Има в тематично отношение известно заимствуване от стихотворението на Маяковски за слънцето. Неправилен е изразът „Дигна се мъглата и стопи в безкрая“. Изпуснали сте възвратния глагол „се“, защото ви е бил излишен като сричка, и т. н. Трябва да имате чувство за съществено в поезията, за това, кое трябва да се каже и кое не трябва. . .

Сава Кировски. „През урви, полета и балкани ти напред, напред летиш ден и нощ.“ А има военен марш. . . и мисълта, и думите едни и същи. Има да научите още много нещо за това, що значи стих. Идеята да възпеете труда на железничаря е хубава. Но поезията трябва да има свой център, а не подробно да изброявате фактите. „Война“ има същите недостатъци.

Христова (Ардинско). Поезия в работите ви има. Няма ритъм, няма стих. . . И после тези безмълвни сенки, които се готвят в закана, които дебнат. . . Знаете ли? — след Яворов просто не струва да се пише за това. По-хубаво от него мъчно ще го направите“ (По-нататък Вапцаров анализира изпратените стихотворения на още 18 млади сътрудници).

Получава стихосбирката на Богомил Райнов с автограф: „На моя другар от сърце подарявам. Богомил. Другарят е Никола Йонков“.

Май средата Отпечатано е стихотворението „Рибарски живот“ (Рибарски преглед, г. XI, кн. 5. Ръкописът не е намерен).

Някои от материалите на бр. 13 на „Литературен критик“ не се разрешават от цензурата.

„Броят, посветен на Христо Ботев, бе връщан няколко пъти от цензурата. В него трябваше да влезе стихотворението „Ботев“ от Вапцаров, но цензорът дори не си направил труд да го прочете — щом видял, че е за Ботев, веднага му теглил червения молив. . . Както е известно, в тогавашната мрачна действителност около името и революционнодемо-

кратичните идеи на Хр. Ботев се обединяваше всичко прогресивно“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров, 1972, с. 300).

Май — втората половина

Присъствува на нелегална сбирка, на която се изнася доклад по международното положение.

„За последен път Неделковски се срещна с Вапцаров на 24 май 1941 г. на една голяма наша нелегална сбирка, която се състоя в дома на Стоян Шарланджиев, на ул. „Св. Наум“, в квартал Лозенец. Една седмица след това Вапцаров бе интерниран“ (Г е о р г и М а д о л е в. — Литературен фронт, бр. 29, 20 юли 1972).

Май 27

Стихотворението „Ботев“ от Н. Вапцаров е минало през цензурата на Врачанската областна полицейска инспекция. Поставена е дата: 27 май 1941 г. и резолюция „Свободно“. В последния момент обаче преди отпечатването на „Ботйов лист“ на Врачанската студентска корпорация „Околчица“ полицията е забранила поместването на стихотворението „Ботев“ (Шпалтата със стихотворението „Ботев“ — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Май 30

Изпраща въпросен лист до Областния съд в гр. Неврокоп, за да бъде разпитан по делегация свидетелят му, писателят Светослав Минков.

Заявление
от Никола Иванов Вапцаров, от София, ул. „Анг. Кънчев“ 37, подсъдим по Н. О. Х. дело № 126/41 г.

Господа съдии,

С настоящото заявление ви представям Въпросен лист за разпит на свидетеля Светослав Минков, София, чиновник в библиотеката на Бълг. Зем. и Кооперативна Банка, ул. „Ив. Вазов“, по делегация от Софийския областен съд, допуснат с определение от съда от 29 март 1941 г. под № 262/41 г.

Прилагам: Въпросният лист
София. 30 май 1941 г.
С почит: Н. Вапцаров (Фотокопие — Окр. държ. архив, Благоевград).

Написва стихотворението „Пролет“ („Отвънка ухае на люляк. . .“).

„Беше началото на юни 1941 г. Кольо беше прекарал инфлуенца и се чувствуваше вече на оздравяване. . .

— Боя, подай ми бележника и писалката. . . Искам да напиша нещо. Моля ти се, остави ме сам.

След известно време той ме извика и ми прочете стихотворението „Пролет“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 335. Стихотворението — в Червения бележник, който съдържа стихотворенията: „Пролет“ („Отвънка ухае на люляк“), „Не, сега не е за поезия“ — дата 5 .VIII. 1941 г., „Война“ („Врабчова сговорна дружина“), разни сметки и др. Съхранява се в дом-музей „Н. В а п ц а р о в“ — София).

В дома на Вапцаров нахълтват полицаи. Арестуват го.

„Докато ние разговаряхме за стихотворението, звънецът в коридора забръмча продължително и остро. Отворих вратата и вътре веднага се вмъкнаха двама души: цивилен и стражар. . .

— Къде е мъжът ти Никола Вапцаров? — И без да дочака отговор, влезе бързо в стаята.

— Никола Вапцаров?

— Аз съм! — отговори Кольо. — Какво обичате?

Агентът извади някакъв лист и каза:

— Имам заповед да те арестувам!

— За какво? — попита спокойно Кольо.

— Това ще ти кажа после, когато те заведа! — отвърна с ирония непознатият. . .“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 336, 337).

Полицаите го отвеждат от IV участък в Дирекцията на полицията и оттам в етапното комендантство на гара София.

„Аз си метнах жакетчето и се затичах след тях. . . Те минаха край Народния театър, завиха по ул. „Аксаков“ и влязоха в IV полицейски участък. . . Дълго чаках, но Кольо не се явяваше. От разговора с един стражар узнах, че преди малко от задната страна. . . извели някакъв висок млад мъж по посока към Дирекцията на полицията. Там един също тъй почовечен стражар ми каза, че една група задържани били отправени към етапното комендантство. . . (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 336—337).

Отправен е с влака под полицейски конвой неизвестно къде.

„Наближаваше вече 11 часът вечерта и аз бях решила да си ходя, когато в двора на комендантството влезе с бързи крачки някакъв човек и каза нещо на стражаря от охраната. Скоро доведоха и извикаха по списък четирима души, между които беше и Кольо. Заобиколиха ги стражари с пушки и групата потегли към гарата. Задържаните бяха настанени в първия вагон на пловдивския влак. Застанах на известно разстояние от вагона, точно срещу техния прозорец. Отвътре, изглежда, ме бяха забелязали, защото на прозореца се показа Кольо. Попитах го с мимики, къде го водят, но той ми отговори с вдигане на рамене, че не знае. След няколко минути влакът тръгна и Кольо ми кимна за сбогом“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 340).

Юни 2 Напечатана е рецензията за „На повратки в село“ — лирична поема от Николай Марангозов, с подпис: Никола Вапцаров (Литературен критик, г. I, бр. 13. Ръкописът не е намерен).

Юни — началото Отведен е в Разлог. Затворен е в Разложкото полицейско околийско управление.

„Една вечер. . . получих телеграма от майка му, че Кольо се намира в полицейското управление в гр. Разлог“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 339).

„Когато отивах в разложкия арест да му нося храна, страшно се карах със стражарите, а той много ми се смееше и ми казваше: „Оти бе им се караш, те не са виновни.“ Един път, когато отидох да го видя в Разлог — старшията Блажен (така го наричаха в Банско) ме повика в една стая при разложкия старши и ме запозна с тях, като каза: „Това е майката на комуниста Вапцаров.“ А аз им отговорих: „Та да не би да е само той, я тези хора отвън, които виждате, са все комунисти.“ Вън има-

ше много хора, защото беше пазарен ден. Тогава старшията Блажен кимна към другите и им каза, че трябвало да затворят и мене" (Е л. В а п ц а р о в а. Сб. Н. В., с. 11, 12).

„По-късно Кольо разказваше за своите кошмарни нощи в тамошното полицейско управление. Всяка вечер, точно когато се унасял в сън, той чувал отчаяните викове на човек, когото бият, чувал как бият главата му в стената, как го псуват и го ритали с всичка сила" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 340).

Юни — началото

Отправен е по етапен ред от Разлог в гр. Годеч. Интерниран е за три месеца.

„До господина Областния полицейски началник, гр. Пловдив, вх. № 3851.

Донасям Ви, господин старши командир, че лицето Никола Иванов Вапцаров от гр. Банско днес с писмо № 4058 изпратих на г. Окол. управител, гр. Годеч, за въдворяване на временно местожителство за срок от 3 месеца, съгласно писмото Ви под отсрещния номер".

„На една гара — разправяше той — в нашето купе вкараха две около 14-годишни деца. Те седнаха срещу мен и аз ги разприказвах, за да разбера, защо са арестувани. Но това така разсърди техния стражар с ястребови очи, че едва не посегна да ни бие. Децата се свиха като уплашени пиленца. Гледам ги, едни такива бледички и безпомощни, не приличат на крадци и на малолетни престъпници. По едно време те като че ли задрямаха. Аз реших да закуся и почнах да развързвам пакета с храна. Като погледнах несъзнателно към тях, просто се вцепених. Очите им се бяха впили алчно в хляба, устните им потрепваха. Децата искаха да ми кажат нещо, но не смееха. Само дъвчеха и преглъщаха. Отчупих бързо едно парче хляб и им го подадох. Но тъкмо когато те протягаха ръце към него, стражарят го грабна и хвърли през прозореца. Отначало аз се обърках и не знаех какво да правя, но в следния миг забравих, че и аз съм арестуван и засипах полицая с ругатни. Ние бяхме станали и навярно щяхме да се хванем за гушите, ако моят стражар и пътниците от другите купета не се намесиха. Цялата история завърши с това, че децата можаха да се нахранят. После се разбра, че те били полусирачета от някакво село от Северна България. Отишли да работят по постройката на железопътната линия, но комисията ги намерила физически слаби и не ги одобрила. Сега ги връщали по етапен ред, защото нямали пари за билети. Из пътя състрадателни хора им давали храна, но откакто попаднали в ръцете на тоя озверен стражар, от три дни троха хляб не били слагали в устата си. . . " (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 340, 341).

Пристига в Годеч. Околийският полицейски началник осведомява началниците си, че нареждането е изпълнено:

„Същия поставих под строг полицейски надзор. Подписва се по три пъти на ден, проверява му се всичката кореспонденция, проста и препоръчана, а телефонни разговори забраних" (Н и к о л а й Б е л о у с о в. Ненаписани страници за Вапцаров. — Септември, 1969, кн. 12, с. 116).

„Най-после получихме писмо от него, с което ми съобщаваше, че е интерниран в Годеч и ме молеше, ако мога да му пратя малко пари. Веднага му пратих пари и колет с храна и бельо. После той ми писа, че получил от полицията разрешение да отида да го видя" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с 341).

Юни — първата десетдневка

Редакцията на в. „Литературен критик" се премества от дома на Н. Вапцаров в София на друго място.

„Поради настъпилите военни събития редакционният комитет силно оредя — Вапцаров — интерниран! Емил Шекерджийски — подгонен от полицията, Васил Воденичарски също подгонен, замина за родното си село Хайредин, Оряховско. Искра Панова — арестувана. В редакционния комитет бяха включени нови членове: Крум Кюлявков и Михаил Сматракалев. Издаването на вестника се пое от издателството „Нов свят", без това, по конспиративни съображения, да се съобщава. Така вестникът, на който беше дадено реалистично направление още от бр. 6, когато пое редактирането му Вапцаров, продължи при много тежки военновременни условия да съществува" (К. Ц а п е в и Ст. С т о и м е н о в. — Отечествен фронт, г. XVI, бр. 4751, 8 дек. 1959).

Юни 21

Бойка изпраща писмо до В. Николова:

„През тези дни имах малко неприятности с Кольо. Изпратиха го на „курорт" за 3 месеца в с. Годеч. Но той е добре и сега, макар и принудително, ще се отдаде напълно на работа. Взех си един ден отпуска и неделята — ще отида да го видя" (Оригиналът — у В. Н и к о л о в а).

Взема книги за прочит от местното читалище: „Земляци" и „Вечери в Антимовския хан" от Йордан Йовков, „Под игото" т. 7 и 8 от Иван Вазов" (Раздавателен списък на читалище „Напредък", Годеч).

Посреща Бойка в Годеч.

„Още на автобусната спирка в Годеч ме порази неговото бледо лице и изпъкналите му плещи. След полицейската проверка отидохме в квартирата му. В тясната стая с измърсени стени нямаше нищо друго освен един разкривен креват до стената, една малка маса и един счупен стол. В къщата живееха само Кольо и хазаинът му, стар човек и голям скъперник. Кольо веднага ме заразпитва за София, за последните новини, за приятелите си. . .

След това той ми разказа приключенията си и ми обясни защо куца. При разтакаването му по разни етапни комендантства той трябвало да пътува пеша и краката му се разранили от куфара, който ги охлузвал между колената и глезените. На въпроса ми дали са го били, Кольо отговори уклончиво. Не можах да разбера нищо, но по гърба си имаше още сини петна.

Той ме убеждаваше:

— Човек понася и боя, и липсата на храна, и лошия въздух. Той би изтърпял и лишаването от свобода, ако не беше тяхното безобразно държане, с което искат да убият още от първия ден всичко човешко у тебе и да те превърнат в бездушна вещ. Това е най-тежкото. Тук аз се разписвам три пъти на ден в полицията. В гостилницата сядам сам и разменям по две-три думи с някой случаен човек. В бръснарницата е същото. Хората се страхуват да приказват с мен, за да не ги заподозрат като неблаго-

Е.Багряна от „Сърце човешко“ и „Звезда на моряка“ ми препрочиташе или декламираше наизуст не един път“ (Спомен на Б. Вапцарова).

Август 14 — Напечатва репортажа „За силно впечатлителните — вход забранен“ с подпис: Н. Вапцаров (Скиците от Н. Шмиргела. — София, г. IX, бр., 636. Ръкописът не е намерен).

Август — 15—31 — И след заминаването на Бойка за София Вапцаров продължава да помага на местните хора в ежедневната им работа, сближава се с тях.

„Трудолюбив по природа, на Вапцаров му било скучно да стои без работа. Затова през юли и август започнал често да се отбива в работилницата за земеделски оръдия на Пейчо Милушев. И заедно с неговия син Милчо, тогава ученик в Механо-техническото училище в София, работят по ремонта на трактори и мотори. Пак двамата поставят водопроводни тръби на консервната работилница на Земеделското училище“ (Запис от Л. Каралеева. — На преден пост, Годеч, 6 авг. 1962).

„ В края на седмицата Пейчо Милушев му предложил пари за труда. Вапцаров се намръщил и ядовито казал: „Аз не работя за пари, бай Пейчо, не искам да ми плащаш, на мене ми е интересна техниката. . . Интересна ми е машината“ (Запис от А. Станимиров. — Антени, бр. 29, 21 юли 1972).

„. . . Веднъж седим пак в кафенето, а Мето току снове от тезгяха до вратата — беше буен, невъздържан. По някое време видя познат и извика: „Кольо наглеждай кафенето.“ Случвало се е да не се връща по няколко часа. Но на никого от нас не се е доверявал така. А Кольо познаваше само от 2 месеца. По-късно веднъж стана дума за това. Мето започна разпалено: „Аз от един поглед познавам човека, какъв е, що е. Да имаш на човека доверие — това е голяма работа. То се с пари не купува. . . “ А. Станимиров. — Антени, бр. 29, 21 юли 1972).

Август — краят — Полицейските власти в Годеч го уведомяват, че срокът за наказанието му е изтекъл и той може да си замине (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Септември 2 — Бойка сключва авансов заем от 3136 лв. от Ведомствената каса на служителите при БЗКБ (Извлечение от „Ценности и ликвидация“ при БНБ — Софийски градски клон — в архива на Б. Вапцарова).

Септември 2 срещу 3 — Загива поетът Коле Неделковски в престрелка с полицията. Той е активен участник в литературния кръжок и близък на Вапцаров.

„Самоубийството на един конспиратор — Съобщение от Дирекцията на полицията.

Тази нощ органи на държавната ни полиция са пристъпили в София към арестуването на едно лице, уличено в конспиративна дейност. Лицето е възпламенило една бомба и се е самоубило, като се е хвърлило от петия етаж на къщата, в която е живеело.

От експлозията един полицай е засегнат леко и са нанесени повреди на къщата. Един съучастник на същото лице се е опитал да избяга, но при преследването е бил наранен тежко. Как се казва конспираторът?

Самоубилият се конспиратор се именува Никола Кръстев Недялков, 27 год., р. от Велес, по професия декоратор. Недялков е писал стихове и има издадена стихосбирка“ (Заря, 3 септ. 1941).

Септември 3

Напуска гр. Годеч и се завръща в София.

„В началото на септември, около обед, Кольо се яви в къщи без всякакво предупреждение, отвори вратата и извика весело:

— Здравейте, ребята! Ето ме и мен!

Ние се разтичахме, той се спусна да ни прегръща, после обиколи стаите, отиде в кухнята, излезе на терасата. Не можеше да се задържи на едно място. Събрахме се около масата да се храним, а Кольо нетърпеливо задаваше по няколко въпроса наведнъж. Искаше всичко да разбере — интересуваха го новините от Източния фронт, директивите на партията“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 348).

Септември — първата седмица

Заминава на временна работа в с. Църква, за да бъде по-далеч от очите на полицията в случай, че започнат арести на близки на Коле Неделковски.

„Веднъж през 1941 г. идва при мен в работилницата и ми каза някак си стеснително: „Кучетата пак ме подгониха, Пешо. Дай да отида за някой ден в Църква.“ Там имах работилница за мармелад. Бях купил един парен котел и трябваше да го монтирам в работилницата. Дойде Вапцаров, постоя няколко дена в Църква, работихме заедно по котела и след това си замина“ (П. С и м е о н с к и. Сб. Н. В., с. 154).

Септември —началото

Във военната комисия при ЦК на БКП вземат решение Вапцаров да се привлече за сътрудник на комисията.

„Идеята за използуването на Вапцаров по военна линия се обсъжда най-напред между Иван Масларов и Атанас Романов. Те веднага оценяват неговите достойнства и го предлагат за сътрудник на Централната военна комисия. Там това предложение се посреща с пълно одобрение. Вапцаров е известен като изключително предан, верен на партията човек, готов да изпълни опасни конспиративни задачи. . . Иван Масларов възлага на Атанас Романов да намери Вапцаров и го уведоми, че партията го кани да вземе участие в нейната военна работа. . . Романов му предава решението на ЦК на БКП да се включи на нелегална работа във военната комисия“ (Н. Б е л о у с о в. Ненаписани страници. . .).

Търси своите приятели от литературните среди, за да научи нещо повече от това, което се пишеше в печата за истинското положение на Източния фронт, да разбере какво е настроението в тези среди.

„Беше вече нещо обикновено този или онзи от постоянните посетители на „Средец“ да изчезва от кръгозора. Днес един, утре друг отиваше на „свиждане“ с душеприказчиците на Дирекцията на полицията или биваше „консервиран“ в някой концлагер или затвор. По едно време изчезна и Вапцаров. . . Когато се завърна и се срещнахме отново, Вапцаров шеговито казваше: „Тоя път отървах куршума. Сега вече имам и необходимия ценз. Ще започна по-сериозна литературна дейност“. . .“ (К р. В ъ л к о в. — Труд, бр. 177, 24 юли, 1952).

„Много исках лично да поздравя Вапцаров за стихосбирката. Това стана едва лятната ваканция на 1941 г. С Бойка, Катя, Вапцаров и Шмир-

гела бяхме на разходка из гората над тогавашната Борисова градина. За разлика от друг път разговорът не вървеше — Кольо беше подтиснат, Шмиргела — разсеян. Войната беше в разгара си, новините от Източния фронт — тревожни. Опитах се да възвърна предишния дух на срещите ни и започнах да говоря на поета колко ме е развълнувало „Писмо", как просто и силно е излято всичко в него. Кольо не прояви никакъв интерес. Шмиргела студено подхвърли: „Охо, нашият Шишо напредва", и млъкна. Скоро двамата Кольовци избързаха напред и започнаха някакъв сериозен разговор" (Ст. Иванова. — Народна култура, бр. 49, 6 дек. 1969).

Септември — средата

У Вапцарови се настанява да живее студентката по педагогика Митка Лалова.

„Аз вече бях бременна и трябваше да мисля как ще съчетая идването на бебето и работата ми в БЗК банка. Тогава не се даваше платена отпуска по майчинство,а Кольо не беше на постоянна работа. Единственият сигурен доход в семейството бе моята заплата. Обсъждайки този въпрос, моята приятелка Петя Хаджийска ми каза, че у тях живее една бедна студентка, която срещу храна и квартира помага в домакинството и че на тях не им е нужна вече странична помощ. При среща с Лалова научих, че нейните лекции и упражнения са повече по време, когато аз ще бъда в къщи. Бързо се сприятелихме и Митка Лалова стана член на нашето семейство" (Спомен на Б. Вапцарова).

„Възложена му е отговорна партийна работа. Поръчано му е да установи връзка с Варненския окръжен партиен комитет и да го уведоми за намиращите се в неговия район нелегални политемигранти, дошли с подводници от Съветския съюз, и да им помогнат за придвижване в центъра на страната" (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Септември 18

„Пристига следобед във Варна и незабавно се заема да търси указаната му шивачница на Жельо Стойчев Евтимов, за да установи връзка със секретаря на Окръжния комитет на партията" (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Септември 19

„Установява връзка с Курти Петров, комуто е поръчано от секретаря на Окръжния комитет на партията Георги Петлешев, минал в нелегалност, да приеме указанията от ЦК" (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Септември 18—22

Докато чака връзка с партийните функционери, среща се със свои съученици от Морското машинно училище.

„През 1941 г. идва във Варна. Разхождахме се, приказвахме. Тогава ми подари сбирката си „Моторни песни" с надпис: „На Куршума за стари бойни спомени." Направихме и снимки" (Г. Куршумджиев. Сб. Н. В., с. 47. Стихосбирката — в Морския музей, Варна).

„Видяхме се отново във Варна през лятото (септември, б. а.) на 1941 г. Спа 2—3 вечери у нас и една вечер у Лазар Сапунджиев. Попитахме го защо идва във Варна. — Подгониха ме в София, ни каза. Повече не го разпитвахме. Чувствувахме, че идва с конспиративна задача" (Х.

Чушков. Сб. Н. В., с. 54. Запазена е снимката на Чушков във военна униформа и Вапцаров в летен костюм на разходка в Морската градина — в И-т за литература).

„Към края на лятото 1941 г., когато бях студент във Варненското висше търговско училище, срещнах Вапцаров в Морската градина. Каза ми да не се движим заедно,защото го преследвали и можел съм да си навлека беда. Поканих го да нощува в квартирата ми, но той отказа. . . " (Непечатани спомени на Ат. Попадиин — И-т за литература).

Септември 20 „Предава на Курти Петров указанието на Централния комитет за издирване и подпомагане на дошлите в България политемигранти от СССР. Получава сведения за състоянието на Варненската окръжна организация, за да ги предаде в ЦК на партията" (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Септември 23—25 „Завръща се в София и прави безуспешни опити да се срещне на определеното място с човека от ЦК, който му е възложил задачата във Варна" (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Септември 26 „Ат. Романов му съобщава в къщи, че за положението във Варна трябва да докладва на друг човек в ЦК. Свързва се с Ив. Масларов — „Йосиф", съобщава за извършеното във Варна, получава псевдонима „Григор" и поръчение да помага на Ат. Романов за уреждане на различни въпроси, свързани с въоръжаването и бойните групи в столицата' (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Октомври —началото Обикаля близки и познати, за да се види с тях, да поговори за положението у нас и на Източния фронт, да види какви мисли и чувства ги вълнуват и готови ли са да окажат съдействие в нелегалната работа на партията. Така на адреса на художника Ст. Сотиров в продължение на няколко месеца се получават писма, предназначени за ЦК на партията. При провала по-късно той е задържан от полицията (Спомен на Б. Вапцарова).

„Често идваше при мен в ателието. Той влизаше съвсем просто, на вид равнодушен, без някаква сериозна задача. Друг път биваше силно възбуден от новините за военните действия на Съветския съюз. Надълго и разпалено обясняваше той как немците накрая ще бъдат бити.

— Как е, Стоянчо, върви ли изкуството?

— А поезията как е? — отговарям му аз.

— Поезията отдавна съм я качил на тавана, ще дойде ред и на нея. Ама защо не си поставиш пощенска кутия долу? Позволи ми да ти купя, ако нямаш пари, и аз сам ще я закача. Сега как си получаваш кореспонденцията?— Ние се разбрахме добре и работата ни напредваше все повече и повече" (Ст. Сотиров. Сб. Н. В., с. 248, 249).

Подготвя издаването на нова стихосбирка. В една тетрадка (Синята тетрадка) на обратната страна на първия лист отбелязва кои стихотворения ще включи във втората си стихосбирка: 1. „Майка", 2. „Кино", 3. „Рибарска", 4. „Ботев", 5. „История", 6. „Пролет", 7. „Крали Марко", 8. „След бал", 9. „Илинденска", 10. „Не дишаш", 11. „Милиони KWH", 12. „И пак е ден" (В Синята тетрадка преписва само стихотворението

„Пролет“ под заглавие „Пролетна“, с известни преработки от ръкописа в Червения бележник. Ръкописите на стихотворенията „След бал“, „Не дишаш“, „Милиони KWH“, „И пак е ден“ не са открити, а другите стихотворения са в Кафявата тетрадка, някои бележници, или са отпечатани във вестници и списания през 1941 г.).

Октомври 16 Заедно със своя адвокат и приятел Кирил Николов заминава за Банско. Съдебното дело, заведено срещу него във връзка със Соболевата акция, ще се гледа в гр. Разлог (Спомен на Б. Вапцарова).

Октомври 17 Разглежда се делото му в Разлог. Той е на подсъдимата скамейка, подведен под отговорност по чл. 7 от Закона за защита на държавата.

Протокол

гр. Разлог, 17 октомври 1941 г.

Неврокопският областен съд в състав: председателств.: Тодор Николов. Членове: Васил Петров, Йордан Иванов д. чл. п. секретар: Люба Кюлева и при участието на прокурора Иван Койчев в днешното си съдебно заседание пристъпи към разглеждане н. о. х. дело № 126 по описа за 1941 г.

На съдебното заседание, на именното повикване, в 9 часа и 15 минути преди обед се явиха: подсъдимият със защитника си адвоката Кирил Н. Георгиев, предварително упълномощен днес пред секретаря на съда, и съдът го прие, и свидетелите. . . Даде ход на делото. . . Съдът счете делото за свършено, оттегли се на съвещание, след което произнесе приложената към делото присъда:

Присъда

№ 98

гр. Разлог, 17 октомври 1941 г.

В името на Негово Величество Борис III, Цар на българите

Неврокопският областен съд наказателно отделение в публично съдебно заседание на седемнадесети октомври през хилядо деветстотин четиридесет и първа година в състав: Председателств.: Тодор Николов, Членове: Васил Петров, Йордан Иванов — д. чл. при секретаря Люба Кюлева и прокурора Ив. Г. Койчев, като разгледа докладваното от Тодор Николов н. о. х. дело № 126 по описа за 1941 г.

Присъди:

Признава подсъдимия Никола Иванов Вапцаров — 31-годишен, българин, православен, женен, грамотен, неосъждан, машинен техник и поет, български поданик, от гр. Банско, за невиновен, че в края на 1940 г. в гр. Банско, чрез написване на стихотворенията „Селска хроника“ и „Бунтът кипи“ със съдържанието им да е подбуждал към вражда, омраза и престъпление спрямо отделни класи и слоеве на населението или на установените власти и с това да е могъл да постави в опасност обществения и правов ред на страната, поради което го оправдава и освобождава от наказателна отговорност по това обвинение — чл. 7 от ЗЗД.

Направените по делото разноски в размер на (60) шестдесет лева остават в тежест на Държавното съкровище.

Присъдата е окончателна и може да се обжалва по касационен ред пред Върховния касационен съд в месечен срок от днес — 17 октомври 1941 г.

Председателств.: (п) Т. Николов
Членове: (п) В. Петров
(п) И. Иванов

(Сб. Н. В., с. 299—303).

„Вечерта получих телеграма от Банско, в която Кольо ми съобщаваше, че е оправдан. Тежък камък се свали от плещите ми. Преди да заминат за Разлог, Кирил Николов искаше да ме подготви психически, че Кольо може да бъде осъден на 1—2 години затвор, но понеже досега не е бил подсъдим, присъдата може да бъде условна, т. е. да е свободен срещу гаранция. Всичко зависи от съдиите, дали не са се поддали на паническата психоза на вражда срещу комунистите. А ние очаквахме и дете" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Октомври — втората половина

Получава оръжие за бойните групи от мобилизирани другари.

„С него бях имал редица срещи, но само два пъти водехме по-дълги разговори. Първия път, когато през октомври 1941 г. на ул. „Тетевенска" 14 му предадох оръжие, и три седмици по-късно във Фото „Балкан", когато ме инструктира как да честваме годишнината от Октомврийската революция" (Т о д о р С т о я н о в. — Работническо дело, бр. 152, 1 юни 1975).

„В тези дни Н. Й. Вапцаров, придружен от члена на бойната ни група Димитър Ил. Терзиев от с. Рила, влезе привечер в квартирата ни с Филип Върголомов на ул. „Три уши" 19. След кратко съвещание той нареди: „Предайте и на Пирота (Димитър Спасов), и на малкия Славчо (Сл. Гигов), че бойната група трябва да отбележи годишнината на Великата октомврийска социалистическа революция с нови успехи: да набави повече оръжие. Така най-добре ще празнуваме!. . .

Вън Димитър Терзиев, Филип Върголомов и Славчо Гигов поеха част от товара ми и тръгнахме един по един към улиците „Аспарух" и „Ангел Кънчев" при Кольо, който трябваше да ни чака. . . (според предварителен план, разработен заедно с Кольо Вапцаров). . .

Предадохме оръжието на сияещия от радост поет, който ни въведе направо през антрето в банята, като извика весело: „Да живее Октомври, да живее!"

След това влязохме във вестибюла, седнахме край радиото в очакване на новините. Така отпразнувахме през 1941 г. годишнината на Октомврийската революция и зарадвахме Н. Й. Вапцаров" (С. С т р и к о в. — Вечерни новини, бр. 2859, 4 ноем. 1960).

Октомври 25

Отпечатва стихотворението „Крали Марко". Подпис: Никола Йонков (Кооперативна защита, г. XII, бр. 12. Ръкописът се намира в Кафявата тетрадка — в дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

„Бързах срочно да завърша конна фигура на Крали Марко. Вапцаров, виждайки откритата работа, още от вратата издекламира от своето стихотворение „Крали Марко". Вапцаров виждаше фигурата за първи път. Спря се, завъртя статива, огледа работата и ми намигна. — Слушай какво, и твоят Крали Марко не ще се бие с танкова колона. Труд-

ничко ще му е. Гледах ги сега, като си идвах от Банско. Вървят, вървят. А не са дребни брумбари. . . “ (Н. Шмиргела. — Труд, бр. 174, 20 юли 1952).

Октомври 26 Присъствува в салона на Военния клуб с приятели на тържественото Дебеляново утро, уредено от Съюза на българските писатели по случай 25-годишнината от смъртта на Димчо Дебелянов. В него участвуват видни представители на науката и културата: К. Гълъбов, Н. Райнов, Ас. Разцветников, Хр. Брумбаров, Ан. Стоянов, Д. Ненов и др.

„Присъствието ни на тържественото Дебеляново утро бе голям празник. По-точно считахме го като семейно тържество. Съпругата на Кирил Николов Лучка Иванова Дебелянова бе внучка на големия поет. Младото семейство бе встъпило от няколко месеца в брак с голяма любов. От докладите-спомени най-много ни хареса словото на Н. Райнов и Кольо ни преразказваше отделни пасажи от него. А след няколко дни словото на Н. Райнов бе напечатано във в. „Заря“ (Спомен на Б. Вапцарова).

„Никола Вапцаров и жена му Бойка бяха чести гости в дома ни през периода 1941—1942 година. Кольо и синът ми Кирил бяха големи приятели. Много добре се разбираха и искрено се обичаха. Бойка и снаха ми Лучка също се разбираха и двете очакваха рожби и си споделяха. През есента на 1941 г. се преместихме в нов тристаен апартамент на ул. „Дебър“ № 37. Тук събиранията станаха много по-чести (Непубликуван дневник на Ефросина Николова (баба Фроса). Препис — И-т за литература).

Октомври краят В София идва нелегално от Казанлъшко Цвятко Радойнов, пристигнал в България през август с подводница.

Октомври краят — ноември Гледа с Бойка новата пиеса в Народния театър „Когато вятърът си играе“ от Джовано Форцано. Възхитен е от тънкия хумор на К. Кисимов, от играта на З. Йорданова и М. Ламбрева, Ас. Темелков, Н. Балабанов и др.

Ноември — началото Полковник Цв. Радойнов става ръководител на военната комисия при ЦК на партията.

„Цвятко Радойнов е извикан от Централния комитет, след като става известно, че се намира в Сливен, за да възглавява Централната военна комисия на мястото на Христо Михайлов. Още в първите дни, след като пристига в София, той се среща с Антон Иванов и други ръководни хора. Включен в състава на Централния комитет на партията, полковник Цвятко Радойнов поема ръководството на военната работа веднага след установяването му в София. Въвеждат го в работата, запознават го с хората, с които ще работи. Иван Масларов му разказва за неговите помощници Атанас Романов и Никола Вапцаров. Запознават го с Атанас Романов на 1 или 2 ноември“ (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Иван Масларов му съобщава, че го привличат за сътрудник на ЦК на партията.

„Централният комитет реши Вапцаров да стане помощник на Цвятко Радойнов. Бях натоварен аз да му съобщя това и да го свържа с Радойнов. По ул. „Нишава“ излязохме на Тухларната фабрика. Беше сред бял ден. Седнахме на поляната. Казах му, че идвам с него не на разходка, а го викам по отговорна работа. Той се наостри. Работата е такава, че животът му всяка минута висеше на косъм. . . ЦК беше мотивирал решението си с това, че Вапцаров е техник, ще е полезен при приготвянето на взрив, боравенето с оръжие и др. А че е поет, тогава малко сме се замисляли и затова тоя избор изглеждаше съвсем удачен. Очаквах, че Вапцаров ще се стресне, понеже поетите често са силни в стиховете, а се отдръпват, стане ли въпрос за оръжие.

Той хвърли шапката си.

— Това така ме радва!. . . Това е най-хубавият ден в живота ми. . . Значи партията ми има доверие! . . .

Зарадвах се и аз. Още на другия ден го свързах с Радойнов. И заработи с голяма жар. Цвятко много се хвалеше от него“ (И в. М а с л а р о в. — Пиринско дело, 7 дек. 1974).

Ноември 3

Запознава се с Цвятко Радойнов.

„На Атанас Романов е възложено да свърже и запознае новия ръководител на Военната комисия с Вапцаров. На 3 ноември, 3 часа следобед, в бозаджийницата „Холивуд“ на ул. „Клементина“ (сега бул. „Ал. Стамболийски“) става среща на Атанас Романов и Цвятко Радойнов. Оттам те се отправят в квартирата на поета.

Вапцаров го очаква. Той е предупреден, че ще се види с новия ръководител на тяхната „специална работа“, както в повечето случаи се говори тогава. . . Разговорът между тях не е продължителен. Това е само едно запознаване, на което Радойнов иска да види Вапцаров, да разбере неговата готовност за предстоящата напрегната съвместна работа, да уговорят начините за поддържане на една по-постоянна връзка. Радойнов се интересува за осигурените квартири в града, които ще се използуват за срещи и нощуване на функционери, ангажирани по военна линия. . . Преди да се разделят, се уговарят, че новият ръководител на „специалната работа“ се нарича „Васил“, Никола Вапцаров — „Лозан“, а за Атанас Романов остава псевдонимът от летните месеци „Стоян“ (Н. Б е л о у с о в. Ненаписани страници. . .).

Ноември — първата десетдневка

Изпълнява поставената му задача — осигурява квартири за нелегална работа.

„Кольо дойде за първи път с искането да му дам квартирата си за нелегално събрание. . . „Няма квартири, бат Борисе“ — казваше Кольо с една тъжна загриженост. Че липсваха квартири, беше близко до ума. Аз знаех по неохотата, с която самият аз отстъпвах своята за тези събрания. Това беше страхът, когато се върнеш към 12 часа през нощта, вместо ключовете под изтривалката, където Кольо ги оставяше, да намериш половин дузина полицаи, които те чакат. Аз знаех за характера на тези събрания, но повече не любопитствувах. Давах ключовете и изчезвах за цяла вечер. „Ако се случи нещо, ще казваш, че си ми дал ключовете, за да си доведа приятелката“, казваше Кольо с една очарователна наивност. „И в полицията веднага ще ми повярват“, отговарях

най-често аз. Тогава ние и двамата се смеехме, но никога не си дадохме труд да измислим нещо по-умно, по-логично, или по-вероятно, с което да „завъртим" полицията" (Борис Ангелушев. Сб. Н. Й. В., с. 78).

Ноември — средата

Навлиза в сложната обстановка на нелегалната работа.

„Напрегнатата работа на Вапцаров като помощник на ръководителя на Централната военна комисия започва от средата на м. ноември 1941 г. По това време между двамата се е състоял подробен разговор в квартирата му. . . Вапцаров ще отговаря и ще се грижи за осъществяване на постоянни връзки между окръжните и други военни комисии и Военния център. . . Вапцаров вече е посветен в най-важните задължения, които му се възлагат като сътрудник на военния орган на ЦК на партията в трудното и опасно дело за саботиране военната и стопанската помощ от България на Германия, за организиране на партизанското движение в цялата страна" (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Среща се с Цв. Радойнов и в неговата нелегална квартира.

„За първи път видях Никола Вапцаров към края на октомври или началото на ноември 1941 г.

Той беше партиен функционер и по това време идваше в къщи на бул. „Сливница" 177, където живееше нелегално Цвятко Радойнов, член на ЦК на БРП (к). Истинското му име научих по-късно, едва когато ни арестуваха в Дирекцията на полицията по процеса на ЦК на партията през 1942 г." (Кънчо Иванов. Сб. Н. В., с. 251).

Ноември 7

Слуша Радио Лондон, което съобщава, че в Москва се е състоял традиционният парад по случай 24-ата годишнина от Великата октомврийска социалистическа революция, и коментира речта на Й. В. Сталин, произнесена на тържественото събрание (Спомен на Б. Вапцарова).

„Голям подем предизвика всред народа речта на Сталин по случай 24-ата годишнина от Великата октомврийска социалистическа революция. Помня,че Цвятко Радойнов донесе в къщи тая реч, написана на руски език, преведе я. . . под заглавие „Защо и как хитлеристка Германия ще бъде победена", даде я на Кольо да се погрижи за отпечатването и разпространението ѝ" (Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват, с. 358).

Ноември 8

В престрелка с полицията загива в Сливен Съби Димитров — другар и приятел на Радойнов, с когото преди 3 месеца с една подводница заедно се завръщат в България.

„По-късно, когато станахме близки с Радойнов и той се чувствуваше като член от нашето семейство, от него научихме подробности около тяхното пристигане, какви мъчнотии са срещнали, колко много са загинали в престрелка с полицията и колко трудно останалите живи са се свързали с партията.

За пръв път слушах от участник за истинската нелегална работа. Той разказваше, че и най-малката разсеяност, несъобразителност, непредвиденост, неточност, закъснение, може да струва живота на човека" (Спомен на Б. Вапцарова).

Ноември — втората половина

Често се срещам с Романов във връзка с изпълняване на задачи, поставяни им от Цв. Радойнов, събират оръжие, разпространяват позиви и материали на партията, търсят квартири и хора, готови за използуване при нелегалната работа.

„Както казах, у Вапцарови идваха много и различни хора — някои много желани, някои — досадни. Там тайнствено понякога идваше Атанас Романов. Един рядко красив и интелигентен човек. Аз вече знаех приблизително работите на Коля и се досещах защо Романов идва в къщи. И веднъж му казах, че това не е удобно, че трябва по-голяма предпазливост. Кольо се съгласи и скептично отвърна:

— Много е тежък въпросът с квартирите. Просто няма къде да се срещаме. . .

Идваше да ми чисти и переше бельото ми една трудолюбива, добродушна и бъбрива жена. Казваше се Гинка. Когато чистеше стаята — изнасяше подарените ми от майка ми черги на терасата и там ги изтупваше. Тази тераса се виждаше чак от ул. „Раковски". И Кольо веднъж ме помоли да кажа на Гинка да занесе чергите на терасата и да ги просне върху первазите. Ако „някой" го подири — под „някой" той разбираше агенти — те си личеха — чергите да стоят там. Ако не го подирят — към десет часа Гинка да ги прибере. Той ще минава от време на време по „Раковски" и ще следи — да се връща ли или да не се връща в къщи. Аз съм се улисал в работа и съм забравил да кажа на Гинка да прибере чергите. Кольо се връща към дванадесет и тревожно ме пита кога са го дирили. И тогава аз виновно си спомням обещанието си. Той се засмя: „Изкара ми акъла!" — каза" (Хр. Р а д е в с к и. — Септември, 1959, кн. 12, с. 32).

„Един път Димитър Терзиев ми каза, че Вапцаров иска да ни види по много важна работа и че ще дойде вечерта в квартирата ми. . . Вапцаров дойде целият измокрен. . . Тая вечер, след като поиска да се преоблече, Вапцаров се обърна радостен към мене:

— Е, Симка, сега и на тебе ще ти харесам вече. Дойде време и за по-смели работи. — И ни разказа, че са дошли другари, на които трябва да се помогне, че трябват квартири, а най-важна задача е набавянето на оръжие. И пак се обърна към мене:

— Е, харесва ли ти сега? Трябва оръжие, много оръжие.

Във връзка с набавяне на оръжието почнахме да си правим срещите в квартирата му на ул. „Аспарух" и „Ангел Кънчев". Почнах да пренасям оръжие — пушки, пистолети — откъде каквото намеря. Вземал съм от Автомобилната школа, където работех тогава, от частни лица, и най-вече от шофьорите, които идваха от Велес. Вземах ги под предлог, че ще ходя на лов за диви свини. . .

Често сме го заговаряли какво ще бъде, след като вземем властта, а той винаги ни отговаряше, че първата ни задача е да бием врага, а сетне ще видим" (С. С т р и к о в. Сб. Н. В., с. 225, 226).

„През м. ноември 1941 г. с Вапцаров отново се видяхме. Времето на репетициите беше отминало. Трябваше да се пренесе оръжие в моята квартира на ул. „Одоровци" 22, където имаше две скривалища — едното за запазване на оръжие на тавана и другото за разни взривни вещества и запалителни бомби. . . Вапцаров и Романов заминаха за оръ-

жието. Колата замина в западна посока по ул. „Три уши“. Към 19 часа пристигнаха Вапцаров и Романов с леката кола, натоварена с два-три чувала патрони, бомби и пистолети от най-различни системи. Те сияеха от радост, че цялата работа се свърши без неприятности“ (С т о я н З а х а р и е в. — В защита на мира, бр. 78, 1972).

Декември —началото

Наредил е на членовете от семейството да не пропускат вечер в 9 ч. предаванията на Радио Лондон, когато той не е в къщи.

„Радиоапаратите бяха запечатани от полицията и се наказваха нарушителите, но народната изобретателност бе открила начин да се променят радиостанциите, без да се засяга и къса запечатаният щемпел. Радио Лондон сравнително обективно предаваше новините от Източния фронт, които започнаха да радват слушателите му. Германците пред Москва бяха отблъснати“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Заедно с Бойка гледат в кино „Европа палас“ филма „Клетниците“, който им харесва много (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември — средата

Сприятелява се с Цв. Радойнов. Освен конспиративните работи голямо място в техните разговори заема и литературата.

„Отначало Цвятко Радойнов идваше у нас само на нелегалните срещи. По-късно, когато почувствува, че всички ние в къщи искрено го обичаме и уважаваме, той пристигаше по всяко време. Помня един път той беше дошъл у нас. Лицето му бе загрижено, а очите опечалени, колкото и да се стремеше да бъде спокоен. Ние бяхме толкова близки, че аз можех спокойно да го запитам какво се е случило.

— Почти нищо особено — каза той. — Днес слушах Радио Москва. Попаднах на един разказ за зверствата на германците в окупираната територия. Аз рядко съм плакал в живота си, даже се мъчих да се въздържам, когато умря синът ми Спартак, но слушайки на какви страшни мъчения са подложени жените, децата и за различните издевателства, които се вършат над тях, не можах да изтрая и заридах с глас“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 356).

„Много бързо в тайните срещи и разговори между Вапцаров и Радойнов се ражда една близка и сърдечна дружба. В техните разговори заемат голямо място литературните теми. Радойнов проявява жив интерес към българската литература, задава много въпроси за творчеството на Йордан Йовков, Антон Страшимиров, Ангел Каралийчев, Христо Радевски, Орлин Василев и др. Понякога тези разговори траят с часове. . . Вапцаров се възхищава от неговата начетеност и интереси“ (Н. Б е л о у с о в. Ненаписани страници. . .).

Декември — втората десетдневка

Все по-често се налага да се използува квартирата му за срещи и пребиваване на Цв. Радойнов.

„У нас все по-често се отбиваше Цв. Радойнов, защото нямаше къде да седи през деня. Повечето от неговите нелегални квартири бяха застрашени, нови много мъчно можеха да се намерят. Понякога се случваше да излезе и точно пет минути преди полицейския час се връщаше отново, за да преспи у дома. За него и за нас това беше крайно рисковано, но друг изход нямаше“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 363).

„При друга среща с Вапцаров в неговото жилище Цвятко Радойнов го запитва как прекарва свободното си време. Той знае, че Вапцаров има издадена стихосбирка и е запознат с много от неговите стихотворения. На тази среща Радойнов поканва своя помощник да му прочете нещо от „Моторни песни". Вапцаров изпълнява молбата му. С особено силно чувство той рецитира стихотворението „Писмо". Прозвучава и последният куплет:

Но да умреш, когато
се отърсва
земята от
отровната си
плесен,
когато милионите възкръсват,
това е песен,
да, това е песен!

Очите на закаления воин и революционер са пълни с възторг и вълнение... Тогава той (Радойнов, б. а.) казва думите, които дълбоко се врязват в паметта на поета: „Макар в настоящия момент съдбата на света да се решава с оръжие, едно пламенно написано стихотворение с актуална тема има не по-малко значение от оръжието."

Ръководителят на военната работа съветва своя помощник да не се отказва от поезията. Той изразява пожелание да чуе нови стихотворения от своя помощник, отговарящи на духа на времето" (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Въодушевен от отношението на Васил (Цв. Радойнов) към политическото въздействие на поезията и по негово внушение остава до късно вечер, за да напише ново стихотворение.

„При следващата им среща Радойнов се интересува дали е написал нещо. Тогава Вапцаров му процитира стихотворението „Хроника". . . Това става през декември 1941 г. Радойнов изслушва с голямо внимание цялото стихотворение. После иска да го чуе още веднъж. Стихотворението му харесва, но той прави и някои бележки. . .

Тогава Вапцаров се заема да напише ново стихотворение, като има пред вид препоръките на Радойнов" (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Декември — втората половина

С повдигнато настроение от победите на Червената армия при Москва той работи с още по-голям ентусиазъм. Отива в Екарисажа, за да види старите си колеги и да провери дали може някой от тях да се включи в помощ на нелегалната работа. Разяснява международното положение.

„По едно време Вапцаров дойде за малко да ни види. Научих, че той бил през това време интерниран в Годечка околия. Говорихме за много неща, но най-вече за положението на Източния фронт. . . Относно положението в България Вапцаров каза две кратки, но изразителни руски думи: „Будем драться!" Той няколко пъти повтори този израз, изглежда, беше му много допаднал" (Д. Матов. Сб. Н. В., с. 146).

„Учуден останах и на една друга среща, когато отговарящият за звеното, което поддържа контакти с партийните ядки в софийските казарми Петър Атларски, се обърна към него:

— Как си, поете?

Сбирката стана на ул. „Трапезица“ 4. Петров — с това име някога беше се представил партийният конспиратор — обширно изложи международното положение. Говори за отстъплението на хитлеристите пред Москва и за нарастващите издевателства на монархо-фашисткото правителство над симпатизантите на Червената армия. . . И затова, като си отивахме с моя пряк ръководител П. Атларски, полюбопитствувах:

— Кой в същност е този изумителен човек? Одеве ти го назова поета!

Той помълча. . . и, както вървяхме, разказа епизод от живота на двамата. . .

— Ако се интересуваш от истинското име на Петров, то е. . . Никола Вапцаров“ (Т. С т о я н о в. — Работническо дело, бр. 152, 1 юни 1975).

Декември 19

Празнува имения си ден заедно с Цв. Радойнов, Ан. Попов, М. Лалова, Б. Вапцаров.

„Решихме да отбележим този празник съвсем скромно поради военната обстановка, купонната система за продукти и поради моята бременност. Но аз пак приготвих богат обед: малко риба, свински пържоли, десерт (баклава), салати, гарнитури (камби трушия) и любимия на Кольо бански фасул. Беше много студено, необичайно за София, въпреки че в стаята бумтеше печката, всички чувствувахме студ на гърба. Цвятко Радойнов беше интересен събеседник и ние го слушахме с възхитени очи. Разказваше ни за войната в Испания, участието му в Септемврийското въстание и как е успял да се измъкне от ръцете на полицията след разгрома на въстанието, да премине нелегално турската граница и да емигрира в Съветския съюз. Той искрено се смути, когато аз поднесох подарък на Кольо и на него — по една вратовръзка. Към 5 часа следобед Цвятко Радойнов си отиде, защото предполагаше, че могат да дойдат някои гости“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември — третата десетдневка

Написва стихотворението „Ще бъда стар“. От незавършеното стихотворение „Ще бъда стар“ са запазени три ръкописа: в Карираното тефтерче, в Тетрадката „Сампа“ и в Синия кожен бележник „Байер“. Първият вариант на стихотворението е в Карираното тефтерче, тъй като в сравнение с текста от Синия кожен бележник „Байер“ и Тетрадката „Сампа“ има няколко изменения в отделни строфи.

В Карираното тефтерче се намира започнатият и недовършен четвърти куплет:

Тогава аз ще имам син,
синът ще бъде двадесетгодишен

Това говори, че Вапцаров е писал този куплет, когато вече е било ясно, че в скоро време съпругата му Бойка ще се освободи от бременност. . . Вапцаров в другите варианти не включва вече този куплет. (Карираното тефтерче и Кожениият бележник, предадени от Елена и Борис Вапцарови в И-т за литература, а Тетрадката „Сампа“ — в архива на М л. И с а е в.)

Декември — 19 и 31

Довършва стихотворението „Антени“ и пише новогодишно поздравление за варненския вестник „Литературни новини“ (Ръкописът — в Синия кожен бележник „Байер“ и Тетрадката „Сампа“).

„Във Варна Иван Нивянин и Божидар Божилов подготвяха издаването на нов вестник „Литературни новини“. . . Те ми възлагаха да държа връзка с писателите в София, да събирам материали. . .

В края на декември Кольо ми даде свои стихотворения: „Антени“ и „Не, сега не е за поезия“, с едно новогодишно пожелание (такива бяха събрани и от други писатели) за „Литературни новини“. Това беше последната ни среща с него. . . “ (Р а д о й Р а л и н. Сб. Н. В., с. 233—234).

На ул. „Анг. Кънчев“ идва да живее брат му Борис и съпругата му Венера в стаята на Хр. Радевски, който се премества в друга квартира (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември — краят

Вапцаров и Бойка отиват на гости у Мл. Исаев, който им подарява новоизлязлата си стихосбирка „Човешка песен“ с автограф: „На Бойка и Кольо приятелски спомен. 1941 г. М. Исаев“ (Книгата — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

„Наскоро след това Вапцаров отново дойде в канцеларията на Писателския съюз. След кратък разговор се обърна към мене:
— Слушай, тебе полицията отдавна те е забравила. Като член на Съюза на писателите се ползуваш с доверие, никой не те подозира.Ще наредим така, че при тебе да се явяват наши хора от провинцията, които ти ще ми предаваш. При тебе ще останат също материали. . . “ (М л. И с а е в. Незабравимото, с. 317).

Декември — последната десетдневка

По поръчение на Цв. Радойнов Вапцаров пише инструкция за боевата готовност на партийните членове.

„. . . Радойнов възлага на Вапцаров да напише указание за нуждата от бсева подготовка на партийните членове. . . В тези редове намират място много неща, научени от Радойнов. Отчитайки трудната обстановка, Вапцаров ги съветва да проявяват преди всичко лична инициатива, да търсят най-различни начини и пътища, за да се снабдяват с оръжие. От друга страна, те трябва да се отнасят с любов към оръжието, да познават механизма му, душата му. Когато им се удаде възможност, да се интересуват за устройството на видяно или придобито оръжие, да узнаят как се действува с него, с колко патрона е, какви засечки може да направи.

Първоначално се предвиждало тези указания, изработени от Вапцаров, да бъдат изпратени в провинцията, но впоследствие се решава заедно с други инструкции въпросът за въоръжаването на партийните членове и военната им подготовка да се разясни устно, чрез идващите в София дейци“ (Н. Б е л о у с о в. Ненаписани страници. . .).

В дома на Вапцаров се срещат членът на ЦК на БКП Ан. Иванов и ръководителят на Военния съвет полковник Цв. Радойнов.

„Веднъж Кольо ми каза да наредя работата така, че на другия ден сутринта никой да не остане в къщи освен той и аз. На сутринта ние метнахме на терасата червената пътека (условен знак, че у дома е спокойно). Кольо прегледа някакво скривалище на тавана за случай на крайна нужда и като се готвеше пак да излезе някъде, каза:

— Ще дойде да ме търси един човек с черни очила. Ако ме няма, пусни го и му кажи, че ще се върна. Нареди масата за закуска.

Към 9 часа се позвъни. На вратата стоеше висок слаб старец с черни очила. В ръката си държеше съвсем несигурно бастун, както го носят слепите. . . По-късно, по време на процеса, научих, че това бил членът на Политбюро на партията Антон Иванов. Той се бе гримирал тъй майсторски, че и най-опитният агент не можеше да го познае. Почти едновременно с него дойдоха Цвятко Радойнов и Кольо.

На вид заседанието изглеждаше съвсем невинно. Седят приятели край масата, пият чай и нищо повече. Само на едно листче хартия с няколко шифровани думи се записват инструкциите и решенията. Навярно Военната комисия докладваше пред представителя на Политбюро за извършената работа. Моята задача беше да пазя долу пред входната врата на кооперацията и ако забележа нещо подозрително, веднага да звъня три пъти" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 358, 259).

Декември 30

Бойка сключва заем от 6000 лв. от Ведомствената каса на служителите при БЗКБ за нуждите на семейството и конспиративната работа на Военния център (Из „Ценности и ликвидации", Софийски клон при БНБ — архив на Б. В а п ц а р о в а).

„Помня, когато Кольо казваше на Радойнов, че един другар намерил няколко пушки от шофьори, пътуващи из Македония, но искат веднага парите в брой. А получаването на суми от касата на ЦК, обясняваше Радойнов, става много трудно и бавно. Особено по-голяма сума. Трябваше да се бърза, да не се изпусне случаят. Това ме принуди да сключа заем. Парите ми бяха върнати по-късно" (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

Декември 31

Заедно с приятели посрещат новата 1941 г. в дома на Невен Томов, зет на Кирил Николов, на ул. „Боянска" № 8. Рецитира свои стихове.

„Зимата на 1942 г. беше сурова и студена, но в дома на другарите, където се бяхме събрали да посрещнем Нова година, беше топло и приятно. В интимна другарска среда Кольо, който инак беше стеснителен, се отпущаше и развеселяваше. След като една другарка декламира на руски Лермонтов и Пушкин, погледите на всички се насочиха към Кольо.

— Сега нещо твое да чуем?

Кольо не се съгласяваше:

— Поне друго след Пушкин кажете, та после аз, а то изведнъж такъв скок!

Но въпреки това се съгласи. Декламира ни „Песен за човека" и „Кино". . .

После Кольо накара и Дончо да рецитира новата си поема: „Ние и Вие". Дончо беше не по-малко сramежлив и стеснителен от Кольо, но колко разпалено той издекламира това свое стихотворение, което, макар и не съвсем издържано по форма, беше наситено с любов към угнетените и с омраза към угнетителите. . .

Дойде ред и на песните, любимите съветски песни, които в ония дни така окриляха и обнадеждваха. . . Вдигайки тост за Нова година, Кольо каза:

— Другари, не съм съвсем сигурен дали Червената армия ще дойде при нас тази година, това може да стане и догодина, но през тази година ще дойде на бял свят един нов здрав болшевик, моя очакван син. За Червената армия и за този нов болшевик аз вдигам чаша. . . " (Р о с и ц а Б о с е в а. Сб. Н. В., с. 239, 240).

В библиотеката на поета в дом-музей „Н. Вапцаров" — София се намира издадената през 1941 г. антология „Македония в песни", съставена от Лъчезар Станчев и Радослав Мутафчиев. В нея са поместени 42 стихотворения от автори от различни поколения български поети: от Константин Миладинов до Ангел Жаров, придружени с кратки биографични бележки. На с. 167—168: „Никола Йонков, млад поет, автор на стихосбирката „Моторни песни". Той е представен със стихотворенията „Песен" („Над горите над Пирин вятър вее"), „Хайдушка" („Вятър мята листя пожълтели").

В предговора проф. Александър Балабанов пише: „Тая сбирка не е само поезия за Македония, ами е и донякъде старателен отбор, исторически документ за мотивите в българската поезия."

1942

Работи напрегнато по уреждане на нелегални срещи с пратеници от провинцията и ръководството на Военния център при ЦК на БКП. Пътува до Варна, за да организира получаването на оръжие за партизанските групи. Осигурява документи на нелегални. Установява връзка с нелегална разузнавателна група. Пише и разпространява комюникета за истинското положение на Източния фронт. Арестуван е на 4 март 1942 г. Четиримесечна инквизиция в полицията. Осъден е на смърт и е разстрелян на 23 юли 1942 г. Последни стихотворения: „Предсмъртно" и „Прощално".

Януари

Новата 1942 г. започва с усилена нелегална дейност.

„Беше 1942 г. За четвърти път отидох на среща с Вапцаров. Имах впечатление, че той много държи на точността, затова с широки крачки пристигнах на пл. „Св. Неделя" („Ленин"). Като видях градския часовник, разбрах, че съм избързал с двадесет минути. Не стана нужда да скучая. Зад „Княжевската спирка" имаше струпан много народ, тръгнах натам.

Сред навалицата един руски емигрант с дълга ръждива брада пояснява как се гледа към звездите. Насочена като противосамолетно оръдие, над главите на хората стърчи голяма тръба. . .

Точно в този миг над главите ни като есенни листа покапаха десетки хартии. Кой една, кой две, веднага ги сграбихме. . .

Едрите редове в края на позива, които заплашваха Филов, ме накараха да изтръпна. Сетих се защо съм тук и хукнах. Не изминах и десет крачки, по тротоарите затрополяха полицейски ботуши. . . Спаси ме военната униформа.

С отваряне на вратата на бозаджийницата между „Мария Луиза" („Г. Димитров") и „Нишка" („Н. Цанов") срещнах острия поглед на Вапцаров. Бях закъснял, сърди се. . .

— А какво казаха работниците за позива?

Обясних, което видях и чух. Той много се зарадва.

По предварителна уговорка слязохме в Красно село. На ул. „Лерин" № 11 живееше Петко Нейков — верен патриот. Вапцаров искаше да огледа квартирата и да прецени удобна ли е за конспиративни цели.

На връщане минахме през квартал „Ив. Вазов". Още при качването в трамвая Вапцаров ми нареди:

— Слизаш на „П. Евтимий" и ще чакаш в стола, аз скоро ще дойда!

В гостилницата на ул. „Гладстон" („Вл. Поптомов") 58 нямаше хора, беше още рано. Именно това обстоятелство използувахме за срещи там. Още не бяхме разменили две думи с Иван Георгиев — студент -медик, „комендант " на явката, ето го, влезе „началникът" — псевдоним на партийния секретар в Школата за запасни офицери. Малко по-късно дойде и Вапцаров. Тримата седнахме в един ъгъл, а студентът остана в преддверието.

„Началникът" съобщи най-напред, че носи 60 патрона за пушка и 10 детонаторни капсули. Вапцаров се зарадва като дете на тази новина. След това бързо извади от чантата си две обемисти книги и ни ги подаде:

— Внимателно разгръщайте и вземайте!

Във всяка кола бяха наредени циклостилни листове—бюлетин на партията за немските загуби в боевете под Москва. Най-много се изненадах, като открих в книгата и от онези позиви, които преди час разочароваха кандидатите за Германия. Вапцаров схвана недоумението ми и смигайки, пошепна:

— Работниците трябва да се спасят, да не стават роби на Хитлер. Нека и войниците да са наясно по въпроса. Може да помогнат евентуално на свои братя и близки" (Тодор Тодоров. — Българо-съветска дружба, 1959, кн. 22).

Януари 3 По нареждане на Цв. Радойнов заминава със специална задача за Варна.

„Една декемврийска вечер Цвятко Радойнов предупреждава Вапцаров, че трябва да замине във Варна за няколко дни. Намерено е подходящо алиби — там ще прави постъпки да бъде зачислен във флота, за да не го призоват в случай на мобилизация като огняр на локомотив в Софийското депо. . . Полковник Радойнов подробно запознава своя помощник със задачите, които трябва да изпълни във Варна: да окаже помощ на ръководителя на военната работа към окръжния комитет (Стойко Иванов Пеев) за ускоряване изграждането на апарата на окръжната военна комисия, да разбере какво е състоянието на бойните групи и даде указания за тяхното потягане и готовност за действие, да се запознае с какво оръжие разполагат варненските комунисти.

Главната задача на неговото заминаване във Варна е да провери какво се прави и какво още трябва да се направи със съдействието на Варненската организация за получаване оръжие от Съветския съюз. Да възложи на окръжната военна комисия да провери условията в района на устието на Камчия за тази цел. . .

Той заминава от София на 3 януари сутринта" (Н. Белоусов. — Литературен фронт, бр. 29, 20 юли, 1972).

Януари 4 Прекарва деня във Варна.

„Във Варна се настанява в хотел „Виена“, а следващия ден прекарва със свои стари приятели, бивши съвипускници от Морското училище“ (Н. Белоусов. — Литературен фронт, бр. 29, 20 юли 1972).

Среща се с младия поет Божидар Божилов, който му подарява стихосбирката си „Извън времето“ с надпис: „На Никола Йонков Вапцаров — за общи литературни стремежи и за вярна служба на народа чрез изкуството. Б. Божилов, 4. I. 42 г.“ (Книгата — в дом-музей „Никола Вапцаров“ — София).

Вечерта се явява на нелегалната явка.

„Вечерта към 7 часа Вапцаров е на определената явка — будката за цигари. . . Уговорена е среща за следващата вечер — тогава ще стане свързването с ръководителя на военната работа“ (Н. Белоусов. — Литературен фронт, бр. 29, 1972).

Януари 4—6 Среща се със свои съвипускници от Морското училище.

„Повторно идва тук. . . Не издаваше за какво е дошъл по това време. Но ние подразбирахме, че е по сериозна работа, макар той да заявяваше, че е на „зимен курорт“ (Л. Сапунджиев. Сб. Н. В., с. 67. Запазена е снимка — Вапцаров и Х. Чушков върху едно стълбище. Вапцаров е със зимното си палто, а на главата си е сложил моряшка шапка, взета от роднина на Чушков, у когото са били на гости. Снимката — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Януари 6 Среща се с ръководителя на Военната комисия на Варненския окръжен комитет на БКП.

„Ръководителят се нарича Стойко Иванов Пеев. Вапцаров не му знае името, не го научи и до последните минути на стрелбището през юли. . . След като остават само двама в жилището, между пратеника на Цв. Радойнов — военния партиен сътрудник Вапцаров — и Пеев се води няколкочасова беседа. . . Вапцаров научава, че е създадена първата партизанска чета в окръга, състояща се от 6 души, с командир Георги Петлешев. Тя действува северно от Варна и в Батовската гора. Създадени са няколко бойни групи и във варненските села, обаче оръжието е съвсем малко. Двамата се договарят за засилване връзките на окръжната военна комисия с Центъра. За тази цел Вапцаров предава на Пеев шифър за изпращане писма до него по пощата или по некомпрометирани пред властта хора“ (Н. Белоусов. — Литературен фронт, бр. 29, 1972).

Бойка се разболява тежко във връзка с бременността си. Късно през нощта Б. Вапцаров я завежда в най-близката частна клиника. Ражда се момче, което живее само половин ден.

Януари 9 Среща се наново със Стойко Пеев.

„Втора среща със Стойко Пеев Вапцаров има на 9 януари вечерта на улица „Войнишка“. Варненският военен ръководител е уверен, че селските нелегални организации около устието на Камчия ще се заемат с отговорната и трудна задача“ (Н. Белоусов. — Литературен фронт, бр. 29, 1972).

Януари 11 Връща се в София. Среща се с Ал. Пицин, който му предава решение

на ръководството на партизанското движение в Разложко да излезе партизанин.

„Поради масовото интерниране на прогресивни хора през зимата на 1941 г. партизанският щаб реши и ме изпрати в София да намеря Никола Вапцаров и да му кажа да излезе и той в балкана, тъй като имаше опасност да бъде изпратен в концлагер. . . Той ми отговори:

— Едни отиват партизани, други в лагер, а кой ще работи сред народа? Народа без хора не трябва да оставяме. . .

Помня оттогава един случай. Трябваше да се пренесат пушки от квартирата на Вапцаров в друга къща. Сложихме ги в тръби от печка и ги пренесохме. . .“ (Александър Пицин. Сб. Н. В., с. 199, 200).

„Брат ми донесе отнякъде нови сръбски пушки. Складирахме ги на тавана, а след това ги пренасяхме в кюнци. На това пренасяне присъствува и бай Санде Пицин от Банско“ (Б. Вапцаров. Сб. Н. В., с. 27).

Започва да пише стихотворението „Дохождат дни“, което остава недовършено (Ръкописът — във Втория бележник, дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Януари 11—12 Научава от Венера Вапцарова за оставен пакет и радиостанция у А. Междуречки.

„Веднъж, когато отидох на гости при моята леля (Мара Междуречка), тя ме посрещна много разтревожена. Каза ми, че Павел Шатев е интерниран, а оставил пари и някаква радиостанция, които няма къде да предадат. Казах това на другаря си и на Кольо, който отговори: „Нищо не зная за това нещо“ и чак след няколко дни влезе във връзка с лелин“ (Венера Вапцарова. Сб. Н. В., с. 206).

Януари 11—13 Докладва на Радойнов какво е направил във Варна.

Януари 14 При Вапцаров идват разтревожени Мария и Александър Междуречки, за да се посъветват с него за оставените от П. Шатев пари и радиостанция.

„През деня в аптеката на Междуречки на ул. „Клементина“ („Ал. Стамболийски“) е идвал някакъв непознат човек, който настоятелно искал да му бъдат предадени всички оставени неща у тях от Павел Шатев. Наистина той вярно е предал уговорената парола: „Пратен съм от Шатев да видя децата“, точно е описал, че при тях Павел Шатев е оставил куфар с радиостанция и пакети с пари. Но откъде е научил всичко това? Не е ли някаква провокация?

Сега Междуречки искат от Вапцаров да провери дали тези неща не принадлежат на партията, може ли да се доверят на непознатия и да им каже какво да правят.

. . . Като първа крачка Вапцаров предлага парите, намиращи се у Междуречки, да бъдат изнесени от тях още на следващия ден, докато се направи проверка на кого принадлежат. . . Вапцаров дава указания това да се извърши на следващия ден от Мария Междуречка заедно с неговия брат Борис Вапцаров. Сутринта Никола Вапцаров предупреждава Младен Исаев, че брат му с една жена ще оставят няколко малки пакети. . ., които той трябва да запази за известно време“ (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Януари 16—18 Радойнов идва у Вапцаров, който му докладва за срещата си с Междуречки. Договарят се, докато се установи на кого принадлежат тези неща, да се придържат към вече уговорените положения.

„Два дни по-късно Радойнов, идвайки в жилището на Вапцаров, му поръчва да вземе парите от Младен Исаев и ги донесе. . . Радойнов започва да ги брои и записва в едно тефтерче. Втори път ги преброява. После се обръща към Вапцаров и му казва да запомни добре: доларите са 2500, драхмите — 148 000 и динарите — 200 000. . .

Радойнов се е съветвал с Антон Иванов и други, които потвърждават, че тези вещи не принадлежат на партията.

През тези дни Вапцаров няколко пъти ходи в аптеката на Междуречки, за да се срещне с неизвестния човек, но напразно. Той вече не я посещава" (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Януари 20 Вапцаров и Бойка, Мара и Мл. Исаеви, Ан. Попов и Николай Стайков отиват на гости у Иван Хаджийски на ул. „Виктор Григорович 3. Преди тръгване Н. Стайков, който временно живее у Исаеви, подарява стихосбирката си с надпис: „На Бойка и Кольо с най-хубави чувства — Н. Стайков. Ивановден. 1942, София."

„На Ивановден 1942 г. празнувахме имения ден на Иван. У нас се събраха много наши другари: Кунка и О. Василеви, Мара и Мл. Исаеви, Бойка и Никола Вапцарови, които доведоха и Антон Попов, Победа и Христо Попови и др. Прекарахме в чудна другарска атмосфера. След като изпратихме гостите, прочетохме с Иван стихосбирката. Иван каза: „Голям талант, но няма време да пише. Работи много отговорна партийна работа" (Петрана Хаджийска.—Троянски глас, 30 окт. 1974).

Януари — последната десетдневка Търси квартира за нелегални срещи. Отива при машиниста Йордан Коларов.

„Обърнах му внимание върху факта, че живея в дома на военния прокурор капитан Наумов, който изпрати вече на разстрел наши другари. Иначе съм съгласен.

— Зная за Наумов и толкова по-добре. Значи, съгласен си. Уведоми Любка и вземи съгласието ѝ, защото и тя ще отговаря и по неволя ще участвува в укриването.

Казах му, че в жена си съм напълно сигурен. Заведох го у дома, поговорихме с жена ми, която се съгласи.

— Тогава, каза Кольо, когато другарите дойдат, а това може да бъде и без мене, ще ги приемете, след като предадат „Много ви здраве от вуйчо ви Конде" (Й. Коларов. Сб. Н. В., с. 138, 139).

Февруари 4 Арестуван е Георги Минчев — деловодител на Централния комитет на БКП — издаден от полицейски агент-провокатор и наблюдаван от полицията още от лятото на 1941 г. Полицията подготвя голям удар срещу ръководните кадри на партията и нейната военна комисия (Ц. Драгойчева. Щурмът. С., 1975, с. 563—566).

Февруари 8 Радойнов и Вапцаров се срещат с представителя от Варненския окръг в квартирата на Ал. Жендов на бул. „П. Евтимий" 27.

„Осми февруари—в квартирата на Жендов влизат Вапцаров и варненският военен ръководител. След 15 минути идва полковник Цвятко Радойнов. . .

Стойко Пеев е донесъл важни новини — въпреки големите студове и продължителния снеговалеж бойната организация на варненци е направила необходимите проучвания. Установено е, че по крайбрежието фашистките власти са взели допълнителни предохранителни мерки. Въведена е например забрана да се доближават хора на 5 км от брега на морето.

Радойнов подробно разпитва Стойко Пеев за състоянието на партизанската чета, на бойните групи. Ръководителят на Военния център обръща особено голямо внимание пред Пеев и Вапцаров за ролята на Варна като важен стратегически пункт във въоръжената антифашистка борба и особено при едно евентуално въвличане на България в антисъветската война. В града и окръга трябва да се извърши подготовка за започване масова диверсионна дейност. Да се създадат повече бойни групи, които при дадени условия да прекъсват телеграфните и телефонните съобщения, да повреждат жп. линии, да подпалват складове с бензин и друго гориво. Радойнов уведомява двамата нелегални военни дейци, че в близко време ще бъде изпратен във Варна един от пристигналите от СССР политемигранти (Иван Щерев), за да се подсили ръководството на военната работа в този важен район. . .“ (Н. Белоусов. — Литературен фронт, бр. 29, 1972).

Февруари — първата десетдневка

Квартирата на Йордан Коларов чрез Вапцаров се използува от Военния център на партията.

„Една вечер, след като се върнах от Плевен, заварих гостенин у дома. „Донесе много здраве от вуйчо Конде“, каза жена ми.

Той беше среден на ръст, набит и с руски акцент. . . Кольо ми беше оставил два купона за хляб. . . Предложих на гостенина да спи в спалнята. Той категорично отказа и десет дни спа на едно миндерче в кухнята. Това беше полковник Цвятко Радойнов. След това укривахме Мирко Станков, капитан Рак и в квартирата ми се състояха няколко конференции на ЦК на партията, в които взе участие Кольо“ (Й. Коларов. Сб. Н. В., с. 139).

Февруари 11

Бойка сключва заем за 3200 лв. от спомагателната каса „Сам си помагай“ при БЗКБ(Ценности и ликвидации при БНБ, Софийски клон).

Февруари — средата

Урежда среща на члена на ЦК на БКП Ан. Иванов с Б. Дановски на ул. „Патр. Евтимий“ 27.

„Веднъж Вапцаров ме предупреди в един определен ден и час да си бъда в къщи. „Старийо“ искал да ме види. Те двамата бяха подранили малко, бяха се качили горе и като не ме намерили, слезли. Сварих ги на стълбището долу. „Хайде пак туп-туп нагоре с бастунчето“— се пошегува Кольо. В шегата му се долавяше сдържана другарска нежност. Качихме се горе, заключихме се. Антон Иванов не беше никак стар, говореше като военачалник пред решително сражение. Стана дума и за нещо, което Кольо неведнъж беше говорил: за необходимостта да се включат активно в борбата повече хора от антифашистки на-

строената интелигенция. Разговорът трая около час. Тогава видях Кольо в нова светлина. Досега се бяхме срещали винаги само като приятели. Сега пред мене седяха двама отговорни функционери на партията. Може би за първи път при тази среща усетих така осезаемо и ясно какви решителни дни са настъпили за родината" (Б. Д а н о в с к и. — Литературен фронт, бр. 29, 20 юли 1972).

Все повече възлага нелегална работа на Бойка и на Борис, очевидно поради липсата на хора.

„. . . В моменти, когато Кольо се обръщаше към мен за съдействие, знаех, че положението е особено критично и трябва непременно да му помогна в нелегалната работа. . .

— Боя, от три дни в София е дошъл един другар, за да получи оръжие, а има смъртна присъда. Днес ни предупреди, че повече не може да чака, рискува да попадне в ръцете на полицията, а другарят на когото е наредено да му предаде оръжието, не се явява, потънал е вдън земята. . .

Оставаха още няколко часа до заминаването на нелегалния другар. Кольо имаше среща в 6 часа и решихме Роман (Атанас Романов, б. а.) и аз да отидем и вземем оръжие от едно скривалище на ул. „Лъчезарна" № 654, като се условихме — аз да нося куфара с ценния материал, а Роман да върви след мен на няколко крачки. В случай на опасност той ще стреля, да създаде суматоха на улицата, аз да хвърля куфара и се спасявам. . .

Вапцаров бе свършил своята работа и тревожно ни очакваше в къщи" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 365).

„Една вечер отнесохме два куфара с тротил в хотел „Витоша" и ги предадохме на Трамвая" (Б. В а п ц а р о в. Сб. Н. В., с. 27).

Февруари 15—16 В дома на Ал. Междуречки на ул. „Лозенска планина" 20 се среща с Елефтер Арнаудов — радист на съветското разузнаване, който е трябвало да получи оставените от П. Шатев радиостанция и пари.

„Към 4 часа следобед Междуречки е уведомен, че един човек го очаква в техния дом. Отправят се двамата — Междуречки и Вапцаров. Мария Междуречка ги посреща и въвежда в спалнята. Там го очаква Елефтер Арнаудов, същият човек, който търси оставените вещи от Шатев. . .

Останали двама в спалнята, Вапцаров го уведомява, че той е човекът, на когото са предадени материалите. . . материалите са взети от него като представител на Комунистическата партия, защото дълго време не са потърсени след оставянето им от Шатев. . .

Съгласно дадените указания от Цвятко Радойнов Вапцаров, особено след като получава потвърждение, че вещите са съветски, настоятелно моли да ги оставят за нуждите на партията във въоръжената борба. Арнаудов отговаря, че трябва да се посъветва и тогава ще съобщи. дали това е възможно" (Н. Б е л о у с о в. Ненаписани страници. . .).

Февруари 23—24 „Отново се среща с Елефтер Арнаудов по ул. „Евлоги Георгиев" между ул. „Раковски" и ул. „Фр. Нансен". По указание на Цв. Радойнов Вапцаров му дава разписка за доларите: „Употребени за нуж-

дите на Комунистическата партия в България 2500 (две хиляди и петстотин) долара. Светльо.“ Относно предоставянето на радиостанцията за нуждите на партията Арнаудов му съобщава, че още не е в състояние да даде отговор. Определят си нова среща на 10 март на същото място и час“ (Н. Белоусов. Ненаписани страници. . .).

Февруари — краят

Урежда среща с членове на ЦК на БКП и други нелегални функционери в квартирата на художника Б. Ангелушев.

„Нашето последно свиждане беше при последното събрание, което той устрои при мене. Този път обаче и аз трябваше да присъствувам на това събрание. Той дойде в пет часа следобед, за да ме предупреди и да вземе ключовете. Аз лежах в една стая с 39 градуса температура. Аз не можех да отсъствувам, той не можеше да отложи събранието — беше вече предупредил хората. „Приятелката“ трябваше да бъде доведена. Това, което ми каза само, бе, че ще отиде да вземе „старика“. По-късно, по време на процеса, аз научих, че „старика“ е бил Антон Иванов. От 9 часа нататък Кольо на няколко пъти отваря вратата и пускаше идващите в ателието. След двучасово заседание започна единичното излизане. Квартирата беше удобна, излизащите веднага потъваха насреща в боровата гора. Към 11 и половина часа Кольо, останал сам, дойде при мене, седна на края на кушетката, тих, спокоен, доволен. Побъбрихме половин час за много и различни неща — от политиката до литературата. Същият онзи тих Кольов унес, онази вътрешна съсредоточеност, която отбягваше на хората, които малко го познаваха“ (Б. Ангелушев. Сб. Н. Й. В., 1947, с. 81).

Посещава дома на Б. Дановски и преписва някакви документи на пишеща машина.

„Няколко дни преди да го арестуват, Кольо дойде у дома. Помоли ме да му препиша някакви документи на машина. В тях ставаше дума за оръжия и взривни материали. За онова, което бяхме уговорили при срещата с Антон Иванов, не спомена нито дума. Може би бяха настъпили по-важни и неочаквани събития? За първи път го виждах така мълчалив и напрегнат. Отиде си веднага, явно бързаше да предаде документите някому“ (Б. Дановски.—Литературен фронт, бр. 29 , 1972).

Март 1

Публикува стихотворението „Антени“, подпис Никола Йонков (Литературни новини, г I, бр. 3. Ръкописът — в Синия кожен бележник „Байер“ и Тетрадка „Сампа“).

Март 1—2

Отива в дома на Кирил Николов на ул. „Дебър“ 37.

„Последното идване на Кольо у дома беше два-три дни преди 4 март 1942 г. — деня на арестуването му. Беше вечер, влиза и пита за Киро. Казах му, че Киро го няма още и го поканих в кухнята. Гледам Кольо е мълчалив, тревожен. Дочака Киро, влязоха в стаята, поприказваха и си тръгна. Сбогувайки се, ми каза: — Лека нощ, майко, аз пак ще дойда, нищо лошо няма“ (Ефр. Николова. — Отечествен фронт, 23 юли 1967).

Март 2

Вапцаров разглежда книги в антикварния магазин на ул. „Гурко“. Иска да си купи еднотомник със стихотворения на Маяковски.

„Това беше през първите дни на март 1942 година. В една антикварна книжарница на ул. „Гурко“ аз съвсем неочаквано попаднах на една изключително рядка и ценна находка: намерих голям еднотомник от стихове и поеми на Маяковски... Съобщих на Вапцаров, че нямам необходимата сума да купя книгата, че търся заем да стъкмя триста лева и да я взема, че съм съгласен с него за нейното общо ползуване. Той заяви, че ще намери сто и петдесет лева, че ще купим Маяковски заедно, а после ще организираме по най-целесъобразен начин ползуването.

Определихме си среща за другия ден в 11 часа, в същото кафене. Аз бях отишъл по-рано и с нетърпение го очаквах да дойде. Стана 11, 12, чаках до един часа — той не се вести. . . Малко след това успях да науча, че рано сутринта са били предприети арести, че е арестуван и Вапцаров. . .“ (Симеон Русакиев. Сб. Н. В., с. 224).

Март 3 В дома на Вапцарови се преписва речта на Й. В. Сталин, произнесена в Москва по случай 24-годишнината на Великата октомврийска социалистическа революция.

„Трети март 1942 г. беше светъл зимен ден. От ранно утро „гост“ на Вапцарови беше Стария (Цв. Радойнов). Дойде и Антон Попов. Времето до обяд се използува в превеждане и писане на машина речта на Сталин от 7 ноември 1941 г., произнесена на Червения площад в Москва по време на парада на Червената армия. В превода взе участие Радойнов. Антон Попов пишеше, а Вапцаров диктуваше. Това ставаше в кухнята, за да може всичко да се изгори в печката в случай на полицейска проверка. Речта беше преписана в 20—30 екземпляра, а вечерта всички бяхме заангажирани в разпръскването ѝ. Всичко мина благополучно. Денят беше спокоен и външно не предвещаваше с нищо страшната буря, която се разрази през нощта и през следващите дни“ (Непубликувани спомени на Митка Лалова — в И-т за литература).

Издадена е заповед от полицията да бъде арестуван.

„Да се задържи при щателен обиск Никола Иванов Вапцаров — машинен техник, род. Банско, жив. ул. „Ангел Кънчев“ № 37, III ет. уч. IV. Ако се намерят външни лица, също да се задържат до второ нареждане. Ако дойдат външни лица, също да се обискират и задържат в жилището до второ нареждане.

3. III. 1942 г. Н-к отделение: Н. Гешев“
(Копие — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Март 4 В дома му нахлуват полицаи. Правят обиск. Арестуват го заедно с брат му Борис, братовчед му Любомир Везев и съквартирантката М. Лалова.

„Вечерта на 3 март 1942 г. Кольо се върна късно в къщи уморен и загрижен, след вечерята дълго не можахме да заспим и говорехме за неговата нелегална работа, докато аз най-сетне се унесох в сън.

Към четири часа сутринта Кольо ме събуди:

— Боя, звъни се! Кой ли може да бъде? Дали не е полиция?

— Имаш ли нещо компрометиращо у себе си? Да го унищожим!

— Не, нямам, виж кой е!

Във входното антре се намерихме двамата с Любомир Везев. Той бе станал да отвори, мислейки, че ние не сме чули.

— Кой звъни — извиках аз.

— Свой, гост от провинцията — отговори дрезгав мъжки глас.

Отворих вратата и замръзнах: в антрето се вмъкнаха неколцина тайни агенти и двама стражари с пистолети в ръка. Изблъскаха ме настрани и се спуснаха из стаите на апартамента. Двама агенти се нахвърлиха върху Кольо ,хванаха го за ръцете и го завързаха здраво. В къщи бяхме седем души. Всички с вдигнати ръце ни наредиха във вестибюла и преобърнаха наопаки цялата къща.

Кольо успя да ми прошепне:

— Утре в два часа ще дойде Васил (нелегалното име на Цв. Радойнов), гледай да не влезе в примка, кажи му, че срещата е определена за 6 часа.

Наведох глава и отговорих тихо:

— Разбирам.

В това време полицаите съставиха протокола за обиск" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 368, 369).

Протокол

„Днес, на 4. III. 1942 г., гр. София, подписаният Любен Илиев Йоцов, разузн. при Дирекцията на полицията — Държавна сигурност, в изпълнение заповедта на г. Директора на полицията и в присъствието на свидетелите: Георги Константинов Георгиев и Петър Борисов Танев и двамата живущи в гр. София — Държ. полиц. училище и мл. пол. стр. Войн Георгиев Цветанов при IV стол. пол. у-к, направиха щателен обиск в дома на Никола Иванов Вапцаров, род. от гр. Банско, по професия маш. техник, а живущ в гр. София, ул. „Ангел Кънчев" № 37, в негово присъствие, при който обиск се намериха и иззеха следните вещи, интересуващи полит. полиция: 1. Един джобен тефтер, на страниците на който са изписани с мастило разни бележки, от които едната е писана с молив, всички са от интерес на службата. 2. Един лист от две страници, като едната е написана с пишеща машина марка „Хермес Беби", същата страница започва с думите „Всеки ден. . . и завършва с думите. . . подозрителна предпазливост", което е написано саморъчно от съпругата му Бойка Николова Вапцарова. 3. В едно бяло овехтяло пликче се намери писмо до Никола Вапцаров, написано с пишеща машина и подписано от Иван Михайлов, носещо дата 13. VIII. 1933 г. 4. Едно бяло листче, на което са написани следните имена: Георги Л. Симеонов и Георги Д. Кочанов, с. Гиген, Никополско, и третият Георги К. Георгиев, Борисовград. 5. Един бележник, съдържащ в себе си някои бележки, интересуващи пол. полиция. 6. Една машина (пишеща) марка „Хермес Беби".

Горният протокол се състави в присъствието на гореспоменатите свидетели, който се надлежно прочете и приподписа.

Обискиран: Н. Вапцаров

Свидетели: 1. Г. Константинов 2. П. Борисов 3. В. Георгиев

Съставител на протокола и произвел обиска: Л. Илиев" (Копие — дом-музей „Н. Вапцаров" — София).

„Полицаите ни заповядаха да облечем горните си дрехи, след като отведоха Никола и Борис Вапцарови, техните братовчеди Георги и Любомир Везеви, живущата у нас студентка Митка Лалова, като оставиха само мен и Венера — жената на Борис Вапцаров. Двете веднага излязохме след тях. Бяхме тръгнали към квартирата на Атанас Романов, за да го предупредим да се пази от полицията. Но по пътя срещнахме Стоянка Манолова, роднина на Романови, която идвала към нас, за да ни съобщи, че и у тях е била полицията. Същия ден узнахме, че са извършени много арести в София и започнахме да се надяваме, че това може да е обща мярка на полицията“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 370).

„Беше късната вечер на 4 март 1942 г. През изминалото денонощие врагът съумя да плени с един удар десетки отговорни партийни дейци. . . Сред заловените бяха Петър Богданов, А. Романов и Никола Вапцаров — членове на Централната военна комисия и близки сътрудници на Централния комитет“ (Ц. Д р а г о й ч е в а. Щурмът, с. 554).

Март 4—5

В полицията.

„При арестуването ни на 4 март 1942 г. Бойка ни даде всичкия наличен хляб в къщи, около половина хляб. Бяхме четирима. Когато в полицията решихме да ядем, Кольо отказа да вземе своя дял от хляба.

— Аз съм по-издръжлив от всички — убеждаваше ни той. Имам тренинг в това отношение. При арестуването ми, миналата година, не съм ял по цели дни, пък и друг път ми се е налагало. . . Едва го склонихме да вземе няколко залъка хляб“ (Непечатани спомени на М. Л а л о в а — в И-т за литература).

„На 4 март 1942 г. към 3 ч. сутринта полицията ни изненада и ни арестува. В трамвая брат ми направи опит да отвори вратата и да избяга, но не успя.

Първите три дни бяхме в една килия в Дирекция на полицията. Не ни разпитваха и ние сметнахме, че това е обща мярка и че ще ни интернират само“ (Б. В а п ц а р о в. Сб. Н. В., с. 27).

Бойка изпраща телеграма в Банско до Ел. Вапцарова. Вика я да дойде в София, за да помогне на арестуваните си двама сина чрез старите връзки на Й. Вапцаров.

Фотографиран е в Дирекция на полицията. Под фотографията е написано: Лозан — Никола Иванов Вапцаров (Копие от фотографията — И-т за литература).

Март 6

Полицията прави втори обиск в къщи. Арестуват Бойка. На Вапцаров и Бойка правят очна ставка.

„Беше събота, в Дирекцията на полицията ме представиха на самия Гешев. Той нареди да ме затворят сама в една от килиите на четвъртия етаж. След два дни ме извикаха на разпит. Питаха ме кои хора са идвали у нас. Посочих няколко семейства, които нямаха нищо общо с партията. Два часа бях подложена на кръстосан разпит. Като видяха, че не могат да научат нещо съществено, въведоха ме в друга стая и ми казаха да разгледам снимките, поставени на две големи маси. Погледът ми спря

на фотографията на Цвятко Радойнов. В миг отместих очите си към другия ъгъл на масата. Ясно беше, че провалът е сериозен. Обясних, че от тези хора не познавам никого.

Показаха ми снимката на Радойнов. Казах, че изобщо военни не са търсили Кольо. . . След малко в стаята влезе и Кольо, подкрепян от двама агенти. Лицето му беше съвсем бледо. Той едва се държеше на краката си. Искаха от Кольо да ме накара да призная, че и аз съм била посветена в неговата конспиративна работа. Вапцаров каза:

— Жена ми не се интересуваше от хората, които ме търсеха. Аз съм поет, бях редактор на вестник, търсили са ме най-различни хора. Може ли тя да запомни всички?" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров, 1972, с. 326, 327).

Март 7

Пристига Ел. Вапцарова, за да помогне на синовете си.

„През 1942 година, в началото на м. март, Бойка ме извика да отида веднага в София, че Никола бил зле болен. Отидох веднага и намерих, че са арестувани и двамата с по-малкия ми син Борис. Бойка ми каза: „Извикахме те тук, за да използуваш връзките на текьо, да се облекчи положението на Никола. И Борис също е затворен, но положението на Кольо е много лошо." Мене ми стана много тежко и още на заранта почнах да обикалям" (Е л. В а п ц а р о в а. Сб. Н. В., с. 12).

Март — първата десетдневка

Започват кошмарни дни за Вапцаров в Дирекцията на полицията.

„На третия ден в полицията ни разделиха и не се видяхме вече до процеса.

След това един полицай ме извика в коридора и ми каза: „Трета вечер разследват брат ти и при разследването умря." Няколко дни след това същият ми каза: „Брат ти се съживи, но положението му е много сериозно." Разследвал го е Любен Димитров, началник на отдел, който го е измъчвал и с електрически ток.

Когато го видях в съда, беше съвсем изтощен, но пак се усмихваше, както винаги" (Б. В а п ц а р о в. Сб. Н. В., с. 27).

„В полицията няколко пъти видях Вапцаров. Случваше се да г о видя в коридора или през случайно отворената шпионка на килията, или когато ме водеха на разпит, страшно отслабнал, поради което изглеждаше още по-висок, небръснат, с белезници на ръцете и като особено „опасен", винаги придружаван от двама агенти. Той беше най-често разпитваният арестант от целия етаж тогава: от сутрин до полунощ, непрекъснато всеки ден. Имах случай да го видя и когато отива, и когато се връща от разпит. На отиване обикновено вървеше сам, но на връщане беше винаги подкрепян от „адютантите" си с глава, клюмнала на рамо, и с поглед, зареян в пространството. Беше страшно да се гледа" (Непечатани спомени на М. Л а л о в а — в И-т за литература).

Март — първата половина

Ел. Вапцарова, придружавана ту от Бойка, ту от Венера, обикаля старите приятели на мъжа си Й. Вапцаров да ги моли да помогнат за освобождаването на Никола и Борис.

„Най-напред отидох при канцеларията на царя, която се завеждаше от Ханджиев. Напомних му, че е идвал в Банско у нас като прия-

тел на мъжа ми. Той ме разпита къде живея, при кого съм. Разправих му, че живея в Банско и му разказах, че съм дошла да го моля да облекчи положението на Никола. Аз му казах, че съм слушала, че в Дирекцията на полицията много бият, а Никола е много слаб физически, че може би Никола е сгрешил нещо, но той е млад и ще се оправи. . . Ханджиев ме изгледа и ми предложи да ми даде пари, но аз отказах. На другия ден отидох при него, но той вече не искаше да ме слуша. Отидох след това при Груев и той ми каза да напиша една молба до царя и да видим той какво ще отговори. Това направих, обаче отговор не получих. От Груев измолих да допуснат да му се носят завивки, защото беше много студено в началото на март. Повече нищо не можах да направя. . . ." (Е л. В а п ц а р о в а. Сб. Н. В., с.12).

„Пребити от умора и мъка, ние вечер се връщахме в техния дом. Той сега беше глух и неприветлив. Нямаше го Никола със своята сърдечна усмивка да стопли сърцата ни, нямаше го Борис да ни разсмее. И всяка за себе си знаеше, че никога не ще се повторят ония дни, когато вечер се събирахме всичките — двете невести, Никола, Борис и аз — и спорехме сърдечно ту за поезия, ту за друг живот. . . Но никоя не изказваше своите мисли, всяка се стремеше да скрие от другите мъката си" (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 210).

Март — средата

М. Лалова успява да влезе в килията на Вапцаров.

„На нас, жените от 22-ра килия, ни правеше впечатление по-човешкото държане на един от полицаите. Освен това забелязахме, че той криеше това си известно разположение към арестуваните от другите полицаи. След много усилия и убеждения успях да го склоня да ме пусне при Вапцаров. Бързо влязох в килията му. Това беше след един „активен" разпит за него. Вапцаров лежеше като безжизнен труп на пода. Но щом ме видя, веднага се оживи и с големи усилия се привдигна на лакти. Първата му дума беше: „Тормозят ли те?"

— Много те моля — ми каза той, — ако те обвинят в нещо и ако те измъчват, да казваш, че за всичко съм виновен аз.

След такива ужасни страдания той беше готов да понесе още! Отговорих му, че това не съм направила и че няма да го направя.

— Но защо, ти и без това си заради мен тук.

След това бързо ме изпрати с думите:

— Моля ти се, повече не идвай при мен. Пази се. Ще те пребият.

Цялото свиждане трая може би минута или две, но то така дълбоко ме разстрои, че не заспах цяла нощ, а дни и нощи наред не можех да дойда в нормалното си състояние" (М. Л а л о в а. Непечатани спомени — в И-т за литература).

Март 22

Арестите продължават. Задържани са от полицията К. Николов, Мл. Исаев и др.

„На 22 март — неделя, арестуваха и Кирил. Сутринта в 5 часа нахълтаха четирима души с извадени пистолети, по най-груб начин обискираха къщата и го отведоха. Към обед същия ден един агент дойде и отведе Лучка и Ваньо в Дирекцията на полицията за справка. Държаха ги няколко часа, разпитали са ги и ги пуснаха. На другия ден отивам в кантората на сина ми да предупредя колегата му, адвоката Фил-

чев. Той ми каза: „Аз разбрах, че е арестуван, защото кантората е обискирана, но аз много отдавна чаках това. Кирил всяка вечер се събира тука с другари и аз се сещах, че това са комунистически събрания. Жалко, тия младежи сами се погубват.“ На втория или третия ден отидох при Бойка. Отвори ми Венера — булката на Борис — брата на Кольо, разплака се и каза, че и Борис е задържан. Дойде си Бойка, като ѝ казах за Киро, пожълтя, залюля се, едва я задържах да не падне, и само повтаряше — „предадени сме, предадени сме“ (Е ф р. Н и к о л о в а. — Отечествен фронт, бр. 7110, 23 юли 1967).

Март 23 Изтезанията и разпитите в Дирекция на полицията продължават.

„Кошмарните дни продължаваха, арестите се увеличаваха. . . Единствената връзка беше само написаната разписка от дежурния, която ми даваха, че изпратените от мен пари са предадени, и накрая неговият разкривен почерк, че ги е получил (което често ме караше да се съмнявам, че той се е подписал).

„Разписка за (30) лева.

Подписаният Никола Иванов Вапцаров удостоверявам, че получих сумата (30) тридесет лева, изпратена от домашните ми.

23. III. 1942 г.

София Получател: (п) Н. Вапцаров“

(Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 377. Разписката — в дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

„В полицията звярът Гешев измислял невъобразими мъчения, за да накара Никола да проговори и каже вината на своите другари, но той повтарял едно и също:

— Ако според вашите закони някой е вършил престъпления, това съм бил само аз, защото моите другари са ми правили лична услуга.

Излишно е било да отрича, че е пренасяно оръжие — провокаторът всичко бил издал. Никола се намерил пред разкрити карти — полицията всичко е знаела“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 210).

„Третият злодей, Никола Величков — Кутуза, действува в сферата на Софийската военна комисия и бойните групи: първата му жертва е Христо Ников; негово дело е и провалът на бойната група, възглавявана от Никола Ботушев; по-късно Кутуза насочва полицията по следите на преките сътрудници и членове на Централната военна комисия Атанас Романов, Никола Вапцаров, Антон Попов, а чрез тях и на Цвятко Радойнов“ (Ц. Д р а г о й ч е в а. Щурмът, с. 565).

Март 24 Някои от задържаните са интернирани, между тях са М. Лалова и Б. Вапцаров.

„За последен път в полицията видях Вапцаров на 24 март, когато в суматохата по интернирането ни можах да говоря с него през затворената врата на килията му. Той вече знаеше, че ще ме интернират, и отново изрази съжаление, че по негова вина съм загазила. Не му позволих да говори за това. . . На сбогуване си пожелахме да се видим отново, непременно да се видим пак“ (Непечатани спомени на М. Л а л о в а — в И-т за литература).

„Никола успял да заблуди полицията, че когато Борис е пренасял куфарите, пълни с тротил, не е знаел какво има в тях и е мислил,

че върши услуга на своя по-голям брат. Не зная как са му повярвали, но Борис беше отделен от групата и изпратен в най-лошия лагер в Кръсто поле, Ксантийско“ (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 210).

Март — краят

Разпространява се слух, че Вапцаров е умрял при инквизициите.

„От уста на уста се понесе страшната вест, че Вапцаров е умрял в полицията. Мама Вапцарова беше заминала за Банско и нейните връзки не можеха да бъдат използувани. Реших се на отчаяна смелост. Поисках да ме приеме самият инквизитор Гешев. . . Той наредил да ме изпъдят и да ми кажат да не смея друг път да се явявам пред очите му. Чудех се какво да правя! Посъветвах се с Антон Попов, който още не беше арестуван, но от предпазливост избягвахме да се срещаме. Дончо беше находчив. Решихме да искаме да ми върнат пишещата машина, взета при обиска. По тоя начин се надявахме да узнаем съдбата на Кольо“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 328, 329).

„Тогава не се усъмних нито за минута, че Антон Попов идва при мене по свое някакво хрумване. И поради това го попитах:

— А какво ще искам от собственика на фирмата?

— Бележка, че Вапцаров сам е купил тази машина.

— Това. . . ще има ли някакъв смисъл?

— Ще има.

— Кога трябва да стане?

— Още сега.

Нямах нито време да обсъдя по-трезво това предложение, нито да го отхвърля. . .

Собственикът на фирмата влезе в импровизирания си кабинет и написа бележка.

Не си спомням дали в тази бележка беше отбелязан номерът на машинката, но аз я предадох на Антон Попов и с това нашето — по мое убеждение — наивно и безрезултатно начинание завърши“ (Г. К а р а с л а в о в. Срещи и разговори с Никола Вапцаров, с. 212, 214).

Април 2

Попълва въпросник за установяване на самоличността и лицето, под който Вапцаров се подписва (Фотокопие — дом-музей „Н. Вапцаров“ — София).

Април — началото

От Дирекцията на полицията изпращат до прокурора на Военно-полевия съд списък на задържаните лица.

„Изпращам Ви, г-н Прокуроре, арестантска преписка № 15/216. . . за долуизброените лица, уличени в комунистическа дейност.

1. Н. Й. Вапцаров, 2. Георги Ив. Минчев, 3. Петър Ив. Богданов. 4. Ат. Д. Романов, 5. Ив. Н. Масларов, 6. Георги Сп. Ганев, 7. Никола Павлов Косев, 8. Параскева Николова Павлова, 9. Васил Ст. Присадашки, 10. Кирил Николов Георгиев, 11. Д-р Лазар Бож. Димитров, 12. Младен Исаев Младенов, 13. Иванка Стойкова Димитрова, 14. Неша Драг. Джангозова, 15. Кирил Павлов Киряков, 16. Йорд. Ив. Попов, 17. Кънчо Ник. Иванов, 18. Андриан Димитров Петров, 19. Павел Поцев Шатев, 20. Ал. Гоцев Междуречки, 21. Мара Ал. Междуречка, 22. Борис Й. Вапцаров, 23. Елена Пейчева Пейчева,

24. Хр. Димов Тодоров Братованов, 25. Татяна Бор. Копчева, 26. Невяна Кирчева Русанова, 27. Киро Ангелов Русанов, 28. Ат. Филев Неделчев, 29. Дим. Георг. Малев, 30. Никола Дачев Първанов, 31. Енчо Ив. Стателов, 32. Денчо Василев Вълчанов, 33. Димо Цонев Димитров, 34. Никола Русев Станчев, 35. Георги Цанов Начев, 36. Тинка Данчева Бакалова (по мъж Ценова Начева), 37. Ив. Димитров Мурджев, 38. Вътю Димитров Мурджев, 39. Ксанта Ив. Байчева, 40. Мара Гориева (Гоцева) Антонова, 41. Кръстина Констант. Камбосева, 42. Митка Лалова Пелова, 43. Методи Тодоров Апостолов, 44. Ал. Райков Алексиев, 45. Траянка Ангелова Иванова. . .

От произведеното дознание се установява, че някои от горните лица са били членове на Центр. минно-подривен комитет към ЦК на БКП, задачите на който са били да организира бойни комунистически групи, които имат за задача да прекъсват телеграфни, телефонни линии, да изхвърлят влакове, да разрушават мостове, да подпалват бензинови и маслени складове и цистерни, да се снабдяват с оръжие и да се готвят за въоръжено въстание. Други са устройвали в квартирите си срещи на ръководни комунистически функционери, служили са за явки, с помощта на които същите комунистически функционери са се свързали помежду си, за да вършат своята разрушителна дейност срещу държавата, укривали са в квартирите си нелегални комунистически функционери, дошли в България от СССР с подводници, и са служили за адресати за писмата на Централния минно-подривен комитет при ЦК на КП. Някои от гореизброените лица са разменили чужда валута в български пари, които са предали на ръководните лица. . .“ (Препис — в И-т за ли, тература).

Април — първата десетдневка

Близките на Вапцаров непрекъснато правят опити да узнаят нещо за неговата участ.

„Ние отивахме всеки ден, носейки по нещо на арестуваните, и дълго чакахме да ни върнат разписка, подписана от тях. Понякога подписът на Кольо мъчно се познаваше и тогаз ние разбирахме, че той е много зле. Всеки ден ние заставахме пред вратите на Дирекцията на полицията и търпеливо чакахме да приемат по някоя малка вещ за близките ни. Стражарите ни гонеха, но ние отивахме в някоя странична уличка и там чакахме новата смяна. „Може би другият няма да е така лош “ — мислехме ние. Нашата упоритост побеждаваше“ (М. К о л е в а. — Вечерни новини, бр. 1846, 22 юли 1957).

„С бележка от собственика на фирмата за пишещи машини, с удостоверение от ведомствената каса на служителите при бившата БЗК банка, че съм теглила назаем пари специално за купуване на пишещата машина, със заявление до Дирекцията на полицията се явих в приемния ден при директора на полицията Драганов. Подадох документите, които той внимателно прочете, и отиде в съседния кабинет. Говори с някого. А когато се върна, каза ми да отида да си получа машинката.

Гешев ме изгледа страшно, каза ми да почакам. След няколко минути. . . влезе Кольо, смъртно бледен, подкрепян от двама агенти.

— Ето го, виж, жив е. . . — каза Гешев, — стига си дрънкала по цяла София. . .“ (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 329).

Април — средата

Създава стиха „Борбата е безмилостно жестока“ и „Прощално“, които след изпращането му в затвора написва в Синия кожен бележник „Байер“ и под които поставя дата „София, април“. Прави опит да се самоубие — измъчванията в полицията са нечовешки.

„Веднъж аз и Кръстина се доближихме до килията на Вапцаров. Кръстина, като ме прикриваше зад гърба си, наблюдаваше полицая. Погледнах през шпионката и видях, че е в килията. Попитах го:

— Как се чувствуваш?

— Не съм добре!

— Потърпи, още един-два месеца и Червената армия ще дойде.

— Знам, че Червената армия ще дойде, но ако не мога да издържа по-нататък. . . — и след малко добави: — Моля ти се, дай ми ножче или нещо друго да се самоубия!

Когато се прибрах в килията, предадох разговора си с Вапцаров на Кръстина. Имахме само една игла, но решихме да не му я даваме“ (Пъша Павлова. Явки и пароли. С., 1976, с. 173).

„Но, изглежда, че полицията не всичко е знаела от провокатора, затова подложила на нечовешки мъки Никола. По-късно той сам ни разказа, когато вече беше в затвора. . .

—Най-лошото беше, когато ме обесиха надолу с главата. Кръвта шумеше, струваше ми се, че слепоочието ще се пръсне, устата се пълнеше с нечистотии. Така ме държаха до изгубване на съзнание. След това ме свестяваха, за да ме подлагат на нови мъки. . . Друг път пускаха през тялото ми електрически ток и този ток разкъсваше всичките ми мускули — разказваше той. . .

— Намерих един ден едно кабарче — продължи той — и му се зарадвах като на имане. Не се подвоумих — животът вече за мен нямаше никаква цена. . . Аз зная, че забих кабарчето във вената на лявата ръка. Бликна кръвта и аз зачаках. . . Но не ми позволиха дори да умра. Спасиха ме, за да ме подложат на нови мъки“ (Ел. Вапцарова. Спомени за моя син, с. 211, 212).

Април 24

Арестувани са Цвятко Радойнов и Антон Попов.

Април 26

Арестуван е Антон Иванов.

Април 27

Арестуван е Трайчо Костов.

Април краят — май първата десетдневка

Подложен е на нови инквизиции.

„На 15 април и самият аз бях арестуван и в продължение на месец и половина жестоко инквизиран и разкарван по каушите и арестите на I армейски артилерийски полк, Дирекцията на полицията и пети полицейски участък. В Дирекцията на полицията бях продължително в една килия с инженер Георги Минчев. Вследствие на нечовешките изтезания и засичането на двама провокатори той бе в изключително тежко физическо и душевно състояние. От него научих за тежкото положение и на Кольо. Дори веднъж, когато ме водеха на разпит, случайно се срещнахме с Кольо в коридора на втория етаж. Той бе почти в безсъзнание, пребит, мъкнат като труп и подритван от двама полицаи. И досега блестят пред мен пламтящите с големи черни сенки и някак болезнено отворени

очи на това само физически омаломощено тяло. Аз се мъчех да скрия своето вълнение и да не се издам, че го познавам. Неописуема болка бе обезобразила лицето му. За миг очите ни се срещнаха, но не зная той дали ме позна. Погледът му бе като зафиксиран, без трепет“ (С. Стоянов. — Литературен фронт, бр. 29, 20 юли 1972).

Май — средата

В хода на следствието за няколко дни не го викат на разпит. В килията на Вапцаров в Дирекцията на полицията хвърлят пребития Живко Живков.

„Полицаите имат любим навик да отварят внезапно, с един замах вратата на килията на арестантите и затворниците. Когато отвориха вратата на килията, аз видях в отсрещния ъгъл да седи отдавна небръснат човек, обхванал с двете ръце коленете си, със замислени очи. Полицаите ме хвърлиха на пода и си заминаха. Този, когото те нарекоха „попа“, заради буйната му остра черна брада, веднага дойде при мене. Това беше Никола Йонков Вапцаров!

И тази нощ, когато аз бях унесен от болка, и следващите дни, през които последователно бях викан на разпит и връщан във все по-тежко състояние, той се грижеше за мене като майка и като скъп другар. . . Самотата мъчила и подтискала Вапцаров. Той беше радостен и оживен, че вече не е сам в пустата килия, че има с кого да разговаря за делото, да споделя впечатления, да обсъжда бъдещето“ (Живко Живков. Сб. Н. В., с. 243).

„Когато премина активният разпит, ние оставахме заедно сами по цели дни и цели нощи и приказвахме безспир. Вапцаров, който дълги месеци е бил държан сам в килията, сега доби особено оживление. Той ме разпитваше за събитията, за хода на войната, за другарите навън. Сам ми разказваше дълго и подробно своя живот и своето мъчение.

Спомням си как оживено разговаряхме за нашите млади прогресивни поети и писатели. Спомням си колко ласкаво и одобрително той се изказа за Веселин Георгиев Андреев, който тогава беше млад начеващ поет, за когото бяхме единодушни, че няма да се огъне в борбата. С голяма любов и приятелство говореше Вапцаров за нашите млади поети и писатели“ (Ж. Живков. Сб. Н. В., с. 243—244).

Май — втората половина

Вапцаров написва върху стената на килията строфа от стихотворението „Предсмъртно“.

„Една сутрин, когато се събудих, прочетох надраскана с гвоздей на горната част на вратата, над шпионката, следната строфа:

„Борбата е безмилостно жестока.
Борбата, както казват, е епична.
Аз паднах. Друг ще ме смени и толкоз —
какво тук значи някаква си личност!“

Тази строфа се беше родила в килията на Дирекцията на полицията. Втората строфа от своето предсмъртно стихотворение Вапцаров е написал по-късно, когато се е намирал в затвора“ (Ж. Живков. Сб. Н. В., с. 244).

В съседната килия е затворен Цв. Радойнов, с когото Вапцаров установява връзка чрез почукване по стената.

Н. Вапцаров и Ан. Попов по бул. „Руски". София, 1940 г.; Б. и Н. Вапцарови и семейство Я. и Ем. Попови с дъщеря им Камелия на вечеря в ресторант „Мечата дупка". София, 1939 г.

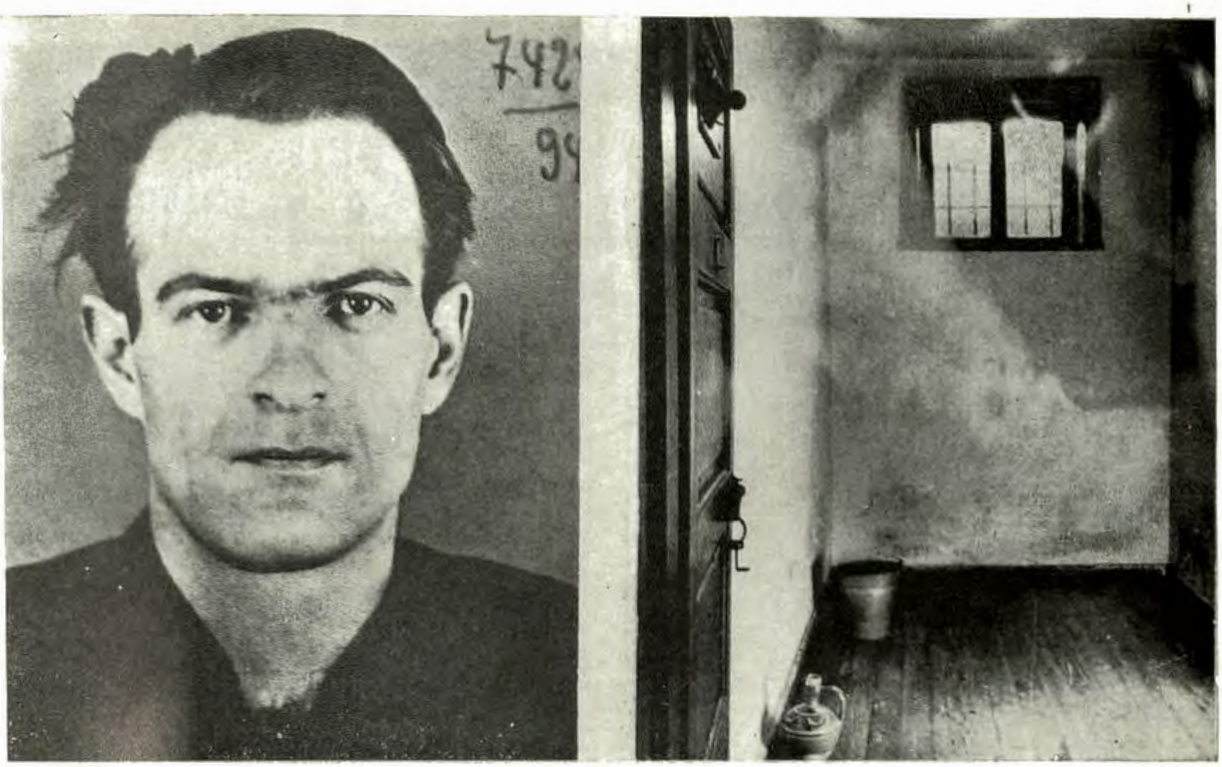

Б. и Н. Вапцарови, Ан. Попов и Ив. Керезиев. София

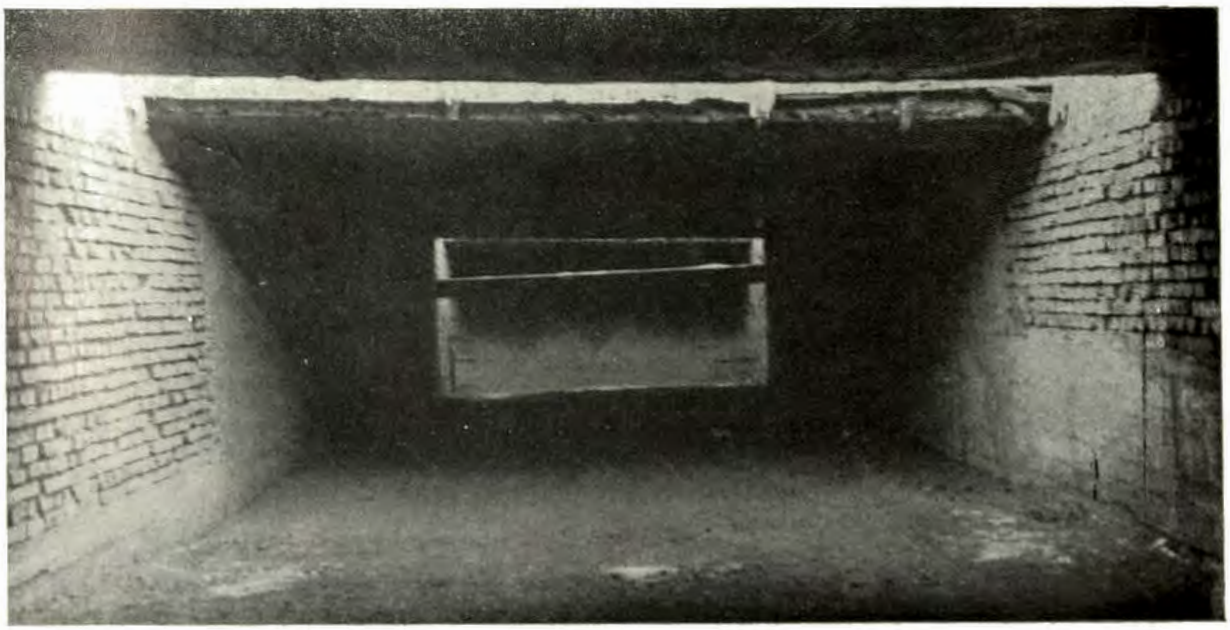

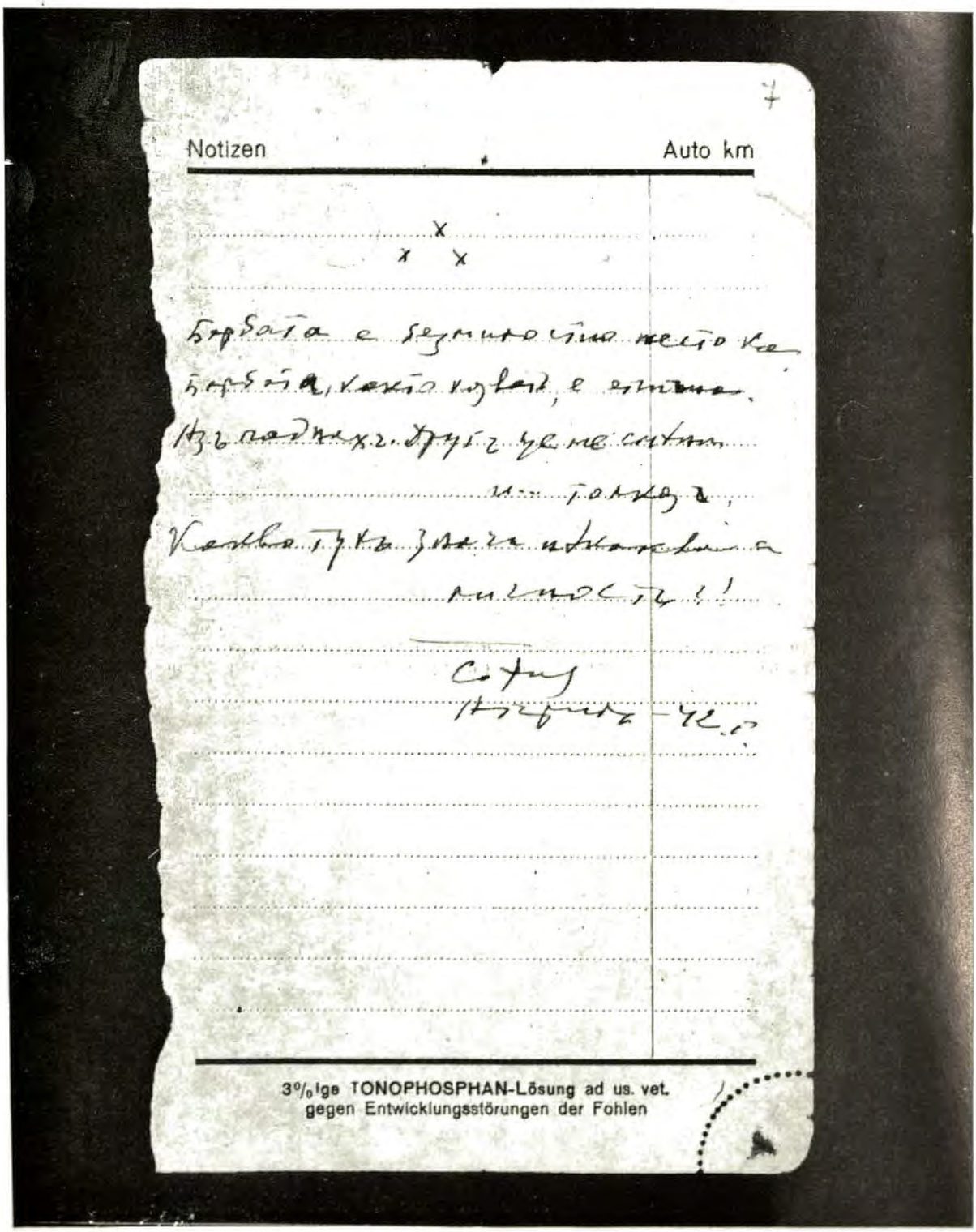
Н. Вапцаров и Х. Чушков на гости при приятел. Варна, януари 1942 г.;
Н. Вапцаров и Х. Чушков на разходка в Морската градина. Варна, 1942 г.

Последната снимка на Н. Вапцаров, направена в Дирекцията на полицията след арестуването му; затворническа килия в Дирекцията на полицията. 1942 г.

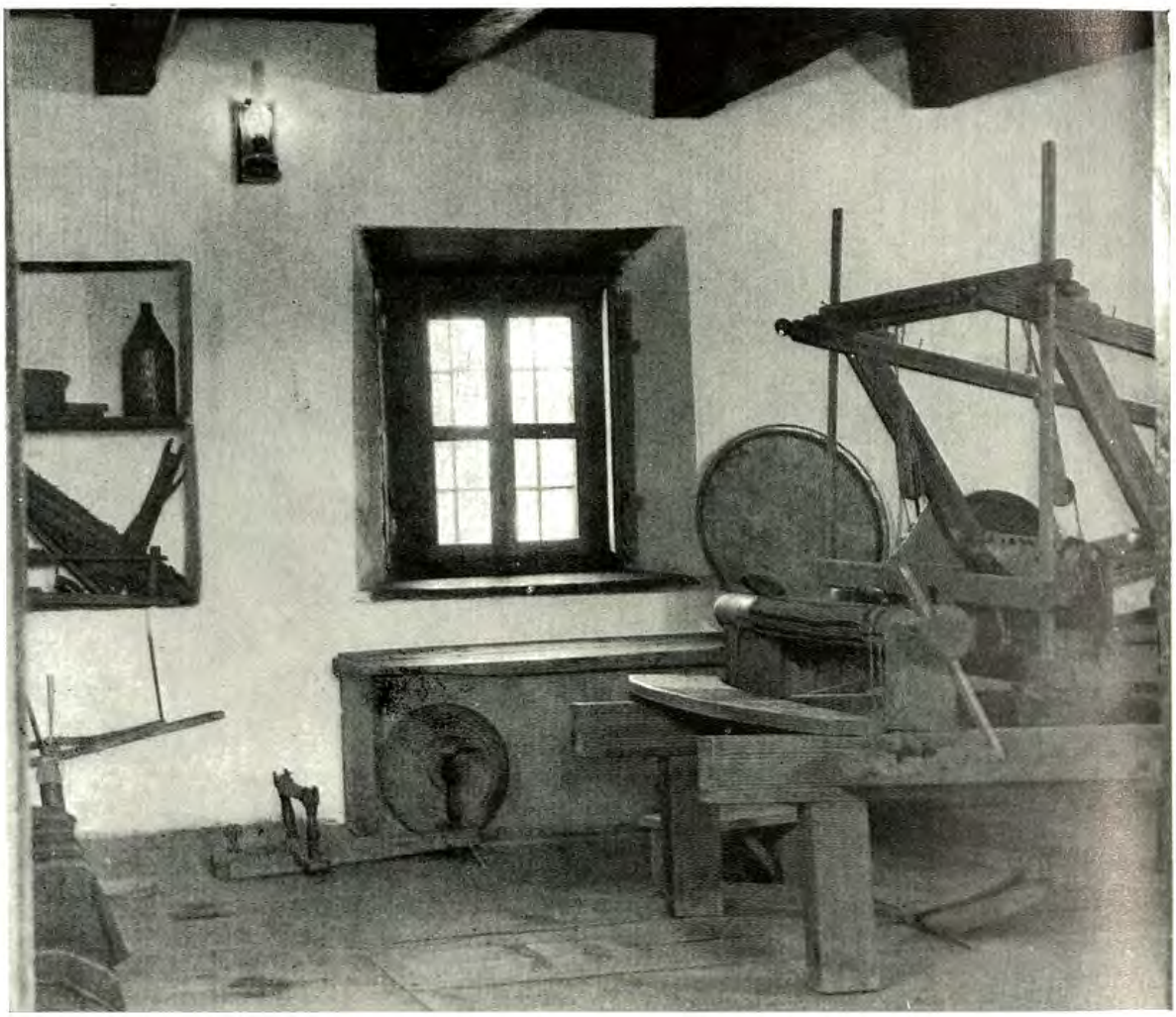
Тунелите на стрелбището на Школата за запасни офицери в София

Факсимиле на първия куплет на стихотворението „Бор бата е безмилостно жестока".

Къщата музей „Никола Вапцаров“ в Банско

Работната стая на Ел. Вапцарова в къща-музей „Н. Вапцаров“ в Банско

Кът от жилищно помещение в къща-музей „Н. Вапцаров“ в Банско →

Спалня в къща-музей „Н. Вапцаров“ в Банско

Стая в дом-музей „Никола Вапцаров“ в София, където е бил арестуван поетът →

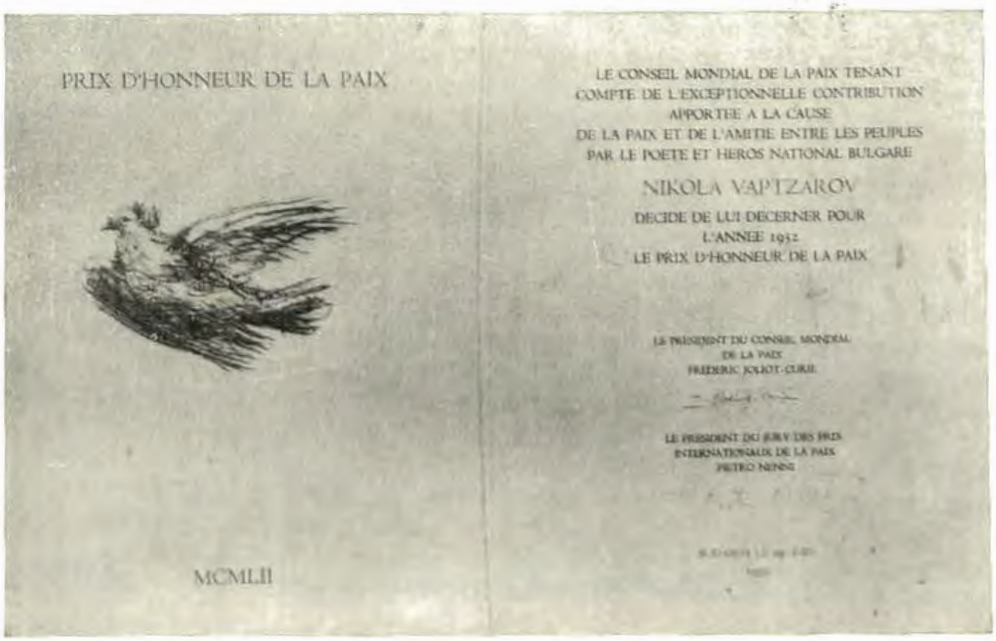

Стая в дом-музей „Н. Вапцаров“ в София

Кубинският поет Николас Гилен произнася реч на митинга в Банско по случай връчване посмъртно на Н. Вапцаров почетната премия на мира. На снимката Ел. Вапцарова и Б. Вапцарова

Грамота за посмъртното награждаване на Н. Вапцаров с почетна премия на мира през 1952 г.

PRIX D'HONNEUR DE LA PAIX

MCMLII

LE CONSEIL MONDIAL DE LA PAIX TENANT
COMPTE DE L'EXCEPTIONNELLE CONTRIBUTION
APPORTEE A LA CAUSE
DE LA PAIX ET DE L'AMITIE ENTRE LES PEUPLES
PAR LE POETE ET HEROS NATIONAL BULGARE

NIKOLA VAPTZAROV

DECIDE DE LUI DECERNER POUR
L'ANNEE 1952
LE PRIX D'HONNEUR DE LA PAIX

LE PRESIDENT DU CONSEIL MONDIAL
DE LA PAIX
FREDERIC JOLIOT-CURIE

LE PRESIDENT DU JURY DES PRIX
INTERNATIONAUX DE LA PAIX
PIETRO NENNI

Ел. Вапцарова и Б. Бапцарова. 1953 г.

„В съседство с нашата килия живееха други двама арестанти. От едната страна беше полковник Радойнов. . . Всеки ден по няколко пъти Вапцаров присядаше ниско до стената и дълго време чрез почукване на стената разговаряше с полковник Радойнов, обсъждаха състоянието на арестуваните, изгледите за в бъдеще, разменяха си новини. . .“ (Ж. Живков. Сб. Н. В., с. 244).

Юни — средата

Ободрява и напътствува хвърлени в същата килия работници и ремсисти.

„В килията ни вкараха млад работник — техник от фабрика „Платно“. Другарят Нино Лазаров. . . беше целият подут и червен. Очевидно той току-що беше преминал през ръцете на полицейските мъчители. Ние се приближихме до новодошлия, утешавахме го, подкрепяхме го и без много забавяне го запитахме как се е държал, направил ли е признание пред полицейските палачи. . . ние в продължение на дълги часове му разказвахме тайните на държането на революционера пред врага. . . На следващия ден той беше бит още по-жестоко, краката му бяха подпухнали и посинели, но той стоически понесъл всичко и отрекъл показанията си. Вапцаров сияеше за тоя резултат“ (Ж. Живков. Сб. Н. В., с. 244, 245).

Вапцаров е доведен от полицията в съда като свидетел по процеса на парашутистите.

„На процеса на парашутистите Кольо беше докаран да свидетелствува. С белезници на ръце, отслабнал, брадясал, той беше изправен пред фашистките военни съдии. Кольо отрече да познава споменатите лица, освен Радойнов, и твърдо заяви, че е служил само на народа си“ (Малин Молеров. — Пиринско дело, бр. 97, 5 дек. 1959).

Юни 15—20

Среща се в Дирекция на полицията с Ан. Попов.

„Един ден, към края на м. юни, Вапцаров успя да склони един от младите стражари, който пазеше в коридора, да му устрои скрита среща с неговия скъп приятел Антон Попов, който беше затворен в килия на същия етаж, намираща се през три килии от нашата. За своя най-близък приятел Вапцаров говореше с голяма любов. Срещата стана за миг. Скъпите приятели успяха само да се прегърнат и да се целунат“ (Ж. Живков. Сб. Н. В., с. 245).

Юни 20

В килията на Вапцаров в Дирекцията на полицията вкарват Мл. Исаев и Н. Русев, доведени от лагера Еникьой.

„След няколко дни ни се удаде да се преместим с Младен в друга килия, в която се оказа и Никола Йонков Вапцаров, арестуван също на 4 март. При срещата си с него Младен засия от радост. Не по-малко зарадван бях и аз, защото с Вапцаров се познавах още от Варна — там той беше моряк в Машинното училище, а аз — в рибарското“ (Никола Русев. — Пулс, бр. 14, 11 юли 1967).

В килията му са събрани 5 души: Ж. Живков, техникът от фабрика „Платно“ Нино Лазаров, ученикът-ремисист Васил Трънков и един работник от „Електрометал“.

„В нашата килия се създаде колектив от петима другари. Ние делях ме залъка си, сядахме да обядваме и вечеряме, когато се полага, макар

че имахме само сух хляб. Дълги часове ние си разказвахме прочетени книги и гледани филми. Беше установен ред всеки един да разкаже с подробности прочетен от него роман или гледан филм. Когато Вапцаров разказваше, ние слушахме прехласнати. Той разказваше така вълнуващо. Разказаното дълбоко ни раздвижваше. Спомням си, че веднъж той разказваше за стремително движение на влак в някаква сцена от филм и така го разказа, че ние всички инстинктивно се отдръпнахме, тъй като влакът бил изпуснат от машиниста и грозела катастрофа.

След разказите следваше литературно-музикална програма, а понякога следваше и боричкане, за да се раздвижат схванатите мускули. Вапцаров, човекът, който очакваше смъртна присъда, наравно с всички участвуваше в тия боричкания" (Ж. Живков. Сб. Н. В., с. 245).

Поръчва на арестувания В. Трънков да запомни стихотворението „Прощално" и да го съобщи на жена му.

„Не си спомням точно през кой ден беше, когато издекламирах нещо от Ботев. Той ме хвана за ръка и ме поведе към ъгъла под малкото прозорче. С малко пиронче, извадено от обувката му, той беше написал стихотворението, посветено на жена му.

— Харесваш ли го?

Стихотворението ми допадна.

— Моля те, научи го наизуст. След десет-петнадесет дни може би ще ме разстрелят. Ако те освободят, предай го на жена ми. Тя живее на улица..." (Васил Трънков. — Балканско знаме, Габрово, бр. 69, 13 юни 1969).

Юни 25 Следствието в Дирекцията на полицията е приключило. Подготвят го за отвеждане в Софийския централен затвор.

„При излизане от килията ни подложиха на последното полицейско „обработване". Агентите ни подхвърляха, че каузата на комунистите е загубена, че няма защо повече да се заблуждаваме. Най-добре за нас щяло да бъде да си признаем, че сме били заблудени. Само така сме можели да разчитаме на снизходителна присъда. Подканиха ни да обещаем, че ще се поправим, и т. н.

На тези провокации нито един измежду нас не се поддаде" (Н. Русев. — Пулс, бр. 14, 11 юли 1967).

Юни 26 Отвеждат го заедно с другите обвиняеми в Софийския централен затвор.

„Изведнъж по широката улица откъм града се зададоха две затворнически камионетки. Някой извика: „Нашите!" Втурнахме се към затвора. Стражарите бяха се разпръснали и ние успяхме да се приближим до камионетката. От нея започнаха да излизат нашите близки... Арестуваните ни видяха и се оживиха. Показа се и Кольо. Лицето му беше восъчно бледо и изпито. Той имаше дълга брада, която му беше израснала в полицията..." (М. Колева. — Вечерни новини, 22 юли 1957).

„След 4—5 човека се показа високата, леко прегърбена позната фигура. Аз започнах да викам:

— Моряк, Моряк! Кольо, Кольо, Кольо!...

Той си обърна главата, усмихна се леко. . . , но един агент го блъсна и той изчезна от очите ми. . .“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 380).

Връчват му обвинителния акт.

„Позовавайки се на свирепия „Закон за защита на държавата“, военният прокурор предявяваше обвинение по чл. 16, букви „б“ и „г“, и по чл. 3, формулирайки го като „измяна пред родината“. Това обвинение се поддържаше против главните обвиняеми на процеса. Ето и списъка им — така, както бе подреден в обвинителния акт на прокурора: Цола Нинчева Драгойчева, Антон Иванов Козинаров, Антон Танев Гьошев, Христо Иванов Михайлов, Трайчо Костов Джунев, Иван Николов Масларов, Петър Иванов Богданов, Георги Иванов Минчев, Дико Димитров Диков, Никола Иванов Вапцаров, Атанас Димитров Романов, Аврам Стоянов Петров, Антон Николов Попов, Борис Копчев. . . , общо обвинителният акт подвеждаше под отговорност и настояваше за смъртно наказание на повече от 60 комунисти. . . По-долу ще цитирам само общата част на обвинението:

„През 1941 г., след обявяване на войната между Германия и Русия, БКП напуска положението си на привидно безучастен наблюдател към развиващите се събития, зае становище против Германия и в полза на Русия и започна усилена организационна и агитационна дейност за събиране на пръснатите сили и затягане на връзката и дисциплината между образуваните партийни поделения... за всестранното им подготвяне за предстоящата борба. . . Централният комитет влиза във връзка със завърналите се от Русия по нелегални пътища български емигранти, увеличава с някои от тях състава си и дава още по-голям тласък за бързото и пълно приобщаване към партията на всички лица с леви разбирания и настроения. Започва се усилено създаване на комунистически групи, навлизане в учрежденията и предприятията, дори и в казармите, гдето по всевъзможни пътища и с всякакви средства комунистическата партия се помъчи да наложи своето пораженско влияние, идеология и тактика в борбата за осъществяване на партийните цели: насилственото завземане на властта в страната и изменение на държавния и обществен строй чрез саботажи, убийства и общественоопасни престъпления. Така активизирана, комунистическата партия, по нареждане на Централния й комитет, започва събирането на оръжие и взривни материали за нуждите на формираните бойни групи; установява явки, пароли, шифър, тайни квартири, изготвя скривалища за хората, оръжието и взривните материали, разделя страната на бойни райони и заповядва извършването на убийства и общественоопасни престъпления, а през октомври 1941 г. преминава вече към действия, като за постигане на поставените си цели. . . заповядва саботажи (каквито са например запалването на бензинови складове на българските и германските войски, повреждането на жп. линии София—Русе и Русе—Варна) и т. н . . . Целта е да се попречи при подвоза на войски, муниции и храни за германската армия, да се попречи на нашите войски да се сражават срещу Русия и нейните съюзници и т. н. и т. н.“ (Ц. Д р а г о й ч е в а. Щурмът, с. 571, 572).

Натъпкват ги в затворническите килии.

„След запознаването ни с обвинителния акт бяхме разпределени по килиите, опразнени преди един ден от осъдените по процеса на парашутистите. Група от девет души: Н. Вапцаров, Мл. Исаев, А. Попов, В. Николчев, Ст. Захариев, Ив. Морунов, Ст. Сотиров, Н. Русев и бай Петър (Христо Г. Петров, б. а.) — ятакът на Трайчо Костов, попаднахме в килия за един затворник. Ширината ѝ беше около метър и половина. Напречно в нея не можеше да се легне. В дължина се събираха два реда по трима души. За трима от нас в същност нямаше място. Така че на циментовия под не можехме да се поберем легнали, а само седнали. За разходка и всякакво движение и дума не можеше да става. . .“ (Н. Русев. — Пулс, 11 юли 1967).

„Заключиха ни по осем-девет души в килия,строена навярно за двама души. Паднахме се девет души в една килия — заедно с Вапцаров и Антон Попов. След няколко дни щеше да започне нашият процес — второто голямо дело на Централния комитет на партията. . .“ (Мл. Исаев. Незабравимото, с. 319).

Юни 26—27 Научава, че парашутистите и Цв. Радойнов са разстреляни.

„На нас, подсъдимите, не бе позволено никакво излизане в затворническия двор. Пускаха ни в коридора само по няколко минути по време, когато всички други затворници бяха заключени. Но случи се още първия ден да видим за последен път и други затворници. Когато жадно използувахме подарените ни минути за движение в коридора, от съседното затворническо крило, под строга охрана, изведоха група арестанти.

— Парашутистите! — извика някой. — Откарват ги на стрелбището!

Само подир час един от ключарите ни каза, че осемнадесетте изведени мъже са застреляни в тунела на военното стрелбище на арсенала. Между застреляните беше и полковник Цвятко Радойнов. . . Когато Кольо научи, че Радойнов е застрелян, легна по очи и аз видях как изпъкналите му плещи се раздрусаха. Когато се обърна, очите му бяха овлажнени.

— А знаеш ли какъв човек беше той? — с тих глас ми прошепна Кольо, сякаш ми поверяваше някаква интимна тайна. — Такъв сърдечен предан комунист, такъв топъл човек и приятел аз никога не съм срещал. Той беше погълнат от денонощна работа. Нямаше време за личен живот. А когато научи за загубата на един мъничък човешки живот в семейството ми, той се развълнува и дълго ме разпитва и утешава. . .“ (Мл. Исаев. Сб. Н. Й. В. 1947, с. 57).

Юни 27 Близките на задържаните получават разрешение от съда за свиждане в затвора. Бойка отива на свиждане с мъжа си. Майка му е отишла в Банско по работа.

„Осем жени от нашето дело бяхме вече пуснати в голямата мрачна чакалня на затвора. Надзирателят ни посочи вратата и ние влезнахме в някаква клетка от дебели бетонни стени, която бе разделена на две части от друга желязна клетка, широка около един метър. Навъсени хора от охраната ни наредиха да застанем с лице пред дебелата решетка. В този момент от другата страна на тясната пътека между стената

и желязната клетка влязоха затворниците. През двойната мрежа те жадно търсеха с очи своите жени и майки. Всеки крещеше, за да бъде чут отсреща:

— Здравей, Моряк!

— Здравей, мила Боя!

Ние пъхнахме тънките си пръсти в мрежата с надежда, че ще можем да се ръкуваме. . .

— Какви са последните новини от Изток? — попита Кольо.

— Водят се ожесточени сражения. Няма вече „светкавични операции". Топят се в котлите (военни обкръжения) надменните тевтонци. . .

— Как е положението в Крим?

Навярно и другите жени приказваха със своите близки на същата тема, защото един от надзирателите се опита да прекъсне свиждането, преди да е изтекло определеното време.

— Боя, ти знаеш, че съм посочил за свидетели Елисавета Багряна, Константин Щъркелов и Таско Стоилков. Срещнете се с тях и ги попитайте дали биха се явили в съда.

— Защо на тях се спря? — запитах аз.

— И тримата ме познават още от дете, стари приятели са на нашето семейство. Помолете Багряна да се изкаже в съда за моята поезия, Щъркелов има близки между управляващите. Известен е на всички и на неговите показания, че съм честен човек, съдът може да повярва. Чичо Тасьо е народен представител, възрастен човек и има опит в тези работи, знае какво да приказва. Гледайте вие навън, ако можете да направите нещо, да се освободят повече хора, а на тези, които ще бъдат осъдени на смърт, да не се изпълнява присъдата. Засега това е лозунгът.

Научих, че си плакала много за смъртта на Цвятко Радойнов. И на мен ми идва да вия от мъка за него, но повече, моля те, недей плака пред хората, защото има и такива гадове, които се радват на нашата скръб, на нашата слабост. Искам да бъдеш твърда, да си спокойна. . .

Няколкото минути свършиха, тях ги натикаха към вътрешните врати. А нас — към изхода" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 385—387).

Юни краят — юли началото

Подсъдимите са изолирани и се намират под строга охрана.

„Имаше нещо общо в процесите срещу парашутистите и тоя срещу ЦК; и двата процеса имаха крупно политическо значение. Към подсъдимите и от двата процеса фашистката власт имаше еднакво отношение: и сега подсъдимите бяха строго уединени, не ги пускаха на „карето", пред килиите им дежуреше силна охрана. По време на престояването им в затвора не успяхме да видим нито един от тях. Политическите от седмото отделение, където бяха настанени повечето от подсъдимите, понякога успяваха да им предадат и получат само по някоя и друга бележка, или пък да им прошепнат по някоя откъслечна дума. . ." (Р а д и Р а д е в. 917 дни смъртни. С., 1972, с. 132).

Партията осъществява връзка с подсъдимите и им дава указания във връзка с обвинителния акт.

„Срещу предявените обвинения всички подсъдими заявиха в своите отговори-възражения: „Не се признавам за виновен. . ."

Връзката ни с подсъдимите сега бе далеч по-ефикасна, по-сигурна и по-бърза в сравнение с първия процес. Важна роля в това отношение изигра Никола Павлов. . .

Именно чрез него ние получихме (съвсем наскоро след отвеждането на другарите в Централния затвор) първото информативно писмо. Най-напред Павлов, по нареждане на Трайчо Костов, съобщаваше, че полицията се е добрала до точни сведения и за другите членове на централното ръководство. . . и усилено ни издирва, поради което трябва да вземем изключителни мерки за своята сигурност. По-нататък Павлов рисуваше картината на провала и държането пред врага на най-отговорните другари: Антон Иванов, Трайчо Костов, Петър Богданов, Георги Минчев, Атанас Романов, Никола Вапцаров, Антон Попов и Иван Масларов. В същото писмо ни предупреждаваха да очакваме по-късно подробните лични обяснения на същите другари за държането им по време на полицейското следствие... Спазвайки тази практика и сега, всички отговорни другари, посочени по-горе, дадоха писмени обяснения по следните въпроси: кога точно и при какви обстоятелства е арестуван; причини за арестуването му; правил ли е признания пред полицията и какви точно; правена ли му е очна ставка, с кого,кога и как се е развила очната ставка; какво знае за останалите подсъдими; забелязал ли е дали полицията се е добрала до партийни тайни, квартири, явки, лица и др., но съзнателно ги прикрива, за да не може партията вън да вземе необходимите защитни мерки; и накрая какви според него са причините за провала?“ (Ц. Драгойчева. Щурмът, с, 572, 573).

Въпреки предвиденото смъртно наказание в обвинителния акт той запазва оптимистичния си дух.

„Редяхме се на дежурства за поддържане чистотата. . . Надзирателите на затвора се държаха с нас много грубо. . . А шефът им — директорът на затвора (забравих му името) — беше един пияница, при нас идваше винаги пиян, погледнем ли го, ще ни наругае.

И все пак при такова напрегнато положение всички се стремяхме да се шегуваме и разсейваме лошото настроение. Даже аз си попейвах някои забавни песнички, след мен подемаше Никола Вапцаров, а след него захващаха и останалите. Особено това ставаше сутрин, когато се събуждахме. Никола Вапцаров ще подвикне: „Хайде, бай Христо. . . започвай!“ И аз започвах: „Събуди ме, мила мамо, раничко ме събуди! . . .“ Много му се харесваше песничката. Стараехме се да бистрим и философски теми, но някак си не вървеше. Изходът на делото беше в мисълта на всички ни“ (Христо Петров. Непечатани спомени — И-т за литература).

Юли 6 Започва разглеждането на делото срещу членовете и сътрудниците на ЦК на БКП.

„Започна разглеждането на нашето наказателно дело № 585/1942 от Военно-полевия съд в състав: председател полковник Игнат Младенов и членове М. Хамамджиев и М. Христов. Прокурор Хр. Стоманяков“ (Мл. Исаев. Незабравимото, с. 321).

„Дочакахме и деня на процеса. Изкараха ни от килиите и ни отведоха в един от салоните на затвора на долния етаж. Извикаха ни по-

именно и ни предаваха на охраната на съда. Със закрити коли ни откараха до съдебната зала — салона на Телеграфо-пощенското училище, което се намираше в близост до затвора. Стовариха ни пред входа на залата, като зад всякой от нас застана стражар. Очаквахме извикването си“ (Н. Русев. — Пулс, бр. 14, 11 юли 1967).

„Рано сутринта пред двора на казармата край затвора се бяхме събрали родните и близките на подсъдимите. Започнаха да приждат и свидетелите, които поздравляваха мълчаливо и разговаряха тихо. Пред казармата се образува нещо като митинг. Бяхме около 300 души. Скоро вратите се отвориха и в двора влязоха затворените полицейски камионетки на подсъдимите. След уреждане на някои формалности една част от близките бяха пуснати в съдебната зала. . .“ (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 235).

Софийски полеви военен съд
Присъствена бележка 45
Бойка Николова Вапцарова

свободен да присъствува в залата на съда на заседанието по наказателно дело № 585/1942 г. —

6 юлий 1942 година, ст. София печат — Свързочен полк София

Полковник — Председател на Соф. полеви военен съд (Оригиналът — у Б. Вапцарова).

В съдебната зала са допуснати и неговите близки.

„Самият процес беше една гавра. Присъдите са били подписани преди разглеждането му. Не ни пускаха в съдебната зала всички заедно. . .

Когато за пръв път влязох в широката зала, погледът ми затърси моя син. Всички ми бяха мили, но майката първо иска да види своето момче. . . лицето му беше спокойно и чисто. Като ме видя, по него се разля пак онази топла усмивка, която беше присъща само на него. Навярно от очите ми са текли сълзи и тези сълзи страшно са го огорчили, защото той дигна заключените си в белезници ръце до своите очи и така ми даде да разбера, че не му е приятно да плача. . .“ (Е л. Вапцарова. Спомени за моя син, с. 212).

Юли 6—7

Протича началната фаза на съдебния процес: снема се самоличността на подсъдимите, председателят ги пита дали са получили препис от обвинителния акт, задава въпрос на всеки от тях признава ли се за виновен в извършване на престъплението, желае ли да даде обяснение по него.

„Първият въпрос на съда беше — получили ли сме обвинителния акт и признаваме ли се за виновни.

Всички без изключение отговорихме, че не считаме с деянията си да сме извършили престъпление спрямо народа“ (Н. Русев. — Пулс, бр. 14, 11 юли 1967).

„Председателят на съда полковник Младенов водеше съдебното дирене доста сурово: не позволяваше да се говори за инквизициите, позовавайки се на някакво си постановление на Върховния касационен военен съд, по силата на което показанията на подсъдимите в полицията се смятат за валидни независимо от начина, по който са били изтръгнати, стига съдът да ги счита за правдоподобни. . .

С особено тежко впечатление съм останал от прокурора Стоманяков, който се държеше грубо и водеше делото с явното желание да се отегчи колкото може положението на обвиняемите и да се получат колкото се може повече смъртни присъди" (Т р а й ч о К о с т о в. Цит. по книгата на Ц. Д р а г о й ч е в а. Щурмът, с. 578).

Пред съда застава Н. Вапцаров.

„Скоро дойде и реда на Вапцаров. Председателят се обърна към него и каза полупрезрително, полуиронично:

— М-да. . . Никола Вапцаров! Признавате ли се за виновен?

— Не мога да направя това. Не съм убил, не съм откраднал, а съм се борил срещу германците в България" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1952, с. 244—246).

„Професионалните инквизитори от Дирекцията на полицията с четиримесечни адски мъчения бяха успели да изтръгнат от Кольо показания, каквито им бяха нужни да разстрелят както него, така и другарите му. За военните съдии и прокурора бяха в сила единствено показанията, дадени в Дирекцията на полицията, дадени под ударите на гумените палки и тояги, под ужаса на електрическия ток. Но Кольо се изправи пред военните съдии — злобни слуги на хитлеристкото гестапо — и заяви:

— Господа съдии, това, което съм писал за себе си, аз поддържам и сега. Моята нелегална дейност беше насочена само срещу германските войски у нас, срещу фашистите и техните български помагачи. Действувах с пълно съзнание, че се боря за свободата на родината си. За тая ми дейност вие можете да ме съдите, както искате. Но аз съм длъжен категорично да ви заявя, че показанията ми, дадени в полицията за другите подсъдими тук, не са верни. Всичко, което са извършили те, извършили са го по мой почин, без да съзнават, че участвуват в конспиративно дело. Възползувах се от личното си човешко и литературно приятелство с тия хора, възлагах им работа, която те извършваха със съзнанието, че ми правят само лична, приятелска услуга. В тоя случай, от гледището на вашия закон, те са напълно невинни и следва всички да бъдат оправдани. Отговорен за всичко съм само аз" (М л. И с а е в. Сб. Н. Й. В. 1947, с. 58).

Юли 8—9 Чете се дългият обвинителен акт, а близките на подсъдимите обикалят видни политически и обществени дейци с цел да смекчат участта на обвиняемите.

„Един ден група майки и жени на задържаните от процеса на ЦК на БКП отидохме при жената на министър-председателя проф. Богдан Филов. Бяхме приети от г-жа Филова, която изслуша внимателно нашата молба, но накрая със съжаление ни съобщи, че тя не се бърка в работите на своя мъж и не може с нищо да ни помогне.

След няколко дни отидохме в дома на прокурора на нашето дело. Слугинята доложи на г-жа Стоманякова, че я търсят някакви жени. Тя се показа на входната врата, изгледа ни надменно от пети до глава и каза, че тя не знае нищо за работата на своя мъж. После демонстративно ни затвори вратата.

Само след няколко дни научихме, че на един жур госпожа Стоманякова се хвалила, че прочела твърде интересен роман, написан от нейния мъж — обвинителния акт за 61 подсъдими-комунисти, на които се искаше смъртна присъда" (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 387—388).

„Няколко пъти ходихме (мама Елена Вапцарова, придружена от мен или Венера) до канцеларията на двореца. Искаше да я приеме Борис III. Той я познаваше лично, бе гостувал у тях в Банско, но сега все й отказваха под различни предлози. Тогава тя написа няколко молби до царя за смекчаване на Кольовото наказание. . .

Всички наши срещи с високопоставени люде останаха безрезултатни" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 339, 340).

Юли 10—13

Разпитват свидетелите по делото.

„Последен път видях Никола на процеса. Докарали ме бяха от лагера Еникьой. В съда ме поставиха гърбом към подсъдимите, за да не се уговаряме нещо. Аз извих глава назад и подирих погледа му. Срещнах го. Това не беше той. Това беше сянка от него. Това беше само скелет, облечен в прозрачна кожа. Фашистите бяха изсмукали всичкия живот от неговото тяло. Продължителните инквизиции го бяха сломили. Беше страшно да го гледаш. Но сломено беше само тялото. Духът живееше. Очите гледаха пламенно и с оная присъща на него човечност. И тогава, когато смъртта беше опряла студената си ръка върху главите им, той намери сили и ми се усмихна така широко, така топло, по братски, с такава вяра в близката победа, както той се усмихваше през целия си живот" (Б. В а п ц а р о в. — Работническо дело, бр. 340, 6 дек. 1959).

„Залата се изпълни. Един по един започнаха да извикват свидетелите. Въведоха и Борис в залата, но не му дадоха възможност да види брат си Кольо. Той отказа да свидетелствува. Мълчеше упорито. Рязко се обърна назад и се погледнаха с брат си. Те така много се обичаха, не бяха само братя, а и истински другари. Този откраднат поглед беше прощален" (В. В а п ц а р о в а. — Пиринско дело, бр. 58, 23 юли 1960).

„Още рано сутринта в деня на делото пред входа на свързочния полк, който беше в непосредствена близост до Централния затвор, се бяха събрали освен голямо количество полицаи, агенти и военни близките на подсъдимите, свидетелите и зяпачи, приближени на самодоволните властници — пъстра тълпа, която задръстваше улицата пред входа на казармите. Започнаха да ни пускат един по един срещу пропуски и призовки. Отправяхме се към плаца пред помещението, където щеше да се гледа делото. Близките и зяпачите със специално разрешение ги пуснаха в залата. Процесът започна, а ние чакахме своя ред да ни повикат. Между свидетелите зърнах редица интелектуалци, като Елин Пелин, Стилиян Чилингиров и др. Летният ден течеше бавно. Изведнъж чух името си. Влязох в залата. Полицаи ми посочиха да застана пред заседателната маса. При зададения въпрос — познавам ли подсъдимия Георги Минчев — аз започнах да разказвам за неговите мъки в дирекцията, за състоянието му в килията.

— Това не интересува съдебното дирене — сопнато ме прекъсна червендалестият председател.

Помъчих се да завърша доводите си, но отстрани едва не изрева прокурорът:

— Достатъчно! Свободен сте!

Един от агентите ми посочи вратата. Аз се упътих натам и застанах до групата на разпитаните вече свидетели. Постоях известно време и когато започна разпитът на следващия свидетел, крадешком заразглеждах подсъдимите. На вид всички бяха спретнати и спокойни. Те като че излъчваха някаква светлина, която идваше от уверените им изпити лица, от ясните им погледи, от достойните, естествени осанки. Най-напред забелязах Кольо. Той като че стърчеше над другите със своята кокалеста фигура и леко приведена напред глава. Искаше ми се да срещнем по някакъв начин погледите си. Мълчаливо да му изразя сърдечен другарски поздрав от всички, които с притаен дъх следяха съдбата му и тази на неговите другари" (С. Стоянов. — Литературен фронт, бр. 29, 1972).

Разпитват свидетелите на Вапцаров Елисавета Багряна и Константин Щъркелов. На третия свидетел Таско Стоилков не е връчена призовка поради отсъствие от София.

„След няколко минути пристигна съставът на съда, докараха с камионетките обвиняемите и заседанието бе открито. Продължаваше разпитът на свидетелите. По едно време бе извикана Елисавета Багряна, (която трябваше да даде преценка за творчеството на Вапцаров, б. а.). След установените формалности Кольо излезе напред от групата подсъдими и зададе следните въпроси:

— Познавате ли моите стихове?

— Да.

— Стиховете ми имат ли художествена стойност и патриотична наситеност?

— Да.

— Представляват ли принос за българската поезия?

— Да.

. . . . .

Извикан бе другият свидетел, К. Щъркелов. Вапцаров имаше право и на него да зададе три въпроса.

— Откога и като какъв човек ме познавате?

— Познавам семейство Вапцарови още отдавна, с бащата на подсъдимия бяхме приятели, но младият Вапцаров познавах като дете, сега не го зная какъв е.

Нещо като че ли силно удари Кольо. Той побледня, не можеше да повярва на ушите си, че така може да говори един човек на изкуството, който го познава отблизо, с когото той е споделял още като ученик своите младежки мечти, чел му е стиховете си, възхищавал се е от неговите картини. Но това бе само за миг. После Кольо навярно си спомни за тъжните промени, които стават в отношенията между хората, обърна се към съда и каза, че се отказва от по-нататъшните показания на свидетеля и няма въпроси към него.

Мама започна открито да си бърше сълзите, но аз я помолих да излезе след Щъркелов и да го попита защо така направи, ако не желаеше да свидетелствува, можеше да се откаже предварително, за да го за-

меним с друг. Ние бяхме ходили при него няколко пъти и той обеща да каже в съда няколко добри думи за Кольо.

На двора Щъркелов успокоил мама, като ѝ казал, че той ще се застъпи за Кольо пред по-отговорни и високопоставени лица от съдиите. . .

По време на почивката, когато се приближихме към Кольо, мама заприказва:

— Никола, Кочо (Щъркелов) каза, че. . .

— Мамо, да не приказваме повече за него — я пресече бързо Кольо“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 396, 397).

Юли — средата

Прокурорът Стоманяков прочита обвинителната си реч. След това се дава думата на защитниците.

„Дойде и денят, в който прокурорът прочете обвинителната си реч. Трайчо Костов стенографираше, но това не остана незабелязано от полицаите и те изземаха хартията и молива му. На другия ден говориха нашите защитници. Адвокатът Анто Бояджиев изтъкна, че фактите, които се сочат като доказателство за съществуването на конспирация, насочена срещу властта, са несъстоятелни, че в случая е налице само едно добре монтирано обвинение, с което се цели да бъдат осъдени невинни хора. Отнеха му думата и го изгониха от залата. Говориха всички защитници. Някои от тях в същност не ни защитиха, а ни обвиниха по-сурово и от прокурора“ (Н. Р у с е в. — Пулс, 11 юли, 1967).

Юли 15—18

Ел. Вапцарова пише молба до министъра на войната.

„Петата ми молба бе до военния министър. Доколкото мога да си спомня, съдържанието на тази молба беше следното: представих сина си като нежен и способен поет — и ако сега се е увлякъл, осъдете го на доживотен затвор, така вие ще видите, г. министре, че тоя човек ще бъде полезен за народа. Нека моя син да умре с тия думи на устата:

„Рушители на гнет вековен
предаде ни предател клет. . .
А можехме, родино свидна,
ний можехме с докраен жар
да водим бой — съдба завидна
край твоя свят олтар.“

. . . На другия ден отидох в съда. През време на почивката имахме свиждане с осъдените (те бяха заградени с 4 кордона стражари). Полицаите бяха много спокойни и си водеха обикновени разговори. Когато ние със снахата се приближихме до Кольо и седнахме, една от дясната му страна, а другата от лявата, снахата почна да му разправя за писмото, което съм писала до министъра. Той изчака, изслуша я и когато тя свърши, той ме притисна до сърцето си. . .“ (Е л. В а п ц а р о в а. — Добруджанска трибуна, бр. 82, 5 дек. 1959).

Юли 18

Последните му думи пред съда.

„Когато съдебната комедия завърши и председателят на съда ни даде последната дума, Кольо заяви:

„Аз действувах с пълно съзнание, че служа като верен син на своята родина. Не се разкайвам. Милост от никого не моля. Моля само да

бъдат оправдани другарите ми, които нямат никаква вина"..." (Мл. Исаев. Сб. Н. Й. В. 1947, с. 62—63).

„С цялото си внимание се стремях да запомня последното изречение, казано от Кольо пред съда:

— Аз се борих за щастието на моята родина, готов съм да умра за нея! . . ." (Спомен на Б. Вапцарова).

Юли 19—23

Близките на Вапцаров заедно с близките на другите подсъдими следят кога ще се четат присъдите.

„След свършване на делото ние близките на подсъдимите непрекъснато дежурихме пред вратата на затвора и пред военния съд. Наблюдавахме да не се произнесе съдът и изпълнят присъдите,без ние да се научим. . ." (Ана Романова. — Пиринско дело, бр. 29, 19 юли 1948).

Очаква в затвора решението на съда. Споделя с Мл. Исаев преживяното в съда.

„Върнаха ни в затворническите килии и ние трябваше да чакаме три денонощия, докато ни изготвят присъдите. . .

През тези мъчителни три денонощия не видях Вапцаров нито веднъж да клюмне пред призрака на наближаващата гибел. Само една късна вечер, когато, легнали един до друг, шепнешком си говорехме, за да не смущаваме заспалите другари, той ми каза: „Противно нещо е смъртта. . . Знаеш ли, малко преди да ме арестуват, като вървях късно вечерта по заледената улица, си помислих за нея. Ей така, представих си как един куршум ме пронизва, аз падам на паважа и оставам да лежа. А паважът е покрит с дебел лед, студено, грозно, мъчително. Ледени тръпки ме побиха. Смъртта! Колко е противно! — И след кратко мълчание продължи: — А после дойдоха часове, когато самичък предпочетох смъртта пред живота. Това беше в килията на Дирекция на полицията. Дълго и страшно ме мъчиха. Виждах, че все едно, ще ме убият. Затова реших сам да си сложа край на мъките. А нямах никакво средство, всичко ми бяха взели, дори обикновена игличка нямах. И в този миг виждам в ъгъла на килията, кой знае как попаднало, едно малко ръждиво кабарче. Зарадвах се някак си, когато го видях. Ето, казах си, то ще ме спаси. Взех го и спокойно го забих във вената на лявата си ръка. Кръвта бликна. Легнах в очакване на края. Виждах ясно как животът ми свършва. В този живот има много ужаси, кръв и сълзи, но има и героични устреми, борба, подвизи, слънце. И страшно ми домъчня за живота. Тогава си спомних една кратка руска фраза (бях я чул по радиото) и започнах ритмично да я повтарям: „Враг будет разбит — победа будет за нами." Но в тоя миг ключът на вратата щракна, нахлуха полицаи. През шпионката на вратата часовоят видял кръвта и съобщил. Дойде лекар, спря кръвта, превърза раната." И след като минутка помълча, Вапцаров прошепна: „Не ми позволиха, гадовете, дори смърт по желание да си избера. . ." (Мл. Исаев. Незабравимото, с. 322—324).

„За какво ли не разговаряхме през дългите юлски дни в затворническата килия в очакване на присъдите. Спомням си разказа на Вапцаров за последната му среща с прочутия главатар на инквизиторите Никола Гешев.

Това било наскоро преди да ни откарат в затвора. Следствието отдавна било приключило, раните зараснали, Вапцаров се чувствувал почти напълно здрав. И тогава в полунощ цивилен полицай го извежда от килията и тръгват надолу, където се извършват инквизициите. Влизат в кабинета на Гешев, по даден от него знак полицаят си излиза, остават само двамата. „Заповядай, Никола, седни — с мек тон се обръща Гешев към Вапцаров. — Поисках да се срещнем не като следовател и арестант, а просто като хора... Ще бъда съвсем искрен пред тебе: съжалявам, че ще загинеш толкова млад. Смъртната ти присъда е неизбежна. А би могъл да останеш жив, стига да пожелаеш." Тук Вапцаров го прекъсва: „А мога ли да узная на каква цена?" Гешев: „Цената е съвсем малка: само една декларация от няколко реда и подпис, нищо повече." Тук Вапцаров отвръща с иронична усмивка: „Съжалявам, сбъркали сте адреса, господин Гешев." Става на крака, за да покаже, че не желае да разговаря повече..." (Мл. Исаев. Незабравимото, с. 324, 325).

Юли 23

Извеждат го към 11 часа преди обед от килията на затвора и го отвеждат в съда. Предава коженото тефтерче „Байер" и една тетрадка „Сампа" на Мл. Исаев.

„Една сутрин към десет часа ни предупредиха да се подготвим за отиване в съда. Макар да очаквах този момент, обзе ме мъчителна тревога — ... тревожеше ме съдбата на Вапцаров. А той с нищо не се издаваше. Само извади от джоба си едно тефтерче и ми го подаде: „Вземи го и ако успееш да го изнесеш, предай го на брат ми." Измъкна отнякъде една тетрадка и също ми я даде: „А това запази ти."

Смутих се. Не знаех какво да му кажа. Мушнах ги между дрехите и започнах да се готвя за заминаване" (Мл. Исаев. Незабравимото, с. 326).

„Ние не знаехме кога ще се произнесат присъдата. Съдиите и полицаите криеха от нас. За да не изпуснем това, ние се бяхме разделили на две дежурни групи. Едната стоеше пред Централния затвор, а другата на улица „Аксаков" срещу вратата на Софийския полеви съд. Аз бях с жените пред Централния затвор. Към 11 часа на 23 юли 1942 г. пристигна конна полиция и всички ни пропъди и ние застанахме при оградите на отсрещните къщи. След няколко минути пристигна една затворена кола пред затвора, след малко в нея почнаха да се качват нашите близки. С белезници на ръце, преди да влезе в колата, Кольо се поспря да ни търси с погледа си..., дали ме е видял отдалеч, не зная. Баба Елена и Бой а в този ден бяха на пост пред военния полеви съд. След като прекараха арестантите, успяхме да отидем пред вратата на свързочния полк, където се гледаше делото, но мен и някои други жени не ни пуснаха, макар че имахме пропуски. Стражарят на вратата ни каза, че могат да влязат само жените и родителите на подсъдимите. Тръгнах за в къщи, защото ни изпъдиха. Докато чаках трамвая № 6 при Клементинската болница — срещу гарата, пристигнаха някои адвокати по процеса и аз попитах кои са осъдени на смърт. Казаха ми няколко имена, между които Вапцаров. Отбих се на улица „Аксаков",

за да кажа на жените, че се е прочела присъдата, тях ги нямаше, и по-късно научих, че те са били предупредени и баба Елена и Бойка са присъствували при прочитане на присъдата". (Непубликувани спомени на Славка Гр. Халаджова).

Председателят на съда прочита присъдите.

„В съдебната зала беше тягостно, мъчително. Струваше ми се, че виждам да витае над главите ни смъртта. . . Само няколко жени и деца, наши близки, бяха допуснати вътре.

Председателят на съда, наперен, важен, декориран, с подчертана важност разтваря папката, удря звънеца и с ледено спокоен глас чете:

„ В името на негово величество царя съдът, след като е установил, че подсъдимите са извършили противодържавни деяния, наказуеми по чл. 1 и 16 от Закона за защита на държавата, осъжда на смърт чрез разстрелване дванадесет души — шестима незаловени и шестима присъствуващи. Присъдата е окончателна, не подлежи на обжалване и следва да се изпълни незабавно. . ."

Погледнах Вапцаров, застанал от лявата ми страна. Лицето му издаваше някакво невероятно спокойствие, като че ли това не се отнасяше до него. . .

Стражарите, застанали зад осъдените на смърт, по заповед на началството започнаха да ги издърпват назад, за да ги отделят от нас. Когато допрях лицето си до лицето на Вапцаров за последна братска целувка, усетих непоносимата студенина на близката смърт. Не виждах нищо, нищо не чувах. Помня само последните думи на Вапцаров: „Сбогом! Нас ще ни разстрелят. Но живота — никога!" (Мл. Исаев. Незабравимото, с. 326, 327).

„На 23 юли, към обед, ни изведоха от килиите и под най-строга охрана ни откараха в съда.

За разлика от друг път сега заехме редиците си пред съда с белезници на ръце. Малко вляво пред мен стоеше Вапцаров, а вдясно — Антон Попов. Абсолютна тишина. Край една от масите застана офицер. Зад колоните се тулеха агентите от Държавна сигурност, които водиха следствието. Появиха се и съдиите. Макар и парадно облечени и окичени с ордени, те не изглеждаха спокойни. Сякаш те бяха подсъдимите. . .

— В името на негово величество царя. . . — с треперещ глас председателят прочете присъдите:—Антон Иванов, Никола Йонков Вапцаров, Атанас Романов, Петър Богданов, Антон Попов и Георги Минчев се осъждат на смърт чрез разстрел в срок от 24 часа, без право на обжалване.

Между нас настъпи неволно разбъркване. Почнахме да се прощаваме с осъдените на смърт другари. Добрах се и целунах Вапцаров и Антон Попов. . .

Никога няма да забравя тези шестима мъже, които отиваха на смърт — горди, сериозни, сякаш им предстоеше да изпълнят партийно поръчение. . ." (Н. Русев. — Пулс, 11 юли 1967).

За три минути се срещах с майка си и Бойка.

„Със сдържано достойнство и високо мъжество обвиняемите изслушаха решението на тяхната тежка и печална съдба.

Шум, въздишки и тихи стенания изпълниха залата. Майките, бащите и жените гледахме втренчено осъдените. Някаква страшна отпадналост обхвана всички ни. Но трябваше нещо да се направи! Охраната се раздвижи, ще извеждат подсъдимите. Всяка секунда е скъпа! Нужен е суров контрол над чувствата и разума.

Две жени догонихме председателя и със сухи очи поискахме разрешение да се простим с мъжете си.

— Безсмислено е — каза той. — С тях е свършено. Няма нужда от мелодрами.

Но ние продължавахме настойчиво да искаме свиждане. Той ни слушаше отегчено, с ирония в очите. Най-после ни бяха дадени три минути. Напрежението се засили. Ние почувствувахме, че се задушаваме и сякаш зашеметени от внезапен удар, пристъпихме бавно към обречените.

— Прощавайте — силно притискайки майка си и мен, каза Кольо. — Настъпи краят!

Ние не смеехме да заговорим със силен глас. Говорехме откъслечно и се притискахме един до друг. Всички мислехме за едно и също. Пред нас изпъкваше ужасната картина. Само след няколко часа, може би след няколко минути смъртта ще отнесе такива прекрасни другари, ще ги лиши от великата радост на живота!

— Днес ми обещаха да ме приемат в двореца — каза майка му, — може би ще те оставят на доживотен затвор.

Кольо изпадна в мрачност, после отговори:

— Аз малко вярвам в царската милост, но ако правиш нещо, направи го за всички другари.

Агентите започнаха да разпределят подсъдимите, едни отиваха в затвора, други — в концлагери, трети — на смърт.

Силни прегръдки и ръкостискания, произнасяха се думи, идващи от дълбочината на сърцето, прощаваха се навеки.

— Сбогом, Колька!

— Сбогом, брат!

Лицето на Кольо побледня, но очите му излъчваха твърдост и мълчалива скръб. . .

Нещо стисна гърлото ми, устните ми затрепераха, аз се мъчех да запомня всяка дума, която той произнасяше за последен път.

— Сбогом, мамо!

— Сбогом, мила Боя!

И като събрахме всичките си сили, целунахме се със затаен дъх“ (Б. В а п ц а р о в а. Когато милионите възкръсват, с. 401, 403).

„Макар че очаквахме смъртна присъда, думите на съдиите, когато я произнесоха, ни удариха жестоко, като бич... Аз се приближих до Никола и му казах:

— Бъди спокоен, синко, ние не ще допуснем с всички вас да стане най-лошото. Ще ходим, ще тичаме и ще измолим да отложим изпълнението на присъдата. . .

— Ако можете нещо да направите за другарите, мамо. . . За Дончо, за Богданов, за Романов. . . За мене е излишно да молите. . . (Е л. В а п ц а р о в а. Спомен за моя син, с. 214).

Комендантът на Софийския казармен затвор получава нареждане да приеме шестимата осъдени на смърт.
№ 15, 681/23. VII. 1942 г.

На основание предписанието на г-н прокурора при Соф. полеви военен съд от днес под № 6182, изпращам Ви, г-н Комендант, затворниците:

Антон Иванов Козинаров
Петър Ив. Богданов
Георги Ив. Минчев
Никола Й. Вапцаров
Антон Николов Попов и
Атанас Д. Романов,

спрямо които ще бъде приведена в изпълнение присъдата на Соф. полеви военен съд под № 569 от днес, по наказателно дело № 585 от 1942 г.
Препис — в И-т за литература).

Късно следобед майка му и Бойка получават разрешение да се видят в затвора с Вапцаров.

„Ние отидохме да се видим за последен път с нашите скъпи синове, които нямаше да преживеят нощта. Първите му думи, когато ме видя, бяха на чисто бански диалект:

— Айде, бе факирко (тази дума ние употребявахме като „горкичката"), как си?

— Ами ти, Николо, ти как си? — запитах аз и сълзите ми бликнаха — не можех вече да ги задържа.

Никола остави шеговития тон, с който искаше да ме успокои, и съвсем сериозно ми каза:

— Не трябва, мамо, не бива да плачеш. . .

— Как искаш ти от мене, Николо, такава свръхчовешка сила, да гледам, че любимият ми син отива на разстрел, и аз да не плача?

— Не бива, скъпа майко, кралице, ти си родила борец, а краят на борeца е или свобода, или смърт" (Е л. В а п ц а р о в а. Спомени за моя син, с. 215).

„Кольо протегна ръка. . . Веднага запита:

— Какво стана със Севастопол?

Какво не бих дала да можех да кажа някаква радостна новина от Източния фронт. Нямах сили да кажа истината, но не можах и да излъжа. Радио Москва бе предало съобщение на Совинформбюро: след няколкомесечна героична отбрана историческата черноморска крепост бе напусната от съветските войски. Кольо леко побледня. После твърдо каза:

— Жалко, че няма да мога да видя как Червената армия ще натика в миша дупка тези мръсни фрицове. Но ти, Боя, ще изпиташ това рядко щастие.

Тримата се гледахме в очите. . . И тримата желаехме тези мигове да се превърнат в цяла вечност. .

— Мили мои, много грижи ви създадох. Прощавайте! Мамо, аз трябва да умра. Гледай да свикнеш с тази мисъл, успокоявай се с думите на твоя Христос:

„Ако житното зърно най-напред не умре, то не може да даде плод.“

Майка му вдигна глава и каза с разтреперан глас:

— Не се безпокой за мене, мили Никола! Не думай така! Ще гледаме да направим нещо, да ти бъде по-добре от сегашното. Може някак да се размине.

— Ех, мамо, още ли вярваш? Не трябва да се лъжем, няма да се размине. Каквото и да направите, ще бъде само за ваше успокоение. Да, това е краят! . . .

— Никола, не говори така! — прошепна сломена майката.

И без да говори повече, тя излезе бързо навън, за да не се разплаче, да не завие с глас.

— Боя, утеши мама, приласкай я, гледай да не легне болна. . .

Петте скъпи минути свършиха. Тръгвахме и пак се връщахме. . . Изтласкаха ни грубо навън. Като пребити влязохме в една малка уличка, седнахме и горчиво заридахме. Разгънах листчето, дадено ми на прощаване от Кольо. Със замрежени очи зачетох:

Прощално

На жена ми

Понякога ще идвам във съня ти
като нечакан и далечен гостенин.
Не ме оставяй ти отвън на пътя —
вратите не залоствай.

Ще влезна тихо. Кротко ще приседна,
ще вперя поглед в мрака да те видя.
Когато се наситя да те гледам,
ще те целуна и ще си отида.

А на другата страна на листа беше написано:

Борбата е безмилостно жестока.
Борбата, както казват, е епична.
Аз паднах. Друг ще ме смени и . . . толкоз.
Какво тук значи някаква си личност!

Разстрел, и след разстрела — червей.
Това е толкоз просто и логично.
Но в бурята ще бъдем пак със тебе,
народе мой, защото те обичахме!

14 ч. — 22. VII. 1942 г.

(Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 352—354).

След свиждането близките отново хукват да търсят министъра на войната.

„Трябваше пак да се бърза към Министерството на войната. Министърът го нямаше. Застанахме на отсрещния тротоар да чакаме неговото завръщане. Нашата разтревожена група привлече вниманието на охраната. Предупредиха ни да не стоим срещу входа. Ние се пръскахме и пак се връщахме. . . Двама агенти ни наругаха и заплашиха. Едвам се отървахме от арестуване.

От добри хора узнахме, че министърът ще бъде в 5 часа в Министерския съвет на заседание. Имаше малко време, за да отидем в двореца и чуем какво ще ни каже височайшата особа. Дежурният адютант ни съобщи, че в двореца всички отсъствуват. По всичко личеше, че той знаеше за нашето посещение. Беше му поръчано да ни внуши достатъчно недвусмислено, че исканата среща от майката на Вапцаров няма да се състои.

Нашите другарки бяха заели позиция пред входа на Министерския съвет на ул. „Раковски". Часът мина пет, шест, седем. . . Пред входа никой не спираше. . . Най-после по стълбата на Министерския съвет слезе някакъв солиден господин. Ние се затичахме към него с молба в ръцете. . . Той каза, че е чиновник. Заседанието отдавна било завършило. . .

Какво да правим? На кои врати да хлопаме? Чии каменни сърца да размекваме? Чии продажни съвести да разбуждаме?

Докато обмисляхме какво да правим, пред нас профучаха два открити автомобила, в които видяхме Стефан Богданов, Росица Манолова, прокурора по нашето дело, познати лица на полицаи, един свещеник. . . Отиваха да изпълнят присъдата. Втурнаме се след тях към Школата за запасни офицери" (Б. В а п ц а р о в а. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 354, 355).

Последни минути преди разстрела.

„Като ни видяха, висшите полицаи страшно се ядосаха. Заповядаха ни веднага да напуснем казармата. Пак дълги, дълги увещания. . . Прокурорът разреши да останем. . . на сватбена церемония. Приятелката на Антон Попов, Росица Манолова, бе решила да се венчае с него. Тя се надяваше, милата, че след венчавката ще отложат изпълнението на присъдата. . . Осъдените излязоха от сивата полицейска кола. И пак запитаха какви са съобщенията на Съветското информационно бюро.

Отвързаха ръцете им и веднага ни заобиколиха в обръч полицейски агенти и стражари. Те не ни изпускаха из очи.

Какво да се говори в такава минута! Стоим хванати под ръка. Всеки усеща как бие сърцето на другия. Кольо пръв заговори:

— Боя, в последните минути на живота си ти казвам честно и искрено, че мама и ти ми бяхте най-близките и скъпи същества, но аз не можах да направя нищо хубаво за вас. . . А сега е много късно. . . Прощавайте. . . Какво да ти кажа на прощаване? . . . Ти какво смяташ да правиш? . . .

— Не зная, не се тревожи за мен. . .

Напрегнах всичките си сили да овладея вълнението си. Стиснах ръката му и прошепнах:

— За себе си какво ще поръчаш?

— Гледай тетрадките със стиховете да не пропаднат. Скрийте ги добре. И когато настъпи свободата, нека Христо Радевски ги редактира и да помогне за по-хубавото им отпечатване.

Казаха ни, че трябва да се разделяме. . .

Кольо ме прегърна. Замълча за миг. Чувах биенето на сърцето му. После се целунахме за последен път.

— Сбогом, Боя! Поздрави мама и другарите! — каза тихо Вапцаров и стискаше до болка ръката ми. — Сбогом, мила Боя!

Изведоха ни навън. Заповядаха веднага да се качим на приготвена кола. . .

На площад „Св. Неделя“ ни свалиха. Заповядаха строго да се разотидем по домовете. Градът отдавна спеше. . .

Тогава Кольо вече не е бил между живите“ (Б. Вапцарова. Спомени за Вапцаров. 1972, с. 355—357).

Последната секунда на Никола Вапцаров.

„Формалностите преди разстрела на шестимата другари, изглежда бяха привършили. На прозорците на десния тунел на стрелбището се' забелязаха войници и полицаи, готови да заемат местата си за стрелба. Като изпод земята се дочу познатата ни песен „Жив е той, жив е! . . .“ Те пееха дружно като един. Чувствуваше се тяхната желязна солидарност в борбата против кървавия фашизъм. С тази песен те умираха за свободата и за щастието на нашия народ. . .“ (Илия Панков. — Работническо дело, 21 юли 1970; в момента затворен в горния етаж на караулното помещение на Школата за запасни офицери, б. а.).

„24 юли 1942 г.

На 23 юли 1942 г. бе произнесена присъдата от Военно-полевия съд по н. д. 585/942 г. на Софийския военно-полеви съд, по което подсъдими бяха 61 комунистически функционери, от които 6 задочни.

Към 11.45 ч. съдът прочете присъдата, съгласно която 12 души се осъждат на смърт, от тях 6 задочно. Присъдата влиза в сила веднага.

Към 16 часа се съобщи, че присъдата ще се изпълни в 19 часа в стрелбището на Софийския гарнизон — при арсенала.

Към 19.30 ч. пристигна арестантската кола с осъдените. Очакват прокурора, адютанта на военния комендант, свещеника и други официални лица.

Към 19.50 ч. дойде комендантският адютант със свещеника и съобщи, че е разрешено осъденият Антон Попов преди екзекуцията да се венчае с Росица Манолова, дъщеря на бившия министър Христо Манолов (по сведения), бременна от него. След малко пристигна и автомобилът с младоженката, придружена от сестрата на Антон Попов, брата на Петър Богданов, а именно Стефан Богданов, жената на Никола Вапцаров, жената на Петър Богданов.

По искане на Антон Попов от осъдените дойдоха да присъствуват на венчалния обред Никола Вапцаров, Атанас Романов и Петър Богданов. . .

След свършване на венчалния обред младоженката и другите жени се качиха на автомобила и в момента на тръгването на автомобила сестрата на Антон Попов се обърна и махна с ръка и извика високо „Довиждане, братко! Ти умираш за свободата и аз ще умра за нея.“ И автомобилът отмина.

След това 6-те осъдени бяха въведени в средния тунел на стрелбището, в което имаше поставена маса и бяха наредени осъдените на една редица. При масата дойде военният прокурор, който прочете присъдата, съгласно която 6-те осъдени трябва да бъдат екзекутирани. След прочитане присъдата свещеникът ги покани да се изповядат, но всички отказаха.

Прокурорът пристъпи към осъдените и ги запита има ли да кажат нещо. Антон Иванов каза: „Цял живот съм се борил за свободата на този народ. . .“ Прокурорът го прекъсна и му каза, че такива декларации сега са неуместни.

След това подсъдимите започнаха да си дават личните вещи, за да бъдат предадени на техни близки и домашни.

След това Антон Попов извика високо: „Аз искам да кажа, господин прокуроре, че всичко това е съдебна грешка. Ще дойде денят на свободата, когато един български Емил Зола ще каже „Аз обвинявам!“ И този Емил Зола ще бъде народът!“

Осъдените бяха отведени на мястото на екзекуцията и завързани. Когато им поставиха качулките, направени от хартия, Петър Богданов извика: „Да живее близката победа на Червената армия!“ и веднага след това: „Да живее близката победа на пролетариата!“

Антон Иванов се сбогува с осъдените, като извика: „Сбогом, другари!“

Всички му отговориха: „Сбогом!“

Атанас Романов извика: „Смърт на фашизма! Скоро ще дойде и вашият край!“

Лицата, които бяха поставили книжните качулки, се оттеглиха и веднага осъдените групово запяха:

„Тоз, който падне в бой за свобода. . .“

Осъдените бяха екзекутирани“ (Рапорт на полицейски агент. — Поглед, бр. 29, 17 юли 1972).

Протокол

Днес — 23 юли 1942 г., 21 часа, гр. София, съгласно протоколното определение на Софийския военно-полеви съд, взето в същия ден, с което се постановява прокурорът при същия съд да приведе в изпълнение, съгласно чл. 681 (нов) от военно-съдебния закон, присъда № 589 от 23 юли т. г., с която са осъдени на смърт чрез разстрелване по чл. 16 от ЗЗД следните лица: 1. Антон Иванов Козинаров; 2. Петър Иванов Богданов; 3. Георги Иванов Минчев, 4. Никола Иванов Вапцаров; 5. Антон Николов Попов и 6. Атанас Димитров Романов.

Присъдата, след прочитането от заместник-прокурора при Софийския военно-полеви съд капитан Стоманяков, в присъствието на капитан Радев и пол. комендант Георгиев и след изповядването им от свещеник Иван Шивачев бе приведена в изпълнение, като осъдените — изброените по-горе лица — бяха разстреляни от команда полицейски стражари. След констатирането на смъртта от офицерския кандидат Любомир Славчев труповете на разстреляните бяха предадени на капитан Димитър Радев за извършване на погребението им.

За уверение на горното се състави настоящият протокол.

Подписали:
(п) капит. Стоманяков
(п) капит. Радев
(п) полицейски комендант Георгиев
(п) свещеник Иван Шивачев
(п) офицерски кандидат Л. Славчев

(Сб. Н. В., с. 304).

Вх. № 12 176 **Поверително**
27. VII. 1942 г.

Тук — Директору Софийския централен затвор

На № 15 681 т. г. лицата се приеха в Софийския казармен затвор и присъдата срещу тях бе приведена в изпълнение снощи, 23. VII т. г. в 21 часа.

№ 323, 24 юли 1942 г., ст. София.

(п) не се чете
Полковник — военен комендант на столицата
Верно.
Деловодител: (п)

(Препис — в И-та за литература).

Юли 24

„Рано сутринта след дигане на полицейския час двете с мама Вапцарова отидохме на гробищата с надежда, че ще намерим гробовете на нашите близки. Скръбно мълчание е обхванало цялото Софийско гробище, жива душа не се виждаше, и птиците, сгушени в короните на дърветата, тихо си приказваха. Скоро към нас се приближи млад човек. Запитахме го дали снощи полицията е докарала шест ковчега с мъртъвци. Той ни отговори, че преди половин час е постъпил на работа, но преди няколко дни получили нареждане от Дирекцията на полицията да изкопаят 6 гроба на края на територията на вечното жилище и ни поведе нататък. Отдалеч забелязахме шестте черни могили. Приближихме се с подкосени крака. На всяка беше сложен малък дървен кръст, набързо скован, с името на разстреляния. . . И ние легнахме с мама до него. . . Започнаха да се чуват човешки гласове, шумът на фабриките. . . Аз казах на мама, че отивам да се обадя в банката, че ще закъснея за работа, а тя да ме чака тук, навярно скоро ще дойдат и другите жени. . .

Събрахме се всички близки. . . плач и ридания. . . Но една жена мълчаливо ни посочи с очи един мъж наблизо, който уж скръбно палеше свещи на някакъв гроб. Разбрахме, че е полицейски агент, пръснахме се, уговорихме се привечер пак да дойдем. . . Следобед кръстовете бяха изчезнали, но всеки знаеше къде е зарит скъпият другар“ (Спомен на Б. В а п ц а р о в а).

„На 24. VII сутринта, отивайки на работа, аз срещнах Бойка. Тя държеше в ръцете си голям букет от бели гладиоли, разбрах всичко. . . ние се прегърнахме, без да си кажем дума. . .

Следобед аз отидох у тях в къщи. Освен баба Елена и Бойка бяха Христо Радевски и един непознат другар. Бойка разказваше за последните минути на Кольо. Гласът ѝ беше много отпаднал и понякога прекъсваше от вълнение. . . Баба Елена мълчеше, сякаш беше онемяла от скръб. . . Заговорих нещо и гласът ми се задави от сълзи. Заплаках неудържимо. . . Пред мене стояха баба Елена и Бойка бледи, със сухи от скръб очи. Засрамих се от собствената си слабост. Пред мен бяха двете жени: майката на Кольо и другарката му, намерили сили в себе си да преодолеят голямата скръб. Пред насълзените ми очи изплува образът на Кольо, така мил и одухотворен с безграничната си вяра в прекрасния живот, който идваше след него“ (М. К о л е в а. — Вечерни новини, 22 юли 1957).

„След разстрела на Вапцаров и неговите другари отидохме с Христо Радевски при Бойка на ул. „Аспарух". Там беше и баба Елена, и други приятели, струва ми се. Очите на майката бяха сухи. Мълчахме рядко някой проронваше по някоя дума. Това беше, мисля си, стъпис, ване пред неописуемото, невероятното варварство, което беше покосило един чуден, млад, чувствителен и дълбоко драматичен поет, певец и съвест на своето бунтовно време. Един горд дух. Един толкова добър другар" (Б. Дановски. — Литературен фронт, 20 юли 1972).

„Една от последните му поръчки, които бе казал на Бойка да ми предаде, беше на другия ден да занеса на гроба му букет и вместо да нося жито на гробищата, да занеса храна на негови другари в затвора" (Ел. Вапцарова. Сб. Н. В., с. 12).

„На другия ден Бойка дойде на свиждане при мен и ми предаде двете стихотворения на Вапцаров „Прощално" и „Предсмъртно". Копия са били предадени и в мъжкото отделение. До вечерта ги мълвеше целият затвор" (Мара Георгиева. — Народна младеж, бр. 172, 23 юли 1967).

„Няколко дни след разстрела на Вапцаров отидох при Бойка. Тя ми описа минути от последното прощално свиждане. Даде ми една малка нагъната хартия, на която бяха написани последните му стихотворения „Разстрел" и „На жена ми". Преписах ги на пишещата машина на Вапцаров и ги разпратих на близки другари в провинцията. Още в първия ден на свободата — 9 септември 1944 г., по Радио София Адела Маргаритова декламира последните Вапцарови стихотворения" (К. Цапев. — Литературен фронт, бр. 29, 20 юли 1972).

„Една заран заедно с окуражителните сведения от фронта научихме и трагичната новина, че Кольо и Антон са били разстреляни предния ден. Близкият приятел на Вапцара, който съобщи за края им, ми пъхна в ръката късче хартия. Когато си отидох в къщи и разтворих листчето, прочетох предсмъртните стихове на високия упорит младеж, с когото се бяхме запознали в онази далечна есенна вечер: „Борбата е безмилостно жестока. . ." (Б. Райнов. Сб. Н. Й. В. 1947, с. 158).

„Якобинците от кафене „Средец" преживяха с всекидневен най-близък интерес улавянето, инквизирането, „съденето" и убиването на поета Вапцаров. Тогава наскоро кафене „Средец" бе затворено, но цялото му ляво население се премести в кафене „Раковски" (на ъгъла на улицата „Ив. Вазов" и „Раковски"). Там вече се знаеха наизуст двете двукуплетни последни Вапцарови стихотворения — и често късно вечер някой ги издекламирваше пред своите другари, насядали около някоя маса" (А. Тодоров. Сб. Н. Й. В. 1947, с. 188).

„След няколко дни не издържах и нарушавайки и най-елементарната предпазливост, позвъних в квартирата на Кольо. Отвори ми Мара Исаева. След процеса Младен беше интерниран. Сега те — две самотници, седяха мълчешком в здрача. Разказаха ми за процеса, за последните часове на разстреляните, за сватбата. Разговорът вървеше трудно поради болката по голямата загуба, въпреки външното спокойствие. Дълги, наситени паузи отделяха темите. Поисках предсмъртните стихове, Бойка извади една подвързана книга и от нея ми подаде едно мал-

ко листче. С дребни букви неговата ръка беше написала от двете страни две стихотворения. Поех листчето с вълнение. . .

Преписах и двете стихотворения, препрочетох ги мълчешком по няколко пъти, скътах листчето в пазвата си и тръгнах. У дома ги преписах неколкократно отново. На другия ден на някои свои познати, които аз ценях и които не познаваха тогава поезията на Вапцаров, подарих по един екземпляр от „Моторни песни“ с препис на предсмъртните стихотворения“ (С. С т о я н о в. — Литературен фронт, 20 юли 1972).

Три месеца след разстрелването на Вапцаров във в. „Заря“ е публикуван разказът „Сама“ от Алексей Сегренски. В него са обнародвани отделни строфи от „Предсмъртно“ и цялото „Прощално“:

„Неговият портрет. . . Тя стои така с часове, а ѝ се струва, че са изминали само няколко мига от вечността. Това лице, това лице — лицето от портрета — така близко и така далечно! . . . Хиляди малки подробности, за които тя по-рано не си е давала сметка и които е отминавала с лекотата на една безгрижна младост, сега изпъкват в съзнанието ѝ. Топлият блясък на очите, които понякога добиваха студенината на желязото, гънките в края на устните, продълговатият и едва забележим белег под дясното ухо, високото чело и леко сключените вежди. . . и всичко, всичко! . . .

И устните му сякаш се разтварят, за да ѝ кажат нещо съвсем тихо, съвсем тихо. . . но, не, тя самата мълви стихове, неговите стихове:

„Аз паднах. Друг ще ме смени и толкоз.“

Николай? . . . Николай! . . .

. . . Животът си тече и без него, навън се смеят, забавляват се, вкусват от плодовете на радостта и щастието.

А той — „. . . червей — това е толкоз просто и логично“. . .

Какво тук значи някаква си личност? . . .

Тихо е. От портрета на масата я гледат две очи. Неговите очи. И устните сякаш се разтварят, за да ѝ кажат нещо съвсем тихо, съвсем тихо. . . Но не, тя самата мълви стихове — неговите стихове:

Понякога ще идвам в съня ти
като далечен и нечакан гостенин.
Не ме оставяй ти отвън — на пътя,
вратите не залоствай!

Ще вляза тихо. Кротко ще приседна,
ще вперя поглед да те видя —
когато се наситя да те гледам,
ще те целуна и ще си отида.“

(А л. С е г р е н с к и. — Заря, бр. 6344, 27 окт. 1942).

„. . . Вестта за разстрела на Вапцаров потресе ремсовата младеж в Банско. Предложих в нелегалния градски комитет да организираме сбирка на ремсистите, на която да разкажа за последните дни на поета. Решихме това да стане в планината, малко над „Шилигарника“ — място, през което по онова време рядко минаваха хора. И в един неделен ден, наскоро след разстрела, ремсистите от Банско на групи по двама, по трима се отправиха към определеното място. Там горе, под високите борове, скрити между хвойните, проведохме първото посмърт-

но честуване на Вапцаров. Младежите добре познаваха Вапцаров: В края на четиридесета и четиридесет и първа година той беше идвал в Банско, беше ги събирал, беше им говорил за дружбата със СССР, за това, какъв трябва да бъде ремсистът, бе образувал говорящ хор. Вапцаров се ползуваше с голямо обаяние сред тях. На младежите импонираше, че той, макар и да произхождаше от заможно семейство, беше предпочел тежкия живот на машиниста и огняря, на бореца-комунист. И смъртта му беше така героична, както самият му живот. Говорих може би час, може би повече и когато свърших, сред настъпилата тишина прозвучаха безсмъртните стихове на Вапцаров: „Майко Фернандес убит. . .“, „Ето — аз дишам, работя, живея и стихове пиша, тъй както умея. . .“, „Но да умреш, когато се отърсва земята от отровната си плесен, когато милионите възкръсват, това е песен, да това е песен“ (Милка Молерова-Пондева. — Литературен фронт, бр. 29, 20 юли 1972).

„Вписали своя славен живот, борба и героичната си смърт в революционния летопис на нашата Комунистическа партия, на нашия народ, Антон Иванов, Петър Богданов, Георги Минчев, Никола Вапцаров, Атанас Романов и Антон Попов оставиха един от най-светлите и вдъхновени примери на саможертва в името на нашия идеал — комунистическия, на нашата вяра в щастливото бъдеще на родината, на святата ни дружба със съветския народ.

Преди 35 години тук те паднаха със смъртта на храбрите, посрещнаха куршумите с Ботевата безсмъртна песен „Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира“, за да докажат, че никой и нищо не е в състояние да убие идеите, прегърнати от народа, неговата решимост да извоюва своята свобода и щастие.

Преди 35 години тук паднаха със смъртта на храбрите верният син на България, героят на Съветския съюз, доблестният воин и патриот генерал Владимир Заимов, безстрашните политемигранти, завърнали се от Съветския съюз — полковник Цвятко Радойнов и неговите 17 другари парашутисти, обаятелният и стоманенотвърд ремсов ръководител Адалберт Антонов—Малчика. Тук пред прага на нашия нов свят, ремсистът с неизтощима енергия и жизнерадост фелдфебел-школникът Петър Ангелов—Пиер, сам командуваше разстрела си.

Животът и подвигът на всички 55 видни партийни дейци, комунисти, антифашисти и ремсисти, разстреляни от фашизма тук, в някогашното гарнизонно стрелбище, сега превърнато от благодарните поколения във вълнуващо светилище на героизма и на славата, ще вдъхновяват трудещите се, младежите и девойките, юношите и децата за родолюбиви дела, ще възпитават у тях истински патриотизъм и интернационализъм, преданост към Комунистическата партия, към милото ни отечество България.

Винаги да бъде жив примерът на героите, които живяха, бориха се и загинаха по Ботевски и с това се обезсмъртиха!“ (Тодор Живков. Почетна книга на Музей-паметник „Гарнизонно стрелбище“ — София, 27 юли 1977).

Показалец

на произведенията на Никола Вапцаров

Аз изгарям в огнена притома 76
Аз имах сключени гърди 75
Аз съм бледен, изхабен и рухнал 81
Аз съм влюбен в нея силно, страстно 51
Антени 333, 342

Бай Иван 208
Бащи и деца, реферат 103
Бащи и деца, стихотв. 81
Бент радиопиеса 202, 205
Бодри осъмвайте, родни села 214
Борба 76
Борбата е безмилостно жестока — вж. Предсмъртно
Ботев 311, 323, 324
Бреза 75

В кубрика 76, 85, 101, 106, 107, 115 (същото Жажда, В кубрика на Камчия)
В късни нощи друм минувам 51
Влак 188, 205, 207, 213
Война (Врабчова сговорна дружина) 291, 294, 300, 312
В открито море, впечатления 96, 97
В прозореца ефирно очертана 80
Врабчова сговорна дружина — вж. Война
В сребристата мъгла 75
Възпоменание 75
Вълната, която бучи (Деветният вал) 7, 154, 157, 160, 162, 165, 166, 169, 171
Вървя напред по пътя на живота 51
Вървя по пустата алея 75
Вяра 260, 262
Вятър лъха, нивята гали 48

Гадател 68
Горки 9, 176, 182, 202, 212, 258
Градът на южните нилски расавици — вж. Ключът на Суец
Гуляйте, пирувайте, пейте. . . 51, 52
Гълъбите гукат — вж. Пролет

Да бъдеш цяла в моите ръце 85
Да грейне факел 48, 49
Далече на кораба се виждат платната 48
Далечен бряг, край него в бяг 80
Дали облаци печални 48
Да плача ли 51
Да разгърнем просветна дейност, статия 281
Две брези, две бели брези 48
Двубой 211, 212, 258
Деветата вълна — вж. Вълната, която бучи
Деветият вал — вж. Вълната, която бучи
Денят (И този ден ми нищо не донесе) 65
Денонощно сняг вали 188
Де ще найдеш хубавица друга като Радка 48
Деляно, магеснице. . . 55
Доклад 229, 270
Дохаждат дни 278, 338
Драски из моите цигарени кутии 80
Другар — вж. Спомен
Думи 285, 300
Душата ми е гробница студена 63
Душата ти е скиня свята 75

Един сляп 161, 165, 176
Една малка кооперация, за която нищо не сте чували — репортаж 306
Ела при мен в зноен ден 51
Елтепска 259
Епоха 9, 176, 189, 212, 258
Есен (Кат парцали бесни хали) 48, 51, 52
Есенни миражи (Душата ми се къпе в аромати) 92, 142
Есента 75

Жажда — вж. В кубрика
Жалба (Мини нявга жални други) 64
Желание (Образи от миналото) 67, 75

Завод 212, 244, 258, 283
За силно впечатлителните — вход забранен, репортаж 97, 320
За творчеството на най-младите 304
За теб, родино, в борбата 51
Земя 248
Знойно пладня, пот се лей 48
Зов (Обет) 59, 75
Зора (Събужда се денят) 176, 183

И връщам се из родний край 51
Измамена 75
Илинденска 273, 275, 278, 324
Илюзия (В притома тиха ласка ме милува. . .) 59, 92, 142
Имам си родина 250
Импресии от парахода „Бургас", пътни бележки 96
Интродукция 68
И пак е ден 324
Испания 203, 212
История 9, 273, 283, 324

Като утринна роса дойде при мене ти 48
Кат парцали бесни хали — вж. Есен
Кино 273, 302, 307, 324, 334
Ключът 75
Ключът на Суец, репортаж 97, 311
Когато ще ходиш нейде на воля 65
Ковач (Клин, клин, от зори наковалнята звъни) 60
Косач (Знойно пладне, пот се лее) 57
Крали Марко 273, 324, 325
Към светли идеали 44, 89

Легенда 80
Лудата — разказ 40, 58
Лъчи в машината (Защо е толкоз тягостно, беззрачно) 92
Любовна 262

Майка 59, 273, 300, 324
Майко 75
Макар далеч от родни крайнини 51
Малка песен — вж. Песен на другаря
Марш на 26 випуск на Морското училище 61, 66, 73, 88, 92, 101, 218
Машинист 310
Мигове (Аз изгарям в огнена притома) 92
Милион KWH 324
Мирът на Щъркелов, статия 160
Митилин (Лесбий), пътни бележки 96
Младост (На моята врата почука ти) 65
Морето в мировата литература 6, 214
Морни ден угасваше нощта 51
Моряци — вж. Марш на 26 випуск
Моторни песни 240, 259, 260, 261, 263, 264, 267, 268, 270, 274, 278, 282, 283, 299, 300, 306, 322, 331, 335, 375
Моята любов е пламенна 75
Мъгла и хлад царуват в простора 51
Мъка (Ех, да не беше жал по години) 60

Наброски 48
На голия пясък, очакващи блясък 59
На Горки — вж. Горки
На един сляп — вж. Един сляп
На жена ми — вж. Прощално
На залезващата 79
На Паяли 75
Не бойте се, деца 212, 250, 258
Неволник клет в далека ли чужбина 48
Неволя — вж. Косач
Не дишаш 10, 318, 324
Не, сега не е за поезия 10, 312, 316, 335
Неспирно напирай, разраствай 188, 206
Неспирно. . . отива, а гръм оглася 48
Несрета 75
Ние тръгнахме. Угасваше денят 67
Ний идем сплотени, жадуващи младост 51, 52
Носталгия (Неволник клет в далека ли чужбина) 60, 61, 75
Нощем ходя, нощем бродя 51
Нощ приближава и леко крилата 48
Някой се моли и стене в нощта 65

Обет — вж. Зов
Обичам те, Пирин 60
Облаци 48
Огняроинтелигентска 212, 229, 258, 264
Огромен град със звезден покрив 188, 206
О, майко, майко, колко е студено 75
Опростих се с либе синеоко 48
От нигде звук, навред е тишина 51
Опрощение (На Кина) 74
О-в Мармара 96, 98
Очите ти са сини кат жасмин 75

Песен (В гората враг стаен) 212, 250, 258
Песен (Над горите, над Пирина) 241, 335
Песен за човека 212, 223, 258, 334
Песен за другаря (Ти не ще се върнеш, Фернандес) 212, 216, 219, 258
Песен на жената 212, 218, 258
Песни — цикъл от стихотворения в „Моторни песни" 262
Песни за една страна — цикъл от стихотворения в „Моторни песни" 193, 212, 216, 258, 262, 283
Песни за родината — цикъл от стихотворения в „Моторни песни" 240, 261, 262
Песни за човека — цикъл от стихотворения в „Моторни песни" 215, 262
Писмо (Ти помниш ли морето. . .) 143, 196, 212, 258
Писмо (Адрес: Синьора. . .) 202, 212, 248, 258, 331
Погребение 80, 142
По два различни пътища вървим 59
Под краката ми снегът пръхти, скрибуца 67
Познавате ли онзи хубав бряг 75
Покрит кой знае от кога ли в прах 75

Посвещение (В памет на Мадолев) 57, 64
Посвещение (На Чолака) 69
Последна песен 46
Предвещание 75
Предсмъртно (Борбата е безмилостно жестока) 335, 351, 352, 369, 374, 375
През тази нощ над твоята салфетка 77
Приказка без край 120
Пролет (Отвънка ухае на люляк) 312
Пролет (Гълъбите гукат) 92, 105, 212, 228, 254, 324
Пролетна — вж. Пролет (Гълъбите гукат)
Пролет в завода 212, 228, 258
Пролет моя 92
Прощаване (Подай ръка, не бивай горделива) 63
Прощално. На жена ми 335, 351, 354, 369, 374, 375
Пушкин 176, 197, 212, 258
Първа ми севдо, първа изгоро, не жали 51, 58, 75

Разля мъглата своята плащаница 59
Разтрога 76
Разстрел. . . — вж. Предсмъртно
Рецензия за „На повратки в село“ 241, 313
Рецензия за „Пулс“ 197
Реч на прощалния банкет при завършване на Морското машинно училище 100—102
Рибарска 324
Рибарски живот 311
Родина (Над теб Пирина) 9, 176, 181, 197, 212, 258, 262, 305
Романтизъм, доклад 130
Романтика 9, 176, 181, 193, 200, 201, 202, 206, 212, 258, 275, 306, 317

Сам — вж. и Скръб 67, 68, 142
Сами 75
Самоизмама 74
Самотен бор издига клони 51
Селска хроника 261, 290, 292—295, 299, 303, 304, 306, 324
Скица (В есенен пурпур облени) 57
Скица (Танцуват вълните. . .) 48, 59
Скици, рубрика в синята морска тетрадка 57, 59, 60, 65
Скръб (О, аз съм сам. . .) 60, 67
Скръб (Столика скръб сърцето ми раздира) 67, 75
Сладък дъх на пролетни цветя 51
След бал 324
След заник (На запад издигат се облачни кули) 60
Смътно, сякаш че миражи 75
Смяна 75
Спомен (Аз имах другар) 186, 212, 224, 258, 279, 309
Спомени (Спомени, спомени — бели ята) 75
Спомени (Отдавна аз помня две бели брези) 75
Спомени от миноносците 82, 88, 96
Спомени от Юг 75
Стоя и гледам сам самин 75
Съкровище мило в сърцето унило 63
Съмнение 68, 142
Сън (Лори, не спиш ли?) 51, 212, 231, 232, 258
Сън в планината 88, 92, 105, 115
Сънят на затворника 48

Тази вечер чичо Яне 188
Таинство 75, 142
Таинство в бялото утро 79
Танцуват вълните в кипежа си бесен 66
Твойта страст — вж. Посвещение (На Чолака)
Театър и публика, статия 188
Тежък е кръста, стръмна Голгота 51
Ти помниш ли край пътя параклиса 52, 53, 75
Трагедията на Яворов и Лора, сказка, 151, 153

Умира морен ден 51
Утеха 142
Утеха (Прозрях отдавна тъмните ти тайни) 68

Final 75

Хайдушка песен 74
Хайдушка 261, 335
Химери (Химери, химери, химери. . .)92
Хризантеми 59, 64
Хроника (В заводите „Круп“ днес отливат гранати) 9, 212, 245, 258, 331

Църно море, църна орисия 53

Черно море, есе 96
Чуй как сепнато в нощта 75
16 Януари 51

Шлагер и шлагерна поезия, сказка 158
Ще бъда стар 332
Ще строим завод 211, 212, 258

Ножовете — разказ от В. Катаев 151
Нощ — стихотв. от П. Яворов 108

Обратният път — роман от Е. М. Ремарк 244
Огинот — стихосб. от В. Марковски 241
Огледало — стихотв. от Ат. Далчев 220
Ой вы кони, вы кони стальные — популярна съветска песен, 269
Операцията — разказ от М. Зошченко 204
Опечалена фамилия — комедия от Бр. Нушич 191
Опълченците на Шипка — стихотв. от Ив. Вазов 33
Осем години в Съветския съюз — от М. Марчевски 162
18-та година — роман от Ал. Толстой 175
Основни въпроси на философията — теория на отражението — от Т. Павлов 220
Отвъд хоризонта — роман от Ю. О'Нил 198
Отело — драма от Шекспир 198
Оти си тръгнала, Ките, боса на жатва — нар. песен 30
От Пушкин до Смирненски — книга от Г. Бакалов 195
Отчет — разказ от Чудомир 173

Пантеон — стихосб. от Т. Траянов 165
Парижката св. Богородица — филм 273
Пастирът от Потока — от С. Андреев 158
Пер Гинт — филм 113
Периферия — пиеса от Ф. Лангер 69, 94
Песен за любовта и смъртта на Кристa Кристофор Рилке—от Р. М. Рилке 173
Песен за Опанаса — поема от Е. Багрицки 306
Песен на песента ми — стихотв. от П. К. Яворов 70
Песни — от Дж. Леопарди 132
Песни — от Р. М. Рилке 132
5 жени — от А. Гуляшки 239
Петдесет репродукции — албум, състав. Н. Шмиргела 284
Петрол — роман от Ъптон Синклер 138, 224
Петър първи — роман от Ал. Толстой 220
Петър I — филм 212, 220, 272
Пигмалион — филм 248
Писмо — пиеса от С. Моам 94
Платон Кречет — пиеса от А. Корнейчук 286
Плановата комисия заседава — фейлетон от Ф. Фомич 172
Пленникът от Трикери — пиеса от К. Мутафов 161
Плодовете на просвещението — пиеса от Л. Толстой 161
Победители, от Г. Караславов 171
Погроми — книга от П. Тодоров 167
Под игото — роман от Ив. Вазов 315
Под игото — драматизация по едноименния роман на Ив. Вазов 69
По долинам и по взгорям — популярна съветска песен 194
Под чехъл — пиеса от Ст. Савов 155
Поет и богоборец, от Ив. Мешеков 151
Пожар — поема от С. Маршак 176
По заповед на щуката — филм 250, 278
Полезни поеми — стихосб. от А. Тодоров 235
Помниш ли, помниш ли тихия двор — стихотв. от Д. Дебелянов 151
По надолнището — разкази от М. Грубешлиева 265
По пътя на победата — сборник 307
Портретът на Дориан Грей — роман от О. Уайлд 78
По-силна от смъртта — от Б. Светлинов 236
По следите на Тарзан — филм 219
Последният Асеновец — роман от Ф. Попова-Мутафова 269
Последният етаж — пиеса от А. Жери 271
Потъналата камбана — пиеса от Г. Хауптман 94
Поща — поема от С. Маршак 176
По щучему веленью — вж. По заповед на щуката
Прах след стадата — разкази от М. Вълев 209, 220
Прашинка в безкрая — стихотв. от Мл. Исаев 219
Пред залез слънце — филм 242, 243
Предсказание — стихотв. от М. Лермонтов 267
Прекрасната мохамеданка — пиеса от А. Победоносцев 161
Престъпно безумие — книга от Ив. Евст. Гешов 167
Призори — пиеса от Сл. Красински 270
Приключенията на Гороломов — роман от Й. Йовков 237
Приключенията на инж. Гарин — роман от Ал. Толстой 175
Проклятието на певеца — стихотв. 25
Прикълнати поети — антология, съставена от Г. Михайлов 51
Пролетен гост — стихосб. от Сл. Красински 132
Пролетна песен — филм 219
Пролетни стремежи — разказ от Ем. Станев 162
Пролетно писмо — стихотв. от Хр. Смирненски 228
Прометей и Сизиф — пиеса от М. Конопницка 161

Просветното дело в Разложко — от М. Юруков 289
Процесът на Мери Дюган — пиеса от В. Байер 94
Пулс — стихосб. от Хр. Радевски 195, 197, 260
Пустите клисурци. . . — популярна песен за Априлското въстание 226
Пушка пукна из гора зелена — поема от М. Неволин 270
Път — стихотв. от Хр. Радевски 241
Пътник от планината — повест от К. Калчев 239

Равнината тръпне — репортажи от В. Воденичарски 270
Разбиване на византийците от Аспарух в Добруджа — картина от Б. Ангелушев 216
Разбойници — драма от Ф. Шилер 29
Разкази на мичман Илин — от Ф. Разколников 163
Разораната целина — роман от М. Шолохов 176, 194
Разходка с магаре — поема за деца от С. Маршак 175
Ревизор — комедия от Н. В. Гогол 245
Рибена кост — роман от Ст. Чилингиров 319
Романс — пиеса 219
Романтични песни — стихосб. от Т. Траянов 132, 165
Русия и интелигенцията, от Ал. Блок 132
Ръцете му пречат — разказ от Чудомир 173

Сама — разказ от Ал. Сегренски 375
Самодивска китка — стихосб. от К. Христов 132, 227
Самолети — поема от Н. Марангозов 201
Самоучител по руски език — от В. Арсеньев и К. Желязкова 224
Сборник Никола Вапцаров. Спомени. Писма. Документи. 1953 12, 14, 17—21, 23—25, 27, 28, 29, 31—35, 37—48, 49, 51—57, 58, 60—63, 66—75, 79, 80, 83—92, 94, 95, 97, 99, 101, 103, 105, 112, 119, 126, 128, 131, 146, 148, 151, 153, 155, 158, 164—166, 168, 176, 178—180, 185—187, 190, 194, 197, 198, 202, 207, 209, 212, 213, 218, 225, 234, 235, 237, 240, 243, 244, 246—250, 254—262, 265—268, 271, 272, 276—284, 287, 289, 290, 293—296, 300—302, 304, 305, 308, 309, 311, 314, 321, 323, 328, 329, 331, 333, 335, 337, 338—341, 343, 345—347, 352—354, 373, 374
Сборник Никола Йонков Вапцаров, 1947 179, 197, 213, 225, 229, 245, 255, 281, 308, 328, 342, 356, 360, 364, 374
Свекърва — пиеса от А. Страшимиров 70
Света гора — Хилендар — картина от Ц. Лавренов 210
Свещена нищета от Фр. Е. Силанпе 277
Севилският бръснар, или безполезна предпазливост — пиеса от Бомарше 162
Сега му е времето — разказ от Г. Караславов 286
Селкор — повест от Г. Караславов 140
Селска хроника — стихотв. от Д. Бозаков 302, 318
Селскостопанската изложба в Москва — документален филм 284
Селяни — гравюра от В. Стайков 216
Семейство — картина от Вл. Димитров-Майстора 224
Семейство — картина от Н. Балкански 210
Септември — поема от Гео Милев 286
Серафима — разказ от Б. Каменов 241
Сид — драма от Корнейл 51
Сижу за решеткой — популярна руска песен 43
Симеон — пиеса от Ст. Л. Костов 94
Сини часове — Яворов 50
Сини часове — антология от Японска лирика 132
Сиротна песен — стихотв. от Д. Дебелянов 152
Скитникът по звездите — Дж. Лондон 319
След 2 юни — стихотв. от Кр. Вълков 318
Слънцето угасна — роман от Вл. Поляков 209
Смъртта — стихотв. от П. К. Яворов 70
Смях и злъч — хумористични разкази и стихове от Т. Измирлиев 240
Снаха — роман от Г. Караславов 223
Солун — стихотв. от Жаров 237
Сорочински панаир — филм 272
Софиянци пред Букурещ — оперета 70
София — Черната джамия — популярна песен 194
Спартак — роман 23
Спи градът — стихотв. от Д. Дебелянов 151
Спомени. С., 1955 — от Кр. Радонов 63
Спомени за Н. Хрелков. Сборник, С., 1960 230
Спомени за Вапцаров. Б. Вапцарова. С., 1952 96, 105, 121, 126, 148, 161, 168, 177, 179, 180, 182, 185, 186, 190, 197, 199, 211, 212, 230, 239, 259
Спомени за Вапцаров. Б. Вапцарова. 1972 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 125, 128—140, 144, 145, 148, 153, 158, 163, 164, 188, 191, 192, 195, 200, 256, 312, 346, 349, 350, 360, 361, 369, 370, 371

Спомени за моя син. Ел. Вапцарова. 1960 15, 16, 17, 19, 21, 22, 25, 26, 27, 29—33, 37, 39, 47, 49, 57, 89, 93, 102—104, 121, 135, 137, 138, 274, 347, 348, 349, 351, 359, 367, 368
Сребърната кутия — пиеса от Голсуърди 94
Срещи и разговори с Никола Вапцаров. С., 1961. Г. Караславов 171, 177, 181, 184, 189, 190, 196, 200, 201, 203, 210, 227, 228, 229, 258, 260, 263, 303, 310, 349
Стани, стани, юнак балкански. . . — стихотв. от Д. Чинтулов 226
Старият Хайделберг — от Ферстер 69
Старчето се жени — пиеса от М. Лангов 161, 173
Стаята — стихотв. от Б. Райнов 238
Стенка Разин — филм 276
Стока без купувачи — разкази от Ив. Мартинов 224
100 мъже и едно момиче — филм 235
Сто процента — роман от Ъптон Синклер 194
Страната на розите — поема от Ем. Попдимитров 269
Странните приключения на капитан Бриче — роман от Р. М. Рилке 177
Страхил — филм 222
Стрели — стихосб. от М. Грубешлиева 176
Стършел — роман 23
Събрание — скулптура от Ив. Фунев 179
Събуди ме, мила мамо, раничко ме събуди — нар. песен 358
Съвременни песни — стихотв. от А. Жаров 318
Сън в лятна нощ — филм 209
Сърце човешко — стихосб. от Ел. Багряна 319, 320

Там, където се чува ехото на топовните гърмежи по албанските плата — репортаж от А. Попов 297
Тартюф — комедия от Молиер 198
Татул — роман от Г. Караславов 222, 223, 229, 244
Тебеширеният кръг — пиеса от Клабунд 50, 69
Теория на литературата — книга от Л. Тимофеев 277, 304
Тихият Дон — роман от М. Шолохов 163, 176, 240
Тоз, който падне в бой за свобода. . . — стих. от стихотв. „Хаджи Димитър“ от Хр. Ботев 372, 376
Тома Гордеев — роман от М. Горки 140
Топаз — пиеса от М. Паньол 70
Трагедията на Боров — пиеса от Д. Сяров 161
Трактористи — филм 269, 272
Тревога — стихосб. от Л. Стрелков 276
Тревожна планета — стихосб. от Мл. Исаев 218
Трета класа — скулптурна група от Ив. Фунев 179
Тримата другари — роман от Е. М. Ремарк 244
13 — поема от П. Матеев 210
Тринадцать — филм 212, 214, 272
Три танкиста — филмова популярна съветска песен 194, 247
Три се къщи затвориха . . . — нар. песен 13
Трудовоспътническата литература — книга от Т. Павлов 154
Тъмни души — пиеса от Д. Немиров 161
Търбухът на Париж — роман от Е. Зола, 167

Укажи мне такую обитель — популярна руска песен 43
Улица без паваж — разкази от П. Вежинов 239
Умиращият град — репортаж от А. Попов 257
Унижените и оскърбените — драматизация по едноименния роман на Ф. Достоевски 70
Утро над полята — от М. Марчевски 162
Ученикът на дявола — пиеса от Б. Шоу 259
Училище за сплетни — пиеса от Р. Б Шеридан 217

Фани — пиеса от М. Паньол 132, 161
Фауст — трагедия от Гьоте 26, 27, 140
Феликс — поема от А. Безименски 306
Философията на един охлюв — от Ив. Аржентински 296

Хаджи Димитър — стихотв. от Хр. Ботев 204
Хайде, хайде, либе Стойне, да бегаме . . . — нар. песен 105
Хайдутин — стихосб. от Снежин 219
Хайдутин майка не храни — повест от О. Василев 222
Хайдушки поляни — от Д. Молеров 52
Хамлет — трагедия от Шекспир 173, 253
Херман и Доротея — Гьоте 209
Хернани — вж. Ернани
Хинкеман — пиеса от Ернс Толер 161
Холера — повест от Л. Стоянов 159, 160 167
Хоро — повест от А. Страшимиров 214
Христо Смирненски и Никола Вапцаров в спомените на съвременниците си. 1966 22, 23, 33
Хубавата Елена — оперета от Офенбах 221

Хъшове — пиеса от Ив. Вазов 88, 93, 187, 226

Цар Глад — пиеса от Л. Андреев 161, 224
Цветарката — стихотв. от Хр. Смирненски 112
Целувка пред огледалото — пиеса от Ф. Ласло 145, 150, 152, 161
Цената на живота — пиеса от Немирович-Данченко 94
Цимент — роман от Ф. Гладков 139
Цирк — филм 182, 212
Цушима — роман от А. Новиков-Прибой 162, 163

Чапаев — филм 208, 212, 272
Черните вечери — пиеса от Евст. Станков 161
Черноморско лято — стихотв. от Н. В. Ракитин 144
Четири разказа — Вл. Полянов 209
Член 223 — пиеса от Ст. Л. Костов 110, 111
Човек в калъф — филм 272
Човекът от зоологическата градина — разкази от Б. Светлинов 236
Човекът с черната маска — пиеса от Б. Франк 94
Човешка песен — стихосб. от Мл. Исаев 333

Шагреновата кожа — роман от О. де Балзак 140
Широка страна моя родная. . . — началният стих от популярната съветска песен „Песен за родината“ 194
Шлепове — стихосб. от П. Матеев 253
Шуркови си търсят слугиня — фейлетон от Ф. Фомич 172
Щурмът. Спомени и размисли. 1975. Ц. Драгойчева 339, 345, 348, 355, 358, 360

Юбилеен сборник 75 год. Морско училище 84, 90
Юбилеен сборник на Морското училище 46, 50, 88
Юбилейно — стихотв. от Вл. Маяковски 273
Юлий Цезар — пиеса от У. Шекспир 245

Явки и пароли. С., 1976. Спомени от Пъша Павлова 251
Янините девет братя — опера от Л. Пипков 221

Показалец

на периодичните издания

Антени — вестник 320

Банков съюз — вестник 204, 213, 215
Балканско знаме, Габрово 354
Барабан — списание 251
Борба — вестник 44, 47, 48, 50, 54
Ботйов лист, Враца 1940 312
Българо-съветска дружба — списание 336
Българска реч — списание 6, 57, 59, 60
Българче — списание 24

Варненска поща — вестник 83
Ведрина — вестник 165, 167
Вестниче за железничарските деца 205, 207
Вечерни новини — вестник 194, 246, 325, 350, 354, 374
Военни известия — вестник 20
В защита на мира — списание 330
Врачанско слово — вестник 278
Възпоменателен лист „Г. Бакалов“ 260
Възпоменателен лист „Към безсмъртие“ 194

Глобус — вестник 6, 49, 52, 53, 57, 59, 64, 317

Детска радост — списание 17
Дневник — вестник 186, 300
Добруджанска трибуна — вестник 363
Другарче — списание 24
Дъга — вестник 248, 252, 268, 277, 279, 280, 286, 297, 298

Ехо — вестник 90, 117, 132

Железничарски подем — вестник 205, 207, 210, 213
Жупел — вестник 90, 117, 149

Завои — вестник 278

Занаятчийска кооперативна беседа — списание 208, 300, 310
Заря — вестник 117, 162, 164, 165, 168, 169, 175, 216, 217, 218, 219, 222, 227, 228, 229, 232, 233, 271, 272, 275, 279, 280, 300, 319, 321, 326, 375
Златорог — списание 94, 249, 270, 271
Зора — вестник 117, 147, 149, 155, 157, 158, 159, 160, 167, 173, 177, 251, 252, 318

Известия — съветски вестник 83
Изкуство и критика — списание 220, 238, 241, 252, 267, 273, 282
Илюстрация — списание 140

Картинна галерия — списание 24
Колокол — списание 22
Кооперативна защита — вестник 306, 325
Кормило — вестник 168, 171—176, 179, 181, 182, 218, 241
Култура — вестник 237, 245

Летец — списание 190, 191, 192, 193, 200, 201, 202, 273, 306, 317
Лист „Васил Левски“ 269
Литературен глас — вестник 117, 132, 142, 144, 145, 149, 150, 151, 153, 154, 162, 173, 176, 190, 212, 216, 219, 263, 282, 307, 319
Литературен критик — вестник 296, 297, 300, 301, 302, 304, 305, 307, 310, 311, 313, 315, 317, 318, 319
Литературен фронт — вестник 73, 188, 189, 201, 205, 243, 269, 312, 336, 340, 342, 352, 361, 362, 374, 375, 376
Литературен преглед — вестник 140, 149, 153, 155, 159, 160, 163, 176
Литературна седмица — вестник 243, 251
Литературни новини — вестник 333, 342

Мир — вестник 149, 359
Мисъл — вестник 94
Мисъл — списание, ред. д-р Кръстев 247, 316
Мисъл и воля — вестник 117, 126, 132, 140, 149
Модерна домакиня — списание 165
Морски преглед — вестник 218
Морски сговор — списание 98
Морской сборник — списание 84
Мотор — списание 56

Наковалня — вестник 90, 117, 140
На преден пост — вестник, Годеч 320
Народна култура — вестник 244, 264, 273, 285, 322
Народна младеж — вестник 374
Научна трибуна — вестник 140
Нов живот — вестник, Кърджали 112, 117, 122, 165
Нова камбана — вестник 174, 187, 188, 193, 195, 196, 197, 208
Новогодишен лист 1938 г. 216

Отец Паисий — възпоминателен лист 1938 г., Банско 233
Отечествен фронт — вестник 26, 29, 33, 35, 189, 241, 252, 262, 315, 342, 348

Пенчо Славейков — специален лист по случай 25 години от смъртта му 204
Пиринско дело — вестник 38, 54, 203, 256, 289, 327, 353, 361, 364
Пладне — вестник 132
Пламък — списание 236, 301, 304, 306
Поглед — вестник 90, 117, 140, 149, 372
Правда — съветски вестник 83
Пулс — вестник 195, 353, 354, 356, 359, 363, 366

Работнически вестник 24
РЛФ — вестник 132, 139, 140, 149
Работническо дело — вестник 108, 119, 154, 168, 184, 192, 230, 287, 318, 325, 332, 371
Рибарски преглед — списание 311
Родина — списание 6, 58, 60, 75, 317
Родна реч — списание 317
Родни простори — вестник 295

Светлоструй — вестник 241, 277
Светулка — списание 17
Септември — списание 64, 124, 165, 211, 300, 315, 329
Септември — вестник Стара Загора 254, 255
Сердика — списание 193, 199, 208, 210
Слово — вестник 117, 149
Смирненски лист 1935 г. 165
Смях — списание 251
София — вестник 97, 311, 320
Специален лист Никола Йонков Вапцаров 1947 г. 20, 21, 28, 74, 104, 268, 273, 284
Специален лист „А. С. Пушкин“ 196
Специален лист „Към безсмъртие“ 152
Специален лист „Кирил Христов“ 227
Специален лист 50 години Разложка гимназия 38, 42

Тарас Шевченко — специален лист по случай 125 години от рождението му 249
Техник — списание 56
Техника и вооружение — списание 84
Технически глас — вестник 259, 260, 270, 273, 281, 283, 285, 286, 303, 309
Той не умира! — специален Ботев лист 1937 г. 204
Транспортен глас — вестник 233
Трезва младеж — вестник 89
Троянски глас — вестник 339

Труд — вестник 170, 176, 177, 189, 246, 249, 262, 270, 321, 326

Утро — вестник 172
Учителско дело — вестник 26, 28

Фронт на трудовоборческите писатели — вестник 132
Щит — вестник 130, 132, 138, 144, 149
Щурец — вестник 117, 172

Юбилеен вестник 50 години партийна организация гр. Банско 23, 25

Показалец

на личните имена

Абаджиева, Б. 274
Абаджиев, Г. 274, 280, 318
Август, Вилхелм 20
Айвазовски 169
Александров, В. 182, 233
Александров, К. 157
Александър I — сръбски крал 152
Алексиев, Ал. Р. 350
Алексиев, Р. 251
Ана — вж. Мицова, А.
Ананиев, А. 115
Анастасов, П. 182
Ангелов, П. — Пиер 376
Ангелушев, Б. 179, 182, 183, 184, 190, 193, 195, 196, 200, 203—205, 210—212, 215—217, 221, 226, 227, 231, 239—241, 244, 250, 255, 256, 261, 286, 292—294, 296, 327, 328, 342
Андонов, М. 182, 201
Андонов, Хр. 255, 276
Андреев, печатар 263
Андреева, Н. 187, 194
Андреев, Ал. 175
Андреев, В. 352
Андреев, Ив. 317
Андреев, Л. 69, 161, 224
Андреев, С. 158
Аницата — вж. Мицова, А.
Анка — съседка в Кочериново 136
Анкови 120
Антонов, Адалберт — Малчика 238, 376
Антонов, В. 30
Антонов, Ив. 182
Апостолов, Блажен 292—294, 304, 313
Апостолов, М. Т. 350
Аржентински, И. 265, 270, 304
Арнаудов, Ел. 341
Арнаудов, М. 155
Арсенов, Г. 220
Арсеньев, В. 224
Аспарух, хан 216
Атанасов, В. 47, 55, 62, 71
Атанасов, Петко 50, 182
Атларски, Петър 182

Багрицки, Ед. 196, 227, 306
Багряна, Ел. 140, 201, 241, 319, 357, 362
Бадев, Й. 158, 173, 208, 252, 271
Байдуков, Г. Ф. 206
Байер, В. 94
Байкушев 17
Байльозов, П. 282
Бай Михал — вж. Сматракалев, М.
Байрон 6, 106, 130
Байчева, Кс. 350
Бакалова, Ст. 260
Бакалова, Т. — вж. Начева
Бакалов, Г. 141, 163, 195, 220, 224, 252, 260
Балабанов, Ал. 335
Балабанов, Н. 199, 326
Балабанов — фабр. 5, 93, 103, 109, 125, 148, 163, 167, 168
Балев, А. 25, 26, 28—30, 32—36, 48, 49
Балев, Сл. 48, 49
Балзак 140
Балканска, М. 79
Балкански, Н. 210
Бараков, Д. 22, 25
Барбата, войвода на ВМРО 129, 133
Бардина — вж. Даутова, М.
Барту 152
Баталов, К. 147, 162
Бачо Киро 168, 269
Беринг, М. 238
Безименски, А. 173, 227, 306
Безруч, П. 244
Белев, Г. 163, 196, 216, 219, 220, 249, 273
Белев, Кр. 216, 249
Бележков, И. — учител 25
Бележков, Т. 291, 292, 294, 304
Белини, В. 26
Белинов, Ст. 249, 267
Белински, В. 195
Белогорски, Н. 221
Беломорски, А. — вж. Великов, А.
Белоусов, Н. 314, 316, 320—323, 326—328, 330, 331, 333, 336—341

Беляков, А. В. 206
Бениеш, Моис 197
Бенковски 167
Берберов, арх. 179
Бешков, И. 182, 227
Бизева, Л. 12, 18
Бисон, А. 153
Благов, А. — вж. Стоянов Л. 149
Благоев, Б. 170, 189
Блажен — вж. Апостолов, Бл.
Бленика 220, 267
Блок, А. 132, 244, 286
Боайе, Ш. 236
Богданов, М. 88
Богданов, П. 345, 349, 355, 358, 366, 368, 371, 372, 376
Богданов, Ст. 370, 371
Бодлер, Ш. 6, 106
Боев, Ив. Н. 55
Боен Никола — псевд. на Вапцаров, Н. 143, 181
Божилов, Б. 260, 333, 337
Божилов, К. 175
Божилов, М. 8, 259, 270
Божинов, А. 158, 245
Божков, П. 51
Бозаджийски, З. 137
Бозаков, Д. 302, 305, 308, 318
Бозов 32
Бойка — вж. Вапцарова Б.
Бойчев, В. 115, 186, 187
Бойя — вж. Вапцарова, Б.
Бомарше 162
Бончев, И. 182
Бордо, А. 238
Борис III 45, 120, 324, 361
Борисов, П. 344
Боров, Т. 182
Бородин — псевд. на Вапцаров, Н. 161, 181
Босева, Р. — вж. Манолова, Р.
Босяка, М. — вж. Вълев, М.
Ботев, Хр. 17, 25, 26, 41, 80, 104, 158, 167, 178, 204, 247, 269, 276, 278, 285, 311, 354, 376
Ботилов, Г. 157
Ботушев, Н. 348
Бочаров, Д. 182
Бочев, П. 267
Бошняков, Бог. 204
Бояджиев, Анто 363
Бояджиев, Зл. 210
Бояджиев, Ил. 259
Бояров, А. 243, 258
Братанов, Д. 253
Братованов, Хр. Д. 350
Братоев, Н. 55, 69
Бронзов, Н. 182
Бръмбаров, Хр. 326
Бугарчеви, бр. 185, 188, 224, 227
Бугарчев, П. 186
Буйнова, М. 13
Буйнова, П. 32
Буйнов, А. 34
Булеови 66
Бурин, Ив. 219, 220, 304
Бурнев, Н. 268
Буровцев 265
Буюклиева, Н. 191, 256
Буюклийски, Ив. 241
Бък, Пърл 222
Бъркли 69
Бъчваров, Ст. 50, 222
Бянова, Янка 87

Вазов, И. 20, 28, 41, 52, 69, 88, 93, 94, 187, 247, 289, 294, 315
Ваньо — брат на К. Николов 347
Вапцара — интимно обръщение на приятели към Н. Вапцаров 46, 104
Вапцарова, Б. 5, 10, 18, 19—21, 24, 26, 27, 35, 44, 52, 53, 62, 64, 65, 68, 69, 70, 72, 79, 81, 83, 92, 94—96, 105—126, 128, 141, 144, 146—159, 161—163, 165, 166, 168, 169, 171—175, 177—188, 191—193, 196—200, 204, 206—211, 213—216, 218, 220, 221—223, 226—228, 231—234, 236—241, 244, 246—248, 251—258, 260—264, 266—271, 273—275, 281—286, 296, 298, 300, 303, 309—316, 318—326, 328, 330, 332, 337, 339—341, 344—346, 348, 350, 355, 357, 359, 361—370, 371, 373
Вапцарова, В. 333, 338, 345, 346, 348, 358, 361
Вапцарова, Ел. 5, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 39, 45, 47, 49, 53, 54, 57, 59, 65, 66, 81, 85, 86, 89, 93, 102, 103, 104, 121, 124, 135, 137, 138, 140, 169, 174, 242, 272, 274, 283, 287, 290, 314, 332, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 359, 361, 363, 365, 366, 367, 368, 373, 374
Вапцарова, Р. 12, 15, 16, 18, 19, 25, 27, 28, 32, 33, 48, 56, 57, 60, 63, 65, 66, 78, 88, 93, 103, 111, 134, 146, 283
Вапцаров, Бор. 12, 18, 19, 32, 42, 59, 66, 82, 103, 108, 112, 119, 124, 125, 128, 131, 138, 145, 146, 147, 150, 152, 162, 169, 184, 190, 191, 192, 194, 196, 198, 216, 230, 231, 242, 272, 283, 286, 316, 333, 338, 341, 345, 346, 348, 349, 361
Вапцаров, Ив. (Йонко) 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 30, 48, 62, 64, 70, 81, 82, 83, 85, 86, 89, 95, 103, 118, 120, 124, 125, 144, 145, 146, 150, 158, 159, 163, 169, 170, 184, 192, 194, 198, 216, 240, 241, 242, 245, 246
Вариклечков, 87
Васева, Мит. 195
Васев, Ас. 8, 127, 168
Васев, Сл. 182, 187, 195, 219

Васил — нелегално име на Радойнов Цв. 327, 344
Василева, К. 195, 339
Василев, Вл. 155, 225, 270, 271
Василев, Гр. 244
Василев, Ив. 182
Василев, К. 47, 57, 64, 90, 128
Василев, Л. — вж. Стойнов, Л.
Василев, О. — 163, 181, 182, 186, 187, 189, 195, 200, 222, 244, 282, 330, 339
Ведров, Ас. — вж. Шурдов, Ас.
Вежинов, П. 239, 268, 269, 304
Везев, Л. 343, 345
Везенков, Т. 153
Везюва, Елена — вж. Вапцарова Ел.
Везюва, Мария 14, 49
Везюва Милана 11, 12, 14, 15, 19
Везюва Милка 14, 15, 51
Везюв, Г. 14, 48, 345
Везюв, Д. 14
Везюв, Н. Д. 14, 28, 33, 34, 146
Везюв, С. 14
Велев, Св. 182
Великов, А. 234, 243, 246, 260, 261, 262
Великов, Ст. 318
Величков, Н. — Кутуза 348
Велков, Порф. 173
Велчев — председател читалището с. Рила 158
Велчев, Дамян 198
Вельов, Ив. 196
Венев, Ст. 182, 189, 286
Вересаев, В. 195
Вериер, В. 191
Верхарн 202
Веселинов, К. 235, 253, 285
Виденов, Ивайло 268, 273, 284, 303
Вилхелм II 20
Вихров, Ст. 276
Вишанин, К. 292, 294, 304
Владимиров, Вл. 201
Владимиров, Ив. 297
Владов, Ил. 182
Владов, П. 175
Влайков, Т. Г. 240, 273
Воденичарски, В. 270, 301, 315, 318
Водопянов 221
Волен, Ил. 215, 220
Волкер, И. 244
Волтер 241
Вуйне — обръщение в семейството към Вапцарова, Р. 28, 32
Вутимски, Ал. 249, 302
Вутов, А. — вж. Вутимски, Ал.
Върголомов, Ф. 325
Вълев, Д. 185, 187, 227
Вълев, М. 182, 188, 202, 209, 212, 221, 227
Вълков, Г. 182
Вълков, Кр. 182, 249, 270, 273, 318, 321
Вълчанов, Д. 350
Вълчев, Н. 47, 55, 62, 71
Върголаков Филип 325
Върбанов, Гр. 8

Габо, Пол 69
Габровски, П. 272
Гавела, Бр. 239
Ганев, Г. С. 349
Ганев, Н. 30
Ганчев, Б. 50
Гарбо, Гр. 236
Гарибалди, Дж. 285
Гатов, Г. 224
Генов, Кр. 49
Геновска, В. 182, 273
Геновски, М. 182
Генов, Т. 182
Генов, Ц. 47, 55, 62, 68, 71
Генчев, Игн. 198
Гео Милева, М. 265
Георги — псевдоним, с който са подписани инструкции до Н. Вапцаров, 290, 291, 292, 294, 299, 303
Георги, укьо — вж. Проданчин, Г.
Георгиев — пол. комендант 372
Георгиева, Василка 136
Георгиева, М. Ант. 307, 350, 374
Георгиева, М. — скулпторка 150, 190, 193, 195, 200, 215, 241
Георгиева, П. 285
Георгиев, Американ 8, 244, 257
Георгиев, Асен 154
Георгиев, Атанас 168
Георгиев, Б. 127, 151, 153, 166
Георгиев, Войн 344
Георгиев, Г. 47, 52—55, 58, 63, 71, 85, 88, 90,
Георгиев, Г. В. 197, 209
Георгиев, Е. 244
Георгиев, Г. К. 344
Георгиев, Г. П. 58
Георгиев, Емил 252
Георгиев, Ив. 244, 253
Георгиев, Кирил — вж. Николов, К.
Георгиев, Кимон 159
Георгиев, К. — учител 47, 71
Георгиев, Коста 251
Георгиев, Михаил 136, 137, 141, 220
Георгиев, Михалаки 202, 221
Георгиев, П. 182
Георгиев, Тр. 182
Герганова Диана 199
Герганова, Петя 50, 191, 225, 285
Герда — съпруга на Б. Ангелушев 196, 204, 215, 227, 239
Герчева, Я. 188, 189, 242
Гетов, Г. В. 186
Гец — вж. Караславов, Г.
Гешев, Ив. Евст. 167
Гешев, Н. 343, 345, 348, 349, 350, 364, 365
Гигов, Сл. 325
Гина 153
Главинчев, Лев 235

Гладков, Ф. 139, 149
Гоген 284
Гогол, Н. В. 41, 130
Голев, Д. 37, 41
Голев, К. 34
Голев, Н. 22, 23, 25, 26, 27
Голзуърди, Дж. 94, 238
Голодни 196
Горки, М. 42, 121, 139, 140, 144, 148, 149, 153, 154, 161, 176, 182, 199, 218, 225, 244, 253, 307, 316
Горянин, Змей 269
Гошо — вж. Стоименов, Г.
Гоя 244
Григ 113
Григор — нелегален псевд. на Вапцаров, Н.
Григоров, Крум 182, 241
Грозданов, Ст. 205
Громов 221
Грубешлиева, М. 160, 163, 176, 196, 209, 241, 265, 276
Груев — чиновник в двореца 347
Гуджунова, К. — вж. Шмиргелова, К.
Гундов, Д. 182, 241, 273
Гуляшки, А. 239, 304
Гълъбов, К. 219, 326
Гъндарски, Д. 177
Гьобелс 138
Гьоринг 139
Гьоте 6, 26, 140, 209
Гьошев, А. 355
Гюрова, Бр. 190, 193, 195, 200, 241

Давидов, К. 47, 62, 71
Давчева, Елеонора 203
Дайк, Ван 284
Даковски, Д. 197
Далчев, Ат. 220
Далчев, Л. 150
Дамянов, Г. Д. 292, 294, 304
Данка — сестра на Й. Вапцаров 147
Дановски, Б. 161, 182, 193, 195, 205, 209, 212, 217, 225, 237, 244, 253, 280, 305, 340, 341, 342, 374
Дановски, С. 51
Данчов, Н. Г. 201
Даскалов, Ст. Ц. 175, 182
Даутова, М. 27, 28
Даутов, Г. 33, 34
Дачев, Н. 350
Дачовски, Д. П. 303
Дебелянова, Лучка — вж. Николова, Л.
Дебелянов, Д. 151, 284, 326
Дега 245
Дейнека 284
Делка 44, 50
Делчева, Р. 222
Делчев, Б. 304, 318
Делчев, Г. 112, 141, 156, 235, 275, 285, 304
Демиревски, Ж. 163, 164
Денев, Хр. 91
Дервишев 107
Дечев, Ст. 91
Джангозова, Н. 349
Джеров, Н. 221
Джогов, А. 47, 55, 63, 72
Дзерджински, Ф. 306
Дикенс 130
Диков, Гр. 240
Диков, Д. 355
Дилянов, М. 253
Димитров — баща на Б. Вапцарова 134
Димитрова, Б. — вж. Вапцарова, Б.
Димитрова, Ив. 197, 248, 305, 349
Димитрова, Л. 233
Димитров, Андриан 349
Димитров, Асен (Хаджията) 126
Димитров, Вл. — Майстора 324
Димитров, Гаврил 304
Димитров, Георги 8, 125, 126, 131, 132, 138, 139, 142, 166
Димитров, Г. — учител 19
Димитров, Димитър 79
Димитров, Димо 350
Димитров, Лазар 349
Димитров, Любен 346
Димитров, Миньо 236, 240, 254, 257, 262
Димитров, С. 328
Димов, Б. 152, 194
Димов, Ив. 50, 182, 191, 213, 222, 225, 245, 248, 259, 271, 276, 286
Динев, Д. 42
Добрев, Дим. 277
Добревски, Ив. 123
Добринов, Ал. 158
Доброславски, Тр. 196
Доде, А. 41, 69
Дойчев, Л. 182, 205, 213
Дойчинов, М. — вж. Божилов, М.
Докторов 32
Домие, О. 245, 284
Донев, Г. 141
Дончо — вж. Попов, А.
Достоевски, Ф. 70, 111, 113, 131, 140
Драганов, 350
Драганов, Н. 244
Драгойчева, Ц. 287, 339, 345, 348, 355, 358, 360
Драгомиров, К. 115
Драгостинов, д-р 174
Драйфус, А. 167
Драмсъзова, Ек. 30
Друмев, В. 68, 169
Дудев, Др. 84
Думер, Пол 162
Дюамел, Ж. 238, 277
Дюма, Ал. 161
Дюрбин, Д. 235
Дюстабанова, Ж. 261
Дъбравин, Й. 182
Дяков, П. 91
Дяконът, Васил — вж. Левски, В.

Евгени — нелегален псевдоним на Й. Лютибродски
Евстатиев, Стр. 66, 185
Евтимий — патриарх 259
Евтимов, Ж. 322
Едровска, В. 192
Елин Пелин 41, 104, 239, 240, 316, 361
Емануилова, В. 190, 193, 195, 200, 215, 241
Емкина, Цв. 193, 194
Енчев, Ил. 110, 117, 142, 161
Енгри-Дювал 245
Еренбург, И. 140, 149, 191, 209, 227
Есенин 227, 244

Жаров, А. — вж. Сматракалев, М.
Жаров, Мих. 220, 227
Жданов, А. 149
Желязкова, Кира 224
Желязков, Б. 161
Желязков, Л. 248
Жендов, Ал. 79, 182, 190, 193, 195, 196, 200, 205, 212, 215, 217, 221, 224, 227, 239, 244, 259, 261, 280, 339
Жералди, Пол 248
Жери, Алфред 271
Живков, Ж. 352, 353, 354, 376
Живков, Тодор 376
Жид, А. 138

Загорчинов, Ст. 221
Заимов, Вл. 376
Зайков, Д. 288, 290, 291, 304
Зайцев, З. 54
Зарев, Кост. 291, 292, 294
Захариев, Г. 299
Захариев, Ст. 330, 356
Захов, майор 169
Заяков — вж. Зайков, Д.
Зехирева, Хр. 115, 136, 150, 153
Зехирев, К. 115, 129, 133, 136, 147, 150, 153, 155
Зидаров, К. 249
Златанов, Г. 317
Златаров, Ас. 94, 155, 168, 181, 182, 191
Златев, П. 159
Златков, Н. 41, 42
Змияров, А. 288
Знеполски, Ст. 244
Зола, Емил 41, 130, 140, 167, 271, 372
Золотович, Л. 222
Зошченко, М. 204
Зудерман, Х. 94, 161

Ибанес, Бл. 319
Ибсен, Х. 6, 106, 198, 257
Иванова, Ст. 244, 273, 322
Иванова, Тр. 350
Иванов, Ан. 326, 333, 334, 339, 340, 342, 351, 355, 358, 366, 368, 371, 372, 376
Иванов, Б. 195, 241
Иванов, Вс. 139
Иванов, Йор. 324, 325
Иванов, К. 328, 349
Иванов, М. 47, 55, 62, 71
Иванов, С. 66, 67
Иванов, Тремол 88
Игнатов, Г. 308
Измирлиев, Т. 112, 172, 240
Иконографов, Ал. 268
Икономова, М. 132, 217
Икономов, Л. 32, 37, 39, 57, 64, 254
Илиев, Л. 123, 344
Илья, Илф 165, 204, 226
Илчев, Ст. 243
Ирина — дъщеря на Бачо Киро 168
Исаева, М. — вж. Колева, М.
Исаев, Б. 49
Исаев, Мл. 163, 171, 179, 182, 188, 189, 190, 195, 196, 214, 216, 218, 224, 231, 244, 246, 255, 265, 282, 333, 338, 339, 347, 349, 353, 356, 358, 360, 364, 365, 366, 374
Исаков, Хр. 127, 157

Йовков, Й. 69, 110, 112, 118, 197, 140, 161, 210, 237, 282, 283, 315, 319, 330
Йонката — вж. Вапцаров, Ив.
Йонко — синът на Н. Вапцаров 174, 178, 183, 184
Йорданов, д-р 147
Йорданов, А. 182
Йорданова, З. 50, 191, 213, 222, 225, 248, 271, 326
Йорданов, д-р Миньо — вж. Димитров, М.
Йосиф — нелегално име на Масларов, Ив.
Йотов — печатар 263
Йоцов, Л. И. — вж. Илиев, Л.

Кабалеро, Л. 188
Кавракиров, С. 112, 145
Казанджиева, Д. 115
Калайджиев, Т. Д. 54
Калайджиев, Хр. 169
Калистрин, Л. 25
Калоянов, Ас. 252, 264, 281
Калоянов, Л. Ив. 54
Калчева, В. 197
Калчев, Камен 239, 273, 276, 318
Калъпчиев, Н. 118, 190, 203
Камбосева, Кр. 350
Каменов, Б. 241
Каназирева, Кина 67
Капитанов, Дим. 253
Каравелов, Л. 232, 249, 269, 285
Каравелов, П. 248
Караджов, Ив. 145
Караиванов, Г. 219
Каракостов, Ст. 237, 300
Каралеева, Л. 320
Каралийчев, А. 208, 282, 319, 330
Карановски, Ив. 132

Караславова, Дана 184, 192, 195, 263
Караславов, Г. 140, 141, 149, 155, 160, 163, 166, 170, 173, 177, 179, 181, 182, 184, 188, 190, 192, 195, 196, 200, 201, 203, 208, 210, 212, 214, 222, 223, 227, 228, 229, 239, 240, 244, 258, 260, 263, 268, 269, 273, 286, 300, 303, 310, 349
Каратеодоров, В. 182
Катаев, В. 94, 140, 150, 151
Кацарова, С. 25
Кацарова, М. 22, 26
Кацарски, Хр. 157
Кацеров, 30
Кашканова, В. 194, 195
Кашканов, Р. 118, 127, 137, 192, 194, 195
Кашлаков 72
Кекевски, Н. 266, 267, 268
Келемен, Вл. 152
Келерман, Б. 106
Керезиев, Ив. 280
Кирил и Методий 20, 39
Кирков, В. 132, 217
Киро — вж. Николов, К.
Кировски, С. 311
Киров, Ст. 182, 217, 244
Кирчева, О. 182, 268
Кисимов, К. 221, 222, 226, 256, 268, 271, 326
Клабунд 50, 69
Клемансо, Ж. 167
Клечков, П. 49, 70, 82, 88, 101
Клинчарова, В. 118
Кобаков, М. 32
Ковачев, Г. 34
Ковачев, Йорд. 240
Ковачев, Миле 63
Ковачев, Н. 25
Ковачки Нико 308
Коджабашев 213
Кожухаров, Б. 18
Койчев, Ив. 324
Коларова, Л. 339
Коларов, Ас. 118, 178
Коларов, Йорд. 198, 199, 207, 212, 233, 243, 339, 340
Колвиц, Кете 241
Колева, М. 195, 246, 339, 350, 354, 374
Колев, А. 64
Колеца 46
Колушева, А. 193, 212, 215, 259
Колчагов, К. 22, 25
Колчакова, Катя 283
Колчакова, Магда 197, 215, 230
Колчаков, Ив. 243
Колчаков, Милан 13
Колчаков, Милош 48
Колчев, К. 253
Колька — обръщение към Н. Вапцаров 367
Комитски, Ив. 266, 267, 268, 309
Кондова, М. 65, 132, 146, 147, 148 274, 283
Конопницка, М. 161
Константинов, Ал. 158, 204
Константинов, Ас. 279, 282
Константинов, Г. К. 344
Константинов, С. П. 37
Копаранов, Ив. 38, 40, 41, 43, 112
Копчева, Т. 350
Копчев, Б. 355
Коралов, Е. 182
Кореджо 284
Корнейл, П. 51
Корнейчук, А. Е. 286
Костова, Н. 256
Костов, В. 127
Костов, Г. 145
Костов, Ст. Л. 69, 94, 110, 191, 245
Костов, Тр. 351, 355, 358, 360, 363
Коцаков, Г. 78, 146, 252
Кочанов, Г. 344
Кочо — вж. Щъркелов, К.
Коюмджиев, Ив. 182
Краева, Т. 69
Крали Марко 325
Крапчев, Д. 103
Красински, Сл. 132, 270
Кренкел 221
Крупская, Н. 244
Кръстев, Ал. 61
Кръстев, д-р К. 247, 316
Кръстина — вж. Камбосева, Кр.
Кузев, Йор. 175
Куманов, Ас. 126
Купов, М. 46
Куршума — вж. Куршумджиев, Г.
Куршумджиев, Г. 46, 56, 69, 85, 86, 92, 99, 100, 102, 277, 322
Кънчев, Т. 266, 268
Кьосеиванов, Г. 249
Кюлева, Л. 324
Кюлман, Г. 20
Кюлявков, Кр. 315
Кюрел, Фр. 161
Кючуков, М. 301

Лавренов, Б. 142
Лавренов, Ц. 210
Лаврентиев, А. 267
Лавришчев, А. 277, 279, 289
Лазаров, Н. 353
Лазарчето и Лазо — вж. Икономов, Лазар
Лалова, М. 322, 332, 343, 345—349
Ламар 132, 182, 188
Ламбрева, М. 271, 326
Лангер, Ф. 69, 94
Лангов, М. 161, 173
Ланков, Н. 163, 188, 216, 263, 264, 276, 285
Ласло, Ф. 94, 145, 150, 152, 161, 213, 237
Латинов, М. 143
Лаура 116
Лаутон, Чарлз 273

Леваневски 221
Левков, А. 55, 62, 71
Левков, Вл. 126
Левски, В. 26, 167, 191, 269
Ленау, Н. 111
Ленгер, Фр. 94
Ленин, Вл. И. 244, 274, 275
Ленч, Л. 204
Леопарди, Дж. 132
Лермонтов, М. 6, 22, 33, 35, 41, 105, 121, 130, 267, 334
Лесинг, Г. 162
Либкнехт, Карл 203
Лилиев, Н. 248
Лилов, Н. 303
Лимонкова, М. 37, 41
Лисийски, Д. 288
Литвинов, М. 147, 166
Лобошки, Св. 118, 155, 164, 165, 166
Лозан — нелегален псевд. на Н. Вапцаров
Лондон, Джек 6, 69, 191, 194, 319
Лора — жена на П. К. Яворов 116, 151, 153
Лорка, Фредерико-Гарсия 227, 240
Лоти, Пиер 6
Лукова, В. 150, 182, 195, 212
Людцканов 99
Люксембург, Роза 203
Лютибродски, Йорд. 164, 247

Магнева, М. 276
Маджар, М. 155, 157, 166, 167
Мадолев, Г. 57, 312
Майлер, д-р Б. 22, 23, 27, 31, 33, 34
Майлер, Рая 22, 33
Майстора — Вл. Димитров 224
Макдоналд, Ж. 219
Малев, Д. 350
Малинов, А. 222
Малро, А. 138
Малчика — вж. Антонов Адалб.
Мане, Е. 284
Маничка — вж. Чучкова, М.
Манолова, Р. 335, 370, 371
Манолова, Ст. 345
Манолов, Хр. 371
Манчев, Ат. 305
Марангозов, Н. 201, 202, 249, 313
Маргаритова, А. 374
Маринов, М. 73
Мария — майка на Йонко Вапцаров 146
Марков, М. 259
Марковски, В. 241, 276, 307
Маркс, К. 84
Марте, Жан 243
Мартинов, Ив. 224, 265, 273
Марчевски, М. 155, 162, 163, 176, 189, 249, 276
Маршак, С. 175, 176, 191, 214
Масалитинов, Н. О. 225, 257
Масларов, Ив. 321, 323, 326, 327, 349, 355, 358
Масларски, Г. 177
Матеева, Веса, 209
Матеев, П. 163, 168, 182, 196, 209, 253, 264, 273
Матов, Дим. 243, 250, 278, 331
Матов, д-р К. 234, 236, 240, 246, 258, 262, 271, 284
Матров, Г. 174
Маха, Карел Х. 244
Манев, Г. 127
Маяковски, Вл. 155, 196, 227, 244, 273, 286, 306, 311, 342
Междуречка, М. 338, 341, 349
Междуречки, Ал. 338, 339, 341, 349
Металов — вж. Перич, Н.
Мечалински, Г. 162
Мешеков, Ив. 151, 182
Миладинов, Андрей 108, 119
Миладинов, К. 335
Милев, Гео 265, 286
Милев, Н. 78, 79, 83, 84, 87
Милушев, П. 320
Милче — вж. Хаджирадонов, Мих.
Милчев, М. 41
Мина (Тодорова) 297
Минев, Хр. 51, 56, 62, 70, 86, 91, 92, 100
Минков, Ив. 182
Минков, Св. 162, 182, 203, 305—307, 312, 317
Минчев, Г. 339, 349, 351, 355, 358, 361, 366, 368, 376
Миньо — вж. Минев, Хр.
Мирчев, П. 244
Митов, Д. Б. 270
Митов, Ст. 150
Митрев, Д. 241, 278
Михайлов, Б. 222, 268
Михайлов, Г. 51
Михайлов, Ив. 61, 64, 81, 114, 118, 121, 122, 123, 129, 145, 146, 152, 169, 344
Михайлов, К. — вж. Цапев, К.
Михайлов, Л. 49
Михайлов, Т. 194, 238
Михайлов, Хр. 326, 355
Михайловска, Ел. 250
Михал — вж. Сматракалев, М.
Михалчев, Д. 166, 240
Михалчо 57, 58
Мицкевич, А. 198
Мицова, Ана 80, 88, 89, 92, 105, 115
Мицова, Дарина 192
Мицова, Павлина — вж. Чочова, П.
Мишин, Д. 178
Младенов, Игн. 358
Моам, Съмърсет 94, 238
Модилиани, А. 284
Молерова, Драга 290, 294
Молерова, М. 376
Молеров, Д. Г. 27, 33, 37—42, 52, 66, 193, 197, 294
Молеров, К. 27, 30, 31—33, 193
Молеров, Малин 54, 353
Молиер, Ж. 70, 76, 162, 198

Моллов, Д. 47, 60, 62, 69, 71, 79, 80, 83, 84, 85, 87, 90, 91, 99, 101, 102
Моллов, проф. 156, 188, 241
Молски — вж. Моллов, Д.
Монката — вж. Андреев, С.
Мопасан, Г. 268
Мордоше — вж. Маджар, М.
Морския — интимно назоваване на Н. Вапцаров от близки 197
Морунов, Ив. 356
Моряка — интимно назоваване на Н. Вапцаров от близки 56, 66, 68, 70, 71, 74, 76, 78—80, 82, 85, 90, 101, 104, 211, 310, 354, 357
Мотикаров 123
Муни, Паул 206, 222, 271
Муратов, Ал. 240, 278
Мурджев, В. Д. 350
Муржев, Ив. Д. 350
Мусаков, Ил. 167
Мусолини 245
Мутафов, К. 161
Мутафчиев, Р. 335
Мюзам, Ерих 126
Мюсе, Алфр. 130
Мянкова, М. 225

Найденов, П. 48, 76, 88, 90
Нарс, Ант. 153
Наумов, кап. 339
Начева, Т. 350
Начев, инж. 121
Начев, Г. Ц. 350
Неволин, Минко 270
Недева, Зл. 50
Неделковски, К. — лит. псевдоним на Недялков,Н. 235, 243, 256, 265, 270, 312, 320, 321
Неделчев, Ат. 350
Недкова, В. 150
Нейков, П. 336
Нейчев, д-р Хар. 35
Некрасов 22, 33
Нелсон, Еди 219
Немиров, Д. 29, 161, 165, 219, 256
Немирович-Данченко 94
Ненова, Денница 136
Ненова, Ел. 110, 113, 117, 124, 127
Ненов, Д. 326
Ненов, Ив. 195, 250
Ненов, Хр. 112, 117, 124, 136, 137
Несторов, Б. 189, 241
Нивянин, Ив. 260, 333
Ников, Хр. 348
Николова, В. 309, 311, 315
Николова, Ефр. 326, 342, 348
Николова, Лучка 284, 326, 347
Николов, А. 253
Николов, Б. 182
Николов, К. 254, 256, 261, 274, 280, 284, 305, 326, 334, 342, 347, 349
Николов, Н. 253
Николов, Т. 324, 325
Николчев, В. 356
Ничи Север — вж. Вълков, Кр.
Новаков 79, 81, 82
Новиков — Прибой 162, 163
Нушич, Бр. 191

Обретенов, Св. 244, 264
Огнянов, Сава 50, 217
Околийски, Ал. (Цанко) 176, 190, 194, 196, 231, 261, 277
О'Нил, Юджин 198
Осиковска, Веса 249
Офенбах, Ж. 221
Островски, А. 94
Островски, Гр. 197
О'Хара, Маурин 273
Оцетов 178

Павлова, Г. 182, 319
Павлова, Наста 206
Павлова, Параскева (Пъша) 349, 351
Павлов, Кирил 349
Павлов, Н. 349, 358
Павлов, Т. 154, 217, 220, 222, 227, 229, 250, 271, 318
Панайотов 55, 62, 71
Панков 75
Панков, Ил. 371
Панова, И. 301, 315
Панов, Л. 182
Паньол, М. 70, 132, 160, 161
Папанин 203, 218, 219, 221
Паприкова, Зоя 200
Паскен 284
Паяка, Бойчо 80
Пеев, Ст. Ив. 336, 337, 340
Пейчева, Ел. 349
Пекаров, Ив. 240, 246, 258, 262
Пенев, Кр. 163, 165, 196, 276
Пенев, Пенчо 286
Пенкова, М. 222
Пенков, Ив. 224
Пенчев, Д. 317
Перич, Н. (Металов) 182
Петканов, К. 159, 182, 221, 269
Петканчина, К. 283
Петкова — учителка 131
Петков, Г. 117, 118, 138
Петков, Н. 182
Петлешев, Г. 322, 337
Петрарка, Ф. 116
Петров — нелегално име на Н. Вапцаров 332
Петров, А. — вж. Стоянов, Авр.
Петров, Андр. Д. 349
Петров, Антон 308
Петров, Вал. 304
Петров, Вас. 324—325
Петров, Г. (Рапид) 119
Петров, Евг. 165, 204, 226
Петров, З. — вж. Търнин, З. П.
Петров, Ил. 150

Петров, Курти 322
Петров, П. 69, 181
Петровски, Б. 182
Петров, Хр. Г. 356, 358
Петров, Хр. Хр. 55
Петров, Чуд. 245
Петрушев, Вес. 142, 161
Петьофи, Ш. 285
Пешев, Мих. 84, 102, 107
Пимпиров, Д. 186
Пипков, Л. 221, 250
Пирандело, Л. 268
Пиринski, Г. 23
Пировски 85
Пирота — псевдоним на Спасов, Д. 325
Пицина, Мара 30
Пицин, Ал. 288, 337, 338
Пицин, Д. 284
Победоносцев, А. 161
По, Едгар 25, 111, 116, 160
Подвързачов, Д. 208
Полянов, Вл. 182, 209
Попадиин, Ат. 35, 38, 40, 323
Попгеоргиев, М. 166
Попгеоргиев, П. 115
Попдимитров, Ем. 269, 273
Попзлатев, П. 159
Попова, Ачка — вж. Попова, Янка
Попова, Венера — вж. Вапцарова, В.
Попова, Ж. 50
Попова, Марта 226, 245, 267
Попова, Победа 339
Попова, Роза 132, 217
Попова, Роза — сестра на А. Попов 297
Попова, Фани 269
Попова, Янка 266, 275
Попов, Антон 235, 241, 247, 252, 254, 257, 261, 266, 269, 274, 279, 280, 285, 297, 332, 339, 343, 348, 349, 351, 353, 355, 356, 358, 366, 368, 370, 371, 372, 374, 376
Попов, Бл. 138
Попов, Г. 241
Попов, Д. 47, 55, 62, 92
Попов, Ем. 129, 165, 275
Попов, Йорд. 349
Попов, Мет. 223
Поповски, Л. 182
Попов, Хр. 339
Поптомов, Вл. 34
Потемкин — съветски дипломат 249
Прасолов — съветски дипломат 249
Прижибиловски, Я. 73
Присадишки, В. 349
Проданичина, Ел. 146
Проданичина, Йорд. 13
Проданичина, Магда 13, 146
Проданичина, Манда— вж. Кондова, М.
Проданичина, М. 13
Проданичина, Маруша 13
Проданичин, Георги 12, 13, 65, 146
Проданичин, Димитър (Митко, Митър) 12, 13, 23, 65
Проданичин, Иван Н. 13, 25 — вж. Вапцаров, Ив.
Проданичин, Костадин 13
Проданичин, Лазар 12
Проданичин, Михаил 13
Проданичин, Н. Дим. 13
Проданичин, Никола, М. 13
Проданичин, Цветко 13
Проданов, В. 79
Протогеров, Ал. 61, 62
Прятев 30, 32
Пумпалов, Г. 58
Пундев, В. 271
Пупешков 120
Пушкин, А. С. 6, 22, 33, 35, 41, 105, 106, 120, 121, 130, 176, 195, 196, 202, 334
Първанова, М. 87
Първанов, Н. Д. 350

Рабаджиова, Сола 32
Рабаджиев, Ал. 25
Рабаджиев, К. 291
Радев, Ал. 105
Радев, кап. 372
Радев, Р. 357
Радев, Св. 182
Радевски, Хр. 124, 141, 160, 166, 171, 173, 175, 179, 182, 185, 188, 190, 191, 195, 196, 197, 205, 211, 213, 214, 217, 219, 220, 221, 227, 231, 234, 239, 241, 244, 252, 253, 260, 262, 270, 274, 275, 276, 280, 287, 300, 301, 306, 329, 330, 333, 370, 373
Радек 184
Радичев, Д. 73
Радойнов, Цв. 223, 326, 327—334, 336—338, 340, 341, 343, 344, 346, 348, 351—353, 356, 357, 376
Радонова, М. 295
Радонов, Др. 25
Радонов, Кр. 24, 34, 61, 63, 64
Радонов, М. — вж. Хаджирадонов, М.
Радославов, Ив. 256
Радулова, Й. 12, 13, 17
Радушев, Й. 268
Развигоров, Стр. 169
Разколников, Ф. 154, 162, 163, 199, 219
Разлогов, Н. 23
Разцветников, А. 198, 201, 210 326
Райнер, Луиза 222
Райнов, Б. 238, 249, 264, 304, 311, 374
Райнов, Н. 245, 326
Райнхард, Макс 209
Райчев, П. 267
Рак, кап. 340
Ракитин, Н. В. 144
Раковски, Г. С. 28
Ралин, Р. 333
Рангела — вж. Рангелов, Й.
Рангелов, Йос. 46, 58, 61, 66, 68, 69, 70, 73, 79, 88, 128, 213, 225

Рапид — вж. Петров, Г.
Рачев, К. 17
Рачев, Н. 80
Рачковска, Н. 153
Рашев, Емил 193
Рая — вж. Майлер, Рая
Ремарк, Е. М. 130, 244
Рембранд, Х. 224
Рид, Майн 119, 166
Рилке, Р. М. 132, 173
Римпов, Тр. 21, 23
Родеч, О. 284
Розанов, Й. 197
Розенов, Е. 161
Ролан, Р. 70, 167, 238
Роман — вж. Романов, Ат.
Романова, Ана 305, 364
Романов, Ат. 194, 264, 285, 305, 321, 323, 326, 327, 329, 341, 345, 348, 349, 355, 358, 366, 368, 371, 372, 376
Романов, Пант. 223
Ростан, М. 70, 94, 168
Рубенс, П. 284
Рузвелт, Фр. 206
Рупова, Кир. — Спасова 44, 50, 76, 77, 109, 118
Рупов, Ив. 125, 141
Русакиев, Сим. 142, 244, 343
Русалиев, Вл. 148
Русанова, Н. 350
Русанов, К. 350
Русев, Н. 350, 353, 356, 359, 366
Русков, А. 182
Русков, М. — вж. Хаджирусков, М.

Сабева, К. 32
Саваджиев, К. 266
Савов, Ст. 70, 110, 118, 126, 155, 161
Садински, д-р И. 183
Саев, Л. 191, 248, 256
Сакаров, Н. 251
Самодумов, Т. 182
Сандански, Яне 13, 112, 145
Сапунджиев, Л. 88, 93, 94, 322, 337
Сарафов, Кр. 132, 191, 198, 256, 271, 285
Сафо 163
Сватанак — обръщение на Б. Вапцарова към Н. Вапцаров 211
Светлинова, З. 195, 212, 221, 256
Светлинов, Б. 195, 212, 221, 236, 256
Светлов, М. А. 227
Светльо — нелегално име на Н. Вапцаров 342
Север Ничи — вж. Вълков, Кр.
Северова, Ст. 115
Сегренски, Ал. 375
Седлаева, М. 25
Сезан, П. 244, 245, 250, 284
Селяновски, К. 110, 141, 153, 155
Сенкевич, Х. 69
Серафимович, А. 149
Силампе, Фр. Е. 277
Симеонов, Г. 308
Симеонов, Г. Л. 344
Симеонов, С. 182
Симеонски, П. 249, 250, 259, 321
Симка — вж. Стриков, С.
Симонов, Н. 220
Симчева, Цв. 153, 155
Синклер, Ъптон 138, 194, 224
Сирилещов, Н. 25, 32, 56
Скабрин, К. 22, 25
Скачкова, М. 277
Скот, Валтер 130
Скутунов, подполк. 58
Славейков, П. 69, 247, 307
Славейков, П. Р. 158, 248
Славински, П. 268
Славов, Ал. 54
Славчев, Л. 372, 373
Славчо — вж. Гигов, Сл.
Славянов, Г. 47
Сматракалева, Тр. 274
Сматракалев, М. 235, 237, 248, 261, 264, 269, 274, 280, 302, 305, 306, 315, 335
Смирненски, Хр. 22, 33, 60, 112, 140, 165, 172, 203, 228, 252, 261, 282
Смирнов, Ат. 64
Снежина, Ел. 191, 271
Снежин, Стан. 219
Соболев, Арк. 289
Сотиров, Ст. 182, 189, 190, 193, 195, 200, 215, 239, 241, 244, 247, 250, 260, 261, 274, 280, 323, 356
Спартак — син на Цв. Радойнов 330
Спасова, К. — вж. Рупова, К.
Спасов, Д. 325
Спасов, С. 244
Стайков, В. 210, 216
Стайков, Н. 304, 339
Стайнов, П. 240
Сталин, Й. В. 221, 328, 343
Стаматов, Г. 199
Стаменов, Ал. 182
Станев, Ем. 162, 243, 268, 269, 273
Станимиров, А. 320
Станиславски, К. 253
Станишев, Б. 54, 73
Станишев, проф. 128
Станков, М. 340
Станков, Ст. 303
Станчев, Л. 182, 273, 335
Станчев, Н. — вж. Русев, Н.
Станчев, Хр. 210
Станюкович, К. 6
Старийо и Старика — нелегално име на А. Иванов
Стария — вж. Радойнов, Цв.
Стателов, Б. 86, 101
Стателов, Е. И. 350
Статков, Евст. 161
Степанов 37
Стефанов — преподавател в Маш. училище 55, 62, 71

Стефанов, кап. I ранг 66
Стефанов, А. 37
Стефанов, К. 141
Стефанов, Л. 303
Стоилкова, В. 117
Стоилков, Т. 145, 253, 357, 362
Стоилов 208
Стоилов, Ст. 182
Стоименов, Г. 265, 266
Стоименов, Ст. 315
Стойков, Стойо 128
Стойкото 46
Стойнова, Здр. 182
Стойнов, Л. 112, 117, 122, 123, 165
Стойчев, Кр. 40, 54, 295
Стойчев, Н. 37, 41, 42
Стоковски, Леоп. 235
Стоманякова 360, 361
Стоманяков, Хр. 358
Стон, мис 14
Стоян — нелегално име на Ат. Романов
Стоянова, Лена 246
Стоянов, Авр. 355
Стоянов, Андрей 240, 326
Стоянов, А. И. 90
Стоянов, З. 242, 256, 269
Стоянов, Ив. 47
Стоянов, Й. 8, 238, 259
Стоянов, Л. 130, 144, 154, 159, 160, 167, 176, 189, 216, 222, 240, 249, 253, 276
Стоянов, П. 240
Стоянов, Р. 69
Стоянов, Сашо 197, 245, 308, 352, 362, 375
Стоянов, Т. 325, 332
Стоянчо — вж. Сотиров, Ст.
Странфърд 253
Страшимирова, В. 111
Страшимиров, Ан. 70, 214, 260, 330
Стрелков, Л. 196, 276
Стриков, Сим. 178, 325, 329
Стриндберг, А. 6, 94, 106, 161
Струмски, А. — вж. А. Попов
Стубел, Йорд. 206
Сургучев 70
Сурков, А. 196, 227
Сухоруков 162
Сърчаджиев, Ст. 308
Сяров, Д. 69, 155, 161

Такеджиева, Хр. — вж. Зехирева, Хр.
Танев 138
Тарасова, Ала 220
Тасева, Ир. 222, 256
Тасьо, чичо — вж. Стоилков, Т.
Тахов, Г. 154
Темелков, Асп. 256, 326
Тенева, Вес. 56, 63
Тенев, Вл. 191, 198
Терзиева, М. 32
Терзиев, Д. 11, 178, 325, 329
Терзийски, М. 147
Тета Магда — вж. Кондова, Манда
Тикова, М. С. 49
Тимофеев, Л. 277, 304
Тициано, Т. 284
Тодева, М. 27, 30
Тодев, Б. 13
Тодев, М. 22, 25, 288, 289
Тодорова, Мина 307
Тодорова, Нев. 136, 137
Тодоров — министър 147
Тодоров, А. 163, 172, 189, 196, 235, 236, 249, 301, 304, 374
Тодоров, Ж. 104, 109, 112, 117, 122, 127, 136, 154
Тодоров, П. Ю. 247, 307
Тодоров, Петър 167
Тодоров, Т. 336
Толер, Ернс 161
Толстой, Ал. 94, 139, 140, 150, 175, 220
Толстой, Л. Н. 41, 69, 121, 161, 173, 253
Томалевски, Г. 60, 271
Томас, Бр. 127
Томов — съученик на Н. Вапцаров 32
Томов, Ил. 157
Томов, Нев. 334
Тонев, П. 175
Тори 245
Тотьо, Филип 269
Тошева, В. 28, 32
Тошев, Андр. 167
Тошев, Ил. 22, 25, 27
Тошо — вж. Везенков, Т.
Трамвая 341
Трандафилов, Вл. 50, 182, 191, 199, 225, 267, 276
Траянов, Т. 132, 164, 165, 208
Трендафилов, П. 41, 42
Тренкова, Дим. 253
Троцки, Л. 184
Трънков, Вас. 352, 354
Тузсузов, Н. 182
Тургенев, И. 41
Туцич, Ср. 141
Търнин, З. П. 297, 300, 301, 318
Тютчев, Ф. 271

Улин, Л. 177
Уткин П. 227

Федоров 221
Фердинанд — цар 17—19, 21
Ферстер 69
Филев, В. 98
Филипов, К. Н. 283, 303
Филипов, Ф. (Филипов, Гриша) 300, 301 311, 318
Филова 360
Филов, Б. 289, 360
Филчев, 347
Фишеков 163
Фомич, Фома — вж. Измирлиев, Т.
Форел, Авг. 35

Форс, Вили 268
Форцано, Дж. 326
Фос, Рих. 161
Франг, Б. 94
Фредерико Гарсия Лорка 227, 240
Фрьобел 18
Фунев, Ив. 179, 189, 190, 244

Хаджидимов, Д. 256
Хаджиева, М. 39, 146
Хаджийска, П. 322, 339
Хаджийски, Ат. 37, 41
Хаджийски, Ив. 219, 339
Хаджирадонов, Кр.— вж. Радонов, Кр.
Хаджирадонов, Мих. 26, 28, 33, 37, 39, 45, 50, 56, 64, 93
Хаджирусков, М. 22, 24, 25, 34, 289
Хаджията — вж. Димитров, Ас.
Халаджова, Славка 366
Халей — вж. Чушков, Х.
Хамамджиев, М. 358
Хамсун, Кн. 160, 238
Ханджиев 346
Харизанов, Вл. 182
Харизанов, Д. 115
Хауптман, Г. 94, 242
Херцен, А. И. 22
Хершкович, Из. 246
Хилер, Уинди 248
Хитлер 209, 245, 256
Хлебников 227
Хоуард, Лесли 248
Хранов, Б. 50
Хранов, П. 276
Хрелков, Н. 163, 172, 179, 218, 230, 232, 252
Христина — вж. Зехирева, Хр.
Христова (Ардинско) 311
Христов, Вл. 49
Христов, Г. 304, 308
Христов, Ив. 194
Христов, Кирил 132, 227, 307
Христов, М. 358
Христовски, Тр. 175
Христов, Хр. П. 55
Христу, Вас. 232
Хрусанов, Г. 49

Цанев, Г. 213, 220, 267, 273, 282
Цанев, Ст. 47, 55, 62, 83, 85, 87, 99
Цанко — вж. Околийски, Ал.
Цанков, Ал. 36
Цанков, Хрисан 50, 222, 271
Цанков-Дерижан, Хр. 260
Цапев, К. 301, 302, 315, 374
Цвайг, Ст. 316
Цветанов, В. — вж. Георгиев, В.
Ценев, К. 152
Ценов, Вл. 126
Церковски, Ц. 28
Циле — вж. Демиревски, Ж.
Цонев, К. 182, 195, 200
Цончева, М. 195, 200
Црън Киро 121

Чайковски, П. И. 275
Чалъкова, Гина 141, 155
Чапрашикова 242
Чаръкчиев, Ас. 169
Черкасов, Н. 220, 246
Черногоров, Ал. 249
Чехов, А. П. 253
Чизмаров, Г. 63
Чилингиров, Д. 174—176, 222
Чилингиров, Ст. 216, 240, 249, 260, 307, 319, 361
Чипев, Т. Ф. 51
Чипев, Ф. 182
Чкалов, В. П. 206
Чобанов, М. 41
Чолака — вж. Чолаков, Г.
Чолакова, Зл. 286
Чолаков, Г. 61, 69, 94
Чонова, М. 141
Чопов, Т. 235
Чорлев, В. 105, 127, 152, 153, 155, 167, 176, 180, 194
Чорлев, Г. 152
Чочова, П. 117, 149
Чочов, Гер. 18, 20, 21, 28, 42, 49, 57, 74, 77, 80, 104, 105, 115, 117, 136, 147, 149, 150, 164
Чочов, Д. 18, 24—27, 30, 136, 145
Чочов, Ил. 136
Чудомир 158, 159, 173, 251, 318
Чукалов, С. 249
Чучката — вж. Чучков, Ив.
Чучкова, М. 233
Чучков, Ив. 44, 46, 50, 52, 61, 69, 165, 234, 265, 266
Чучулайна, М. 30, 32
Чушката — вж. Чушков, Х.
Чушков, Вес. 165
Чушков, Х. 45, 46, 51, 85, 88, 89, 94—97, 165, 309, 323, 337

Шадурски, В. 37, 38, 41, 42
Шайкевич, Б. 22, 23, 33
Шалапатов, Ат. 66, 71, 72
Шаляпин, Ф. 152, 153
Шанданов, П. 235
Шарланджиев, Ст. 312
Шатев, П. 235, 338, 341, 349
Шевченко, Т. 249
Шекерджийски, Ем. 219, 239, 300, 301, 315
Шекспир, У. 161, 198, 209, 222, 239, 245, 253
Шели, П. 106
Шеридан, Р. 217
Шивачев, Ив. 372, 373
Шилер, Й. 29, 69, 94, 162, 285
Ширшов 221
Шишков, Г. 177
Шишо — вж. Иванова, Ст.

Шлаймер 126, 163
Шмид, проф. 142
Шмиргела, Н. 181, 182, 190, 195, 200, 213, 225, 241, 244, 250, 261, 281, 284, 296, 320, 322, 326
Шмиргелова, Катя 241, 244, 322
Шолохов, М. 163, 176, 194, 240
Шоу, Б. 248, 259
Шурдов, Ас. 235
Шушумигата — вж. Ангелушев, Б.
Щаера 147
Щерев, Ив. 340
Щъркела — вж. Щъркелов, К.
Щъркелов, К. 58, 60, 66, 120, 145, 146, 149, 159, 268, 357, 362, 363

Юго, В. 41, 69, 241, 269, 273
Юленски, Н. — псевдоним на Н. Вапцаров 40, 58
Юнчев, Б. Т. 304
Юнчов, В. 291
Юруков, М. 26, 28, 38, 42, 287, 289
Юсефсон, Р. 276

Яворов, П. К. 11, 17, 33, 38, 39, 41, 42, 51, 52, 70, 80, 104, 105, 108, 111, 112 116, 122, 132, 140, 151, 152—156, 247, 256, 259, 307, 311
Ягоридков, И. Г. 129, 140, 147, 148, 151, 158, 163, 166, 168
Якушев, Т. 37
Янакиева, Б. 212
Янев, С. 182
Янев, Т. 254, 274, 280
Янингс, Емил 243
Янъков, Ив. 175
Ясенов, Хр. 172

Съдържание

Към читателите 4
1909—1925 11
1926—1931 43
1932 93
1933 114
1934 132
1935 157
1936 174
1937 193
1938 215
1939 240
1940 252
1941 296
1942 335
Показалец на произведенията на Н. Вапцаров 377
Показалец на художествените творби и други произведения на изкуството 380
Показалец на периодичните издания 387
Показалец на личните имена 389

Бойка Вапцарова

НИКОЛА ВАПЦАРОВ.
Летопис за живота и творчеството му

* * *

Редактор *Николай Пушкаров*
Художник и фоторепродукции *Данаил Донков*
Техн. редактор *Тодора Нинова*
Коректор *Елена Котева*

* * *

Изд. индекс 6900
Дадена за набор на 8. VI. 1978 г.
Подписана за печат на 15. XII. 1978 г.
Формат 70/100/16 Тираж 15 000
Печатни коли 29,38 Изд. коли 38,07
Цена 5,30 лв.
Код 19 $\frac{9535372611}{5062\text{-}11\text{-}78}$

* * *

Печатница на Издателството на БАН
София 1113, ул. „Акад. Георги Бончев"
Поръчка № 318